

X629.372.1
Д 44

Є.І. Макаренко
Л.М. Лобойко
В.М. Тертишник
В.В. Ліпінський
А.Г. Шиян

ДІЗНАННЯ

в міліції та в митних
органах

Міністерство внутрішніх справ України
ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

X629.3721
Д44

Є.І. Макаренко, Л.М. Лобойко,
В.М. Тертишник, В.В. Ліпинський, А.Г. Шиян

ДІЗНАННЯ В МІЛІЦІЇ ТА В МИТНИХ ОРГАНАХ

Навчальний посібник

Допущено МВС України

код екземпляра

338380

Дніпропетровськ
Ліра ЛТД
2003

РЕЦЕНЗЕНТИ

Шалгунова С.А. – кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри кримінального права та кримінології Юридичної академії МВС (м. Дніпропетровськ);

Губська О.А. – кандидат юридичних наук, головний консультант Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України;

Приймаченко Д.В. – кандидат юридичних наук, начальник кафедри митного та адміністративного права Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ).

Барбір В.В. – начальник відділу дізнання УМВС України в Дніпропетровській області;

Д 44 Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Ліпинський В.В., Шиян А.Г. Дізнання в міліції та в митних органах: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД». – 2003. – 452 с.

ISBN 966-7894-30-4

Рекомендовано Вченою радою Юридичної академії МВС від 2 липня 2002 р., протокол № 10

Посібник з проблематики провадження міліцією та іншими правоохоронними органами дізнання в сучасних умовах підготовлений відповідно до чинного законодавства України станом на 1 січня 2003 року.

Викладено аналіз статусу органів дізнання та процесуальної форми їх діяльності, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування, подано нариси з історії дізнання в кримінальному процесі.

Розглянуто основні напрямки відомчого контролю та прокурорського нагляду за дотриманням законодавства під час провадження дізнання.

Призначено для курсантів, слухачів, студентів та викладачів юридичних вузів, дізнавачів, працівників оперативних підрозділів міліції та інших правоохоронних органів, науковців та експертів у галузі права.

Авторський колектив

Свєн Іванович МАКАРЕНКО – канд. юрид. наук, доц., нач. кафедри криміналістики Юридичної академії МВС (*передмова, розд. 5–7*);

Володимир Митрофанович ТЕРТИШНИК – канд. юрид. наук, доц., професор кафедри кримінального процесу Юридичної академії МВС (*розд. 1, 3.1–3.5, 3.7*);

Леонід Миколайович ЛОБОЙКО – канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального процесу Юридичної академії МВС (*розд. 2, 4.2*);

Владислав Віталійович ЛІПИНСЬКИЙ – заст. нач. відділу дізнання та боротьби з порушеннями митних правил Дніпровської регіональної митниці (*розділ 4.1, додатки*);

Анатолій Григорович ШИЯН – начальник кафедри кримінального процесу Юридичної академії МВС (*розд. 3.6*).

© Юридична академія МВС, 2003
© ПП «Ліра ЛТД», 2003

На
Україні ISBN 966-7894-30-4 Академія
прого

ПЕРЕДМОВА

Органи дізнання залишаються чи не найпершою і найближчою інстанцією, куди людина може звернутись за реальною, швидкою і безплатною допомогою для захисту своїх прав. Найчастіше з-поміж усіх правоохоронних органів, що виконують функцію протидії злочинності, саме міліція та інші органи дізнання, в силу відомих причин, першими дізнаються про подію злочину й мають закріпити її сліди та вжити заходів, які б дозволи розкрити злочин і встановити істину. Тому за загальним правилом дізнання передує розслідуванню справи, що провадить слідчий. Статус і процесуальна форма діяльності органів дізнання мають відповідати вимогам суспільства.

У наукових працях В.П. Бахіна, О.В. Бауліна, П.Д. Біленчука, В.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, М.В. Джиги, А.М. Донцова, В.А. Іванова, С.П. Єфімічева, В.С. Зеленецького, Н.С. Карнова, І.П. Козаченка, Л.М. Карнеєвої, Г.К. Кожевникова, А.Н. Колесниченка, І.Ф. Крилова, А.П. Круглікова, В.С. Кузьмічова, А.М. Ларіна, В.К. Лисиченка, В.З. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, С.І. Лук'янця, Г.А. Матусовського, П.П. Михайленка, М.М. Михеєнка, Д.П. Письменного, М.Я. Сегая, М.В. Салтевського, З.Д. Смітінко, О.П. Снігерьова, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, В.М. Тертишника, О.О. Чувільова, Л.І. Шаповалової, М.Є. Шумила, С.П. Щербі та інших учених розглянуто різні аспекти проблеми та наукові гіпотези й концепції.

Водночас наукові праці названих учених не вичерпують всю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження. На сьогодні найбільш актуальними є проблеми визначення меж процесуальних повноважень органів дізнання, удосконалення статусу дізнавача та начальника органу дізнання, розвитку процесуальної форми дізнання, забезпечення виконання органами дізнання завдань щодо розкриття злочинів та викриття винних, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини.

Зміни, що були внесені до кримінально-процесуального законодавства в 2001 році, та проваджувана судова реформа спричиняють до реорганізації діяльності органів дізнання та досудового слідства.

Характерною рисою кінця ХХ й початку ХХІ століть є те, що в

умовах всебічного зміцнення та подальшого розвитку міжнародних зв'язків пропорційно збільшилася кількість громадян, які перетинають державний кордон України. Щороку під прапорами понад 100 країн світу мільйони гостей, а також наших співвітчизників перетинають кордон України зі Сходу на Захід, з Півдня на Північ та у зворотному напрямку з метою відпочити чи попрацювати, пошукати чи навчитися, презентувати свої чи подивитися на наші досягнення.

Але, на жаль, перетнути наш кордон прагнуть не лише звані гості чи добропорядні співвітчизники, а й недруги, в тому числі власні й іноземні контрабандисти, котрі широко і брутально використовують у своїх злочинних цілях "зелений коридор", а тим паче ситуацію "прозорості" 55,7% усієї довжини державного кордону України. Це, у свою чергу, сприяло поширенню масштабів і способів злочинної діяльності зазначеного різновиду та збільшенню кількості осіб, які, користуючись різницею курсів валют та цін на національних ринках, прагнуть здійснити контрабандні операції.

Контрабанда – один із найнебезпечніших злочинів, який посягає на встановлений порядок переміщення через митний кордон України матеріальних цінностей і може завдавати збитків економіці держави, її культурній спадщині, сприяти розширенню тіньового сектора економіки, що загрожує підвалинам економічної безпеки держави. Підвищена суспільна небезпечність контрабандного вивезення або ввезення предметів та речовин, вилучених з вільного обігу (зброї та боєприпасів, вибухових, радіоактивних, отруйних та сильнодіючих речовин, наркотичних засобів, культурних та історичних цінностей), має свій прояв і в тому, що нерідко митні правопорушення є кінцевою ланкою ланцюга економічних злочинів, у числі яких можна назвати розкрадання, хабарництво, незаконне вивезення капіталу з України під виглядом здійснення експортно-імпорتنих і фінансових операцій, відмивання брудних грошей, ухилення від сплати податків і т. ін.

Потрапивши у сферу кримінальних інтересів, учасники зовнішньоекономічної діяльності неминуче скочуються на шлях контрабанди та порушення митних правил. За способами вчинення вони давно вже далекі від примітивізму, властивого радянському періоду, оскільки їхні учасники запозичили весь «передовий» досвід країн Заходу. Так, наприклад, у середовищі процвітаючих підприємців досить поширеним є ухилення від сплати митних платежів, що розглядається як найважливіший засіб конкурентної боротьби. Законослухняні учасники зовнішньоекономічної діяльності не витримують конкуренції з боку тих, хто замість митних платежів сплачує хабара співробітникам митниці, що

економічно значно вигідніше, і допомагає без зусиль перемогти конкурента. Подвійна бухгалтерія, подання митним органам явно неправдивих відомостей щодо товару, його митної вартості, країни походження тощо – це далеко не повний перелік хитроців, до яких удаються бізнесмени, котрі опинилися під кримінальним “заступництвом”.

Митні органи, розташовані на кордонах держав, є своєрідним бар’єром на шляху контрабанди. Так, за підсумками 1992 – 2001 років було порушено 7194 кримінальних справ про контрабанду на загальну суму 5311 млн. грн., 97% з яких порушено відповідними підрозділами Держмитслужби України.

Показник	Р о к и									
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Кількість кримінальних справ	262	467	799	1530	1021	933	742	773	462	410
на суму:	125 млн. крб.	12,1 млн. грн.	28,5 млн. грн.	20 млн. грн.	44 млн. грн.	47 млн. грн.	64 млн. грн.	86 млн. грн.	138 млн. грн.	158 млн. грн.

Не вдаючись до детального аналізу наведених вище даних, зауважимо, що вони аж ніяк не відображають реальних масштабів та обсягів поширення контрабанди. Необхідно враховувати високий рівень латентності цих кримінальних явищ. За оцінками багатьох фахівців, виявляється лише один із 10 випадків контрабанди. Тому всі ми повинні розуміти, що якщо в барах, на дискотеках та вулицях міст практично вільно реалізується героїн, кокаїн, екстазі, LCD, які в нашій країні не виготовляються, значить, ці наркотики якимось чином були переміщені через митний кордон України. Постає закономірне питання, хто ж їх повинен був зупинити? Звичайно ж митники. Чому не зупинили? Чому транзитом через Україну прямують важкі наркотики, а ми про них дізнаємося лише тоді, коли їх затримують наші колеги за кордоном?

З іншого боку, митні органи практично не в змозі закрити кордон “на замок” від порушників митного законодавства, котрі діють сьогодні більш витончено, використовуючи весь “потенціал” прогалин у чинному законодавстві, що регулює суспільні відносини у сфері економіки та митної справи. До контрабандної діяльності залучається значна кількість фізичних та юридичних осіб, у тому чи-

слі й державних посадовців. У результаті утворюються надзвичайно складні схеми контрабандної діяльності, що дозволяє вчинювати багатоєпізодну контрабанду з мінімальним ризиком притягнення до кримінальної відповідальності як організаторів такої діяльності, так і безпосередніх виконавців контрабандних операцій. У разі провалу контрабандисти за великі кошти залучають для захисту своїх інтересів сильних адвокатів і, використовуючи недосконалість чинного митного законодавства, уникають справедливого покарання за вчинені правопорушення.

На жаль, треба констатувати і той факт, що заходи, яких вживають митні органи України у цьому напрямку, залишаються малоефективними. Усе це свідчить про те, що боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил вийшла на якісно новий рівень, який потребує докорінного поліпшення підготовки, перепідготовки та підвищення професіоналізму працівників митниць.

Законодавець уперше наділив митні органи правоохоронною функцією, яка передбачає безпосередню боротьбу з контрабандою та іншими правопорушеннями в митній сфері¹ і здійснюється в таких формах: провадження у справах про порушення митних правил та їхній розгляд, дізнання і проведення оперативно-розшукових заходів (поки що у вигляді проведення контрольованих поставок наркотичних засобів і психотропних речовин – ст. 101 МК, опитування осіб – ст. 124 МК та застосування службово-розшукового собаки під час митного обстеження – ст. 127 МК). Логіка такого рішення була підказана самим життям – вступом України до світового співтовариства, поширенням високоорганізованих форм прояву злочинності та набуттям нею транснаціонального характеру та ін.

Слід зазначити, що минуле десятиліття, і зокрема 2000 рік, дало Держмитслужбі України яскраво виражену основу, на яку треба орієнтуватися під час здійснення правоохоронної діяльності у майбутньому. Такою основою стали Указ Президента України від 24 серпня 2000 р. № 1022/2000, котрим внесено зміни до Указу Президента України від 29 листопада 1996 р. № 1145 “Про Державну митну службу України”, Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2000 р. № 1608 “Про затвердження Програми протидії контрабанді та реалізації на внутрішньому ринку незаконно ввезених товарів на 2000–2001 роки”, а також ухвалення Верховною Радою України нового Митного кодексу України. Завдяки цьому створено реальні умови для здійснення поглибленої структурної перебудови митної системи, зміцнення її управлін-

¹ Див.: ст. 6 Закону України “Про митну справу в Україні” від 25 червня 1991 р.

ських важелів, підвищення рівня організаційної роботи.

Положення Указу Президента та нового Митного кодексу України набувають принципово важливого значення для Відділень (служб) по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил. Сподіваємося, що це помітно сприятиме підвищенню ефективності роботи цих спеціальних підрозділів митниць. Але якими б не були показники роботи Відділень по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил, ми не можемо визнати їх достатніми, поки на вітчизняному ринку продаються імпорتنі товари, які не пройшли митне оформлення, поки в країну нелегально ввозяться вироблені за кордоном наркотики.

Водночас пошук, затримання та вилучення предметів контрабанди є лише однією, хоча і принципово важливою, ланкою всього комплексу роботи митних органів, після чого починається менш ефективна, але дуже складна процесуальна робота з доведення вини правопорушників. І ведуть її саме співробітники Відділень по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил.

З урахуванням зазначеного і був започаткований цей навчальний посібник, який через призму новітніх досягнень науки і техніки, реалій сьогоденної дізнавацької, експертної та судової практики і справ про контрабанду відображає специфіку діяльності органів дізнання, основних завдань, функцій та повноважень цих ланок митної служби.

Через брак будь-якої навчально-методичної літератури з питань організації дізнання в митних органах особливий інтерес становлять глави посібника, присвячені поняттю дізнання у кримінальному процесі України та його організації у справах про контрабанду. При цьому значна увага приділяється криміналістичній характеристиці контрабанди; порушенню кримінальних справ про ці злочини, висвітленню тактики провадження початкових слідчих дій та їхнього поєднання з оперативно-розшуковими заходами; формам і методам використання спеціальних знань, взаємодії дізнавача митниці зі спеціалістом-криміналістом, правоохоронними і контролюючими органами України у боротьбі з контрабандою і порушеннями митних правил. Розглядаються також роль та основні напрямки відомчого й прокурорського нагляду за дотриманням законності органами дізнання.

Розділ 1. ПОНЯТТЯ ДІЗНАННЯ ТА СТАТУС ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та сутність дізнання

Здійснення правосуддя можливе лише за умови розкриття злочину та встановлення об'єктивної істини у кожній кримінальній справі. Це досить складне завдання, виконання якого потребує використання різноманітних методів і засобів дослідження події злочину, застосування системи слідчих дій, а інколи й негласних, оперативно-розшукових заходів – провадження досудового розслідування.

Досудове розслідування – це здійснювана відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльність слідчого та органу дізнання, спрямована на збирання, дослідження, оцінку, перевірку й використання доказів, попередження, запобігання та розкриття злочинів, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону, охорону прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. У стадії досудового розслідування слідчий та орган дізнання вирішують також такі завдання: встановлення і відшкодування збитку; виявлення й усунення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів; виховання громадян у дусі поваги до честі й гідності громадянина, прагнення справедливості й додержання законів.

Досудове розслідування включає в себе досудове слідство та дізнання.

Досудове слідство – діяльність слідчого за порушеною та прийнятою ним у своє провадження кримінальною справою, зміст якої полягає у встановленні об'єктивної істини та виконанні інших процесуальних дій для забезпечення правильного застосування закону і здійснення правосуддя.

Органами досудового слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції та слідчі органів Служби безпеки України.

Дізнанням називають основану на законі розшукову, доказувальну та правозастосовну діяльність наділених процесуальними повноваженнями органів адміністративної та оперативно-розшукової юрисдикції, спрямовану на виявлення, попередження, запобігання й розкриття злочинів, розшук та викриття винних, забезпечення вирішення завдань

кримінального судочинства.

Термін “*дiзнання*”² походить від досить поширеного у минулому на Русі слова “дiзнатися” – довідатися, з’ясувати що-небудь шляхом вивчення, розкрити таємницю, дошукатися до істини, тобто точно пересвідчитися та переконатися в чому-небудь³.

У кримінально-процесуальному законодавстві та юридичній науці поняття “дiзнання” сьогодні використовується для іменування особливий першопочаткової форми розслідування кримінальних справ, здійснюваної уповноваженими на це державними органами до моменту прийняття справи у своє провадження слідчим.

А втім, такому розумінню передувала тривала дискусія, корені якої сягають ще сивої давнини. Поняття “дiзнання” традиційно асоціювалось із діяльністю різних поліцейських органів, які в своїй діяльності могли застосовувати не тільки гласні дії, а й здійснювати розвідувально-розшукові заходи – “таємно дiзнатись”.

Так, характеризуючи дiзнання в дореволюційному російському кримінальному процесі, І.Я. Фойницький писав: “...воно не має справи із судовими формами й обрядами... являє собою діяльність не судову”⁴. “Успіх дiзнання, – стверджував він, – забезпечується більше всього можливістю робити його швидко і невпинно, тому встановлення різних формальних вимог у цій стадії було б не тільки марним, але навіть шкідливим для інтересів кримінального правосуддя”⁵.

Учені цього періоду, розуміючи під дiзнанням засоби, які мали застосовувати різноманітні державні органи, що першими стикалися з подією злочину, для встановлення по “гарячих його слідах” ознак самого злочину та можливо винної в його скоєнні особи, здебільшого відокремлювали поняття “дiзнання” від досудового слідства і розглядали їх як різні стадії кримінального судочинства⁶.

Безумовно, така концепція ґрунтувалась на законодавстві того часу. Так, наприклад, покладаючи на поліцію обов’язок упевнитись за допомогою дiзнання, чи дійсно мала місце протиправна подія та чи містить вона склад злочину або проступку, ст. 254 Устава кримінального судочинства 1864 року визначала, що “у провадженні дiзнання поліція всі

² Термін “дiзнання” вперше зустрічається в працях учених Росії, зокрема в “Географіи генеральной” (1718 р.). В юридичну науку і практику термін “дiзнання” приходить у XIX ст. Див.: Этимологический словарь русского языка. – М., 1973. – Т. I. – С. 154.

³ Новий тлумачний словник української мови / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко: У 4 т. – К., 2000. – Т.1 – С. 768; Толковый словарь русского языка / Под ред. проф. Д.Н. Ушакова. М., 1935. – Т. I. – С. 744.

⁴ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб., 1910. – Т. II. – С. 357.

⁵ Там же. – С. 367.

⁶ Розин П. Н. Уголовное судопроизводство. – СПб., 1914. – С. 415.

необхідні відомості одержує за допомогою розшуків, словесними розпитуваннями й негласним спостереженням, не проваджуючи ні обшуків, ні виїмок у домах⁷.

Схожі погляди на дізнання існують і в багатьох країнах Західної Європи. Згідно зі ст. 14 КПК Франції, до дізнання віднесено діяльність щодо встановлення факту порушення кримінального законодавства, збирання про це доказів та встановлення і розшук осіб, які скоїли злочин, доки не розпочато слідство. Саме дізнання розглядається як початкова стадія досудової частини кримінального процесу порушення кримінального переслідування⁸.

Оригінальністю відзначається законодавство Німеччини, де попереднє розслідування проводиться у формі прокурорського дізнання, з провадженням якого чини поліції під керівництвом прокурора збирають докази злочину, на підставі яких прокурором може прийматись рішення щодо порушення публічного обвинувачення в суді⁹.

У нашій науці кримінального процесу поступово формувалось уявлення про “дізнання” як одну з форм розслідування. М. А. Чельцов визначав дізнання як первинну діяльність з установа події злочину та його матеріальних слідів¹⁰. В. І. Громов розглядав дізнання як “початкову або найпростішу форму розслідування”¹¹. Завершуючи концентуальну розробку цієї моделі, М.С. Строгович писав: “Дізнанням називається початковий етап розслідування кримінальної справи, на якому фіксуються сліди злочину і провадяться невідкладні слідчі дії для розкриття злочину та виявлення злочинця”¹².

На такій позиції стоять і деякі процесуалісти сьогодення. Так, Джиґа М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І. та Стахівський С.М. зазначають: “Як нам здається, у власному розумінні дізнання – це одна з форм попереднього розслідування, яка полягає у проведенні органом дізнання та уповноваженими ним службовими особами (дізнавачами) процесуальних дій з установа обставин злочину і винних у його вчиненні осіб, а також прийнятті відповідних рішень у кримінальній справі для вирі-

⁷ Устав уголовного судопроизводства // Российское законодательство X – XX веков. М., 1991. – Т.8. – С. 145.

⁸ Головки Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. – М., 1995. – С. 10-18.

⁹ Фильмонов Б. А. От теоретических основах предварительного расследования в уголовном процессе ФРГ // Вестник Московского университета. – 1993. – №2. – Серия 11 (Право). – С. 78-81.

¹⁰ Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. – М., 1951. – С. 228.

¹¹ Громов В. Дознание и предварительное следствие. – М., 1928. – С. 22.

¹² Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958. – С. 274.

шення загальних завдань кримінального судочинства"¹³. Ця дефініція заслуговує на окрему увагу хоча б тому, що автори чи не вперше називають дізнавача окремим самостійним учасником кримінального процесу. Згодом такий підхід отримає розуміння та втілення в новому КПК Росії 2001 року.

У часи, коли дізнання могло закінчуватись складанням обвинувального висновку і направленням справи до суду, слушною була й думка Л. Т. Ульянової, яка під дізнанням розуміла діяльність адміністративних органів, спрямовану на виявлення і закріплення слідів злочину, встановлення та затримання підозрюваних осіб шляхом проведення невідкладних слідчих дій у справах, за якими провадження досудового слідства є обов'язковим, та проведення повного розслідування кримінальних справ, віднесених до їхньої компетенції, діяльність, здійснювану в точній відповідності до кримінально-процесуального закону і під наглядом прокурора¹⁴.

Проблеми дізнання досі залишаються актуальними і, безумовно, привертають увагу вчених працівників-практиків правоохоронних органів¹⁵. На думку багатьох авторів, характерною рисою дізнання є поєднання оперативно-розшукової і слідчої функцій. В. А. Іванов, наприклад, писав, що дізнання – це "діяльність спеціально на те уповноважених адміністративних органів держави, яка поєднує оперативно-розшукову та слідчу функції і спрямована на попередження, припинення і розкриття злочинів, розшук і викриття винних"¹⁶.

Узагальнюючи названі підходи та небезпідставно вважаючи, що в поняття дізнання входить і дослідче провадження з перевірки заяв та повідомлень про злочини в рамках так званої стадії порушення кримінальної справи, А.М. Донцов дає більш розгорнуте визначення.

---

¹³ Джига М. В., Баулін О. В., Лукянець С. І., Стахівський С. М. Проведення дізнання в Україні. – К., 1999. – С. 15.

¹⁴ Суд и правосудие в СССР. – М., 1981. – С. 216.

¹⁵ Джига М. В., Баулін О. В., Лукянець С. І., Стахівський С. М. Там же; Донцов А. М. Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. Дис... канд. юрид. наук. – Л., 1971; Дознание и предварительное следствие в органах Федеральной службы налоговой полиции России. – 1999; Зеленецький В. Поняття дізнання і його види // Вісник академії правових наук України. – Х., 1997. – № 4 (11); Крылов И. Ф., Бастрыкин А. И. Розыск, дознание, следствие: Учебное пособие. – Л., 1984; Круликов А. П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание, в советском уголовном процессе. – Волгоград, 1986; Тертышник В. М., Слинко С. В. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений. – Х., 1997; Тертышник В. М. Уголовный процесс. – Х., 1999. – С. 58-61, 230-239; Губилов А. А. и др. Дознание в органах внутренних дел. – М., 1986; Щерба С. П., Жулев В. И., Бриллиантов А. В. и др. Дознание. – М., 1996.

¹⁶ Иванов В. А. Дознание в советском уголовном процессе. – Л., 1966. – С. 8.

“Дізнання, – вказує він, – це діяльність деяких адміністративних органів держави, яка впливає із завдань попередження, припинення і забезпечення розкриття злочинів, виконання яких для одних із цих органів обумовлюється безпосередньо їхнім призначенням, а для інших – особливими умовами, у яких вони перебувають, і полягає в перевірці наявності в отриманих повідомленнях і заявах ознак події злочину та у виявленні обставин, що перешкоджають виникненню кримінальної справи, шляхом проведення кримінально-процесуальних й оперативно-розшукових заходів, а також у забезпеченні успішного ведення у кримінальній справі досудового слідства шляхом здійснення невідкладних слідчих дій”¹⁷.

Це визначення, на наш погляд, можна визнати найбільш удалим. Автор не безлідавно вклучас в поняття дізнання так звану “дослідчу перевірку”, що з давньої давнини було притаманною рисою як законодавства, так і юридичної науки, зокрема в період, коли діяв Устав кримінального судочинства 1864 року.

Отже, поняттям “дізнання” охоплюються такі форми кримінально-процесуальної діяльності: перевірка органом дізнання заяв і повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи (дослідче провадження), провадження невідкладних слідчих дій за порушеною кримінальною справою (на даний час, залежно від тяжкості злочину, виділяють окремо дізнання за злочинами, що не є тяжкими, та дізнання за тяжкими й особливо тяжкими злочинами), протокольну форму досудової підготовки матеріалів.

Виконання окремих доручень слідчого та участь представників органів дізнання у провадженні окремих слідчих дій, які здійснюються слідчим, не є власне дізнанням, а належить до форм взаємодії слідчого та органів дізнання. У даному разі є порушена кримінальна справа, що розслідується слідчим, проводиться слідство, а органи дізнання сприяють його проведенню, а не здійснюють дізнання як самостійний вид діяльності.

Протокольна форма досудової підготовки матеріалів являє собою одну з форм дізнання, яке провадиться без порушення кримінальної справи засобами та методами, характерними для стадії перевірки заяв і повідомлень про злочини.

Особливості юридичної природи протокольної форми досудової підготовки матеріалів характеризуються такими рисами:

- ця діяльність регламентується кримінально-процесуальним законом, тобто має процесуальний характер;
- суб’єктом її здійснення є орган дізнання;

¹⁷ Донцов А. М. Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. канд. дис. – Л., 1971.

- форма діяльності органу дізнання під час здійснення протокольного досудового провадження визначається виключно кримінально-процесуальним законом та є різновидом процесуальної форми;
- протокольна форма застосовується у зв'язку з подією злочину та є засобом реалізації норм кримінального права;
- у процесі провадження протокольної форми її учасники вступають у кримінально-процесуальні правовідносини;
- встановлення об'єктивної істини здійснюється засобами та методами, характерними для стадії порушення кримінальної справи (без провадження слідчих дій);
- підсумковим документом, що складається особою, яка провадить дізнання, є протокол, який затверджується начальником органу дізнання, а підсумковим документом усього досудового провадження у протокольній формі – обвинувальний висновок прокурора.

Викладені особливості дозволяють вважати протокольну форму досудової підготовки матеріалів одним із видів дізнання¹⁸, що провадиться у справах, у яких досудове слідство не обов'язкове.

Ми наводимо різні концепції не випадково. Проблема бачиться в тому, що у визначенні дізнання визначальними повинні бути положення саме кримінально-процесуального закону, але закон упродовж історії змінювався. Змінюється він і сьогодні. У період реформи кримінально-процесуального законодавства мають місце для існування і можуть розраховувати на толерантне ставлення різні концепції. На наш погляд, з урахуванням історичного досвіду існування дізнання та правових основ його діяльності сьогодні можна дати таке визначення.

Дізнання це основана на законі розшукова, доказувальна та правозастосовна діяльність наділених процесуальними повноваженнями органів адміністративної та оперативно-розшукової юрисдикції, що полягає в перевірці наявності в отриманих повідомленнях і заявах ознак події злочину й доказуванні його обставин, та спрямована на виявлення, попередження, запобігання та розкриття злочинів, розшук та викриття винних, забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства.

Сутність дізнання полягає в **доказуванні** (збиранні, закріпленні, дослідженні та перевірці доказів), а також у попередженні злочинів та занобіганні спробам підозрюваних протидіяти встановленню істини.

Доказами в кримінальній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають

¹⁸ Див.: Терещук В. М. Кримінально-процесуальне право України. – К., 1999. С. 437–445.

значення для правильного вирішення справи.

Фактичні дані не можуть існувати самостійно без матеріального носія. У цьому зв'язку ч.2 ст.65 КПК визначає: "ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинувачуваного, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами".

Змістом доказів є фактичні дані, отримані з належних джерел, а їх матеріальною основою є не саме джерело інформації, а відповідний процесуальний носій. *Єдність змісту та форми в доказах* можлива як єдність фактичних даних і їх процесуальних носіїв. Останні виступають як невід'ємний атрибут самого доказу.

Процесуальними носіями фактичних даних є об'єкти, що можуть слугувати засобом фіксації, зберігання і переміщення доказової інформації у просторі та в часі і разом з тим бути джерелом інформації у справі для учасників процесу на будь-яких стадіях. Це придатні для таких цілей матеріальні об'єкти, протоколи слідчих і судових дій та інші документи, фактичні результати технічного документування, висновки експертів.

Доказ являє собою єдність фактичних даних і їх процесуальних носіїв. Доказові матеріали (фактичні дані) набувають статусу доказів лише за наявності таких умов:

По-перше, вони повинні мати відношення до предмета доказування, тобто мати здатність усувати інформаційну непевність з фактів, що підлягають установленню, тобто мати ознаки *належності до справи*.

По-друге, належні до справи дані мають бути отримані з надійних джерел інформації і закріплені в передбаченому законом порядку, тобто мати ознаки *допустимості до справи*. Слід зазначити, що *допустимість доказів* являє собою сукупність ознак, за наявністю яких надається можливість використання доказової інформації у кримінальному процесі як логічних посилянь, аргументів.

Допустимість доказів означає:

- фактичні дані мають бути отримані уповноваженими на те суб'єктами (особою, яка здійснює провадження у кримінальній справі, особою, яка здійснює перевірку заяви про злочин або виконує окреме доручення слідчого, а також органом оперативно-пошукової юрисдикції у разі виявлення злочинів);
- фактичні дані мають бути отримані з відомого, доступного для перевірки і не забороненого законом джерела;
- фактичні дані повинні бути отримані у встановленому законом

порядку з дотриманням процесуальної форми, що гарантує захист прав і законних інтересів громадян;

– фактичні дані і сам процес їх отримання повинні бути належним чином закріплені та засвідчені;

– зібрані докази та інші матеріали кримінальної справи в цілому дозволяють здійснити аналіз і перевірку достовірності й законності одержання фактичних даних.

З огляду на презумпцію невинуватості, закріплену у ст.62 Конституції України, всі сумніви в справі, а отже, і сумніви щодо допустимості використання у доказуванні фактичних даних, повинні тлумачитись і вирішуватись на користь обвинувачуваного, підозрюваного і підсудного.

По-третє, доказами можуть бути тільки *достовірні фактичні дані*. Забороняючи використання в доказуванні інформації, джерело якої невідоме або сумнівне, а також устанавлюючи суворий порядок одержання доказової інформації, закон тим самим дбає про використання в доказуванні не будь-якої, а лише достовірної інформації, фактичних даних.

У буквальному розумінні “фактичні дані” – це дані, які відповідають дійсності, фактам. Доказування ж взагалі є встановленням істинності якогось судження, положення (тези) за допомогою аргументів (посилань), істинність яких устанавлено.

Отже, *доказами є фактичні дані*, що відповідають вимогам належності до справи, допустимості й достовірності.

Відповідно до ст.65 КПК України, а також положень ст. 68, 72–75, 82–83 КПК України *до окремих видів доказів належать*: показання свідка; показання потерпілого; показання підозрюваного; показання обвинувачуваного; речові докази; протоколи слідчих і судових дій; протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами; інші документи; висновок експерта.

Особа, яка провадить дізнання, згідно зі ст. 66 КПК України, у справах, які перебувають в її провадженні, має право викликати в порядку, устанавленому законом, будь-яких осіб як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для надання висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів та документів, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій, вимагати від банків інформацію, яка містить банківську тасмницю щодо юридичних та фізичних осіб у порядку та обсязі, устанавлених Законом України “Про банки і банківську діяльність”. Виконання цих вимог є обов'язковим для всіх громадян, підприємств, установ й організацій.

Згідно зі ст. 62 Закону України від 7 грудня 2000 р. №2121-III “Про банки і банківську діяльність”, інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками на письмову вимогу суду або за рішенням суду, а також органами прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Державної податкової служби України на їх письмову вимогу стосовно даних щодо операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб’єкта підприємницької діяльності.

При цьому встановлюється таке правило. Вимога щодо отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна бути викладена на бланку державного органу встановленої форми; має надаватися за підписом керівника державного органу (органу дізнання) чи його заступника, скріплена гербовою печаткою; має містити посилання на підстави та норми закону, відповідно до яких державний орган вправі отримати таку інформацію.

Особа, яка проваджує дізнання, у справах, що перебувають в її провадженні, у передбачених законом випадках, має право доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

1.2. Становлення та розвиток інституту дізнання

Право виникає разом із державою, є продуктом свідомої правотворчості влади і виступає засобом управління суспільством. Разом з тим, право – це інтелектуальна цінність, суттєвий елемент культури народу.

Держава і право України має своїми коріннями державність та право Київської Русі, а самі ми є нащадками давнього, міцного і могутнього народу русичів¹⁹. Історія підтверджує, що наш народ ніколи не запроваджував і не знав рабства.

Як зазначає Ніна Карпачова: “Русь не знала нелюдського у своєму ставленні до особистої свободи рабовласницького ладу, хоча окремі йо-

---

¹⁹ До речі, проаналізувавши археологічні розкопки старовинного міста Аркаїм на території Південного Уралу, історики з’ясували, що унікальна цивілізація аркаїмлян з’явилась забагато раніше Древньої Греції. На той час вона набагато вперед випереджала відомі людські спільноти за рівнем свого розвитку (розвивалась металургія, будувались фортеці та бойові колісниця, які згодом використовувались римлянами, було розроблено багато унікальних технологічних процесів). А заснована була ця цивілізація, яка згодом з невідомих поки що причин зникла мігруючи на Захід, саме вихідцями з Придніпров’я, тобто нашими предками. Ці історичні відкриття ще тільки осмислюються вченими і багато чого цікавого зможуть привнести в існуючі історичні концепції.

го риси у вигляді холопства і мали місце²⁰.

Благодійність народу, незважаючи на всі історичні негаразди, загарбницькі напади ворогів, їх жорстокість та дикунство, протівилась усьому ганебному, берегла віру в добро і справедливість, яка невтомно пробивала паростки благодійності в законодавстві і державності. Жадоба свободи і справедливості – це, мабуть, і є головним проявом генетичної пам'яті і генетичної програми нашого народу²¹.

Наша правова система ніколи не застосовувала інквізиційного процесу слідства. Історії нашої держави відомі змагальний та розшуковий процеси, саме розшуковий, а не інквізиційний, як це необачливо інколи тлумачиться в деяких виданнях.

Дізнання в окремих його рисах з'являється і формується в рамках розвитку розшукового процесу, за якого функція розслідування, переслідування злочинства і розв'язання справи (судочинства) зливаються в діяльності одного якогось органу.

Ще за часів общинного устрою з'являються елементи так званого общинного дізнання, коли особу, яка не зізнавалась у проступку, що досліджувався, допитували колеги старійшин, священників тощо.

Мабуть, першим дізнанням можна вважати допит Ісуса Христа Синедріоном – Верховним судом Іудеї – “Першосвященники і весь синедріон шукали свідчення проти Ісуса, щоб віддати його смерті; й не знаходили” (Євангелія від Марка – 14, 55).

За часів “Руської правди” кримінальний процес будовався на засадах змагальності, ініціював процес здебільшого потерпілий, на якого і покладався тягар доказування. Інститут дізнання і досудового слідства в класичному вигляді правова система тих часів ще не знала. Хоча елементи общинного дізнання мають місце. Наприклад, ще в короткій редакції “Руської правди” говориться про допити та очні ставки перед 12 мужами: “Якщо звинувачуваний “запирати ночнет, то ити ему на извод пред 12 человека”²². Окремі риси дізнання вбачаються і в такій формі здобуття доказів, як гоніння по сліду.

У 1487–1494 рр. об'єднана руська держава вийшла до верховини Дніпра, її кордони проходили близько 50 км від Києва. За часів Івана Грозного, згідно з його законами “лихих людей” доставляли до губернсь-

²⁰ Стап дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2001. – С.8.

²¹ Про історичні нарисів з розвитку кримінального процесу див.: Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. – К., 2002; Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. – СПб, 2000. – С. 111–202.

²² Ця норма досить цікава. Її можна вбачати як наявність общинного суду – зачатки майбутнього суду присяжних, так і ознаки дізнання, здійснюваного колективними органами.

кого старости для допитів і очних ставок (збирання доказів представниками адміністративної влади – одна з рис дізнання). У 1497 р. приймається Судебник Івана III. Судебником нарівні зі змагальним процесом, що виникав за позовом потерпілого, широко запроваджується розшукова форма процесу з притаманною їй стадією досудового розслідування.

Соборне укладення 1649 р. для свого часу було фундаментальним законодавчим актом, у якому втілювались норми існуючих до цього правових актів Росії, здобутки правових систем Візантії та інших держав. Воно збагачувалось новими правовими ідеями і являло собою кодекс з 25 глав та 967 статей. У главі 10, яка називалася “Про суд”, робилася спроба першої систематизації процесуальних норм. Розширюється розшукова форма кримінального процесу та правова регламентація досудового слідства.

Під час існування на території нинішньої України Литовсько-Руської держави в XIV–XVI ст. правосуддя здебільшого здійснювалось згідно з новим збірником законів – “Литовський статут” (відомі три його видання – 1529, 1566 та 1588 р.). Відомо, що литовські князі суттєво підкорились слов’янському культурному впливові, навіть засвоїли давньоруську писемність і прийняли “Руську правду” за основне джерело свого права. Тому і Литовські статuti не розглядались українським населенням як прояви іноземної правової культури та колоністських тенденцій, а сприймались як власне “старе право”. Цими актами запроваджувалось досудове слідство щодо злочинів проти держави та церкви, а судочинство щодо інших злочинів здійснювалось за правилами справ приватного обвинувачення: потерпілий сам збирав докази і підтримував у суді обвинувачення.

У 1721 р., завершуючи формування абсолютизму, Петро I прийняв титул імператора, а вже 1731 р. створено Канцелярію таємних розшукових справ, яка займалась боротьбою з політичними злочинами.

При Катерині II розслідування злочинів повністю було доручено поліції. Справи про незначні злочини дозволялось закривати з передачею винних на поруки.

У 1782 р. згідно з “Уставом благочинності або поліцейським” заснуються нові поліцейські органи на чолі з городничими в містах та поліцмейстерами в Москві та Петербурзі. Генерал-прокурор поєднував посади міністра внутрішніх справ, міністра юстиції і фінансів.

У 1832 р. Миколою I затверджено Звід законів Російської Імперії, який вводився в дію з 1 січня 1835 р. Серед прийнятих законів був і *перший Кримінально-процесуальний кодекс, який називався “Про судочинство по злочинах”*. Це було історичною подією – закон щодо процедури розкриття, розслідування злочинів та судочинства був відокремлений від інших зако-

нів, норми процесуального права систематизовані, кодифіковані й викладені в окремому законодавчому акті. Кримінально-процесуальне право стало самостійною галуззю права.

У 1802 р. для виконання функції судового управління створено Міністерство юстиції. У цей же час для управління поліцією формується міністерство поліції. Управління поліцією (“управи благо чинності”) виконували слідчі функції на місцях.

8 червня 1860 р. було видано указ імператора Олександра II про відокремлення слідства від поліції, до якого прикладались згодом затверджені законопроекти: “Наказ судовим слідчим” та “Наказ поліції про провадження дізнання...”. До компетенції поліції належало проведення дізнання з незначних злочинів. З 1860 по 1880 р. проведено реорганізацію поліцейських установ у напрямку централізації управління, створено Міністерство внутрішніх справ, у структурі якого департамент поліції. Перелік органів дізнання був досить великим і включав у себе багатьох чиновників адміністративної влади, включаючи волосних старшин, сільських старост, станичних і хutorянських отаманів на Дону, козачих старшин.

Після відміни кріпосного права 19 лютого 1861 р. і запровадження органів земського самоуправління²³, вже 20 листопада 1864 р. імператор Олександр II затвердив другий КПК Росії – *Устав кримінального судочинства*. З цього часу кримінально-процесуальне право і процесуальна наука в Росії все більш ставали одними з найрозвинутіших у світі.

У цьому досить змістовному законодавчому акті були реалізовані фундаментальні ідеї, які роблять його найпрогресивнішим процесуальним законом того часу, а нерідко слугують джерелом творчих пошуків для вчених сьогодення: функція розслідування покладалась на судових слідчих та органи дізнання (поліцію); судова влада відокремлювалась від законодавчої і виконавчої (реалізувався один із важливих принципів правової держави), обвинувачення відокремлюється від суду; для захисту прав обвинуваченого запроваджуються приватні і присяжні повірені (захисники); у справах, пов’язаних з тяжкими звинуваченнями, запроваджувався суд присяжних. Серед запобіжних заходів передбачаються застава та поручительство.

Історія – це мовчазна наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінився її проаналізувати. З історії права треба брати все краще, аналізувати його та, удосконаливши, застосовувати з благом для суспільства.

²³ Положення про земські установи від 1 січня 1864 року лягло в основу земського управління. Воно по суті сформувало важливі принципи місцевого самоуправління, які відновлюються в нашій державі сьогодні.

В Уставі кримінального судочинства закладено багато змістовних ідей, цікавих і слушних норм. Розслідування проваджувалося судовими слідчими, статус яких зміцнів ще більше. Слідчі призначались на посаду тепер уже указом його величності імператора всієї Росії за поданням міністра юстиції. Вони були незмінювані в своїй посаді¹⁴.

Органами дізнання в цей період була здебільшого поліція. Хоча функції дізнання могли виконувати також військові командири, громадянські начальники – у справах про посадові злочини, чини духовенства – у справах про релігійні злочини, у справах проги власності – чиновники відповідних відомств, жандармерія – у справах про політичні злочини.

Дізнанню була присвячена глава перша другого розділу Уставу кримінального судочинства 1864 р. – ст. 250–261. Зокрема передбачались такі правила:

Коли ні судового слідчого, ні прокурора немає, поліція, повідомляючи останніх про діяння, які мають ознаки злочину, провадить належне дізнання (ст.252). Поліція має пересвідчитись через дізнання: чи дійсно скоїлась відповідна подія, чи дійсно в цій події є ознаки злочину або проступку (ст.253). Під час провадження дізнання поліція всі необхідні відомості одержує за допомогою розшуків, словесними розпитуваннями й негласним спостереженням, не проважуючи ні обшуків, ні виїмок у домах (ст.254). До прибуття судового слідчого поліція вживає заходів, необхідних для попередження знищення слідів злочину та ухилення підозрюваного від слідства (ст.256), застосовуючи у разі потреби затримання підозрюваного (ст.257).

Зуважимо, що у ст. 257 передбачались підстави затримання поліцією підозрюваного, які за своїм змістом майже повністю відповідають тексту ст.106 чинного КПК України.

У разі неможливості розпочати розслідування слідчим поліція мала заміняти слідчого в усіх невідкладних слідчих діях: оглядах, освідуваннях, обшуках, виїмках, однак допитів свідків чи обвинувачених не проводила, хіба що стан здоров'я останніх обумовлював необхідність негайного допиту та фіксації їх показань (ст. 258). Слідчі дії поліція проводила за загальними правилами, передбаченими процесуальними нормами для слідчого. Нездійсненним елементом дізнання вважався розшук – проведення розшукових дій, направлених на розкриття злочину і злочинця. Розшук, – писав А. А. Квачевський, – «складає частину дізнання, у широкому значенні – один із засобів його провадження, направлений на знайдення

¹⁴ До речі, судни окружного суду одержували платню в розмірі 2200 рублів і срібла щорічно, судини в сільській – 1800, прокурор окружного суду – 3500, секретар окружного суду – 1200 рублів і срібла.

скритого, таємного, переважно винуватця злочину²⁵”.

Строки провадження дізнання в законі не були встановлені, але інформувати про злочин поліція повинна була слідчого та прокурора негайно і не пізніше доби.

Результати дізнання поліція мала передати слідчому у разі прийняття ним справи до свого провадження, припиняючи свою діяльність до особливих вказівок (окремих доручень). Закон не вимагав від поліції складання окремих протоколів опитувань чи інших дій, проваджуваних під час дізнання (пояснення очевидців, правопорушників чи актів отримання предметів у ті часи до порушення кримінальної справи органами дізнання не складалось, що спрощувало роботу). Разом з тим, інструкції прокурорів чинам поліції включали в себе вимогу такого змісту: “Відомості, отримані поліцією під час дізнання, вносяться з повідомленням джерела, з якого вони отримані, в один загальний акт за підписом однієї посадової особи, яка проваджувала дізнання”²⁶. Якщо ж поліція проваджувала слідчі дії, вона мала складати окремий протокол відповідно до вимог закону, що регламентують її провадження.

Нагляд за законністю дізнання здійснював прокурор, якому і належало право закриття справи. Органи дізнання не мали права приймати остаточні рішення у справі.

За радянських часів початкову правову регламентацію дізнання одержало в прийнятому 20 липня 1927 р. першому Кримінально-процесуальному кодексі УРСР.

До числа органів дізнання, окрім міліції та НКВС, були віднесені також органи інспекції праці, податкової, санітарної, технічної і торгової інспекцій – у справах, віднесених до їх відання; органи лісової охорони – у справах, віднесених до її відання; урядові установи та працівники – у справах про незаконні службові дії підлеглих їм працівників. Нагляд за провадженням дізнання у кожній конкретній справі відповідно до п. 5 ст. 95 КПК УРСР покладался на слідчого, на територіальній дільниці якого діяв даний орган дізнання. Після прий-

---

²⁵ *Квачевский А. А.* Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г. – СПб., 1869. – С. 5. Такої думки були більшість учених і практиків тих часів. Див. також: *Духовской М. В.* Русский уголовный процесс. – М., 1910; *Ерофеев С.* Рассуждения о доказательствах уголовных преступлений. – Х., 1925; *Крылов А. А.* Инструкция чинам полиции по обнаружению и исследованию преступлений. – Х., 1914; *Соколов А. А.* Практическое руководство для судебных следователей. – Вильна, 1891; *Давыдов В. Н.* Инструкция чинам полиции округа Харьковской судебной палаты по обнаружению и исследованию преступлений. – Х., 1898. – С. 19.

²⁶ *Муравьев Н. В.* Инструкция чинам полиции округа С.-Петербургской судебной палаты. – СПб., 1884. – С. 5.

яття Положення про прокурорський нагляд у СРСР²⁷, затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 травня 1955 р., функція нагляду за діяльністю органів дізнання цілком перейшла до прокурорів.

Згадана концепція дізнання в основному була визначена і закріплена в такому законодавчому акті, як Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік від 25 грудня 1958 року. У справах, за якими провадження досудового слідства не було обов'язковим, органи дізнання здійснювали процесуальне провадження в повному обсязі, характерному для стадії досудового слідства, самостійно складали обвинувальний висновок і направляли справу прокуророві спрямування її за підсудністю. Матеріали дізнання були підставою для розгляду справи в суді.

Безумовно, така концепція дізнання не була бездоганною, що викликало різні наукові пропозиції щодо зміни існуючої регламентації дізнання в кримінальному процесі. Так, наприклад, деякі автори пропонували значно розширити процесуальну самостійність особи, яка здійснює дізнання, і наділити її правом оскарження вказівок начальника органу дізнання прокуророві, виступали за участь у дізнанні захисника та надання потерпілому, цивільному позивачеві, відповідачеві та їхнім представникам права на ознайомлення з матеріалами дізнання²⁸.

Водночас І.Ф. Крилов і О.І. Бастрикін застерігали, що "прийняття законодавцем цих і подібних пропозицій означало б стирання головних процесуальних відмінностей дізнання з попереднього і таким чином ліквідацію інституту дізнання в кримінальному процесі. Для цього зараз немає достатніх підстав. Як підтвердив багаторічний досвід радянських органів дізнання, існуючий порядок прискореного і спрощеного провадження розслідування у формі дізнання забезпечує всебічність, повноту й об'єктивність розслідування нескладних справ про злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки. Стосовно ж процесуальних обмежень, за скасування яких виступає В.І. Кубасов, то слід мати на увазі, що вони, не обмежуючи прав осіб – учасників процесу, спрощують його в силу очевидності й безперечності фактичних обставин, що є предметом розслідування. У цих умовах прискорення та спрощення судочинства не означає ліквідацію гарантій встановлення істини у справі"²⁹.

²⁷ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1955. – № 9. – Ст. 222.

²⁸ Кубасов В.И. Предложения, вытекающие из практики проведения дознания // Развитие прав граждан в СССР. – Саратов, 1962. – С. 296-298; Черлов И.И. Проблемы дальнейшего развития демократических основ уголовного судопроизводства в свете Программы КПСС // Советское государство и право. – 1962. – № 4. – С. 86-87; Солонанов Ю.В., Мурашов С.В. Советская милиция как орган охраны общественного порядка // Советское государство и право. – 1962. – № 12. – С. 116-118.

²⁹ Крилов И.Ф., Бастрыкин А.И. Розыск, дознание, следствие: Учебное пособие. – Л., 1984. – С. 108-109.

А.М. Донцов головну проблему бачив у тому, що “дізнання має характер слідства”. На цій підставі він запропонував “охопити дізнанням ту діяльність..., яка спрямована на перевірку заяв і повідомлень про злочин на предмет розв’язання питання щодо порушення кримінальної справи”³⁰. Таке дізнання, на думку автора, повинно містити в собі одержання пояснень від громадян, провадження огляду місця події, витребування необхідних матеріалів у порядку, передбаченому ст. 97 КПК України, і провадження оперативно-розшукових заходів. А.М. Донцов вважав за необхідне попереджати опитуваних про кримінальну відповідальність за відмову або ухилення від давання пояснень або за надавання свідомо неправдивих показань.

Із становленням України як суверенної і незалежної держави у Кримінально-процесуальний кодекс були внесені зміни та доповнення, які певним чином змінили процесуальний порядок провадження дізнання в кримінальних справах, але реформа продовжується.

Дізнання в сучасній Росії заслуговує на окрему увагу у зв’язку з продовженням реформ кримінально-процесуального законодавства України. У Росії в 2001 р. прийнято новий КПК. У ньому вперше визначено поняття дізнавача та начальника органу дізнання: “дізнавач – посадова особа органу дізнання, правомочна здійснювати попереднє розслідування у формі дізнання”; “начальник органу дізнання – посадова особа органу дізнання, уповноважена доручати провадження дізнання дізнавачеві і наділена чинним Кодексом окремими процесуальними повноваженнями”.

У КПК Росії одержав визначення правовий статус дізнавача. Зокрема, стаття, 41 КПК Росії зазначає:

1. Повноваження органу дізнання покладаються на дізнавача начальником органу дізнання.

2. Не допускається покладання повноважень з проведення дізнання на ту особу, яка проводила чи проводить за даною кримінальною справою оперативно-розшукові заходи.

3. Дізнавач уповноважений:

1) самостійно провадити слідчі та інші процесуальні дії й приймати процесуальні рішення, окрім випадків, коли відповідно до закону на це потрібна згода начальника органу дізнання, санкція прокурора і (чи) судове рішення;

2) здійснювати інші повноваження, передбачені чинним законом.

4. Вказівки прокурора і начальника органу дізнання, дані відповідно до закону, обов’язкові для дізнавача. При цьому дізнавач має право

³⁰ Донцов А. М. Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. канд. дис.– Л., 1971. – С. 12-13.

оскаржити вказівки начальника органу дізнання прокурору, а вказівки прокурора – вищестоящому прокурору. Оскарження даних вказівок не припиняє їхнього виконання.

Стаття 157 КПК Росії регламентує провадження невідкладних слідчих дій, встановлюючи, що за наявності ознак злочину, за яким провадження досудового слідства є обов'язковим, орган дізнання в установленому законом порядку порушує кримінальну справу і провадить невідкладні слідчі дії. Після провадження невідкладних слідчих дій і не пізніше 10-ї доби з дня порушення кримінальної справи орган дізнання направляє кримінальну справу прокуророві, який спрямовує її в слідчий підрозділ згідно з правилами підслідності. Після цього орган дізнання може провадити за нею слідчі дії й оперативно-розшукові заходи тільки за дорученням слідчого, а якщо не виявлено особу, яка скоїла злочин, орган дізнання зобов'язаний вжити пошукових і оперативно-розшукових заходів для встановлення такої особи, повідомляючи слідчого про їхні результати.

Безумовно, можливості для вдосконалення законодавчого визначення статусу дізнавача невичерпні. На наш погляд, дізнавачеві слід надати статус недоторканності та процесуальної самостійності, зміцнити гарантії забезпечення цих принципових положень.

1.3. Статус органів дізнання та дізнавача.

Міліція як орган дізнання

Органи дізнання – це державні органи та посадові особи оперативно-розшукової чи адміністративної юрисдикції, наділені правом провадження кримінально-процесуальних дій у разі, коли немає можливості їх провадити слідчими, які виконують процесуальну функцію розслідування, забезпечуючи виконання завдань кримінального процесу і досягнення мети правосуддя.

Органи дізнання – це органи, уповноважені кримінально-процесуальним законом порушувати та розслідувати кримінальні справи у зв'язку з інформацією, що надійшла, про вчинення злочину та відсутністю можливості у слідчого приступити до провадження слідства. Дізнання – це розслідування, що здійснюється за необхідності органами адміністративної та оперативно-розшукової юрисдикції, які наділяються статусом органу дізнання.

У кримінально-процесуальному законі надається вичерпний перелік органів, наділених правом провадити дізнання. Для них усіх функція дізнання не є основним видом діяльності. Необхідність провадити розслідування злочинів виникає лише у певних випадках, коли це потрібно та не-

мишуче. У таких випадках дії цих органів регулюються нормами кримінально-процесуального закону, і вони виступають як органи дізнання.

Органами дізнання є:

1) міліція;

а) податкова міліція – у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки;

2) органи безпеки – у справах, віднесених законом до їх відання;

3) командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ та Військова служба правопорядку у Збройних силах України³¹ – щодо злочинів, які вчинені військовослужбовцями та військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних сил України під час виконання ними службових обов'язків або в розташуванні військової частини, з'єднання, установи чи на військових об'єктах;

4) митні органи – у справах про контрабанду;

5) начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових профілакторіїв і виховально-трудових профілакторіїв – у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ;

6) органи державного пожежного нагляду – у справах про пожежі та порушення протипожежних правил (Органами державного пожежного нагляду як органом дізнання, з урахуванням структури органів пожежної охорони в МВС України слід вважати такі з них: управління державної пожежної охорони МВС України; управління (відділи) пожежної охорони УВС областей і міст; воєнізовані пожежні частини великих міст; інспекції державного пожежного нагляду міськрайорганів внутрішніх справ);

7) органи охорони державного кордону – у справах про порушення державного кордону;

8) капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні.

Кожен із названих органів здійснює дізнання в межах своєї компетенції. Закон надав лише органам міліції право провадити дізнання у справах про будь-який злочин, якщо його не віднесено до компетенції іншого органу дізнання, а капітанам морських суден – про всі злочини, вчинені на судні під час його перебування у далекому плаванні. З огляду на це, ці органи дізнання в літературі інколи називають органами дізнання з універсальною компетенцією.

³¹ Закон України від 7 березня 2002 р. № 3099-III “Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України” // *Голос України*. – 2002. – № 66. – 9 квітня.

Керівники органів дізнання можуть доручити провадження дізнання достатньо підготовленим для цього співробітникам органу дізнання, коло яких загалом визначається відомчими підзаконними актами. В органах СБУ провадження дізнання може покладатися на будь-яку достатньо підготовлену особу з числа оперативно-командного складу. В установах виконання покарань дізнання за наказом начальника установи провадиться, як правило, однією з осіб командного складу оперативних служб.

Завдання органу дізнання. Згідно зі статтею 4 КПК України, на орган дізнання покладається обов'язок порушити кримінальну справу і розкрити злочин. Закон визначає, що орган дізнання зобов'язаний у межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, ужити всіх передбачених законом заходів щодо встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і щодо їх покарання.

Злочин – це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), відповідальність за яке передбачена Кримінальним кодексом України, вчинене осудною та деліктоздатною особою.

Під розкриттям злочину розуміється встановлення особи, яка вчинила злочин, і всіх фактів, епізодів, елементів та ознак злочинного діяння.

Факт розкриття злочину у практичній діяльності органів досудового розслідування формально ототожнюється із затриманням підозрюваного, його арештом чи притягненням особи як обвинувачуваного. Але слід мати на увазі, що вказані рішення можуть прийматись тільки з одержанням такої безсумнівної системи доказів, яка б беззаперечно підтверджувала, що саме підозрюваний (обвинувачуваний) скоїв злочин, і виключала можливість іншого твердження.

Викриття винних означає встановлення всіх осіб, причетних до вчиненого злочину, та отримання неспростованих доказів, що підтверджують винність кожного з них, з'ясування і доведення з допомогою доказів усіх епізодів злочинної діяльності кожного обвинувачуваного.

Установлення об'єктивної істини – це досягнення такого рівня певності знань, що, без сумніву, відповідає дійсності, повне та всебічне дослідження всіх обставин справи, як тих, що викривають, так і тих, що виправдовують обвинуваченого, а також тих, що пом'якшують або обтяжують його відповідальність, установлення всіх фактів, що входять до предмета доказування й необхідні для розв'язання справи по суті. Істина – це повна і точна відповідність суджень реальній дійсності.

Під істиною в кримінальному процесі розуміють відповідність висновків органів дізнання, слідчого, прокурора і суду про всі істотні обставини справи (подію злочину, вину особи та ін.) тому, що дійсно відбувалось.

Відшкодування матеріальних збитків та інших шкідливих наслідків, завданих злочином, покладається на орган дізнання, слідчого, прокурора і суд, які зобов'язані визнати відповідну особу потерпілою, роз'яснити їй право на цивільний позов та вжити заходів щодо накладення арешту на майно і вклади обвинувачуваного та відшкодування завданої потерпілому шкоди. У справах про злочини невеликого ступеня тяжкості відшкодування збитків у поєднанні з іншими обставинами – дієвим каяттям або примиренням з потерпілим – може звільняти особу від кримінальної відповідальності.

Охорона прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб – одне з найважливіших завдань кримінального процесу в умовах правової держави. Згідно зі статтею 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави³².

На органи дізнання, згідно зі ст. 104 КПК України, покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили. Про виявлений злочин і початок дізнання орган дізнання негайно повідомляє прокурора.

Оперативно-розшукова діяльність може здійснюватись лише тими органами дізнання, які уповноважені її здійснювати відповідно до Закону України “Про оперативно розшукову діяльність”.

Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, які здійснюються уповноваженими на те суб'єктами відповідно до закону та інших нормативних актів, з використанням оперативних й оперативно-технічних засобів і спрямовані на розв'язання завдань пошуку й фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

У статті 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” йдеться про те, що оперативним підрозділам надається право: опитувати осіб за їх згодою; проводити контрольні закупки товарів з метою виявлення фактів протиправної діяльності; витребувати, збирати та вивчати документи та дані, які характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб; негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, які можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину або отри-

---

³² Детальніше див.: *Тертишник В. М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Д., 2002. – С. 320-373.

мувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки (п. 7); знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації; здійснювати візуальний нагляд у громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- та відео-зйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів (п. 11); отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені³³.

У процесі здійснення вказаних дій можуть бути отримані найрізноманітніші джерела та носії доказової інформації (відеоплівки із записом дій злочинців, фотокопії документів, зброя, наркотики, матеріали звукозапису, кінозйомки, похідні речові докази тощо). За умови належності до справи, допустимості (відомості та законності джерела і способу отримання) та достовірності дані оперативно-розшукової діяльності можуть використовуватися в кримінальному процесі, у тому числі і як докази³⁴.

Суб'єктами оперативно-розшукової діяльності є спеціальні оперативні підрозділи органів національної безпеки, органів внутрішніх справ, органів охорони державного кордону, управління охорони вищих посадових осіб, а саме – право здійснювати ОРД мають оперативні підрозділи:

– МВС – кримінальної та спеціальної міліції, підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, оперативно-розшукові апарати ДАІ, оперативно-режимні підрозділи місць утримання під вартою;

– СБУ – підрозділи розвідки, контррозвідки, захисту національної державності, боротьби з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічні та оперативного документування;

– Управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони;

– Державної податкової служби – оперативними підрозділами податкової міліції.

Не допускається здійснення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами вищезазначених органів, підрозділами дізнання інших

---

³³ Закон України від 18.02.1992 року "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. 1992. – №22. – Ст.303; 1992. – №39. – Ст. 527; 1993. – №11. – Ст. 83; 1994. – №11. – Ст. 52; 1998. – №26. – Ст.149; 1999. – №4. – Ст. 35; 2000. – №10. – Ст. 79 (із змінами, внесеними Законом України № 2246-III від 18 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 8. – Ст. 311.

³⁴ Детальніше див.: *Тертишник В. М.* Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины. – К., 2001. – С. 222-230; *Тертишник В.М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монограф. Д., 2002. – С. 169-189.

міністерств і відомств, у тому числі органами державного пожежного нагляду, митними органами, командирами військових частин Збройних сил, капітанами морських суден, а також громадськими, приватними детективними агентствами та окремими особами.

Митні органи не наділені правом провадження оперативно-розшукової діяльності, але можуть в окремих випадках брати участь в оперативних комбінаціях, що включають контрольоване постачання наркотичних засобів через кордон у разі необхідності провадження митного огляду для фіксації певних елементів злочину чи затримання злочинців з речовими доказами.

Наприклад, згідно зі статтею 4 Закону України “Про заходи проти дії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживанню ними”³⁵: “Державний митний комітет України та державні органи (підрозділи), які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів осіб, які беруть участь у цьому, в кожному окремому випадку за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України можуть використовувати метод контрольованої поставки, тобто допускають під контролем і оперативним наглядом цих органів увезення в Україну, вивезення з України чи транзит через її територію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Контрольована поставка може використовуватися також щодо незаконного перевезення та пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які здійснюються в межах території України. Порядок проведення контрольованої поставки визначається Митним кодексом України і нормативним актом Державного митного комітету України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, погодженим з Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції України”.

Кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання має здійснюватися лише в передбаченій процесуальним законом формі і з дотриманням принципів кримінального процесу. Вона включає:

- прийняття, реєстрацію, розгляд, перевірку заяв та повідомлень про злочини та вжиття необхідних заходів або вирішення питання про порушення кримінальної справи у разі безпосереднього виявлення ознак злочину (ст. 94-100 КПК України);
- провадження дізнання у справах про тяжкі або особливо тяжкі

³⁵ Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №10. – Ст. 62.

злочини (ч. 2 ст. 104 КПК України);

– провадження дізнання у справах про злочини, що не є тяжкими чи особливо тяжкими (ч. 1 ст. 104 КПК України);

– досудову підготовку матеріалів у протокольній формі (ст. 425-429 КПК України);

– провадження слідчих дій у порядку виконання окремих доручень слідчого або іншого органу дізнання (ст. 114, 118 КПК України);

– участь в окремих слідчих діях, що провадяться слідчим (ч. 3 ст. 114 КПК України).

З числа названих видів процесуальної діяльності органу дізнання власне дізнанням як таким вважається лише самостійна процесуальна діяльність органу дізнання щодо розгляду заяв про злочин та порушення кримінальної справи, провадження невідкладних слідчих дій, розслідування в передбаченому законом порядку й формі щодо певної категорії злочинів та у визначені строки, провадження в рамках протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

Дізнання здійснюється за правилами, установленими кримінально-процесуальним законом для провадження досудового слідства, з якими спеціально обумовленими винятками, доповненнями та положеннями.

Повноваженнями на провадження тих або інших процесуальних дій закон наділяє не саму особу, яка провадить дізнання, а “орган дізнання”. Тому для особи, яка безпосередньо провадить дізнання, обов’язковими є вказівки керівника органу дізнання. Крім того, ті процесуальні документи, у яких відображається рішення органу дізнання (рішення, приймати які закон уповноважив орган дізнання), підлягають обов’язковому затвердженню керівником органу дізнання.

Отже, керівник органу дізнання має затверджувати постанови особи, яка провадить дізнання, про виконання таких процесуальних рішень і дій:

- порушення кримінальної справи;
- направлення заяви (повідомлення) за підслідністю;
- відмова в порушенні кримінальної справи;
- направлення кримінальної справи за підслідністю;
- закриття, припинення, поновлення провадження у справі;
- розшук обвинуваченого;
- проведення таких слідчих дій, як обшук, виїмка, освідування, зняття інформації з технічних каналів зв’язку, накладення арешту на майно, вклади та кореспонденцію, екстумация трупа, затримання підозрюваного;
- обрання, зміна або скасування запобіжного заходу;
- етапування;

- притягнення особи до відповідальності як обвинуваченої;
- привід свідка, потерпілого, привід чи розшук обвинуваченого;
- відсторонення обвинуваченого від посади.

Керівник органу дізнання, безперечно, має затверджувати процесуальні акти, які, згідно з вимогами закону, проводяться лише за рішенням суду. Ті документи, які підлягають затвердженню з боку керівника органу дізнання, набувають юридичної сили з моменту їх затвердження останнім.

Низка процесуальних актів не потребує, щоб їх затверджував керівник органу дізнання. Це протоколи всіх слідчих дій (за винятком протоколу затримання); постанова про виділення або об'єднання кримінальних справ; постанова про визнання особи потерпілою, цивільним позивачем або цивільним відповідачем; постанова про приєднання речових доказів до кримінальної справи; протокол явки з повинною та інші документи. Складання таких документів віднесено до компетенції особи, яка провадить дізнання, а не органу дізнання. Вони набирають законної сили з моменту їх підписання особою, яка провадить дізнання.

Міліція як орган дізнання. Органи внутрішніх справ є правоохоронними органами виконавчої влади³⁶, до складу яких входить міліція.

Саме міліція розглядає більшість заяв і повідомлень про злочини та, порушуючи кримінальні справи, нерідко провадить дізнання.

Дізнання в міліції здійснюють: карний розшук, державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ), органи охорони громадського порядку, ДАІ. Начальником міліції України є міністр внутрішніх справ України; обласної міліції – начальник УМВС України в області; міської міліції – начальник міського УМВС України в області; районної міліції – начальник районного відділу. Саме ці посадові особи, а не ті, які очолюють конкретні апарати міліції, є начальниками органів дізнання.

Міліція, особливо районної і міської ланки, найбільш наближена до населення. Тому співробітники міліції, як правило, першими виявляють злочини і вживають заходів щодо їхнього розкриття. Цим і пояснюється те, що міліція наділена правом порушувати кримінальні справи і здійснювати оперативно-розшукові заходи та слідчі дії з переважною більшістю скоєних злочинів.

Особливістю правового статусу міліції, органів служби безпеки та органів охорони кордону як органів дізнання є те, що в їх компетенцію при цьому входить як провадження процесуальних дій, так і здійснення оперативно-розшукових заходів. Тому тут особа, яка провадить діз-

---

³⁶ Основи правознавства: Навч. посіб. / Кер. авт. кол. проф. О. В. Негодченко. – Д., 2002. – С. 142.

нання, одночасно здійснює і процесуальну, і оперативно-розшукову функції, має можливість поєднувати здійснення оперативних заходів та слідчих дій. Таке поєднання в одній особі оперативних та процесуальних повноважень дозволяє оперативно реагувати на заяви та повідомлення громадян або факти безпосереднього знаходження ознак злочинів, найбільш оптимальним шляхом реалізувати оперативні дані, а в кінцевому результаті своєчасно запобігати злочинам, швидко та повно розкривати скоєні злочини, забезпечувати належний захист прав та законних інтересів громадян.

Процесуальний закон наділив органи оперативно-розшукової юрисдикції правом здійснення слідчих дій саме з метою ефективного використання оперативно-розшукової діяльності в розкритті злочинів. Задум законодавця полягає в тому, щоб на першому етапі розслідування (розслідування "по гарячих слідах") велася активна, наступальна робота з розкриття злочину з використанням усього арсеналу заходів і засобів правоохоронних органів.

А втім, у міліції зараз провадження дізнання у кримінальних справах покладається здебільшого на штатні підрозділи дізнання органів внутрішніх справ.

Завданнями цих підрозділів дізнання, як визначають відомчі нормативні акти,³⁷ є:

- оперативне реагування на заяви та повідомлення про вчинення злочину, вживання ефективних заходів щодо встановлення осіб, які їх вчинили, збирання і закріплення доказів їхньої провини;
- усебічне, повне й об'єктивне розслідування кримінальних справ, у тому числі за протокольною формою підготовки матеріалів з неухильним дотриманням чинного законодавства, щоб за кожною кримінальною справою або протокольним провадженням були прийняті обґрунтовані і законні рішення;
- контроль за розслідуванням кримінальних справ і за протокольною формою досудової підготовки матеріалів співробітниками інших служб ОВС та надання їм методичної допомоги в цій роботі;
- у межах компетенції, передбаченої законом, вживання відповідних заходів щодо припинення порушень прав громадян та інтересів держави;
- забезпечення відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, що були заподіяні їм внаслідок злочину;
- виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, і вжи-

³⁷ Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури й організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ: Наказ МВС України № 880 від 29.12.95р.

вання через відповідні органи заходів щодо їхнього усунення;

• поновлення честі і прав громадян, які постраждали від незаконного затримання або притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Як бачимо, названі завдання цілком слушні, їх виконання буде сприяти досягненню мети кримінального процесу.

Але з одного боку, провадження дізнання у формі спрощеної процедури – протокольної форми досудової підготовки матеріалів – не завжди забезпечує надійний захист прав і свобод учасників процесу, з іншого боку, є сумнівні щодо ефективності діяльності спеціальних підрозділів міліції з провадження дізнання у справах, за якими обов'язкове досудове слідство, без можливості застосування методів оперативно-розшукової діяльності.

Спроби створення в органах внутрішніх справ спеціальних підрозділів – відділів дізнання, співробітники яких позбавляються оперативних повноважень, а займаються провадженням слідчих дій у межах повноважень органів дізнання, є недоречними. Як по суті, то це дорівнює створенню в системі МВС ще одного непрофесійного слідчого підрозділу, співробітники якого – “вже не оперативники та ще не слідчі” – покликані працювати на найвідповідальнішому етапі розслідування. Не зайве нагадати, що органом дізнання в системі МВС є міліція, а не спеціально створені, але спеціально не навчені відділи дізнання.

Міліція – це державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, навколишнє середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань³⁸.

Основними завданнями міліції є: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона і забезпечення громадського порядку; виявлення та розкриття злочинів; розшук осіб, які їх вчинили; забезпечення безпеки дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень; участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Міліція є складовою системою органів Міністерства внутрішніх справ України. Вона виконує адміністративну, профілактичну, операти-

³⁸ Закон України від 20.12.1990 р. “Про міліцію” // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №4. – Ст. 20; 1992. – №36. – Ст. 526; 1993. – №11. – Ст. 83; 1993. – №22. – Ст. 234; 1994. – №26. – Ст. 216; 1995. – №15. – Ст. 102; 1999. – №4. – Ст. 35; 2000. – №10. – Ст. 79. (із змінами, внесеними закопом України №2537-III від 21.06.2001р.)

вно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функцій.

Міліція складається з підрозділів: кримінальної міліції; міліції громадської безпеки; транспортної міліції; державної автомобільної інспекції; міліції охорони; спеціальної міліції.

Дізнавачем, як мислив законодавець, мав би бути кожний працівник підрозділу міліції (кримінального розшуку, боротьби з організованою злочинністю та іншого оперативно-розшукового підрозділу), який займається питаннями боротьби зі злочинністю. Стаття 101 КПК України до органів дізнання відносить саме міліцію, а не підрозділи дізнання в системі МВС.

Між тим, підрозділи дізнання були створені, діють у даний час, хоча і показали свою неефективність. У зв'язку з цим усе більшу дискусію викликає питання про реформування дізнання як такого. Висловлюються пропозиції повернутися до раніше діючої схеми, коли дізнання з окремих справ проводилось місяць і закінчувалося складанням обвинувального висновку. Учасники процесу при цьому зі справою не знайомились. Та це вже було, і себе не зарекомендувало.

У юридичній літературі обґрунтовується пропозиція ввести норму, що зобов'язує органи дізнання повідомляти про виявлений злочин і почате дізнання не тільки прокурора, але й начальника слідчого відділу, а там, де його немає, – слідчого³⁹. Ця пропозиція має практичну цінність, і її втілення дійсно може сприяти якнайшвидшому прийняттю слідчим до провадження справи, порушеної органом дізнання.

У юридичній науці мають місце досить слушні пропозиції щодо вдосконалення статусу слідчого⁴⁰. Проте проблема вдосконалення статусу дізнавача розглянута недостатньо. Деякі автори пропонували переглянути питання щодо обсягу й співвідношення прав начальника органу дізнання та особи, яка провадить дізнання. Слушною в цьому плані є позиція В.А. Іванова⁴¹, який вважає, що стосунки начальника органу дізнання, зокрема органу міліції, із дізнавачем повинні будуватися на тій же основі, що і стосунки між начальником слідчого відділу та слідчим, і мати процесуальний характер.

На практиці, як правило, начальник органу дізнання здійснює конт-

³⁹ Там же. – С. 89.

⁴⁰ *Гертцишник В. М.* Удосконалення процесуального статусу слідчого // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. К., 2002. – Ч. 2. – С.102-104; *Козьма П. В.* Який Кримінально-процесуальний кодекс України потрібен слідчим // Юридичний вісник України. – 2001. – №9-11; *Кузьмічов В. С.* Сліт-ча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 1996.

⁴¹ *Іванов В. А.* Допитание в советском уголовном процессе. – Л., 1966. – С. 19.

роль за своєчасністю дій особи, яка здійснює дізнання з розкриття і попередження злочинів, уживає заходів до найбільш повного, всебічного й об'єктивного провадження розслідування. Керівникові органу дізнання належить право перевірки справ, давання вказівок дізнавачеві щодо провадження тих або інших дій. Він має право передати справу від одного співробітника дізнання другому, доручити розслідування групі співробітників.

На жаль, у законі зазначені фактичні права начальника органу дізнання закріплення не одержали. Мабуть, цим можна пояснити той факт, що в літературі керівник органу дізнання іноді взагалі не називається в числі учасників кримінального судочинства⁴².

У законі доцільно було б визначити такі основні поняття:

1. "Начальник органу дізнання – це керівник органу влади, наділений повноваженнями органу дізнання, який вступив у кримінально-процесуальні правовідносини у зв'язку з отриманням заяв та повідомлень про злочин, і виконує функцію дізнання".

2. "Дізнавач – це посадова особа органу дізнання, уповноважена керівником даного органу провадити дізнання і яка прийняла згідно з нормами кримінально-процесуального права матеріали перевірки повідомлень про злочин чи справу у своє провадження, у зв'язку з чим, як учасник кримінального процесу, здійснює відповідно до закону дізнання з метою розкриття злочину і забезпечення розв'язання інших завдань судочинства".

Статус дізнавача. У стадії порушення кримінальної справи дізнавач здійснює перевірку заяв і повідомлень про злочини відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства в передбачені законом строки.

Прийнявши кримінальну справу у своє провадження, дізнавач має право здійснювати всі слідчі дії, передбачені законом для розкриття злочину та забезпечення вирішення завдань кримінального процесу. При цьому, якщо дізнавач є суб'єктом ОРД, може, разом з тим, вжити і необхідні оперативно-розшукові заходи. Безпосередньо або через начальника органу дізнання може звертатись до відповідного оперативного підрозділу з клопотанням щодо проведення невідкладних розшукових заходів.

Дізнавач має забезпечити своєчасне закріплення і направлення на експертне дослідження виявлених на місці події слідів, предметів та документів.

Дізнавач особисто здійснює огляд місця події та інші невідкладні

---

⁴² Штшлев В. Н. Учасники уголовного процесса. Минск, 1970. С. 26.

слідчі дії і несе повну відповідальність за їх якісне проведення. Спеціалісти й оперативні співробітники МВС чи СБУ, що беруть участь в огляді, діють на місці події під керівництвом дізнавача і за його вказівками. Проваджуючи слідчі дії, дізнавач інформує оперативних працівників та посадових осіб чергової частини МВС про виявлення під час огляду місця події обставин, що мають значення для розшуку і затримання злочинців.

Особа, яка здійснює дізнання, наділена правом самостійно приймати рішення щодо провадження необхідних слідчих дій і виконувати їх. Проте, якщо дізнання провадиться не керівником органу, який має на це право, рішення з найважливіших процесуальних питань розслідування, у першу чергу про напрямок справи (*порушення, припинення, поповнення справи*), про застосування заходів процесуального примусу (*затримання підозрюваного, привід, обшук, накладення арешту на майно*) та з інших питань, повинні бути затверджені начальником органу. Таке затвердження не потрібно в тих випадках, коли в законі у зв'язку з прийняттям конкретного процесуального рішення йдеться не про орган дізнання, а про особу, яка здійснює дізнання (ст. 26, 29, 50, 51, 52, 79 КПК України).

Дізнавач організує обов'язкову перевірку підозрюваних і затриманих осіб, а також вилучених номерних речей, зброї, автотранспорту тощо за автоматизованими та оперативно-розшуковими обліками криміналістичних центрів.

Нагляд за діяльністю органів дізнання та дізнавачів здійснюється відповідним територіальним прокурором. При цьому прокурор має ширші права, ніж під час нагляду за слідчими. Зокрема всі вказівки прокурора органу дізнання чи дізнавачеві мають обов'язковий характер, а їх оскарження не припиняє їх виконання.

Актуальною проблемою є проблема вдосконалення процесуального статусу дізнавача. Статус дізнавача має бути визначений у законі.

Пропонуємо включити до КПК України статтю під назвою "Статус дізнавача". *Відповідна стаття може бути викладена таким чином:*

"Дізнавач процесуально самостійний, діє тільки на підставі й у межах закону та наданих йому прав. Під час провадження дізнання всі рішення щодо провадження слідчих та інших процесуальних дій дізнавач приймає самостійно, окрім випадків, коли законом передбачено отримання згоди начальника органу дізнання, санкції прокурора або рішення суду, та несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення.

Постанови дізнавача, винесені згідно із законом у кримінальних справах, які перебувають у його провадженні, обов'язкові для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими осо-

бами та громадянами.

На дізнавача покладаються такі обов'язки: у кожному випадку отримання повідомлень про злочин негайно приступити до перевірки таких повідомлень, а в разі виявлення ознак злочину, у межах своєї компетенції, порушити за згодою з начальником органу дізнання кримінальну справу, негайно приступити до провадження необхідних слідчих дій.

Вступивши в кримінально-процесуальні правовідносини, дізнавач зобов'язаний:

- заявити самовідвід за наявності передбачених законом обставин;
- під час провадження дізнання вжити всіх передбачених законом заходів, використовувати всі свої повноваження та наявні в його розпорядженні науково-технічні методи, засоби і свої знання для розкриття злочину, викриття осіб, винних у вчиненні злочину, встановлення істини, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, захисту прав і свобод людини, розв'язання завдань кримінального процесу з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнений до відповідальності й жоден невинний не був покараний;
- проявляти неупередженість;
- у взаємостосунках з підозрюваним виходити з конституційного принципу презумпції невинуватості, згідно з яким він не вважається винним, доки його провина не буде доведена, усі сумніви у справі, якщо вичерпані можливості їх усунути, тлумачити та розв'язувати на користь підозрюваного;
- під час провадження слідчих та інших процесуальних дій роз'яснити учасникам процесу їх права та обов'язки, а також надавати можливість їх реалізації;
- ужити всіх передбачених законом заходів щодо забезпечення безпеки учасників процесу.

Дізнавач має право:

- здійснювати слідчі та інші процесуальні дії на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України;
- давати доручення оперативним підрозділам щодо проведення оперативно-пошукових заходів;
- давати окремі доручення органам дізнання щодо провадження розшукових і слідчих дій, якщо їх провадження необхідне в іншій місцевості за межами юрисдикції дізнавача, вимагати від них сприяння у провадженні окремих слідчих дій;
- затримувати та допитувати особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, застосовувати інші примусові заходи в разі крайньої необхідності на підставі та в порядку, передбаченому законом;

– застосовувати машинопис, звукозапис, стенографування, фотографування, кінозйомку, відеозапис та інші науково-технічні засоби й методи, які не є небезпечними для життя та здоров'я людини;

– призначати підозрюваному захисника з числа адвокатів чи інших фахівців у галузі права в разі відсутності у підозрюваного коштів для оплати послуг захисника;

– вимагати забезпечення власної безпеки шляхом вжиття передбачених законом заходів;

– подавати скарги на дії та рішення начальника органу дізнання в передбаченому законом порядку.

У разі незгоди дізнавача з рекомендаціями чи вказівками начальника органу дізнання про затримання підозрюваного, обрання чи зміну запобіжного заходу, дізнавач має право подати справу вищестоящому прокурору з письмовим викладом своїх заперечень. У такому разі прокурор передає справу слідчому.

Дізнавачу забороняється:

- провадити дії, не передбачені законом чи в такому порядку, який не відповідає вимогам чинного законодавства;

- без наявності передбачених законом підстав і умов крайньої необхідності обмежувати конституційні та інші права й свободи людини;

- провадити розслідування за наявності підстав для самовідводу;

- домагатися показань та здобувати докази шляхом насильства, погроз або інших незаконних заходів;

- використовувати самому та залучати до справи недостовірні фактичні дані, джерело і засіб отримання яких невідомі, чи дані, здобуті незаконним шляхом;

- розголошувати дані про обставини особистого життя людини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків, якщо такі дані не є доказами вчинення злочину;

- використовувати свої повноваження на шкоду інтересам правосуддя.

Дізнавач несе кримінальну відповідальність за примушування давати показання шляхом незаконних дій – за ст. 373 КК України, грубі порушення права особи на захист – за ст. 374 КК України, заздалегідь незаконні затримання, привід або арешт особи – за ст. 371 КК України, притягнення заздалегідь невинуватого до кримінальної відповідальності – за ст. 372 КК України та в інших передбачених законом випадках.

Гарантії діяльності дізнавача:

1. Дізнавач процесуально самостійний і під час провадження дізнання підкоряється тільки закону.

2. Під час провадження дізнання дізнавач самостійно обирає тактику й методику провадження слідчих дій. Ніхто не має права вимагати від нього інформацію, яка є у кримінальній справі. Кримінальна справа може бути витребувана лише прокурором, начальником органу дізнання, слідчим та начальником слідчого підрозділу чи їхніми заступниками, у межах повноважень, визначених Кримінально-процесуальним кодексом та їх функціональними обов'язками.

3. Дізнавач недоторканий. Притягнення дізнавача до кримінальної відповідальності можливе тільки з дозволу Генерального прокурора України, його заступників чи прокурора області.

4. Дізнавач може бути допитаний як свідок тільки з його згоди.

5. Дізнавач вважається таким, що діє у стані ризику, і тому не підлягає кримінальній, цивільній чи іншій відповідальності у зв'язку з визнанням судом незаконними його рішень, якщо при цьому з боку дізнавача не були допущені зловживання владою, які спричинили настання тяжких наслідків. Обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної особам відповідними незаконними діями дізнавача, покладається на державу”.

Розділ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В СТАДІІ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

2.1. Прийняття органами дізнання інформації про злочини і безпосереднє виявлення ознак злочину

Прийняття інформації про злочини

Стадія порушення кримінальної справи складається з елементів, які послідовно змінюють один одного. Як найбільші за обсягом елементи аналізованої стадії виступають етапи провадження. Вони можуть збігатися з вихідними чи кінцевими межами процесу або займати в її структурі проміжне положення. Віднесення етапів провадження до того або іншого виду може бути зроблене шляхом об'єднання за ознаками схожості і відмінності дій, що складають зміст конкретних етапів стадії порушення справи.

Кримінальний процес починається з моменту прийняття уповноваженим на це суб'єктом кримінального процесу офіційної заяви або по-

відомлення про злочин, явки з повинною або безпосереднього виявлення ознак злочину. Заява чи повідомлення про злочини, явка з повинною або безпосереднє виявлення ознак злочину є юридичними фактами, що породжують кримінально-процесуальні правовідносини, дають початок кримінальному процесу та його першій стадії – стадії порушення кримінальної справи. Діяльність щодо розгляду заяв та повідомлень про злочини являє собою систему правовідносин, що виникають між правоохоронними органами та іншими учасниками кримінального процесу⁴³.

Сутність першого етапу стадії порушення кримінальної справи полягає у вчиненні компетентними посадовими особами сукупності дій, пов'язаних із прийняттям інформації про вчинений або той, що готується, злочин. Відповідно до чинного законодавства ця інформація є правовою, оскільки являє собою відомості про один із видів правопорушень⁴⁴. Уся інформація, що надходить до компетентних державних органів, залежно від способу її подання може бути поділена на дві групи: 1) інформація про злочини, що міститься у джерелах, визначених законом як приводи до порушення кримінальної справи; 2) інша інформація про злочини.

До першої групи, згідно з ч.1 ст.94 КПК, належать: 1) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян; 2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, що затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним; 3) явка з повинною; 4) повідомлення, опубліковані в пресі; 5) безпосереднє виявлення органами дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Відповідно до закону інформація, що міститься в заявах, повідомленнях і матеріалах безпосереднього виявлення ознак злочину, є документальною, а повідомлення, опубліковані у пресі, – інформацією, що публічно оголошується⁴⁵.

Заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян – це джерела інформації про суспільно небезпечні діяння, які, на думку заявника (фізичної особи), є злочинними. Тому, приймаючи заяву, слід враховувати ставлення суб'єкта звернення до органу дізнання, до діяння як до злочинного. Про це може бути зазначено самим громадянином у письмовій заяві або ж особою, яка складає протокол усної за-

⁴³ Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 2002. – С.405-406.

⁴⁴ Закон України "Об информации" // Голос України. 1992. – 13 ноября.

⁴⁵ Там само.

яви, – у протоколі. При цьому треба пам'ятати, що відмова у прийнятті заяви на підставі того, що відповідальність за діяння, про яке повідомляється, не передбачена кримінальним законом, забороняється. Для того, щоб позитивно вирішити питання про прийняття заяви, достатньо лише вказівки її автора на діяння, про яке в ній йдеться, як на злочинне.

Зміст дій посадових осіб щодо прийняття документованої інформації визначається формою її подання, яка може бути усною або письмовою. Це повною мірою узгоджується з ч.1 ст.95 КПК, де говориться про те, що заяви та повідомлення можуть викладатися як в усній, так і в письмовій формі. Усні заяви вносяться до протоколу, що підписується заявником і посадовою особою, що прийняла заяву. При цьому заявник обов'язково попереджається про кримінальну відповідальність згідно зі ст.383 КК за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, про що зазначається в протоколі. Дана норма може бути піддана критиці з таких причин. По-перше, у ній не відображено, яким чином повинні оформлятися усні повідомлення про злочин. Оскільки усні заяви підлягають письмовому оформленню протоколом, то і повідомлення, зроблені в усній формі, повинні вноситись до протоколу, оформленого в аналогічному порядку. По-друге, у даній нормі вказується на необхідність попередження заявника про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину. Але якщо така відповідальність передбачена кримінальним законом і для її настання необхідно встановлення ознак того, що це повідомлення є заздалегідь неправдивим, то ця ознака повинна знайти відображення і у відповідній процесуальній нормі.

З урахуванням викладеного зміст ч. 1 ст. 95 КПК доцільно викласти таким чином: “Заяви громадян або повідомлення представників влади і громадськості про злочин можуть бути усними або письмовими. Усні заяви і повідомлення вносяться до протоколу, що підписується посадовою особою, яка прийняла заяву або повідомлення, і заявником або, відповідно, особою, яка повідомила про злочин. При цьому заявник попереджається про кримінальну відповідальність за заздалегідь неправдиве повідомлення про вчинення злочину, про що відзначається в протоколі”.

Частина 2 статті 95 КПК вимагає від органу дізнання до порушення кримінальної справи пересвідчитися в особі заявника. Очевидно, що виконання цієї вимоги закону на першому етапі стадії порушення кримінальної справи якнайбільше сприятиме достовірному встановленню обставин діяння, про яке йдеться в заяві. Особа заявника може бути встановлена за допомогою документів, що посвідчують особу (паспорт, військовий квиток, посвідчення водія або будь-який інший документ, у якому зазначено прізвище, ім'я та по-батькові громадянина і с його фото). У разі пред'явлення заявником документа без фотографії і виник-

нення у посадової особи, яка приймає заяву, сумнівів щодо належності документа заявнику або щодо його істинності, слід обов'язково пересвідчитись в особі заявника шляхом витребування у нього для пред'явлення документа з фотокарткою.

Зважаючи на положення закону Про обов'язковість прийняття заяв про злочини незалежно (ч. 1 ст.97 КПК) від їхньої належності, обов'язок щодо встановлення особи заявника покладається на орган (посадову особу), що вперше приймає і реєструє заяву. Особа громадянина, заява якого направляється за належністю до іншого органу, вважається останнім достовірно встановленою.

Повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості повинні бути тільки у письмовій формі.

Повідомлення вказаних суб'єктів набувають значення приводу, передбаченого ст. 94 КПК, лише тоді, коли вони пов'язані із виконанням функцій установи, підприємства чи організації, у тому числі громадської. Тому не можуть розглядатися як такі приводи, повідомлення посадових осіб, у тому числі керівників підприємств, пов'язані із вчиненням злочинів щодо них особисто, наприклад, на ґрунті ревнощів, заздрості тощо.

Повідомлення установ, підприємств, організацій та їхніх посадових осіб повинні мати обов'язкові реквізити: 1) штамп відповідної установи; 2) підпис керівника або його заступника, із зазначенням прізвища, імені, по-батькові та посади, скріплений гербовою печаткою установи (підприємства, організації).

До повідомлення про злочин можуть додаватися документи і предмети, що підтверджують обставини вчинення злочину, – акти планових ревій, інвентаризацій; відомчих перевірок (у тому числі службових розслідувань) тощо, які проводились за ініціативою керівників відповідних установ або вищестоящих органів. У повідомленні про злочин у такому разі має бути вказано на всі додатки до нього із зазначенням їхньої кількості і кількості аркушів у кожному документі або загальної кількості аркушів.

Кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину несуть посадові особи, які підписали це повідомлення.

Повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, що задержали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з полічним, як привід до порушення справи відрізняється від раніше проаналізованого приводу лише змістом дій зазначених суб'єктів із затримання особи повідомлення, які передували повідомленню. Тому зали-

шимо поза увагою аналіз цього приводу.

Явка з повинною – це заява особи про вчинення злочину нею самою або з її участю. Головними ознаками такої заяви є добровільність і власна ініціатива особи, що зробила заяву. Тому не можуть розглядатися як явка з каяттям заяви громадян, зроблені після застосування до них фізичного чи психічного тиску з боку посадових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури чи суду.

Особа повинна з'явитися до органу дізнання, слідчого, прокурора чи суду (судді) особисто. Не можуть розцінюватися як явка з повинною заяви, надіслані поштою, зроблені по телефону, телеграфом, факсом і т. ін. Але ці дії можуть вважатися такими, що сприяли розкриттю злочину.

Особа, яка з'явилася із повинною до відповідного державного органу, не попереджається про кримінальну відповідальність за свідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

Правовим наслідком явки з повинною є визнання її обставиною, що ном'якшує кримінальну відповідальність як громадян, так і посадових осіб, що вчинили злочин (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК⁴⁶).

За явкою з повинною про злочин приватного або приватно-публічного обвинувачення кримінальна справа не може бути порушена без заяви потерпілого.

Безпосереднє виявлення органом дізнання ознак злочину. Якщо ініціаторами заяв і повідомлень, про які йшлося вище, є особи, що не мають права здійснювати кримінально-процесуальну діяльність, то ініціаторами діяльності, пов'язаної із безпосереднім виявленням ознак злочину, є посадові особи, для яких здійснення такої діяльності є службовим обов'язком.

Основною умовою, за якої безпосереднє виявлення ознак злочину може бути визнаним як привід до порушення справи, є факт виконання відповідною особою своїх службових повноважень. Наприклад, під час здійснення органом дізнання оперативно-розшукової діяльності чи діяльності з охорони громадського порядку; дізнавачем – під час провадження у кримінальній справі про інший злочин.

Законодавець приділив увагу регламентації форми прийняття деяких інших джерел інформації, як-от: повідомленням підприємств, установ, організацій і посадових осіб (ч. 3 ст. 95 КПК), представників влади, громадськості або окремих громадян, що затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним (ч. 4 ст. 95 КПК), а також явці з повинною (ст. 96 КПК). У той же час процесуальне оформ-

---

⁴⁶ У кримінальному законі ця обставина має назву, яка не збігається із терміном, що використовується в КПК ("Явка з повинною"). У КК використовується термін "з'явлення із зізнанням".

лення безпосереднього виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину законом не врегульовано. Виявляється, що діяльність з виявлення ознак злочину повинна відобразитися в документі, що вказує на її результати. Оскільки в цьому документі підбиваються певні підсумки діяльності відповідних органів, то його доцільно було б іменувати “висновком”.

Таким чином, дії посадових осіб під час прийняття інформації (що документується) про злочин полягають або в одержанні документа, складеного ініціаторами кримінального процесу, або в упорядкуванні ними самими документа з відомостями, які повідомляються ініціатором в усній формі.

Зовсім інший характер мають дії цих осіб у разі прийняття інформації, що міститься в **повідомленнях, опублікованих у пресі**.

Інформація, яка міститься в пресі, має специфічний характер, що обумовлено способом її подання в розпорядження органів, уповноважених вести кримінальний процес. Ця інформація про злочини не направлена безпосередньо до органів дізнання, а публічно оголошується, внаслідок чого і стає надбанням відповідних органів.

Інформація, що міститься у таких повідомленнях, оприлюднюється шляхом публікації її у друкованих засобах масової інформації – періодичних і продовжуваних виданнях, що виходять під постійною назвою із періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію, і додатках до них як видань газетного та журнального типу (ст.1 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”⁴⁷).

Оскільки інформація, опублікована в пресі, у результаті такого її поширення може бути прийнята до відома не одним, а багатьма державними органами, що ведуть дослідчий кримінальний процес, то закономірно виникає запитання: який із цих органів зобов’язаний прийняти дану інформацію? Частина 1 ст. 97 КПК вимагає від органу дізнання приймати заяви і повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, у тому числі й у справах, що не підлягають їхньому віданню. Виконання цієї вимоги щодо повідомлень, опублікованих у друкованих засобах масової інформації, означало б одночасне заведення декількох дослідчих проваджень. Тому з метою економії процесуальних засобів бажано, щоб прийняття такого роду інформації здійснював один із органів, на котрий цей обов’язок покладений законом. З огляду на те, що в даний час у функції прокурора, крім інших, входить також і нагляд за законністю діяльності органів, які здійснюють дізнання і досудове слід-

⁴⁷ Закон України «О печатных средствах массовой информации (прессе) в Украине» // Голос Украины. 1992. 24 ноября.

ство, доцільно, щоб відомості про злочини, опубліковані в пресі, приймалися відповідним прокурором.

За таких умов прийняття зазначеної інформації неабияке значення має вирішення питання про час і процесуальний порядок її прийняття. На нашу думку, моментом прийняття інформації, опублікованої у пресі, є час, коли прокурор повністю ознайомився зі змістом повідомлення. Оформлення такої інформації полягає в реєстрації прокурором оригіналу або копії опублікованого матеріалу про злочин. Виконання прокурором таких дій свідчить про те, що мета органу преси, яка полягала у доведенні інформації про злочин до відома посадових осіб компетентних правоохоронних органів, досягнута. Автор публікації у пресі не попереджається про кримінальну відповідальність за свідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, тому що публікація вже відбулася. Але якщо буде встановлено, що свідомо надано неправдиве повідомлення, його автор має нести кримінальну відповідальність за ст. 383 КК.

Після реєстрації повідомлення прокурор може направити його за належністю.

Повідомлення в органах преси про злочини не можуть бути приводом до порушення кримінальних справ приватного та приватно-публічного обвинувачення. Але текст такого повідомлення може бути залучений до матеріалів провадження, здійснюваного суддею за особистою заявою потерпілого.

У даний час головну роль у публічному поширенні будь-якої інформації, у тому числі і про злочин, відіграють такі засоби масової інформації, як телебачення та радіомовлення. Ці засоби виробляють і поширюють інформацію за допомогою оповіщення – передачі на відстань звукової або зорової інформації, що приймається будь-якою (невизначеною) кількістю телерадіоприймачів⁴⁷. З огляду на такі комунікативні можливості телебачення і радіомовлення, повідомлення в них, що містять інформацію про злочини, треба включити до числа приводів до порушення кримінальної справи.

Оскільки інформація про злочини може мати місце в повідомленнях, опублікованих у пресі або переданих по телебаченню чи радіомовленню, що у своїй сукупності утворюють засоби масової інформації, то доцільно у зв'язку з цим внести відповідні зміни в п.4 ч. 1 ст. 94 КПК, виклавши його в такій редакції: "...4) повідомлення в засобах масової інформації..."

З метою законодавчого закріплення порядку прийняття цих повідомлень у гл. 8 КПК необхідно передбачити нову статтю "Повідомлення

⁴⁷ Закон України "О телевидении и радиовещании" // Голос України. – 1994. 22 февраля.

в засобах масової інформації” такого змісту: “Повідомлення про злочини в засобах масової інформації підлягають прийняттю прокурором, у районі діяльності якого розташовано орган преси, телебачення або радіомовлення, що оприлюднив інформацію про злочин”.

Прийняттю органами дізнання підлягає ще одна група джерел інформації, що відповідно до Наказу МВС України № 500 від 26 листопада 1991 р. називається “іншою”. До неї належить інформація, що надійшла до компетентних органів по телефону, телеграфу або в результаті спрацювання приладів охоронної сигналізації. І хоча відомості з названих джерел не є приводами до порушення кримінальної справи, вони також повинні перевірятися з використанням пізнавальних засобів стадії порушення справи. У разі підтвердження даної інформації приводом до порушення кримінальної справи буде “безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину” (п. 5 ч.1 ст.94).

У разі неспіттвердження інформації, отриманої з таких джерел, матеріали про її перевірку повинні бути списані до відповідного наряду діловодства даного органу. Саме так діють на практиці органи дізнання МВС України. Але для забезпечення одноманітності викладення повинно знайти відображення у кримінально-процесуальному законі у вигляді окремої норми під назвою “Інша інформація про злочини”. Остання може бути викладена в такій редакції: “Інформація про злочини, отримана органом дізнання, слідчим, прокурором або судом по телефону, телеграфу або з іншого джерела, не передбаченого частиною 1 ст. 94 цього Кодексу, підлягає обов’язковому прийняттю, реєстрації і перевірці в загальному порядку. У разі підтвердження даної інформації приводом до порушення кримінальної справи буде безпосереднє виявлення ознак злочину (п. 5 ч. 1 ст. 94 цього Кодексу). У разі неспіттвердження іншої інформації про злочин матеріали її перевірки списуються до наряду загального діловодства органу, що прийняв зазначену інформацію”.

З огляду на значущість інформації про злочини для захисту прав фізичних та юридичних осіб, законодавець передбачив обов’язковість її прийняття уповноваженими на те органами незалежно від належності (ч. 1 ст. 97 КПК). На наш погляд, обов’язковість прийняття інформації про злочини не повинна залежати також від будь-яких інших причин: повноти викладених відомостей, політичних поглядів, національності громадянина, що надав інформацію, незнання мови та ін. Ці вимоги необхідно відобразити в законі, доновнивши ч.1 ст.97 КПК після слів: “...які не підлягають їх віданню” словами: “...незалежно від повноти викладених у них відомостей, політичних поглядів і національності особи, яка звернулася із заявою або повідомленням, незнання мови, якою ведеться провадження, та інших обставин”.

Особливості прийняття митними органами досерел інформації про контрабанду

Одним із основних напрямків діяльності (функцією) митних органів України є боротьба з контрабандою⁴⁸. Про належне виконання обов'язків щодо боротьби з контрабандою, здавалося б, мають яскраво свідчити такі цифри. У 1997 р. за ознаками цього злочину Державною митною службою України порушено 939 кримінальних справ на суму більш ніж 47 млн. грн., у 1998 р. – 741 кримінальну справу на суму 64 млн. 153 тис. 321 грн.⁴⁹. У разі повного повернення до державного бюджету таких коштів можна було б говорити про високий рівень ефективності діяльності, здійснюваної митними органами у боротьбі з контрабандою. Але порушити кримінальну справу ще не означає повністю розкрити злочин, покарати винних і повернути кошти до держави, адже не всі порушені справи доходять до суду – єдиного органу, який має право прийняти рішення щодо відшкодування державі завданих у результаті контрабанди збитків. З порушених 1997 р. всіх кримінальних справ про контрабанду лише 405 (43 % від загальної кількості) направлено до суду з обвинувальним висновком, а 307 – закрито і за 229 розслідування зупинено⁵⁰. З порушених же митними органами до суду доходить лише 25% кримінальних справ⁵¹. Однією із причин такого стану є наявність проблем, що виникають у стадії порушення кримінальних справ, які впливають на ефективність діяльності в ній, а значить, і на ефективність діяльності в усіх наступних стадіях кримінального процесу в разі порушення справи.

Стадія порушення кримінальної справи складається з чотирьох ета-

---

⁴⁸ Виходячи з практики діяльності правоохоронних органів, боротьбу з контрабандою слід визначити як комплекс (систему) дій правоохоронних органів, спрямованих на виявлення фактів контрабанди, порушеної у зв'язку з цим кримінальних справ, їхньому розслідуванню та судовому розгляду, викриттю осіб, винних у вчиненні цього злочину, і призначенню їм покарання, а також попередження контрабандних проявів. Метою боротьби з контрабандою, так само, як і зі злочинністю взагалі, є зниження кількості злочинів цього виду, усунення або нейтралізація їхніх причин. У різні періоди ця мета формулювалася по-різному, в тому числі, по-максималістськи: зліквідувати злочинність і злочини, що її породжують. Такий підхід до визначення мети боротьби зі злочинністю був оцінений як "кримінологічна романтика" (Див.: Криминология / Под ред. А.И. Долговой. - М., 1997. С. 319).

⁴⁹ *Соловков Ю.П.* Боротьба з контрабандою: проблеми, шляхи їх вирішення // Митна справа. - 1999. - № 1. - С. 19.

⁵⁰ *Півненко В.П.* Шляхи підвищення ефективності боротьби з контрабандою // Уряд України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. - К., 1998. - Т.10. С.125.

⁵¹ *Спектор І.* Таможня дає добро? Предварительные итоги работы таможенной службы Украины // Финансовая Украина. 1997. 11 февраля. - С. 30.

нів: 1) прийняття заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини; 2) реєстрація цих джерел інформації; 3) перевірка інформації; 4) розгляд заяв, повідомлень, іншої інформації про злочини. Дані структурні елементи у сукупності утворюють систему цієї стадії, провадження в якій у чинному законодавстві України регулюється дев'ятьма статтями Кримінально-процесуального кодексу (гл. 8). Зважаючи на значний обсяг діяльності у реальному дослідчому процесі і недостатність правових норм, які б повно і всебічно регламентували діяльність у ньому, деякі відомства приймають свої нормативні акти.

Так, Міністерство внутрішніх справ України Наказом № 500 від 26 листопада 1991 р. затвердило і ввело в дію Інструкцію про порядок прийняття, реєстрації, обліку і вирішення в органах, підрозділах та установах внутрішніх справ України заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і події. У даній Інструкції конкретизуються правові положення кримінально-процесуального закону, чим створено умови для однакового розуміння та застосування його положень в органах внутрішніх справ.

У Державній податковій адміністрації порядок провадження в стадії порушення справи визначається Інструкцією “Про порядок прийняття, реєстрації, обліку та розгляду в підрозділах податкової міліції заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини”, затвердженою Наказом Державної податкової адміністрації № 304 від 24 червня 1998 р.

В органах прокуратури таким нормативним актом є Інструкція з діловодства в органах прокуратури, затверджена Наказом Генерального прокурора України від 22 грудня 1994 р.

Цього не можна сказати про Державну митну службу України. З моменту утворення в Україні митних органів дотепер у них немає спеціального відомчого акта, який би регулював порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення інформації про злочини⁵². Це, звичайно ж, не означає, що в напрямку забезпечення єдиного порядку дослідчого провадження у справах про контрабанду нічого не зроблено.

30 жовтня 1992 р. Головою Державного митного комітету України були затверджені Методичні рекомендації (тимчасові) щодо провадження дізнання в митних органах України у кримінальних справах про контрабанду, у яких окремим розділом був розділ “Порушення кримінальної справи”. А 19 вересня 1998 р. наказом Голови ДМСУ № 587 затверджено нові “Методичні рекомендації щодо провадження дізнання в

⁵² Виходячи зі змісту статей 4 та 101 КПК України компетенція митних органів не виходить за межі порушення кримінальних справ про контрабанду. Але митні органи як органи дізнання мають право і навіть зобов'язані згідно з ч.1 ст. 97 КПК України приймати заяви і повідомлення про злочини, у тому числі й ті, що не підлягають їхньому віданню.

митних органах України у кримінальних справах про контрабанду”, в яких також окремим (другим) розділом є розділ з аналогічною назвою. З цього приводу можна зауважити, що, по-перше, рекомендації взагалі не є обов’язковими для виконання, вони лише мають характер поради щодо бажаного здійснення будь-яких дій; а, по-друге, зміст другого розділу Методичних рекомендацій не позбавлений деяких недоліків.

Невідповідність їх чинному законодавству виявляється вже на першому етапі аналізованої стадії під час прийняття заяв та повідомлень про злочини. Так, у документі, що аналізується, стосовно прийняття митними органами інформації про контрабанду є положення, викладене в п.2.11, яке фактично зобов’язує “органи дізнання митної системи постійно слідкувати за публікаціями в пресі стосовно контрабанди та приймати рішення відповідно до вимог чинного законодавства”. Дійсно, повідомлення про злочини, опубліковані в пресі, передбачені п.3 ч.1 ст.94 КПК України як приводи до провадження кримінально-процесуальної діяльності. Інформація про злочини, яка міститься в пресі, має специфічний характер, що обумовлено способом її надання в розпорядження органів, які мають право вести кримінальний процес. Ця інформація, як було зазначено вище, не надходить безпосередньо до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду, а публічно оголошується, внаслідок чого і стає відомою відповідним органам.

Прийняття прокурором інформації про контрабанду дасть можливість працівникам підрозділів дізнання Державної митної служби України займатися конкретною процесуальною діяльністю згідно з вимогами кримінально-процесуального закону, а не витрачати час на пошуки в друкованих засобах масової інформації опублікованого повідомлення про контрабанду.

Однак це зовсім не означає, що працівники митних органів не мають права на будь-яку діяльність, пов’язану з реагуванням на факти опублікування в пресі інформації про контрабанду. У разі виявлення факту публікації в газеті, журналі чи іншому органі преси інформації про конкретний факт контрабанди митний орган в особі начальника митниці (регіональної митниці) має письмово (а в невідкладних випадках – терміново, в усній формі) поінформувати прокурора про виявлену публікацію, вказавши всі необхідні вихідні дані про автора публікації, її назву, коротко про викладені в ній суттєві відомості про контрабанду, дані про видання (журнал чи газету) та інші дані, а за можливості – направити прокурору текст публікації або журнал (газету), у якому вона міститься. Прокурор, вивчивши текст публікації і виявивши в ній відомості про ознаки злочину, передбаченого ст.201 або ст.305 Кримінального кодексу України, має зареєструвати її та направити за належністю або до

відповідного митного органу або ж до органу дізнання Служби безпеки України.

Прийняття всіх інших джерел інформації про злочини, передбачених п. 1, 2, 4 ч.1 ст.94 КПК України, які є приводом до провадження кримінально-процесуальної діяльності, у митних органах здійснюється в загальному порядку і на практиці, як правило, ніяких особливостей не має. На наш погляд, єдиним винятком з правил прийняття інформації про контрабанду є випадки, коли до митних органів (так само як і до інших органів, що мають право приймати таку інформацію) звертаються із заявами, повідомленнями, явкою з повинною громадяни, які не володіють українською мовою або мовою, якою ведеться судочинство в тій місцевості, де розташована митниця. Згідно з принципом національної мови кримінального судочинства таким особам має бути надана можливість користуватися послугами перекладача. Враховуючи ту обставину, що митний кордон України перетинають громадяни багатьох країн світу, забезпечення осіб, які інформують митні органи про контрабанду, послугами перекладача залишається проблематичним.

Безпосереднє виявлення ознак контрабанди як привід до порушення кримінальної справи

Першим і найважливішим етапом боротьби з контрабандою є виявлення фактів контрабанди, що дає поштовх для реалізації норм кримінального права шляхом ініціації кримінального процесу. Вивчення практики діяльності митних та інших правоохоронних органів України дає змогу зробити висновок про те, що ініціація кримінального процесу у справах про контрабанду здійснюється ними переважно шляхом безпосереднього виявлення ознак даного злочину. Саме цією обставиною й обумовлений розгляд проблем безпосереднього виявлення ознак контрабанди в окремому підрозділі цієї роботи.

Значна частина фактів контрабанди виявляється митними органами – органами держави, для яких виявлення цього злочину передбачено як однієї із основних функцій. У структурі митниць (регіональних митниць) з цією метою створені спеціальні підрозділи: відділи, відділення, служби (далі – відділ) боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил. Ці структурні елементи митниць мають у своєму складі підрозділи, які безпосередньо здійснюють боротьбу із зазначеними правопорушеннями в межах наданих їм повноважень із застосуванням притаманних тільки їм засобів. Так, відділ дізнання здійснює боротьбу з контрабандою шляхом порушення кримінальної справи і виконання у ній слідчих та інших дій щодо встановлення обставин вчинення злочину; відділ (сектор) митної варті бореться з цим злочи-

ном, виявляючи факти незаконного переміщення через митний кордон товарів поза митними постами і т. ін.

Наявність таких спецпідрозділів не виключає обов'язку всіх інших підрозділів митних органів виявляти факти контрабанди під час здійснення ними своїх функцій, тобто функцій, які є для них головними. Так, під час здійснення митного контролю контрабанда може бути безпосередньо виявлена внаслідок огляду та переогляду транспортних засобів, товарів та інших предметів, у тому числі і з використанням технічних та спеціальних засобів; огляду та переогляду речей; особистого огляду; взяття проб та зразків тощо.

Хоча найбільший обсяг діяльності з виявлення контрабанди виконується митними органами, все ж ефективність цієї діяльності взагалі буде вищою в разі надання їм допомоги іншими державними органами. Така допомога може виражатися або у сприянні митним органам у виявленні контрабанди, або ж у проведенні самостійних дій органами, для яких функція боротьби з контрабандою не притаманна взагалі або не є основною.

Надання такої допомоги передбачається відомчим нормативним актом – Інструкцією “Про взаємодію та розмежування функцій щодо здійснення контролю на державному кордоні”, затвердженою Державним митним комітетом України наказом № 181 від 20 червня 1995 року. Згідно з даною Інструкцією митні органи координують зусилля в напрямку виявлення фактів контрабанди з Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Головним управлінням командуючого Національною гвардією, Міністерством транспорту, Міністерством закордонних справ, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством сільського господарства і продовольства та Міністерством охорони навколишнього середовища.

Одноєю із цілей взаємодії всіх названих органів під час виконання ними своїх функціональних завдань у пунктах пропуску та поза ними є протидія незаконному переміщенню через кордон товарів та інших предметів, тобто протидія контрабанді.

Чинним законодавством для митних органів не передбачено право здійснювати оперативно-розшукові заходи. Тому в межах взаємодії з іншими органами вони приймають і реалізують інформацію оперативного характеру про проведення цілеспрямованого митного огляду речей та особистого огляду осіб від тих органів, які уповноважені законом на здійснення оперативно-розшукової діяльності: Прикордонних військ, органів Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України. Останні мають право проводити оперативно-розшукові заходи і то-

му мають більші можливості щодо виявлення контрабанди, тим паче, що на думку спеціалістів, спостерігається високий рівень латентності цих злочинів. За деякими оцінками спеціалістів, виявляється лише один із десяти випадків контрабанди⁵³. Ці дані підтверджуються і самими контрабандистами. Так, у телевізійній передачі “Зона права” від 24 березня 2000 року оприлюднено інформацію про те, що затриманий за підозрою у вчиненні контрабанди визнав, що митними органами та органами безпеки виявляється, на його думку, один із десяти контрабандних проявів. За таких умов взаємодія митних органів з названими органами є дуже корисною.

Органи Міністерства внутрішніх справ та його підрозділи мають право і зобов'язані припиняти незаконне вивезення товарів та інших предметів за межі держави поза пунктами пропуску. А у разі виявлення осіб і транспортних засобів з контрабандою – передавати їх до найближчого митного органу.

Служба безпеки спільно з митними органами готує та проводить операції з припинення діяльності організованих груп контрабандистів і зарубіжних контрабандних центрів.

Інші згадані вище органи також беруть участь у контролі, якому підлягають особи, транспортні засоби, вантажі, що перетинають державний кордон України, шляхом здійснення в разі потреби санітарно-карантинного, ветеринарного, фітосанітарного та екологічного контролю, контролю за вивезенням з території України культурних цінностей та інших видів контролю, під час яких можуть бути виявлені факти контрабанди.

Координація зусиль митних органів з іншими правоохоронними органами з виявлення контрабанди здійснюється шляхом щоденного взаємообміну інформацією по лінії оперативно-чергової служби або через відповідних фахівців структурних підрозділів про осіб, які намагались протиправно перевезти через кордон товарно-матеріальні цінності на суму понад 200 мінімальних заробітних плат та про джерела їх придбання (якщо такі встановлені).

Але, як показала практика, відомча регламентація взаємодії органів, зазначених в Інструкції “Про взаємодію та розмежування функцій щодо здійснення контролю на державному кордоні”, не достатньою мірою впливає на ефективність виявлення фактів контрабанди через те, що затверджена лише одним із державних органів, які мають взаємодіяти, а саме – Державним митним комітетом України. Тому з метою підвищення ефективності боротьби з контрабандою, залучення до неї не тільки

---

⁵³ Качев Н.В. Криминологическое исследование контрабанды // Соц. законность. -- 1990. -- №1. -- С. 59.

правоохоронних, а й інших органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування, Постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 1999 року № 48 затверджено “Порядок здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні”, визначено основні напрями координації Держкомкордоном діяльності вказаних органів під час здійснення ними різних видів контролю у пунктах пропуску через державний кордон.

Взаємодія органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування та їхніх структурних підрозділів забезпечується відповідно до визначених законодавством повноважень цих органів за такими напрямками, як:

- розроблення та здійснення спільних заходів щодо виявлення і розкриття порушень законодавства з митних питань;
- виявлення та розкриття злочинів, у тому числі у сфері зовнішньоекономічної діяльності, розшук та затримання злочинців;
- залобігання контрабандному переміщенню через державний кордон товарів та інших предметів.

Цілком зрозуміло, що у реалізації названих напрямів, оскільки вони пов’язані з попередженням та виявленням фактів контрабанди, ініціаторами мають бути митні органи.

Крім того, в оперативному порядку (мається на увазі – негайно, а не оперативно-розшуковим шляхом) зазначеними органами здійснюється обмін інформації про:

- факти і канали незаконного переміщення через державний кордон товарів та інших предметів, валюти, сировини, небезпечних речовин і відходів, культурних та історичних цінностей, викрадених транспортних засобів.
- будь-які спроби незаконного ввезення та вивезення наркотичних засобів (п.9 названого Порядку).

Взаємодія органів виконавчої влади та місцевого самоврядування згідно з правилами, установленими “Порядком здійснення координації діяльності органів...”, має відбуватися на підставі планів, у яких можуть бути передбачені також інші питання обміну інформацією.

Специфічним способом безпосереднього виявлення ознак контрабанди є виявлення їх у ході оперативно-розшукової діяльності, методи і форми здійснення якої регламентуються Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”. На жаль, митні органи України до цього часу не мають права здійснювати таку діяльність. Тому дивує положення, установлене в п.2.12 Методичних рекомендацій щодо провадження дізнання в митних органах України у кримінальних справах про контра-

банду, де йдеться про те, що дізнавач може безпосередньо виявити ознаки контрабанди в ході проведення оперативно-розшукових заходів. Ні КПК України, ні Митний кодекс України, ні Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” не наділяє митні органи повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Не наділяє такими правами митні органи навіть жоден із чинних наказів Держмитслужби України. У цьому ж пункті документа, що аналізується, говориться, що особливістю безпосереднього виявлення органами дізнання ознак такого злочину, як контрабанда у митній системі є те, що дізнавач може виявити його ознаки під час огляду місця події. Дане положення також є спірним, тому що дізнавач митниці проводить огляд місця події після отримання інформації про злочин. Під час огляду місця події він тільки поновлює дані про ознаки злочину, а не безпосередньо виявляє їх (вони вже виявлені, у зв'язку з чим і проводиться огляд місця події). Виходячи точно зі змісту Методичних рекомендацій, можна дійти висновку, що дізнавач безпосередньо виявляє ознаки злочину і під час отримання пояснень від громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів, що є неправильним, оскільки ці процесуальні дії передбачені ч.4 ст.97 КПК України як засоби перевірки інформації про злочини. Про це ж йдеться і в п.2.9 Методичних рекомендацій. У зв'язку з цим слід зауважити, що Методичні рекомендації в частині пропозицій щодо здійснення дослідчої діяльності митними органами мають суттєві недоліки і тому потребують удосконалення.

Митні органи безпосередньо можуть виявити ознаки контрабанди під час здійснення ними специфічної діяльності, яку мають право здійснювати тільки вони. Такою діяльністю є митний контроль; особистий огляд громадян, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони, перетинаючи митний кордон чи перебуваючи в зоні митного контролю або у транзитній зоні міжнародного аеропорту, переховують при собі предмети контрабанди; перевірка умов надання громадянам, підприємствам, установам та організаціям митних пільг; митне оформлення товарів та предметів, які тимчасово перебувають на зберіганні у приміщеннях та на території підприємств, організацій, установ; обкладення митом та митними зборами товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон або прямують транзитом через митну територію України. У зв'язку з тим, що підрозділи митних органів, які здійснюють вищезазначену діяльність, як правило, не мають спеціальної юридичної підготовки та досвіду боротьби з контрабандою, наказом Держмитслужби № 8 від 6 січня 1999 р. затверджено “Положення про порядок передачі до відділення або служби по боротьбі з контрабандою і порушеннями митних правил матеріалів справ про порушення митних правил,

заведених іншими підрозділами митниці”.

У цьому Положенні вказано і порядок дій працівників неправоохоронних підрозділів митниць у разі виявлення ними ознак злочину – контрабанди. Якщо матеріали справи про порушення митних правил підлягають передачі для проведення митного розслідування до відділення або служби по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил (далі ПМП) терміново, але не пізніше трьох діб з моменту складення протоколу про порушення митних правил, то в разі, коли матеріали справи про ПМП містять ознаки злочину, вони передаються до цих відділень (служб) негайно. Далі, якщо передача матеріалів про ПМП здійснюється через начальника митниці, то матеріали, що містять ознаки злочину, передаються негайно і, до того ж, – безпосередньо посадовою особою, яка завела справу про ПМП, викликаному на місце події дізнавачу, який невідкладно приймає справу до свого провадження. При цьому особа, яка безпосередньо виявила ознаки контрабанди, до прибуття дізнавача зобов’язана вжити заходів щодо збереження слідів злочину та встановлення осіб, які його скоїли (п.3 Положення). Така регламентація дій працівників митних органів має забезпечити оперативність реагування на факти контрабанди з метою якнайшвидшого розкриття злочину.

Матеріали передаються до відповідного відділення або служби за актом приймання-передачі матеріалів справи про ПМП. Акт має містити відомості про посадову особу митниці, яка передає такі матеріали; посадову особу відділення (служби), яка їх отримує; перелік фактично переданих матеріалів; відомості про час прийому-передачі та інші обставини, що мають значення для справи. Акт складається у двох примірниках, перший з яких додається до матеріалів справи, а другий залишається у посадові особи митниці, яка передала матеріали.

Згідно з п.6 Положення до матеріалів справи про ПМП, що підлягають передачі до відділення (служби) боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, належать:

- протокол про порушення митних правил;
- пояснення або заява особи, яка притягається до відповідальності, чи протокол опитування такої особи (за їх наявності);
- протокол особистого огляду, якщо такий огляд проводився;
- протокол адміністративного затримання, якщо таке затримання застосовувалось;
- протокол опитування інших осіб;
- рапорт про обставини виявлення правопорушення чи інші обставини, що не можуть бути відображені у протоколі про ПМП;
- предмети та документи, вилучені згідно з протоколом про ПМП,

необхідні для розгляду справи, якщо вони вилучались;

– інші документи та предмети, що можуть мати значення для розгляду справи (листи, у тому числі митних органів, перевізні відомості, товаросупровідні документи, контракти, дозволи уповноважених органів, митні декларації, вантажні митні декларації, пломби тощо). Ці документи, якщо можна, передаються в оригіналах, а якщо такої можливості немає – у копіях, достовірність яких засвідчується посадовою особою митниці, яка склала протокол про ПМП;

– копії описів предметів, визначених ч.1 ст.128 МК, які передано до складу або каси митниці;

– акт прийому-передачі матеріалів справи про ПМП.

Розглянуті аспекти виявлення фактів контрабанди стосуються повсякденної діяльності митних та інших державних органів, не пов'язаної з провадженням у юридичних справах. Митні ж органи, як відомо, можуть здійснювати провадження у різного роду юридичних справах, тобто займатися процесуальною діяльністю.

Особливою формою процесуальної діяльності митних органів України є митні розслідування у справах про порушення митних правил. Порядок таких розслідувань визначений у Положенні про провадження у справах щодо порушення митних правил, затвердженому наказом Державного митного комітету України № 205 від 4 листопада 1992 р. Зазначені юридичні справи мають адміністративно-правову природу і є одним із видів адміністративного процесу, у ході якого встановлюються обставини правопорушень. Згідно з п. 26.16.2 згаданого Положення, одним із кінцевих рішень у справах про ПМП є рішення щодо порушення кримінальної справи з метою проведення дізнання. Таке рішення може бути прийняте в разі встановлення у справі про ПМП ознак злочину, тобто внаслідок безпосереднього виявлення ознак контрабанди.

Контрабанда часто виявляється також у ході кримінально-процесуального провадження – під час здійснення дізнання, досудового слідства або судового розгляду кримінальних справ про інші факти контрабанди чи про інші злочини. Відомі кримінальні справи, за якими встановлювалися раніше не виявлені сотні епізодів контрабандної діяльності. Дані про контрабанду можуть бути отримані й до порушення названих справ – у ході перевірки приводів до порушення справ про порушення митних правил та приводів до порушення кримінальної справи.

Безпосереднє виявлення будь-яким способом ознак злочину є одним із приводів до порушення кримінальної справи (п.5 ч.1 ст.94 КПК), тобто джерелом інформації про злочин. У кримінально-процесуальному законі передбачена форма джерел такої інформації, а саме: повідомлень підприємств, установ, організації і посадових осіб

(ч.3 ст.95 КПК), представників, влади, громадськості й окремих громадян, що затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним (ч.4 ст.95 КПК), а також явки з каяттям (ст.96 КПК). У той же час процесуальне оформлення безпосереднього виявлення ознак злочину законом не врегульоване. Оскільки безпосереднє виявлення таких ознак є результатом діяльності певних органів, то і документ, яким завершується ця діяльність, повинен мати таку назву, яка б відображала підсумки діяльності. Таким документом може бути “висновок”, який має складати особа, що виявила ознаки злочину. Саме цей документ і має бути зареєстрованим як джерело інформації про злочин⁴⁶. Правова регламентація порядку документування безпосереднього виявлення ознак злочину може бути здійснена шляхом доповнення гл. 8 КПК новою статтею під назвою “Безпосереднє виявлення ознак злочину”:

I. Безпосереднє виявлення органом дізнання, дізнавачем, слідчим, прокурором або судом відомостей про ознаки злочину може служити приводом до початку дослідчого провадження у разі, коли:

1) дізнавач, слідчий, прокурор є очевидцями злочину або встановили сліди злочину безпосередньо після його вчинення;

2) орган дізнання (дізнавач) отримав відомості про злочин під час здійснення своїх функцій або під час провадження дізнання у справі про інший злочин;

3) слідчий отримав відомості про злочин під час провадження досудового слідства в кримінальній справі про інший злочин;

4) прокурор отримав відомості про злочин під час виконання ним своїх функцій;

5) суд отримав відомості про злочин під час провадження в іншій кримінальній або цивільній справі.

II. Безпосереднє виявлення ознак скоєного чи підготовлюваного злочину оформляється посадовою особою, що виявила злочин, письмовим висновком, у якому викладаються виявлені відомості про злочин та його ознаки.

---

⁴⁶ У новому Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації передбачено, що посадова особа, яка безпосередньо виявила ознаки злочину, складає рапорт (ст. 143).

2.2. Реєстрація джерел інформації про злочини

Поняття, правила і значення реєстрації джерел інформації про злочини

Правовому регулюванню поняття і порядку реєстрації прийнятих органами дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду джерел інформації про злочини на законодавчому рівні приділено дуже мало уваги. У главі 8 КПК, спеціально присвяченій регламентації діяльності зазначених органів у заявах і повідомленнях про злочини, про реєстрацію цих джерел взагалі не згадується. У КПК слово “реєстрація” стосовно інформації про злочин трапляється тільки один раз – у п. 1 ч. 1 ст. 227 у зв’язку з покладенням на прокурора обов’язку не рідше одного разу на місяць перевіряти дотримання органами дізнання вимог закону про прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про вчинені й підготовлювані злочини. Під “законом” у даному разі розуміється сукупність усіх існуючих у державі законодавчих актів, що містять правила (вимоги) щодо поведінки посадових осіб відповідних органів з реєстрації джерел інформації, що надходять до них, про злочини. Але справа в тому, що на сьогодні ця “сукупність” утворює лише один законодавчий акт, як-от: Закон України “Про міліцію”. Але навіть і в цьому законі дуже скупо говорить про реєстрацію. У пункті 3 ст. 10 цього нормативно-правового акта встановлено, що реєстрація відомостей про злочини є функціональним обов’язком органів міліції. Зазначеним вище положенням і вичерпується законодавча регламентація досліджуваного поняття і порядку його реалізації в кримінальному процесі.

Стосовно митних органів України як органів дізнання у справах про контрабанду такий обов’язок у жодному законі України не передбачений. Порядок реєстрації джерел інформації про контрабанду визначений Положенням про діловодство в підрозділах боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, затвердженим наказом Держмитслужби України № 285 від 18 травня 1999 року. Розділ 2 даного Положення має назву “Прийняття, розгляд і реєстрація документів”. Судячи з порядку розташування слів у назві цього розділу, можна дійти висновку, що він відповідас черговості виконання названих дій. Запропоновану черговість дій не можна визнати правильною, оскільки приймання і реєстрація джерел інформації про злочини не повинні мати проміжного етапу – розгляду цих джерел. Наявність такого етапу створює умови для дій посадових осіб митних органів у відбиранні (селекції) джерел інформації, а це, у свою чергу, може призвести до негативних наслідків у вигляді порушень Закону – нереєстрації документів, у яких містяться дані про

ознаки злочину (контрабанди). Прийнятий документ одразу реєструється, після чого розпочинається дослідче провадження.

Пунктами 2.1. – 2.4. (які складають зміст розділу “Приймання, розгляд і реєстрація документів”) указанного розділу передбачено, що документи з інформацією про контрабанду реєструються або в Журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить із реєстраційними номерами загального відділу (канцелярії) форми ДК-1, або в Журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить безпосередньо до Управління, Відділення, Служби форми ДК-2. Це означає, що документи, які містять інформацію про злочин, реєструються разом і нарівні з усіма іншими вхідними документами. Такий стан справ, на наш погляд, є неправильним. Під час реєстрації інформації про контрабанду потрібно враховувати специфіку цієї інформації, яка полягає в ініціюванні нею кримінального процесу. Звідси випливає висновок про те, що реєстрація такого роду інформації має здійснюватися в окремому документі (Журналі).

Не приділяється належної уваги проблемам реєстрації заяв та повідомлень про злочини і в науці кримінального процесу. Думається, що реєстрація джерел інформації про злочини незаслужено обділена увагою вчених-процесуалістів. Можливо це пояснюється тим, що “реєстрація” – поняття, використовується в основному в діловодстві⁵⁴. Але й поняття “справа” із тієї ж галузі знань. Незважаючи на це, воно міцно закріпилося в кримінальному та інших видах юридичного процесу. Ніхто зараз не буде заперечувати, що кримінальна справа – категорія процесуально-правова. Якщо ж порівняти частоту провадження органами дізнання, слідства, прокуратури і суду реєстрації джерел інформації про злочини і дій з порушення кримінальних справ, то реєстрація значно перевищує випадки порушення справ, оскільки реєстрації підлягає кожний факт, про який надійшла інформація, але не за кожним фактом порушується кримінальна справа. Згідно зі статистичними даними рішення про порушення кримінальної справи приймаються лише в 42,8 % випадків від загальної кількості прийнятих за заявами і повідомленнями про злочини рішень⁵⁵.

---

⁵⁴ У цій галузі діяльності під реєстрацією розуміється фіксація факту одержання документа із наданням йому порядкового номера (індексації) і запис установлених відомостей у реєстраційному документі (Фельзер А.В., Миссерман М.А. Дело-производство. – 3-е изд. - К., 1988. – С. 111.). У п. 5.7 Інструкції, затвердженій наказом МВС України № 500 від 26 листопада 1991 р. (далі – Інструкція МВС), наводиться аналогічне визначення цього терміна, але вже стосовно реєстрації інформації про злочини: “Реєстрація – фіксація в передбачених Інструкцією облікових документах стислих даних про заяви, повідомлення та іншу інформацію про злочини, пригоди і присвоєння кожному із них порядкового номера”.

⁵⁵ Див.: Обзорное письмо Генеральной прокуратуры Украины и МВД Украины от 17 февраля 1997 г. № 16-45. Исх. 97.

Важливість дослідження проблем реєстрації, здійсненої в межах стадії порушення кримінальної справи, визначається ще й тією обставиною, що найбільша кількість порушень у реальному кримінальному процесі пов'язана саме з етапом реєстрації джерел інформації про злочини (укриття їх від реєстрації; відсутність у реєстраційних документах відомостей про особу, яка вчинила злочин, хоча вони викладені в заяві та ін.).

Згідно з даними Генеральної прокуратури України прокурорами у 2001 р. виявлено 21160 випадків укриття органами внутрішніх справ злочинів від обліку, а в першому кварталі 2002 р. – 5831 випадок. У зв'язку з цим за фактами правопорушень у 2001 р. до дисциплінарної відповідальності притягнуто 5978 працівників органів внутрішніх справ, у першому кварталі 2002 р. – 1740 працівників. Окрім того, за такі ж порушення, які мають ознаки вчинення злочинів, у 2001 р. 25 працівників ОВС притягнуто до кримінальної відповідальності, ще 8 – у першому кварталі 2002 р. І хоча ці дані характеризують стан прокурорського реагування на всі порушення, допущені в обліку злочинів, більшість із них вживались саме за фактами укриття злочинів від обліку шляхом нереєстрації заяв та повідомлень про злочини⁵⁶.

За твердженням В.Т. Томіна, у житті країни практично не було періоду, “коли прийняття заяв та інших приводів до порушення кримінальної справи здійснювалося б відповідно до тексту закону. Змінювались лише ступінь відступу від нього і способи укриття заяв від реєстрації”. Відторгнення заяв про злочини правоохоронною системою В.Т. Томін пояснює об'єктивними причинами, зазначаючи, що коли порушення закону набуває загального характеру, то причини слід шукати не лише у злій волі виконавця. Найголовнішою із причин таких порушень він вважає те, що кількість порушень кримінально-правових заборон у країні і, значить, число заяв суттєво перевищує можливості правоохоронної системи щодо вирішення їх відповідно до чинного законодавства⁵⁷.

У зв'язку з цим, на його думку, відбір заяв для вирішення є неминучим. Вихід із такої негативної ситуації цей учений убачає в розробці критерію (порогу) значущості заяв про злочини. Відомості, що містяться в “нижчепорогових” заявах, він пропонує закладати в інформаційні банки, а на заяви не розповсюджувати терміни порушення кримінальної справи; провадження за ними здійснювати не процесуальними, а розшуковими засобами. При цьому В.Т. Томін зазначає, що усвідомлює: гакій порядок залишить частину заяв, невіршеними, але й нині чинний порядок не забезпечує вирішення всіх заяв про злочини.

На підтвердження цього він наводить дані, отримані В.М. Коганом,

⁵⁶ Лист Генеральної прокуратури України від 31 травня 2002 р. № 04/2-72 вих.

⁵⁷ Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. – М., 1991. – С. 68.

згідно з якими 76 % опитаних співробітників кримінального розшуку вважають, що із ста шансів громадянина на те, що подана до міліції заява про кишенькову крадіжку отримає законний хід, є лише п'ятдесят⁵⁸. Погоджуючись з висновками автора щодо фактичного незабезпечення стовідсоткового вирішення заяв про злочини шляхом укриття їх від реєстрації, зауважимо, що зусилля вчених, законодавців і практиків мають бути спрямовані на усунення цього негативного явища в діяльності правоохоронних органів, а не на пошук законодавчих механізмів його закріплення, аби тільки “не підштовхувати функціонерів правоохоронної системи до відступів від принципу законності”.

Дана обставина висуває на перший план необхідність обов'язкового виконання правил, за якими повинна провадитися реєстрація джерел інформації про злочини. Аналіз законодавства і практики діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду в цій сфері дозволяє виділити і сформулювати такі правила.

Перше правило. *Реєстрацію заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини здійснюють особи, спеціально призначені керівником відповідного державного органу.* Відповідно до Інструкції МВС України, в органах міліції відповідальними за реєстрацію джерел інформації про злочини є чергові міськрайорганів, управлінь і Міністерства внутрішніх справ, що зобов'язані приймати та реєструвати їх цілодобово. Черговий по органу не може доручити виконання реєстраційних записів іншим особам, у тому числі зі складу слідчо-оперативної групи або своєму помічникові. Черговий несе персональну відповідальність за правильність ведення (оформлення) реєстраційних документів. У прокуратурі (п. 4.6.3 Інструкції з діловодства в органах прокуратури України, затвердженої наказом Генерального прокурора України № 25 від 22 грудня 1994 р. і введеної в дію з 1 січня 1995 р.) та в прокуратурах гарнізонів, регіонів, Чорноморського Флоту і ВМС України п.п. “У” п. 6 наказу Генеральної прокуратури України № 10 від 17 червня 1994 р. “Про введення в дію нової форми статистичної звітності для військових прокуратур про розгляд заяв і повідомлень про злочини, інструкцій до неї і первинного обліку”) також визначені посадові особи, відповідальні

---

⁵⁸ Мабуть, саме такі дії працівників міліції породили існуючу серед населення думку про те, що подану до міліції заяву про злочин можна “забрати”. Зрозуміло, що заява, повідомлення або інше зареєстроване джерело інформації про злочин не можуть бути повернені ініціатору кримінального процесу, бо це джерело поміщається до матеріалів провадження. Надалі воно може стати складовою частиною матеріалів кримінальної справи (у разі її порушення) або (при відмові у порушенні такої справи) – може передаватися разом з іншими матеріалами дослідного провадження до архіву відповідного органу. Тому заявнику може бути повернене тільки джерело інформації про злочин, яке не було зареєстроване згідно з законом та відомчими нормативно-правовими актами.

за ведення книг обліку заяв і повідомлень про злочини та книг для реєстрації сигналів (повідомлень по телефону, телеграфу) про злочини.

Друге правило. *Спеціально уповноважені особи органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду повинні реєструвати всі джерела інформації, що надходять до органу, про злочини без узгодження з керівником цього або вищестоячого органу.* Це правило в даний час закріплено тільки в Інструкції МВС, у якій визначено, що черговий по органу внутрішніх справ зобов'язаний реєструвати інформацію про злочини без узгодження з начальником органу. Проте це не звільняє чергових від обов'язку доповісти про зареєстровану заяву, повідомлення або інше джерело інформації своєму керівникові, який дає доручення конкретним посадовим особам на провадження їхньої перевірки та вирішення. Встановлення такого правила і для інших органів, що мають право вести дослідний кримінальний процес, мало б позитивний ефект у плані посилення боротьби зі злочинністю, сприяло б реалізації принципу активності посадових осіб органів дізнання, досудового слідства та прокуратури, бо найголовнішим результатом швидкого реагування на прийняту і зареєстровану інформацію про злочини є відновлення порушених злочином прав і свобод громадян.

Третє правило. *Заява, повідомлення або інше джерело інформації про злочин повинні бути зареєстровані в органі, що їх прийняв, негайно.* Це правило визначене в п. 3.1 Інструкції МВС України і служить, на наш погляд, прикладом для всіх інших органів, що ведуть дослідний кримінальний процес, оскільки служить реалізації завдання кримінального процесу, яке полягає у швидкому розкритті злочинів (ст. 2 КПК). Проте з цього правила існують винятки. Вони викликані неможливістю провадження негайної після прийняття джерел інформації про злочини їхньої реєстрації. Такі ситуації можуть мати місце в тому разі, коли, наприклад, працівник органу дізнання, який прийняв заяву (повідомлення), виконує службові функції за межами органу й через поважні причини (стихійне лихо, відсутність зв'язку і т.ін.) не може негайно повідомити до чергової частини органу про прийняття заяви. Звісно, такі випадки є вкрай рідкими, але з метою захисту інтересів постраждалих від злочину громадян у законі подібні ситуації повинні бути обов'язково врегульованими. Для цього необхідно у КПК закріпити положення про те, що, якщо інформацію про злочин відразу після її прийняття немає можливості зареєструвати, то вона повинна бути зареєстрована відразу ж після появи такої можливості, а термін дослідного кримінального процесу в такому разі має обчислюватися з моменту прийняття інформації.

Четверте правило. *Реєстрація всіх джерел інформації про злочини повинна провадитися в єдиному для органу, що їх прийняв, ре-*

єстраційному документі. Ці документи можуть мати різну назву в кожному державному органі, що веде кримінальний процес (книга, журнал, картотека). Але обов'язковою умовою є те, що незалежно від їхньої назви і кількості, вони повинні бути єдиними для даного органу. Сутність цього правила полягає в тому, що одночасне ведення реєстраційних документів у структурних підрозділах і в цілому по органу не припускається. Таке положення сприяє не тільки економії сил та засобів державних органів, але й оглядовості зареєстрованого матеріалу.

П'яте правило. *Джерело інформації про злочин повинно бути зареєстроване незалежно від того, чи є на ньому всі реквізити документа.* Це правило стосується, у першу чергу, заяв і повідомлень про злочини, провадження за якими повинно здійснюватися в межах справ публічного обвинувачення. Таких справ у практиці діяльності органів, що ведуть кримінальний процес, як відомо, більшість. Держава, проявляючи патерналістську турботу про своїх громадян, у питаннях, що стосуються вчинення щодо них злочинів, не може дозволити органам, які ведуть боротьбу зі злочинністю, вимагати від громадян оформлення заяв і повідомлень із дотриманням усіх вимог державних стандартів у сфері документознавства. Але в той же час громадяни не можуть цілком ігнорувати вимоги щодо оформлення заяв і повідомлень. Мова йде про необхідний мінімум реквізитів цих документів, що буде достатнім для їхнього прийняття та реєстрації. Так, наприклад, для фізичних осіб, що надсилають заяви про злочин, необхідно як мінімум зазначити своє прізвище, ім'я і по батькові та адресу проживання. У разі відсутності цих реквізитів заяви розцінюються як анонімні і не підлягають прийманню та реєстрації.

Деяко інше становище складається, коли вирішується питання щодо реєстрації джерела інформації про злочин, провадження за якою здійснюється в межах справ приватного обвинувачення. Для цієї категорії джерел інформації в кримінально-процесуальному законі встановлені додаткові, більш жорсткі вимоги щодо наявності реквізитів. Відповідно до ч. 1 ст. 251 КПК скарга потерпілого повинна відповідати вимогам, установленим ст. 223, 224 КПК для обвинувального висновку. Виходячи з цього, у скарзі приватного обвинувачення, крім відомостей про заявника, також необхідно зазначити: 1) інформацію про особу, що вчинила злочин – її прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання і т.ін.; 2) обставини вчинення злочину – місце, час, засоби і наслідки злочину; 3) дані, котрими підтверджується факт учинення злочину; 4) статтю Кримінального кодексу, за якою кваліфікується злочин; 5) відомості про осіб, що підлягають виклику в судові засідання. Наслідком недотримання цих вимог є прийняття суддею рішення про залишення скарги без

розгляду і повернення її особі, яка її направила (п. 1 ч. 2 ст. 251 КПК).

Шосте правило. Реєстрація джерел інформації про злочини, які повторно спрямовуються в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, не провадиться. Повторними заявами, повідомленнями та іншими джерелами інформації про злочини є ті з них, що направляються тій самій або різним особам за тим самим фактом учинення злочину. Це правило може бути застосоване у випадках, коли за фактом, про який повідомляється, уже розпочате і ведеться провадження в дослідчому кримінальному процесі або порушена та розслідується або розглядається в суді кримінальна справа. На практиці у зв'язку з необхідністю швидкого реагування на інформацію про злочини посадовим особам, відповідальним за її прийняття і реєстрацію, важко під час надходження джерела інформації визначити, чи ведеться вже за фактом, про який повідомляється, кримінально-процесуальне провадження. Особливі труднощі в цьому плані виникають в органах міліції, де прийняття інформації про злочини здійснюється цілодобово. З'ясувати ці питання в нічний період доби практично неможливо, тим більше, що черговий відділу міліції зобов'язаний негайно, прийнявши, зареєструвати джерело інформації, що надійшло. Тому під час прийняття заяви посадова особа відповідного органу, як правило, з'ясовує в заявника, чи не звертався він раніше до цього або іншого органу за даним фактом. З'ясування цього полегшить установлення факту реєстрації, якщо він мав місце раніше.

Закріплення цього правила на законодавчому рівні допоможе виключити зі стадії порушення справи випадки, коли за тим самим фактом ведуться два (або більше) процесуальні провадження.

Значення реєстрації заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини як процесуально-правового інституту може бути висвітлене шляхом характеристики функцій, властивих їй у дослідчому кримінальному процесі.

Першою, найбільш значущою функцією реєстрації джерел інформації є *функція надання документу, що містить відомості про вчинений або підготовлюваний злочин, юридичної чинності*. До того моменту, поки заява або інше джерело інформації про злочин не будуть у встановленому порядку зареєстровані, вони не можуть виконувати роль приводу до провадження перевірки обставин суспільно небезпечного діяння, про яке в них ідеться. Слід зазначити, що в практиці діяльності органів дізнання (особливо міліції) досить поширеними є випадки, коли їхні працівники приймають від осіб, які безпосередньо з'явилися до органу, заяви про злочини (іноді цілком очевидні, що не потребують провадження складних перевірок дій), запевняючи їх у тому, що будуть

“шукати злочинців”, а коли знайдуть, то обов’язково сповістять про це заявника, але прийняті заяви не реєструють. Такі дії робітників органів дізнання грубо порушують вимоги закону та відомчих нормативно-правових актів. Прийняті та незареєстровані заяви, як правило, не перевіряються і не вирішуються у встановлені законом терміни. Заявники ж можуть чекати повідомлення про встановлення осіб, які вчинили щодо них злочин, місяцями, а то й роками. Але навіть у тому випадку, коли робітники органу дізнання все-таки проводять перевірку такої заяви, їхні дії перебувають поза сферою правових відносин, оскільки незареєстрована заява не має юридичної чинності і тому не спроможна ініціювати кримінальний процес.

Кримінально-процесуальний закон обмежує діяльність у стадії порушення кримінальної справи трьома днями, окрім випадків, пов’язаних із необхідністю перевірити заяву або повідомлення – десятьма днями. Обчислення терміну у тому та іншому випадку починається з моменту реєстрації відповідного джерела інформації про злочин. Таким чином, реєстрація цих джерел виконує *функцію визначення початкового моменту відрахування термінів стадії порушення кримінальної справи*.

У реєстраційних документах фіксується не тільки факт надходження у відповідний орган джерела інформації про злочин, але й стислий зміст цієї інформації. У реєстраційному документі викладаються стислі відомості щодо автора заяви (повідомлення), обставини вчинення діяння і т. ін., як про це зазначено в прийнятому джерелі інформації. У реєстраційний документ не переписується вся інформація з первинного джерела, а вноситься тільки юридично значуща інформація. А тому можна стверджувати, що реєстрація виконує в кримінальному процесі *функцію фіксації юридично значущої інформації*.

Виходячи з принципу достатньої активності державних органів під час провадження в кримінальному процесі, за заявами, що надійшли до цих органів, повідомленнями та іншими джерелами інформації про злочин повинна бути якнайшвидше розпочата кримінально-процесуальна діяльність. Як зазначалося раніше, ця діяльність буде законною тільки після реєстрації інформації про злочин, яка повинна бути здійснена негайно після її прийняття (п. 3.6. Інструкції МВС). Це положення, безумовно, впливає на дисципліну працівників, на яких покладено обов’язок щодо реєстрації заяв і повідомлень про злочини. У зв’язку з цим необхідно виділяти також дисциплінуючу *функцію реєстрації джерел інформації про злочини*. Не випадково в практиці діяльності правоохоронних органів дисципліна, якої повинні дотримуватися посадові особи органів дізнання в ході реєстрації заяв і повідомлень про злочини, називається обліково-реєстраційною дисципліною.

Дотримання правил реєстрації інформації про злочини, що є одним із елементів обліково-реєстраційної дисципліни, контролюється як вищестоящими відомчими органами, так і прокуратурою. Прокурор і керівник відповідного органу, що веде кримінальний процес, можуть повною мірою реалізувати свої повноваження з нагляду та відомчого контролю в основному шляхом вивчення змісту реєстраційних документів і зіставлення його з матеріалами провадження за конкретною заявою або повідомленням про злочин. Крім того, прокурору або керівнику вищестоящого органу набагато легше здійснювати перевірку дотримання правил реєстрації за єдиною для відповідного органу книгою, у якій враховуються всі заяви, повідомлення та інші джерела інформації про злочин. Це дає підставу для виділення в кримінальному процесі *допоміжної функції реєстрації джерел інформації про злочини стосовно наглядової і контрольної функцій*^{60а}.

Як бачимо, реєстрація джерел інформації про злочини має велике значення для реалізації завдань кримінального процесу. Ця обставина в сукупності з унікальністю реєстрації як кримінально-процесуального поняття свідчить про необхідність її комплексного дослідження, предметом якого повинні стати поняття та природа реєстрації джерел інформації про злочини; її завдання, способи і порядок здійснення; співвідношення з іншими процесуальними поняттями; наслідки порушення встановленого порядку реєстрації тощо.

Викладені тут висновки повинні знайти відбиток у чинному кримінально-процесуальному законодавстві, а точніше – у гл. 8 КПК. Цю главу доцільно доповнити статтями:

–“Поняття реєстрації джерел інформації про злочини” – нормою-дефініцією такого змісту:

“Реєстрація заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини – це фіксація факту прийняття її відповідним органом із наданням порядкового номера (індексації) і записом отриманих відомостей у реєстраційному документі”.

–“Термін реєстрації джерел інформації про злочини”:

“1. Джерело інформації про злочин, що надійшло до органу дізнання, слідчого, прокурора або до суду, підлягає негайній реєстрації з обов’язковою вказівкою на дату та час його надходження.

2. Якщо реєстрацію інформації про злочин затримано з поважної причини, то в реєстраційному документі вказується дата і час її одер-

---

^{60а} Про нагляд прокурора за законністю діяльності органів дізнання при реєстрації інформації про злочини див.: *Зеленецький В., Лобойко П.* Прокурорський нагляд за виконанням законів при реєстрації джерел інформації про злочини // *Вісник прокуратури.* – 2002. – №6. – С. 35-47.

жання посадовою особою. У таких випадках термін дослідчого провадження обчислюється саме з цього часу.

3. У разі надходження до органу дізнання, досудового слідства, прокурора або до суду інформації за належністю з іншого органу, то вона реєструється в загальному порядку. При цьому термін її вирішення обчислюється з часу останньої реєстрації”.

– “Неприпустимість повторної реєстрації джерел інформації про злочини”:

“1. У разі надходження до органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду інформації, що раніше була зареєстрована і за якою розпочато дослідче провадження або здійснюється провадження у кримінальній справі, вона повторно не реєструється, а долучається до матеріалів відповідного провадження.

2. Положення частини 1 даної статті не поширюються на випадки, коли за фактом, про який повідомляється, раніше було прийняте рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про закриття кримінальної справи”.

Конкретизація цих загальних положень має знайти своє відображення у спеціальному відомчому нормативному акті Держмит-служби України, а не у чотирьох пунктах Положення про діловодство в підрозділах боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил. Тут слід зауважити, що реєстрація може виконати своє функціональне призначення у дослідчому кримінальному процесі тільки в тому разі, коли вона буде проводитись негайно після прийняття органом дізнання чи іншим державним органом інформації про злочин з відображенням необхідних даних про суспільно небезпечне діяння в цілому або про окремі ознаки злочину; особу, що представила інформацію; форму заяви або повідомлення (письмове, усне); заходи, що були вжиті в ході перевірки інформації; посадову особу, яка її прийняла.

Ці положення можуть бути реалізовані на рівні відомчого нормативного регулювання. Значний досвід відомчого нормативного регулювання та практичного здійснення реєстрації джерел інформації про злочини накопичений у системі органів Міністерства внутрішніх справ України, де факт реєстрації відображається у Книзі обліку інформації про злочини та події. Враховуючи, що така форма реєстрації успішно застосовується в практиці діяльності органів внутрішніх справ, було б доцільним використання її як підґрунтя під час розробки відповідних нормативних актів іншими органами дізнання, і зокрема митними органами України.

У митних органах таким нормативним актом може бути або окрема Інструкція щодо прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про контрабанду (на зразок тієї, що діє в

органах внутрішніх справ), або Інструкція щодо провадження дізнання в митних органах України у справах про контрабанду, у якій окремим розділом буде регламентований порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення інформації про контрабанду. У відомчому нормативному акті Державної митної служби України необхідно закріпити і вимоги щодо форми реєстраційних документів для митних органів, попередньо узгодивши її з Генеральною прокуратурою України; визначити посадових осіб митниць, які будуть безпосередньо здійснювати заповнення документів з реєстрації, тощо.

Таким чином, виявлення ознак контрабанди не призведе до провадження процесуальної діяльності, доки інформація про них не буде зареєстрованою. Практика свідчить про те, що найчастіше сьогодні мають місце укриття від реєстрації фактів учинення контрабанди. Частіше за все укриття цього злочину від обліку спостерігається в тих підрозділах митних органів, які за характером своєї діяльності не є правоохоронними, а здійснюють фіскально-контрольні функції за товарами, що переміщуються через кордон. Автори практичного посібника "Розслідування контрабанди" виділяють кілька причин таких грубих порушень закону: 1) юридична безграмотність працівників неправоохоронних підрозділів і керівників митних органів, яким вони безпосередньо підпорядковані; 2) неспроможність багатьох начальників митниць і митних постів протистояти сторонньому впливу (наприклад, з боку місцевих органів влади); 3) високий рівень корумпованості працівників митних органів.

Указані недоліки стосуються роботи митних органів Російської Федерації. Але таких недоліків не позбавлені й неправоохоронні підрозділи митних органів і в Україні. Саме тому, з метою забезпечення посиленого контролю за переміщенням через митний кордон України транзитних вантажів і підакцизних товарів, а також недопущення зловживань під час їхнього митного оформлення, виданий Наказ Державної митної служби України № 537 від 2 грудня 1996 р. "Про чергування керівного складу митниць та співробітників служб по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил". Згідно з цим наказом вказані у його назві посадові особи зобов'язані чергувати на митниці у святкові, передсвяткові, вихідні та передвихідні дні, а посадовці неправоохоронних підрозділів митниць – здійснювати пропуск через митний кордон України та митне оформлення вищезгаданих вантажів та товарів тільки на підставі дозволу чергових керівників митної установи (начальників або заступників начальників митниць та митних постів) та в присутності чергового співробітника служби по боротьбі з контрабандою.

Для того, щоб усунути (або хоча б певною мірою нейтралізувати) порушення закону, пов'язані з укриттям від реєстрації виявлених фактів

контрабанди співробітниками неправоохоронних підрозділів митних органів, бажано було б закріпити у відомчому нормативному акті Держмитслужби обов'язок усіх посадових осіб митниць під час установлення даних про ознаки контрабанди негайно доповідати про це рапортом керівникові митного органу (або його заступникові) і реєструвати ці дані у своєму відділі (відділенні), а потім – передавати необхідні документи (а не їх копії) до відділу боротьби з контрабандою. В останньому має концентруватися інформація, що надходить з усіх інших відділів митниці або з інших митниць про контрабанду. Тому було б цілком логічним, щоб реєстраційні документи (книги або журнали), до яких вноситься інформація про виявлені ознаки контрабанди, знаходились саме в підрозділі митниці по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил.

Такий порядок реєстрації дозволить також спростити виконання прокурором функції нагляду за законністю прийняття та реєстрації митними органами як органами дізнання інформації про контрабанду, а значить і підвищити ефективність (результативність) діяльності митних органів у напрямку безпосереднього виявлення ознак цього злочину.

Усебічна, повна регламентація діяльності з прийняття та реєстрації джерел інформації про контрабанду (як і діяльності з перевірки та вирішення такої інформації) у відомчому нормативному акті Державної митної служби України дозволить підвищити ефективність діяльності митних органів у стадії провадження кримінальних справ. Тому фахівцям (практикам і науковцям, що займаються дослідженням проблем діяльності, пов'язаної з прийняттям, реєстрацією, перевіркою і вирішенням заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини) необхідно найближчим часом приступити до розробки відповідного нормативного документа.

Види реєстраційних документів і правила їх заповнення

Види й форма реєстраційних документів установлюються відомчими нормативними актами, чим і породжується розмаїття цих документів. Проаналізувати всі їх у межах одного підрозділу, звичайно, неможливо. Тому спинимосся лише на документах, у яких реєструється інформація про злочини в органах внутрішніх справ і прокуратури. Ці органи, як відомо, виконують найбільший обсяг роботи з приймання, реєстрації, перевірки і вирішення даної інформації.

Усі використовувані в практиці діяльності правоохоронних органів реєстраційні документи залежно від їхньої форми можна розділити на два види: 1) ті, що мають форму картотеки; 2) ті, що мають форму книги (журналу).

Ведення картотек як форми реєстраційних документів передбачено в органах прокуратури у випадках, коли “у заявах громадян, повідом-

леннях організацій, посадових осіб про вчинені або підготовлювані злочини, а також у відомостях, що надійшли у формі сигналів, зазначені особи, яким ставиться у провину вчинення правопорушення” (п. 4.6.1 Інструкції з діловодства в органах прокуратури України, затвердженої Наказом Генерального прокурора України № 25 від 22 грудня 1994 року і введеної в дію з 1 січня 1995 року (далі – Інструкція Генпрокуратури). На алфавітній картотечі реєструються заяви, повідомлення, колективні листи, телеграми про злочини, що надійшли поштою. Працівник канцелярії, що зареєстрував у такий спосіб інформацію, передає її оперативному працівнику прокуратури, який залежно від змісту цієї інформації дає посадовій особі, відповідальній за ведення Книг обліку, письмову вказівку, де саме повинні бути зареєстровані джерела інформації, що надійшла (п. 4.6.4 Інструкції Генпрокуратури). Усні заяви, повідомлення і сигнали про злочини реєструються в картотечі тільки в тому випадку, коли вони оформлені оперативним працівником прокуратури протоколом приймання усного сигналу за встановленою формою з проставленим реєстраційним штампом (п. 4.6.4 зазначеної Інструкції).

Найпоширенішою формою реєстраційних документів є книги. Відповідно до Інструкції Генпрокуратури, в органах прокуратури ведуться дві книги: 1. Книга обліку заяв і повідомлень про злочини; 2. Книга обліку сигналів (повідомлень по телефону, телеграфу, у вигляді анонімного листа) про злочини.

В органах внутрішніх справ такого поділу реєстраційних документів у даний час не існує. У них ведеться єдина для всіх органів Книга обліку інформації про злочини і пригоди (п. 3.2 Інструкції МВС). Інформація, названа в органах прокуратури сигналами про злочини, в органах внутрішніх справ називається іншою інформацією про пригоди і реєструється у Книзі нарівні з джерелами, зазначеними в ч. 1 ст. 94 КПК як приводи до порушення кримінальної справи.

І в органах прокуратури, і в органах внутрішніх справ книги, призначені для реєстрації джерел інформації про злочини, мають у своїй назві слово “обліку”, що не відображає їх основного функціонального призначення. Очевидним є те, що зафіксована в реєстраційних документах інформація є вихідною для складання органами дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду державних статистичних звітів. Але це функціональне призначення зазначених документів є похідним. Первинна і до того ж основна їхня функція – це функція фіксації юридично значимої інформації, що міститься у відповідних джерелах. Тому і називатися ці книги повинні Книгами (або Журналами) реєстрації (а не обліку) заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини. Цікавим є те, що в тексті Інструкції Генпрокуратури ці документи називаються книгами

обліку, а в додатках до неї – книгами реєстрації.

З урахуванням важливості функцій, виконуваних реєстрацією заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини, до заповнення реєстраційних документів, що ведуться у всіх органах дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, слід установити жорсткі вимоги. Ці вимоги повинні формулюватися у вигляді певних правил, закріплених у нормативних документах, і виконуватися всіма посадовими особами зазначених органів. Як уже відзначалося, у законодавчих актах таких правил не існує, у теорії кримінального процесу про них мова також не йшла, тому під час формулювання цих правил необхідно звертатися до відомих нормативно-правових актів, а також до практики діяльності правоохоронних і судових органів. Виходячи з цього, відзначимо, що до правил заповнення реєстраційних документів, у яких фіксується інформація про злочини, слід віднести такі.

Перше правило. *Листи в реєстраційному документі повинні бути пронумеровані, прошиті та скріплені печаткою.* Це пов'язано з тим, що реєстраційні документи є документами суворої звітності. Крім того, що вони використовуються для одержання вихідної інформації для різноманітних форм звітності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, ці документи мають важливе значення також для забезпечення реалізації усіх функцій реєстрації.

Друге правило. *У реєстраційному документі під час запису стислих відомостей про обставини вчинення злочину повинно бути обов'язково вказано на особу, про яку в заяві мова йде як про таку, що вчинила злочин.* Дотримання цього правила всіма працівниками, відповідальними за реєстрацію заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини, виключить із практики діяльності органів, які ведуть дослідчий кримінальний процес, зловживання, коли в реєстраційному документі навмисне не вказуються дані про особу, що вчинила злочин, хоча заявник на неї прямо вказує. Незазначення у Книзі обліку інформації про злочини і пригоди даних щодо особи може бути використане найчастіше за все органами дізнання для одержання під час перевірки заяв про злочини хабарів від осіб, на яких вказано в заяві.

Другий негативний момент, пов'язаний із порушенням цього правила, полягає в тому, що працівники міськрайвідділів внутрішніх справ, указавши в реєстраційному документі, що злочин учинено невідомою особою, доповідають керівництву про реєстрацію інформації про “неочевидний” злочин. А через кілька годин після цього робиться ще одна доповідь про “розкриття” злочину по “гарячих слідах”. У такий спосіб створюється видимість успішної, ефективної діяльності з розкриття злочину.

Третє правило. *Записи в реєстраційних документах провадять-*

ся повно, акуратно і тільки чорнилом, без виправлень і підчищань. Про помилкові записи робиться позначка, що засвідчуються підписом особи, яка реєструвала інформацію про злочин. Установлення такого правила є обґрунтованим, тому що в реєстраційному документі вперше офіційно в державному органі фіксуються обставини вчинення злочину. Тому будь-які виправлення, підчищення можуть викликати в органів, які наглядають за законністю діяльності в дослідному кримінальному процесі, а також у тих, що здійснюють контроль за нею, сумніви щодо істинності виконаних записів і як наслідок – підозру в необ'єктивності осіб, відповідальних за реєстрацію заяв та повідомлень про злочини.

На завершення розгляду питань, пов'язаних із реєстрацією джерел інформації про злочини, рекомендуємо для запровадження в кримінально-процесуальне законодавство ще одне правило.

Четверте правило. *Особі, яка безпосередньо звернулася до органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду із заявою або повідомленням про злочин, повинен бути вручений документ, що підтверджує факт приймання заяви посадовою особою відповідного державного органу.* До 1991 р. в органах МВС таким документом був талон. Але в затвердженій у 1991 р. Інструкції МВС подібний документ не передбачається. Хоча з метою забезпечення права заявника знати про наслідки його звернення із заявою про злочин в орган дізнання, слідства, до прокурора або в суд, у кримінально-процесуальному законі необхідно закріпити не тільки правило про необхідність вручення громадянину, що особисто звернувся до правоохоронного або судового органу, талона, але і його форму й зміст. У талоні повинні вказуватися відомості про номер, за яким заяву зареєстровано в КозП, про посадову особу, що прийняла і зареєструвала її.

Нааявність такого правила буде гарантією від можливих зловживань з боку посадових осіб, оскільки вони будуть позбавлені можливості приховати прийняте джерело інформації про злочин від реєстрації. Існування талонів-повідомлень давало змогу додати до прокурорського нагляду та відомчого контролю ще й контроль з боку зацікавлених у вирішенні заяв осіб. Але така форма контролю не закріпилась у вітчизняній практиці, тому що суперечить інтересам функціонерів правоохоронної системи, котрі, як зазначає професор В.Т. Томін, “не змогли піднятися над власними і відомчими інтересами”⁵⁹.

---

⁵⁹ Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. – М., 1991. – С. 68-69. У радянські часи були спроби запровадити і громадський контроль за повнотою реєстрації джерел інформації про злочини. Наприклад, у чергових частинах органів внутрішніх справ запроваджувались чергування депутатів місцевих рад. Але така форма також не прижилась з тих же причин і із-за відсутності зацікавленості депутатів

Викладені в цьому параграфі пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства можуть бути реалізовані шляхом доповнення глави восьмої КПК статтями такого змісту:

1. Форма і зміст реєстраційних документів.

1. Форма реєстраційних документів є єдиною для всіх міністерств і відомств, уповноважених здійснювати провадження за заявами та повідомленнями про злочини, і розробляється відповідними міністерствами за узгодженням із Генеральною прокуратурою України.

2. Заповнення реєстраційних документів здійснюється спеціально уповноваженим керівником відповідного органу посадовими особами.

3. Вручення заявникові або особі, що повідомила про злочин, талону про реєстрацію заяви або повідомлення.

Громадянину, що особисто з'явився до органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду і повідомив в усній або письмовій формі про вчинення злочину, видається під розписку талон встановленої форми, у якому вказуються дані про посадову особу, що прийняла і зареєструвала інформацію про злочин; дата й час прийняття і реєстрації інформації та її реєстраційний номер.

2.3. Перевірка заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини

У кримінальному процесі пізнання здійснюється за допомогою матеріальних (емпіричних) та ідеальних (розумових, логічних) дій. Останні виступають як засоби пізнання обставин скоєного злочину. При цьому важливо підкреслити, що серед різноманітних пізнавальних засобів провідне місце займають матеріальні. Саме в результаті їхнього застосування формується необхідна сукупність фактичних даних (доказів), на підставі яких вирішується комплекс правових, кримінологічних та виховних завдань, досягається мета кримінального процесу. З цього, з одного боку, випливає, що засоби детермінують можливість досягнення мети процесу. Але, "з іншого боку, вибір засобів визначається характером мети"⁶⁰. Таким чином, категорії засобів і мети у кримінальному процесі взаємообумовлюють одна іншу. Процесуальний засіб пізнання, що обирається для досягнення мети, повинен бути здатним втілити дану мету в реальність. У свою чергу, мета процесу передбачає використання адекватних собі засобів доказування – процесуальних способів, за допомогою яких органи дізнання, слідчий, прокурор і суд збирають фактичні дані, що мають зна-

⁶⁰ Сероюков П.П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела. – Иркутск, 1981. – С. 58.

чення для справи, із джерел, зазначених у законі.

Під час провадження досудового розслідування кримінально-процесуальним законом передбачено проведення слідчих дій. Дані засоби пізнання достатньо детально регламентовані законом, їхнім удосконаленням займаються науковці, зокрема у теорії криміналістики, у якій тактиці провадження слідчих дій присвячено окремий розділ з однойменною назвою. У межах криміналістики здійснюється також науково-методична розробка порядку провадження слідчих дій, постійно видаються зразки слідчих процесуальних актів, що, безумовно, позитивно впливає на застосування їх у практиці розслідування злочинів. І це є дуже важливим. Але не можна те ж сказати відносно пізнавальних засобів, притаманних стадії порушення кримінальної справи. До останніх, згідно з ч.4 ст.97 КПК, належать: 1) відібрання пояснень від окремих громадян або посадових осіб; 2) витребування необхідних документів.

Чи забезпечують вказані засоби вирішення завдань і досягнення цілей дослідчого кримінального процесу? На це запитання може бути тільки негативна відповідь. Саме тому законодавець дозволив проведення слідчої дії, зокрема огляду місця події, до порушення кримінальної справи (ч.2 ст.190 КПК). Окрім того, 21 червня 2001 р. до КПК внесено зміни, згідно з якими для запобігання злочинів до порушення справи може бути застосовано арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ч. 3 ст. 187 КПК).

Заява або повідомлення про злочини можуть бути також перевірені шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності (ч. 5 ст. 97 КПК). Запровадження у стадії порушення кримінальної справи вищезазначених дій свідчить про спробу законодавця розширити у такий спосіб її пізнавальні можливості. Вивчення літератури з цього питання показує, що більшість вчених, які займаються дослідженням ефективності пізнавальної діяльності у стадії порушення кримінальної справи, також дійшли висновку про те, що передбачених у КПК засобів пізнання явно недостатньо.

Основний зміст діяльності з перевірки заяв та повідомлень про злочини полягає у встановленні наявності або відсутності в події, що досліджується, ознак злочину. Тобто така діяльність має пізнавальний характер. Пізнання в кримінальному процесі може здійснюватися не інакше як у формі доказування. У стадії, що розглядається, без доказування неможливо вирішити питання про наявність або відсутність підстав до порушення справи або відмови в її порушенні. Цілком очевидно, що процес доказування буде найбільш результативним у разі максимального його наближення за часом до події злочину (отримання повідомлення про нього). Пов'язувати діяльність щодо доказування з прова-

дженням лише слідчих дій за порушеною кримінальною справою – значить штучно відкладати пізнавальний процес, формалізувати його всупереч об'єктивно існуючим закономірностям⁶¹.

При цьому для забезпечення досягнення мети даного процесу вченими пропонується насправді єдиний спосіб підвищення його ефективності, а саме: збільшення пізнавальних засобів за рахунок розширення провадження слідчих дій у стадії порушення справи найчастіше пропонується дозволити затримання підозрюваного⁶² і провадження експертизи⁶³. Але є вчені, які вважають, що “всі невідкладні слідчі дії можуть здійснюватися до винесення рішення про порушення кримінальної справи”⁶⁴. На думку прибічників такої точки зору, застосування цих дій має відповідати таким вимогам: по-перше, їх провадження повинно мати невідкладний і виключний характер; по-друге, бути спрямованим на встановлення підстав для порушення кримінальної справи; по-третє, не повинно замінюватися провадженням інших процесуальних дій.

Дотримуючись вказаних рекомендацій, практика йде шляхом проведення слідчих дій у стадії порушення справи. Робиться це доволі широко й активно, що підтверджується результатами спеціальних досліджень. За даними Д.П. Письменного, отриманими у 1980 р. після аналізу 800 матеріалів, за якими прийняте рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, у 136 з них (17 %) проводилися слідчі дії (без урахування дозволеного законом огляду місця події)⁶⁵. Вивчення цього питання дозволило з'ясувати, що і на сучасному етапі розвитку юридичної практики існує тенденція до ширшого застосування слідчих дій у стадії порушення кримінальної справи. Так, у ході дослідження матеріалів 320 кримінальних справ, порушених слідчими МВС України у 1994-1997 рр., у 90 матеріалах (28%) слідчі дії проводились до порушення кримінальної справи.

⁶¹ Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. - К., 2002 – С. 416.

⁶² Карнеева Л.М. Проблемы доказывания при отказе в возбуждении уголовного дела // Юридические гарантии применения права и режим законности: Межвуз. темат. сб. – Ярославль, 1976. – С. 166; Малько А. Теоретические подходы к ускорению судопроизводства // Сов. юстиция. 1989. – № 23. – С. 23; Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. - К., 1992. – С. 12-13.

⁶³ Альперт С.А., Стремовский В.А. Возбуждение уголовного дела органами милиции. - Х., 1957. – С. 7.

⁶⁴ Колжевинов О.А. Предмет прокурорского надзора за законностью возбуждения уголовного дела // Актуальные проблемы советского уголовного процесса: Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1987. – С. 89.

⁶⁵ Письменный Д.П. Отказ в возбуждении уголовного дела в советском уголовном процессе: Дис... канд. юрид. наук. – Х., 1980. С. 15.

На думку як вчених, так і практиків, застосування у стадії порушення кримінальної справи слідчих дій виправдане потребами встановлення істини в цій частині процесу. Але такий підхід не можна вважати правильним і припустимим, оскільки, згідно із законом, названі дії можуть проводитися тільки у процесі досудового розслідування (ч.2 ст.65 КПК).

Оскільки проведення слідчих дій під час перевірки первинної інформації про злочин заборонено, а відібрання пояснень і витребування документів не завжди буває достатньо для встановлення істини, то виникає необхідність у розробці таких засобів, які б відповідали рівню пізнання в стадії порушення справи, тобто таких "пізнавальних засобів, які відображають печатку своєрідності в розвитку процесу опанування об'єктом"⁶⁶.

Закріплення у законі таких дій, як відібрання пояснень і витребування документів як пізнавальних дій, свідчить про визнання законодавцем того факту, що пізнання, здійснюване у стадії порушення справи, відрізняється від пізнання у слідчому та судовому процесі. Але в той же час "можна сказати, що перевірні дії в стадії порушення кримінальної справи і слідчі дії за своєю суттю є послідовно розташованими ланцюгами процесу пізнання обставин скоєного злочину, а також інших обставин..."⁶⁷.

Зазначене обґрунтовує висновок про те, що підвищення ефективності пізнання у стадії порушення справи має ґрунтуватися не на використанні в цій стадії слідчих дій, а на розробці і впровадженні в неї нових пізнавальних засобів, адекватних специфіці й рівню пізнання. Але на практиці дефіцит правових засобів пізнання у стадії порушення кримінальної справи поповнюється розробкою та застосуванням нових засобів, які не завжди є науково обґрунтованими, а іноді і такими, що порушують чинне законодавство, а тому є неефективними для вирішення відповідних завдань даного процесуального провадження. Також у стадії порушення справи застосовуються і нові пізнавальні засоби, що не протирічать закону, наприклад, виготовлення графічних зображень, контрольні перевірки і т. ін. Деякі з таких засобів з успіхом закріпились у практиці і застосовуються під час перевірки заяв та повідомлень про злочини.

Не бездоганні з точки зору процесуальної форми, названі засоби пізнання безпосередньо являють собою практичну цінність і "несуть, насправді, те ж навантаження, що і слідчі дії" в ході розслідування⁶⁸.

⁶⁶ *Максюта Н.Е.* О соотношении объекта и метода познания: Автореф. дисс. ...канд. филос. наук. – К., 1980. – С. 11.

⁶⁷ *Милицын С.Д.* Предмет регулирования советского уголовно-процессуального права. – Свердловск, 1991. – С. 36.

⁶⁸ *Масленникова Л.И.* Процессуальное значение результатов проверочных действий в доказывании по уголовному делу. – М., 1993. – С. 9.

У зв'язку з цим наукам кримінального процесу та криміналістики доцільно було б розробити систему таких дій, теоретично обґрунтувати процесуальний порядок, методику й тактику їх провадження. При цьому необхідно враховувати ту обставину, що "вибір засобів не може бути довільним. Він детермінується типом юридичної діяльності, практикою, що склалася, законодавством..."⁶⁹ і навіть правовими традиціями суспільства.

Стосовно стадії порушення кримінальної справи це означає, що специфіка пізнавальних дій, які підлягають включенню в загальну систему засобів пізнання, визначається характером здійснюваної тут діяльності. Оскільки ця діяльність реалізується в межах стадії порушення справи (до початку слідства) і спрямована на пізнання явищ та подій, то і дії, що слугують засобом їх пізнання, повинні називатися дослідчими пізнавальними діями. Таке їх визначення вперше в юридичній літературі було наведене в 1985 р. професором В.С. Зеленецьким⁷⁰. Побудова їх системи не може здійснюватися у відриві від практики, де деякі нові (не закріплені в законі) пізнавальні дії вже застосовуються, а також з урахуванням тих, які одержали правову регламентацію в кримінально-процесуальному законодавстві (відібрання пояснень та витребування документів).

Розробка моделі кожної дослідчої пізнавальної дії має здійснюватися з урахуванням принципу недоторканності особи, презумпції невинуватості, забезпечення достовірності інформації про скошений чи підготовлений злочин, усіх інших принципів кримінального процесу.

На думку С.А. Шейфера, "згідно з принципом недоторканності особи застосування заходів кримінально-процесуального примусу допустиме лише задля забезпечення розслідування і судового розгляду, тобто за наявності вже порушеної кримінальної справи. Звідси випливає, що виявлення ознак злочину повинно здійснюватися способами, вільними від примусових заходів. Слід мати на увазі, що численні сигнали про вчинення злочинів під час перевірки не підтверджуються. У таких випадках застосування пізнавальних прийомів, що супроводжуються примусом, було б невинуватим, необґрунтовано звужуючим права громадян"⁷¹.

З даною думкою навряд чи можна погодитися з тієї причини, що такий підхід до розуміння принципу недоторканності особи передбачає

⁶⁹ Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. – Саратов, 1989. – С. 63.

⁷⁰ Зеленецкий В.С. Информационные основы следственного уголовного процесса // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам: Межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск, 1985. – С. 59-60.

⁷¹ Шейфер С.А. Собирание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы. – Саратов, 1986. С. 48.

повне виключення можливості будь-якого примусу в стадії порушення кримінальної справи. Між тим, застосування примусу в цій стадії часто обумовлюється правовою ситуацією, яку, зрозуміло, ігнорувати на шкоду справі неприпустимо. Посилання ж на те, що утиснення прав громадян може бути іноді необґрунтованим, наприклад, у разі непідтвердження багатьох первинних відомостей про злочин, не є переконливим. Відомо, що під час провадження досудового розслідування і у процесі судового розгляду можливі випадки закриття кримінальних справ за реабілітуючими підставами і навіть постановлення виправдувальних вироків. Але цими загальновідомими фактами навряд чи можна обґрунтувати доцільність усунення примусу із слідчого і судового процесів. Окрім того, як підтвердження, так і непідтвердження тих чи інших відомостей рівною мірою важливо враховувати для забезпечення прав і законних інтересів громадян, залучених до сфери кримінально-процесуальної діяльності. Передбачений законом примус має характер загрози, яка адресується далеко не кожному суб'єкту кримінального процесу, а спрямована "лише проти тих, хто не солідарний з правом – його приписами, заборонами, дозволами"⁷².

Наявність інституту примусу в кримінальному процесі забезпечує ефективне здійснення доказування, вирішення на цій підставі завдань та досягнення цілей процесу. Різноманітні форми примусу застосовуються навіть в адміністративному процесі, у зв'язку із вчиненням правопорушень, що мають значно менший ступінь суспільної небезпеки. То чому ж особливі форми примусу не можуть бути застосовані в стадії порушення кримінальної справи, тобто у провадженні про злочини і нерідко дуже тяжкі? На наш погляд, повна відмова від примусу в стадії порушення справи призведе до зниження ефективності здійснюваного в ній провадження, неможливості вирішення відповідних завдань процесу. Тому дослідчі пізнавальні дії в певних випадках повинні супроводжуватися примусом, але при цьому "обмеження прав і свобод особи, що викликається процесуальним примусом, має бути мінімальним і дійсно необхідним"⁷³.

Другою вимогою до пізнавальних дій у стадії порушення кримінальної справи є забезпечення достовірності інформації, що здобувається в результаті їх проведення. До фактичних даних, що одержуються у стадії порушення справи, як до доказів, пред'являються вимоги належ-

---

⁷² *Петрухин И.Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение (Общая концепция. Неприкосновенность личности). – М., 1985. – С. 45.

⁷³ *Кудин Ф.М.* Охрана прав личности и уголовно-процессуальное принуждение // *Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве: Науч. тр. – Свердловск, 1975. – Вып. 45. – С. 29.*

ності та допустимості. Питання про їх достовірність вирішене в чинному законодавстві непослідовно. Так, закріпивши заходи, спрямовані на забезпечення достовірності даних, що містяться у приводі до порушення кримінальної справи (шляхом попередження заявника про кримінальну відповідальність за заздалегідь неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК), законодавець не потурбувався про заходи забезпечення достовірності наступної інформації, яка вводиться до кримінального процесу. Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок про те, що одержання даних про злочин шляхом відібрання пояснень і витребування документів не обставлено достатніми гарантіями, що забезпечували б достовірність цих відомостей.

Таке положення може призвести на практиці до викривлення або навіть до повної відмови від об'єктивної первинної інформації внаслідок проникнення до кримінального процесу недоброякісних матеріалів, позбавлених гарантій достовірності. Використання таких матеріалів в процесі доказування не може забезпечити досягнення істини, тягне за собою прийняття формально правильних, законних й обґрунтованих рішень, але які з гносеологічної точки зору є такими, що спотворюють істину.

Не випадково в літературі з даного питання говориться про підвищення вимог до перевірних матеріалів, надання їм більшої достовірності, для чого пропонується "передбачити кримінальну відповідальність за дачу неправдивих відомостей, інформації, пояснень правоохоронним органам та їхнім представникам"⁷⁴.

Орган, до якого надійшла первинна інформація про злочин, повинен реагувати на неї з максимальною швидкістю та активністю. З урахуванням цієї вимоги "способи поповнення вже одержаних фактичних даних не повинні бути занадто складними, такими, що потребують тривалих витрат часу"⁷⁵.

Спрощення процедури пізнання в стадії порушення кримінальної справи відбуватися за двома напрямками. По-перше, посередництвом застосування нескладних для провадження пізнавальних дій, що складаються із мінімально необхідної кількості операцій; по-друге, за рахунок виключення участі в них понять. Провадження за заявами і повідомленнями про злочини повинно ґрунтуватися на довірі до посадових осіб, які його здійснюють. Якщо ж у полістадійному процесі виникнуть сумніви щодо об'єктивності здійснених дослідчих пізнавальних дій, то достовірність одержаних у результаті їхнього провадження даних може

⁷⁴ Красюков В. О совершенствовании уголовно-процессуальной деятельности // Сов. юстиция. 1988. – №8. – С. 25.

⁷⁵ Шейфер С.А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы. Саратов, 1986. – С. 47.

бути перевірена за допомогою слідчих чи судових дій.

Зазначені вище вимоги мають визначальне значення під час розробки дослідчих пізнавальних дій. Саме тому вони враховані нами при моделюванні й характеристиці кожної із пізнавальних дій, сукупність яких забезпечує потреби пізнання в стадії порушення справи.

Слід підкреслити, що пізнання обставин діяння з ознаками контрабанди здійснюється доволі специфічно. У практичній діяльності підрозділів митниць, що здійснюють боротьбу з контрабандою, справи у 100 % випадків порушуються після складання протоколу про порушення митних правил та проведення митних розслідувань, за результатами яких і приймається рішення про порушення кримінальної справи. Існування такої практики не може бути виправданим, оскільки рішення про порушення справи приймається на підставі матеріалів адміністративного провадження, яке не може повною мірою гарантувати дотримання прав і свобод людини й громадянина.

Оскільки провадження стосується діяння, яке може бути у майбутньому кваліфіковане як злочин (контрабанда), то здійснюватися воно має в межах не адміністративного процесу, а кримінального. Тому, повертаючись до проблем реєстрації митними органами інформації про діяння, що містять ознаки злочину, слід зазначити, що порядок, який існує зараз (1. Інформація приймається, реєструється, складається протокол про порушення митних правил; 2. Інформація перевіряється в ході митного розслідування; 3. Інформація реєструється як злочин; 4. Порушується кримінальна справа), необхідно змінити на такий: 1) зареєструвати джерело з інформацією, що містить відомості про злочин; 2) перевірити його за допомогою кримінально-процесуальних засобів; 3) у разі встановлення ознак злочину порушити кримінальну справу; у разі ж якщо їх не встановлено – відмовити в порушенні кримінальної справи. Зрозуміло, що в результаті запровадження таких змін скоротиться загальний термін дослідження інформації про діяння. Якщо за існуючим нині порядком працівники митних органів мають можливість проводити дослідження такої інформації протягом терміну, відведеного для митного розслідування (один місяць), то в разі проведення запропонованих змін термін скоротиться до трьох (десяти) днів (термін стадії порушення кримінальної справи), що, звичайно, не на користь для посадових осіб митних органів. Але в діяльності із застосування норм права в демократичній державі слід виходити з пріоритету прав людини перед державою, а не з інтересів забезпечення “зручності” для виконання обов’язків посадовцями державних органів. У зв’язку з цим доцільно внести зміни до положень Митного кодексу України, що встановлюють правила розслідування справи про порушення митних правил та прийняття за його

результатами рішення про порушення кримінальної справи.

Система засобів пізнання стадії порушення кримінальної справи, на нашу думку, має складатися із таких дослідчих пізнавальних дій.

1. *Відібрання пояснень.* Ця дослідча пізнавальна дія передбачена ч.4 ст.97 КПК і застосовується на практиці з метою одержання доказової інформації від усіх громадян і посадових осіб. Розгляд поняття “відібрання пояснень” у такому його значенні не зовсім точний. Поняття “пояснення” пов’язане з розкриттям сутності об’єкта, що вивчається⁷⁶ (у стадії порушення справи – діяння, про яке надійшла первинна інформація). Смісловий же зміст слова “пояснення” полягає в “письмовому або усному викладенні на виправдання чого-небудь”⁷⁷.

Виходячи з викладених інтерпретацій пояснення, останнє може бути використане як пізнавальний засіб лише у разі отримання інформації від особи, щодо якої є дані про вчинення злочину нею самою або з її участю іншими особами. Ця особа під час давання відомостей компетентним державним органам і посадовим особам викладає своє пояснення події злочину й часто прагне виправдати свою неправомірну поведінку. У розглядуваній стадії такими суб’єктами є запідозрений⁷⁸ та особа, що з’явилася з повинною. Запідозрений та особа, що з’явилася з каяттям, мають право відмовитися давати пояснення про свою злочинну діяльність або про злочини, скоєні їх близькими родичами. Це право впливає з положень ст. 63 Конституції України, згідно з якою особа не несе відповідальності за відмову давати пояснення у зазначених вище випадках.

Пояснення від запідозреного (особи, яка з’явилася з повинною) має бути одержане негайно після його доставлення⁷⁹ (чи явки) до відповідного державного органу. Перед відібранням пояснення вказаним особам необхідно роз’яснити їхні права, а запідозреному, окрім то-

⁷⁶ Філософський словарь / Под ред. И.Г.Фролова. – 5-е изд. – М., 1986. – С. 338.

⁷⁷ *Ожегов С.И.* Словарь русского языка – М., 1991. – С. 439.

⁷⁸ У чинному законодавстві такого учасника кримінального процесу, як запідозрений немає. Але необхідність введення у дослідчий процес такої особи є очевидною. Обґрунтування такої необхідності зроблене нами у спеціальному дослідженні загальних проблем стадії порушення справи. Тут же зазначимо, що одним із результатів цього дослідження була пропозиція закріплення в законі правового статусу запідозреного, яка полягає в наступному: “Запідозреним визнається особа, доставлена за підозрою у вчиненні суспільно-небезпечного діяння.

⁷⁹ Запідозрений має право: відмовитися від дачі пояснень; представляти докази; заявляти клопотання про провадження додаткових дослідчих пізнавальних дій; заперечувати проти підстав відмови в заведенні кримінальної справи, а при відмові в заведенні справи вимагати продовження провадження у звичайному порядку; знайомитися з матеріалами дослідного провадження при відмові в заведенні кримінальної справи; оскаржувати дії і рішення посадових осіб, які ведуть провадження”. (Див.: *Лобойко І.Н.* Актуальные проблемы следственного уголовного процесса. Дис... канд. юрид. наук. – Х., 1997. – С. 50-51).

го, повідомити, у зв'язку з чим він доставлений. Про виконання цих дій слід зробити позначку в протоколі пояснення, який є процесуальною формою фіксації інформації, що повідомляється особами, котрі дають пояснення.

Порядок провадження розглядуваної дослідчої пізнавальної дії необхідно відобразити у гл.8 КПК в окремій статті під назвою "Відібрання пояснень" у такій редакції:

1. Пояснення відбираються від особи, яка з'явилася з повинною, і від запідозреного за їх згодою.

2. Для давання пояснень особа запрошується дівнавачем, слідчим, прокурором або суддею.

3. Перед відібранням пояснення запідозреному й особі, яка з'явилася з повинною, роз'яснюються їх права та обов'язки, а запідозреному, окрім того, повідомляється, у зв'язку з чим його доставлено.

Результати відібрання пояснення відображаються в протоколі, у якому вказуються: місце і дата його складення, посада та прізвище особи, яка відбрала пояснення, час провадження і закінчення відібрання пояснення, прізвище, ім'я та по батькові запідозреного або особи, що з'явилася з повинною, їх вік, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання.

За згодою запідозреного і особи, яка з'явилася з повинною, пояснення може бути написане ними особисто. Під час давання усних пояснень вони вносяться посадовою особою до протоколу пояснення.

2. Прийняття явки з повинною. Віднесення цієї дії до числа пізнавальних обумовлюється, окрім факту явки особи з повинною і повідомлення нею відомостей про вчинення нею самою або з її участю злочину, також часом явки. Саме час явки обумовлює її оцінку як приводу до провадження кримінальної справи або ж як пізнавальної дії. Поняття явки з повинною як приводу до початку процесуальної діяльності пов'язане з повідомленням інформації про злочин, якою компетентні органи держави до цього часу не володіли. Явка з повинною в такій її якості розглядається як первинна інформація. Зовсім інше значення має явка з повинною у момент проведення перевірки будь-якого іншого приводу (у тому числі і явки з повинною іншої особи). У такій ситуації дані, що містяться у протоколі явки, підтверджують або спростовують відомості, викладені у приводі до порушення кримінальної справи та матеріалах його перевірки, тобто мають пізнавальний характер і тому є доказами. На відміну від приводу до порушення справи явка з повинною в останньому випадку реєстрації не підлягає, а додається до матеріалів провадження. Якщо ж відомості про злочин викладаються особою, що з'явилася з повинною, усно, то вони підлягають фіксації у відповідному протоколі.

З метою відмежування понять явки з повинною як приводу до по-

рушення кримінальної справи та самостійної пізнавальної дії доцільно до глави 8 КПК включити окрему статтю з назвою "Прийняття явки з повинною" і викласти її в такій редакції:

У разі явки громадянина до органу дізнання, дізнавача, слідчого, прокурора чи до суду (судді) з повинною про вчинення ним самим або з його участю злочину, у зв'язку з яким уже розпочато кримінально-процесуальне провадження, складається протокол, у якому викладається зміст отриманих від громадянина відомостей.

Протокол явки з повинною додається до матеріалів провадження без реєстрації.

3. *Витребування матеріалів.* Чинним законодавством як засіб, спрямований на пізнання обставин скоєного діяння, про яке повідомлено відповідним органам, передбачене витребування цими органами необхідних документів. Але для встановлення предмету доказування в стадії порушення кримінальної справи недостатньо наданого права на витребування документів. У багатьох випадках у ході провадження виникає потреба у витребуванні, окрім документів, інших об'єктів – предметів, речовин тощо. Не випадково в науковій літературі під правом на витребування розуміють "право вимагати від адміністрації підприємств, організацій, установ, посадових осіб і громадян надання судді, прокурору, слідчому, особі, що провадить дізнання, документів, предметів та інших матеріалів, які можуть слугувати встановленню ознак злочину"⁸⁰. Виходячи із значення слова "витребувати", можна стверджувати, що воно означає вимогу передачі компетентній посадовій особі або органу об'єктів, що є в розпорядженні особи, у якій вони витребовуються. Тому віднесення дій з отримання результатів спеціальних досліджень до порушення кримінальної справи до витребування документів неприпустиме. Розширене тлумачення розглядуваного поняття є вимушеним, оскільки "закон не повністю регулює правову підставу перевірки заяв та повідомлень про злочини, і за умов дефіциту правових засобів юристам доводиться вдаватися до розширеного тлумачення"⁸¹.

Зміст дій з витребування матеріалів та з провадження спеціальних досліджень різний, вони є незалежними одна від одної самостійними пізнавальними діями.

Процесуальну діяльність з витребування матеріалів "можна характеризувати як систему операцій, одні із яких виконує слідчий, а інші –

---

⁸⁰ *Николюк В.В., Кальницький В.В., Шаламов В.І.* Истребование предметов и документов в стадии возбуждения уголовного дела. Омск, 1990. – С. 20.

⁸¹ Там само. – С. 18.

особа, що володіє доказовим матеріалом”⁸².

Витребування матеріалів охоплює такі дії: а) направлення вимоги особі чи організації; б) доставлення об'єкта, що витребується, і відображення цього факту та індивідуальних ознак об'єкта в матеріалах перевірки; в) залучення об'єкта до цих матеріалів (відразу після отримання або після додаткових дій з встановлення їхньої належності)⁸³.

Вказані дії повинні супроводжуватися відповідним процесуальним оформленням. Так, вимогу, на нашу думку, слід відображати в постанові про витребування матеріалів, а факт передачі об'єкта констатувати в протоколі витребування. До змісту протоколу слід включати відомості про: посадову особу, що витребує матеріал; час і місце витребування об'єкта; особу, у якій витребуються матеріали; самі матеріали (місце їхнього знаходження, стан, індивідуальні ознаки, обсяг, розміри, вагу тощо); упаковку матеріалів. З метою надання отриманим об'єктам доказового значення їх необхідно оглянути, відобразивши результати огляду у протоколі витребування.

Після порушення кримінальної справи витребувані матеріальні об'єкти у встановленому законом порядку можуть бути визнані речовими доказами у справі.

У разі, коли в результаті діяльності в стадії порушення справи не будуть установлені підстави для порушення справи, то питання про витребувані матеріали має бути вирішене постановою про відмову у порушенні кримінальної справи за правилами, установленими ст.81 КПК.

Процесуальний порядок витребування належних до провадження матеріалів необхідно закріпити в окремих статтях глави 8 КПК:

“Витребування матеріалів”:

“1. Витребування матеріалів, які мають значення для вирішення заяв і повідомлень про злочини, провадиться дізнавачем, слідчим, прокурором, суддею в разі, коли вони мають точні дані про те, що предмети або документи знаходяться у певної особи.

2. Про витребування матеріалів дізнавач, слідчий, прокурор і суддя виносять постанову, а суд – ухвалу.

3. Про факт передачі витребуваних матеріалів складається протокол у двох примірниках. У протоколі вказуються відомості щодо посадової особи, якій передано матеріали; часу і місця передачі витребуваних об'єктів; особи, у якій вони витребувані; індивідуальних ознак, місця знаходження, стану, обсягу, розміру, ваги матеріалів, використаних під час передачі об'єктів технічних засобів; упаковки матеріалів. Обидва

⁸² *Лиси А.А.* Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. К., 1988. - С. 18.

⁸³ Там само.

примірники протоколу підписуються посадовою особою, що одержала матеріали, і особою, у якої вони були витребувані. Один примірник протоколу вручається під розписку особі, у якої витребувані матеріали.

4. Витребувані об'єкти зберігаються разом із матеріалами: провадження за правилами, установленими для зберігання речових доказів у кримінальних справах.

5. У разі відсутності підстав для заведення кримінальної справи питання про витребувані матеріали вирішується постановою про відмову в заведенні справи за правилами, установленими ст.81 цього Кодексу."

"Обов'язковість видачі матеріалів, предметів, документів":

"1. Посадові особи і громадяни не вправі відмовлятися пред'являти чи видавати документи, предмети, інші матеріали, що витребуються дізнавачем, слідчим, прокурором, судом або суддею під час провадження за заявами і повідомленнями про злочини.

2. Видача документів, які містять дані, що складають державну або службову таємницю, провадиться з додержанням існуючих правил, які забезпечують нерозголошення цих даних."

Доручення посадовим особам установ, підприємств та організацій проведення ревізій, інвентаризацій, відомчих перевірок та відомчих експертиз. У ході дослідчого кримінального процесу може виникнути необхідність отримання інформації про виробничу, фінансову, господарчо-розпорядчу або іншу діяльність, що являє собою зміст певної функції підприємства, організації чи установи. Як діяти в цій ситуації особі, що веде процес, законом не визначається. Тому доцільно було б дозволити органу дізнання, слідчому, прокуророві та судді давати при виникненні таких ситуацій посадовим особам, що здійснюють управління зазначеними видами діяльності, доручення про проведення ревізії, інвентаризації, відомчої перевірки та відомчої експертизи. Провадження таких дій з метою об'єктивного відображення їхніх результатів доцільно доручати вищестоящим органам щодо тих, що перевіряються.

Рішення про провадження таких пізнавальних дій має оформлятися процесуальним актом у формі постанови про доручення провадження однієї з вказаних дій. Хід та результати провадження ревізій, інвентаризацій, відомчих перевірок та експертиз доцільно відображати у відповідному акті ("про проведення ревізії", "про проведення відомчої перевірки" тощо), оскільки складання саме такого документа передбачене відомчими інструкціями про порядок організації і проведення ревізій та інших дій з перевірки діяльності підприємств й отримало закріплення у правозастосовчій практиці.

Суттєвим моментом, що характеризує всі розглядувані пізнавальні дії, є те, що посадові особи, які їх проводять, не можуть залучатися ор-

ганами дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду як експерти чи спеціалісти у кримінальних справах, підставами до порушення яких стали фактичні дані, отримані в результаті провадження цих дій.

Сутність доручення про провадження ревізії полягає у вимозі з боку правоохоронних органів здійснення перевірки виробничої та фінансово-господарської діяльності підприємства. Оскільки фактичні дані, з метою отримання яких потребується провадження ревізії, повинні виходити від органів контролю, компетентних оцінювати господарчу діяльність⁸⁴, то вирішувати питання про терміни призначення ревізії, компетентність спеціалістів за фахом, вказаним у дорученні про провадження ревізії, забезпечення об'єктивності ревізора зобов'язана приймати посадова особа, що призначає ревізію на вимогу правоохоронного органу.

У статті 66 КПК закріплено загальне положення про те, що особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд мають право вимагати від підприємств, установ та організацій і їхніх посадових осіб проведення ревізій. Для конкретизації цього загального правила стосовно стадії порушення кримінальної справи та визначення процесуального порядку вимоги і провадження ревізії главу 8 КПК слід доповнити статтею "Доручення про провадження ревізії" такого змісту:

"1. З метою перевірки виробничої і господарчо-оперативної діяльності підприємств, установ, організацій орган дізнання, слідчий, прокурор, суд (суддя) мають право доручати посадовим особам органів відомчого контролю, що є компетентними оцінювати названу діяльність, провадження ревізій.

2. Рішення про доручення провадження ревізії оформлюється постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду.

3. Порядок і строки провадження ревізій встановлюються відомчими нормативними актами."

Враховуючи, що провадження ревізії потребує багато часу, що іноді перевищує нормативні строки стадії порушення справи, особа, яка веде процес, може вирішити питання про отримання необхідної інформації шляхом призначення і проведення інвентаризації. Ця пізнавальна дія полягає у дорученні відповідним органам (тим же, які мають право призначити і ревізію) проводити дії, змістом яких є здійснення фактичного контролю за станом матеріальних засобів, у натурі.

Процесуальний порядок доручення про провадження інвентаризації слід також закріпити в окремій статті глави 8 КПК під назвою "Дору-

⁸⁴ *Климова З.П.* Процесуальная сущность требования производства ревизии и ее проведение при расследовании преступления: Авторсф. дис. ...канд. юрид. наук. М., 1974. - С. 11.

чення про провадження інвентаризації” такого змісту:

1. З метою визначення стану матеріальних засобів підприємства, установи, організації орган дізнання, дізнавач, слідчий, прокурор, суддя і суд мають право доручати посадовим особам органів відомчого контролю провадження інвентаризацій.

2. Рішення про доручення провадження інвентаризації оформляється постановою органу дізнання, дізнавача, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду.

3. Порядок і строки провадження інвентаризації визначаються відомчими нормативними актами.

Відомча перевірка стосується лише питань господарчо-розпорядчої та оперативної діяльності підприємства. Її провадження доручається конкретному підприємству, організації, установі тільки в разі, коли предметом перевірки є подія, у результаті якої спричинена шкода життю або здоров'ю людей і пов'язана за часом і місцем зі здійсненням робітниками чи службовцями підприємства своїх функціональних обов'язків. Так, перевірка обставин події може бути доручена правоохоронним органом посадовим особам підприємства, якщо ця подія відбулася як протягом робочого часу (включаючи встановлені перерви), так і протягом часу, необхідного для упорядкування засобів виробництва, одягу тощо до провадження або після закінчення роботи, а також у разі виконання робіт у позаурочний час, вихідні і святкові дні на території підприємства або поза її межами під час виконання роботи за завданням підприємства, або в разі доставлення робітників (службовців) до місця роботи транспортом, наданим підприємством.

Фактичні дані, що отримуються в результаті провадження перевірки, як правило, слугують засобом встановлення обставин, які викликали нещасні випадки, професійні захворювання або аварії на підприємствах, установах чи організаціях. Порядок і методи проведення відомчої перевірки, її строки та учасники визначаються “Положенням про розслідування й облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на підприємствах, в установах та організаціях”. До правоохоронного органу, що доручив провадження перевірки, мають бути відправлені разом з актом про її результати також усі матеріали, які відображають хід і зміст перевірних дій (протокол огляду місця аварії, ескіз місця аварії, протоколи опитувань, результати лабораторних досліджень тощо).

З метою правової регламентації, а також встановлення єдиного порядку проведення відомчої перевірки дана пізнавальна дія має бути закріплена в окремій статті гл. 8 КПК з назвою “Доручення про провадження відомчої перевірки”:

“1. У разі, коли діянням, про яке надійшла інформація, заподіяно шкоду життю і здоров'ю людей, і це діяння пов'язане за часом і місцем зі здійсненням робітниками та службовцями підприємств, установ, організацій своїх функціональних обов'язків, орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя або суд доручають посадовим особам органів відомчого контролю провадження перевірок підлеглих їм осіб і структурних підрозділів.

2. Рішення про доручення відомчих перевірок оформляється постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду.

3. Порядок і строки провадження відомчих перевірок встановлюються Кабінетом Міністрів України.

4. Органу, який доручив провадження відомчої перевірки, посадовими особами, що провадили її, разом з актом перевірки надсилаються матеріали, які відображають хід, зміст і результати перевіряльних дій”.

2.4. Ви рішення органами дізнання заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини

2.4.1. Прийняття рішення про порушення кримінальної справи

Прийняття рішення щодо порушення кримінальної справи свідчить про встановлення в ході розглядуваної стадії ознак злочину в діянні, про яке надійшла первинна інформація, а також достатніх фактичних даних, що підтверджують наявність цих ознак, і про необхідність переведення провадження в стадію досудового розслідування. Саме тому П.П. Підюков пропонує іменувати його рішенням “про початок розслідування кримінальної справи” і відмовитися від терміна “порушення”, оскільки він “має, в основному, біопсихологічне забарвлення і може бути застосований до живих органів”⁸⁵.

З такою думкою навряд чи можна погодитися, оскільки “порушити” означає “викликати, породити будь-який стан у будь-кому (чому)”⁸⁶. Як бачимо, дане слово може вживатися не тільки стосовно живих організмів. За смисловим же значенням воно відображає функціональність, притаманну розглядуваній дії, а саме: породження нового стану в кримінальному процесі, що характеризується виникненням його нової фор-

⁸⁵ Підюков П.П. Отказ в возбуждении уголовного дела по реабилитирующим основаниям: Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук / КВШ МВД СССР. К., 1990. – С. 14.

⁸⁶ Ожегов С.И. Словарь русского языка – М., 1991. – С. 95.

ми – досудового розслідування. Тому термін “порушення” може бути застосований і для позначення аналізованого рішення⁸⁷.

У зв’язку з цим, на наш погляд, потребують уточнення деякі терміни, які вживаються для позначення понять, що стосуються дослідчої кримінально-процесуальної діяльності. Так, у ч.1 ст.94 КПК дано перелік джерел первинної інформації про злочин, які як у законі, так і у науковій літературі отримали назву “приводи до порушення кримінальної справи”. У зв’язку з новим підходом до аналізу процесу діяльності, здійснюваної за заявами та повідомленнями про злочини, застосування даного терміна вважається неправильним. Причина існування сьогодні такого терміна полягає, на нашу думку, у витоків генези поняття “порушення кримінальної справи”. КПК УРСР, уведений у дію Постановою ВУЦВК від 13 вересня 1922 р., містив норму про те, що за наявності приводів (заяв) і за наявності в заяві вказівок на склад злочину органи дізнання розпочинають дізнання, а слідчий – досудове слідство. Як видно зі змісту цієї норми, ніяких дій з дослідження інформації, що містилась у заяві, не передбачалось. Таким чином, у період чинності вказаного КПК УРСР заяви дійсно були приводом до порушення кримінальної справи, оскільки відразу ж після їхнього надходження проводилося дізнання або слідство у кримінальній справі. Але й після того, як було дозволено проводити перевірку за допомогою відповідних дій, заяви та повідомлення у КПК УРСР (у тому числі і в нині чинному КПК України) зберегли статус “приводів до порушення кримінальної справи”.

У даному разі спостерігається колізія між історичним наступництвом у законодавстві та змінами змісту діяльності, що відбулися внаслідок внесення доповнень до нього. Якщо КПК УРСР 1922 р. дозволяв проведення досудового розслідування безпосередньо після отримання заяви, то остання без сумніву була поштовхом до порушення кримінальної справи або, іншими словами, приводом до її порушення. За чинним КПК України після прийняття заяви прийняття рішення про порушення кримінальної справи передує діяльність, змістом якої є реєстрація заяви, її дослідження, вжиття заходів з попередження або

---

⁸⁷ Стосовно назви аналогічного рішення, що приймається митними органами, слід відзначити, що термін «рішення про порушення кримінальної справи і проведення дізнання у справах про контрабанду», запропонований у МК України, є не зовсім удалим. Прийняття рішення про порушення справи само по собі вже передбачає проведення дізнання або досудового слідства у цій справі, тому наголошувати на цьому в законі є зайвим. Конкретизація того положення, що справа порушується саме у зв’язку з учиненням контрабанди, також не виправдане, тому що це означало б, що кожного разу, порушуючи кримінальну справу за ознаками конкретного злочину, органам дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду доводилося б у назві постанови про прийняття рішення щодо порушення справи зазначати кваліфікацію злочину.

припинення злочину і т.ін. Саме до цієї діяльності, а не до провадження дізнання чи досудового слідства, спонукають посадовців відповідних державних органів заяви та повідомлення, що до них надходять.

У зв'язку з цим слід погодитися із запропонованим А.Я. Дубинським терміном *“приводи до початку кримінально-процесуальної діяльності”*⁸⁸, під якими слід розуміти джерела відомостей про скоєний чи підготовлюваний злочин, що надійшли до державного органу, уповноваженого законом на ведення кримінального процесу”.

У науковій літературі, присвяченій проблемам стадії порушення кримінальної справи в її традиційному розумінні, досліджувалось поняття *“підстави до порушення кримінальної справи”*. При цьому під підставами розуміють достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину. Таке визначення дається і в кримінально-процесуальному законодавстві (ч.2 ст.94 КПК). Це положення звичайно є правильним, але тільки в тому разі, коли результатом провадження порушеної справи є встановлення ознак злочину і достатніх даних, що на них указують, і як наслідок – прийняття рішення про порушення кримінальної справи. При цьому мова йде про наявність підстав для порушення кримінальної справи, що є складовою частиною результату діяльності в . Але в результаті цієї діяльності можуть прийматися, як відомо, й інші рішення. Таким чином, під підставами, про які йдеться в законі (ч.2 ст.97 КПК), необхідно розуміти ті фактичні дані, що мають бути покладені в основу під час прийняття одного із підсумкових рішень, а саме: про порушення кримінальної справи. Ці дані одержуються органом дізнання, слідчим, прокурором, судом шляхом здійснення певних пізнавальних дій. Зовсім інший характер мають відомості, що містяться в заявах та повідомленнях про злочин. Як було зазначено раніше, специфіка цих відомостей полягає в тому, що завдяки їхній змістовній стороні відбувається спонукання компетентних органів до початку процесуальної діяльності. Тому дані, що є у приводі до початку кримінально-процесуальної діяльності, мають бути визначені як *“підстави до початку кримінально-процесуальної діяльності”*.

Поняття *“приводи до початку кримінально-процесуальної діяльності”* та *“підстави до початку кримінально-процесуальної діяльності”* перебувають у певному взаємозв'язку і вже тому мають бути відображені в одній статті КПК. У зв'язку з цим назву ст.94 КПК слід викласти в такій редакції: *“Приводи та підстави до початку кримінально-процесуальної діяльності”*, а в ч.1 цієї статті слова *“порушення кримінальної справи”* замінити на слова *“початку кримінально-процесуальної діяльності”*, а частину 2 ст.94

⁸⁸ Дубинский А.Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы соц. законности. – Х., 1989. – Вып. 24. – С. 51.

КПК сформулювати так: “Підставою до початку кримінально-процесуальної діяльності є наявність в одному із приводів вказівок на ознаки злочину”.

У плані вдосконалення правового регулювання порядку порушення кримінальної справи слід висловити такі рекомендації. Як відзначалося, джерела інформації, вказані в ч.1 ст.94 КПК, мають значення приводів до початку кримінально-процесуальної діяльності, а не до порушення кримінальної справи. Тому із частини 1 ст.98 КПК “Порядок порушення кримінальної справи” слово “приводи” треба вилучити. У цій же нормі говориться про “підстави, вказані в ст. 94”. Оскільки в частині 2 ст.94 КПК має міститися термін “підстави до початку кримінально-процесуальної діяльності”, а в частині 1 ст.98 КПК – “підстави до порушення кримінальної справи”, то в останній нормі необхідно розкрити зміст поняття “підстави до порушення кримінальної справи”, під якими розуміються достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину. З урахуванням висловлених зауважень частину 1 ст.98 КПК можна було б викласти в такій редакції: “У разі встановлення в ході перевірки заяви або повідомлення достатніх даних, що вказують на наявність ознак злочину, прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя зобов’язані винести постанову, а суд – ухвалу про порушення кримінальної справи, зазначивши підстави для прийняття такого рішення, статтю кримінального закону, за ознаками якої порушується справа, а також – подальше її направлення”.

Потребує вдосконалення також правова регламентація діяльності прокурора з нагляду за дотриманням законності під час провадження у стадії порушення справи. Виходячи зі змісту тексту ст.100 КПК “Нагляд прокурора за законністю порушення кримінальної справи”, можна дійти висновку про те, що прокурор здійснює нагляд тільки за законністю прийняття двох видів рішень у цій стадії: про порушення кримінальної справи і про відмову у порушенні справи. Але цим наглядова функція прокурора не обмежується. Вона розповсюджується на всю діяльність органів, що ведуть провадження. Оскільки стаття, що розглядається, є загальною для стадії порушення кримінальної справи, то вона має відображати загальні положення діяльності прокурора з нагляду за дотриманням законів під час прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини. У зв’язку з цим ст.100 КПК доцільно викласти у такій редакції: “Нагляд за законністю прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини здійснює прокурор.”

Завершуючи аналіз рішення про порушення кримінальної справи, слід зазначити, що прийняття такого рішення породжує певні наслідки.

Наслідки прийняття рішення про порушення справи досліджені В.С. Зеленецьким. До таких наслідків автор відносить:

1. Виникнення (поява) такого специфічного процесуального утворення, яким є кримінальна справа, під якою розуміється особливе документальне утворення, сформоване згідно з рішенням органів дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду про її порушення з метою фіксації у встановленому законом порядку факту, змісту та результатів кримінально-процесуальної діяльності у зв'язку із вчиненням конкретного злочину для забезпечення реалізації кримінальної відповідальності винної особи, захисту прав і законних інтересів громадян, трудових колективів, держави і суспільства в цілому.

2. Реєстрація кримінальної справи як особливого об'єкта статистичного обліку та звітності відповідно до вимог Інструкції про єдиний облік злочинів (затвердженої Генеральним прокурором України 21 грудня 1995 р.) та Інструкції щодо складання статистичного звіту за формою № 2 "Про роботу прокурора" (затвердженої наказом Генерального прокурора України № 17 від 29 жовтня 1996 р.).

3. Прийняття справи до свого провадження особою, яка винесла таке рішення, або направлення нею даної справи за підслідністю для здійснення такої ж процесуальної дії іншою посадовою особою, наприклад, дізнавачем⁸⁹.

4. Повідомлення заявника або посадових осіб установи, підприємства та організації, що повідомили про злочин, про характер прийнятого рішення.

5. Формування наглядового провадження прокурором згідно з правилами, установленими Інструкцією з діловодства в органах прокуратури України, затвердженою наказом Генерального прокурора України № 25 від 22 грудня 1994 р.

6. Трансформація легального, відкритого (гласного) провадження за заявами і повідомленнями про злочини в секретне провадження у кримінальній справі (ст.4.46 "Зводу відомостей, що складають державну таємницю", затвердженого наказом Державного комітету України у питаннях державних секретів № 47 від 31 квітня 1995 р.).

7. Правова констатація в спеціальному процесуальному акті не тільки факту скоєного злочину, але й реального існування в конкретних

---

⁸⁹ Цей наслідок порушення кримінальної справи має специфічний прояв у митних органах України, де справа порушується начальником (заступником начальника) митниці і потім направляється ним для прийняття справи до свого провадження дізнавачеві. Направлення кримінальної справи в такому разі відбувається не за підслідністю, а в межах одного відомства і має характер доручення керівника митного органу конкретному співробітничковій підрозділу дізнання митниці.

просторово-часових межах відповідних кримінально-правових відносин, що виникли між державою і конкретною особою в момент учинення злочинного акту.

8. Застосування заходів попереджувального обмеження згідно зі ст.98¹ КПК щодо особи, стосовно якої порушено кримінальну справу⁹⁰.

Оскільки настання таких наслідків є характерним для всіх кримінальних справ, то є цілком очевидним, що вони притаманні і рішенням про порушення кримінальної справи про контрабанду.

Окрім зазначених (їх можна назвати основними) наслідків, прийняття рішення про порушення кримінальної справи викликає настання особливих (притаманних тільки цьому рішенням) наслідків.

Першим таким наслідком є відправлення копії постанови про порушення кримінальної справи, складеної начальником чи заступником начальника митниці, протягом однієї доби до Управління по організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил Держмитслужби України (п.1.13 наказу Державної митної служби України № 653 від 20 грудня 1997 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними наказом Держмитслужби № 224 від 19 квітня 2000 р.).

Другий наслідок прийняття рішення про порушення справи про контрабанду впливає із положення ч.4 ст.114 КПК про те, що в справах, у яких досудове слідство є обов'язковим (це стосується справ про контрабанду), слідчий має право в будь-який момент приступити до провадження досудового слідства, не чекаючи виконання органами дізнання дій, передбачених ст.104 КПК. Для того, щоб слідчий СБУ міг вступити у справу до того, як закінчиться десятиденний термін провадження дізнання, він повинен знати про існування конкретної кримінальної справи про контрабанду. Тому орган дізнання в особі його керівника повинен повідомити до відповідного слідчого підрозділу СБУ стосовно прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Направлення такого повідомлення і є другим спеціальним наслідком прийняття митницею як органом дізнання рішення про порушення справи.

---

⁹⁰ Більш детально про поняття, правила і наслідки прийняття рішення про порушення кримінальної справи див.: *Зеленський В.С. Возбудження уголовного дела. X., 1998.* Наявність такої ґрунтовної роботи, у межах якої досліджені всі основні аспекти порушення кримінальної справи як процесуального рішення, робить зайвим дослідження його в межах цієї роботи. Зацікавленим читачам пропонуємо звернутися до монографії професора В.С. Зеленецького.

2.4.2. Прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи

Сутність і значення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи

Аналіз теоретичної кримінально-процесуальної літератури дозволяє дійти висновку про те, що дослідженню рішення про відмову в порушенні кримінальної справи і проблем, що виникають у зв'язку з його прийняттям, приділяється значно менше уваги, ніж рішенням про порушення кримінальної справи⁹¹. Таке положення викликане не в останню чергу тією обставиною, що більшість учених і практиків вважають це рішення несуттєвим. Деякі з них називають “простими” випадки, коли орган дізнання “здійснює перевірку повідомлення про нібито вчинений злочин, а потім, переконавшись, що подія злочину відсутня, виносить постанову про відмову в порушенні кримінальної справи”⁹².

Насправді ж, процесуальна діяльність, пов'язана з прийняттям компетентними органами держави рішень про відмову в порушенні кримінальної справи, тільки на перший погляд видається простою. Кількість постанов про відмову у порушенні справи, що скасовуються щорічно прокурорами та судами, свідчить про зворотне.

Внесення змін у законодавчі акти, пов'язані з прийняттям у 1996 р. Конституції України, диктує необхідність проведення комплексних досліджень проблем, що виникають у разі відмови в порушенні кримінальної справи.

Поняття “відмова в порушенні кримінальної справи”, на відміну від багатозначного поняття “порушення кримінальної справи”, що вживається в чотирьох значеннях, має цілком визначене значення. У законодавстві, у правозастосовчій практиці та в теорії кримінального процесу це поняття відображає сутність і зміст рішення прийнятого органом дізнання за результатами провадження в стадії порушення кримінальної справи.

Щоб усвідомити сутність рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, необхідно розглянути питання про його місце в системі

---

⁹¹ На дисертаційному рівні в Україні рішення про відмову у порушенні кримінальної справи досліджувалося в 1980 році Д.П. Письменним (див.: Письменный Д.П. Отказ в возбуждении уголовного дела в советском уголовном процессе (по материалам органов МВД Украинской ССР). – Дис... канд. юрид. наук. – К., 1980) і в 1990 році – П.П. Пидюковим (див.: Пидюков П.П. Отказ в возбуждении уголовного дела по реабилитирующим основаниям. – Авторсф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 1990).

⁹² *Милицин С.Д.* Предмет регулирования советского уголовно-процессуального права. – Свердловск, 1991. – С. 10.

кримінально-процесуальних рішень, що мають вирішальне значення для кримінального процесу. Для зручності проведення аналізу візьмемо найбільш наближене до рішення про відмову в порушенні справи, як за часом, так і за змістом, рішення щодо закриття кримінальної справи. Дане рішення має багато спільного з рішенням про відмову в порушенні кримінальної справи. Наприклад, обидва ці рішення мають підсумковий характер. Різниця між ними полягає у відображенні ними результатів відмінної за формою, змістом та обсягом процесуальної діяльності.

У досліджуваному аспекті нас цікавить зміст, вкладений законодавцем у терміни, якими позначаються кожне з цих рішень. “Закриття кримінальної справи” буквально трактується як припинення відповідними органами провадження у порушеній кримінальній справі. Аналогічний термін із використанням слова “закриття” на перший погляд міг би бути введений для використання в законодавстві та у практиці діяльності органів дізнання рішення, прийнятого в стадії порушення кримінальної справи, наприклад, – “закриття провадження за заявою про злочин”.

Слово “відмова” запроваджене у даний термін законодавцем не випадково, і, на наш погляд, удало. Воно сприяє не тільки термінологічній індивідуалізації аналізованого рішення в системі інших підсумкових рішень, але, головне, – свідчить про особливий його зміст. “Відмова” в українській мові означає “відповідь про ... неможливість виконати прохання...”⁹³.

Як бачимо, відмова завжди пов’язана із суб’єктом, якому вона адресована. Відмова в порушенні кримінальної справи адресується суб’єкту, що звернувся до визначених законом органів з проханням про порушення кримінальної справи, що міститься в заяві (повідомленні) про злочин. Це прохання може бути викладене в різноманітній формі: “прошу порушити кримінальну справу”, “прошу притягнути винних до кримінальної відповідальності”, “прошу розібратися в тому, що відбулося” і т. ін. Як би воно не формулювалося в заяві, ініціатор кримінального процесу, повідомляючи про злочин, розраховує в кінцевому результаті на прийняття органами, до яких він звернувся, рішення про порушення кримінальної справи. Але таке прохання, як відомо, не завжди може бути задоволене, тому що в законі існує вказівка на обставини, за наявності яких кримінальна справа не порушується. За наявності таких обставин орган дізнання, слідчий, прокурор, суд або суддя відмовляють заявникові виконати його прохання, констатуючи неможливість порушення кримінальної справи. Таким чином, термін “відмова в порушенні кримінальної справи” адекватно відображає зміст даного поняття,

⁹³ Новий словник української мови: В 4 т. – К., 1998. – Т. I. “А-Є”. – С. 431.

поєднуючи в собі інформацію і про факт відмови заявників в його проханні щодо порушення справи і закінчення стадії порушення кримінальної справи.

Рішення про відмову в порушенні кримінальної справи є остаточним не тільки для цієї стадії, але і для кримінального процесу в цілому. З його прийняттям припиняються правовідносини, що виникли між заявником і державними органами, які вели провадження за заявою, а також з іншими особами – учасниками цього провадження. На посадову особу, що приймає рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, покладається підвищена відповідальність, особливо з огляду на характер правових наслідків, що настають у результаті його прийняття. Крім того, після винесення відповідної постанови заінтересовані у результатах кримінального процесу особи можуть розраховувати на задоволення вимог, викладених у заяві, і які зводяться, як правило, до необхідності порушення кримінальної справи і покарання винних у вчиненні злочину (що, на їхню думку, дійсно мав місце), тільки в результаті оскарження прийнятого рішення. Тому, приймаючи рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, орган дізнання зобов'язаний прийняти настільки обґрунтоване рішення, щоб переконати зацікавлених осіб у його істинності та правовій бездоганності. Досягти цього відповідним посадовим особам може допомогти прагнення до забезпечення мети зазначеного рішення.

Уже відзначалося, що будь-яке процесуальне рішення, як і дії, спрямовані на його реалізацію, є за своїм призначенням цільовими, і в цьому зв'язку виникає необхідність визначення цілей, які повинні досягатися в результаті відмови в порушенні кримінальної справи. Природно, що у даному разі мова йде про ціль, зафіксовану в нормах права, тобто про правову ціль. Рішення про порушення кримінальної справи є багатоцільовим, тому що воно сприяє розвитку кримінально-процесуальної діяльності після завершення провадження за заявою про злочин. Рішення ж про відмову в порушенні кримінальної справи за своїм характером не є таким, бо воно завершує процесуальну діяльність. Тому і мета його прийняття визначається тим, що воно має підсумковий характер. Направляючи заяву або повідомлення до відповідного державного органу, ініціатор кримінального процесу, порушує питання про наявність або відсутність підстав до порушення кримінальної справи. Орган дізнання, отримавши заяву (повідомлення), зобов'язаний розв'язати це питання і дати відповідь на нього у відповідній постанові.

А оскільки в заяві (повідомленні) говориться про діяння як про злочин, то посадові особи зобов'язані розв'язати основне у даному разі питання про існування між державою і громадянами негативних криміна-

льно-правових відносин. Дослідивши цю проблему в межах стадії порушення справи, орган дізнання, приймаючи рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, констатує відсутність таких відносин.

Таким чином, мету рішення про відмову в порушенні кримінальної справи можна визначити як констатацію факту відсутності між державою і громадянами негативних кримінально-правових відносин. Обов'язок констатації цього факту випливає зі змісту ч. 1 ст. 99 КПК, у якій говориться, що у разі відсутності підстав до порушення кримінальної справи суб'єкти, які ведуть процес, відмовляють у порушенні кримінальної справи.

У даному рішенні проявляється "закінченість пізнавального циклу"⁹⁴, що свідчить про одержання уповноваженим органом даних, достатніх для обґрунтування рішення щодо відмови в порушенні кримінальної справи. Під час оцінювання отриманих даних, у тому числі й тих, що містяться у приводі до початку кримінально-процесуальної діяльності, виникають певні труднощі. Вони пов'язані з необхідністю вже на одному із початкових етапів кримінального процесу (як-от – на етапі вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації) повністю усунути інформаційну невизначеність⁹⁵ у пізнанні діяння, про яке повідомлено як про злочинне.

Найвищий ступінь невизначеності існує у суб'єкта, що веде кримінальний процес, відразу ж після одержання первинного джерела інформації про злочин. Саме в цей момент у суб'єкта (посадової особи, якій доручено здійснювати провадження) виникає уявлення про подію діяння, про яку повідомлено. Доказування факту існування цього діяння й обставин його вчинення неможливе без наявності тези доказування. Під час доказування, здійснюваного в межах кримінальної справи, такою тезою є державне обвинувачення конкретної особи у вчиненні злочину. Це обвинувачення порушується і формулюється прокурором.

У стадії порушення кримінальної справи теза доказування форму-

---

⁹⁴ *Шейфер С.А.* Собираание доказательств в советском уголовном процессе. Саратов, 1986.

⁹⁵ Про природу і сутність інформаційної невизначеності в кримінальному процесі та фактори, що її обумовлюють див: *Гмырко В.П.* Деятельность следователя в условиях информационной неопределенности в процессе расследования. – Дис... канд.юр.наук. – М., 1983. – С.13-72. Про поняття невизначеності див.: *Курчиков Л.Н.* Категория неопределенности в философии и методологическое значение для современного естествознания. Автореф. дисс... д-ра филос. наук. – Л., 1970; *Готт В.С., Урсул А.Д.* Определенность и неопределенность как категории научного познания. – М., 1971; *Визир П.И., Урсул А.Д.* Диалектика определенности и неопределенности. Кишинев, 1976. – 124. Про окремі елементи невизначеності див.: *Урсул А.Д.* Проблема информации в современной науке и философские очерки. М., 1975. – С.150-165; *Гендин А.М.* Социальный прогноз: Диалектика достоверности и вероятности // Философские науки. – 1981. – № 3. – С.15-23.

люється ініціатором цього процесу в заяві (повідомленні) про визначене діяння, що у момент надходження первинної інформації про нього сприймається ініціатором і суб'єктом, який веде процес, як злочин (інакше заява або повідомлення не були б зареєстровані як джерело інформації про злочин). Образ події злочину, що виник у суб'єкта, який веде кримінально-процесуальне провадження, у міру зменшення ступеня невизначеності постійно реконструюється, коригується, добудовується шляхом уявного моделювання⁹⁶.

У такий спосіб спочатку образ події діяння, що виник в особи, яка веде кримінальний процес, після усунення невизначеності істотно трансформується, і вже трансформований відображається в рішенні про відмову в порушенні кримінальної справи. Але вказівки в даному рішенні на один лише образ діяння (більш-менш трансформований у ході пізнання) буде недостатньо для обґрунтування рішення. У рішенні про відмову в порушенні кримінальної справи необхідно обов'язково відобразити результати співвіднесення встановлених ознак діяння із законодавчими конструкціями правопорушень, а в деяких випадках і обставинами, що виключають провадження у кримінальній справі.

При цьому можуть виникати декілька ситуацій. Перші з них пов'язані з установленням події та ознак діяння, необхідних і достатніх для порівняння ("ідентифікації") їх із законодавчими моделями правопорушень. Оскільки первинна інформація внаслідок її реєстрації набула "статусу" інформації про злочин, суб'єкту, що веде кримінальний процес, у першу чергу, необхідно порівняти ознаки діяння, про яке в ній говориться, з моделями діянь, передбачених у кримінальному законі.

Після отримання результату "ідентифікації" цих ознак таким етапом є співвіднесення образу діяння та даних про нього з конструкціями, передбаченими кримінально-процесуальним законом: "обставини, що виключають провадження у кримінальній справі", "достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину" та ін. Установлення тотожності обставин, виявлених у ході провадження, із кримінально-процесуальними правовими конструкціями надає право органу дізнання відмовити в порушенні кримінальної справи. У зв'язку з цим істотне значення має вирішення питання про необхідність вказівки в постанові про відмову в порушенні кримінальної справи статті кримінального закону, де міститься норма, в якій відображені ознаки діяння, у зв'язку з яким здійснюється провадження в стадії порушення кримінальної справи.

Вирішуючи це питання, необхідно виходити з того, що в заяві (по-

---

⁹⁶ Див.: Стойко Н.І. Объект и предмет уголовно-процессуального доказывания // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам. – Красноярск, 1985. – С. 25.

відомленні) тією чи іншою мірою конкретизується вчинене діяння. Під час реєстрації первинного джерела інформації після стислого запису отриманих відомостей попередньо відзначається первинна кваліфікація цього діяння. У рішенні про відмову в порушенні кримінальної справи, що є підсумковим для стадії порушення справи, необхідно відобразити, чи знайшли підтвердження під час провадження в даному процесі ознаки діяння, про яке було повідомлено, і дати судження щодо його кваліфікації. Вказівка на конкретну статтю кримінального закону в постанові про відмову в порушенні кримінальної справи необхідна як у тому разі, коли діяння мало місце і в ньому є ознаки злочину, так і тоді, коли подія злочину взагалі відсутня. В останньому випадку, відмовляючи в порушенні кримінальної справи, дізнавач зобов'язаний зазначити в постанові відсутність події злочину, на який було вказано в заяві, із посиланням на конкретну статтю кримінального закону. При цьому органи дізнання не зв'язані судженням заявника щодо кваліфікації діяння.

Ситуації іншого плану виникають у разі виявлення в стадії порушення кримінальної справи ознак діяння, які при зіставленні їх із кримінально-правовими моделями правопорушень (злочинів) не дають позитивного результату. У цих ситуаціях особа, що веде кримінальний процес, на підставі ч. 2 ст. 99 КПК, не повинна припиняти процес "ідентифікації", а продовжити пошук відповідних конструкцій правопорушень в інших галузях права. Якщо в діянні містяться ознаки адміністративного або дисциплінарного проступку або ж іншого порушення громадського порядку, то, відповідно до зазначеної норми закону, орган дізнання, відмовивши у порушенні кримінальної справи, направити заяву або повідомлення на розгляд громадської організації, у службу в справах неповнолітніх, трудовому колективу або власникові підприємства, установи, організації чи уповноваженому ним органу для вжиття відповідних заходів впливу або передати матеріали перевірки заяви (повідомлення) для застосування у встановленому порядку заходів адміністративного стягнення.

Третю групу становлять ті ситуації, коли в результаті перевірки заяви або повідомлення про злочин точно визначено, що немає події будь-якого діяння. Тому в таких ситуаціях через відсутність об'єкта для зіставлення з конструкціями правопорушень у матеріальних галузях права рішення про відмову в порушенні кримінальної справи приймається в результаті співвіднесення отриманих даних із нормами процесуального права.

У зв'язку з вищевикладеним доречно розглянути питання про межі доказування, яких необхідно досягти для ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. Якщо для порушення кримінальної справи достатньо встановлення певного поєднання ознак злочину та

відсутності на момент прийняття цього рішення обставин, що виключають провадження у справі, то для відмови в порушенні кримінальної справи конче потрібно вірогідно встановити наявність хоча б однієї з цих обставин. На прийняття в цьому випадку рішення про відмову в порушенні кримінальної справи не впливає навіть наявність у діянні ознак злочину або елементів складу злочину.

У даному разі має місце “конкуренція можливих альтернатив” – порушити кримінальну справу або прийняти протилежне рішення – про відмову в його порушенні. Цілком очевидно, що у разі достовірного встановлення хоча б однієї обставини, яка перешкоджає порушенню кримінальної справи, вибір повинен бути зроблений на користь рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. Але достовірне встановлення зазначеної обставини не повинно спричиняти автоматичного прийняття цього рішення.

Посадовій особі, яка відповідає за ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, слід пам'ятати про необхідність ретельного дослідження обставин учинення діяння, у зв'язку з яким надійшла первинна інформація. Ця необхідність визначається існуванням у практиці діяльності органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю кримінально-процесуальними засобами, ситуацій, коли після встановлення однієї із обставин, що виключають провадження у кримінальній справі, негайно приймається рішення про відмову в його порушенні. Таке поспішне вирішення заяв і повідомлень про злочин призводить до безкарності співучасників несуб'єкта злочину (наприклад, особи, яка не досягла віку одинадцяти років).

З іншого боку, неправильно і навіть абсурдно висувати дізнавачу вимоги щодо встановлення даних, які свідчать про відсутність кожної із обставин, що виключають провадження в справі.

У статті 64 КПК ця вимога виражена законодавцем так: “підлягають доказуванню”. У цій статті немає вказівки щодо доказування відсутності тих чи інших обставин предмета доказування, як немає в статтях, що регламентують підстави до відмови в порушенні кримінальної справи вимог щодо встановлення “відсутності” інших, крім вірогідно встановлених у стадії порушення кримінальної справи, обставин, що виключають провадження у кримінальній справі.

Говорячи про значення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, слід підкреслити, що воно має багатоплановий характер. У даному рішенні знаходять відображення висновки органу дізнання щодо питань, поставлених перед ним ініціаторами дослідного кримінального процесу. Направляючи заяву, повідомлення або в інший спосіб ініціюючи дослідчий процес, громадяни мають за мету не тільки спонукання за-

значених органів до кримінально-процесуальної діяльності, але – і це головне – ставлять перед ними завдання стосовно розв’язання питання (або комплексу питань), що стосуються їхніх порушених прав або прав інших осіб. Саме тому ініціатори належать до групи зацікавлених учасників кримінального процесу. Якщо рішення про порушення кримінальної справи припускає продовження пошуку відповіді на ці питання, то в рішенні про відмову в її порушенні ці питання повинні бути остаточно розв’язані. Крім того, одним із головних питань, що ставиться органами дізнання і ними ж вирішується, є питання про істинність поданої заяви (повідомлення).

Значущість цього питання для кримінально-процесуального провадження виявляється вже на першому етапі стадії порушення справи – прийманні заяв і повідомлень про злочини, коли заявник попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину. Установлення в ході дослідчого провадження свідомої неправдивості відомостей, викладених у заяві, і відображення цього факту в рішенні про відмову в порушенні кримінальної справи є підставою для порушення кримінальної справи за ст. 383 КК “Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину” щодо особи, яка зробила цю заяву. При цьому не має значення, чи була в заяві вказівка на особу, яка нібито вчинила злочин.

Дещо інша ситуація має місце у випадку, коли заявник, повідомляючи про нібито вчинений злочин, указує в заяві на конкретну особу як на таку, що вчинила злочин. І хоча з прийняттям нового Кримінального кодексу кримінальна відповідальність за наклеп виключена, громадянин, на якого прямо вказано у заяві або повідомленні про злочин, має право на відновлення його доброго імені, у тому числі і правовими засобами (наприклад, шляхом заявлення цивільного позову про відшкодування моральних збитків). У такий спосіб рішення про відмову в порушенні справи, спростовуючи твердження заявника про вчинення злочину конкретним громадянином, служить підставою для відновлення його доброго імені, яке згальбили у заяві про нібито вчинений ним злочин. Особливу актуальність мають випадки, коли кримінальний процес ініціюється шляхом опублікування помилкових повідомлень про злочин із вказівкою на конкретних осіб у пресі. Такий спосіб ініціації дає можливість довести помилкову інформацію про злочин до відома невизначеної кількості осіб, що, звісно ж, завдає особливо значної шкоди репутації громадян.

Як уже відзначалося, результатом перевірки заяви (повідомлення) про злочин може бути встановлення обставин, що виключають провадження у кримінальній справі. Але в деяких випадках одночасно з

установленням таких обставин можуть бути встановлені факти вчинення адміністративних, дисциплінарних або інших правопорушень. У рішенні про відмову в порушенні кримінальної справи ці факти констатуються, і заява, згідно з ч. 2 ст. 99 КПК, направляється до відповідного органу для вирішення питання про притягнення винних осіб до адміністративної або дисциплінарної чи іншої відповідальності. Орган, що одержав таку заяву, вважає достовірно встановленим факт учинення правопорушення і приймає рішення про притягнення особи до юридичної відповідальності.

Рішення про відмову в порушенні кримінальної справи в даному разі виступає в ролі юридичного факту для виникнення правовідносин, пов'язаних із реалізацією юридичної відповідальності, передбаченої в інших, крім кримінальної, галузях права. Іноді відомості, викладені у постанові про відмову в порушенні кримінальної справи, служать підставою для притягнення особи до декількох видів юридичної відповідальності. Так, наприклад, відмова в порушенні справи через відсутність у дія водія транспортного засобу ознак злочину, передбаченого ст. 286 КК, за наявності в його діях ознак адміністративного правопорушення (порушення Правил дорожнього руху) із заподіянням матеріальних збитків фізичним або юридичним особам може бути підставою для притягнення водія до адміністративно-правової і цивільно-правової відповідальності.

Викладене свідчить про важливість рішення щодо відмови в порушенні кримінальної справи не тільки для вирішення завдань кримінального процесу, але й у забезпеченні дотримання прав і свобод громадян, які залучаються до участі в процесі. Це ще раз підкреслює необхідність ретельного, усебічного дослідження обставин, що виключають провадження у кримінальній справі, і неприпустимість прийняття цього рішення в умовах не усунутої інформаційної невизначеності.

Х а р а к т е р и с т и к а підстав до прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи

Кримінально-процесуальний закон (ч. 1 ст. 99 КПК) визначає підстави до відмови в порушенні кримінальної справи як відсутність підстав до її порушення. Здається, що законодавець у даному разі не зовсім вдало сформулював таке важливе для захисту прав і законних інтересів громадян поняття. Це формулювання закону є не повним, оскільки відображає не весь комплекс підстав до прийняття даного виду рішення, а тільки його частину. По суті воно безпосередньо пов'язується з підставами для ухвалення протилежного рішення – про порушення кримінальної справи. Рішення ж про відмову в порушенні кримінальної справи має самостійний характер і тому підстави до його ухвалення не можуть

зводиться лише до констатації в кожному окремому випадку факту відсутності підстав до порушення справи. Коло підстав до відмови у порушенні справи набагато ширше.

Діяльність органу дізнання в стадії порушення кримінальної справи спрямована на встановлення ознак злочину в діянні, про яке їм повідомлено, так само, як і на встановлення обставин, що виключають провадження у кримінальній справі. Результатом цієї діяльності може бути не встановлення в діянні ознак злочину через недостатність даних, що вказують на них, або встановлення ознак злочину одночасно зі встановленням обставин, за наявності яких кримінальну справу не може бути порушено навіть у разі встановлення всіх ознак конкретного злочину. Залежно від цього всі підстави до відмови в порушенні кримінальної справи можна розділити на дві групи: 1) відсутність достатніх даних, що вказують на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК); 2) наявність обставин, що виключають провадження у кримінальній справі (ч. 1 ст. 6 КПК).

Усі підстави до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи можуть бути класифіковані і за іншою ознакою – наявністю або відсутністю умов, залежно від яких питання про прийняття цього рішення за наявності формальних підстав до його прийняття вирішується позитивно або негативно. За цим критерієм зазначені підстави поділяються на безумовні й умовні.

Безумовними підставами відмови в порушенні кримінальної справи є такі підстави, наявність яких в усіх без винятку випадках, незалежно від настання певних умов, спричиняють ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. До них належать: 1) не встановлення підстав до відмови в порушенні кримінальної справи; 2) відсутність у діянні події злочину; 3) відсутність складу злочину; 4) стосовно особи, що не досягла на момент учинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку; 5) стосовно особи, щодо якої у зв'язку з обвинуваченням винесено вирок, що набрав законної сили, або ухвалу чи постанову суду про закриття справи за тією ж підставою

Відсутність події злочину (п. 1. ч. 1 ст. 6 КПК) може бути визначена як підстава для прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи у двох випадках. По-перше, коли в стадії порушення справи встановлено, що діяння насправді не було. Такі випадки мають місце, коли в заяві або повідомленні містяться вигадані або неправильно сприйняті автором або іншими особами факти та (або) відомості про ці факти. Так чи інакше мова йде про помилкове повідомлення про злочин. По-друге, коли діяння, що призвело до суспільно небезпечних наслідків, мало місце, але було вчинене самою постраждалою особою (наприклад, самогубство, навмисне заподіяння собі тілесних ушкоджень і т. ін.). Рі-

шення про відмову в порушенні кримінальної справи через відсутність події злочину повинно бути прийнято і тоді, коли суспільно небезпечні наслідки настали в результаті дії стихійних сил (повінь, блискавка тощо) або через нещасний випадок (наприклад, заподіяння собі тілесних ушкоджень на виробництві з власної необережності).

Відсутність складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК) є найбільш поширеною у практиці діяльності органів дізнання, досудового слідства і прокуратури підставою до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. За даними С.П. Гришина, питома вага цієї підстави серед усіх інших підстав відмови в порушенні справи складає більше 75 %⁹⁷. Через відсутність складу злочину в порушенні кримінальної справи відмовляється в тому випадку, коли вірогідно встановлено наявність суспільно небезпечного діяння, його наслідків і причинного зв'язку між ними, але також вірогідно встановлено, що відсутні один або декілька інших елементів складу злочину. Так, серед елементів складу злочину в конкретному діянні може бути відсутній об'єкт посягання. Наприклад, якщо фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, на думку заявника, злісно порушила громадський порядок (тобто вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 296 КК), фактично порушила спокій своєї сім'ї, не посягаючи на громадський порядок.

Проблемним, але таким, що має важливе значення для практики здійснення діяльності в стадії порушення справи, є питання вирішення заяв, у яких повідомляється про один злочин, а в результаті їхньої перевірки встановлюються ознаки іншого злочину. Наприклад, у заяві міститься прохання про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи за ознаками навмисного вбивства (ст. 115 КК), вчиненого шляхом наїзду автомобіля на пішохода. У процесі перевірки даної заяви встановлено, що наїзд відбувся внаслідок злочинної самовпевненості, за що передбачена кримінальна відповідальність за ст. 286 КК. Як має бути вирішена ця заява? У кримінально-процесуальному законі на питання про те, яке рішення слід приймати під час встановлення ознак іншого злочину, ніж зазначено в заяві, відповіді немає, хоча врегульовано питання, як діяти посадовій особі, що веде кримінальний процес, у разі встановлення ознак адміністративного або дисциплінарного проступків і навіть іншого порушення громадського порядку (ч. 2 ст. 99 КПК).

Вирішуючи це, необхідно виходити з того, наскільки істотно на момент прийняття остаточного для дослідного провадження рішення змінюються описані в заяві або повідомленні обставини вчинення зло-

⁹⁷ Гришин С.П. Возбуждается уголовное дело. - Н. Новгород, 1992. - С.18.

чину. У наведеному нами прикладі ці обставини істотно змінилися, тому в порушенні кримінальної справи за ознаками ст. 115 КК “Навмисне вбивство” необхідно відмовити через відсутність складу цього злочину, як-от: відсутності умислу як ознаки суб’єктивної сторони злочину. Одночасно з прийняттям цього рішення має бути прийняте і рішення про порушення кримінальної справи за ознаками ст. 286 КК “Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами”. На практиці ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи в таких ситуаціях переноситься на більш пізні етапи кримінального процесу. Як правило, воно приймається безпосередньо перед складанням постанови про притягнення особи як обвинувачуваного, що не можна визнати правильним. Кваліфікація злочину дається суб’єктом, що веде кримінальний процес, за результатами розгляду або перевірки заяви. Тому заявник та інші зацікавлені в результатах провадження особи мають право розраховувати на однозначні висновки державних органів і їхніх посадових осіб щодо кваліфікації діяння. А однозначність висновків під час вирішення заяв про злочини може бути забезпечена шляхом давання суджень щодо позиції заявника про кваліфікацію діяння (якщо така позиція існує) і щодо результатів дослідження обставин учинення діяння.

У тих випадках, коли істотної трансформації первинної інформації про злочин до моменту вирішення заяв не відбувається, немає потреби приймати рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. Так, зайвим буде винесення постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за заявою про пограбування, коли в процесі перевірки вірогідно встановлено ознаки розбою.

Іноді діяння, що формально містять усі елементи конкретного складу злочину, передбаченого в Кримінальному кодексі, не є злочинами, оскільки в силу своєї малозначності не становлять суспільної небезпеки, тобто не завдали і не могли завдати істотної шкоди фізичній або юридичній особам, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК). Приймаючи рішення про відмову в порушенні кримінальної справи в цьому випадку, у постанові слід посилатися і на відсутність складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК), і на поруку кримінального закону (ч. 2 ст. 11 КК).

Відсутній склад злочину і в діяннях, учинених за наявності обставин, що виключають злочинність цих діянь. Дані обставини регламентовані в розділі VIII нового Кримінального кодексу. У порівнянні з раніше чинним кримінальним законом перелік обставин, що виключають злочинність діяння, значно розширений, що є гарантією більш ефективного захисту громадянами своїх прав і законних інтересів, у тому числі і шляхом заподіяння шкоди особі, яка вчинює злочинне посягання.

Так, у порушенні кримінальної справи через відсутність складу злочину повинно бути відмовлено в разі вчинення особою дій у стані необхідної оборони, тобто з метою захисту охоронюваних законом прав і інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також громадських інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, необхідної і достатньої в даних обставинах для негайного запобігання або припинення посягання, якщо при цьому не було допущене перевищення меж необхідної оборони (ч. 1 ст. 36 КК). Але в цій же нормі, точніше в її гіпотезі, сформульована й умова, коли вона може бути застосована. Такою умовою є недопущення перевищення меж необхідної оборони. Проте й у цьому разі в кримінальному законі зроблено застереження: особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту (ч. 4 ст. 36 КК). Незалежно від тяжкості шкоди, заподіяної тому, хто посягає, повинно бути відмовлено в порушенні кримінальної справи й у разі встановлення в дослідчому провадженні факту застосування зброї чи будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для запобігання протиправного насильницького вторгнення до житла або іншого помешкання (ч. 5 ст. 36 КК).

У новому Кримінальному кодексі введено нове правове поняття – “уявна оборона” (ст. 37 КК), якою визнаються дії, пов’язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Уявна оборона виключає злочинність діяння й, отже, є підставою для ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, але лише тоді, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення (ч. 2 ст. 37 КК). Якщо ж за існуючої обстановки особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність. Це означає, що в таких ситуаціях має бути порушена кримінальна справа, якщо кримінальним законом встановлена відповідальність за заподіяння шкоди з необережності.

Відповідно до ст. 38 КК не визнаються злочинними дії потерпілих та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставляння її відповідним ор-

ганам влади. Ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи за фактом учинення таких дій або щодо осіб, які їх вчинили, ставиться в залежність від умови, сформульованої в гіпотезі норми, що міститься в ч. 1 ст. 38 КК: якщо не допущено перевищення заходів, необхідних для затримання особи. Перевищення цих заходів може служити підставою для порушення кримінальної справи за ознаками ст. 118 або ст. 124 КК.

Не може бути порушена кримінальна справа через відсутність складу злочину й у випадках учинення дій у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам або інтересам держави (ч. 1 ст. 39 КК). Приймаючи рішення про відмову в порушенні кримінальної справи за даною підставою, органи дізнання повинні враховувати наявність спеціальних умов, закріплених у ч. 1 ст. 39 КК. Таких умов дві: 1) неможливість усунення небезпеки іншими засобами, ніж ті, що використовувала особа; 2) недопущення перевищення меж крайньої необхідності.

Досить довго у науці кримінального права відстоювалася думка щодо необхідності включення до кола обставин, що виключають злочинність діяння, окрім названих раніше, також фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження; виправданий ризик, виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації⁹⁸. У новому Кримінальному кодексі ці поняття відображені, а значить із суто теоретичних стали нормативними та обов'язковими до виконання всіма органами дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Зазначені органи приймають рішення про відмову в порушенні кримінальної справи у зв'язку з відсутністю складу злочину в діянні, якщо воно хоча і заподіяло шкоду правоохоронним інтересам, але було вчинене під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу, унаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ст. 40 КК).

Таким же чином вирішуються заяви та повідомлення про діяння, що заподіяло шкоду правоохоронним інтересам, якщо воно вчинене з метою виконання законного наказу або розпорядження (ч. 1 ст. 41 КК). У свою чергу, невиконання явно злочинного наказу або розпорядження також є підставою для відмови в порушенні кримінальної справи, оскільки особа, що не виконала такий наказ або розпорядження, відповідно

---

⁹⁸ М.І. Бажанов виділяє серед таких обставин виправданий професійний ризик; виконання наказу; виконання професійних функцій; згоду потерпілого; виконання службового обов'язку; здійснення свого права і деякі інші (див.: *Бажанов М.И.* Уголовное право Украины. Общая часть. – Днепропетровск, 1992. – С. 61-69.

до ч. 3 ст. 41 КК, не підлягає кримінальній відповідальності. Запровадження даної норми в кримінальний закон є реалізацією положення, закріпленого у ст. 60 Конституції України: «ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження або накази». Якщо ж все-таки особа виконала такий наказ (розпорядження), але перевіркою заяви встановлено, що вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати його злочинного характеру, то вона не підлягає кримінальній відповідальності (ч. 5 ст. 41 КК), а значить щодо неї не може бути порушена кримінальна справа.

До числа обставин, що виключають злочинність діяння, а отже, є підставою для відмови в порушенні кримінальної справи, належить також виправданий ризик для досягнення значної суспільної цілі. Діяння, зроблене в умовах такого ризику, навіть якщо воно заподіяло шкоду правоохоронним інтересам, не є злочином (ч. 1 ст. 42 КК). Важливим моментом, який необхідно враховувати суб'єкту, що веде процес, під час ухвалення рішення щодо відмови в порушенні кримінальної справи є визнання виправданості ризику, що вважається таким, якщо поставлена мета не могла бути досягнута в даній обстановці дією, не поєднаною з ризиком, і особа, яка ризикнула, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК).

Особливу актуальність у теперішніх умовах боротьби зі злочинністю в Україні має запровадження в Кримінальний кодекс заохочувальних норм, зосереджених у ст. 43 КК. Відповідно до частини 1 цієї статті не є злочином змушене заподіяння шкоди правоохоронним інтересам особою, що відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, вимушено беручи участь в організованій групі або злочинній організації з метою попередження або розкриття їхньої злочинної діяльності. Установлення в стадії порушення кримінальної справи даних про це спричиняє відмову в порушенні кримінальної справи, за винятком випадків, коли особа, виконуючи це спеціальне завдання, зумисне вчинить особливо тяжкий злочин, поєднаний із насильством над потерпілим або навмисний тяжкий злочин, пов'язаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень потерпілому або настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків.

Установлення в ході дослідного провадження будь-якої із розглянутих вище обставин свідчить про відсутність складу злочину в діянні, про яке повідомлялося як про злочинне. Оскільки кожна із цих обставин передбачена в кримінальному законі, то в постанові про відмову в порушенні кримінальної справи необхідно посилатися також і на конкретну статтю Кримінального кодексу (ст. 36–43 КК).

У певних випадках діяння, що мають ознаку винуватості, та всі інші елементи складу суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 396

КК “Приховування злочину”, не є злочинами. У даній статті Кримінального кодексу встановлено відповідальність тільки за заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого або особливо тяжкого злочину. Тому приховування злочинів невеликого ступеня тяжкості та середньої тяжкості не є злочином, і під час установаження таких діянь у порушенні кримінальної справи має бути відмовлено на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК.

Відмову в порушенні кримінальної справи за підставою, передбаченою п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК, спричиняє також добровільна відмова при незакінченому злочині. Відповідно до ст. 17 КК добровільною відмовою в кримінальному праві вважається остаточне припинення особою з власної волі готування до злочину або замах на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Установивши у ході дослідчого провадження факт добровільної відмови особи від доведення злочинного умислу до кінця, органи дізнання відмовляють у порушенні кримінальної справи через відсутність складу злочину, якщо тільки фактично вчинене особою діяння не містить складу іншого злочину.

Самостійною підставою відмови в порушенні кримінальної справи є обставина, зазначена в п. 5 ч. 1 ст. 6 КПК. Згідно з цією нормою *кримінальна справа не може бути порушена щодо особи, яка не досягла на момент учинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку*. Ця особа не є суб'єктом злочину, тому, виходячи із сучасної конструкції складу злочину, під час встановлення такої обставини слід було б відмовляти в порушенні кримінальної справи через відсутність складу злочину (а саме – його суб'єкта). Але в такому разі особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, вважалася б цілком реабілітованою, а значить і формально вважалася б такою, що не вчиняла діяння. Саме з таких розумінь ми виходимо, відносячи недосягнення неповнолітнім, який учинив суспільно небезпечне діяння, віку одинадцяти років до підстав відмови у порушенні кримінальної справи, які реабілітують особу⁹⁹.

Зрозуміло прагнення законодавця не залишати без уваги вчинення суспільно небезпечних діянь дітьми. У зв'язку з цим удасться виправданним і цілком логічним віднесенням ним даної обставини до nereабілітуючих підстав відмови у порушенні кримінальної справи. Але це тільки на перший погляд, оскільки в такому разі здається не зовсім надійною конструкція складу злочину, коли суб'єкт є складовою частиною, елементом самого діяння. У новому Кримінальному кодексі зроблена спроба “вивести” суб'єкта злочину за межі злочину. Так, у нормі-дефініції (ч. 1 ст. 11 КК) злочин визначається як передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. Дослі-

⁹⁹ Див.: Тертышник В.М. Уголовный процесс. – 2-е изд., пер. и доп. – Х., 1999. – С. 115.

дження цього питання безумовно є завданням теорії кримінального права. Тут же відзначимо, що недосконалість теоретичних і правових положень у цій частині кримінального права робить негативний вплив на практику діяльності в кримінальному процесі, зокрема під час вирішення заяв та повідомлень про злочини, учинені особами віком до одинадцяти років.

Неабияке значення під час ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи за даною підставою має встановлення точного віку неповнолітнього. Точний вік має бути встановлений свідоцтвом про народження. Попередньо необхідно пересвідчитися в істинності цього документа. Але на практиці бувають випадки, коли свідоцтво про народження втрачено. У таких випадках слід звернутися до архіву відповідного органу запису актів громадянського стану (рагсу) для одержання копії свідоцтва. Коли ж відсутні й архівні документи, а також, якщо в особи, що веде кримінальний процес, виникли обгрунтовані сумніви в істинності наданого свідоцтва про народження, для встановлення віку неповнолітнього може бути призначене спеціальне (судово-медичне) дослідження. Не менше значення для вирішення питання про відмову в порушенні кримінальної справи через недосягнення особою одинадцятирічного віку має також установлення точного часу вчинення суспільно небезпечного діяння, оскільки точний вік неповнолітнього визначається саме на момент учинення ним діяння.

Для реалізації превентивних і виховних завдань кримінального процесу одночасно з ухваленням рішення про відмову в порушенні кримінальної справи у зв'язку з недосягненням одинадцятирічного віку органи дізнання зобов'язані прийняти рішення щодо направлення інформації про вчинене діяння до органів або служб у справах неповнолітніх відповідного рівня для вжиття заходів до попередження правопорушень і для застосування заходів виховання до неповнолітнього. Відповідно до Закону України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР "Про органи та служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх" такими органами є Державний комітет у справах сім'ї та молоді, Республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської і Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад.

Слід зазначити, що з метою підвищення ефективності виховного правового впливу на осіб у віці від одинадцяти років до досягнення ними віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК) законодавець у 1993 році встановив особливий порядок вирішення заяв про злочини, учинені цими особами. Частиною 4 статті 6 КПК передбачається, що стосовно цих осіб, незважаючи на те, що вони не є суб'єктами злочинів, у порушенні кримінальної справи відмовляти не можна. За наявності достатніх

підстав уважати, що суспільно небезпечне діяння вчинене особою, яка досягла одинадцяти років, але до досягнення нею віку, із якого законом передбачена кримінальна відповідальність, за фактом цього діяння порушується кримінальна справа. Порушення справи в такому разі має на меті не реалізацію кримінальної відповідальності неповнолітньої особи, а застосування до неї примусових заходів виховного характеру.

До числа безумовних підстав до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи належить також наявність щодо особи вироку, що вступив у законну силу, за тим же обвинуваченням або постанови судді чи ухвали суду про закриття кримінальної справи за тією ж підставою (п. 9 ч. 1 ст. 6 КПК). Положення, викладені в даній нормі, конкретизують правила, зазначені в ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду (у тому числі і кримінальної) за одне й те ж правопорушення. Постановивши вирок або заклавши кримінальну справу, суд (суддя) констатує припинення кримінально-правових і кримінально-процесуальних правовідносин, що виникли і певний час існували в межах конкретної кримінальної справи. Урегулювання у такий спосіб у законі даних положень підкреслює, що рішення суду як органу правосуддя резюмується як істинне, а відповідно до ст. 403 КПК воно є обов'язковим для всіх державних і громадських підприємств, установ й організацій, посадових осіб та громадян і підлягає виконанню на всій території України. Новим кримінальним законом встановлено також, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно мешкають в Україні, що вчинили злочини за її межами і понесли у зв'язку з цим кримінальне покарання за межами України, не можуть бути притягнуті в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини (ч. 2 ст. 7 КК). Презумпція істинності рішень, прийнятих судами України та судами іноземних держав, пов'язана з кримінально-правовим правилом "non bis in idem" – "не можна двічі за одне й те ж".

Іншу групу підстав до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи складають підстави, що можуть бути використані для аргументації такого рішення тільки за наявності певних умов, спеціально оговорених у кримінально-процесуальному законі. Такі підстави слід іменувати умовними підставами відмови в порушенні кримінальної справи. До них належать: 1) примирення потерпілого з обвинувачуваним у справах, що порушуються не інакше як за скаргою потерпілого; 2) відсутність скарги потерпілого, якщо справа може бути порушена не інакше як за його скаргою; 3) смерть особи, яка вчинила злочин; 4) наявність нескасованої постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи за тим же обвинуваченням; 5) наявність нескасованої

постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи за тим же фактом¹⁰⁰.

Примирення потерпілого з обвинувачуваним у справах, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого (п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК), може служити підставою до відмови в порушенні кримінальної справи за наявності зазначеної в законі умови. Такою умовою є відсутність зазначених у ч. 3 ст. 27 КПК обставин, що надають прокуророві право порушувати кримінальні справи і у разі відсутності скарги потерпілого. Такими обставинами є: 1) особливе суспільне значення злочину, зазначеного в ч. 1 ст. 27 КПК; 2) виняткові випадки, коли потерпілий у справах приватного обвинувачення у зв'язку зі своїм безпорадним станом, залежністю від обвинувачуваного або з інших причин не може захистити свої законні інтереси. Потерпілий може примиритися з особою, на яку він подав скаргу приватного обвинувачення в будь-який момент провадження, здійснюваного суддею в стадії порушення кримінальної справи. У судовій практиці досить часто трапляються випадки, коли потерпілі цим правом користуються. У проекті нового КПК (ч. 3 ст. 380) для реалізації потерпілим права на примирення з обвинувачуваною ним у приватному порядку особою передбачено обов'язковий виклик суддею потерпілого та з'ясування в нього, чи підтримує він своє прохання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Одночасно суддя роз'яснює потерпілому і його право на примирення з особою, на яку він раніше скаржився. Якщо потерпілий не підтримає своє прохання, викладене у скарзі, то суддя відмовляє в порушенні кримінальної справи. По суті в проекті КПК закріплено порядок дій судді у справах приватного обвинувачення, що існував і тепер існує в судовій практиці.

Ще одна підстава до відмови в порушенні кримінальної справи пов'язана з відсутністю скарги потерпілого, якщо справа може бути порушена не інакше як за його скаргою (п. 7 ч. 1 ст. 6 КПК). Скарга приватного обвинувачення може не подаватися потерпілим від злочину з різноманітних причин: через його небажання, щоб особа, яка вчинила щодо нього злочин, була притягнена до кримінальної відповідальності; унаслідок примирення між потерпілим та особою, що вчинила злочин,

---

¹⁰⁰ У цій роботі ми залишаємо поза увагою обставину, передбачену п. 4 ч. 1 ст. 6 КПК – "наявність акту амністії, якщо він усуває застосування покарання за вчинене діяння, а також помилування окремих осіб". Стаття 44 нового Кримінального кодексу стала суперечити нормам КПК. Згідно з цією нормою кримінального закону звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом. А порядок звільнення від цього виду відповідальності встановлюється законом (ч. 2 ст. 44 КК). На даний момент відповідного закону поки немає. Але неважко спрогнозувати, що скоро такий закон буде прийнятий, а також те, що новий кримінально-процесуальний закон не буде суперечити положенням кримінального закону.

яке відбулося до подачі скарги до суду. Наявність у розпорядженні органів, уповноважених вести кримінальний процес, іншого, окрім скарги, поданої особисто потерпілим у порядку приватного обвинувачення, джерела інформації про злочини, зазначені у ст. 27 КПК, може бути приводом лише до початку кримінально-процесуальної діяльності.

У таких ситуаціях посадова особа, що веде процес, у першу чергу повинна роз'яснити потерпілому його право на подачу скарги приватного обвинувачення і з'ясувати, чи бажає він подати таку скаргу. Заява потерпілого про небажання подавати таку скаргу, зафіксована в матеріалах дослідчого провадження, буде підставою до відмови в порушенні кримінальної справи. Але в усякому разі необхідно пам'ятати про умову, зазначену в ч. 3 ст. 27 КПК, коли прокурор може порушити кримінальну справу в разі відсутності скарги приватного обвинувачення. Тому якщо первинна інформація про злочини, провадження за якою ведеться в порядку приватного обвинувачення, надходить в органи дізнання, вони зобов'язані з'ясувати, чи не існує таких умов. Якщо буде встановлено їх наявність, то ці органи повинні направити заяву або пові-домлення за належністю прокуророві для вирішення питання про порушення кримінальної справи.

Не може бути порушена кримінальна справа *щодо померлого* (п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК). За цією підставою ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи може мати місце тільки у випадку, якщо в діянні, у зв'язку з яким ведеться процес, є ознаки злочину. Якщо ж таких ознак немає або не було самої події злочину, то підставою до відмови в порушенні справи буде відповідно відсутність складу або події злочину. Відмова в порушенні кримінальної справи щодо померлого залежить від умови, сформульованої в тому ж п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК. Такою умовою є відсутність заявленого близькими родичами померлого клопотання про продовження кримінально-процесуального провадження у звичайному порядку, тобто про порушення кримінальної справи, її розслідування і судовий розгляд з метою реабілітації померлої особи. Заявляючи таке клопотання, родичі померлого вважають, що результатом провадження може стати встановлення таких обставин, які будуть покладені в основу рішення, що реабілітує померлого.

Як показує вивчення практики діяльності органів дізнання, рішення про відмову в порушенні кримінальної справи щодо померлого приймається ними відразу ж після встановлення факту смерті. Думка близьких родичів щодо такого вирішення первинної інформації, як правило, ігнорується. Виправданням таких дій служить посилення на те, що копія постанови про відмову в порушенні кримінальної справи направляється заінтересованим особам, у тому числі й родичам, які, отримавши її, мо-

жуть реалізувати своє право на подання клопотання щодо продовження кримінально-процесуального провадження у звичайному порядку.

Таким чином, у практиці діяльності зазначених органів під час вирішення заяв і повідомлень про злочини за даною підставою встановився своєрідний "явковий" порядок. Така практика вочевидь суперечить положенням п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК, де зазначено, що рішення про відмову в порушенні кримінальної справи щодо померлого може бути прийняте у разі, якщо родичі не наполягають на продовженні провадження з метою його реабілітації. У противному ж випадку має бути прийняте рішення про порушення кримінальної справи. Ця правова норма має тлумачитися буквально, тобто з'ясування думки близьких родичів померлого завжди повинно передувати вирішенню заяви про злочин, тому що саме від цього залежить, чи буде прийняте щодо неї рішення про відмову в порушенні справи або ж про її порушення.

У пунктах 10 та 11 ч. 1 ст. 6 КПК закріплено схожі між собою обставини, що є підставами до ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи: 1) наявність щодо особи нескасованої постанови органу дізнання, слідчого або прокурора про закриття кримінальної справи; 2) наявність нескасованої постанови одного із цих органів про відмову в порушенні кримінальної справи за тим же фактом. Закріплення в кримінально-процесуальному законі цих обставин є реалізацією того положення, згідно з яким рішення органів дізнання, слідчих, прокурорів вважаються істинними й обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами.

Наслідки відмови органом дізнання в порушенні кримінальної справи

Постанова про відмову в порушенні кримінальної справи містить у своїй резолютивній частині не одне, а кілька процесуальних рішень. Саме тому відмова в порушенні кримінальної справи спричиняє появу системи правових наслідків. Одні з них настають в усіх випадках закінчення провадження в стадії порушення кримінальної справи і тому повинні називатися основними. Настання інших залежить від результатів дослідного провадження за конкретною заявою або повідомленням про злочин і тому їх необхідно називати неосновними, або факультативними, наслідками відмови в порушенні справи.

Серед **основних наслідків** ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи необхідно виділити такі.

Першим наслідком прийняття такого рішення є *направлення копії постанови про відмову в порушенні кримінальної справи прокурору*. Вимога про виконання цієї дії органом дізнання міститься в ч. 2 ст. 100 КПК. Ця норма встановлює для органів дізнання досить жорсткий тер-

мін для направлення прокурору копії постанови. Вони повинні направити копію цього процесуального документа не пізніше доби з моменту ухвалення рішення. Установлення такого стислого строку є виправданим. Пункт 1 частини 1 статті 227 КПК надає право прокуророві не рідше одного разу на місяць перевіряти виконання вимог закону про прийом, ресстрацію та вирішення заяв і повідомлень про вчинені або підготовлювані злочини.

Таким чином, прокурор не обмежений у кількості перевірок виконання вимог закону під час діяльності в стадії порушення кримінальної справи, у тому числі і під час вирішення інформації про злочини. У ч. 2 ст. 100 КПК, виходячи з важливості рішення про відмову в порушенні кримінальної справи як для вирішення завдань стадії порушення справи, так і для дотримання прав і законних інтересів громадян, що беруть у ньому участь, підкреслюється необхідність інформування прокурора про прийняте рішення. Така нормативна регламентація дозволяє прокурору швидко реагувати на прийняття незаконних і необґрунтованих рішень про відмову в порушенні кримінальної справи і якомога раніше (навіть раніше надходження до нього або до суду можливої скарги на це рішення) “увімкнути” захисний (“аварійний”) механізм, що є гарантією недопущення порушень законності в кримінальному процесі. Таким механізмом є скасування прокурором незаконної або необґрунтованої постанови органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи і порушення справи (ч. 4 ст. 100 КПК).

Прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи митними органами України має свої особливості, пов’язані з відомчою регламентацією діяльності з прийняття рішень у стадії порушення кримінальної справи. Так, згідно з п. 2.3 Наказу № 653 від 20 грудня 1997 року митниці направляють до регіональних митниць постанови про відмову в порушенні кримінальних справ (протягом п’яти днів після їх винесення) та копії відповідних матеріалів. У свою чергу, регіональні митниці до десятого числа місяця, наступного за звітним, надсилають до Управління по організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил Держмитслужби узагальнені висновки у довільній формі щодо обґрунтованості винесення постанов про відмову в порушенні кримінальних справ, копії постанов, за якими загальна вартість предметів, що незаконно переміщувались через митний кордон України, перевищує двісті мінімальних розмірів заробітної плати, постанов про відмову в порушенні кримінальних справ, які були винесені стосовно незаконного переміщення через митний кордон України товарів, валюти, цінностей групою осіб, а також історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин або прекурсорів.

Другим наслідком відмови в порушенні кримінальної справи є *повідомлення про це, направлене зацікавленим особам, підприємствам, установам, організаціям* (ч. 1 ст. 99 КПК). Повідомлення має бути у письмовій формі, а його копію із зазначенням вихідного номера і дати направлення заінтересованій особі необхідно помістити в матеріали провадження за заявою або повідомленням про злочин. У повідомленні повинна бути поміщена інформація не тільки про назву прийнятого рішення (про відмову в порушенні кримінальної справи), але й щодо його сутності та підстав відмови (фактичних і юридичних). У разі потреби у повідомленні вказуються відомості про направлення одночасно з відмовою в порушенні кримінальної справи матеріалів для притягнення особи до адміністративної, дисциплінарної або іншої юридичної відповідальності. Вивчення практики показує, що органи дізнання не завжди направляють відповідним особам повідомлення про ухвалення рішення щодо відмови в порушенні кримінальної справи. Іноді дізнавачі, не реєструючи цей документ, вносять у нього вигадані вихідні номери. Не направляючи це повідомлення адресату, його копію вони долучають до матеріалів дослідного провадження. Є й більш витончені засоби, застосовувані працівниками дізнання: коли повідомлення реєструється в канцелярії відповідного органу, йому надають вихідний номер, указують дату відправлення повідомлення, але не направляють заінтересованим у цьому особам, а знищують. Копія повідомлення долучається до матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи. У такий спосіб створюється видимість законності дій посадових осіб з виконання вимог ч. 2 ст. 99 КПК. Насправді ж такими діями не тільки заподіюється істотна шкода законному праву заявників та інших зацікавлених осіб на одержання повідомлення про відмову в порушенні кримінальної справи, але й підривається авторитет органів, уповноважених державою на виконання відповідних правоохоронних функцій.

Третім наслідком, безпосередньо пов'язаним із попереднім, є *направлення заінтересованим особам копії постанови про відмову в порушенні кримінальної справи*. Цей наслідок настає в усіх випадках, незважаючи на те, що заінтересованим особам направляється повідомлення про прийняття даного рішення. Як правило, повідомлення і копія постанови направляються відповідному адресату одночасно. Але в більшості таких випадків повідомлення виконує функцію супровідного листа до копії постанови про відмову в порушенні справи, що є неправильним по суті і суперечить вимогам кримінально-процесуального закону. Повідомлення про прийняте органом дізнання рішення в будь-якому разі, незалежно від того, чи направляється його копія особі, інтересів якої воно стосується, має нести інформаційне навантаження, пов'язане з підста-

вами, а іноді й з наслідками ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. У такий спосіб повідомлення повинно виконувати одночасно дві функції: 1) інформування зацікавлених осіб про результати діяльності в стадії порушення кримінальної справи; 2) супроводження копії постанови про відмову в порушенні справи. Проте повідомлення заінтересованій особі не повинно цілком дублювати копію постанови про відмову в порушенні кримінальної справи. Найбільш повну інформацію про сутність і підстави прийнятого рішення особа одержить, звісно ж, із копії постанови як предмета можливого оскарження прокурору або до суду.

Четвертим наслідком є роз'яснення зацікавленим особам права на оскарження відмови в порушенні кримінальної справи прокурору (ст. 99-1 КПК) або до суду (ст. 236-1 КПК) і порядку реалізації цього права. На дану обставину звертається особлива увага Верховним Судом України в п. 15 Постанови Пленуму від 22 грудня 1978 року № 8 “Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами України норм кримінально-процесуального законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів” (зі змінами та доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 року № 6; 4 червня 1993 р. № 3; 3 грудня 1997 р. № 12). Особі, якій направляється повідомлення про прийняте рішення та його копія, роз'яснюється, кому (прокуророві або до суду) і в який термін після одержання цих документів (сім днів) може бути оскаржена постанова про відмову в порушенні кримінальної справи.

Група **факультативних наслідків** відмови в порушенні кримінальної справи містить у собі наслідки, що наступають не завжди. Настання їх залежить, по-перше, від результатів діяльності в стадії порушення кримінальної справи, а по-друге – від реалізації органом дізнання свого права на направлення заяви (повідомлення) і матеріалів його перевірки для застосування відповідних заходів впливу до правопорушників (ч. 2 ст. 99 КПК).

Першим серед цієї групи наслідком відмови в порушенні кримінальної справи є направлення заяви чи повідомлення, прийнятого та зареєстрованого як первинне джерело інформації про злочин, але матеріали перевірки якого фактично містять дані про наявність у діянні особи адміністративного або дисциплінарного чи іншого порушення громадського порядку, на розгляд відповідному державному органу, трудовому колективу або адміністрації підприємства, установи, організації або передати матеріали для застосування у встановленому порядку заходів адміністративного стягнення.

Частина 2 статті 99 КПК, установлюючи право органу дізнання піс-

ля ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи ініціювати процес притягнення винного у вчиненні інших (крім злочину) правопорушень, зобов'язує направляти заяву і матеріали її перевірки до відповідних органів. Ця вимога закону в переважній більшості випадків на практиці не виконується і, головним чином, через її нездійсненність. Відповідно до узвичасних вимог, що пред'являються у сфері діловодства до документальних утворень, які відображають діяльність того чи іншого органу в кожному із юридичних процесів, усі вони повинні по закінченні провадження направлятися до архівів відповідних органів. Ця вимога, безумовно, стосується і матеріалів провадження за заявами і повідомленнями про злочини.

Складовою частиною цих матеріалів є і самі заяви та повідомлення. Тому, мабуть, працівники-практики направляють до органів, уповноважених притягати до адміністративної, дисциплінарної або іншого виду юридичної відповідальності осіб, щодо яких відмовлено в порушенні кримінальної справи, копію постанови, у якій відображається дане рішення. Іноді до копії цього процесуального акта долучається копія заяви (повідомлення) або копії матеріалів їхньої перевірки, або і того й іншого. Звісно останній варіант дій співробітників органів дізнання є ідеальним, найбільше прийнятним і зручним для посадової особи, яка буде приймати рішення про притягнення особи до конкретної юридичної відповідальності. Але поки в законі не буде чітко визначений перелік матеріалів, спрямованих для цих цілей, повнога матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи буде залежати від компетентності, добропорядності та інших якостей посадових осіб органів, що робили перевірку заяви або повідомлення про злочин.

Не зазначений у КПК і термін, протягом якого після відмови в порушенні кримінальної справи орган дізнання повинен направити матеріали для вирішення питання про накладення адміністративного або дисциплінарного стягнення. Такий термін іноді встановлюється в інших законодавчих актах. Наприклад, він чітко визначений у ч. 4 ст. 12 Закону України "Про боротьбу з корупцією". У даній нормі говориться про те, що орган дізнання у разі відмови в порушенні кримінальної справи за наявності в діянні особи ознак корупційного діяння або іншого правопорушення, пов'язаного з корупцією, зобов'язаний у триденний термін направити матеріали перевірки до відповідного підрозділу Міністерства внутрішніх справ України або Служби безпеки України. Доцільно було б такий стислий строк установити й у КПК, забезпечивши в такий спосіб активність державних органів в усуненні протиправних явищ із життя суспільства.

Установлення стислих строків направлення матеріалів про відмову

в порушенні кримінальної справи для притягнення відповідних осіб до адміністративної, дисциплінарної або іншої відповідальності має й іншу мету. Оскільки адміністративне стягнення не може бути накладене через місяць з моменту відмови в порушенні кримінальної справи, а дисциплінарне – через місяць з моменту виявлення проступку, то тяганина з направленням матеріалів, що служать підставою для накладення адміністративного або дисциплінарного стягнення, може призвести (і призводить) до ситуацій, коли особи, винні у вчиненні правопорушень, взагалі не притягаються до юридичної відповідальності. Немає потреби спеціально спинятися на тому негативному ефекті, що настає в результаті виникнення такого роду ситуацій у практиці правоохоронної діяльності. Для запобігання виникненню таких ситуацій і забезпечення реалізації виховної функції юридичної відповідальності необхідно ч. 2 ст. 99 КПК після слів “направити заяву або повідомлення...” доповнити словами “...протягом трьох днів із моменту прийняття даного рішення...”.

Другим наслідком є притягнення осіб до іншого виду юридичної відповідальності, крім кримінальної. При цьому необхідно пам'ятати, що законом завжди встановлюються терміни, протягом яких винні в правопорушенні особи можуть бути притягнуті до відповідальності. В адміністративному законодавстві встановлений одномісячний термін для накладення стягнення після ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. На відміну від адміністративного, у трудовому законодавстві немає спеціальної норми, що встановлює терміни притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб, стосовно яких відмовлено в порушенні кримінальної справи. Тому слід керуватися загальною нормою – ч. 2 ст. 148 Кодексу законів про працю України (КЗпП), яка встановлює, що дисциплінарне стягнення може бути застосоване власником або уповноваженою ним особою безпосередньо після виявлення проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення. У зв'язку з цим виникає питання про те, із якого моменту вважати виявленим факт дисциплінарного проступку: з моменту прийняття органом дізнання заяви або повідомлення; винесення постанови про відмову в порушенні кримінальної справи; одержання власником або уповноваженою ним особою матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи.

Є думка, що виявленим дисциплінарний проступок треба вважати з моменту ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи і винесення про це постанови. У момент прийняття заяви про нібито вчинений злочин можна вважати виявленим тільки саме діяння. У постанові ж про відмову в порушенні кримінальної справи орган дізнання, підбиваючи підсумки пізнавальної діяльності в стадії порушення криміналь-

ної справи, кваліфікують це діяння як таке, що не містить ознак злочину, а має склад дисциплінарного проступку. При цьому в описово-мотивувальній частині постанови про відмову в порушенні кримінальної справи необхідно зазначити, який саме дисциплінарний проступок учинено, у резолютивній частині відобразити рішення, що у зв'язку з цим приймається, тобто про направлення матеріалів (із вказівкою яких саме) до відповідного органу.

Отже, можна вірогідно вважати виявленим факт порушення норм трудового права саме в момент кваліфікації діяння як дисциплінарного проступку. Тому органи дізнання, виконуючи вимоги ч. 2 ст. 99 КПК, повинні якомога раніше направити матеріали про відмову в порушенні кримінальної справи особі, компетентній накладати дисциплінарні стягнення. Слід підкреслити, що постанова про відмову в порушенні кримінальної справи, яка містить дані про адміністративне, дисциплінарне або інші правопорушення, направлена до відповідних органів, трудових колективів, сприймається останніми як істинна, а тому як така, що не підлягає "повторному розгляду" особами, уповноваженими накладати дисциплінарні стягнення, у ході службового розслідування. Матеріали про відмову в порушенні кримінальної справи можуть бути направлені і після пропуску за різноманітних причин одномісячного терміну, установленого трудовим законодавством, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 148 КЗпП звільнення працівника через тимчасову непрацездатність або перебування його у відпустці в цей термін не зараховується.

Третім факультативним наслідком відмови в порушенні кримінальної справи є *роз'яснення заінтересованим у результатах кримінального процесу особам порядку відновлення їхніх порушених прав.*

У тих випадках, коли в результаті перевірки заяви або повідомлення буде встановлено, що діянням, про яке повідомлялося, були порушені права, що можуть бути захищені тільки шляхом заявлення цивільного позову, громадянину в повідомленні про відмову в порушенні кримінальної справи роз'ясняється, що ці права він може захистити в порядку цивільного судочинства.

Як бачимо, приймаючи рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, орган дізнання повинен діяти з урахуванням положень, закріплених в інших, крім кримінального і кримінально-процесуального, галузях права. Наявність такого тісного взаємозв'язку між різноманітними галузями, інститутами й окремими нормами права свідчить про його системність, а також взаємозалежність і взаємозумовленість усіх його елементів.

2.4.3. Прийняття органом дізнання рішення про направлення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини за належністю

Значення прийняття рішень про направлення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини за належністю

Незважаючи на те, що рішення про направлення заяв і повідомлень про злочин за належністю (п. 3 ч. 2 ст. 97 КПК) має рівноцінне значення з іншими рішеннями, що приймаються в стадії порушення кримінальної справи (про порушення кримінальної справи і про відмову в порушенні кримінальної справи)¹⁰¹, у теорії кримінального процесу йому приділено дуже мало уваги. Дотепер не визначений процесуальний порядок прийняття і форма даного рішення. Більш того, не досліджене саме поняття “належність заяв і повідомлень про злочин” і його співвідношення з поняттями “слідчість” та “суддість”.

Деякі вчені-процесуалісти, намагаючись хоч якось заповнити дану прогалину в теорії, у своїх роботах звертаються до дослідження належності заяв і повідомлень, але роблять це, використовуючи інститут слідчості або суддістості. При цьому, наприклад, вказується, що слідчість може визначатися і до порушення кримінальної справи. Так, В.М. Ягодінський, який спеціально досліджував інститут слідчості в кримінальному процесі¹⁰², окремий параграф своєї роботи присвячує саме цьому питанню і називає його “Визначення слідчості у стадії вирішення питання про порушення кримінальної справи”. Такий підхід до даної проблеми не може бути визнаний виправданим ні з логічної, ні з методологічної точок зору. Під слідчістю розуміється “установлені кримінально-процесуальним законом правила, що визначають повноваження органів дізнання і слідства щодо ведення певних кримінальних справ про конкретні злочини залежно від їхніх юридичних ознак з ме-

---

¹⁰¹ Особливістю даного рішення є те, що з його прийняттям процесуальна діяльність у стадії порушення справи не закінчується. Це рішення підводить підсумки діяльності певного органу дізнання. Кримінально-процесуальна діяльність закінчується лише для органа, що прийняв і зареєстрував заяву. Направляючи заяву за належністю, орган, що веде дослідче провадження, лише констатує той факт, що він не може вирішити заяву по суті поставленого в ній питання – про порушення кримінальної справи за фактом учинення злочину або щодо конкретної особи. Тому в даному випадку можна говорити тільки про визначення належності заяви (повідомлення) про злочин і одночасно про постановку завдання стосовно вирішення питання про порушення кримінальної справи перед органом, якому ця заява направляється.

¹⁰² Ягодінський В.Н. Подследственность преступлений органам внутренних дел Украины. Дис... канд. юрид. наук. – К., 1988; Його ж. Подследственность преступлений. – К., 1994.

тою забезпечення злагодженої і планомірної роботи з провадження до-судового розслідування й успішного вирішення завдань кримінального судочинства в даній стадії процесу (виділене - Л.Л.)¹⁰³.

Як видно з наведеного визначення, про підслідність як кримінально-процесуальне поняття можна вести мову тільки після порушення кримінальної справи про конкретний злочин у стадії досудового розслідування. Цей же автор стверджує, що "поняття «належність» більш широко застосовується поза межами кримінального процесу. Тому направлення заяв і повідомлень про злочини за належністю доцільно замінити, уточнивши словами «направлення по підслідності і підсудності»¹⁰⁴. З даним твердженням автора погодитися не можна. Дійсно термін "належність" сам по собі вживається "поза межами кримінального процесу", але у словосполученні зі словами "заяви і повідомлення про злочини" він уживається тільки в межах цього процесу. Точно так як слово "справа" широко вживається в різних сферах діяльності людини, але в словосполученні "кримінальна справа" – тільки у кримінальному процесі.

У дослідчому провадженні, коли справа ще не порушена і немає підстав стверджувати, що вчинено злочин, мови про підслідність бути не може. Саме тому і введено в кримінально-процесуальний закон поняття "належність заяв про злочини". Без з'ясування змісту даного поняття неможливо цілком усвідомити й зміст рішення про направлення заяви за належністю. Визначення зазначеного поняття в кримінально-процесуальному законі відсутнє, що дає підстави практичним органам довільно трактувати його зміст. Крім того, у діяльності цих органів виникають суперечки про те, кому саме з них здійснювати дослідче провадження за заявами і повідомленнями про злочини. Правових підстав для вирішення таких суперечок немає. Питання визначення належності первинних джерел інформації про злочини заслуговують окремого теоретичного дослідження, результатом якого повинні стати рекомендації щодо вдосконалювання їхнього правового регулювання.

Аналізуючи поняття "належність заяв і повідомлень про злочини", у першу чергу, необхідно відзначити, що воно багато в чому є подібним з поняттями "підслідність" і "підсудність". Це поняття виражається у двох значеннях: 1) як невід'ємна особливість, властивість¹⁰⁵ заяви (повідомлення); 2) як те, що належить кому-, чому-небудь¹⁰⁶. У першому значенні головну роль у визначенні належності заяви грає якість інфор-

¹⁰³ Ягодинский В.Н. Подследственность преступлений. - С. 12.

¹⁰⁴ Там само. - С. 10.

¹⁰⁵ Ожегов С.Н. Словарь русского языка. - М., 1991. - С. 593.

¹⁰⁶ Лопатин В.В., Лопатина Л.Е. Малый толковый словарь русского языка. - М., 1990. - С. 439.

якість інформації, що міститься в ній. У другому – межі компетенції, установлені кримінально-процесуальним законом для державних органів і посадових осіб, що ведуть кримінальний процес. Ці два аспекти досліджуваного поняття не можуть існувати ізольовано і тільки у взаємозв'язку визначають його зміст.

Тому неправильним є судження В.М. Ягодинського про те, що компетенція не може бути складовою поняття підслідності (а значить, і належності), оскільки це, на думку цього автора, призводить до ототожнення різноманітних за змістом понять і юридичних категорій¹⁰⁷.

Компетенція в широкому розумінні цього слова пов'язана з розмежуванням сфери діяльності між різноманітними державними органами¹⁰⁸. У питаннях визначення належності, підслідності та підсудності закон саме і розмежує сферу діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури й суду в дослідчому, слідчому і судовому процесах залежно від змісту заяви (повідомлення) або матеріалів кримінальної справи. У зв'язку з цим виникає питання: яка з характеристик заяви має бути покладена в основу визначення її належності? Основною характеристикою при цьому, безумовно, є зміст джерела інформації, тобто до уваги беруться ознаки того злочину, про який у ньому повідомляється (кваліфікація, місце вчинення тощо).

У дослідчому провадженні специфіка визначення належності заяв і повідомлень про злочини полягає в тому, що на різних його етапах належність може бути різною.

Частина 1 ст. 97 КПК зобов'язує органи дізнання приймати заяви і повідомлення про злочини, у тому числі й у справах, що не підлягають їхньому віданню, тобто й ті, що не належать їм. Тим самим на ці органи покладається обов'язок приймати всі джерела інформації про вчинені або підготовлювані злочини, що надходять до них, незалежно від будь-яких умов. Тому належність заяв і повідомлень про злочини на етапі прийняття інформації може бути визначена як безумовна або обов'язкова належність. Такою ж вона є і на наступному етапі дослідчого провадження – етапі реєстрації прийнятого джерела інформації про злочин. Останні реєструються тим же органом, що їх прийняв, в обов'язковому порядку.

¹⁰⁷ Ягодинский В.Н. Подследственность преступлений. – С. 9.

¹⁰⁸ Іноді розмежування сфери діяльності провадиться в межах одного органу. Так, в органи внутрішніх справ ці питання вирішуються його начальником. Відповідно до п. 9 Інструкції про організацію діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України і взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ України по розкриттю і розслідуванню злочинів начальник районного (міського) відділу має право «направляти слідчих для огляду місця події за повідомленнями про злочини, віднесені законом до їхньої компетенції».

Дещо інший характер належність заяв про злочини має на етапі перевірки (дослідження) джерел первинної інформації. Питання визначення належності заяв про злочини виникають на цьому етапі вже в момент направлення на місце події слідчо-оперативної групи. Залежно від змісту первинної інформації про злочин, що зокрема стосується його ознак, необхідно визначити дізнавач якого відомства повинен виїхати на місце події та зробити його огляд або ж це повинен зробити слідчий. Такі ж питання виникають і між відповідними органами одного відомства. Усі ці питання вирішуються з урахуванням компетенції державних органів, установленної кримінально-процесуальним законом.

Відомчі нормативні акти іноді встановлюють обов'язок керівників слідчих підрозділів також виїжджати на місце події. Так, н.п. «л» п. 11 Інструкції про організацію діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України і взаємодії з іншими службами органів внутрішніх справ України в розкритті і розслідуванні злочинів, затвердженої Наказом № 745 МВС України від 25 листопада 1992 р., встановлено, що начальник слідчого відділу або відділення особисто виїжджає на місце події у разі надходження повідомлення про навмисне убивство, вчинене неповнолітнім, крадіжку в особливо значних розмірах, порушення правил безпеки руху, що загрозили загибель двох і більше осіб, значні пожежі, а також про інші злочини, що мають підвищену небезпеку. У цій же Інструкції (п. 14), з огляду на розходження в компетенції органів дізнання і досудового слідства, встановлено заборону на передачу складеного слідчим протоколу огляду місця події в підрозділи, що виконують функції дізнання, про злочини, підслідні слідчим органів внутрішніх справ.

Заяви і повідомлення, що надійшли в орган дізнання (орган внутрішніх справ), у яких для встановлення ознак злочину необхідно провести перевірку, можуть бути передані слідчому тільки після проведення її співробітниками органу дізнання (пп. "р" п. 9 Інструкції). У цьому разі заяви і повідомлення про злочини вважаються належними органам дізнання на трьох перших етапах дослідчого провадження, а органам слідства – тільки на четвертому етапі, пов'язаному з їх рішенням. З цього приводу у процесуальній літературі є інша думка. Так, З.З. Зінатуллін, М.С. Салахов і Л.Д. Чулюкін вважають, що "неприпустимо таке положення, коли перевірка заяв або повідомлень про злочини провадиться одним органом, а рішення про порушення кримінальної справи приймається іншим. Інше рішення даного питання неминуче призвело б до безвідповідального відношення як до самої перевірки, так і до порушення кримінальної справи"¹⁰⁹. Такі аргументи зазначених авторів не є перекон-

¹⁰⁹ Зінатуллін З.З., Салахов М.С., Чулюкін Л.Д. Подследственность уголовных дел. – Казань. 1986. – С. 64.

нливими. Що стосується безвідповідальності посадових осіб органів дізнання, то воно може мати місце в тому й іншому випадках.

Ухвалення рішення про направлення джерела інформації про злочин за належністю ще не означає, що орган, якому воно адресоване, зобов'язаний відразу ж порушити кримінальну справу або відмовити в її порушенні. Одне з цих рішень може бути прийняте відразу після одержання направленої за належністю заяви тільки в тому разі, коли орган, що направив інформацію, повною мірою зробив її перевірку, результатом якої стало не тільки встановлення належності але й підстав для ухвалення рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в цьому. В такому разі орган, що прийняв направлену йому інформацію, не проводячи додаткових дослідчих пізнавальних дій, може прийняти остаточне рішення. Якщо ж підстав для прийняття того або іншого рішення на думку посадової особи, якій направлено заяву або повідомлення, недостатньо, то вона може провести додатково дослідчі пізнавальні дії.

Проблема тут може полягати лише в тому, що для провадження цих пізнавальних дій після одержання заяви про злочин в особи, яка її отримала, може не залишитися часу, установленого законом для вирішення заяв про злочини. Такі ситуації в практичній діяльності не є винятком. Думається, що зазначена проблема могла б бути вирішена шляхом доповнення кримінально-процесуального закону положенням про можливість продовження терміну стадії порушення кримінальної справи. Іншим засобом вирішення цієї проблеми могло б стати встановлення в законі правила про те, що орган, який одержав направлену йому за належністю заяву, може повернути цю заяву органу, від якого вона надійшла, для провадження додаткової перевірки. Законом така можливість не передбачена. На наш погляд, необхідності в цьому не існує, бо встановлення подібного правила може призвести на практиці до тяганини в розгляді заяв і повідомлень про вчинені та підготовлювані злочини.

Але тут доречно зазначити, що в деяких нормативних актах встановлено право слідчих повертати матеріали перевірки первинної інформації про злочини органу дізнання. Так, у ч. 3 п. 3 згадуваної Інструкції МВС вказано на можливість повернення органу дізнання слідчим матеріалів перевірки заяви для провадження додаткової перевірки. При цьому слідчий складає письмовий висновок із вказівкою на обставини, що перешкоджають порушенню справи, а також на заходи, які слід вжити для усунення наявних у матеріалах перевірки прогалин. Для запобігання таких ситуацій у цьому ж пункті зазначеної Інструкції закріплене положення про те, що реалізація оперативних матеріалів із порушенням кримінальної справи може бути здійснена як слідчим, так і органом дізнанням, але в будь-якому разі порушенню справи повинен передувати

їхній спільний розгляд органом дізнання і слідчим підрозділом. А матеріали про розкрадання майна, як правило, до порушення кримінальної справи повинні спільно обговорюватися і їм повинна даватися оцінка слідчим і оперативним уповноваженим державної служби по боротьбі з економічними злочинами, а при потребі – їхніми керівниками. Установлення права слідчих повертати матеріали неповної перевірки заяв і повідомлень про злочини не на законодавчому рівні, а всередині одного відомства допомагає уникнути конфліктних ситуацій і не викликає утруднень під час визначення внутрішньовідомчої належності заяв та повідомлень про злочини, дисциплінує робітників органу дізнання.

Дослідче провадження за заявою після її реєстрації може здійснювати або орган, якому вона не належить (але який виконав передбачений ч. 1 ст. 97 КПК обов'язок з прийняття заяви), або орган, котрому ця заява є належною. У першому випадку органи дізнання, прийнявши заяву, за наявності до того підстав, керуючись ч. 3 ст. 97 КПК, зобов'язані вжити необхідних заходів для попередження або припинення злочину. Ці органи зобов'язані також вжити заходів до зберігання або фіксації слідів злочину. Таким чином, належність заяви в цьому випадку є обов'язковою (безумовною).

В інших випадках належність заяв і повідомлень про злочини визначається виходячи з правил визначення підслідності. Дослідче кримінально-процесуальне провадження вважається належним відповідному органу, тоді, коли йому підслідна і кримінальна справа про такий злочин у разі її порушення. У даному разі на визначення належності впливає сукупність умов, від яких залежить який із органів буде здійснювати дослідче провадження, як-от: перевірку інформації, що надійшла, про злочин. Такими умовами, як відомо, є місце вчинення злочину (або виявлення його ознак), якісні характеристики злочину і т.д. Належність заяв і повідомлень у таких випадках залежить від умов учинення злочину або умов виявлення його ознак.

На етапі вирішення первинної інформації про злочини питання визначення органу, що має право порушити кримінальну справу, регламентуються законом більш детально і більш жорстко. Відповідно до ст. 4 КПК слідчий та орган дізнання зобов'язані порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, але зробити вони це можуть тільки в межах своєї компетенції. Докладніше це питання буде висвітлене нижче, тут же зазначимо, що законом чітко розмежована компетенція державних органів щодо порушення кримінальних справ і провадження у них досудового слідства або дізнання.

Що стосується прийняття в стадії порушення кримінальної справи інших рішень, то компетенція органів дізнання, слідства, прокуратури і

суду не визначена взагалі. Єдине рішення – про направлення заяви або повідомлення за належністю – може бути прийняте будь-яким із зазначених органів. Рішення про відмову в порушенні справи за аналогією з ухваленням рішення про порушення кримінальної справи повинно прийматися відповідно до компетенції кожного з цих органів, про яку мова йде в ст. 4, 101 і 112 КПК. Тобто визначаючи належність інформації про злочин на етапі ухвалення рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, слід керуватися правилами визначення належності у разі ухвалення рішення про порушення справи, виходячи з певної статті Кримінального кодексу або ж із урахуванням місця вчинення злочину.

Знання працівниками-практиками правил визначення належності заяв і повідомлень про злочини і використання їх у своїй діяльності в стадії порушення кримінальної справи має важливе значення не тільки для підвищення ефективності цієї діяльності, але і для підвищення ефективності захисту порушених злочином прав громадян. Значення прийняття рішень щодо направлення заяв і повідомлень про злочини є багатоплановим.

Правильне визначення належності, виходячи з ознак діяння, про яке мова йде в заяві, підвищує оперативність органів дізнання в боротьбі зі злочинністю. Крім того, інститут належності заяв і повідомлень про злочини, як і інститут підслідності кримінальних справ, відіграє неабияку роль у розподілі обов'язків щодо організації та здійснення боротьби зі злочинністю різноманітними правоохоронними органами й у той же час в організації взаємодії між ними.

Правильне застосування правил про належність заяв про злочини сприяє підвищенню якості їхньої перевірки і прийнятих за її результатами рішень. Якість перевірки і вирішення заяв підвищується, по-перше, завдяки тому, що ці дії здійснюються компетентними органами, а, по-друге, що ці органи в кінцевому рахунку відповідають за свою діяльність і цілком логічно очікувати від них бездоганного виконання своїх обов'язків, пов'язаних із провадженням у заявах і повідомленнях про злочини. Результатом підвищення якості перевірки заяв і повідомлень про злочини є й підвищення рівня забезпечення прав громадян, які звернулися із заявами в правоохоронні органи держави. У цьому зв'язку зазначимо, що в міжнародно-правових документах установлене право громадянина на розгляд і вирішення кримінальної справи щодо нього компетентним судом, тобто тим судом, до підсудності якого належить дана справа (ст. 7 Загальної декларації прав людини; ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Думається, що подібне положення є цілком застосовним і в досудовому провадженні, у тому числі в стадії порушення кримінальної справи. Громадянин має право роз-

раховувати на те, що розгляд і вирішення заяви про вчинений щодо нього злочин буде здійснюватися компетентним працівником органу дізнання, якому провадження у заяві є належним за територіальністю.

Немаловажне практичне значення дотримання правил про належність заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини полягає в тому, що точне їхнє виконання дозволяє уникнути дублювання в роботі правоохоронних і судових органів. Своєчасне вирішення питання про направлення заяви про злочин за належністю виключає не тільки паралелізм у діяльності державних органів, а і сприяє кращому використанню можливостей кожного з них. Але в плані обговорюваних тут питань вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що деякі недбайливі робітники органів, що ведуть кримінальний процес, використовують можливість направлення заяв і повідомлень про злочини за належністю для "продовження" термінів провадження перевірки цих джерел інформації.

Використовуючи правило про те, що термін перевірки за заявою про злочин, направленою за належністю, обчислюється з моменту останньої реєстрації, ці робітники, вочевидь знаючи, що заява є належною їм, обминають терміни її перевірки, приймають рішення про направлення цієї заяви в інший орган з надуманих підстав. Орган, якому заява була направлена, звісно ж, повертає її. Час, витрачений на пересилання заяви від одного органу до іншого у зворотньому напрямку, використовується для завершення її перевірки. Такий порядок дій є незаконним з двох причин. По-перше, він суперечить правилу про обґрунтованість прийняття кримінально-процесуальних рішень. По-друге, орган, що незаконно направив заяву за належністю, не має права здійснювати дослідчі пізнавальні дії через брак у нього заяви.

У митних органах ситуації, пов'язані з прийняттям рішення про направлення джерел інформації за належністю, виникають у декількох випадках.

По-перше. Кримінально-процесуальний закон (ч.1 ст.97 КПК) встановлює, що орган дізнання зобов'язаний приймати заяви та повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, в тому числі і в справах, які не підлягають його віданню. Тому в разі, коли до митниці надходить інформація про злочин, який не є підвідомчим митним органам (про будь-який злочин, окрім контрабанди), то така інформація після вжиття заходів до припинення злочину має бути направлена для вирішення до органу, якому вона підвідомча.

По-друге. Виходячи з міркувань забезпечення ефективності досудового розслідування з моменту порушення кримінальної справи, коли це пов'язано з особливою складністю розслідування (проведення складних слідчих дій, наприклад, відтворення обстановки та обставин події

злочину, очних ставок тощо) або з розслідуванням резонансних справ, митний орган може прийняти рішення про направлення інформації про контрабанду за належністю до СБУ, відповідний підрозділ якої і буде вирішувати питання про порушення кримінальної справи чи відмову у її порушенні.

Цілком очевидно, що направлення заяв і повідомлень про злочини за належністю є самостійним, досить специфічним і до того ж таким, що має важливе процесуальне значення, рішенням. Тому, як і будь-яке інше рішення, воно повинно мати свою процесуальну форму. Проте в чинному КПК форма цього рішення не визначена. Більш того, у законі взагалі немає згадки про процесуальну форму аналізованого рішення. Таке положення, з одного боку, не сприяє однаковому оформленню цього рішення органами, що ведуть кримінальний процес, а з іншого боку, не забезпечує повною мірою захист прав і законних інтересів тих осіб, щодо яких воно приймається. Дане рішення повинно знаходити своє процесуальне закріплення не в супровідному листі, як це робиться зараз на практиці, а у відповідній постанові, у якій повинні бути зазначені підстави для прийняття цього рішення.

Такий підхід до вирішення даного питання цілком узгоджується з вимогами ст. 130 КПК, відповідно до якої будь-яке рішення слідчого (а значить, і особи, що провадить дізнання), так само як і прокурора, повинно оформлятися постановою. Але для конкретизації названої загальної вимоги зазначена процесуальна форма повинна бути закріплена в кримінально-процесуальному законі шляхом включення до глави восьмої КПК після ст. 99-1 нової статті з назвою "Направлення заяви або повідомлення за належністю" такого змісту: "Орган дізнання, слідчий, прокурор або суддя (суд), встановивши у ході перевірки, що провадження по прийнятій заяві їм не є належним, направляють її за належністю разом з матеріалами проведеної ними перевірки. Про це прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя виносять постанову, а суд – ухвалу".

Направлення заяв і повідомлень про злочини за територіальною належністю

Територіальна належність заяв і повідомлень про злочини визначається виходячи з меж територіальної компетенції того чи іншого органу дізнання. Іншими словами, заяви і повідомлення вважаються належними даному органу, якщо злочини, про які в них говориться, вчинені на території обслуговування цього органу. Отже, мова йде про розмежування компетенції органів одного й того ж відомства одного рівня (районного або обласного).

Відповідно до ч. 1 ст. 97 КПК органи дізнання зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені й підготовлювані злочини, у тому

числі й у справах, що не підлягають їхньому віданню. Такими, що не підлягають віданню зазначених органів, є заяви про злочини, вчинені поза межами їхньої територіальної компетенції.

У зв'язку з цим виникає проблема визначення територіальної ознаки належності заяв (повідомлень), що застосовується для встановлення просторових меж повноважень органів дізнання з перевірки і вирішення заяв і повідомлень про злочини. Тому після прийняття і реєстрації заяви, виконавши вимоги ч. 3 ст. 97 КПК щодо вчинення дій, спрямованих на попередження підготовлюваного злочину або на припинення злочину, що вчиняється, а також зафіксувавши сліди злочину, зазначені органи повинні направити заяву про злочин за територіальною належністю¹¹⁰. Кримінально-процесуальний закон не встановлює правил визначення такої належності. У зв'язку з цим при визначенні територіальної належності заяв і повідомлень про злочини органи, що ведуть кримінальний процес, використовують за аналогією правило про територіальну підслідність, яке передбачає, що досудове розслідування провадиться в тому районі, де вчинено злочин.

Установлення місця вчинення злочину дозволяє відповідно до територіальної ознаки визначити, який саме з органів дізнання одного рівня повинен здійснювати провадження в стадії порушення кримінальної справи. У деяких випадках установлення цього місця сприяє правильній кваліфікації злочину, яка наводиться у постанові про порушення кримінальної справи. Наприклад, у ч. 1 ст. 433 КК встановлено кримінальну відповідальність за насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне вилучення майна під приводом військової необхідності, якщо ці дії були вчинені в районі військових дій. При встановленні в стадії порушення справи до ухвалення рішення за заявою тієї обставини, що злочин учинено на території району військових дій провадження за заявою про такий злочин повинний здійснювати слідчий прокуратури (ч. 1 ст. 112 КПК).

У практиці діяльності органів дізнання виникають ситуації, коли в одній заяві повідомляється про вчинення одною особою декількох злочинів у різних районах. Під час провадження у кримінальних справах це питання вирішується шляхом об'єднання в однім провадженні декількох кримінальних справ. Відповіді ж на питання, як визначити в цьому випадку територіальну належність заяви в законі й у відомчих нормати-

---

¹¹⁰ Про це ж говориться і в п. 3.9. Інструкції, затверджені Наказом МВС України № 500 від 26 листопада 1991 року. Згідно з цим пунктом, якщо інформація про злочини і події свідчить про діяння, вчинене на території обслуговування іншого органу внутрішніх справ, вона після реєстрації пересилається за належністю. Водночас обов'язково вживаються необхідні заходи щодо попередження і припинення злочинів і збирання його слідів.

вних актах немає. Об'єднання в одне провадження декількох дослідчих проваджень, як і виділення матеріалів із дослідчого провадження, законом не передбачено.

Щоб не створювати собі "зайвих проблем", деякі працівники органів дізнання, отримавши заяву про вчинення декількох злочинів, один або декілька із яких належні їм, а інші ні, радять громадянам, які особисто з'явилися із заявою про злочин, вказувати в ній лише відомості про злочин, учинений на території обслуговування органу, де вони працюють.

Такі дії посадових осіб суперечать положенням ч. 1 ст. 97 КПК, відповідно до котрих заява повинна бути прийнята незалежно від того, чи є вона належною даному органу. Думається, що виходом із такої, на перший погляд, туликової ситуації, може бути вказаний нижче порядок дій посадових осіб, що ведуть кримінальний процес. негайно після встановлення, що один або декілька злочинів, про які йде мова в первинному джерелі інформації, належні йому, орган дізнання повинен направити у відповідний орган повідомлення про вчинення злочину. Останнє для органу, що одержав його, буде мати значення джерела інформації, зазначеного в п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК – безпосереднє виявлення ознак злочину. До повідомлення можуть бути додані копія заяви і матеріали її перевірки, якщо така провадилася.

У деяких випадках належність заяви або повідомлення визначається з урахуванням декількох ознак. Так, відповідно до положень наказу Генеральної прокуратури України від 5 серпня 1994 року № 16 "Про підслідність кримінальних справ військовим прокурорам" належність заяв і повідомлень про злочини, вчинені військовослужбовцями внутрішньої і конвойної охорони МВС України у виправно-трудових колоніях і лікувально-трудових профілакторіях визначається виходячи з місця вчинення злочину. Тому провадження за такими заявами повинно покладатися на прокуратури з питань нагляду за дотриманням кримінально-виконавчого законодавства¹¹¹. Як бачимо, тут сполучені дві ознаки належності заяв і повідомлень про злочини – територіальний (виправно-трудові колонії і лікувально-трудові профілакторії) і спеціальний (військовослужбовці внутрішньої і конвойної охорони МВС України).

У теорії і практиці визначення місця вчинення злочину не викликає особливих труднощів лише в тих випадках, коли місце вчинення діяння, про яке повідомлено в компетентні органи, і місце настання суспільно небезпечних наслідків збігаються. У цих випадках місцем учинення злочину визнається те, де було вчинене діяння і настали наслідки. Не викликає труднощів у цьому плані і визначення місця вчинення злочину, роз-

¹¹¹ У містах, де такі прокуратури не функціонують, ці заяви розглядаються відповідними прокурорами міст і районів.

початого і закінченого на території обслуговування одного й того ж органу. Для цього достатньо під час огляду місця події скласти його схему і зіставити її з картою тієї або іншої адміністративно-територіальної одиниці – району, області.

Досить просто визначити місце вчинення злочину з формальним складом, оскільки таким є місце, де вчинено суспільно небезпечну дію, бездіяльність або де закінчилося їхнє вчинення.

Питання ж визначення місця вчинення злочинів із матеріальним складом тоді, коли місця вчинення суспільно небезпечного діяння і настання злочинного наслідку не збігаються, а також у разі вчинення злочинів, що тривають або продовжуються, у разі вчинення злочину у співучасті й у деяких інших випадках вирішується неоднозначно.

Щодо визначення місця вчинення злочину, з матеріальним складом, коли місця його вчинення і настання суспільно небезпечних наслідків не збігаються, у кримінально-процесуальній і кримінально-правовій літературі існують такі думки. Місцем учинення злочину необхідно вважати місце, де вчинені дії, що призвели до настання злочинного результату. Місцем учинення злочинів, склад яких передбачає настання суспільно небезпечного наслідку (убивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень і т.п.), є місце настання цього наслідку.

Найбільш правильною, на наш погляд, є точка зору, висловлена З.З.Зінатуллінім, М.С. Салаховим, Л.Д. Чулюкінім. На думку цих авторів, "місцем учинення злочину є те місце, де вчинені і закінчені всі злочинні дії (бездіяльність), незалежно від того, де настали суспільно небезпечні наслідки"¹¹².

Стосовно визначення місця вчинення злочинів, що тривають, у літературі висловлені також різні точки зору. Так, існує думка, що місцем учинення злочинів, що тривають, є територія, на якій злочинний стан було припинено з тих чи інших причин¹¹³. Є й інша думка, відповідно до якої місцем учинення злочину пропонується вважати будь-яке місце, де протягом якогось часу здійснювався цей злочин¹¹⁴. Деякі автори вважають місцем учинення злочину, що триває, те місце, де він розпочався¹¹⁵.

Аналіз слідчої практики, зроблений авторами монографії "Підслідність кримінальних справ", показав, що про вчинення злочину, що триває, органам дізнання в переважній більшості випадків стає відомо на-

---

¹¹² Зінатуллін З.З., Салахов М.С., Чулюкін Л.Д. Подследственность уголовных дел. - Казань, 1986. - С. 33.

¹¹³ Ляпунов Ю.И. Советское уголовное право. Советский уголовный закон. Понятие преступления по советскому уголовному праву. - М., 1968. - С. 15.

¹¹⁴ Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. - М., 1967. - С. 223.

¹¹⁵ Див., напр.: Советский уголовный процесс / Под ред. Карена Д.С. - М., 1968. - С. 273.

самперед за місцем, де він розпочався, де й порушується кримінальна справа¹¹⁶.

Підбиваючи підсумки викладеного, відзначимо, що місцем учинення злочину, що триває, є місце, де вчинено злочинний акт, із якого злочин розпочинається, а кримінальна справа повинна бути порушена і розслідувана органами дізнання за місцем початку злочину, що триває.

У юридичній літературі по-різному визначається також місце вчинення злочинів, що продовжуються, тобто злочинів, що є закінченими в момент учинення останньої злочинної дії. Окремі їхні епізоди не мають самостійного юридичного значення. Таке судження підтверджується й аналізом сутності поняття злочину, що продовжується. Як правильно вказується, "продовжувати або продовжити можна що-небудь розпочате, але ще не завершене, не закінчене". Тому "окремі епізоди злочину, що продовжується, повинні являти собою продовження розпочатого, але ще не завершеного злочину"¹¹⁷.

Оскільки до завершення злочину, що продовжується, окремі злочинні дії (епізоди) не мають самостійного юридичного значення, то не можна вважати місцем учинення злочину будь-яке місце, де вчинені ці окремі епізоди. Поняття місця вчинення злочину, застосовуване у кримінальному праві і процесі, не є ідентичними звичайному поняттю місця вчинення тієї або іншої дії. Правове значення поняття місця вчинення злочину полягає в тому, що воно в кримінальному праві пов'язано із застосуванням кримінального закону, а в кримінальному процесі – із визначенням територіальної належності заяв і повідомлень про злочини, територіальної підслідності і підсудності кримінальних справ.

У кримінальному праві визначення місця вчинення злочину пов'язується із закінченням злочинних дій винного. А оскільки злочин, що продовжується, закінчується вчиненням останнього акту злочинної дії, то і місцем його учинення варто вважати місце вчинення цього останнього епізоду злочинної дії. Визначення місця вчинення злочину, що продовжується, за місцем вчинення останнього злочинного акта пов'язане також із тим, що саме в цей момент виявляється його вчинення. Останньою злочинною дією він є тому, що органи державної влади або громадяни, виявивши цей факт, уживають заходів до припинення злочину. Органи дізнання, отримавши таке повідомлення, починають кримінальний процес. Процесуальне значення визначення місця вчинення злочину, що продовжується, по місцю вчинення останнього зло-

¹¹⁶ Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. – Казань, 1986. – С. 33.

¹¹⁷ Малков В.И. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – Казань, 1982. – С. 20.

чинного акта полягає саме в тому, що воно дає можливість відповідним органам швидко вирішити заяву або повідомлення про злочин, а у випадку порушення кримінальної справи – своєчасно розслідувати її і виключити всякі суперечки про підслідність.

У теорії і практиці неоднаково визначається місце вчинення злочину й у тих випадках, коли мова йде про співучасть у злочині, у котрому кожний із співучасників виконував свою роль на території різних адміністративно-територіальних одиниць. При цьому частина авторів місцем учинення злочину в зазначеному випадку вважає територію того району або тієї області, де вчинив і закінчив свої злочинні дії виконавець¹¹⁸.

Інші ж автори місцем учинення злочину в цих випадках визначають те, де "співучасниками були виконані їхні діяння (підбурювання, заздальгідь обіцяне приховування і т.п.) або територію, де настав результат злочинного діяння, або де він повинен був настати"¹¹⁹.

Але при такому вирішенні зазначеної проблеми виходить, що місце учинення злочину в співучасті може бути декілька: одне, де діяв організатор, інше – де перебував підбурювач або посібник, третє – де вчинив свої дії виконавець. Здається, що при вирішенні даної проблеми необхідно виходити із самого поняття співучасті в злочині і тієї ролі, яку співучасники виконують для досягнення злочинного результату.

У кримінально-правовій літературі правильно вказувалося на те, що "особливість питання про підставу відповідальності співучасників при складній співучасті полягає в тому, що тільки виконавець виконує дії, які безпосередньо утворюють склад злочину. Інші співучасники цих дій безпосередньо не виконують"¹²⁰. Склад конкретного злочину утворюється тільки діями виконавця. Дії ж інших співучасників, у тому числі організатора, якщо він одночасно не є виконавцем, не мають самостійного значення, хоча саме тільки завдяки спільним зусиллям усіх співучасників настає злочинний результат. Поки виконавець не вчинив якось конкретних дій, спрямованих на досягнення злочинної цілі, практично неможливо виявити самий факт злочину, вчиненого у співучасті.

Тому буде правильним вважати місцем учинення злочину в співучасті те місце, де виконавець учинив і закінчив свої суспільно небезпечні дії.

При визначенні місця вчинення злочину виникають певні складності й у тих випадках, коли мало місце готування до злочину або замах на злочин на території однієї адміністративно-територіальної одиниці, а

¹¹⁸ Див.: Дурманов И.Д. Советский уголовный закон. – М., 1967. – С. 220-221 та ін.

¹¹⁹ Курс советского уголовного права. Общая часть. – Т. 1. – Л., 1968. – С. 122-123.

¹²⁰ Советское уголовное право. Общая часть. – М., 1961. – С. 213.

суспільно небезпечні наслідки повинні були настати на території іншої, але через незалежні від волі винного обставини, вони не настали. У цих випадках місцем учинення злочину є територія того району (області), де були закінчені підготовчі дії або дії, спрямовані на вчинення злочину.

Якщо ж злочинні дії початі на території однієї адміністративно-територіальної одиниці, а завершені на території іншої, то місцем учинення злочину варто вважати територію того району, де ці дії закінчені, оскільки пізніша стадія вчинення злочину завжди поглинає попередню.

Визначення в стадії порушення кримінальної справи місця вчинення злочину має важливе значення не тільки в цій стадії при визначенні належності провадження за заявами і повідомленнями про вчинені або підготовлювані злочини, але й у наступних – слідчому і судовому процесах – при визначенні підслідності й підсудності кримінальних справ. Тому в дослідному провадженні слід, установивши місце вчинення злочину або виявлення його слідів, документально його зафіксувати з тим, щоб під час досудового слідства або судового розгляду не виникало ні найменших сумнівів щодо підслідності або підсудності злочину.

Слід зазначити, що не завжди в стадії порушення справи можна достовірно встановити місце вчинення злочину. Проте ця обставина не може бути перешкодою до ухвалення рішення про порушення кримінальної справи. Як уже зазначалося, ст. 4 КПК встановлює обов'язок органу дізнання в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину. Законодавець у даній нормі невиняливо застосовує термін "виявлення ознак злочину", оскільки місце виявлення і місце вчинення злочину не завжди збігаються. Це призводить до виникнення спорів у цей початковий момент кримінального процесу. Особливо багато суперечок виникає під час визначення територіальної належності дослідного провадження у справах про розкрадання вантажів із пересувного складу на залізничному транспорті.

Специфіка вчинення злочинів на залізничному транспорті полягає в тому, що в більшості випадків установити точно місце вчинення злочину дуже складно. З огляду на специфіку цієї діяльності і складність визначення місця вчинення злочинів на залізниці, 22 березня 1996 року Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України і Міністерством транспорту України були прийняті спільні Вказівки про порядок реагування на ознаки злочинів, розгляду заяв і повідомлень про крадіжки вантажів (№23-21вих.-96). Даний нормативний документ, що встановлює правила взаємодії зазначених органів, є корисним для них у плані узгодження дій на встановлення ознак злочину на початкових етапах кримінального процесу.

Прокурорам і начальникам органів внутрішніх справ указано на те,

що повідомлення і заяви про крадіжки вантажів повинні вирішувати органи внутрішніх справ на транспорті, на ділянці оперативного обслуговування яких виявлена крадіжка. Місцем виявлення крадіжки вважається місце перевантаження або розвантаження, де була встановлена реальна недостача товарно-матеріальних цінностей. Як бачимо, дане правило не суперечить загальному правилу визначення належності заяв і повідомлень про злочини.

Питання про визначення належності вирішені в цьому документі не тільки для правоохоронних органів, але і для Міністерства транспорту. Деякі положення його містять приписи щодо того, до якого конкретно правоохоронного органу повинні звертатися керівники залізниці у випадку виявлення ознак крадіжок. Підкреслюючи цей позитивний момент, зазначимо, що ці положення можуть бути реалізовані у відносинах, що виникають між державними органами, у зв'язку з чим досвід взаємодії цих органів у межах згаданих Вказівок може бути поширений тільки серед певних органів держави. Врегулювати ці питання між громадянами, приватними підприємствами з однієї сторони і правоохоронними органами – з іншої, практично не можливо.

Відповідно до п. 1. 3 цих Вказівок у разі прибуття на станцію вагона, контейнера або автотракторної чи іншої техніки з ознаками крадіжки, начальники залізниць, відділень доріг, залізничних станцій, керівники підприємств залізничного транспорту зобов'язані проводити повне службове розслідування й у термін, що не перевищує трьох діб, матеріали (копії актів загальної форми, комерційного акта, вагонного листа, пояснень причетних осіб та інші необхідні документи, а якщо не встановлене місце вчинення злочину, також копії накладної і дорожньої відомості із зазначенням причин і умов крадіжки), направляти в органи внутрішніх справ на транспорті. Такий же порядок дій передбачається й у випадку виявлення ознак крадіжки на складах, естакадах, відкритих площадках станцій, у рухомому складі, пакгаузах, пунктах перевантаження, що знаходяться на об'єктах залізничного транспорту (п.1.5 Вказівок). У цьому випадку органи внутрішніх справ на транспорті проводять перевірку повідомлень і приймають за ними відповідні рішення (п. 2.2 Вказівок).

Коли ж виявлено ознаки крадіжки з рухомого складу, що знаходиться на під'їзних шляхах підприємств і організацій, у тому числі промислового залізничного транспорту, причалах, портах і переправах, а також із контейнерів, що знаходяться за межами об'єктів залізничного транспорту (якщо в момент передачі не було заявлено претензій до комерційного стану вагонів), повідомлення і матеріали направляються безпосередньо в територіальні органи внутрішніх справ, що оперативно

обслуговують ці об'єкти (п. 1.6 Вказівок). Ці органи перевіряють повідомлення і приймають за ними рішення (п. 2.3 Вказівок).

У даному випадку керівникам залізниць і залізничних підприємств до направлення повідомлення про злочин у правоохоронні органи наказується проводити їхню перевірку шляхом службового розслідування. Направлення в орган внутрішніх справ на транспорті повідомлення з додатком матеріалів службового розслідування факту крадіжки сприяє прискоренню встановлення обставин учиненого злочину в стадії порушення кримінальної справи. Орган дізнання, прийнявши таке повідомлення, звільняється від необхідності визначення його належності, оскільки вона уже визначена відповідним керівником залізниці. Саме тому, щоб запобігти затягуванню з вирішенням питання про порушення кримінальної справи, встановлено заборону на пересилання матеріалів про злочини без порушення справи.

Направлення заяв і повідомлень про злочини у зв'язку зі спеціальною належністю

У кримінально-процесуальному законодавстві виділяється спеціальна підслідність кримінальних справ, яку досить часто називають персональною або суб'єктною. Щодо визначення спеціальної належності заяв і повідомлень про злочини в кримінально-процесуальному законодавстві ніяких правил не встановлено. Тому вирішуючи питання про належність провадження за такими заявами і повідомленнями слід виходити з правил про підслідність кримінальних справ. Сутність цього виду належності дослідчого провадження полягає в тому, що орган, який буде вести дане провадження, визначається виходячи з певних характеристик суб'єкта злочину.

У ч. 1 ст. 112 КПК встановлено правило, відповідно до якого слідчі органів прокуратури ведуть досудове слідство щодо певних суб'єктів, до числа яких належать особи, які займають особливо відповідальне становище. Відповідно до ст. 9 Закону України "Про державну службу" такими особами є: Президент України, Голова Верховної Ради України і його заступників, голови постійних комісій Верховної Ради України і їхні заступники, народні депутати України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, Голова і члени Конституційного Суду України, Голова і судді Верховного Суду України, Голова й арбітри Вищого арбітражного суду України, Генеральний прокурор України і його заступники.

У частині 1 ст. 112 КПК серед суб'єктів, щодо яких кримінально-процесуальне провадження ведуть слідчі прокуратури, зазначені також посадкові особи, які належать до 1-3 категорії посад. Якщо будь-який інший орган слідства, крім слідчого прокуратури, у стадії порушення

кримінальної справи встановить, що злочин учинений будь-ким із зазначених осіб, то він повинен прийняти рішення про направлення заяви і матеріалів її перевірки за належністю в органи прокуратури.

Зазначене вище правило визначення належності заяв про злочини пов'язане з певною класифікацією суб'єктів – посадових осіб: тих, які займають особливо відповідальне положення або посади яких віднесені до 1-3 категорії посад). Установлюючи градацію щодо положення, яке займають посадові особи і яке впливає як на підслідність злочинів, так і на визначення належності, кримінально-процесуальний закон не проводить будь-якої градації щодо тяжкості злочинів та інших їхніх характеристик (резонансні – нерезонансні; складні для здійснення у них процесуального провадження – такі, що не викликають утруднень у цьому плані), підслідних (а значить, і належних) певним органам слідства усередині одного відомства. Така градація здійснюється, як правило, на рівні внутрішньовідомчих нормативно-правових актів.

Через неврегульованість специфічних питань дослідчого провадження визначення належності заяв і повідомлень про злочини на основі положень кримінально-процесуального закону є неможливим і потребує звернення до відомчих нормативних актів і в деяких інших випадках. Так, належність заяв і повідомлень військовим прокурорам може бути визначена тільки на підставі наказу Генеральної прокуратури України від 5 серпня 1994 р. № 16 "Про підслідність кримінальних справ військовим прокурорам". І хоча в даному нормативному акті мова йде про покладання на військові прокуратури обов'язку провадження досудового слідства у певній категорії кримінальних справ, за аналогією положення стосовно підслідності можуть бути поширені і на визначення належності заяв і повідомлень про злочини в стадії порушення справи. Виходячи зі змісту п. 1 цього наказу належними військовим прокурорам необхідно вважати заяви і повідомлення про злочини, вчинені: 1) військовослужбовцями Збройних сил, Прикордонних військ, Служби безпеки України, військ внутрішньої і конвойної охорони Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Чорноморського флоту та інших військових формувань, дислокованих в Україні, а також військовозобов'язаними під час проходження ними служби; 2) службовцями Збройних сил та інших військових формувань у зв'язку з виконанням службових обов'язків або вчинені в розташуванні військових частин, установ, навчальних закладів, підприємств або організацій Збройних сил та інших військових формувань; 3) групою осіб, якщо один із злочинців є військовим, або за участі військового в розташуванні військової частини.

Якщо ж у заяві або повідомленні мова йде про вчинення групою осіб за участі в ній військового за межами військової частини одного або декі-

лькох злочинів, що не є військовими, то дослідче провадження є належним територіальним органам прокуратури або органам дізнання (у межах встановленої компетенції), які, порушивши за наявності до того підстав кримінальну справу, після провадження невідкладних слідчих дій направляють її за підслідністю в слідчий підрозділ військової прокуратури.

Виходячи із загального правила (п. 3 ст. 101 КПК) про компетенцію одного з органів дізнання – командирів військових частин, з'єднань, начальників військових установ – можна дійти висновку про те, що в першу чергу вони повинні здійснювати провадження за заявами і повідомленнями про злочини і порушувати кримінальні справи. З огляду на те, що командири добре знають своїх підлеглих, вирішення заяв і повідомлень про злочини буде мати не тільки процесуальний, але і виховний ефект.

Заяви (повідомлення) про вчинення злочинів певними особами до їхнього призову на військову службу є належними територіальним слідчим органам прокуратури, оскільки і кримінальні справи про такі злочини відповідно до абзацу 2 п. 3 Наказу Генеральної прокуратури України № 16 від 5 серпня 1994 року підслідні територіальним органам. Цим же органам належні і заяви про загально-кримінальні злочини, вчинені на території України військовими – громадянами інших держав.

Як бачимо, належність провадження за заявами і повідомленнями про перераховані вище злочини характеризується низкою ознак, які стосуються: 1) суб'єкта злочину; 2) місця вчинення злочину; 3) зв'язку між злочином і виконанням службових обов'язків.

Іншою особливістю спеціальної належності цих категорій злочинів є те, що вона лише розмежовує компетенцію між територіальними органами й органами військової прокуратури. Це свідчить про те, що даний вид належності не виключає цілком предметної належності заяв і повідомлень про злочини.

Якщо в заяві міститься інформація про вчинення військового злочину проти держави, то перевага у вирішенні питання про належність такої заяви віддається характеру злочину, і тому вона вважається належною Службі безпеки України (абзац 4 п. 3 зазначеного вище Наказу Генпрокуратури).

До спеціальної належності відносяться також заяви і повідомлення про злочини, вчинені неповнолітніми особами. Необхідність такого визначення належності обумовлена віковими особливостями суб'єкта, його фізичним, розумовим і психічним розвитком, у силу чого він не може повною мірою реалізувати свої права. Відповідно до ч. 2 ст. 112 КПК кримінальні справи про злочини, вчинені неповнолітніми, підслідні слідчим органів внутрішніх справ.

Виходячи з можливості застосування кримінально-процесуального

закону за аналогією, треба вважати правильним здійснення дослідчого провадження за заявами про злочини неповнолітніх слідчими органів внутрішніх справ. У системі МВС України існує спеціальна міліція – кримінальна міліція у справах неповнолітніх, одним із напрямків діяльності якої є здійснення перевірки джерел інформації про злочини неповнолітніх і суспільно небезпечні діяння осіб, що не досягли на момент їх учинення віку кримінальної відповідальності. Тому питання про належність заяв про такі діяння вирішується начальником органу внутрішніх справ. Якщо є достовірні дані про вчинення діяння конкретним суб'єктом, то перевага в здійсненні кримінально-процесуальної діяльності віддається слідчому. Останній повинен здійснювати дослідче провадження й у тому випадку, коли він першим дізнався про вчинення злочину.

Якщо ж із заяви видно, що злочин учинив неповнолітній, особа якого не встановлена, або навіть і встановлена, але він сховався, то провадження перевірки за заявою доручається співробітнику кримінальної міліції у справах неповнолітніх. У тих випадках, коли в процесі перевірки будуть встановлені підстави для ухвалення рішення про порушення кримінальної справи та особа неповнолітнього, заяву з матеріалами перевірки доцільно передати слідчому для законного й обґрунтованого вирішення питання про порушення справи. Прийняти рішення про відмову в порушенні кримінальної справи за наявності до того підстав може як орган дізнання, так і слідчий. При цьому, якщо в результаті перевірки заяви або повідомлення не встановлено підстав для порушення кримінальної справи, але матеріали перевірки містять дані про наявність у діянні особи адміністративного або дисциплінарного проступку або іншого порушення громадського порядку, то орган дізнання, слідчий, прокурор або суддя вправі, відмовивши у порушенні кримінальної справи, направити заяву або повідомлення на розгляд до служби у справах неповнолітніх для застосування відповідних заходів впливу (ч. 2 ст. 99 КПК).

Дії органів дізнання у зв'язку зі скаргю потерпілого про вчинення злочину, розглядуваного в порядку справ приватного обвинувачення

Злочини, справи про які розглядаються в порядку приватного обвинувачення¹²¹, пов'язані із заподіянням шкоди окремим громадянам, тобто фізичним особам. Ця шкода в порівнянні зі шкодою, що заподіюється іншими злочинами, є менш істотною. У КПК порядок провадження у справах про

¹²¹ До таких злочинів, відповідно до ч. 1 ст. 27 КПК, належать ті, що передбачені ст. 125 ("умисне легке тілесне ушкодження"), ч. 1 ст. 126 ("умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не заподіяли тілесних ушкоджень") КК, а також ст. 356 ("самоправство, у ході якого заподіяно шкоди правам і інтересам окремих громадян") КК.

такі злочини визначений усього лише трьома статтями (ст. 27, 111 і 251).

Така незначна увага законодавця до кримінально-процесуального провадження у справах про зазначені злочини може бути пояснена лише тим, що відповідно до чинного кримінального законодавства вони належать до категорії злочинів невеликого ступеня тяжкості (ч. 2 ст. 12 КК). У державі з антидемократичним (тоталітарним) режимом, яким був колишній Радянський Союз, таке положення було закономірним.

Але й у незалежній Україні, де людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошені найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України), поки що ніяких змін у цьому плані не відбулося. Аналізовані злочини, хоча і не являють собою великої суспільної небезпеки, все ж зазіхають на права людини і, як би там не було, віднесені законодавцем до найбільш значних за наслідками правопорушень – злочинів.

Недостатньо повне правове регулювання провадження у справах приватного обвинувачення викликає низку проблем із відновленням своїх законних прав громадянами. Ми спинимось лише на тих проблемах, що виникають у стадії порушення кримінальної справи при надходженні заяв (скарг) про ці злочини в органи дізнання.

У діяльності зазначених органів склалася практика, коли, отримавши заяву про один із злочинів, передбачених ст. 125, ч. 1 ст. 126 або ст. 356 КК, працівники органів дізнання, не приймаючи і не реєструючи заяву, радять звернутися заявнику безпосередньо до суду. Такі дії обґрунтовуються посиланнями на те, що потерпілий повинен звертатися у справах зазначеної категорії тільки в орган, що має право порушувати за ознаками таких злочинів кримінальні справи, тобто – до суду, і не з заявою, а тільки зі скаргою приватного обвинувачення.

Іншим варіантом дій органів дізнання є прийняття заяв про такі злочини з подальшою відмовою в порушенні кримінальної справи. В.М. Ягодинський, вивчивши практику, встановив, що "органи дізнання і слідчі нерідко відмовляли за такими заявами у порушенні кримінальної справи на підставі того, що ці справи їм неідеальні, а судді не приймали від правоохоронних органів заяви під приводом, що вони не були адресовані їхніми авторами безпосередньо в суд"¹²². У зв'язку з цим МВС України і Верховний Суд України видали нормативні акти про усунення цих хиб (Вказівка МВС України № 36 від 14.04.81 р.)¹²³. Але й після

¹²² Ягодинский В.Н. Подследственность преступлений. - К., 1994. - С. 22.

¹²³ У задуваній Інструкції МВС у п. 4.8.4. зазначено, що заяви, які надійшли в органи внутрішніх справ про злочини, кримінальні справи про які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого після їхньої реєстрації в Книзі обліку заяв і повідомлень про злочини та пригоди, направляються разом із матеріалами перевірки, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 97 КПК України, за належністю. Такі визначення даються і в Постановках пленумів Верховного Суду України.

видання згаданої Вказівки МВС практика не змінилася дотепер.

Ще одним варіантом незаконних дій органів дізнання є відмова ними в порушенні кримінальної справи за ознаками іншого, ніж зазначено в заяві (скарзі), злочину. Так, наприклад, зазначені органи, отримавши заяву про заподіяння легких тілесних ушкоджень, відмовляють у порушенні кримінальної справи через відсутність у діях особи, на яку вказано у заяві, ознак хуліганства, тобто злочину, розглядуваного в порядку справ публічного обвинувачення. Хоча із заяви видно, що тілесні ушкодження були заподіяні не з хуліганських, а із суто особистих мотивів.

Вважаємо, що відмова в прийнятті заяв про злочини, розглядувані у порядку справ приватного обвинувачення, так само як і відмова в порушенні кримінальної справи органами дізнання і досудового слідства за такими заявами, суперечать закону, а тому є неприпустимими в практиці діяльності правоохоронних органів.

Найістотнішим аргументом на користь сказаного є наявність встановленого в ч. 1 ст. 97 КПК обов'язку органів дізнання і слідчих приймати заяви і повідомлення про злочини, у тому числі і у справах, що не підлягають їхньому віданню. У цій нормі закону не робиться ніяких винятків щодо заяв про злочини, розглядувані у порядку справ приватного обвинувачення. Не може служити виправданням у даному випадку і той факт, що приводом до порушення справ цієї категорії є скарга приватного обвинувачення. Такий термін уживається законодавцем для позначення джерела інформації про злочин тільки в статтях 27 і 251 КПК і тільки для того, щоб підкреслити специфіку даного приводу. Порядок же прийняття, реєстрації, перевірки і вирішення скарг приватного обвинувачення органами дізнання спеціально законом не урегульований, а тому, вирішуючи завдання дослідчого провадження, здійснюваного цими органами за скаргами потерпілих про злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126 і ст. 356 КК, необхідно керуватися положеннями глави восьмої КПК.

На етапах прийняття і реєстрації органами дізнання зазначених вище приводів до порушення кримінальної справи ніяких особливостей не існує. А от під час їхньої перевірки спостерігається певна специфіка. Перед органом дізнання на цьому етапі ставиться завдання стосовно перевірки наявності або відсутності підстав для порушення кримінальної справи прокурором, якими можуть бути: 1) особливе громадське значення вчиненого злочину; 2) наявність виняткових обставин, коли потерпілий через свій безпомічний стан, залежність від обвинуваченого або з інших причин не може захистити свої законні інтереси (ч. 3 ст. 27 КПК); 3) вчинення даного злочину неповнолітнім або особою, що внаслідок своїх фізичних або психічних вад не може сама здійснювати своє право на захист (ст. 111 КПК).

З'ясувавши ці питання і не маючи права на прийняття за зазначеними заявами рішень, орган дізнання незалежно від змісту відповідей на них направляє заяву за належністю. Але, якщо відповіді на дані питання позитивні, заява направляється прокурору для вирішення питання про порушення кримінальної справи, а за негативної відповіді – у суд для вирішення того ж питання. У даному випадку не може бути мови про порушення принципу публічності, оскільки орган дізнання, перевіряючи заяву, спрямовує свою діяльність лише на встановлення її належності. Результатом же такої діяльності може стати і встановлення підстав для порушення кримінальної справи прокурором (тоді вона є справою публічного обвинувачення), або судом (тоді – приватного обвинувачення). Таким чином, органи дізнання за джерелом інформації про злочин, розглядуваний у порядку справ приватного обвинувачення, мають право прийняти тільки одне з можливих для них у стадії порушення кримінальної справи рішень – рішення про направлення їх за належністю.

Розглядаючи питання провадження, здійснюваного органами дізнання за скаргами приватного обвинувачення, треба підкреслити також, що громадяни не зобов'язані знати специфіку компетенції кожного з державних органів, що ведуть кримінальний процес. З цих питань навіть у досвідчених працівників-практиків і теоретиків-юристів виникають дискусії. Тут є важливим сам факт звернення до одного з органів держави з проханням про притягнення певної особи до кримінальної відповідальності. Якщо громадянин звернувся з таким проханням, значить він бажає, щоб за його заявою (скаргою) були вжиті відповідні заходи – притягнута до кримінальної відповідальності особа, що вчинила стосовно нього злочин. І не важливо, що він помилився, направив заяву не в той орган. Головне, що він, подаючи заяву, ініціював кримінальний процес. А завдання органів дізнання в цьому випадку зводиться до визначення належності заяви або скарги до відповідного органу – прокуратури або суду.

21 червня 2001 р. до скарг приватного обвинувачення законодавцем встановлені конкретні, жорсткі вимоги (ст. 251 КПК). У частині першій цієї статті зазначено, що скарга потерпілого повинна відповідати вимогам, установленим для обвинувального висновку і викладеним у статтях 223 і 224 КПК. Суддя, отримавши від потерпілого скаргу з проханням порушити кримінальну справу, у разі, якщо вона не відповідає вимогам, зазначеним у цих статтях, лишає скаргу без розгляду і повертає особі, що її подала. При цьому не має значення, чи звертався громадянин із скаргою безпосередньо в суд або ж скарга була отримана від органу дізнання, куди вона спочатку була направлена.

Певні труднощі виникають у даний час із визначенням вимог до скарг приватного обвинувачення. Це стосується як вимог до форми ска-

рги, так і до її змісту. Частина 1 ст. 251, у якій згадується про вимоги до таких скарг, лише відсилає до статей 223 і 224 КПК, де мова йде про форму й зміст обвинувального висновку.

Напевно громадянину практично неможливо виконати всі ці вимоги. По-перше, розслідування обставин учинення щодо нього злочину він не робить, а отже, зібрати докази і посилатися на них (із вказівкою аркушів справи !) у своїй скарзі, як того потребує ч. 2 ст. 223 КПК, він не може. Точно так, як не може він у скарзі зазначити показання обвинувачуваних і докази на свій захист (через брак останніх), а також обставини, що обтяжують і пом'якшують покарання. Це що стосується "описової частини" скарги. У її "резолютивній частині" громадянин відповідно до ч. 4 ст. 223 КПК зобов'язаний зазначити відомості про особу кожного з обвинувачених, тобто відобразити всі анкетні дані особи, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності; дати юридичну оцінку вчиненому щодо нього злочину з посиланням на статтю і частину статті Кримінального кодексу і т.д. Навіть слідчому з його процесуальними повноваженнями і з допомогою органів дізнання під час провадження досудового слідства треба іноді впродовж не одного місяця збирати відомості про особу обвинуваченого. Як же громадянину, не маючи відповідних повноважень, впоратися з таким завданням? Кримінально-процесуальний закон, на жаль, на це питання, як і на багато інших, пов'язаних із ним питань, відповіді не дає. Практика ж потребує чітких і однозначних відповідей на них, і зробити це можна лише шляхом внесення відповідних змін в КПК, спрямованих на врегулювання не тільки порядку порушення і розгляду справ приватного обвинувачення, але й конкретних форми й змісту скарги – приводу до порушення справ цієї категорії. Поки ж що "є тривога, що при таких педантичних вимогах потерпілий може так і не дочекатися призначення справи до розгляду"¹²⁴. Існуючі в даний час правила оформлення скарг приватного обвинувачення можуть призвести на практиці до стопроцентного залишення суддями скарг без розгляду як таких, що формально не відповідають вимогам закону. А давно й усім відомо, для того щоб виконати якусь вимогу, вона повинна бути чітко й однозначно сформульована в законодавчому акті.

¹²⁴ Свиридов Б. Законодавчі парадокси // Юридичний вісник України. – 2001 – № 41. – 13-19 жовт. – С. 10.

Розділ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ТА ПРОБЛЕМИ ДІЗНАННЯ

3.1. Дізнання у справах про злочини, що не є тяжкими, та дізнання у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини

За формою дізнання, здійснюваного після порушення кримінальної справи, останнє поділяється на дізнання у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини; дізнання у справах про злочини, що не є тяжкими чи особливо тяжкими.

Строки провадження дізнання:

▪ у справах про тяжкі або особливо тяжкі злочини – 10 днів з моменту порушення справи;

▪ у справах про злочини, що не є тяжкими чи особливо тяжкими – до встановлення особи, що вчинила злочин (ст. 104 КПК України) та у термін не більш 10 днів, починаючи з моменту встановлення особи, що вчинила злочин (ст. 108 КПК України).

При цьому у разі обрання до підозрюваного одного з передбачених у законі запобіжних заходів у порядку, передбаченому статтею 165² КПК України, дізнання провадиться у строк не більше п'яти діб з моменту обрання запобіжного заходу.

Під установленням особи, що вчинила злочин, слід розуміти констатацію цієї обставини у відповідному процесуальному документі. Злочин вважається розкритим за наявності одного з таких процесуальних актів:

- постанови про притягнення особи як обвинуваченого;
- затримання підозрюваного чи винесення постанови про обрання запобіжного заходу щодо підозрюваного у вчиненні злочину;
- протоколу про обставини вчинення конкретною особою злочину, досудова підготовка матеріалів про який здійснена в порядку, передбаченому ст. 426 КПК (протокольна форма досудової підготовки матеріалів).

Передбачені законом строки провадження дізнання є остаточними і продовженню не підлягають.

У справах про злочини, що не є тяжкими, органи дізнання можуть у разі невстановлення особи, яка вчинила злочин, припинити прова-

дження в справі і вживати заходів до розкриття злочинів у порядку оперативно-розшукової та адміністративної діяльності.

Слід зауважити, що згідно зі ст. 12 Кримінального кодексу України 2001 р. залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Злочином невеликого ступеня тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання. Злочином середнього ступеня тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі.

Отже, до справ про тяжкі та особливо тяжкі злочини слід відносити справи про злочини, за які законом передбачається відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк *від п'яти і більше років*. Відповідно до справ про злочини, що не є тяжкими, слід відносити всі інші злочини, за які передбачається більш гуманне покарання чи позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

У разі порушення справи про злочин, який не є тяжким чи особливо тяжким (злочин за який може бути призначено покарання менше п'яти років), орган дізнання проводить усі необхідні слідчі та інші процесуальні дії аж до встановлення особи, яка вчинила злочин (арешт, затримання підозрюваного або притягнення особи як обвинуваченого). Після цього, не пізніше ніж у десятиденний строк, орган дізнання передає справу слідчому через прокурора для закінчення розслідування.

Якщо під час провадження дізнання будуть виявлені підстави для закриття кримінальної справи, орган дізнання має право самостійно з додержанням вимог закону закрити її.

Відповідно до ст. 104 КПК України за наявності ознак злочину, який є тяжким, орган дізнання порушує кримінальну справу і протягом десяти днів проводить усі необхідні, передбачені законом слідчі дії (допит, огляд, освідування, пред'явлення для впізнання, обшук, виїмку, призначення експертизи та інші), після чого складає постанову про передання справи слідчому, яка подається прокурору для затвердження.

Форми закінчення дізнання: передача справи слідчому; закриття справи.

Дізнання у справах закінчується складанням постанови про направлення справи для провадження досудового слідства, яку затверджує прокурор. За наявності обставин, передбачених статтею 6 КПК України,

орган дізнання закриває справу вмотивованою постановою відповідно до вимог закону.

Після передачі справи слідчому орган дізнання зобов'язаний виконувати окремі доручення слідчого щодо провадження слідчих та розшукових дій, а якщо у справі про тяжкий злочин особа, яка його вчинила, не була встановлена, – здійснює оперативно-розшукові дії, не очікуючи вказівок слідчого, аж до розкриття злочину.

Проблеми процесуальної форми дізнання привертають усе більшу увагу вчених. Пропозиції щодо реформування дізнання висловлюються самі різноманітні.

Одні дослідники висловлюються за ліквідацію всього інституту дізнання¹²⁵ або дізнання як форми досудового розслідування¹²⁶, аргументуючи таку позицію зазначеними далі доводами. *По-перше*, вони вважають, що адміністративні функції, які визначають головний зміст діяльності органів дізнання, несумісні з функціями провадження розслідування; *по-друге*, вважають, що провадження розслідування відриває орган дізнання від виконання головних завдань з попередження і припинення злочинів, охорони громадського порядку та ін.; *по-третє*, підкреслюють, що обмеження прав окремих учасників процесу під час провадження дізнання не виправдане.

Інші автори виступають за збереження дізнання як форми розслідування¹²⁷. Обґрунтування цього положення вони вказують на дві обставини. *По-перше*, позбавлення органу дізнання функції розслідування і передача всіх справ слідчим неминуче призведе, як це вже мало місце в історії слідчого апарату, до його перевантаження і згубно позначиться на строках і якості слідства; *по-друге*, збіг форм досудового слідства і дізнання не усуває розходження між ними.

Дізнання і слідство об'єднують спільність мети встановлення об'єктивної істини у розслідуваних справах – і єдність процесуальних умов їхнього розслідування. Відповідно до ст. 104 КПК України, під час проведення слідчих дій орган дізнання зобов'язаний керуватися правилами кримінально-процесуального закону.

¹²⁵ *Стремовский В.А.* Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. – Ростов-на-Дону, 1966. – С. 68-69; *Якубович П. А.* Теоретические основы предварительного следствия. – М., 1971. – С. 73-74.

¹²⁶ *Тякунов В.С.* О дальнейшем совершенствовании предварительного следствия // Советское государство и право. – 1965. – № 6; *Чугунов В., Чувилев А., Белозеров Ю.* Дознание и его проблемы // Соц. законность. – 1970. – № 6.

¹²⁷ *Полянский П.П.* Очерк развития советской науки уголовного процесса. – М., 1960. – С. 127-128; *Жосин П. В., Фаткуллин Ф. П.* Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М., 1965. – С. 52; *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса. – Т. 2. – С. 38; *Новбухтин Л.В.* Расследование в форме дознания. – Томск, 1979. – С. 10.

Для органів досудового слідства першою й основною їхньою функцією є розслідування злочинів. Вся інша діяльність слідчого впливає з неї. Для органів дізнання розслідування злочинів не є ні основною, ні єдиною функцією. Наприклад, для міліції основною функцією є охорона суспільного порядку, для органів державного пожежного нагляду – здійснення нагляду за дотриманням правил протипожежної безпеки, для митних органів – контроль за додержанням законодавства України про митну справу.

Закон покладає на органи дізнання прийняття необхідних оперативно-розшукових та інших, передбачених кримінально-процесуальним законом заходів із метою виявлення злочинів і осіб, що їх учинили. Головним же завданням, яке в боротьбі зі злочинністю покладено на органи дізнання, є попередження і припинення злочинів.

Слідство не можна замінити дізнанням, тому що фактично це означає злиття процесуальної форми розслідування з непроцесуальною оперативно-розшуковою діяльністю, здійснюваною органами дізнання. Не можна ліквідувати і дізнання, тому що в цьому випадку розслідування виявилось б занадто віддаленим від оперативно-розшукової діяльності, і, таким чином, нерідко проводилось би з запізненням і зниженням необхідних для досягнення успіху темпів.

Ми наважуємося висловити найбільш радикальну пропозицію: частину злочинів, за вчинення яких передбачена незначна кримінальна відповідальність і щодо яких може застосовуватись протокольна форма досудової підготовки матеріалів, декриміналізувати і перевести до розряду адміністративно-караних правопорушень¹²⁸. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів скасовується: немає злочину – немає і процесу. Дізнання зберегти лише як процесуальну діяльність органу дізнання, спрямовану на перевірку заяв і повідомлень про злочини та провадження невідкладних слідчих дій з можливістю застосування оперативно-розшукових заходів, за умови неможливості забезпечити прийняття справи слідчим до свого провадження і провадження слідства.

У новому КПК України органам дізнання слід надати право порушувати кримінальні справи та проводити невідкладні слідчі дії, а потім

¹²⁸ Декриміналізація відповідає вимогам гуманізації суспільства, дозволить зменшити кількість ув'язнених, а, таким чином, і умови формування рецидивної психології, зменшить навантаження на слідчі органи і органи дізнання. За даними Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Н. Карпачової, станом на 1 січня 2000 р. в місцях позбавлення волі утримувалось 218,8 тис. осіб, до слідчих ізоляторів прибуло 112 тис. осіб. Україна є фактично одним із світових лідерів у застосуванні покарання у вигляді позбавлення волі» (Див.: Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Х., 2001. – С. 186-189).

протягом певного часу передавати справи слідчому.

Під час запровадження такої форми будуть зміцнені гарантії встановлення істини та захисту прав і свобод людини. Разом з тим така форма може спростити і прискорити процедуру досудового процесу, що і є тим показником, заради якого запроваджуються як дізнання, так і протокольна форма досудової підготовки матеріалів.

Різноманітні думки висловлені в літературі і щодо термінів провадження дізнання. На думку деяких авторів, 10-денний термін провадження дізнання недостатній¹²⁹. На цій підставі висувуються пропозиції надаги прокуророві і слідчому право або продовжувати термін дізнання до 20 діб¹³⁰, або повертати справу до органу дізнання на новий 10-добовий термін, якщо не виконані всі невідкладні слідчі дії.¹³¹

Ці пропозиції піддані справедливій критиці¹³². Дійсно, збільшення термінів провадження дізнання неминуче спричинило б до поступового перенесення початкового і найвідповідальнішого етапу роботи з розкриття і розслідування злочинів у стадію дізнання та до компетенції органів дізнання. Практика довела, що здійснення одним органом слідчої (процесуальної) і оперативно-розшукової діяльності корисно на початковому і дуже короткому етапі розслідування – під час виконання невідкладних слідчих дій. Але точно таке ж сполучення нерідко приносить протилежний результат, якщо обидві функції виконуються одним органом і на наступних етапах розслідування.

Важко погодитися і з пропозиціями про скорочення строку дізнання до однієї доби¹³³. Навряд чи це буде на користь справі. Не завжди можливо виконати протягом доби весь комплекс невідкладних слідчих дій, а у разі неможливості для слідчого негайно включитися в розслідування, темп цього розслідування втрачається.

Значне місце в процесуальній діяльності органів дізнання займає провадження слідчих дій.

Слідчі дії – регламентовані нормами процесуального права та здій-

---

¹²⁹ Ясинский Г. М. Из опыта работы прокуратуры Сумской области по надзору за дознанием и предварительным следствием // Вопросы криминалистики. 1964. - № 11. - С. 4.

¹³⁰ Михайлов И. В. Допзнание в органах советской милиции и его взаимодействие с предварительным следствием: Автореф. канд. дис. - М., 1965. - С. 14.

¹³¹ Коротенко В. В. Некоторые вопросы подследственности и соотношения компетенции органов следствия и дознания. // Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства в стадии предварительного расследования. - М., 1962. - С. 79.

¹³² Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. П. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. - М., 1965. - С. 65-66.

¹³³ Якупов Р. Х. Сроки дознания // Труды Омск. высш. шк. мил-и МВД СССР, 1973. - Вып. 14. - С. 87-88.

снювані в рамках кримінально-процесуального провадження уповноваженою на те особою, і супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які являють собою комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів.

Кримінально-процесуальний закон передбачає та регламентує проведення таких слідчих дій:

- огляд (місця події, предметів, документів, місцевості, приміщень, трупа та ін.);
- освідування;
- обшук (обшук житлових приміщень та інших приватних володінь, обшук службових та інших приміщень, обшук особи);
- виїмка (предметів, документів);
- виїмка поштово-телеграфної кореспонденції;
- зняття інформації з каналів зв'язку;
- накладення арешту на майно;
- накладення арешту на вклади;
- затримання підозрюваного;
- відтворення обстановки та обставин події злочину;
- допит (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта);
- очна ставка;
- впізнання;
- ексгумація трупа;
- отримання зразків для порівняльного дослідження;
- призначення та провадження експертизи.

Котрі з названих слідчих дій і в якій послідовності будуть проведені у кримінальній справі, залежатиме від конкретної слідчої ситуації і вирішуватиметься слідчим, дізнавачем, а в разі потреби також прокурором, начальником слідчого підрозділу чи начальником органу дізнання, які мають право давати вказівки особі, яка провадить розслідування, щодо провадження конкретних слідчих дій.

За особливостями процесуальної форми провадження слідчі дії можуть бути поділені на такі, які проваджються:

1) *за постановою слідчого* (виїмка, проведення експертизи та ін.) або без неї. Без досудового винесення постанови слідчий виконує такі слідчі дії: допит, огляди, відтворення обстановки й обставин події, пред'явлення для впізнання і, як правило, затримання підозрюваного, а також, як виняток із загального правила, обшук особи (ч.2 ст.184 КПК);

2) *з санкції прокурора* (виїмка документів, які становлять державну

або банківську таємницю, ексгумація трупа, накладення арешту на вклади) і без санкції прокурора;

3) з дозволу апеляційного суду (віймка поштово-телеграфної кореспонденції, зняття інформації з технічних каналів зв'язку);

4) з дозволу місцевого суду (обшук житла чи іншого володіння особи, огляд місця події, яким виступає житлове приміщення, без згоди володаря житлового приміщення);

5) за участі *понятих* (обшук, віймка, візнання та ін. (див.: ст. 127 КПК України) і без них (допит, очна ставка);

6) з обов'язковою участю *фахівця* (огляд трупа; судово-медичний огляд; ексгумація трупа; допит неповнолітнього свідка у віці до 14 років) і без його участі або за його участі на розсуд слідчого. Допит осіб, які не розуміють мови, на якій ведеться судочинство, проводиться за допомогою перекладача;

7) *особою однієї статі з іншими учасниками* (освідування, особистий обшук) та будь-якими особами, що провадять розслідування в передбаченому порядку.

Слідчі дії за послідовністю проведення можуть бути поділені на:

а) *первинні і повторні*. При цьому, наприклад, слідчий може призначити повторну експертизу, але не може провести повторне пред'явлення особи для візнання;

б) *невідкладні та інші*. Огляд місця події, наприклад, це завжди невідкладна слідча дія, а очна ставка, навпаки, проводиться в певний, визначений слідчим час або ж не проводиться взагалі. Невідкладність проведення певної слідчої дії може виявитися не тільки на початку розслідування, а й у ході подальшого його провадження. Наприклад, достатні підстави для проведення обшуку на квартирі знайомої обвинуваченого виникли лише після допиту одного з співучасників злочину.

в) *основні та додаткові*. Наприклад, після відтворення обстановки і обставин події злочину може виникнути потреба в проведенні додаткового допиту потерпілого, обвинуваченого, чи додаткової експертизи.

Слідчі дії можуть бути обов'язкові й необов'язкові. Обов'язковість слідчої дії може визначитися прямою вказівкою в законі, наприклад, обов'язкове призначення судово-медичної експертизи для встановлення причин смерті або встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень, обов'язковий допит затриманого підозрюваного. Більш того, закон може передбачити обов'язкове проведення певної слідчої дії протягом певного часу після проведення певної попередньої процесуальної дії. Так, допит підозрюваного проводиться негайно, а при неможливості негайного допиту – не пізніше 24 годин після затримання його або взяття під варту.

У більшості випадків проведення слідчих дій юридично не є обов'язковими, але їх проведення обумовлене фактичними обставинами справи, слідчою ситуацією, клопотанням учасників процесу чи вказівками прокурора або начальника слідчого відділу.

За загальними правилами про кожну слідчу дію слідчий або особа, що проводить дізнання, складає протокол (ст. 85 КПК). Поряд з письмовим документуванням широко застосовується також технічне документування, відеозапис, звукозапис тощо. Але як виняток можливі й інші форми фіксації слідчих дій: довідкою (освідування, проведене лікарем); актом (освідування, проведене судово-медичним експертом); висновком експерта (всі експертизи).

Загальні правила провадження слідчих дій¹³⁴:

Перед початком провадження будь-якої слідчої дії дізнавач (слідчий) повинен *роз'яснити учасникам їх права і обов'язки, та порядок їх реалізації*.

Учасникам слідчої дії роз'яснюється передбачена законом відповідальність за невиконання певних вимог та інші дії, що не сприяють встановленню істини (відмова від давання показань, приховування цінностей тощо).

Під час проведення слідчої дії особа, яка її проводить, зобов'язана беззаперечно додержуватись передбаченої законом процедури, *забезпечувати захист прав і свобод людини, поважати її честь і гідність*. Слідчий, дізнавач, прокурор, начальник слідчого відділу можуть робити тільки те і тільки в тій формі, що і як визначено законом.

Під час провадження слідчих дій необхідно *забезпечити безпеку учасників процесу*.

У процесі слідчої дії слід вжити заходів щодо забезпечення нерозголошення конфіденційної інформації, *захисту сфери особистого життя людини*.

Забороняються будь-які дії, що принижують честь і гідність особи, не передбачені законом засоби примусового характеру. Примусові заходи застосовуються тільки в разі крайньої необхідності і тільки в передбаченому законом порядку.

Про провадження будь-якої слідчої дії *має бути складений протокол*, у якому докладно фіксується все, що відбувалося, відображаються хід та результати слідчої дії.

Складання протоколу слідчої дії має на меті: забезпечити можливість переконатися в обґрунтованості та законності проведеної слідчої дії, отже, правильно вирішити питання про допустимість отриманих при

¹³⁴ Див: *Тертишник В. М.* Кримінально-процесуальне право України. – К., 1999. – С. 260-262.

цьому доказів; закріпити знайдені дані шляхом фіксації їх самих, обставин їх знайдення та відомостей, які підтверджують достовірність доказів. Для цього у провадженні деяких слідчих дій беруть участь поняті, які засвідчують правильність записів у протоколі своїми підписами. Протокол слідчої дії дозволяє визначити достовірність отриманих доказів.

Відомо, що достовірність використаних у доказуванні доказових матеріалів безпосередньо пов'язана із встановленням об'єктивної істини. Власне кажучи, доказування і є встановленням істинності будь-яких положень за допомогою аргументів, посилянь, істинність яких є встановленою. Тому використовувані слідчим фактичні дані можуть мати значення доказів лише тоді, коли визначена їх достовірність.

Це обумовлює необхідність ретельної фіксації у протоколах слідчих дій обставин знайдення тих або інших даних, визначає підвищені вимоги до складання протоколів. У протоколі кожної слідчої дії згідно зі ст. 85 КПК України мають бути вказані: місце і час провадження слідчої дії, ким вона провадилась, хто був присутнім, роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої дії; зміст проведеної слідчої дії; час початку та закінчення слідчої дії; всі суттєві для справи обставини, які були виявлені під час провадження даної слідчої дії.

Протокол зачитується всім особам, які брали участь у провадженні слідчої дії, при цьому їм роз'яснюється їх право робити зауваження. Вказані особи можуть ознайомитися з протоколом особисто. Вставки та виправлення мають бути застережені в протоколі перед підписами.

Протокол підписують: особа, яка провадила слідчу дію, допитана особа, а також перекладач, поняті, якщо вони були присутніми, та інші особи, які були присутніми або брали участь у провадженні цієї слідчої дії. Якщо будь-хто з цих осіб через фізичні недоліки або з інших причин не може особисто підписати протокол, то для підписання останнього запрошується стороння особа.

До протоколу можуть бути додані фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомки, відеозапису, плани, схеми, зліпки та інші матеріали, які пояснюють його зміст. Якщо особа, яка брала участь у проведенні слідчої дії, відмовиться підписати протокол, то це зазначається в протоколі та засвідчується підписом особи, яка провадила слідчу дію.

Кінозйомка та відеозапис можуть застосовуватися під час провадження таких слідчих дій, як огляд, обшук, відтворення обстановки і обставин події та ін. Учасників слідчої дії необхідно повідомити про застосування кінозйомки, відеозапису до початку цієї дії. Після зйомки, запису та виготовлення кінострічки, відеоплівки вони демонструються всім учасникам слідчої дії, про що складається окремий протокол.

У разі провадження слідчої дії із застосуванням звукозапису про це

повідомляються всі учасники перед її початком. Фонограма повинна містити відомості, вказані в протоколі, та відображати весь хід слідчої дії. Повторення спеціально для звукозапису будь-якої частини слідчої дії в ході її провадження не дозволяється. Перед закінченням слідчої дії звукозапис повністю відтворюється її учасникам. Висловлені ними зауваження та доповнення заносяться до фонограми. У протоколі має бути зазначено про застосування звукозапису та про повідомлення про це учасників слідчої дії, про технічні засоби та умови звукозапису, про відтворення звукозапису учасникам слідчої дії та про їх заяви з приводу застосування звукозапису.

У ході слідчої дії мають бути вжиті заходи щодо нерозголошення таємниці слідства. У процесі розслідування доречно попереджувати учасників слідчої дії про недопустимість розголошення без дозволу дізнавача (слідчого) даних досудового слідства та передбачену законом стосовно них відповідальність за недотримання цих вимог.

Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають можливим. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за статтею 387 Кримінального кодексу України.

Таємниця слідства важлива умова встановлення істини, а в багатьох випадках є передумовою захисту сфери особистого життя людей, які стали учасниками процесу. Тому забезпечення нерозголошення даних досудового слідства є як однією з гарантій істини, так і захисту прав і свобод людини.

Розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання, даних досудового слідства чи дізнання особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані, згідно зі ст. 387 Кримінального кодексу України карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років.

Окрім того, згідно зі ст. 387 КК України, розголошення даних досудового слідства або дізнання, вчинене суддею, прокурором, слідчим, працівником органу дізнання, оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві чи дізнанні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність, – карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, із позбавленням права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Особливості процесуальної форми та провадження кожної слідчої

дії визначаються законом і досить усебічно розглядаються в юридичній літературі¹³⁵. Проведення слідчих дій є складовою і головною частиною дізнання, а якісне їх провадження – запорука досягнення мети кримінального процесу.

3.2. Використання під час провадження дізнання матеріалів, отриманих органами адміністративної юрисдикції

Діяльність, спрямовану на знайдення, закріплення, вилучення та дослідження різних доказових матеріалів, можна здійснювати за межами кримінального процесу, зокрема, до його початку та реєстрації офіційної заяви або повідомлення про злочин.

Різні матеріальні сліди злочину, документи та інші фактичні дані можуть бути отримані, закріплені, а інколи й досліджені в процесі виконання органами дізнання дій, повноваження на здійснення яких надає Закон України «Про міліцію» чи Митний кодекс.

Наприклад, ст. 11 Закону наділяє працівників міліції такими правами: провадити огляд затриманих в адміністративному порядку осіб, речей, що знаходяться при них, транспортних засобів та вилучати документи й предмети, які можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю; проводити кіно-, фото- та звукофіксацію як допоміжний засіб попередження та розкриття правопорушень; проводити огляд ручної поклажі, багажу та огляд пасажирів цивільних повітряних, морських та річкових суден; входити на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій та оглядати їх з метою запобігання злочинам; вилучати у громадян та посадових осіб предмети та речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки; проводити з участю представників адміністрації огляд виробничих,

¹³⁵ Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місця події: ПЛВч. посіб. Д., 2001; Бйленчук А. И., Ермаков А. С., Ломако З. М., Назаров В. С. Фиксация результатов осмотра места происшествия. – К., 1981; Бирюков В. В. Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации: Монография. Луганск, 2002.; Денисюк Г.Ф., Шепитько В. Ю. Обыск. – Х., 1999; Следственные действия / Гаврилов А. К., Ефимович С. П., Михайлов В. А., Туленков П. М. – Волгоград, 1994; Тертишник В. М., Фурман П. А. Допрос на предварительном следствии. – Х., 1996; Тертишник В. М. Обыск. – Х., 1997; Сегей М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. – К., 1987; Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на досудовому слідстві: Навч. посіб. – К., 2001; Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 2002. – С. 592-690.

складських та інших службових приміщень та територій; вимагати від матеріально відповідальних та посадових осіб відомості та пояснення за фактами порушення законодавства, проведення документальних перевірок, інвентаризацій і ревізій виробничої та фінансово-господарської діяльності; вилучати документи, зразки сировини та продукції, опечатувати каси, приміщення та місця зберігання документів, грошей та товарно-матеріальних цінностей; оглядати з участю адміністрації приміщення, де знаходиться зброя, боєприпаси, вибухові, наркотичні та сильнодіючі хімічні, отруйні та радіоактивні речовини; оглядати зброю та боєприпаси, які знаходяться у громадян, а також місця їх зберігання; застосовувати передбачені нормативними актами технічні засоби для виявлення та фіксації порушення правил дорожнього руху; затримувати та доставляти транспортні засоби для тимчасового зберігання; організовувати медичний огляд водіїв; оглядати транспортні засоби та перевіряти у водіїв документи, дорожні листи та відповідність вантажів, що перевозяться, товарно-транспортним документам; проводити технічний огляд автотранспорту; отримувати від підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань на письмовий запит відомості, необхідні у справах про злочини.

Різні джерела доказової інформації в кримінальних справах, які порушуються пізніше, можуть бути знайдені під час митного огляду, прикордонного контролю, огляду осіб, які запідозрені в порушенні правил мисливства та рибальства, а також під час проведення відомчих ревізій, аудиторських перевірок, перевірних дій, що здійснюються податковою адміністрацією та банком, технічних розслідувань нещасних випадків або аварій та інших дій, передбачених адміністративним законодавством.

У процесі здійснення тих або інших адміністративно-процесуальних дій можуть бути знайдені та вилучені різні докази, наприклад, у процесі митного огляду: наркотичні та сильнодіючі засоби, вибухові речовини, фальшиві грошові знаки, предмети контрабанди, антикварні речі, твори мистецтва, культурні та історичні цінності, в процесі адміністративного огляду: документи, шкурки хутрових звірів та інші об'єкти незаконного промислу, зброя, боєприпаси та інші предмети – незамінні докази у порушуваних згодом кримінальних справах.

Більше того, в рамках адміністративного процесу може здійснюватися технічне документування, фіксація тих або інших юридично значущих фактів за допомогою технічних засобів, проводиться вилучення бухгалтерських та банківських документів, складатися акти ревізій, аудиторських перевірок та досліджень. Це дозволяє говорити, що виявлення та закріплення доказів здійснюється ще на етапі діяльності, спрямованої на виявлення самого злочину.

З метою виявлення та викриття торговців наркотиками Закон України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними” надає право митним органам здійснювати контрольовані поставки наркотичних речовин, оперативну їх закупівлю, оглядати транспортні засоби, вантаж та особисті речі водіїв.

Важливо забезпечити законне та обґрунтоване проведення розглянутих адміністративно-процесуальних дій, правильне документування ходу та результатів їх здійснення, надійне закріплення знайдених при цьому доказових фактичних даних.

Однак вивчення кримінальних справ показало, що в актах оглядів та інших адміністративно-процесуальних документах інколи не знаходять належного відображення обставини знайдення, вилучення та закріплення фактичних даних, не завжди фіксуються індивідуальні ознаки вилучених предметів або документів, обставини їх дослідження, вжиті заходи щодо забезпечення збереженості їх доказових якостей, пакування та засвідчення. Інколи такі акти не складаються взагалі. Трапляється, що під час проведення оглядів приміщень приймаються рішення про провадження особистого обшуку осіб, які там перебувають, порушуються законні права громадян.

У самому законі немає точних критеріїв розмежування сфери застосування оглядів та схожих з ними процесуальних дій: обшуків, особистих обшуків, виїмок, витребувань та отримання витребуваних предметів і документів.

Статті 264 та 265 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначають лише загальні правила огляду. Окремі види оглядів регулюються в спеціальних нормативних актах (Митному кодексі, Законі про кордон, Повітряному кодексі та ін.). Однак при визначенні підстав провадження оглядів у вказаних нормативних актах лише зазначається, що відповідні уповноважені на те особи або органи мають право провести огляд у разі необхідності.

Більш конкретно, але також не досить виразно, визначені підстави огляду в Митному кодексі. Виходячи з цього положення митні органи наділяються правом проведення огляду речей пасажира. Процедура такого огляду додатково врегульована Положенням про порядок здійснення особистого огляду громадян, які прямують через митний кордон України від 09.06.92р. На них є сенс спинитись детальніше.

У цьому нормативному акті зазначається: особистий огляд громадян здійснюється як виняток за наявності достатніх підстав припускати, що громадянин, який прямує через митний кордон України чи знаходиться в зоні митного контролю або в транзитній зоні міжнародного

аеропорту, приховус при собі предмети контрабанди чи предмети та цінності, які є безпосередніми об'єктами порушення митних правил або заборонені для транзиту через територію України; метою особистого огляду є виявлення й вилучення предметів контрабанди, а також предметів та цінностей, що є безпосередніми об'єктами порушення митних правил і приховуються при собі громадянами, які прямують через митний кордон України (п.1.3). Особистий огляд здійснюється за письмовим рішенням начальника митниці чи особи, що його заміщує (п. 1.4.). Особистий огляд громадян, які прямують через митний кордон України, проводиться після перевірки представниками прикордонних військ документів на право переміщення через митний кордон (п. 1.6). Особистий огляд може бути здійснений стосовно громадянина, якому виповнилось 16 років. При наявності достатніх підстав вважати, що предмети або цінності, які переміщуються з приховуванням від митного контролю, знаходяться у громадянина, якому не виповнилось 16 років, їх вилучення повинно проводитись за участі або за згодою його батьків або супровідника, за обов'язковою участю лікаря (п. 2.1). Обстежувати органи тіла громадянина, щодо якого здійснюється особистий огляд, можуть тільки медичні працівники з обов'язковим дотриманням усіх норм та правил гігієни й санітарії (п. 2.2). Особистий огляд здійснюється в межах, необхідних для виявлення предметів і цінностей, прихованих від митного контролю, у коректній формі, яка виключає дії, що принижують честь або створюють небезпеку для здоров'я громадянина, який підлягає огляду. Під час здійснення особистого огляду забороняється робити зауваження стосовно місцезнаходження та способів приховування предметів і цінностей, а також поведінки й особистості такого громадянина. Необхідно вжити заходів, які виключають можливість розголошення інтимних обставин, виявлених під час особистого огляду (п. 2.3). Під час особистого огляду: а) оглядаються всі дрібні предмети, що є в громадянина, який підлягає огляду (палиці, парасолі, запальнички, самописки, цигарниці та ін.), а також головні убори; б) оглядаються верхній одяг і взуття, зняті таким громадянином; в) крізь білизну на дотик перевіряється наявність сторонніх предметів на тілі; г) оглядається білизна, знята громадянином; д) оглядається зачіска, кисті рук, ступні ніг тощо.

Особистий огляд проводиться в ізольованих приміщеннях аеропортів, вокзалів, транспортних організацій або в ізольованих приміщеннях транспортних засобів (каютах, купе і т. ін.), які відповідають вимогам санітарії та гігієни. Під час здійснення особистого огляду доступ в ці приміщення осіб, які не беруть участі в огляді, і можливість вести спостереження за тим, як здійснюється огляд, повинні виключатися. Забо-

роняється здійснювати особистий огляд кількох осіб одночасно в одному приміщенні (п. 3.1). В ізольованому приміщенні в присутності понятих службова особа митного органу, якій доручено проведення особистого огляду, зобов'язана пред'явити громадянину, який прямує через митний кордон, рішення про провадження особистого огляду і запропонувати йому добровільно видати предмети та цінності, приховані від митного контролю (п.4.1). Особистий огляд здійснюється за умови обов'язкової присутності двох понятих однієї статі з громадянином, який підлягає огляду. Особистий огляд, незалежно від його наслідків оформлюється протоколом. Реєстрація протоколів особистого огляду здійснюється в спеціальному журналі. Протокол особистого огляду складається у трьох примірниках. Перший примірник протоколу залишається в митниці, другий – пересилається до Державного митного комітету України, третій – видається громадянину, щодо якого здійснюється особистий огляд (п. 5.3).

Не важко помітити, що тут уже митний огляд речей переведений у форму особистого огляду, який за змістом нічим не відрізняється від обшуку. Не ставлячи під сумнів необхідність такої процедури, зауважимо, що вона повинна бути приведена у відповідність із законом і зокрема положеннями Конституції України.

В адміністративному законодавстві ще не отримали закріплення в повному обсязі основні положення, що стосуються пізнавальної, комунікативної та засвідчувальної сторін процесу збирання й дослідження доказів, дотримання яких забезпечувало б можливість ефективного використання в доказуванні матеріалів, які вилучаються або отримуються органами адміністративної юрисдикції.

Практично в законі зараз немає ніякої правової регламентації таких адміністративно-процесуальних дій, як проведення кіно-, фото- та звукозапису як допоміжного засобу попередження та розкриття правопорушень (п. 12 ст. 11 Закону України “Про міліцію”). Але очевидно, що подібні дії, якщо не обумовити в законі умови, підстави, межі та порядок їх застосування, гарантії захисту прав та законних інтересів громадян, – носять елементи втручання у ту сферу особистого життя людини, яка охороняється Конституцією.

Відомо, що процесуальним правовідносинам більшою мірою, ніж матеріальним, властиві системність, єдність та одномірність. Як зазначає В.М. Горшенев, процесуальне провадження становить комплекс правовідносин, доказування, оформлення процесуальних результатів¹³⁶.

Це дозволяє виділити загальні закономірності, однорідні вимоги,

¹³⁶ Горшенев В.М. и др. Теория юридического процесса. Х., 1985. С. 90-91.

виробити єдину модель дій суб'єктів процесу та досягнути відомої формалізації юридичного процесу як цілісної концептуальної системи.

Зауважимо, що в основі законодавчої та правозастосовної практики доказування в різних видах юридичного процесу лежать загальні положення теорії доказів, якій властиві концептуальна цілісність та єдність. Сама теорія доказів має бути єдиною, оскільки в її основі лежать єдині закономірності відображення події злочину або правопорушення в об'єктивному світі, єдині методологічні основи пізнання, загальні закони теорії відображення, теорії пізнання та теорії інформації. Це дає нам підставу для постановки питання про необхідність розробки та прийняття загальноправового законодавчого акта "Основи доказового права".

У плані розв'язання аналізованої проблеми буде доцільним виробити загальні положення доказового права, які мають стати обов'язковими вимогами до адміністративно-процесуальної діяльності зі збирання доказів, знайти реалізацію в адміністративно-процесуальному праві. До згаданих положень можуть бути зараховані:

Доказування має здійснюватися незацікавленою в ході слідства особою, а інші учасники процесу (свідки, експерти та ін.) не повинні перебувати у службовій або матеріальній залежності від особи, яка провадить слідство.

Одна й та сама особа не може мати процесуальний статус декількох учасників процесу, так само, як не може бути учасником процесу особа, якщо її місце у процесі та процесуальний статус не визначені в законі.

Як докази можуть бути використані тільки достовірні фактичні дані, отримані в установленому законом порядку й із передбачених законом джерел. Не можуть бути доказами дані, джерело яких невідоме.

Для отримання доказів забороняється провадження дій, не передбачених й не регламентованих законом. Не допускається провадження кримінально-процесуальних дій для розв'язання завдань адміністративного процесу та, навпаки, – неприпустиме використання адміністративно-процесуальних форм для отримання доказів під час провадження дізнання та досудового слідства.

Забороняється домагатися отримання доказів шляхом насильства, погроз, брехні, шантажу, безпідставного вторгнення у сферу особистого життя громадян або інших незаконних заходів.

Ніхто не може бути примушений та не зобов'язаний свідчити проти самого себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів.

Під час збирання та дослідження доказів забороняється застосовувати дії, небезпечні для життя та здоров'я громадян, або такі, що принижують їхню честь та гідність чи загрожують безпідставним заподіянням моральної та матеріальної шкоди.

Щодо кожної процесуальної дії, спрямованої на отримання доказів, нормативні акти мають чітко визначати: хто уповноважений їх здійснювати; хто може та повинен бути при цьому присутнім; процесуальні права та обов'язки учасників.

Необхідно роз'яснювати їм передбачені законом їхні права та обов'язки, а також порядок їх реалізації, що має бути зафіксовано у відповідному процесуальному документі.

У законі мають бути визначені підстави провадження; межі застосування; зміст; порядок та послідовність виконання; способи фіксації ходу та результатів даних дій. Тут же має бути визначено, що не допускається під час провадження цих дій, а також указано на ті негативні наслідки, які можуть настати для учасників процесу, або на ті штрафні санкції, які можуть бути застосовані в разі невиконання ними приписів закону.

У законі мають бути закріплені, а під час провадження дій, спрямованих на збирання доказів, дотримані основні положення пізнавально-комунікативної та засвідчувальної діяльності, характерні для доказування.

До їх числа можуть бути віднесені: участь у відповідних діях понять або інших представників громадськості, а також зацікавлених осіб; складання письмових документів, які фіксують зміст, порядок та форму провадження адміністративно-процесуальних дій, характер використаних при цьому пізнавальних методів та науково-технічних засобів, а також усі отримані при цьому результати; докладне відображення в документах, які складаються, часу, місця, обставин знайдення та вилучення якісних і кількісних характеристик, а також індивідуально-визначальних якостей предметів і документів, які вилучаються, та факту кріплення до них засвідчувальних бірок, змісту отриманих фактичних даних; засвідчення достовірності записів у складених документах підписами понять та інших учасників процесуальної дії.

Якщо під час провадження адміністративно-процесуальної дії були вилучені будь-які предмети та документи, то в таких випадках особі, у якої проведено вилучення, обов'язково має бути вручено копію протоколу або акта, якій фіксує факт вилучення. Не менш важливо, щоб у матеріалах адміністративного провадження знайшли відображення хід і результати технічного документування, місце та умови зберігання вилучених доказових предметів і документів, проваджені їх дослідження.

Досягненню цілей та успішному виконанню завдань адміністративного процесу, а в ряді випадків і кримінального судочинства сприяло б, на нашу думку, установлення в законі відповідальності посадових осіб та окремих громадян за відмову від видачі витребуваних органами адміністративної юрисдикції предметів, документів чи інших матеріалів або за навмисне їх знищення з метою перешкодження встановленню

об'єктивної істини у справі.

Зібрані в адміністративно-процесуальному порядку предмети та документи можуть бути в порядку ст. 66 КПК України надані органам дізнання або слідчому й таким чином залучені до кримінально-процесуального доказування. Важливо, щоб надання їх було невідкладним. Однак норми адміністративного права ще не містять вимоги про негайну передачу вилучених об'єктів та зібраних матеріалів (у разі встановлення їх зв'язку з подією злочину) до органів дізнання чи досудового розслідування, через що передбачена законом можливість використання в розкритті та розслідуванні злочинів таких доказів не завжди перетворюється на дійсність.

Знайдені органами адміністративної юрисдикції різні речові джерела доказової інформації або документи надаються дізнавачеві чи слідчому, як правило, з протоколами провадження дій щодо їх вилучення або з матеріалами адміністративного провадження в цілому.

Для осіб, які здійснюють розслідування, важливо правильно визначити значення результатів засвідчувальної та комунікативної діяльності, виконаної в рамках адміністративного процесу, для кримінально-процесуального доказування. Протоколи (акти) оглядів та інших адміністративно-процесуальних дій є носіями фактичних даних, які мають значення у справі, і в разі приєднання їх до кримінальної справи набувають статусу доказів у розумінні ст. 83 КПК України, тобто документів. Вони мають усі риси таких, а саме: складаються уповноваженими на те законом посадовими особами; пристосовані для офіційного звернення та реалізації певних правовідносин; мають юридичний характер; містять інформацію в знаковій формі (кодованому вигляді) та виражають її через письмову мову; можуть слугувати засобами до встановлення обставин, які мають значення в кримінальній справі.

Матеріали звуко- та відеозапису, кіно- та фотозйомки, які в теоретичному плані розглядаються як окремий вид доказів – фактичні результати технічного документування, відповідно до чинного законодавства можуть бути віднесені:

- у разі, якщо в них безпосередньо відбито, зафіксовано саму подію злочину – до речових доказів;
- у разі, якщо вони фіксують хід і результати тієї чи іншої процесуальної дії, у процесі якої здобувається опосередкована інформація про подію злочину, – до документів.

Часто речові докази в ході адміністративного провадження піддаються різним дослідженням: призначаються відомчі експертизи (товарознавчі, технічні, хімічні тощо), виконуються дослідження інспекцією пробірного нагляду, проводяться попередні дослідження (наприклад,

харчових продуктів за вимогою санепідемстанції) тощо. Складені за результатами таких досліджень висновки, акти або довідки, так само як і всі інші документи адміністративного провадження, які містять фактичні дані, що мають значення у справі, набувають статусу доказів у кримінальному процесі в розумінні документів (ст. 83 КПК України). Вони не замінюють собою експертиз, які виконуються в рамках кримінального процесу, і не виключають їх призначення.

Разом з тим, слід поставити під сумнів доцільність провадження в кримінальному процесі експертизи з тих самих питань, які ставилися перед експертизою, що виконана в рамках адміністративного, цивільного або арбітражного процесу, якщо при цьому експертиза виконана незацікавлено в результатах справи особою (не з'явилися нові підстави та обставини, які дають підстави для відводу експерта) і виникають сумніви щодо повноти та об'єктивності експертного висновку. З прийняттям Закону України "Про судову експертизу" встановлено єдиний порядок провадження експертиз у різних видах юридичних процесів, передбачено єдині та необхідні гарантії об'єктивності експертного висновку. Розцінюючи даний закон як значний внесок у розробку загальних для всіх видів юридичних процесів основ доказового права та теорії юридичного процесу в цілому, ми вважаємо за можливе ставити питання про експертну преюдицію. У силу цього правомірним буде надавати експертному висновку, виконаному в рамках адміністративного або іншого юридичного процесу з дотриманням вимог вищеназваного закону, значення доказів у кримінальному процесі в розумінні ст. 75 КПК України, тобто висновку експерта. У такому разі дізнавач (слідчий) повинен буде вжити заходів для забезпечення прав обвинуваченого (ознайомити його з висновком експерта, розглянути його скарги, клопотання та заяви тощо).

Використання у доказуванні в кримінальній справі експертних висновків та інших доказових матеріалів, отриманих та наданих дізнавачеві чи слідчому органами адміністративної юрисдикції, можливе лише у разі встановлення їх віднесеності до справи, припустимості та достовірності. Це встановлюється шляхом перевірки та оцінки як самих наданих матеріалів, так і документів, які фіксують обставини їх отримання, вилучення та дослідження, аналізу всієї інформації, яка міститься в матеріалах справи, про процес збирання, дослідження та зберігання наданих для використання доказових матеріалів, зіставлення їх з усіма іншими доказами у справі, а також провадження додаткових слідчих та інших процесуальних дій, спрямованих на опанування їх змісту, встановлення обставин знайдення, вилучення, закріплення, дослідження та збереження. У ході виконання таких кримінально-процесуальних дій дізнавач (слідчий) у ряді

випадків може усунути недоліки засвідчувальної діяльності, виконаної в рамках адміністративного процесу, які мали місце, і з урахуванням цього вирішити питання про можливість використання в доказуванні об'єктів, наданих органами адміністративної юрисдикції.

Наприклад, якщо у протоколі огляду не зафіксовано індивідуальних ознак вилученої речі, то дізнавач (слідчий) може допитати за даними обставинами понятих та інших учасників огляду, пред'явити їм вилучену річ для впізнання, призначити експертизу з метою з'ясування зв'язку вказаної речі з подією злочину та її достовірності.

Якщо ж встановити достовірність наданих предметів не вдалося, то вони не можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні як такі, що не відповідають вимогам допустимості та достовірності.

3.3. Використання в доказуванні у кримінальній справі матеріалів оперативно-розшукової діяльності

Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) – це система гласних та негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, які здійснюються уповноваженими на те суб'єктами відповідно до закону та інших нормативних актів, з використанням оперативних та оперативно-технічних засобів, і спрямовані на розв'язання завдання пошуку й фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації щодо безпеки суспільства та держави.

Оперативно-розшукова діяльність складна й багатогранна. Вона включає в себе як гласні, так і негласні заходи. Безсумнівно, ця діяльність пізнавальна, і вона має характер пошуку та фіксації фактичних даних. При цьому боротьба зі злочинністю – лише одна зі сфер застосування оперативно-розшукових методів пошуку, отримання та фіксації інформації.

Негласні способи та форми отримання інформації використовувалися в різних сферах діяльності держави протягом багатьох століть. Ще в 334 р. до н. е. Олександр Македонський під час походу проти перського царя Дарія, провівши дії, які зараз називаються контролем поштово-телеграфної кореспонденції, установив призвідників заколоту, який на-

зривав у його війську¹³⁷.

Методи оперативно-розшукової діяльності зароджувались, широко використовувались та вдосконалювались у сфері розвідувальної та контррозвідувальної діяльності¹³⁸.

З часу появи у сфері поліцейського розшуку колишнього біглого французького каторжника Ежена Франсуа Відока (1811 р.), який зумів піднести “навушництво” та стеження до рангу науки та мистецтва водночас і отримав титул “імператора детективів”¹³⁹, зміст, методи та форми оперативно-розшукової діяльності значною мірою змінилися. З одного боку, все ширше використовуються “електронне стеження” та різні оперативно-технічні засоби. З іншого – оперативно-розшукова діяльність усе більше стає під контроль закону та держави. Намітилася тенденція все ширшого використання результатів оперативно-розшукової діяльності безпосередньо в доказуванні в кримінальних справах.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що правове регулювання оперативно-розшукової діяльності відповідними відкритими законами, а також використання результатів даної діяльності як доказів стає загальним правилом.

Так, наприклад, у Німеччині спецслужбам надано право розпечатувати та оглядати поштові відправлення, підслуховувати та записувати телефонні розмови, а отримані таким шляхом дані у відповідно до федерального закону від 13 серпня 1968 р. визнаються доказами в кримінальному процесі.

У Великобританії закон, який регламентує перлюстрацію кореспонденції та прослуховування телефонних розмов, був прийнятий у 1985 р.

У деяких країнах (Данія, Македонія, Угорщина) законодавство регулює повноваження поліції щодо використання негласних співробітників. В Італії законодавство дозволяє використовувати негласних співробітників тільки для розслідування окремих видів злочинної діяльності, наприклад, законодавець дозволяє використання інформаторів у боротьбі з організованою злочинністю та наркобізнесом.

В Австрії особа може бути розкритою, якщо вона сама виступає суб'єктом кримінального розслідування. У Бельгії теорія та практика роботи поліції передбачає право збереження в таємниці даних щодо особи негласного співробітника як з метою забезпечення його безпеки, так і охорони інтересів, які стосуються питань боротьби зі злочинністю.

¹³⁷ Черняк В. Пять столетий тайной войны. – М., 1989. – С.6.

¹³⁸ Див.: Фалиго Р., Коффер Р. Всемирная история разведывательных служб / Пер. с фр. А. Чекмарева. М., 1997.

¹³⁹ Файкс Г. Большое ухо Парижа. Французская полиция: история и современность. – М., 1981. – С. 62.

Одночасно королівський прокурор може вимагати від поліції повідомити про особу, від якої отримані конфіденційні відомості, якщо він вважає необхідним виконати свої функції як обвинувач.

У Фінляндії поліція може не розкривати особу негласного співробітника під час судового слідства. Однак існує обмеження: “Суд має право вимагати розшифровки особи інформатора, якщо розглядається справа, за якою передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк 6 років і більше”.

У Франції особа та конфіденційність отриманих від неї відомостей захищені гарантіями, які складають службову тасмницю, але ж в окремих випадках поліція може прийняти рішення про “розкриття” особи агента. Це можливе й у тому випадку, якщо цього бажає сам негласний співробітник. У США порядок використання спецслужбами оперативно-технічних засобів визначено законом від 25 жовтня 1978 р. “Про контроль за діяльністю іноземних розвідок”, статутом ФБР, затвердженим у 1908 р., а також правилами кримінального судочинства різних штатів. Наприклад, відповідно до правил кримінального судочинства Пенсільванії копії та записи відомостей, отриманих у результаті використання підслуховуючої апаратури, залучаються до справи й надаються обвинуваченому та його захиснику для ознайомлення. За законами США в суді може бути допитаний співробітник поліції про відомості, які стали йому відомі від інформаторів. Водночас законом від 23 червня 1982 р. “Про захист особового складу розвідки” за одне лише розголошення відомостей про негласного агента на винного може бути накладено штраф у розмірі до 50 тис. доларів.

Не можна не зазначити, що спроба поставити оперативно-розшукову діяльність під контроль закону була здійснена і в дореволюційній Росії. Закон Російської імперії від 6 липня 1908 р. “Про організацію розшукової частини” розглядав розшукову роботу як допоміжний засіб розв’язання завдань кримінального судочинства, а за самою такою діяльністю встановлювався прокурорський нагляд.

У радянський період історії оперативно-розшукова діяльність тривалий час регламентувалася тасмними інструкціями, згідно з якими сама вона була негласною, а її результати розголошенню не підлягали й тому доказового значення мати не могли. Така позиція обґрунтовувалася відповідно і в юридичній науці.

Однак на практиці розкрити численні злочини (одержання, давання або провокація хабара, рекет, фальшування грошей, погроза вбивством тощо), використовуючи лише традиційні процесуальні засоби отримання доказів, не уявлялося можливим, оскільки закон дозволяв проводити слідчі дії тільки після порушення кримінальної справи (за винятком огляду місця події). Та-

ким чином, активна діяльність, спрямована на збирання та дослідження доказів, віддалялася в часі на пізніший етап, коли інансів відшукати докази залишалося все менше.

Чинні закони практично не надавали суб'єктам доказування будь-яких спеціальних повноважень, використовуючи які, можна було б докладно зафіксувати дії злочинців у момент підготовки або вчинення злочину та затримати підозрюваного на місці злочину. Часто складалася ситуація, коли оперативні працівники невідступно слідкували за злочинцем, знали всі обставини вчиненого ним злочину, але довести його винність не могли.

У пошуках шляхів розв'язання проблем, які виникають, деякі науковці пропонують запозичити досвід іноземних країн, наприклад США, де як засіб доказування використовуються показання поліцейських, основані на відомостях, повідомлених їм інформаторами, а також отриманих у результаті зовнішнього спостереження за правопорушниками. Однак проблема залишається відкритою лише для наукових дискусій, оскільки ч. 3 ст. 68 КПК України містить правило: "Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме".

Тим паче це не виключає можливостей використання оперативної інформації, отриманої не від інформаторів, а з джерела, яке може бути саме легалізовано. Так, у судах Німеччини визнавалася допустимою як доказ довідка працівника поліції про результати спостереження за діями злочинця.

В.Т. Томін висуває таку пропозицію: отримані оперативним шляхом різні носії інформації (наприклад, копія бухгалтерського документа, виготовлена негласним співробітником) приєднувати до кримінальної справи. При цьому спосіб отримання такого джерела інформації може не розголошуватися, а питання про допустимість отриманих фактичних даних у доказуванні має вирішуватися після перевірки таких матеріалів процесуальними засобами та визначення їх достовірності¹⁴⁰.

Проте хотілося б зауважити, що для кримінального процесу важливо, щоб були відомі не тільки джерело інформації, але і спосіб її отримання. Якщо спосіб отримання фактичних даних невідомий, виникають сумніви щодо того, чи законним шляхом вони отримані, і чи не порушені при цьому законні права та інтереси громадян.

Прийнятий 18 лютого 1992 р. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" відкрив нові перспективи для використання в доказуванні матеріалів, отриманих оперативним шляхом, вніс цілий ряд

¹⁴⁰ Томін В.І. Острые углы доктринального обеспечения радикальной реформы уголовного судопроизводства // Цель и средства в уголовном судопроизводстве. Н. Новгород, 1991. С. 8-11.

концептуально нових положень у правові основи, теорію й практику збирання та дослідження доказів при розкритті та розслідуванні злочинів.

По-перше, здійснено законодавче регламентування всієї оперативно-розшукової діяльності, у силу чого матеріали, отримані в процесі її здійснення, втратили риси “даних, які не підлягають розголошенню” або “матеріалів, які здобуті негласним шляхом і не мають доказової перспективи”. Навпаки, тепер вони можуть мати значення “даних, отриманих у передбаченому законом порядку”. На цій основі їм відкривається шлях до кримінально-процесуального доказування. Позитивно може вирішуватися питання про їх допустимість у справі.

По-друге, значно розширено систему гласних, регламентованих законом дій, спрямованих на виявлення та закріплення слідів злочину та інших фактичних даних, які згодом можуть мати значення доказів у кримінальній справі.

По-третє, законодавець установив, що матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути представлені для використання в кримінальному процесі безпосередньо, без дотримання умови, яка раніше мала обов'язкову силу, що джерело та спосіб отримання таких даних не повинні розголошуватися. Суб'єктам доказування, як впливає з цього, належить самим визначитися, які дані, здобуті оперативним шляхом, використовувати та як саме.

Ученими як Росії¹⁴¹, так і України¹⁴² розглядалися різні аспекти використання оперативних даних під час розслідування злочинів, але розмаїття думок щодо використання результатів оперативно-розшукової діяльності безпосередньо в доказуванні триває. Багато розбіжностей в тлумаченні закону виникає саме через недосконалість власне нормативного акта.

Звернемося до самого Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Ст. 8 Закону говорить, що оперативним підрозділам надається право: опитувати осіб за їх згодою; проводити контрольні закупки товарів метою виявлення фактів протиправної діяльності; витребувати,

---

¹⁴¹ *Мешков В. М., Попов В. Л.* Оперативно-розыскная тактика и особенности легализации полученной информации в ходе предварительного следствия. – М., 1999; Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. В.Б. Рушайло. – СПб, 2000. – С. 619-656.

¹⁴² *Сергеевский И. В.* Научно-практический комментарий Закона Украины “Про оперативно-розшукову діяльність”. – К., 2000. С. 127-140; *Козаченко І. П.* Охоронна і захисна функції оперативно-розшукової діяльності // Наук. вісник Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – №1. – С. 87-100; *Климчук В.* Необхідне процесуальне оформлення результатів оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2000. – №1. – С. 91-94; *Погорельский М.* Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – №9. – С. 47-48.

збирати та вивчати документи та дані, які характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб; негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи й інші предмети, які можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, або отримувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки (п. 7); знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації; здійснювати візуальний нагляд у громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- та відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів (п. 11); отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені.

У процесі здійснення вказаних дій можуть бути отримані найрізноманітніші джерела та носії доказової інформації (відеоплівки із записом дій злочинців, фотокопії документів, зброя, наркотики, матеріали звукозапису, кінозйомки, похідні речові докази тощо). Чи можуть вони бути використані як докази у кримінальних справах, які порушуються згодом? І якщо можуть, то за яких умов?

У ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” записано: “Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються: 1) як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або для проведення невідкладних слідчих дій; 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі; 3) для попередження, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісті зникли...”.

Очевидно, що як матеріали оперативно-розшукових дій слід розуміти не матеріали оперативної справи, а фактичні результати оперативних або розшукових заходів – фактичні дані про сам злочин та осіб, які його вчинили.

Зі змісту пункту 1 ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” випливає, що такі фактичні дані можуть використовуватися як приводи та підстави до порушення кримінальної справи. Якщо припускати, що як підстави до порушення кримінальної справи виступають докази, то можна стверджувати, що матеріали оперативно-розшукової діяльності мають доказове значення. Однак з аналізованого положення можна зробити й інший висновок. До того ж, у КПК України про такі приводи та підстави не згадується, а самі поняття “приводи” та “підстави” аж ніяк не змішуються, чітко розмежовуються згідно з установленною правовою термінологією.

Не з'ясує до кінця ситуацію й аналіз п. 3 ст. 10 Закону України

“Про оперативно-розшукову діяльність”. Що означає положення, згідно з яким матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть використовуватися для розслідування злочинів?

Виникає запитання, яким чином вони можуть використовуватися? Для висунення версій, визначення місця знаходження доказів, як підстав для обшуку чи ж як докази?

Доказування – основний зміст діяльності з розслідування злочинів. І якщо закон припускає можливість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в розслідуванні у цілому, то значить припускає і в доказуванні як одній із складових розслідування. Але все ж сумніви залишаються.

Залишаються вони й після аналізу п. 2 ст. 10 цього Закону, де вказано, що матеріали оперативно-розшукової діяльності “використовуються для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальній справі”. Виходить, що дані ОРД можуть використовуватися для отримання інших фактичних даних, “які можуть бути доказами”. Очевидно, що для отримання доказів можуть використовуватися відомості будь-якого характеру, у тому числі конфіденційного. Проблема безпосереднього використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах залишилася відкритою. У науці та практиці вона розв’язується по-різному.

Характерна в цьому відношенні думка самих працівників-практиків. Так, на запитання про те, за яких умов матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть використовуватися як докази, 12 % опитаних слідчих відповіли, що у разі, коли це не потягне за собою розголошення прийомів та методів їх отримання, а 14% – якщо їх отримання не пов’язане із застосуванням заходів примусу до громадян або втручанням у їх законні права та інтереси. Дванадцять відсотків опитаних заявили, що матеріали оперативно-розшукової діяльності взагалі не можуть бути використані в доказуванні, а решта не змогли відповісти на дане запитання.

Деякі автори вважають, що оперативно-розшукова діяльність є діяльністю непроцесуальною, лежить за межами доказування, а її результати доказового значення не мають, хоча можуть використовуватися як орієнтуюча інформація для знайдення об’єктів – джерел або носіїв доказової інформації чи під час висунення версій¹⁴³.

Інші науковці вважають, що оперативно-розшукові дії можуть бути

---

¹⁴³ Васильєв А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984. – С.48.

одним із способів отримання доказів¹⁴⁴.

Щодо цього зауважимо, що ст. 10 Закону Російської Федерації “Про оперативно-розшукову діяльність” визначає, що результати цієї діяльності можуть бути використані для підготовки та здійснення слідчих дій, а також як докази у кримінальних справах після їх перевірки відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

Очевидно, усс ж треба розв’язати принципово важливе питання про те, чи всі оперативно-розшукові дії можуть бути засобом отримання фактичних даних, які мають доказове значення, та за яких умов отримані дані можуть мати доказову перспективу – використовуватися у процесуальному доказуванні.

Наприклад, чи може мати доказове значення фотокопія документа або ж сам документ, які були отримані оперативним працівником у процесі так званого негласного проникнення в житлове приміщення та візуального спостереження в ньому (п. 7 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”)? Проаналізуємо дану ситуацію.

Конституція України передбачає право недоторканності житла громадян. Як виняток КПК України допускає можливість вилучення прихованих там предметів або документів шляхом проведення обшуку, який здійснюється за порушеною кримінальною справою за рішенням суду та, як правило, у присутності квартиронаймача або власника житлового приміщення, або осіб, які проживають разом із ним. Отже, установлюючи такий порядок отримання речових доказів, що скриті в житловому приміщенні, закон тим самим виключає будь-який інший. По суті, законодавець вже висловився за неприпустимість вторгнення в помешкання громадян до порушення кримінальної справи, тим більше таємно від мешканців або власників житлового приміщення, тобто в іншій формі, ніж передбачає кримінально-процесуальний закон. Вилучення будь-яких предметів або документів із житла громадян за їх відсутності та без складання документів, які фіксують, що і де вилучено, суперечить конституційній гарантії недоторканності житла, позбавляє громадянина можливості захистити свої законні права та інтереси. Адже він, не будучи повідомленим про подібні дії, не може ні оскаржити їх, ні витребувати вилучене, якщо навіть має для того підстави. По суті такого роду діями правоохоронні органи змінюють правовідносини власності, не вступаючи при цьому в будь-які правовідносини із самим власником вилученої речі.

Ні за яких умов не можуть мати значення доказів у кримінальній справі відомості, дані, матеріали, предмети або документи, здобуті під

¹⁴⁴ Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. М., 1991. - С. 80-84.

час негласного проникнення оперативного працівника до житлових або інших приміщень та здійснення там візуального огляду. Вони не відповідають вимогам допустимості, оскільки закон містить іншу форму вилучення у громадян предметів і документів, що мають значення у справі та перебувають у їх володінні. Ця форма містить більше гарантій захисту від необґрунтованих вторгнень до помешкань та у сферу особистого життя громадян, від порушень їхніх прав та законних інтересів.

На таких позиціях і стояла практика з часу прийняття Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". 18 січня 2001 р. Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" ч. 2 ст. 8 цього закону було змінено та викладено в такій редакції: "Негласне проникнення до житла чи до іншого володіння, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання такого дозволу суду або про відмову в ньому зазначені особи повідомляють прокурору протягом доби. Застосування цих заходів проводиться виключно з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві"¹⁴⁵.

Ця новела досить цікава. Мабуть вперше в історії безапеляційно вимагається від дізнавача (слідчого), діяльність якого регламентується кримінально-процесуальним кодексом, результати підпорядкованої завданням кримінального процесу діяльності, що регламентується окремим законом, визнавати доказами. "Підлягають використанню" і не інакше? А слідчий, між тим, процесуально незалежний і сам оцінює фактичні дані відповідно до вимог Конституції України та вирішусь, які з них можуть, а які не можуть мати значення доказів.

Аналізуючи цю проблему, слід мати на увазі положення ст. 22 Конституції України, де зазначається, що під час прийняття нових законів не допускається звуження існуючих прав та свобод людини. Закони, що звужують права і свободи, не мають юридичної сили і не підлягають застосуванню. З огляду на це, не підлягає застосуванню положення як про документування перебування негласного проникнення оперативного працівника до житла людини та здійснення там візуального спостере-

¹⁴⁵ Див.: Офіційний вісник України. – 2001. – №8. – С. 311.

ження, так і про використання результатів такого документування як доказів.

У 2001 р. КПК України доповнений ще однією новелою. КПК України тепер у ст. 65 визначає, що доказами є фактичні дані, а ці дані *можуть* установлюватись не тільки показаннями осіб та іншими носіями інформації, а й протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів та іншими документами.

Але це зовсім не означає, що всі матеріали ОРД мають використовуватись як докази. Вони можуть, а не мають використовуватись як докази з урахуванням належності до справи, допустимості та достовірності.

Між тим, значна частина оперативних даних має значення конфіденційної інформації, інформації, що не підлягає розголошуванню. Отже, надати відповідні матеріали слідчому (дознавачу) чи ні – мають вирішити оперативні служби. З одного боку, надавати оперативну інформацію для використання в доказуванні слід тільки тоді, коли таку інформацію неможливо одержати – проведенням слідчих дій, наприклад, обшуку. З другого боку, надавати слід тільки офіційну (гласну, неконфіденційну) інформацію або інформацію якій може бути наданий статус не конфіденційної без шкоди для негласних і інших співробітників оперативних підрозділів, забезпечення безпеки особи та оперативної роботи в цілому. Нарешті надавати слід тільки таку інформацію, здобуття та фіксація якої не суперечить чинному законодавству, урахуовуючи принцип верховенства права, найвищої юридичної сили норм Конституції України та пріоритету прав і свобод людини.

Слідчий же, як і дознавач, має забезпечити використання в доказуванні лише достовірних даних і лише тих, які здобуті законним шляхом, із додержанням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини, які до того ж під час прийняття нових законів не можуть звужуватись.

На наш погляд, негласне проникнення оперативного працівника в житло людини може мати тільки характер негласного розвідувального та контррозвідувального оперативно-розшукового заходу і не може виступати засобом отримання доказів.

Було б нелогічним, якби кримінально-процесуальний закон надавав слідчому менше повноважень під час провадження розслідування у кримінальній справі, тобто тоді, коли вже встановлені ознаки злочину, ніж оперативному працівникові для знайдення ознак злочину та підстав для порушення кримінальної справи.

У розв'язанні проблеми можливої або тієї, яка є, конкуренції правових норм різних законів повинен діяти такий принцип. Якщо ті або інші дії треба здійснити у зв'язку з фактом злочину, який мав місце або вста-

новлюється, і ці дії пов'язані із вторгненням у права людини, що охороняються Конституцією, а кримінально-процесуальний закон містить конкретні вказівки на підстави їх провадження та детально їх регламентує, то подібного роду дії не можуть здійснюватися в іншій, більш вільній формі поза кримінальним процесом та його процесуальною формою як гарантією захисту прав та законних інтересів громадян. Регламентація дій, спрямованих на отримання доказових матеріалів, не повинна суперечити Конституції та прийнятим міжнародним правовим актам. Зокрема законодавчі новели ні в якому разі всупереч ст. 22 Конституції України не повинні звужувати діючі гарантії захисту прав і свобод людини, мають виходити із загальних принципів теорії доказів та доказового права, гарантувати можливості відновлення прав та законних інтересів громадян, порушених або змінених діями, що проводяться для отримання доказів. Такий принцип повинен стати головним під час розв'язання конкуренції правових норм та питання про припустимість використання у кримінально-процесуальному доказуванні матеріалів, отриманих у процесі оперативно-розшукових або інших неprocesуальних дій.

Не можуть використовуватися як докази показання оперативного працівника про факти, які стали йому відомі від інформаторів або інших конфіденційних, негласних джерел, а також інформація, отримана за винагороду. По-перше, достовірність такої інформації сумнівна, а перевірка її практично неможлива. По-друге, кримінально-процесуальний закон (ст. 68 КПК України) визначає: "Не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані". У цьому зв'язку вищезгаданий досвід США для нас неприйнятний.

Отримана за винагороду інформація не може мати доказової перспективи ще й тому, що сам кримінально-процесуальний закон передбачив інші правовідносини з власниками такої інформації, а саме: відновідальність за відмову від давання показань і за недонесення про відомий злочин, що готується або вчинений. У такій ситуації "продавець" інформації може легко стати обвинуваченим, а одержана ним винагорода – спрямована на прибуток державі. Отримавши статус обвинуваченого, він має право відмовитися від давання показань. Таким чином, "продана" ним інформація залишиться юридично нікчемною. Істину не можна купити!

Однак сказане зовсім не означає, що матеріали оперативно-розшукової діяльності взагалі не можуть використовуватися в доказуванні у кримінальних справах. На нашу думку, немає жодних перешкод для використання в кримінальному процесі як доказів фактичних даних,

отриманих у процесі дій, передбачених п. 1, 2, 4, 11 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, а саме: опитувати осіб за їх згодою; проводити контрольні закупки товарів з метою виявлення фактів протиправної діяльності; витребувати, збирати та вивчати документи й дані, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, а також спосіб життя окремих осіб, які підозрюються в підготовці або вчиненні злочину, джерело і розміри їх доходів; здійснювати візуальне спостереження у громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- та відосоймки, оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів.

Матеріали, отримані в процесі здійснення вказаних дій, можуть бути в порядку, визначеному у ст. 66 КПК України, надані дізнавачу (слідчому) для використання у кримінальній справі або ж витребувані останнім за своєю ініціативою. Після належної перевірки та визначення їх належності до справи, допустимості та достовірності вони можуть бути використані в судовому доказуванні.

Для цього, щонайменше, мають бути відомі як джерело фактичних даних, так і способи їх отримання та закріплення. Безперечно, що за неможливості прослідити увесь шлях руху доказових матеріалів до основного суб'єкта їх використання – суду, інколи стає можливим визначити їх достовірність, використовуючи для цього весь процесуальний арсенал засобів їх перевірки (провести впізнання, призначити експертизу тощо). Однак визначення достовірності доказових матеріалів передбачає можливість перевірки та способу їх отримання – чи законно вони здобуті, чи можуть вони бути допущені до справи.

Якщо ми робимо висновок про можливість використання в кримінальному процесі фактичних даних, отриманих непроцесуальним шляхом, то це означає, що ми впевнені в тому, що вони достовірні, а під час їх отримання додержані всі передбачені законом правила, не порушені законні інтереси громадян та організацій, не використовувалося безпідставне та протизаконне насильство, усім учасникам гарантувалася можливість реалізації їхніх прав та обов'язків. Для цього має бути відомим як джерело фактичних даних, так і спосіб їх отримання.

У кримінальному процесі можуть використовуватись лише такі фактичні дані, джерело та спосіб отримання яких є відомими та законними, а самі фактичні дані – достовірними.

Одним з основних недоліків Закону “Про оперативно-розшукову діяльність” є те, що він недостатньо диференціює пізнавально-засвідчувальні та розвідувальні дії, не містить необхідних правил провадження окремих оперативно-розшукових дій, спрямованих на отримання доказової інформації, не визначає, хто і як повинен їх проводити, які права мають при цьому інші учасники, як документувати хід та ре-

зультати їх провадження. У силу цього можливість отримання доказів не завжди перетворюється на дійсність.

На нашу думку, у Законі “Про оперативно-розшукову діяльність” слід було б виділити окремих розділ, у якому б регламентувалися спеціальні пізнавально-комунікативні та засвідчувальні дії, спрямовані на отримання доказових фактичних даних. Такий розділ можна було б назвати “Розшукове дізнання” або “Процесуально-розшукові дії”. Може використане поняття “оперативно-розшукове доказування” або будь-яке інше, яке вказує на відмінну ознаку регламентованої тут діяльності – спрямованість на отримання не будь-якої, а саме доказової інформації. Дії, які регламентуються в даному розділі, повинні мати гласний характер та бути засобом легалізації негласної інформації до початку кримінального процесу.

Вони мають забезпечувати не тільки отримання інформації, але і її закріплення, тобто належну фіксацію та засвідчення, пристосування її для подальшого використання в доказуванні.

Інші оперативні дії можна було б визначати як “оперативно-розвідувальні” та регламентувати у відповідному розділі. Інформація, отримана в процесі їх здійснення (знімання інформації з каналів зв’язку, негласне проникнення та візуальний огляд жилого приміщення, отримання повідомлень від інформаторів тощо), не підлягає використанню як доказ в силу конфіденційності джерела та способу її отримання.

Поряд з цим може бути розширена і сама система гласних оперативно-розшукових дій як засобів отримання доказів. Зокрема, вона може бути доповнена такими діями, як технічне документування протиправних дій і слідів злочину, вилучення зразків сировини та продукції для порівняльного дослідження.

У межах оперативно-розшукової діяльності, яка слугує інколи єдиним засобом виявлення злочинів (наприклад, розкрадань, що здійснюються шляхом порушення технологічних операцій та недовкладення певного виду сировини в напівфабрикати, виготовлення наркотичних речовин тощо), було б виправданим, на наш погляд, проведення експертних досліджень. Закон може надати органам оперативно-розшукової юрисдикції право призначення експертизи. Її форма повинна стати універсальною та єдиною як для стадії виявлення злочину, так і для інших стадій кримінального процесу, має включати в себе всі гарантії достовірності висновків експерта, закладені в кримінально-процесуальному законі.

Разом з тим у законі стосовно регламентації оперативно-розшукових дій, спрямованих на отримання доказової інформації, мають бути закріплені загальні положення доказового права. Мають бути законодавчо встановлені, як мінімум, основні вимоги до пізнавально-

комунікативної діяльності, характерні для доказування: складання письмових актів, які фіксують хід та результати виконаних дій; докладне відображення в таких документах обставин та умов отримання фактичних даних, індивідуальних ознак предметів, які вилучаються, або факту прикріплення до них засвідчувальних бирок; виду, умов та результатів застосування технічних засобів; засвідчення істинності записів у складених актах підписами учасників.

Ми не виключаємо того, що в перспективі деякі з оперативно-розшукових дій можуть бути докладно регламентовані кримінально-процесуальним законом та отримати статус слідчих дій. Особливий інтерес у цьому плані становлять візуальне спостереження в громадських місцях та провадження контрольних закупок. Хоча зауважимо, що дії з провадження контрольних закупок є одним з різновидів спостереження в громадських місцях. Обидві ці дії можуть створювати єдиний правовий інститут нового засобу отримання доказів. Що стосується дій, передбачених п. 1 і 4 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, то аналогічні форми отримання фактичних даних передбачені кримінально-процесуальним законом (ст. 66 та 97 КПК України).

Нарешті, допускаючи до використання в кримінально-процесуальному доказуванні матеріали оперативно-розшукової діяльності, дуже важливо потурбуватися про те, щоб саме кримінально-процесуальне доказування виключало б використання сумнівних джерел та недоброякісних носіїв інформації, а також недостовірних даних. У цьому зв'язку в законі має бути прямо вказано, що не можуть бути доказами дані, джерело або спосіб отримання яких невідомі або не передбачені законом.

Реалізуючи дану концепцію, ст. 62 Конституції України визначила: “Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях”.

Більше того, ст. 32 Конституції України визначає: “Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом...”.

Гарантуючи таємницю телефонних переговорів, ст.31 Конституції України визначає, що “виїмки можуть бути встановлені лише судом”. З цього випливає, що технічне документування розмов буде законним лише за наявності судового дозволу на здійснення таких дій. Ніякі інші методи фіксації усної мови без згоди на те зацікавлених осіб законними бути не можуть і до використання в доказуванні не допускаються. Громадянин має право вимагати вилучення будь-якої інформації, отриманої щодо нього незаконним шляхом, а також відшкодування заподіяної при цьому моральної шкоди.

Пропонуємо доповнити КПК України нормою такого змісту: *“Фактичні дані, отримані шляхом здійснення оперативно-розшукових дій можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні за умови, що з’ясовано і може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття; ці дані здобуті відповідно до вимог закону без неприпустимого втручання в гарантовані Конституцією України права та свободи громадян, і становлять достовірну інформацію”*.

Розгляд проблеми вдосконалення законодавства про оперативно-розшукову діяльність призводить до висновку про необхідність розробки Кодексу про оперативно-розшукову діяльність. У ньому, перш за все, мають бути визначені принципові положення реалізації оперативно-розшукових даних у кримінальному процесі, подано цілісну систему принципів оперативно-розшукової діяльності з урахуванням чинного кримінально-процесуального законодавства та перспектив використання оперативно-розшукових даних в доказуванні у кримінальному судочинстві.

Принципи оперативно-розшукової діяльності – це закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найбільш загальні положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності органів оперативно-розшукової юрисдикції, спосіб і процесуальну форму діяльності даних органів та їх посадових осіб, створюють систему гарантій істини, досягнення мети оперативно-розшукового процесу та захисту життя, здоров’я, прав і свобод людини.

Проблема принципів оперативно-розшукової діяльності малодосліджена.

У статті 4 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” (Принципи оперативно-розшукової діяльності) зазначається: “Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах:

- законності;
- дотримання прав і свобод людини;
- взаємодії з органами управління і населенням”.

Аналізуючи законодавство інших країн, слід звернути увагу на деякі розбіжності у визначенні системи принципів оперативно-розшукової діяльності. Так, Закон “Про оперативно-розшукову діяльність” Російської Федерації поряд із засадами, що названі і в законодавстві України, відносить до системи принципів оперативно-розшукової діяльності такі положення, як *“конспірація, поєднання гласних і негласних начатк”*. Відповідний закон Білорусії до принципів оперативно-розшукової діяльності зараховує *“підконтрольність та підзвітність вищим органам державної влади”*.

У юридичній літературі деякими авторами робиться спроба розширити визначену в законі систему принципів оперативно-розшукової дія-

льності, зокрема пропонується включити до неї такі основоположні ідеї, засади чи інші, на думку авторів найбільш загальні положення, що можуть мати значення принципів: конфіденційність, конспіративність, добровільність, наступальність, цілеспрямованість, об'єктивність, доцільність¹⁴⁶, розподіл повноважень, взаємодія з іншими органами, поєднання секретних кадрових працівників з іншими інформаторами, забезпечення екологічної безпеки, незалежність суб'єктів, що здійснюють ОРД¹⁴⁷.

Але зауважимо, що багато з названих положень навряд чи зможуть відповідати поняттю “принцип оперативно-розшукової діяльності”. Екологічна безпечність – це добре, добре і санітарна, епідемічна та пожежна безпечність, але до чого тут основоположні ідеї ОРД?

Принципи оперативно-розшукової діяльності, тобто принципи оперативно-розшукового процесу – це суто принципи провадження оперативно-розшукової діяльності органами оперативно-розшукової юрисдикції, це принципи виконання суб'єктами оперативно-розшукового процесу своїх функцій, це основоположні фундаментальні ідеї, що визначають суть, форму та методи діяльності, спрямованої на вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності. Принципи мають зміцнювати гарантії встановлення істини та захисту прав і свобод людини.

Отже, дійсно фундаментальною проблемою є проблема створення концептуальної моделі системи принципів оперативно-розшукової діяльності.

Ми вважаємо за необхідне включати до концептуальної моделі системи принципів оперативно-розшукового процесу, а саме до *системи галузевих принципів* такі засадами, як-от: об'єктивність; конфіденційність та конспіративність; недопустимість фізичного та психічного насильства під час здійснення оперативно-розшукової діяльності; взаємодія з органами управління і населенням; убезпечення учасників оперативно-розшукового процесу; допустимість застосування примусових заходів лише у разі крайньої необхідності; незалежність особи, яка здійснює оперативно-розшукову діяльність; *допустимість передачі для використання в доказуванні лише таких достовірних фактичних даних, джерело та метод одержання яких можуть бути розголошені без шкоди для учасників оперативно-розшукової діяльності чи невинуватної шкоди законним інтересам інших людей, якщо іншими засобами одержати відповідну інформацію неможливо*; відшкодування шкоди, завданої незаконними діями та рішеннями органів оперативно-

¹⁴⁶ Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. К., 2000. - С. 74-78.

¹⁴⁷ Основы оперативно-розшукової діяльності: Учебник / Под ред. В.Б. Рушайло. СПб, 2000. - С. 75-91.

розшукової юрисдикції.

При цьому міжгалузеві та деякі загально правові принципи, особливо такі, як *недоторканність сфери особистого життя; недоторканність особи; недоторканність житла, забезпечення таємниці листування, телефонних і інших переговорів, телеграфної та поштової кореспонденції; забезпечення таємниці банківських вкладів; неприступність права власності; у зв'язку з особливостями оперативно-розшукового процесу та виникаючих при цьому правовідносин, одержують нове теоретичне осмислення, змістовне збагачення та юридичний розвиток, набувають суто галузевого змісту.*

*Конфіденційність та конспіративність – основні принципи оперативно-розшукової діяльності. Конфіденційний – довірчий, суто приватний, таємний*¹⁴⁸.

Згідно з пунктом 13 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” органам оперативно-розшукової юрисдикції надано право встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності.

Принцип конфіденційності означає, що ОРД спирається на довірче сприяння окремих людей, залучення їх до негласного співробітництва на добровільній, довірчій основі з використанням суто особистих здібностей та бажань.

Конспірація – це заходи, яких уживає таємна організація для збереження в таємниці своєї діяльності. Конспіративність у сфері оперативно-розшукової діяльності – безумовне дотримання таємниці щодо негласних співробітників, форм і методів діяльності, джерел одержання інформації та щодо самої оперативно-розшукової інформації. Застосування цього принципу створює передумови для затримання злочинців з речовими доказами та успішне подальше публічне розслідування справи. Безумовно, що на певному етапі в інтересах правосуддя ті чи інші дані можуть бути віддані гласності й надані для використання в кримінальному процесі, але це буде завершальна стадія ОРД.

Сам термін “конспіративність” означає секретність, таємність¹⁴⁹ і згадується в Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Зокрема, згідно з пунктом 16 ст. 8 цього закону органам оперативно-розшукової юрисдикції надано право “створювати з метою конспірації підприємства, організації, використовувати документи, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів”. Безумовно, тут ідеться лише про окрему форму діяльності, але сама така форма неможлива без дотри-

¹⁴⁸ Новий тлумачний словник української мови. – К., 2000. – Т.2. – С. 320.

¹⁴⁹ Там само. – С. 314

мання принципу конспіративності, який має діяти не лише в період застосування конкретного заходу, а і протягом усього оперативнорозшукового процесу.

Віднесення до системи принципів ОРД такої засади як конспіративність обумовлюється характером самої цієї діяльності, яка здебільшого пов'язана з отриманням інформації від засекречених співробітників, а нерідко і від таких, які за спеціальним дорученням проникли у злочинну групу. Конспіративність необхідна як для ефективного продовження ОРД, так і для забезпечення безпеки негласних співробітників.

Конспіративність означає, що є таємницею відомості щодо сил, засобів, джерел, методів, планів, результатів ОРД; негласних співробітників, що проникли до злочинних угруповань; штатних співробітників, інформаторів та інших осіб, які беруть участь у проведенні ОРД. Відповідні відомості можуть бути розголошені тільки в передбачених законом випадках.

Відомий розвідник Кім Філбі зауважував: "Допоки триває таємна війна з непримиренним супротивником, основні принципи нашої діяльності зберігають свою першочергову важливість. Перший з цих принципів, грубо кажучи: "тримай язик за зубами"¹⁵⁰.

У процесі проведення ОРД вживаються заходи для конспірації співробітників, збереження в таємниці факту, методів і форм ОРД, маскування в разі необхідності із застосуванням "легенд".

Згідно з частиною 3 ст. 11 Закону України "Про оперативнорозшукову діяльність" особи, які залучаються до виконання завдань оперативнорозшукової діяльності, зобов'язані зберігати таємницю, що стала їм відома. Розголошення цієї таємниці тягне за собою відповідальність за чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини.

Принцип конспіративності ОДР має схожі ознаки з принципом недопустимості розголошення без дозволу слідчого даних досудового слідства. До речі за розголошення даних досудового слідства встановлена кримінальна відповідальність. Було б виправдано та доцільно встановити відповідальність і за навмисне порушення принципу конспіративності у сфері ОРД, розголошення джерел і форм здобуття інформації та даних про агента, якщо це потягло за собою негативні наслідки.

Принцип недопустимості фізичного та психічного насильства під час здійснення оперативнорозшукової діяльності. У статті 9 Закону України "Про оперативнорозшукову діяльність" зазначається, що "для отримання інформації забороняється застосовувати технічні за-

¹⁵⁰ Філбі К. Моя тайная война. - М., 1982. - С. 12.

соби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу”.

Взаємодія з органами управління та населенням. Під час проведення оперативно-розшукової діяльності органи оперативно-розшукової юрисдикції на добровільних засадах можуть залучати до співробітництва безкоштовно чи за винагороду окремих фізичних та посадових осіб, фахівців, користуватися сприянням засобів масової інформації, окремих громадських організацій і формувань.

Оскільки у протидії злочинності зацікавлене все суспільство, органи влади й управління, населення, то взаємодія з органами управління та населенням стає фундаментальною основою ОРД, набуває ознак принципів ОРД.

Згідно з частиною 1 та 2 ст. 11 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” державні органи зобов’язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності. За бажанням осіб їх співробітництво з оперативним підрозділом може бути оформлено письмовою угодою з гарантуванням конфіденційності співробітництва.

Незалежність суб’єктів оперативно-розшукової юрисдикції. Об’єктивність будь-якого процесу може бути забезпечена за умови незалежності особи, яка здійснює відповідну діяльність. Оперативний працівник має бути незалежним, самостійним і підкорятися тільки законі. Він самостійний у виборі форм, методів і тактики ОРД за винятком випадків, коли законом передбачено затвердження його рішень керівниками оперативних підрозділів чи одержання дозволу суду на проведення певних оперативних заходів.

Принцип незалежності й самостійності оперативного працівника зобов’язує ставитись до оперативного працівника як до самостійного та незалежного суб’єкта кримінального процесу, утримуватись від будь-якого стороннього незаконного впливу на прийняття ним рішень.

Допустимість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності – принципове положення, згідно з яким втручання у сферу прав і свобод людини, застосування примусових заходів повинно допускатись лише у разі крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя, захисту добробуту, прав і свобод людини, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута.

Цей принцип випливає із логічного аналізу співвідношення завдань ОРД та гарантій законності ОРД. Він безпосередньо визначений у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., де зазначається:

працівники правоохоронних органів зобов'язані поважати та захищати гідність і права людини; *застосовувати примусові заходи тільки у разі крайньої необхідності і в тих межах, у яких це потрібно для виконання обов'язків.*

Це положення конкретизується в окремих нормах Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, зокрема в ч. 2 ст. 8 визначається, що зняття інформації з каналів зв'язку та застосування інших заходів, пов'язаних з обмеженням прав і свобод людини, “проводяться виключно з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо”. До того ж такі заходи у сфері протидії злочинності можуть бути проведені тільки з метою запобігання, припинення та розкриття тяжких злочинів (ч. 14 ст.9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”).

Думається, що Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” слід доповнити нормою такого змісту: “Застосування примусових заходів, будь-яке втручання в сферу прав і свобод людини, повинно допускатись лише у разі крайньої необхідності, якщо забезпечити розв'язання завдань оперативно-розшукової діяльності іншими засобами неможливо, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута”.

Нарешті, одним із принципів має стати принцип допустимості передачі для використання в доказуванні лише таких достовірних фактичних даних, джерело і метод одержання яких можуть бути розголошені без шкоди для учасників оперативно-розшукової діяльності чи невинуватної шкоди законним інтересам інших людей і якщо іншими засобами отримати відповідну інформацію неможливо.

3.4. Проведення органом дізнання слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку

Зняття інформації з каналів зв'язку – самостійна слідча дія, яка проводиться тільки за рішенням голови апеляційного суду чи його заступника і полягає в технічному документуванні розмов та іншої інформації, що передається технічними каналами зв'язку. Ця слідча дія може бути проведена на будь-яких стадіях кримінального процесу, в тому числі і до порушення кримінальної справи. Результати технічного документування можуть мати значення доказів у справі, якщо вони відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності.

Підстави і порядок проведення даної слідчої дії викладено у ст. 187, 187¹ КПК України.

Оскільки ця процесуальна дія передбачена кримінально-процесуальним законодавством лише в 2001 році та є новою слідчою дією, є сенс зупинитись на теоретичних і практичних аспектах її законодавчого регулювання та практичного застосування.

Об'єктом дослідження даної слідчої дії виступає: інформація, якою обмінюються по технічних каналах зв'язку обвинувачені, підозрювані, підсудні між собою чи з іншими особами, а також інформація, якою обмінюються таким засобом будь-які особи з обвинуваченими, підозрюваними чи підсудними.

До інформації, яка може бути зафіксована із застосуванням даної слідчої дії належить лише інформація, яка передається по технічних каналах зв'язку – по телефону, мобільними засобами телефонного, електронного чи радіо зв'язку, за допомогою комп'ютерної мережі зв'язку тощо.

Розмови людей віч-на-віч (наодинці) не можуть прослуховуватися в порядку проведення даної слідчої дії і не є об'єктом дослідження. Подібні розмови у виняткових випадках можуть бути зафіксовані лише в порядку проведення на законних підставах здійснюваного оперативно-розшукового заходу – візуального спостереження і технічного документування в суспільних місцях. Зауважимо, що таке документування можливе лише в суспільних місцях і ніде більше (неприпустимо та категорично забороняється будь-кому встановлювати диктофони чи так звані “жучки” під диваном або в іншому місці житлового чи службового приміщення), і тільки суб'єктами, уповноваженими на здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Фактичні підстави зняття інформації з каналів зв'язку. Зняття інформації з каналів зв'язку може бути застосоване лише за наявності достатніх підстав уважати, що в інформації, яка передається по технічних каналах зв'язку від підозрюваного чи обвинуваченого іншим особам або від інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому, а також в інформації, якою останні обмінюються з допомогою засобів зв'язку між собою, містяться дані про вчинений злочин і якщо іншими способами одержати ці дані неможливо.

Арешт на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, щоб запобігти злочиніві, може бути застосований до порушення кримінальної справи.

Юридичні підстави зняття інформації з каналів зв'язку. Зняття інформації з каналів зв'язку проводиться тільки за рішенням голови апеляційного суду чи його заступника.

За наявності необхідних підстав орган дізнання за погодженням з прокурором звертається з поданням до голови апеляційного суду за місцем провадження слідства про зняття інформації з каналів зв'язку. Голова суду чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, за необхідності вислуховує думку дізнавача (слідчого), прокурора, після чого залежно від підстав для прийняття такого рішення виносить постанову про зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому. Постанова оскарженню не підлягає, на неї не може бути внесено подання прокурором.

Постанова про зняття інформації з каналів зв'язку направляється органом дізнання начальнику відповідної установи, для якого вона є обов'язковою до виконання. Начальник відповідної установи знімає інформацію з каналів зв'язку і протягом доби повідомляє про це дізнавачу (слідчому). Не рекомендується фіксувати телефонні розмови з допомогою цифрової аудіотехніки.

Дізнавач прослуховує чи іншим відповідним способом "вивчає" зміст знятої інформації, про що складає протокол. У разі виявлення в інформації даних, що мають доказове значення, у протоколі відтворюється відповідна частина запису, після чого дізнавач своєю постановою визнає носія знятої інформації доказом і приєднує його до справи. Дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку, у разі потреби проводиться за участі спеціаліста.

Результати технічного документування телефонних розмов чи зняття інформації з інших технічних каналів зв'язку можуть мати значення доказів у справі, якщо відповідають умовам належності до справи, допустимості та достовірності.

Допускатися до використання як докази можуть лише такі матеріали, які одержані суб'єктом, уповноваженим на здійснення відповідної дії, одержані за винесеним відповідно до закону рішенням голови апеляційного суду чи його заступника, з дотриманням передбачених Конституцією України гарантій недоторканності особистого життя людини та таємниці телефонних й інших розмов (чинним законодавством України не передбачено фіксування розмов людей віч-на-віч без посередництва технічного каналу зв'язку і т.д.), самі матеріали всебічно досліджені, у тому числі експертами, і є достовірними, немає ніяких ознак монтажу.

Для визначення достовірності фактичних матеріалів технічного документування може бути призначена криміналістична експертиза,¹⁵¹ а саме: експертиза матеріалів та засобів звукозапису, головною метою

¹⁵¹ Детальніше див.: *Ситневский М. В., Жариков Ю. Ф., Попов Ю. П. и др. Судебно-акустическая экспертиза следов.* – Х., 1997.

якої є ідентифікація засобів звукозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона та ін.), що використовувалися для отримання фонограм, ідентифікація особи за голосом та мовою на фонограмі, вирішення питань, пов'язаних із технологією виготовлення фонограм, вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища, у якому проводився запис фонограми, та умов запису.

Для ідентифікації засобів звукозапису на дослідження надається сам засіб (магнітофон, відеомагнітофон, відеокамера, диктофон) та фонограма.

Для ідентифікації осіб за мовою чи голосом, записаними на фонограмі, експерту як порівняльні зразки надаються фонограми, на яких їхня мова записана у формі бесіди (допиту, очної ставки тощо).

Фонограма повинна бути без сторонніх звуків чи шумів, з достатнім рівнем запису, виготовлена на якісній апаратурі та матеріалах (компакт-касеттах), що відповідають установленим стандартам, з невеликим терміном використання. Вимова має бути чіткою, розбірливою. Для запису зразків бажано залучати експерта (спеціаліста). Експертові надається також протокол прослуховування фонограм.

Для вирішення неідентифікаційних завдань експертові надається сама фонограма. Для встановлення факту монтажу фонограми вказуються відрізки запису, стосовно яких є дані, що вони вмонтовані.

Якщо вирішуються питання, пов'язані з дослідженням ознак звукового середовища, у якому проводився запис, експертові слід надати опис цього середовища, а також експериментальні записи звуків з тих джерел, які створювали звукове середовище, на фоні якого, за припущенням слідчого (суду), проводився досліджуваний запис.

Експертиза матеріалів та засобів звукозапису може дати відповіді на такі запитання:

1. Кому з числа перелічених осіб належать окремі вислови, що містяться на фонограмі?
2. Чи є голос, зафіксований на фонограмі, голосом конкретної особи?
3. Дана фонограма є оригіналом чи копією?
4. Чи провадився запис безперервно?
5. Чи зазнавала змін дана фонограма?
6. Які є ознаки механічного та електронного монтажу на фонограмі?
7. Чи велась зафіксована на фонограмі розмова по телефону?
8. Який номер телефону набрався під час запису?
9. Фонограма записана у замкнутому чи відкритому акустичному середовищі?
10. Яким було взаємне розташування співрозмовників відносно мікрофона?

11. Що є джерелом звуків, зафіксованих на фонограмі?
12. Чи є джерелом звуку поданий на дослідження конкретний предмет (мається на увазі предмет, який може звучати)?
13. Чи походять звуки на поданих фонограмах з одного джерела?
14. Якими є тип, модель двигуна, робота якого зафіксована на фонограмі, та чи має він якісь дефекти?
15. Записане джерело звуку перебувало в нерухомому стані чи в русі?
16. Якою є швидкість руху джерела звуку?
17. На даному магнітофоні (відсомагнітофоні, диктофоні) записана фонограма?
18. На одному чи на різних магнітофонах (диктофонах, відеомагнітофонах) виготовлено дані фонограми (відеофонограми)?
19. На одному чи на різних магнітофонах виконані конкретні фрагменти фонограми?
20. На одному чи на різних диктофонах проводився запис фонограми та її стирання на конкретних ділянках?
21. Чи використовувався для запису фонограми конкретний технічний засіб (мікрофон, адаптер тощо)?

Матеріали технічного документування, щодо яких виникають сумніви в їх достовірності, використанню в доказуванні не підлягають.

Зняття інформації з технічних каналів зв'язку припиняється після закінчення терміну, встановленого для виконання цієї слідчої дії постановою судді. Слідчий скасовує арешт, накладений на кореспонденцію, або припиняє зняття інформації з каналів зв'язку, коли у здійсненні цих заходів відпадає необхідність, у разі закриття кримінальної справи або у разі передачі її прокуророві в порядку, передбаченому статтею 255 КПК України. Згода суду про припинення зняття інформації з технічних каналів зв'язку в даному разі не потрібна.

3.5. Затримання органами дізнання особи, підозрюваної у вчиненні злочину

Згідно зі статтею 106 КПК України орган дізнання має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі. Затримання є кримінально-процесуальною дією та здійснюється в передбаченому законом порядку.

Особа, яку підозрюють у вчиненні злочину, відповідно до ч. 1 ст. 106 КПК України може бути затримана за наявності однієї з таких підстав:

- 1) коли цю особу застали під час вчинення злочину або безпосеред-

ньо після його вчинення;

2) коли очевидці, у тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу як на таку, що вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його помешканні будуть знайдені очевидні сліди злочину.

За наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її можуть затримати лише в тому разі, якщо вона намагалася втекти чи не має постійного місця проживання, або якщо не встановлена особистість підозрюваного.

Для прийняття рішення про затримання підозрюваного поряд із вказаними в законі підставами необхідна наявність відповідного мотиву. Мотивом затримання у конкретному випадку може бути необхідність перешкодити особі ухилитись від розслідування, ховаючись від органів розслідування, або справити негативний вплив на його перебіг, виключити можливість продовження злочинної діяльності, учинення нових злочинів.

Затримані за підозрою у вчиненні злочину беруться під варту та утримуються в ізоляторах тимчасового утримання на таких самих правах, як і заарештовані. Однак для затримання, на відміну від арешту, санкція прокурора не потрібна. Затримання оформляється протоколом затримання, копія якого направляється прокуророві.

Строк затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обраховується з моменту доставлення її в орган дізнання або до слідчого, а якщо затримання провадиться на підставі постанови про затримання, винесеної органом дізнання або слідчим, то з моменту фактичного затримання.

Тривалість затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, не може перевищувати сімдесяти двох годин.

Слідчий або особа, яка провадить дізнання, зобов'язані роз'яснити затриманому його права та обов'язки, установлені чинним законодавством. Про це робиться відмітка в протоколі затримання.

Затримання особи є процесуальним актом, який офіційно ставить особу в стан підозрюваного. З моменту затримання особа одержує статус підозрюваного, який відповідно до ст.43¹ КПК України має такі права: знати, у чому він підозрюється; давати показання або відмовитися давати показання та відповідати на запитання; мати захисника і побачення з ним до першого допиту; подавати докази; заявляти клопотання та відводи; вимагати перевірки прокурором правомірності затримання; подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить оперативно-розшукові дії та дізнання, слідчого і прокурора. Про роз'яснення прав підозрюваному зазначається в протоколі затримання або постанові про

застосування запобіжного заходу.

Під час затримання провадиться особистий обшук підозрюваного з додержанням вимог ст.184 КПК України. Про обшук та його наслідки складається протокол, який підписують усі особи, які брали участь у цій слідчій дії.

Згідно зі статтею 21 КПК України особа, яка провадить дізнання, зобов'язана до першого допиту підозрюваного роз'яснити йому право мати захисника і скласти про це протокол. Доцільно скласти окрему декларацію прав затриманого, копію якої вручать підозрюваному.

Підозрюваний підлягає негайному допиту, а якщо зробити це неможливо, то він має бути допитаний не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання. До першого допиту він має право на побачення із своїм захисником віч-на-віч, тобто в обмежений час і наодинці. Під час допиту підозрюваного присутність захисника обов'язкова, окрім випадку, коли підозрюваний відмовляється від захисника, а відмова може бути прийнята, тобто закон у цьому разі не вимагає обов'язкової участі захисника. Така відмова допускається лише з ініціативи підозрюваного і не може бути перешкодою для участі у справі захисника інших підозрюваних.

Право затриманого знати, у чому його підозрюють, забезпечується насамперед, обов'язком особи, яка провадить розслідування, ознайомити підозрюваного з протоколом затримання, де вказуються підстави затримання та відомості про злочин, у вчиненні якого підозрюється затриманий.

Давати показання – це право, а не обов'язок підозрюваного. Підозрюваний не несе кримінальної відповідальності за відмову від давання показань або за давання заздалегідь неправдивих показань. Про затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, орган дізнання повідомляє його сім'ю.

Про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання зобов'язаний скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця затримання, пояснень затриманого, часу складання протоколу про роз'яснення підозрюваному в порядку, передбаченому ч.2 ст.21 КПК, права мати захисника та побачення з ним до першого допиту.

Протокол затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим.

Протягом сімдесяти двох годин після затримання орган дізнання, слідчий або прокурор:

1) звільняють затриманого – якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або

затримання було здійснено з порушенням вимог закону;

2) звільняють затриманого та обирають йому запобіжний захід, не зв'язаний з триманням під вартою;

3) *доставляють затриманого до судді з поданням про обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.*

Суддя, згідно з частиною 8 ст. 165² КПК України, вправі продовжити затримання до десяти, а за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого – до п'ятнадцяти діб, якщо для обрання затриманому запобіжного заходу є необхідність додатково вивчити дані про особу затриманого чи з'ясувати інші обставини, які мають значення для прийняття рішення з цього питання, про що виноситься постанова. У разі, коли така потреба виникне під час вирішення цього питання щодо особи, яка не затримувалася, суддя має право відкласти його розгляд на строк до десяти діб і вжити заходів, спроможних забезпечити на цей період її належну поведінку, або своєю постановою затримати підозрюваного, обвинуваченого на цей строк.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання сповіщає її сім'ю, чи одного з її родичів.

Проблеми затримання мають теоретичний, законодавчий та правозастосовний аспекти.

Серед науковців та працівників-практиків немає єдиної думки як про сутність, так і про практичне застосування та шляхи вдосконалення процесуальної форми затримання.

Більшість авторів визнають затримання слідчою дією та засобом збирання доказів¹⁵².

У статтях 92-93 нового КПК Росії віднесено затримання підозрюваного до числа примусових заходів. Ст. 146 КПК України затримання підозрюваного називає тимчасовим запобіжним заходом.

Закони деяких країн СНД допускають можливість отримання доказів у процесі затримання підозрюваного і передбачають засіб їх закріплення та засвідчення – протокол затримання. Сам протокол затримання підозрюваного, будучи процесуальним носієм фактичних даних, що мають значення у справі (тих, що відносяться до предмета доказування) та відповідають вимогам допустимості й достовірності, безперечно, є доказом у кримінальній справі.

Чому ж тоді такі різні думки з даного питання серед науковців та

---

¹⁵² *Щерба С. П.* Дознание // Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. – 3-е изд. / Под ред. В. М. Лебедева. М., 2000. – С. 225; *Громов Н. А.* Уголовный процесс России. – М., 1998. – С. 307; *Чувилев А. А.* Производство следственных действий // Уголовный процесс. Учебник для вузов / Под ред. В. П. Божьева. – М., 1998. – С. 286-288; *Шибіко В. П.* Слідчі дії // Михеско М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. К., 1999. – С. 244.

працівників-практиків? Мабуть, багато залежить від того, що вкладається в поняття “затримання”, яке коло дій підпадає під це поняття.

Особливо гостру дискусію викликає питання про те, чи вкладається “захват” та доставлення тієї або іншої особи в органи дізнання в поняття “кримінально-процесуальне затримання” чи ні. Деякі автори вважають такі дії елементами процесуального затримання¹⁵³. Поширеною є також думка про те, що названі дії не є елементом затримання в кримінально-процесуальному сенсі, а відносяться до адміністративних дій правоохоронних органів, зокрема міліції¹⁵⁴.

Розглядаючи дану проблему та аналізуючи чинне законодавство, І.Л. Петрухін зазначає, що “зараз «захват» та доставлення осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, – «нічийна зона», оскільки ці дії не регламентовані ані адміністративним, ані кримінально-процесуальним правом”. “Одне безперечно, – вважає він, – діяльність із «захвату» та доставлення в органи дізнання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, не слід залишати поза рамками кримінально-процесуального регулювання”¹⁵⁵.

Аналізуючи дану проблему, слід мати на увазі, що “захват” підозрюваного має місце у зв’язку із вчиненням ним злочину, а не адміністративного проступку. Отже, такі дії повинні здійснюватися відповідно до правил кримінального процесу. В основу розмежування кримінально-процесуальних та адміністративних дій взагалі та дій по затриманню осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів чи інших правопорушень, зокрема логічно було б покласти, по-перше, норми матеріального права, за порушення яких затримується правопорушник, по-друге, те, яким органом він затримується – органом (суб’єктом) адміністративної чи кримінально-процесуальної юрисдикції. Якщо вчинено злочин – слідчий або орган дізнання можуть провадити тільки кримінально-процесуальні дії, використовувати тільки кримінально-процесуальні засоби примусу, застосовувати тільки кримінально-процесуальну форму затримання. Міркувати інакше – значить допускати можливість, за наявності очевидних ознак вчинення певною особою злочину, застосування до неї заходів адміністративного впливу і навпаки. Неважко помітити, що правильне вирішення даного питання має пряме відношення до забезпечення законних прав та інтересів громадян, зміцнення законності та правопорядку.

З іншого боку, автори, які відносять дії із захвату та доставлення

---

¹⁵³ Соловьев А. Д. Процессуальные вопросы установления истины на предварительном следствии: Дис. ...канд. юрид. наук. К., 1969. С. 524.

¹⁵⁴ Гуляев А. Л. Понятие процессуального задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления // Тр. ВНИИ МВД СССР. – 1975. – № 35. С. 90-98.

¹⁵⁵ Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М., 1989. – С. 19-39.

підозрюваного у вчиненні злочину до числа адміністративних дій, припускаються, на наш погляд, явної непослідовності. Так, щодо визначення моменту, з якого слід відраховувати строк затримання, деякі з них переконані в тому, що строк процесуального затримання слід відраховувати з моменту фактичного затримання. У цьому разі, як зазначає А. П. Гуляєв, відбувається трансформація доставлення правопорушника як адміністративного заходу в процесуальний захід¹⁵⁶.

Слід зауважити у зв'язку з цим, що питання про можливість надання адміністративним діям, які відбувалися в минулому, характеру кримінально-процесуальних дій вельми проблематичне. Немає такої дивної сили ані в кримінально-процесуального закону, ані в юридичної теорії, щоб постфактум змінювати юридичну природу затримання залежно від подальших юридичних рішень: порушено справу і доведено винуватість підозрюваного – значить було кримінально-процесуальне затримання; підстав для порушення справи або для притягнення підозрюваного до відповідальності в кримінально-процесуальному порядку не знайдено – значить було адміністративне затримання. Природа юридичних актів не змінюється залежно від рішень, які слідують за ними. Такий підхід – єдино правильний.

Водночас для працівників-практиків украї важливо визначити критерії відмінності процесуального затримання від затримання адміністративного. Уявляється, що дії із затримання підозрюваної особи та доставлення її в орган дізнання матимуть характер кримінально-процесуальних дій, якщо вони здійснюються у зв'язку з наявністю даних, які вказують на вчинення такою особою кримінально караного дії; виконуються уповноваженим на це процесуальним законом суб'єктом (слідчим, органом дізнання); здійснюються у зв'язку з наявністю даних, передбачених процесуальним законом як підстав провадження кримінально-процесуального затримання, тобто відповідно до гіпотези ст. 106 КПК України; виконуються в передбаченому кримінально-процесуальним законом порядку та фіксуються у призначеному для цього процесуальному документі.

Існуючі розбіжності у думках вчених і працівників-практиків виникають, на наш погляд, у зв'язку із тим, що закон не досить чітко визначив сутність, зміст та процесуальну форму затримання підозрюваного.

У кримінально-процесуальному законі фактично названі два види процесуальних дій, що називаються затриманням. Це затримання як слідча дія, що проводиться для запобігання злочину та закріплення його слідів, і затримання як засіб процесуального примусу – запобіжний захід, який полягає у взятті підозрюваного під варту на строк до сімдесяти

---

¹⁵⁶ Гуляев А. П. Понятие процессуального задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления // Тр. ВНИИ МВД СССР. - 1975. № 35. - С. 90-98.

Названі дії не завжди створюють нерозривну єдність і можуть мати самостійний характер. Теоретично вони повинні виконуватися кожна окремо. На практиці не в усіх випадках, наприклад, таких, як поміщення особи в ізолятор для затриманих, передує їй захват та примусове доставлення в орган дізнання. Слідчий може викликати таку особу на допит і після його закінчення провести затримання. В інших випадках особа, захоплена під час вчинення злочину та доставлена до міліції, може бути після з'ясування обставин справи відпущена, їй може бути надане право покинути приміщення правоохоронного органу у зв'язку з обранням запобіжного заходу, не пов'язаного з ув'язненням під варту, або у зв'язку з визнанням недоцільності її затримання на даній стадії розслідування.

Кримінально-процесуальне затримання як процесуальна дія, що включає у себе захват та доставлення підозрюваного в орган дізнання, на нашу думку, розглядається законодавцем як невідкладна слідча дія, тобто як спосіб отримання доказів. Відповідно, доказове значення протоколу затримання полягає в тому, що у процесі захвату злочинця встановлюються, а в протоколі затримання відображаються обставини та факти, що мають значення у справі. Навряд чи доказова інформація може бути отримана під час поміщення підозрюваного в ізолятор тимчасового тримання. Коли б законодавець під затриманням розумів тільки дані дії, то відносити протокол затримання до числа доказів не мало б сенсу.

Поділ затримання на два самостійні види процесуальних дій вимагає, по-перше, більш чіткого термінологічного визначення кожного з них, і, по-друге, більш докладної процесуальної регламентації.

Точне термінологічне визначення, правильне застосування понять, які за своїм змістом та обсягом відповідають сутності й колу дій, що визначаються ними, дозволить уникнути розбіжного читання чинного закону, правильніше й ефективніше його застосовувати.

При цьому слід мати на увазі, що багатозначність – природна та невід'ємна риса мови. І хоча сама по собі вона не є недоліком, все ж приховує в собі потенційну можливість логічної помилки. Тому часто для визначення тих або інших явищ або дій використовуються різні фразеологізми, тобто стійкі сполучення слів, які граматично організовані за моделлю словосполучення або речення, характеризуються семантичною злитістю компонентів, цілісністю значення, зведеного до одного понят-

¹⁵⁷ Названа концепція вже давно викладена в таких роботах: *Тертышник В.М.* Проблемы собирания, исследования и хранения вещественных доказательств на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1986. С. 16-18; *Ця думка підтверджена законодавцем України, адже з 2001 р. ст. 146 КПК України затримання підозрюваного називає тимчасовим запобіжним заходом.*

тя, та автоматичним відтворенням у тексті¹⁵⁸.

Думається, що для визначення затримання як слідчої дії відповідними були б терміни “затримання на місці злочину” (“затримання з поличним”) або просто “затримання”. Не позбавленим сенсу та прийнятним могло б бути поняття “поїмка та затримання підозрюваного”.

Стосовно дій з поміщення підозрюваного в ізолятор тимчасового тримання доцільно використовувати терміни “взяття під варту”, “ув’язнення” або “досудове ув’язнення”. Відповідно, для визначення запобіжного заходу, пов’язаного з позбавленням волі, можуть бути використані поняття “арешт” або “тримання під вартою”.

Викладені в законі підстави затримання можуть, на наш погляд, використовуватися тільки для захвату та доставлення підозрюваного в орган дізнання. Вони очевидно недостатні для взяття його під варту.

Важко погодитися з тими авторами, які розглядають вказані підстави як підстави для “захвату” та доставлення підозрюваного в орган дізнання, так і як підстави для взяття під варту, “ув’язнення”, тримання його під вартою в ізоляторі тимчасового тримання. “Усе-таки можна уявити собі ситуацію, – зазначає Г.Л. Петрухін, – коли тільки один очевидець (наприклад, потерпілий) має такі переконливі відомості, що їх можна вважати достатніми для затримання”¹⁵⁹.

На наш погляд, за такої ситуації завжди можна уявити й інше: очевидець, який указав на підозрюваного як на особу, що вчинила злочин, помер до його допиту, а виявилось, що він психічно хворий і не підлягає допиту як свідок; потерпілий, який був винним у вчиненні злочину (наприклад, спровокувавши застосування засобів необхідної оборони своїми насильницькими діями), відверто збрехав; очевидець помилився, а в затриманого є неспростовне алібі.

З цих самих міркувань для взяття особи під варту недостатньо ані наявності на її одязі очевидних слідів злочину, оскільки всі речові докази – докази непрямі, ані інших даних, якщо особа навіть замірялася на втечу. На втечу заміряються і невинні, і ті, хто не мають житла, і особливо небезпечні рецидивісти, і неосудні, і особи, які не досягли “віку кримінальної відповідальності”.

Уявімо собі ситуацію затримання, передбачену ч. 2 ст. 106 КПК України: “При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину ...коли не встановлено особи підозрюваного”. Припустимо, що таку особу затримано, а пізніше з’ясувалося, що їй ще

---

¹⁵⁸ Див: *Шевченко Д. Ю. Різун В. В. Лисенко Ю. В.* Сучасна українська мова: Довідник. – К., 1993. – С. 168-169; *Чередніченко І. Г.* Нариси з загальної стилістики української мови. – К., 1962. – С. 94-95.

¹⁵⁹ *Петрухін І. Л.* Там же. – С. 28.

не вповнилося 16 років, тобто віку, за наявності якого настає відповідальність за злочин. Справу слід припинити за відсутністю складу злочину. Таке саме рішення необхідно прийняти і тоді, коли щодо затриманого в процесі слідства не зібрано доказів, достатніх для притягнення його до відповідальності, тобто за недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину.

Однак, відповідно до ст. 1 і 2 Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду” незаконно затриманий має право на відшкодування заподіяної йому матеріальної та моральної шкоди. Виходячи із змісту даного закону, затримання буде визнане незаконним, якщо згодом кримінальну справу щодо підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, якого затримали, буде закрито за відсутністю складу злочину або за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п. 2 ст. 2). Отже, законним буде лише таке затримання, яке проведене за наявності неспростовних доказів учинення підозрюваним злочину. Тільки за наявності сукупності неспростовних доказів особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, підлягає затриманню, тобто “взяттю під варту”.

Викладені в кримінально-процесуальному законі підстави затримання можна розглядати тільки як підстави для захвату та доставлення підозрюваного в орган дізнання з метою з'ясування обставин справи, як підстави проведення слідчої дії “затримання на місці злочину” (“затримання з поличним”), спрямованої на запобігання злочину та закріплення його слідів.

Викладені підстави неприйнятні для ухвалення рішення про взяття підозрюваного під варту – поміщення його в ізолятор тимчасового утримання на строк до сімдесяти двох годин. З одного боку, названі дії допустимо застосовувати тільки після порушення справи. З іншого — такі дії мають характер запобіжних засобів. Вони повинні застосовуватися лише до осіб, чия участь у вчиненні злочину в достатній мірі доказана, причому застосовуватися дуже обережно. Будь-який арешт, зазначав А.Ф.Коні, “є позбавлення волі – найбільшого блага кожного громадянина”, “є вирахування з життя, поповнити яке не в змозі ніяка людська сила ...у разі несправедливості цього покарання вже неможливо відшкодувати заподіяне зло”¹⁶⁰.

На жаль, в практичній діяльності органи дізнання нерідко приймають ризиковане рішення про затримання, а коли помилка стає явною,

¹⁶⁰ Коні А. Ф. На життєвому пути // Собр. соч. - М., 1967. - Т.4.- С. 342.

намагаються будь-якою ціною здобути докази вчинення підозрюваним іншого злочину, аби врятувати “честь мундира”. Рідко хто має мужність визнати свою помилку.

Забезпечення законності та обґрунтованості діяльності правоохоронних органів щодо затримання підозрюваних, підвищення ефективності даної слідчої дії, тісно пов’язане з удосконаленням правових основ та процесуальної регламентації її проведення.

У законі мають бути чітко визначені: цілі та завдання затримання підозрюваного як слідчої дії, підстави застосування, зміст названої слідчої дії, способи фіксації ходу та результатів її провадження.

Мета затримання (“затримання на місці злочину”, “затримання з поличним”) – запобігання злочину та з’ясування причетності затриманого до вчиненого злочину. Вона досягається шляхом вирішення таких завдань, як захват злочинця, виявлення та закріплення слідів злочину та інших фактичних даних, що мають значення у справі, перешкоджання спробам підозрюваного приховатися від слідства або завдати встановленню об’єктивної істини у справі.

Перераховані у ч. 1 ст. 106 КПК України підстави затримання можна розглядати тільки як підстави слідчої дії – “затримання на місці злочину” (“затримання з поличним”), тобто як підстави для захвату підозрюваного, закріплення слідів злочину та доставлення правопорушника в орган дізнання.

При цьому названа правова норма може бути доповнена пунктом: “коли в процесі огляду місця події, під час провадження дізнання або досудового слідства отримані докази, які вказують на причетність підозрюваного до вчиненого злочину”. Відповідно, ч. 2 ст. 106 КПК України має бути скасована.

Проте, вказані підстави затримання не можуть, на наш погляд, розглядатися як підстави застосування засобу процесуального примусу – “взяття під варту”.

Підставою для взяття особи під варту може бути тільки наявність системи несиростовних доказів, які підтверджують вчинення нею злочину. Такі докази мають бути належним чином перевірені, а рішення про “взяття під варту” повинне ґрунтуватися на достовірно встановлених фактах. Фактично таким шляхом і йде слідча та законодавча практика. Затримання і тримання підозрюваного під вартою визнаються незаконними, якщо пізніше справа щодо затриманого закривається за недоведеністю його провини, або за іншими реабілітаційними підставами, або якщо у справі виноситься виправдувальний вирок. Відповідно, законним буде лише таке тримання підозрюваного під вартою, яке здійснювалося в умовах доведеності його провини у вчиненні злочину. Третього не дано. Це не виключає

можливості використання вказаних у ч.1 ст. 106 КПК України фактичних даних як підстав для захвату підозрюваного, не пов'язаного з поміщенням його в ізолятор тимчасового тримання.

Зміст затримання обумовлюється його завданнями та об'єктом, на дослідження якого воно спрямоване. Слідча дія “затримання на місці злочину” (“затримання з поличним”) містить у собі великий комплекс заходів: переслідування та затримання підозрюваного, запобігання або попередження злочину, знайдення та закріплення слідів та інших фактичних даних.

На органи дізнання покладається обов'язок вжиття всіх необхідних заходів для: попередження та запобігання злочину. Запобігання злочину неминуче пов'язане з безпосереднім сприйняттям дій злочинця, які утворюють ті або інші елементи об'єктивної сторони складу злочину. Оскільки запобігання злочину може відбуватися у формі затримання підозрюваного на місці злочину (з поличним), то в процесі такого затримання можуть спостерігатися, вивчатися й фіксуватися окремі факти або епізоди злочинної діяльності затримуваного, а отже, і активно використовуватися методи технічного документування. Під час затримання підозрюваного органи дізнання та досудового слідства можуть мати можливість безпосереднього пізнання різних обставин події злочину та повинні використовувати всі можливості для того, щоб закріпити отримані відомості й забезпечити можливість використання в доказуванні у кримінальній справі всіх фактичних даних, що мають доказову перспективу.

Наприклад, явні сліди злочину, знайдені на підозрюваному, закон відносить до підстав затримання. З цього випливає, що такі сліди підлягають фіксації в протоколі затримання, а їх виявлення, вивчення та закріплення створюють невід'ємний елемент даної слідчої дії.

Безперечно, що з метою убезпечення оточуючих громадян та самих себе особа, яка провадить затримання, повинна мати право огляду одягу затриманого та предметів, які знаходяться при ньому, а також вилучення знайденої холодної та вогнепальної зброї.

Таким чином, затримання підозрюваного обіймає в собі досить широкий комплекс методів пізнання. Воно містить і елементи безпосереднього візуального спостереження, і елементи огляду, і елементи особистого обшуку. Однак слід враховувати, що затримання підозрюваного – дія, яка здійснюється в екстремальній обстановці. На наш погляд, правильніше було б покласти на орган дізнання обов'язок вживати невідкладних заходів щодо закріплення явних слідів злочину, що знайдені на підозрюваному або на його одязі, при ньому, в його помешканні або на місці злочину, вилучення та закріплення слідів, які швидко псуються, фіксації, в тому числі технічного документування, результатів спосте-

реження, а також щодо охорони місця події, з тим щоб виключити знищення слідів злочину зацікавленими особами. Виконання таких дій забезпечувало б як отримання доказів у процесі затримання, так і можливість результативного провадження в подальшому огляду місця події, освідчування, особистого обшуку та інших слідчих дій.

Свосчасне вилучення та процесуальне закріплення знайдених слідів злочину виключило б можливість їх знищення затриманим під час слідування, надавало б реальні можливості перевірки та спростування неправдивих заяв з боку останнього про те, що такі були йому підкинута, підкладені або утворилися в процесі доставлення його в органи дізнання. Тим самим виконання дій для фіксації, документування та засвідчення ходу і результатів затримання, підозрюваного дозволить правильно визначити належність до справи, допустимість та достовірність отриманих при цьому речових джерел доказової інформації, фактичних результатів застосування технічних засобів та інших фактичних даних.

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що затримання підозрюваного – важливий процесуальний засіб збирання доказів, а протокол затримання є суттєвою ланкою процесуального закріплення та оформлення останніх. Удосконаленню практичної діяльності органів дізнання, слідчих та прокурорів, спрямованої на затримання підозрюваних, сприяли б зміни кримінально-процесуального закону, який регламентує таку діяльність. Ми вважаємо за необхідне викласти ст. 106 КПК України в такій редакції:

“З метою запобігання злочину та з’ясування причетності підозрюваного до вчиненого, злочину орган дізнання, слідчий або прокурор мають право провести його затримання, тобто захват та доставлення до місця свого розташування. Затримані можуть перебувати у приміщенні правоохоронного органу не більше чотирьох годин. Протягом чотирьох годин з моменту доставлення в орган дізнання або в орган досудового слідства та прокуратури підозрюваний має бути звільнений або взятий під варту.

Затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, може бути проведене за наявності однієї з таких підстав:

- 1) коли ця особа захоплена під час учинення злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу як на таку, що вчинила злочин;
- 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його помешканні будуть знайдені явні сліди злочину;
- 4) коли в процесі огляду місця події, безпосереднього спостереження або виконання інших слідчих дій органом дізнання, слідчим або про-

курором отримані інші фактичні дані, які вказують на дану особу як на таку, що вчинила злочин.

У затриманні можуть брати участь представники громадськості, а також особи, які мають необхідні спеціальні знання. Під час затримання органи дізнання зобов'язані вжити необхідних заходів щодо фіксації обстановки та обставин затримання, охорони місця події, здійснити невідкладні дії, спрямовані на виявлення, закріплення та вилучення слідів злочину та інших фактичних даних.

Для виявлення і закріплення фактичних даних, які мають доказове значення, під час затримання можуть застосовуватися кінозйомка, відеозапис та інші науково-технічні засоби. Дії затриманого й обстановка затримання можуть бути зафіксовані за допомогою фотозйомки та інших засобів технічного документування.

Про проведене затримання орган дізнання, слідчий або прокурор зобов'язані скласти протокол з додержанням установлених вимог. У протоколі затримання мають бути відображені дії підозрюваного, обставини, які є підставою затримання, фактичні дані, які мають значення у справі, одержані під час затримання, а також обставини їх знайдення та закріплення”.

У главі “Запобіжні заходи” КПК України, на нашу думку, належить зазначити підстави процесуальної дії “ув'язнення”, “досудового ув'язнення”, “взяття під варту”, тобто затримання як запобіжного заходу, строки тримання під вартою, а також регламентувати інші питання, пов'язані з його застосуванням. Таке затримання може проводитись тільки за вмотивованою постановою слідчого, органу дізнання чи прокурора.

З урахуванням чинного законодавства відповідна стаття може бути названа “Порядок досудового ув'язнення осіб, які підозрюються у вчиненні злочину” та викладена в такій редакції:

“Для припинення злочинної діяльності та запобігання спробам приховатися від слідства, а також учинення дії, що перешкоджають встановленню об'єктивної істини у справі, особа, підозрювана у вчиненні злочину, може бути до обрання щодо неї запобіжного заходу – арешту попередньо ув'язнена під варту на строк не більше сімдесяти двох годин.

Підозрюваний може бути ув'язнений під варту лише за наявності достатніх доказів учинення ним злочину, за який за законом може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі.

Про досудове ув'язнення під варту орган дізнання або слідчий виносять вмотивовану постанову і протягом двадцяти чотирьох годин повідомляють прокурора та місцевий суд.

Підозрюваному мають бути роз'яснені його процесуальні права,

про що складається декларація прав затриманого, копія якої вручається особі, яку взяли під варту.

Протягом сорока восьми годин з моменту отримання повідомлення про ув'язнення підозрюваного суд зобов'язаний дати санкцію на арешт підозрюваного або звільнити його.

Порядок тримання під вартою осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, визначається Законом “Про досудове ув'язнення”.

Затримання на місці злочину (затримання з поличним) як слідча дія може бути дозволена законодавцем під час прийняття нового КПК України до провадження перед порушенням кримінальної справи. Це впливає як з логіки доказування, так і зі змісту закону. Не випадково ч. 1 ст. 106 КПК України називає як підставу затримання факт, “коли особу застали при вчиненні злочину”, що може бути реальним до порушення кримінальної справи. Крім того, п. 2 ст. 94 КПК України називає як привід до порушення кримінальної справи повідомлення представників влади, “які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину”.

Таким чином, “захват та затримання підозрюваного на місці злочину (затримання з поличним)” слід відносити, по-перше, до числа слідчих дій, а тим самим і до числа засобів отримання доказів, по-друге, до числа дій, які мають бути дозволені до провадження перед порушенням кримінальної справи, по-третє, до числа приводів до порушення справи. Взяття під варту слід відносити до числа запобіжних заходів. Воно має здійснюватись лише за вмотивованою постановою органу дізнання, слідчого чи прокурора, за умови судового контролю за законністю його проведення.

Підстави та порядок звільнення затриманих. Звільнення затриманого здійснюється за вмотивованою постановою слідчого або особи, яка провадить дізнання.

Постанову про звільнення затриманого має право винести прокурор (або його заступник), який здійснює контроль за діяльністю органу розслідування. Він же може дати письмову вказівку про звільнення затриманого особі, яка провадить дізнання, або слідчому.

Прокурор може відмінити затримання за будь-якою справою, яку розслідує орган дізнання або слідчий, у будь-який момент, якщо вважатиме затримання незаконним або безпідставним.

Особа, яка провадить дізнання, або слідчий мають право звільнити затриманого тільки у справі, яка знаходиться у їх провадженні.

Підстава “непідтвердження підозри у вчиненні злочину” з'являється в тих випадках, коли до закінчення встановленого законом строку затримання з'ясується, що затримана особа не причетна до злочину або в її діях немає складу злочину. Встановити дані обставини

можуть слідчий або особа, яка провадить дізнання, до звернення до прокурора за санкцією, або прокурор під час здійснення нагляду за діяльністю органу розслідування.

Якщо підозра у вчиненні злочину не підтвердилась, то дана підстава звільнення, що реабілітує затриманого, має бути чітко відображена в постанові про звільнення.

Найчастіше у практиці звільнення затриманих здійснюється за такою підставою, як відсутність потреби у застосуванні до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Затриманий має бути звільнений без невинновданого затримки, якщо з'явилися обставини, що дозволяють обмежитися застосуванням запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі.

У разі перекваліфікації злочину в процесі розслідування на менш тяжкий, що не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, дізнавач (слідчий) негайно повинен звільнити підозрюваного.

Підставою звільнення підозрюваного є закінчення встановленого законом строку затримання.

Як уже зазначалося, затримання підозрюваного не може тривати більше сімдесяти двох годин з моменту його фактичного затримання.

За загальним правилом звільнення затриманого має здійснюватися за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора.

Однак якщо протягом указанного строку постанова прокурора, особи, яка провадить дізнання, або слідчого про звільнення затриманого або рішення суду про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді арешту не надійшла, начальник місця тримання затриманих звільняє цю особу та направляє повідомлення про її звільнення прокурору, слідчому або особі, яка провадить дізнання, про що складас протокол.

3.6. Діяльність міліції як органу дізнання у порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів

3.6.1. Зародження й становлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів у кримінальному судочинстві України

Кримінально-процесуальним кодексом Української РСР, затвердженим Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 р. і введеним в дію з 1 квітня 1961 р., закріплювались дві форми розслідування кримінальних справ – дізнання і попереднє слідство. В свою чергу дізнання поділялось на діз-

нання у справах, в яких попереднє слідство є обов'язковим, і дізнання у справах, в яких провадження попереднього слідства не є обов'язковим.

“За наявності ознак злочину, за яким провадження попереднього слідства є обов'язковим, орган дізнання порушує кримінальну справу і, керуючись правилами кримінально-процесуального закону, проводить невідкладні слідчі дії для встановлення й закріплення слідів злочину: огляд, обшук, виїмку, освідування, затримання й допит підозрюваних, допит потерпілих і свідків. Після виконання невідкладних слідчих дій орган дізнання, дотримуючись строків, передбачених ч.1 ст.108 цього Кодексу (10 днів – *авт.*), зобов'язаний передати справу через прокурора слідчому” (ч. 1 і 2 ст. 104 КПК в редакції Закону від 28 грудня 1960 р.).

Згідно зі ст.105 КПК в тій же редакції, “у справах, в яких провадження попереднього слідства не є обов'язковим, матеріали дізнання є підставою для розгляду справи в суді.

Дізнання в цих справах провадиться за правилами, встановленими даним Кодексом щодо попереднього слідства, за такими винятками:

1) потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач по закінченні дізнання не ознайомлюються з матеріалами справи, а їх лише повідомляють про закінчення дізнання і направлення справи прокуророві;

2) правила, встановлені ч. 2 ст. 114 цього Кодексу відносно слідчого, не поширюються на особу, яка провадить дізнання. При незгоді з вказівками прокурора орган дізнання вправі оскаржити їх до вищестоящого прокурора, не припиняючи виконання цих вказівок.

Після закінчення дізнання орган дізнання надсилає матеріали прокуророві, за затвердженням якого справа направляється для розгляду в суд”.

В такому вигляді розслідування злочинів у формі дізнання здійснювалось до прийняття Верховною Радою України Закону від 30 червня 1993 р. “Про внесення до деяких законодавчих актів України змін і доповнень щодо удосконалення попереднього розслідування”. Згідно з цим законом компетенція органів дізнання у розслідуванні злочинів зазнала істотних змін і стала залежати від тяжкості злочину (тяжкий або злочин, що не є тяжким).

32-річний термін існування зазначених вище видів дізнання в кримінальному судочинстві свідчить про їх сприйняття суспільством і відповідність реаліям того часу. Але й при такій сталості процесуальних форм розслідування злочинів не відкидалась можливість їх диференціації шляхом спрощення і прискорення провадження. Поштовхом до цього були різні чинники: необхідність більш ефективної боротьби з деякими негативними соціальними проявами, наукова думка, існування прискореного і спрощеного провадження за кордоном тощо.

Першою такою спробою урізноманітнення процесуальної форми

провадження у злочинах став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. “Про посилення відповідальності за хуліганство”, яким встановлена не тільки підвищена відповідальність за цей злочин, що знайшов значне поширення на території СРСР, а й особливий процесуальний порядок провадження у справах даної категорії.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 січня 1967 р. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР був доповнений розділом сьомим “Провадження у справах про хуліганство”, в якому повністю дублювались основні положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. Порядок провадження у справах про хуліганство визначався загальними правилами КПК, за винятками, встановленими статтями цього розділу. Виключення із загальних правил передбачались ст. 426–431 КПК, торкались всіх трьох частин ст.206 КК УРСР і, по своїй суті, мали на меті посилення ефективності боротьби з хуліганством та зміцнення законності.

Аналіз норм цього розділу КПК УРСР в редакції Указу від 24 січня 1967 р. дає підстави стверджувати, що до таких виключень потрібно віднести:

введення спрощеного порядку встановлення обставин злочину, передбаченого ч.1 ст.206 КК;

особливий порядок порушення справ про ці злочини і віддання правопорушників до суду;

часткову зміну порядку провадження дізнання у справах про злісне хуліганство;

значне скорочення строків розслідування і судового розгляду.

Безперечно, що будь-яке з перерахованих вище виключень становить певний інтерес з точки зору його кримінально-процесуальної дії, але найбільшу зацікавленість викликають два перші виключення – основа нинішньої протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

В чому ж проявлявся спрощений порядок встановлення злочину, передбаченого ч.1 ст.206 КК УРСР, особливий порядок порушення справ про ці злочини і віддання правопорушників до суду?

Згідно зі ст. 426 КПК в редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 24 січня 1967 р. “у справах про злочини, передбачені ч. 1 ст. 206 Кримінального кодексу УРСР, органи міліції та інші органи дізнання не пізніше ніж у п'ятиденний строк встановлюють обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, одержують пояснення від правопорушника, потерпілого й очевидців, витребують довідку про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші документи, які мають значення для розгляду справи в суді.

Про затримання правопорушника, встановлення його особи і про обставини вчиненого злочину складається протокол, до якого приєднуються всі зібрані матеріали, а також список осіб, які підлягають виклику в суд. Визнавши матеріали про вчинення злочину достатніми для притягнення правопорушника до кримінальної відповідальності, начальник органу дізнання затверджує протокол, після чого всі матеріали пред'являються правопорушнику для ознайомлення, про що робиться відмітка в протоколі. Протокол після санкціонування його прокурором разом з матеріалами направляється до суду”.

Кримінально-процесуальний закон допускав можливість затримання правопорушника і застосування до нього запобіжного заходу. Так, ст. 429 КПК визначала, що “особи, які вчинили злочини, передбачені ст. 206 Кримінального кодексу УРСР, затримуються органами міліції або іншими органами дізнання і тримаються під вартою. Підстави і порядок затримання визначаються ст. 106 цього Кодексу.

Щодо осіб, затриманих за хуліганські дії, як запобіжний захід до розгляду справи в суді застосовується, як правило, тримання під вартою.

Щодо осіб, затриманих за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 206 Кримінального кодексу УРСР, запобіжний захід до порушення справи і розгляду її в суді обирається відповідно до ч. 2 цієї статті”.

Порівняльний аналіз провадження у справах про злочини, передбачені ч. 1 ст. 206 КК УРСР, і протокольного провадження в нинішній час свідчить про такі основні відміни між ними: у строках провадження, найменуваннях деяких учасників, засобах процесуального примусу до правопорушника, діяльності прокурора за матеріалами протокольного провадження. Основна ж відміна судового розгляду цих справ полягає у строках їх розгляду – справи про злочини, передбачені ч. 1 ст. 206 КК УРСР, розглядались не пізніш як у п'ятиденний строк з моменту надходження до суду.

З метою підвищення ефективності застосування передбачених законом кримінально-правових засобів боротьби з дрібним розкраданням державного або громадського майна, Президія Верховної Ради Української РСР Указом від 3 квітня 1975 р. поширила порядок провадження у справах про злочини, передбачені ч.1 ст. 206 КК, на злочини, передбачені ч.1 ст. 85 КК УРСР.

У зв'язку із внесеними доповненнями назва розділу сьомого КПК УРСР змінилась і була викладена в такій редакції: “Провадження у справах про хуліганство і про дрібне розкрадання державного або громадського майна”.

Подальше застосування встановленого законодавцем порядку провадження у справах про злочини, передбачені ч. 1 ст. 85 і 206 КК УРСР,

показало, що ця форма провадження, незважаючи на деякі недоліки, за своєю суттю придатна для використання і себе виправдовує.

Подальший розвиток в Україні ця форма провадження отримала у 1985 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 20 березня 1985 р. "Про внесення змін і доповнень в Кримінально-процесуальний і Цивільно-процесуальний кодекси УРСР" розділ сьомий КПК перейменовано на "Протокольну форму досудової підготовки матеріалів", а зміст статей, що входили в цей розділ, був суттєво змінений і доповнений. Даним Указом значно розширювалось коло діянь, у яких могла здійснюватись прискорена форма провадження, змінювався, на відміну від раніше діючого, і сам порядок провадження. При цьому законодавцем були враховані недоліки регламентування раніше діючого особливого провадження. Нова конструкція протокольної форми була забезпечена додатковими гарантіями повного і всебічного встановлення обставин вчинення злочинів, охорони прав і законних інтересів осіб, які приймали участь в такому провадженні.

Порядок провадження, встановлений Указом від 20 березня 1985 р., характеризувався такими основними відмінностями від раніше діючого:

строк провадження збільшувався до десяти днів;

орган дізнання позбавлявся права затримувати правопорушника в порядку ст.106 КПК і застосовувати до нього запобіжний захід;

начальник органу дізнання після вивчення протоколу і матеріалів, визнавши можливим застосування до правопорушника заходів громадського впливу, за згодою прокурора міг відмовити в порушенні кримінальної справи і передати матеріали на розгляд товариського суду або комісії у справах неповнолітніх чи передати правопорушника на поруки трудовому колективу або громадській організації для перевиховання і виправлення;

справи про злочини, перелічені в ст. 425 КПК, підлягали розгляду в суді не пізніше як у десятиденний строк з моменту надходження матеріалів до суду (до цього діяв п'ятиденний термін розгляду таких справ).

У наступні роки протокольна форма досудової підготовки матеріалів продовжувала розвиватись як в напрямку розширення переліку злочинів, у яких вона застосовувалась, так і в напрямку удосконалення порядку її провадження. Основоположними в регламентації протокольного провадження, зокрема, стали Указ Президії Верховної Ради УРСР від 18 березня 1991 р. "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР, Положення про товариські суди Української РСР та Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР", Закони України від 16 грудня 1994 року "Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального ко-

дексу України”, від 21 червня і 12 липня 2001 р. “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України”. Першим скасовувалось право начальника органу дізнання приймати рішення про відмову в порушенні кримінальної справи і направляти матеріали для застосування до правопорушника заходів громадського впливу (в порядку статті 13¹ КПК), другим – у виняткових випадках, в разі неможливості у десятиденний строк зібрати необхідні матеріали, прокуророві надавалось право цей строк продовжити, але не більш як до двадцяти днів. Законом від 21 червня 2001 р. прокурору приписано за матеріалами протокольного провадження порушувати кримінальну справу, обирати щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід, складати обвинувальний висновок і направляти справу до суду. В Законі від 12 липня 2001 р. визначено перелік злочинів (згідно з Кримінальним кодексом України від 5 квітня 2001 р.), за якими передбачено здійснення провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів.

Не можна сказати, що запровадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів беззаперечно сприймалось вченими-процесуалістами і працівниками-практиками, не викликало критичних зауважень з їхнього боку. З моменту її запровадження вона мала як прибічників (В.І. Басков, І.Д. Перлов, Б.А. Аспієв та ін.), так і противників (М.С. Строгович, В.М. Савицький та ін.). Ці критичні зауваження в основному були націлені на такі суттєві моменти протокольного провадження як засоби встановлення обставин вчиненого злочину та особи правопорушника, а також порядок порушення кримінальної справи за матеріалами, підготовленими за протокольною формою. Особливе несприйняття процесуалістів викликав покладений на суд обов’язок порушувати кримінальну справу за матеріалами, які надходили від органу дізнання. Цей обов’язок, на їхню думку, не є властивим для суду, не відповідає його суті і ролі в кримінальному судочинстві – він нівелює суд як орган правосуддя, перетворює його на звичайний “уламок” виконавчої влади.

Першими зазначений недолік протокольної форми досудової підготовки матеріалів усунули в Російській Федерації, де до листопада 1996 року порушення кримінальної справи, відмова в порушенні кримінальної справи при провадженні у протокольній формі також покладалось на суд. Статтю 418 КПК, яка встановлювала ці правила, Конституційний Суд РФ визнав як таку, що не відповідає положенням ст. 120 і ч. 3 ст. 123 Конституції РФ (Постанова від 28 листопада 1996 р. – ВКС РФ, 1996, №5). Федеральним законом від 22 жовтня 1997 р. “Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу РСФСР” ст. 418 КПК виключена, при цьому одночасно внесені зміни і доповнення до ст. 415 КПК (СЗ РФ, 1997, №46).

Прийнятими змінами і доповненнями визначено, що начальник органу дізнання, вивчивши протокол і приєднані до нього матеріали, за наявності достатніх підстав порушує кримінальну справу (крім справ про злочини, передбачені ст. 115–116, ч. 1 ст. 129 і ст. 130 Кримінального кодексу Російської Федерації) і формулює обвинувачення із зазначенням статті кримінального закону, яка передбачає відповідальність за даний злочин, про що в протоколі робиться відповідний запис. Особі, стосовно якої порушена кримінальна справа, роз'яснюються суть обвинувачення та її право знайомитися з усіма матеріалами кримінальної справи, мати захисника, заявляти клопотання та оскаржувати дії органу дізнання. Про виконання вказаних дій робиться відповідна відмітка в протоколі, копія якого вручається даній особі, після чого кримінальна справа направляється до прокурора.

У кримінальній справі, що надійшла, прокурор в строк, який не перевищує трьох діб, приймає одне з наступних рішень:

про направлення кримінальної справи до суду;

про направлення кримінальної справи для провадження дізнання або попереднього слідства;

про закриття кримінальної справи.

Зазначений недолік протокольного провадження не був залишений без уваги і в Україні, щоправда, він був усунений значно пізніше, ніж в Російській Федерації. Законодавцями України схожі радикальні зміни регламентації протокольного провадження здійснені лише у 2001 р. Законом України від 21 червня 2001 р. “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” визначено, що, визнавши матеріали про злочини, перелічені в ст. 425 КПК, достатніми для розгляду в судовому засіданні, прокурор виносить постанову про порушення кримінальної справи, обирає щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і складає обвинувальний висновок та направляє справу до суду або повертає матеріали для провадження досудового слідства, а в разі відсутності підстав до порушення кримінальної справи відмовляє в її порушенні.

Отже, обов'язок порушення кримінальної справи за матеріалами протокольного провадження законодавець із суду зняв і передав його у повноваження прокурора.

Таким чином, один із самих основних недоліків протокольної форми досудової підготовки матеріалів, що ставив під сумнів доцільність її застосування в кримінальному судочинстві України, був ліквідований.

Безперечно, якщо протокольна форма досудової підготовки матеріалів існуватиме й надалі, законодавцем вишукуватимуться додаткові шляхи удосконалення її регламентації. Уявляється, що пріоритетним

при цьому повинно стати законодавче визначення поняття учасників протокольного провадження та їхнього статусу, удосконалення засобів встановлення обставин вчиненого злочину і особи правопорушника, можливість поширення протокольної форми досудової підготовки матеріалів на інші складні злочину.

3.6.2. Загальна характеристика сучасної протокольної форми досудової підготовки матеріалів

Існуюча зараз кримінально-процесуальна регламентація протокольної форми досудової підготовки матеріалів дає можливість виділити в ній такі основні ознаки.

Протокольна форма досудової підготовки матеріалів – це особливе кримінально-процесуальне провадження, здійснюване органом дізнання без порушення кримінальної справи за визначеними законом злочинами, що не являють великої суспільної небезпеки, вчинених в умовах очевидності, яке завершується складанням підсумкового протоколу.

Досудова підготовка матеріалів у протокольній формі є особливим видом кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання в стадії порушення кримінальної справи, оскільки здійснюється без порушення кримінальної справи за допомогою засобів, властивих цій стадії кримінального процесу.

Підставами для застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів є:

наявність достатніх даних, які вказують на вчинення злочину, що входить в перелік ст. 425 КПК;

очевидність факту вчинення злочину.

Очевидність факту вчинення злочину означає повну ясність правової кваліфікації суспільно небезпечного діяння, встановлення і наявність правопорушника, а також неспростовних даних про злочинне діяння, коли доказування всіх його обставин не потребує проведення слідчих дій. Очевидність факту вчинення злочину дає органу дізнання можливість встановити всі обставини злочину в десятиденний (20-денний) строк засобами, передбаченими ст. 426 КПК України.

Згідно зі ст. 425 КПК України, до числа злочинів, за якими здійснюється досудова підготовка матеріалів у протокольній формі, належать:

зараження венеричною хворобою (ч. 1 ст. 133 КК);

ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК);

крадіжка (ч. 1 ст. 185 КК);

грабіж (ч. 1 ст. 186 КК);

викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ч. 1 ст. 188 КК);

шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК);
умисне знищення або пошкодження майна (ч. 1 ст. 194 КК);
порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ч. 1 ст. 202 КК);
зайняття забороненими видами господарської діяльності (ч. 1 ст. 203 КК);
фіктивне підприємництво (ч. 1 ст. 205 КК);
ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ч. 1 ст. 212 КК);
порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ч. 1 ст. 213 КК);
обман покупців та замовників (ч. 1 ст. 225 КК);
фальсифікація засобів вимірювання (ч. 1 ст. 226 КК);
знищення або пошкодження лісових масивів (ч. 1 ст. 245 КК);
незаконна порубка лісу (ст. 246 КК);
порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК);
незаконне полювання (ч. 1 ст. 248 КК);
незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ч. 1 ст. 249 КК);
проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК);
хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК);
порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК).

Переважає більшість цих злочинів підслідні міліції.

В цьому органі дізнання за дорученням його начальника досудову підготовку матеріалів в протокольній формі здійснюють дізнавачі, дільничні інспектори міліції, оперуповноважені відділів карного розшуку, боротьби з економічними злочинами.

Згідно зі ст. 426 КПК України органи дізнання не пізніше десятиденного строку встановлюють обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, одержують пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб, витребують довідку про наявність чи відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді.

У виняткових випадках, в разі неможливості у десятиденний строк зібрати необхідні матеріали, цей строк може бути продовжений відповідним прокурором, але не більше як до двадцяти днів.

У правопорушника відбирається зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання і суду та повідомляти їм про зміну місця проживання.

Про обставини вчиненого злочину складається протокол, в якому зазначається:

час і місце його складення;
ким складено протокол;
дані про особу правопорушника;
місце і час вчинення злочину, його способи, мотиви, наслідки та інші істотні обставини;

фактичні дані, що підтверджують наявність злочину і винність правопорушника;

кваліфікація злочину за статтею Кримінального кодексу;

відмітка про дату відбирання зобов'язання про явку в органи дізнання й суд.

До протоколу приєднуються всі матеріали, вилучені предмети й документи, а також список осіб, які підлягають виклику в суд.

Визнавши матеріали про злочини, перелічені в ст. 425 КПК, достатніми для розгляду в судовому засіданні, прокурор виносить постанову про порушення кримінальної справи. обирає щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і складає обвинувальний висновок та направляє справу до суду або повертає матеріали для провадження досудового слідства, а в разі відсутності підстав до порушення кримінальної справи відмовляє в її порушенні.

Виходячи з названих вимог, реалізацію органом дізнання протокольної форми можна поділити на такі етапи:

- 1) розгляд заяви або повідомлення про злочин;
- 2) встановлення обставин злочину і відбирання у правопорушника зобов'язання про явку;
- 3) складення протоколу;
- 4) прийняття рішення за матеріалами та протоколом;
- 5) затвердження протоколу начальником органу дізнання;
- 6) ознайомлення правопорушника з матеріалами та протоколом;
- 7) направлення протоколу та всіх матеріалів прокуророві.

Органи дізнання встановлюють обставини вчинення суспільно небезпечного діяння, особу правопорушника та інші юридично значущі факти без порушення кримінальної справи. Це дозволяє в найбільш короткий строк з'ясувати обставини вчинення злочину, наблизити відповідальність правопорушника до часу вчинення ним протиправного діяння.

Протокольна форма не допускає обмежень кола обставин, які повинні при цьому бути доказані. У ст. 425 КПК України вказано, що порядок провадження визначається загальними правилами Кримінально-процесуального кодексу, за винятками, встановленими статтями глави 35. Винятків, що стосуються повноти, всебічності та об'єктивності, в цій главі не міститься.

Прискорення провадження досягається не за рахунок звужування об-

ставин, що належить з'ясувати, а шляхом інтенсифікації провадження.

В ході досудової підготовки матеріалів повинні бути встановлені всі обставини, перераховані в ст. 23, 64 КПК України.

Протокольне провадження характеризується меншою кількістю процесуальних засобів доказування. Проведення слідчих дій не передбачається, за винятком огляду місця події. Основними джерелами доказів є документи.

У протокольній формі досудової підготовки матеріалів на етапі її провадження органом дізнання відсутні такі обов'язкові при розслідуванні кримінальної справи елементи як притягнення обвинуваченого, складання обвинувального висновку.

Є особливості і стосовно суб'єктів провадження. Учасниками протокольної форми згідно зі ст. 426 КПК України є правопорушник, очевидці та інші особи.

Фізичні та юридичні особи, яким в результаті злочину завдано шкоди, не визнаються потерпілими та цивільними позивачами.

Кримінально-процесуальний примус органом дізнання реалізується у відбиранні у правопорушника зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання і суду та повідомляти їм про зміну місця проживання. Запобіжні заходи органом дізнання до правопорушника не застосовуються, не допускається також його затримання в порядку ст.106 КПК України. Обрати правопорушнику запобіжний захід в необхідних випадках має право лише прокурор після прийняття ним рішення про порушення кримінальної справи.

Як зазначалося раніше, крім довідки про наявність або відсутність судимості у правопорушника органи дізнання в ході досудової підготовки повинні витребувати характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді. До інших матеріалів слід віднести, наприклад, характеристику з місця проживання правопорушника, різноманітні довідки, висновки наркологічної комісії про необхідність і можливість застосування до правопорушника примусового лікування від алкоголізму, якщо він зловживає спиртними напоями, а також інші документи. Якщо злочином заподіяна матеріальна шкода, то повинні бути витребувані відомості про розмір цієї шкоди.

Строк протокольної форми досудової підготовки матеріалів становить 10 днів. У виняткових випадках цей строк може бути продовжений відповідним прокурором, але не більше, як до 20 днів.

Визнавши обставини злочину встановленими повно і всебічно, начальник органу дізнання затверджує протокол. Після цього всі матеріали пред'являються для ознайомлення правопорушнику. Факт ознайом-

лення правопорушника з матеріалами засвідчується його підписом у протоколі.

У випадках, якщо в строки, передбачені протокольним провадженням, вияснити істотні обставини вчиненого злочину неможливо, а зібраних матеріалів недостатньо для розгляду справи в суді, правопорушник неповнолітній чи є особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист, а також якщо для встановлення всіх обставин справи виникає необхідність провадження слідчих дій, то порушується кримінальна справа і проводиться досудове розслідування відповідно до загальних вимог кримінально-процесуального закону без будь-яких винятків.

У ст. 426 КПК України сказано, що протокол разом з матеріалами надсилається до суду прокурором. Звичайно, що це можна буде зробити тільки тоді, коли прокурор після вивчення матеріалів визнає, що їх достатньо для розгляду в судовому засіданні, прийме рішення про порушення кримінальної справи, обере щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і складе обвинувальний висновок. Всі ці дії необхідно виконати в рамках загального десятиденного (20-денного) строку протокольного провадження. Інше суперечило б суті протокольної форми.

Порушена прокурором кримінальна справа зі складеним обвинувальним висновком негайно направляється до суду.

Після надходження кримінальної справи до суду її попередній розгляд суддею здійснюється в основному за загальними правилами, як у всіх інших кримінальних справах.

У справі, що надійшла від прокурора, суддя повинен з'ясувати щодо кожного із правопорушників всі питання, які визначені ст. 237 КПК України. Сам же попередній розгляд справи здійснюється у порядку, передбаченому ст. 238 КПК, але у строки, максимально наближені до моменту надходження кримінальної справи до суду. Визначений ст. 431 КПК термін розгляду справи в суді не пізніше як у десятиденний строк з моменту надходження матеріалів до суду зобов'язує суддю провести попередній розгляд справи якнайшвидше.

За наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні суддя, не вирішуючи наперед питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду. У постанові повинні бути зазначені: місце і дата її винесення, посада і прізвище судді, прізвище, ім'я і по батькові правопорушника, підстави призначення справи до розгляду, стаття Кримінального кодексу, за якою притягується до відповідальності правопорушник, та рішення з інших питань, пов'язаних з підготовкою справи до розгляду.

Суддя зобов'язаний також вирішити всі питання, пов'язані з підготовкою справи до розгляду в судовому засіданні, перелік яких визначений ст. 253 КПК.

Копія обвинувального висновку і повістка про виклик до суду вручаються підсудному під розписку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи в суді.

Як зазначалося вище, кримінальні справи, досудова підготовка матеріалів яких провадилась у протокольній формі, підлягають розгляду в суді не пізніше десяти днів з моменту надходження матеріалів до суду (ст. 431 КПК України). Це єдина особливість, яка відрізняє порядок судового розгляду справи, підготовленої в протокольній формі, від порядку судового розгляду інших кримінальних справ.

3.6.3. Зміст діяльності міліції як органу дізнання при провадженні протокольної форми досудової підготовки матеріалів

Доручення про провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Реалізація органом дізнання протокольної форми досудової підготовки матеріалів може бути розпочата тільки за наявності одного з приводів до порушення кримінальної справи, перерахованих в ч. 1 ст. 94 КПК України, і належно оформленого відповідно до вимог наказу МВС України №500 1991 р., а також за наявності відповідної вказівки конкретному виконавцю про таке провадження з боку начальника органу дізнання. Доручення про протокольне провадження, як це видно зі змісту ст. 426 КПК України, може дати тільки начальник органу дізнання або особа, яка тимчасово виконує ці обов'язки. Подібне право не повинно поширюватись на заступників начальника органу дізнання.

Кримінально-процесуальним законом не встановлено, в якій формі повинно даватись доручення про здійснення протокольного провадження. Водночас в практичній діяльності міліції знайшли застосування дві форми такого доручення:

- розпорядження начальника органу дізнання на бланку доручення, в якому, крім вказівки про протокольне провадження, зазначається також дата, до якої потрібно зібрати матеріали і надати їх начальникові;
- письмове розпорядження начальника органу дізнання про здійснення протокольного провадження виконане, в основному, на документах, які за своєю суттю є приводами до порушення кримінальної справи: протоколах прийняття усної заяви про злочин, письмових заявах, протоколах явки з повинною і т.п.

Право на існування мають обидві зазначені форми доручень, але, на

наш погляд, перевага повинна віддаватися першій – саме в ній знаходить повне відображення офіційність і конкретність розпорядження про початок протокольної форми досудової підготовки матеріалів, термін збору матеріалів та їх представлення начальнику органу дізнання, чим забезпечується належний контроль за цією діяльністю.

Після отримання доручення відповідна посадова особа органу дізнання повинна приступити до протокольного провадження.

Згідно з ч. 1 ст. 426 КПК України у справах про злочини, перелічені у ст. 425 КПК, органи дізнання не пізніше ніж у десятиденний строк встановлюють обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, одержують пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб, вистребують довідку про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді. У виняткових випадках, в разі неможливості у десятиденний строк зібрати необхідні матеріали, цей строк може бути продовжено відповідним прокурором, але не більш як до двадцяти днів.

Зміст цієї норми кримінально-процесуального закону визначає основний напрямок діяльності органу дізнання при протокольному провадженні – встановлення обставин вчиненого злочину і особи правопорушника. Безсумнівно, що під обставинами вчиненого злочину і особою правопорушника, про які згадується у ст. 426 КПК, слід розуміти обставини, визначені ст. 64 КПК як ті, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, а саме:

подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

винність правопорушника у вчиненні злочину і мотиви злочину;

обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу правопорушника, пом'якшують та обтяжують покарання;

характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Крім цього, згідно зі ст. 23 КПК України орган дізнання зобов'язаний виявити причини та умови, які сприяли вчиненню злочину.

Характер регламентації законодавцем діяльності органу дізнання у злочинах, перелічених у ст. 425 КПК України, вимагає від нього не допустити обмежень кола обставин, які повинні при цьому бути доказані. Винятків, що стосуються повноти, всебічності та об'єктивності встановлення обставин злочину, визначених статтею 64 КПК, глава 35 цього закону не містить.

У ст. 426 КПК визначаються засоби встановлення обставин вчиненого злочину та особи правопорушника, а саме:

одержання пояснень від правопорушника, очевидців та інших осіб;
витребування довідки про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристики з місця його роботи або навчання;
витребування інших матеріалів, які мають значення для розгляду справи в суді.

Слід пам'ятати, що дана норма визначила не всі засоби встановлення необхідних обставин. Згідно зі ст. 66 КПК України збирання доказів здійснюється також іншими процесуальними діями: одержанням документів і предметів від установ, підприємств, організацій, посадових осіб та інших громадян, вимогою проведення ревізії. Частиною 5 статті 97 КПК визначено, що заява або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи можуть бути перевірені також шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності. Ст. 190 КПК (частина 2) дає дозвіл на проведення у невідкладних випадках огляду місця події (місцевості, приміщень) до порушення кримінальної справи – з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи. Частиною 3 статті 187 КПК дозволяється до порушення кримінальної справи з метою запобігати злочину застосовувати арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (на наш погляд, застосування цих заходів, як і проведення оперативно-розшукової діяльності під час протокольного провадження не є доцільним).

Огляд місця події. Огляд місця події є невідкладною слідчою дією, яку потрібно здійснювати негайно, першочергово – невчасне її проведення може призвести до втрати важливих доказів. Практика застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів свідчить, на жаль, про те, що цей важливий засіб збирання доказів органами дізнання використовується явно недостатньо. Водночас характер значної кількості злочинів, зазначених в ст. 425 КПК (ч. 1 ст. 185, 186, 188, 194 КК України та інші), не дає можливості повно, всебічно та об'єктивно дослідити обставини вчиненого злочину без огляду місця події.

Порядок проведення огляду місця події регламентується ст. 191 КПК України. Огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого частиною п'ятою статті 177 КПК. Постанова судді оскарженню не підлягає.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у

вчиненні злочину, а також за письмовою згодою володільця огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді.

Для проведення у невідкладних випадках в житлі чи іншому володінні особи огляду місця події, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потрібне.

Огляд проводиться в присутності не менше двох понятих і, як правило, удень. Для участі в огляді може бути запрошений спеціаліст, який не зацікавлений в справі. На розсуд дізнавача, за необхідності для огляду місця події також можуть залучатися правопорушник, очевидці та інші особи. За необхідності особа, що проводить огляд, здійснює вимірювання, складає план і креслення оглянутого місця та окремих предметів, а також за можливості їх фотографує, застосовує інші технічні засоби фіксації.

Огляд предметів і документів, вилучених під час огляду місця події, проводиться на місці події, а у випадках, коли це неможливо, за місцем протокового провадження. Вилучені в ході огляду предмети й документи необхідно ретельно упакувати і опечатати таким чином, щоб вони не могли втратити своє доказове значення в подальшому.

Результати огляду фіксуються у протоколі з додержанням правил ст.85 КПК. В протоколі зазначаються підстави для проведення огляду, описують все, що було виявлено, в тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому саме вигляді, в якому спостерігалось під час проведення слідчої дії. До протоколу додають відповідні схеми, фотознімки, плани, документи. Застосування звуко- та відеозапису, інших засобів фіксації події злочину, вилучення з місця події предметів і документів, внесені заяви учасників огляду з приводу його проведення повинні обов'язково знайти своє відображення в цьому процесуальному документі. У випадках, передбачених частинами п'ятою і шостою статті 190 КПК (регламентують проведення огляду житла чи іншого володіння особи), в протоколі огляду обов'язково зазначаються причини, що обумовили проведення огляду без постанови судді, та протягом доби з моменту проведення цієї дії прокурору, який здійснює нагляд за протокольним провадженням, повідомляється про здійснений огляд житла чи іншого володіння особи та його наслідки.

Відібрання пояснень від правопорушника, очевидців та інших осіб. Відібрання пояснень від правопорушника, очевидців та інших осіб є однією з основних (якщо не найголовнішою) процесуальних дій, яка здійснюється для встановлення необхідних обставин за протокольною фор-

мою досудової підготовки матеріалів.

Питання виклику осіб для опитування, місця, часу і самого порядку відбирання пояснень не знайшли кримінально-процесуального закріплення. Тому працівники-практики, відбираючи пояснення, діють за аналогією – як під час допиту, хоча порядок опитування осіб в цьому випадку дещо відрізняється від допиту.

Опитування громадян, як правило, повинно здійснюватися удень в місці протокольного провадження, а за необхідності – в місці їх перебування. До початку опитування встановлюється особа викликаного, повідомляється в зв'язку з чим він викликаний, роз'яснюється необхідність правдивого викладення всіх відомостей про відомі йому обставини події, а також з'ясовуються стосунки між ним і, наприклад, правопорушником або іншою особою. У разі, коли пояснення дає особа, що не володіє мовою, якою здійснюється судочинство, працівник органу дізнання повинен запросити для нього перекладача. Брати на себе цю функцію або перекладати її на інших учасників провадження не можна.

Після цього викликаній особі пропонується у вільній формі повідомити про всі відомі їй обставини у справі. Після цього особа, що провадить дізнання, за необхідності може поставити відповідні запитання. Викладена інформація фіксується в поясненні від першої особи і по можливості дослівно. Пояснення повинне бути максимально докладним і за змістом не відрізнятися від протоколу допиту.

Особі, за її проханням, може бути надана можливість власноручно викласти свою інформацію в присутності дізнавача, про що зазначається в поясненні.

Після закінчення опитування дізнавач пред'являє особі пояснення для прочитання. За проханням опитуваного пояснення може бути йому прочитане дізнавачем. Опитуваний і особи, які були присутні при даванні ним пояснень, мають право клопотати про внесення змін, доповнень та зауважень у пояснення. Ці зміни, доповнення й зауваження вносяться дізнавачем до пояснення. Цей документ підписують опитаний, дізнавач і особи, що були присутні при даванні пояснень. Якщо пояснення написано на декількох сторінках, опитаний підписує кожену сторінку окремо.

При опитуванні може застосовуватись звукозапис або відеозапис, цей факт повинен знайти відповідне відображення в поясненні.

Незважаючи на майже повну ідентичність процедур опитування та допиту, законодавець не відносить відбирання пояснень до слідчих дій. Тому до його початку очевидці та інші особи не попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову давати пояснення і за давання завідомо неправдивих відомостей, як і перекладач за відмову виконати

свої обов'язки, а також за завідомо неправильний переклад.

Пояснення правопорушника, очевидців та інших осіб як документ повинно відповідати певним вимогам, містити необхідні реквізити: місце й час його отримання, посаду, звання, прізвище та ініціали посадової особи, анкетні дані опитуваного (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, місце народження, національність, громадянство, освіта, сімейний стан, місце роботи або навчання, домашня адреса, відомості про притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності), а також дані про документ, який посвідчує особу. На наш погляд, у вступній частині пояснення повинні бути викладені всі права, які впливають з чинного кримінально-процесуального законодавства і якими може користуватись правопорушник, очевидець чи інша особа. Це надасть можливість вказаним учасникам протокольного провадження реально ознайомитися з переліком своїх прав і користуватися ними. Адже не є таємницею те, що відповідні працівники міліції, які відбирають пояснення в учасників протокольного провадження, про будь-які їх права взагалі ніколи не згадують. Крім цього, в даній частині пояснення, яке відбирається у правопорушника, повинні бути викладені його обов'язки – з'являтися за викликами органу дізнання, прокурора та суду; не ховатися від них; не перешкоджати встановленню істини в ході протокольного провадження.

Певні відміни, які спостерігаються в правах правопорушника та очевидця (іншої особи), обґрунтована вище необхідність їх викладення у вступній частині пояснення, обумовлює, на наш погляд, також потребу створення і практичного використання уніфікованого бланку цього документа – окремо для опитування як правопорушника, так і очевидця (іншої особи).

Витребування довідки про наявність або відсутність судимості у правопорушника. Витребування довідки про наявність або відсутність судимості у правопорушника – це обов'язкова процесуальна дія за протокольною формою досудової підготовки матеріалів. І чим швидше вона буде виконана, тим більша можливість реалізації протокольного провадження в зазначені законом строки. Адже у випадку встановлення факту судимості у правопорушника виникає необхідність витребування додаткових даних про це. Тому довідка про наявність або відсутність повинна бути витребувана зразу ж, як тільки розпочалася досудова підготовка матеріалів.

Для витребування довідки про наявність або відсутність судимості використовується спеціальний бланк, в якому зазначаються дані про правопорушника, підкреслюється терміновість їх отримання. Вимога

відправляється поштою, посильним, телеграфом. Така довідка може бути отримана особисто дізнавачем в управлінні оперативної інформації (УОІ), її можна отримати телетайпом, електронною поштою. Заслугує на увагу досвід отримання такої інформації по телефону: на спеціальних бланках, де зазначені анкетні дані правопорушника, фіксується отримана із УОІ інформація про судимість цієї особи; прізвище працівника, що видав довідку, номер його телефону, а також дата видачі довідки. Не можна не визнати того, що після підписання довідки дізнавачем вона набуває статусу процесуального документа.

Слід визнати неправильно поширену в деяких органах дізнання практику надсилання довідки про наявність чи відсутність судимості прокуророві або суду в разі знаходження у них матеріалів протокольного провадження. Це є істотним порушенням вимог ст. 426 КПК України, яка обумовлює витребування такої довідки саме під час протокольного провадження, а не після його закінчення. Крім цього, своєчасне встановлення факту судимості правопорушника в деяких випадках взагалі виключало б протокольну форму досудової підготовки матеріалів.

Тому неможливість витребування довідки про наявність або відсутність судимості у правопорушника у встановлений законом термін протокольного провадження призводить до однієї єдиної дії – негайного порушення кримінальної справи і провадження дізнання.

Деякі питання виникають з приводу того, хто повинен підписувати цю вимогу (та інші вимоги по витребуванню предметів та документів) – особа, яка провадить дізнання, чи начальник органу дізнання. Аналіз змісту ст.66 КПК, що регламентує збирання і подання доказів, вказує на право особи, яка провадить дізнання, вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів. Немас сумніву, що в таких випадках відповідні документи по витребуванню предметів і документів можуть підписуватись особою, яка провадить дізнання. Водночас не можна не визнати правильною існуючою в органах внутрішніх справ практику підпису подібних документів начальником органу дізнання – це, певною мірою, додатковий своєрідний спосіб контролю за ходом протокольного провадження.

Витребування характеристики з місця роботи або навчання правопорушника. Стаття 426 КПК України визначає, що характеристика на правопорушника витребується з місця його роботи чи навчання. Однак, для отримання об'єктивних даних про особу правопорушника є потреба витребування характеристики і з місця його проживання, особливо в тому разі, коли правопорушник не працює або не вчиться.

Витребування характеристики, як і довідки про наявність або відсут-

ність судимості, потребує значного часу, тому це слід робити на початку протокольного провадження. Щоб своєчасно отримати ту чи іншу характеристику, дізнавачу потрібно по телефону або іншим доступним способом заздалегідь зв'язатися з відповідною установою чи посадовою особою і зобов'язати їх якнайшвидше виконати поставлене перед ними завдання. Характеристика може бути направлена поштою, посильним, її може отримати особисто дізнавач. Деякі дізнавачі практикують видачу запитів на характеристику правопорушнику і отримання її також ним. Така практика є непридатною – з метою отримання позитивної характеристики перед правопорушником з'являється слокуса (і можливість її реалізації) вчинення впливу на ту чи іншу посадову особу, яка повинна його охарактеризувати.

Для того, щоб отримати змістовну характеристику на правопорушника, запит на неї органу дізнання не повинен обмежуватись лише нагадуванням посадовій особі про необхідність її надсилання. Запит має містити перелік характеризуючих правопорушника даних, які зобов'язана зазначити у своїй відповіді посадова особа. Перший примірник запиту направляється адресату, другий – залишається в матеріалах.

Витребування інших матеріалів, які мають значення для розгляду справи в суді. Частина 1 ст. 42б КПК України визначає, що крім довідки про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристики з місця його роботи або навчання, в ході протокольного провадження можуть витребуватись інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді. Під матеріалами, що мають значення для розгляду справи в суді, слід розуміти предмети й документи, за допомогою яких встановлюють обставини вчиненого злочину і особу правопорушника.

Питання процесуального порядку витребування таких матеріалів не знаходять законодавчого закріплення ні в нормах, які регулюють протокольне провадження, ні в нормах стосовно перевірки заяв і повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи.

В практиці діяльності органів дізнання найбільш широке і беззаперечне застосування знайшов фактично один спосіб витребування предметів і документів від підприємств, установ, організацій, посадових осіб: направлення останнім письмових вказівок про представлення відповідних предметів і документів. Подібний спосіб майже не застосовується, коли матеріали необхідно витребувати від громадян. Водночас в роботі органів дізнання ситуації, коли необхідно витребувати предмети і документи від громадян, виникають досить часто. Наприклад, це можуть бути знаряддя злочину або викрадені речі при затриманні особи на місці вчинення крадіжки чи пограбування; гири або ваги, за допомогою яких здійснювався обман покупців і т. ін. Не слід відкидати можливості

добровільного представлення в орган дізнання відповідних предметів і документів окремими громадянами (наприклад, при явці з повинною). Необхідність подібного витребування матеріалів виникає як до початку протокольного провадження чи перевірки в стадії порушення кримінальної справи (наприклад, при затриманні особи на місці вчинення злочину), так і в процесі протокольного провадження (перевірки заяв і повідомлень про злочини).

Як зазначалося вище, витребування посадовими особами органів дізнання предметів і документів від громадян не знайшло свого кримінально-процесуального закріплення, в зв'язку з чим під час протокольного провадження (як і при перевірці заяв та повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи) подібні дії з виявлення правопорушення і викриття правопорушника фіксувались раніше і фіксуються зараз в таких документах як “протокол вилучення”, “протокол вилучення та огляду”, “протокол добровільної видачі та огляду” тощо. Аналіз змісту цих протоколів, як і дій, закріплених протоколами, засвідчує їх певну схожість з протоколами таких слідчих дій, як виїмка, огляд і т.ін., які, як відомо, в ході протокольного провадження, а також при перевірці заяв та повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи здійснювати не можна (за винятком огляду місця події). У зв'язку з цим принципового вирішення потребують питання:

- яка процесуальна природа дій, що проводяться в зв'язку з виявленням правопорушення, а також документа, яким закріплюються результати проведення такої дії; їх обґрунтованість і законність;
- чи є підстави розглядати ці дії як слідчі, а протоколи – як протоколи слідчих дій.

Як відомо, кримінально-процесуальний закон зобов'язує орган дізнання в ході провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів встановити обставини вчиненого злочину і особу правопорушника. А це значить, що для цього повинні бути проведені певні дії, які, в свою чергу, слід закріпити в конкретному документі – адже в будь-якому випадку факт вчинення злочину повинен бути зафіксованим. Це безперечно. Це аксіома, яка не потребує доказування. Не вчинивши цього, не можна зібрати докази про необхідні обставини.

Кримінально-процесуальний закон (ст. 66, 97, 426 КПК України) дозволяє збирати докази в ході протокольного провадження (як і при перевірці заяв та повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи) шляхом витребування документів і предметів, одержання їх від підприємств, установ, організацій, посадових осіб та інших громадян, але, на жаль, не вказуючи, які повинні бути виконані при цьому конкретні процесуальні дії, і в яких процесуальних документах вони по-

винні фіксуватися. Законодавець лише чітко вказав на заборону збирання предметів і документів шляхом проведення слідчих дій (крім огляду місця події).

Тому, отримавши законодавчий дозвіл на збирання предметів і документів, і, водночас, не маючи визначеної законом кримінально-процесуальної форми цього процесу, його закріплення, посадові особи органів дізнання змушені самостійно вишукувати шляхи вирішення цієї проблеми, знайшовши їх саме в тій формі і в тому вигляді, про які вела-ся мова попередньо.

Аналіз відстав проведення, змісту та оформлення дій по збиранню предметів і документів при протокольному провадженні (як і при перевірці заяв та повідомлень про злочини в порядку, передбаченому ст. 97 КПК) не може не показати, що за всіма цими ознаками дані дії фактично не відрізняються від таких основних слідчих дій щодо збирання предметів та документів в процесі розслідування кримінальних справ, як виїмка, огляд тощо. Бажання надати своїм діям відповідної процесуальної форми, забезпечити їх учасникам права та законні інтереси, а також відсутність законодавчого регулювання цього процесу стали причиною закладення посадовими особами органів дізнання в основу збирання предметів і документів ознак процесуального порядку проведення та оформлення вищевказаних слідчих дій.

Виходячи з законодавчого дозволу збирання предметів і документів в ході протокольного провадження (так і при перевірці заяв і повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи), можна зробити однозначний висновок про те, що цю діяльність слід вважати кримінально-процесуальною, тому що вона зв'язана з фактом вчиненого злочину і передбачається кримінально-процесуальним законом (хоч і не регламентується ним). Але ці дії не можуть вважатися слідчими (хоч між ними існує багато схожих ознак), оскільки проводяться до порушення кримінальної справи. Вони не заборонені законом і є правомірними. Існуючий в органах дізнання порядок проведення цих дій, а також їх оформлення відповідними протоколами – це своєрідний спосіб заповнення посадовими особами кримінально-процесуальної прогалини, надання їм конкретної процесуальної форми з метою забезпечення учасникам даних дій прав та законних інтересів.

Висловлене вище дозволяє зробити висновок про те, що так звані протоколи “вилучення”, “вилучення та огляду”, “добровільної видачі”, “добровільної видачі й огляду” та інші, які складаються посадовими особами органів дізнання до порушення кримінальної справи, мають право на існування. Вони є кримінально-процесуальними документами, але не можуть відноситись до слідчих, містять доказову інформацію і

повинні використовуватись в доказуванні як документи. Саме так вони сприймалися органами розслідування і судами раніше, сприймаються зараз і будуть сприйматися в подальшому, доки не знайдуть (як і зафіксовані в них дії) чітке законодавче врегулювання. Якщо ж зараз стати на позицію заборони існуючого порядку проведення і оформлення збирання предметів та документів, то це взагалі виключило б можливість протокольного провадження (як і перевірки заяв і повідомлень про злочини в стадії порушення кримінальної справи).

Законодавче врегулювання зазначених вище питань – актуальна необхідність сьогодення. Практика діяльності посадових осіб органів розслідування в цьому напрямку повинна бути узагальнена, осмислена і законодавчо вирішена. Відповідні пропозиції про це постійно вносились раніше і вносяться зараз. На наш погляд, одну із останніх слушних і конструктивних пропозицій законодавчого врегулювання цих питань висловив В.М. Тертишник, який вважає за необхідне доповнити гл. 16 КПК України статтею «Витребування та отримання добровільно виданих доказів» такого змісту:

«Слідчий, орган дізнання, прокурор та суд мають право витребувати від будь-яких громадян, посадових осіб, підприємств, установ та отримати витребувані або добровільно видані предмети, документи та інші матеріали, що мають значення для справи.

Громадяни та посадові особи зобов'язані видати предмети, документи та інші матеріали, що витребуються слідчим, органом дізнання, прокурором або судом. Вони несуть відповідальність за відмову від видачі, приховання або умисне знищення з метою перешкодження встановленню істини предметів, документів та інших матеріалів, що витребуються, відповідно до закону. Витребуючи предмети, документи та інші матеріали, що мають значення для справи, слідчий, орган дізнання, прокурор та суд попереджають громадян та посадових осіб про відповідальність за відмову від видачі, за приховання або знищення предметів, документів та інших матеріалів.

Безпосереднє отримання предметів, документів та інших матеріалів, що витребуються або добровільно видані, провадиться у присутності не менше двох понятих за правилами здійснення виїмки з додержанням положень ст. 186 цього Кодексу за такими винятками. При отриманні предметів, документів та інших матеріалів, що витребуються, не допускаються злом або відмикання замкнених сховищ і приміщень та примусове вилучення предметів, документів та інших матеріалів, які витребуються, а також здійснення пошукових дій для встановлення місця знаходження таких.

Витребування та отримання добровільно виданих доказів може

здійснюватися до та після порушення кримінальної справи.

Про вилучення предметів, документів та інших матеріалів, що витребуються, складається протокол отримання доказів, що витребувалися.

У разі отримання доказів, наданих громадянами та посадовими особами за своєю ініціативою, складається протокол добровільної видачі доказів.

Протокол складається за правилами ст. 85 цього Кодексу, а в разі застосування технічних засобів – з урахуванням вимог ст. 85¹–85² цього Кодексу. В протоколі обов'язково вказується, який предмет або документ вилучений, індивідуальні ознаки речі, що вилучається, та обставини вилучення.

Якщо предмети, документи чи інші матеріали, що мають значення для справи, вислані поштою, до справи долучаються поштові документи. Розпакування поштового відправлення та огляд його змісту проводиться у присутності понятих за правилами огляду речового доказу, про що складається протокол огляду¹⁶¹.

Безперечно, автори посібника не вважають, що висловлені ними з цього питання судження є беззаперечними і покладуть край будь-яким дискусіям навколо цієї кримінально-процесуальної прогалини. Але беззаперечним є те, що і в подальшій своїй діяльності посадові особи органів розслідування до прийняття рішення про порушення кримінальної справи виконуватимуть зазначені вище дії зі збирання предметів та документів і оформлятимуть їх відповідними протоколами.

Відібрання у правопорушника зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання, прокурора й суду та повідомляти їм про зміну місця проживання. У процесі протокольного провадження законодавець не допускає застосування органом дізнання до правопорушника затримання в порядку ст. 106 КПК України, а також обрання щодо нього запобіжних заходів. Єдиним заходом процесуального примусу щодо правопорушника, згідно зі ст. 426 КПК, є відібрання письмового зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання, прокурора й суду та повідомляти їм про зміну місця проживання. Це зобов'язання, маючи схожість з таким запобіжним заходом як підписка про невийзд, відрізняється від останнього тим, що не обмежує свободу пересування кордоном визначеної конкретної території (місцем проживання або місцем тимчасового перебування), а лише визначає обов'язок правопорушника з'являтися за викликами органів дізнання, прокурора і суду та повідомляти про зміну місця перебування.

¹⁶¹ Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Павч. посіб. - К., 1999. С.100-101.

В зобов'язанні зазначаються місце і дата його складання, прізвище, ім'я та по батькові правопорушника, місце проживання, підстави дачі зобов'язання, його суть, наслідки його порушення, підписи правопорушника і посадової особи, яка відібрала це зобов'язання. Щоб цей захід процесуального примусу забезпечив належну поведінку правопорушника під час протокольного провадження органом дізнання і розгляду справи в суді, зобов'язання доцільно відбирати ще на початку підготовки матеріалів за протокольною формою, роз'яснивши правопорушнику наслідки його невиконання – можливість порушення кримінальної справи, застосування після цього примусового приводу, затримання в порядку ст. 106 КПК (якщо дозволяє санкція статті, за якою особа притягується до кримінальної відповідальності), обрання запобіжного заходу.

В тих випадках, коли правопорушник за викликом органу дізнання не з'являється без поважних на те причин, необхідно негайно порушити кримінальну справу і діяти за загальними правилами досудового розслідування.

Учасники протокольного провадження. Згідно зі ст. 426 КПК України учасниками протокольного провадження є правопорушник, очевидці та інші особи. Поняття і процесуальний статус цих учасників законодавцем не визначені. Їх права і обов'язки можна визначити, виходячи із загальних положень кримінально-процесуального закону і особливостей провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

Правопорушник – особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, зазначене в ст. 425 КПК України, встановлення обставин якого і даної особи здійснюються за протокольною формою досудової підготовки матеріалів. Після призначення справи до судового розгляду правопорушник називається *підсудним*.

Як учасник протокольної форми досудової підготовки матеріалів правопорушник має певні права і несе певні обов'язки.

В ході протокольного провадження правопорушник має такі основні *права*:

знати, з приводу чого проти нього розпочато протокольне провадження;

подавати докази;

давати пояснення рідною мовою або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача, або відмовитися давати пояснення і відповідати на запитання;

заявляти відвід перекладачеві;

власноручно викладати свої пояснення;

користуватися нотатками і документами при даванні пояснень у тих

випадках, коли пояснення стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті;

знайомитися з поясненням і клопотати про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, власноручно робити такі доповнення і зауваження;

заявляти клопотання і відводи;

подавати скарги на дії та рішення особи, яка провадить дізнання (органу дізнання), прокурора й суду;

ознайомлюватися після закінчення протокольного провадження з усіма матеріалами;

за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Правопорушник має не тільки процесуальні права, а й відповідні обов'язки. Правопорушник *зобов'язаний*:

з'являтися за викликами органу дізнання, прокурора та суду;

не ховатися від органу дізнання, прокурора та суду;

не перешкоджати встановленню істини в ході протокольного провадження.

У випадку невиконання двох останніх обов'язків до правопорушника можуть бути застосовані ті ж самі заходи, як і при порушенні ним зобов'язання з'являтися за викликом органу дізнання, прокурора та суду. Якщо ж правопорушник перешкоджає встановленню істини шляхом впливу на інших учасників протокольного провадження, він, за наявності для цього підстав, може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за це.

Очевидці – викликані органом дізнання для давання пояснень громадяни, які безпосередньо сприймали обставини вчиненого злочину.

Процесуальний статус цих учасників протокольного провадження в основному відповідає статусу свідка в кримінальній справі.

Очевидець має право:

давати пояснення рідною мовою або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;

заявляти відвід перекладачеві;

знати, в зв'язку з чим і у якій справі він викликається для давання пояснень;

власноручно викладати свої пояснення;

користуватися нотатками й документами при даванні пояснень у тих випадках, коли пояснення стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко утримувати в пам'яті;

відмовитися давати пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів;

знайомитися з поясненням і клопотати про внесення до нього змін,

доповнень і зауважень, власноручно робити такі доповнення і зауваження;

заявляти відвід особі, яка відбирає у нього пояснення;

подавати скарги прокурору на дії дізнавача;

одержувати відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання пояснень;

за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

Кримінально-процесуальним законодавством України обов'язки очевидця не визначені. Але, виходячи із процесуального статусу свідка в кримінальній справі, правил поведінки добропорядного і законослужняного громадянина, в Кримінально-процесуальному кодексі, на наш погляд, потрібно закріпити такі *обов'язки очевидця*:

особа, викликана органом дізнання для давання пояснень як очевидець, повинна з'явитися в зазначені місце і час;

дати правдиві пояснення про відомі їй обставини справи.

Інші особи – це викликані органом дізнання для давання пояснень громадяни, які не є очевидцями вчиненого злочину, але володіють відомостями про обставини, що стосуються вчиненого злочину і особи правопорушника.

Під іншими особами (неочевидцями) слід розуміти:

потерпілих від злочину, якщо вони не є очевидцями;

осіб, які дають пояснення про обставини злочину зі слів очевидців;

різногалузевих спеціалістів, знання яких використовуються в ході протокольного провадження;

керівників та інших посадових осіб державних і громадських організацій;

окремих громадян, які своїми поясненнями сприяють встановленню обставин вчиненого злочину та особи правопорушника тощо.

Інші особи в ході протокольного провадження мають такі ж самі права й повинні нести такі ж самі обов'язки, як і очевидці.

Однак, слід пам'ятати, що специфічність статусу очевидців та інших осіб при здійсненні провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів не може передбачати будь-яку їх відповідальність (крім громадського осуду) за невиконання вищевказаних обов'язків.

Проблемними та у зв'язку з цим дискусійними серед процесуалістів є питання, які стосуються деяких процесуальних прав та обов'язків правопорушника, очевидців та інших осіб:

чи має право орган дізнання застосувати до цих осіб примусовий привід у випадку ухилення їх від явки за викликом?

чи буде нести кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве

повідомлення про вчинення злочину за ст. 383 КК України правопорушник, очевидець або інша особа, якщо вони в поясненні дають завідомо неправдиві відомості про обставини вчиненого злочину або винних в його вчиненні?

Відповіді на ці питання можна отримати, проаналізувавши відповідні статті кримінально-процесуального закону й Конституції України.

У ст. 19 Конституції України зазначається: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством». На цьому основоположному визначенні повинна базуватися і відповідь на всі поставлені вище питання. Згідно зі ст. 70, 72, 107, 135 КПК України за викликами органів дізнання, слідчого, прокурора або суду зобов'язані з'явитися свідки, потерпілі, підозрювані і обвинувачені. Ці ж норми кримінально-процесуального закону визначають право органу дізнання, слідчого, прокурора або суду застосовувати до вищевказаних осіб привід у випадку їх неявки без поважних на те причин. Як відомо, очевидці або інші особи не є свідками чи потерпілими (хоч мають певну схожість за своїм статусом) в прямому процесуальному визначенні, а правопорушник – не підозрюваним чи обвинуваченим. Тому вони не можуть нести ніякої відповідальності у випадку ухилення від явки за викликом органу дізнання, а останній не має права застосовувати до них привід в порядку ст. 136 КПК України. Якщо ж правопорушник, очевидці або інші особи злісно ухиляються від явки, то в таких випадках негайно порушується кримінальна справа і після набуття відповідного процесуального статусу до цих осіб можуть застосовуватись заходи процесуального впливу, в тому числі й привід. Порядок його здійснення визначається Інструкцією про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання й ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків і потерпілих, затвердженою Наказом МВС України від 23 грудня 1995 р. № 864.¹⁶²

Питання про можливість відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину при дачі пояснень правопорушником, очевидцем або іншою особою повинне вирішуватись, виходячи зі змісту ст. 19 Конституції України і ст. 95, 97, 426 КПК України. Зокрема, ст. 95 КПК України, регламентуючи процесуальний порядок прийняття заяв і повідомлень про злочини, вказує, що про відповідальність за неправдиве повідомлення попереджується лише заявник, тобто особа, яка прибула в правоохоронний орган з усною чи письмовою заявою про вчинений або підготовлюваний злочин. Як ця норма закону, так і ст. 97, 426 КПК України, що визначають відбирання пояснень від громадян, не

¹⁶² Див.: Юридичний вісник України. – 1996. – № 23. – 5–12 червня.

вказують на необхідність попередження опитуваних осіб-незаявників про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення. Тому рекомендації деяких процесуалістів робити подібне попередження при відбиранні пояснень не ґрунтуються на законі і якихось юридичних наслідків мати не можуть.

Кримінально-процесуальне законодавство не допускає участі захисника в ході протокольного провадження – в такій якості адвокат та інші визначені законом особи виступають (якщо правопорушник виявить подібне бажання) після призначення суддею справи до судового розгляду. Саме в цьому полягає один із основних недоліків цієї форми досудової підготовки матеріалів – в процесі протокольного провадження правопорушник позбавлений можливості отримати належну юридичну допомогу і захист, які міг би надати йому захисник. Хоч відсутність прав правопорушника на участь захисника при протокольному провадженні не означає, що правопорушник не може звертатися за юридичною допомогою до адвокатів та інших фахівців у галузі права, в той же час в такому випадку діяльність цих осіб по захисту прав та законних інтересів правопорушника має значно обмежений характер, ніж при офіційній участі як захисників. Очевидно, з'явилась нагальна потреба внести зміни до чинного законодавства: з метою належного забезпечення прав і законних інтересів правопорушника захисник повинен допускатися до участі з моменту надання органом дізнання правопорушнику матеріалів для ознайомлення (звичайно, якщо останній заявить про це клопотання).

Строки протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Згідно зі ст. 426 КПК України у справах про злочини, перелічені в ст. 425 КПК, органи дізнання повинні встановити обставини вчиненого злочину та особу правопорушника не пізніше як у десятиденний строк. У виняткових випадках, в разі неможливості у десятиденний строк зібрати необхідні матеріали, цей строк може бути продовжено відповідним прокурором, але не більш як до двадцяти днів.

Як видно з вищевикладеного, законодавцем не визначені початковий та кінцевий моменти протокольного провадження, а також порядок продовження строку цього провадження, що викликає неоднозначне трактування цих питань.

Так, В.І. Басков стверджує, що строк досудової підготовки матеріалів повинен вираховуватись з дня реєстрації злочину по день санкціонування прокурором направлення протоколу з матеріалами в суд.¹⁶³

¹⁶³ Басков В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов: Практик. пособие. - М., 1989. - С. 44.

А.М. Денисюк вважає, що початок строку підготовки матеріалів в протокольній формі потрібно обчислювати з дня надходження повідомлення про вчинення злочину до компетентного органу, який має право прийняти відповідне рішення, по день, в який матеріали надсилаються прокуророві для санкціонування і направлення їх до суду.¹⁶⁴

Р.С. Абдурахманов і В.Г. Очередин, вирішуючи це проблемне питання, міркують так: «Усі заяви і повідомлення про злочини реєструються у відповідній книзі обліку. На документах, що надійшли, проставляється штамп з номером і датою реєстрації. Про зареєстровані протягом доби заяви чи повідомлення доповідають начальнику органу внутрішніх справ, який за кожним фактом дає письмову вказівку про розгляд, визначає конкретного виконавця. З наступної доби починається відрахування строку».¹⁶⁵

На думку О.І. Поповченка і Д.О. Савицького, «...початок строку протокольного провадження слід вважати з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про злочин, коли орган дізнання офіційно розпочинає процесуальну діяльність за конкретною заявою чи повідомленням про злочин. Обчислення строку з часу скоєння злочину є неправильним, оскільки орган дізнання не завжди може бути своєчасно поінформований про його скоєння. Не слід також вираховувати строк і з моменту прийняття рішення начальником органу дізнання, адже це може стати однією з причин тяганини. Що стосується закінчення строку підготовки протокольної форми, то це зрозуміло із змісту статті 426 КПК України. Ним є день, коли орган дізнання надсилає до суду санкціонований протокол разом з матеріалами».¹⁶⁶

На наш погляд, питання обчислення строків здійснення провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів потрібно вирішувати, виходячи з правил, встановлених ст.89 КПК: «Строки, встановлені цим Кодексом, обчислюються годинами, добами (днями) і місяцями. При обчисленні строків не беруться до уваги той день і та година, від яких починається строк».

При обчисленні строку добами, строк закінчується о 24 годині останньої доби. Якщо відповідну дію належить провести в суді або в органах дізнання і досудового слідства, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах».

Як відомо, процесуальну діяльність за конкретною заявою чи по-

¹⁶⁴ Денисюк А.М. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів, здійснювана працівниками органів внутрішніх справ: Лекція. – К., 1993.

¹⁶⁵ Абдурахманов Р.С., Очередин В.Г. Протокольная форма досудебной подготовки материалов: Лекция. – Волгоград., 1986.

¹⁶⁶ Поповченко О.І., Савицький Д.О. Протокольная форма досудової підготовки матеріалів: історія, проблеми, досвід. – К., 1997. – С.17.

відомленням про злочини орган дізнання офіційно розпочинає з моменту реєстрації такої заяви чи повідомлення. Виходячи з вимог ст. 89 КПК України, на наш погляд, початок строку протокольної форми досудової підготовки матеріалів потрібно вираховувати з наступного дня після реєстрації заяви чи повідомлення про злочини. Саме так практикується обчислення початку строку протокольного провадження в більшості органів дізнання.

Більш складно і проблемно з визначенням моменту закінчення строку протокольного провадження.

До прийняття Закону України від 21.06.2001р. "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" моментом закінчення строку протокольної форми досудової підготовки матеріалів слід вважати, як це впливало зі змісту ч. 4 ст. 426 КПК, день направлення до суду санкціонованого прокурором протоколу разом з матеріалами.

Як відомо, Законом від 21.06.2001р. повноваження прокурора за матеріалами протокольного провадження, що надійшли від органу дізнання, суттєво змінені – при визнанні матеріалів достатніми для розгляду в судовому засіданні замість санкціонування протоколу, як це було раніше, прокурор повинен порушити кримінальну справу, обрати щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і скласти обвинувальний висновок та направити справу до суду. Таким чином, визначена законодавцем діяльність прокурора за матеріалами, підготовленими органом дізнання, зараз стала набагато об'ємнішою, ніж вона була до прийняття Закону від 21.06.2001р.

Суттєво збільшений обсяг діяльності прокурора за матеріалами протокольного провадження ставить проблему обчислення терміну закінчення діяльності у протокольній формі, тим більше, що це питання в кримінально-процесуальному законі залишилось без регулювання. Чи повинна діяльність прокурора входити в десятиденний (двадцятиденний) строк протокольного провадження, визначений в статті 426 КПК, чи для неї слід визначати окремий термін, застосовуючи аналогію діяльності прокурора у кримінальній справі, яка надійшла до нього для вирішення від органу досудового розслідування? Як відомо, згідно зі ст. 233 КПК України прокурор, одержавши справу від органу дізнання або слідчого, зобов'язаний протягом не більше п'яти днів розглянути справу і дати їй належне спрямування.

Уявляється, що збільшення обсягу діяльності прокурора за матеріалами, підготовленими у протокольній формі, не повинно тягнути за собою збільшення встановленого законом загального десятиденного (двадцятиденного) строку цього провадження. По-перше, додатковий для діяльності прокурора строк не визначається законом. По-друге, в даному разі застосовувати аналогію діяльності прокурора за кримінальними

справами, що надходять від органу дізнання або слідчого, немає підстав, тому що від органу дізнання після здійснення протокольного провадження надходить не кримінальна справа, а матеріали (причому у значно меншому обсязі, ніж у кримінальній справі).

Звичайно, збільшений обсяг діяльності прокурора за матеріалами протокольного провадження спонукатиме орган дізнання працювати ще більш інтенсивно, щоб завершити це провадження на день-два раніше остаточного строку і, таким чином, забезпечити для прокурора певний час. Якщо ж умови для цього будуть відсутні, то в органі дізнання завжди залишається варіант використання передбаченої кримінально-процесуальним законом можливості – продовження строку протокольного провадження у прокурора.

Безперечно, проблема обчислення строку протокольної форми досудової підготовки матеріалів повинна мати не тільки тлумачення правників – вона потребує законодавчого вирішення. Законодавець повинен чітко розмежувати строки діяльності всіх повноважних учасників досудової підготовки матеріалів у протокольній формі (до речі, подібне питання в Російській Федерації кримінально-процесуальним законодавством донедавна вирішувалося таким чином: у справі, підготовленій органом дізнання у протокольній формі, прокурор повинен прийняти відповідне рішення не пізніше трьох діб з моменту її надходження).¹⁶⁷

Потребує законодавчого вирішення також питання процесуального порядку продовження строків протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Зі змісту ст. 426 КПК України впливає тільки одне – таке продовження строку може бути здійснене відповідним прокурором як виняток, але не більше як за двадцять днів.

Винятки – це свого роду надзвичайні обставини, які порушили нормальний хід протокольного провадження, завадили у десятиденний строк зібрати необхідні матеріали (наприклад, через повінь чи інше стихійне лихо не мають можливості з'явитись викликані особи чи не можуть бути витребувані відповідні документи тощо). У той же час характер цих виняткових випадків повинен свідчити про реальність закінчення протокольної діяльності у встановлений законом максимальний термін. Якщо такої реальності не спостерігається, то потрібно негайно порушувати кримінальну справу і здійснювати відповідне розслідування.

Стаття 426 КПК України не визначає, в якому документі прокурор повинен зазначити свою згоду на продовження строку протокольного провадження. Не визначається це в новітніх коментарях до даної статті,

¹⁶⁷ Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М., 2000. – С. 714.

навчальних посібниках і монографіях з цих питань. Невизначеність цього питання призводить до того, що в практичних органах залежно від того чи іншого регіону клопотання про продовження строку протокольного провадження дізнавачі викладають в рапортах, постановвах тощо. Лише в посібнику «Методичні рекомендації для працівників органів внутрішніх справ з оформлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів», підготовленому в 1995 р. відділом організації роботи дізнання в органах внутрішніх справ МВС України (нині відділ дізнання) зазначалось, що «для продовження строку проведення дізнання заявляється клопотання (у вигляді постанови) про продовження строку дізнання. Клопотання про продовження строку дізнання підтримує начальник органу дізнання».

У зв'язку з цим проаналізуємо та визначимося із законністю рекомендацій щодо «заявлення клопотання (у вигляді постанови) про продовження строку дізнання».

В силу важливості рішення про продовження строку протокольного провадження безперечним є те, що дане клопотання повинне бути підтримане начальником органу дізнання.

Пункт 14 ст. 32 КПК України, який визначає поняття постанови як «рішення органу дізнання, слідчого й прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд» не дає відповіді на питання щодо можливості складення даного процесуального документа з такого особливого виду провадження як протокольна форма досудової підготовки матеріалів. До вирішення цієї проблеми підводить зміст ст. 130 КПК України, в якій зазначається, що «про рішення, прийняті слідчим або прокурором під час провадження досудового слідства у випадках, зазначених у цьому Кодексі, а також у випадках, коли це визнає за необхідне слідчий або прокурор, складається мотивована постанова». Безсумнівно, що така вимога закону відноситься і до діяльності органу дізнання. Виходячи з цього, можна зробити однозначний висновок про те, що постанова – це процесуальний акт, який містить рішення особи, що провадить дізнання (органу дізнання), слідчого, прокурора або судді в кримінальній справі, яка перебуває в його провадженні.

Формулювання в ході протокольного провадження будь-яких рішень у постановвах, в тому числі про заявлення клопотання про продовження строку, суперечить процесуальній природі і суті протокольної форми досудової підготовки матеріалів, нівелює цей особливий і властивий тільки органу дізнання вид процесуальної діяльності, в зв'язку з чим вищезазначені рекомендації авторів посібника не можуть вважатися прийнятими.

Як все ж таки потрібно діяти в зазначеній ситуації? В якому документі слід фіксувати клопотання про продовження строку протокольного про-

вадження? Зрозуміло, що не в постанові, ні тим більше в рапорті. На наш погляд, клопотання про продовження строку протокольної форми досудової підготовки матеріалів потрібно формулювати в листі-зверненні до прокурора, в якому зазначаються:

стислі відомості про обставини вчиненого злочину та особу правопорушника;

які основні процесуальні дії виконані та які ще необхідно виконати для закінчення провадження;

який строк потрібен для їх виконання;

причини, за якими протокольне провадження не може бути закінчене у встановлений законом строк;

клопотання про продовження строку провадження перед відповідним прокурором на певний термін.

Клопотання підписується особою, яка провадить дізнання, і підтримується начальником органу дізнання. Свою згоду на продовження строку провадження чи інше рішення прокурор зазначає у верхній частині письмового звернення. Клопотання направляється прокурору з таким розрахунком, щоб воно могло бути розглянуте до закінчення визначеного законом десятиденного строку або встановленого прокурором (в разі повторного звернення до нього з подібним клопотанням).

Реквізити і зміст протоколу як підсумкового документа провадження за протокольною формою. Вимоги, які пред'являються до нього. Досудова підготовка матеріалів за злочинами, які входять в перелік ст. 425 КПК, завершується складанням протоколу про обставини вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Кримінального кодексу України. Як обвинувальний висновок за конкретною кримінальною справою, так і даний протокол є підсумковим процесуальним документом органу дізнання по здійсненій ним досудовій підготовці матеріалів в протокольній формі.

Згідно зі ст. 426 КПК України в протоколі зазначаються:

час і місце його складання;

ким складений протокол;

дані про особу правопорушника;

місце і час вчинення злочину, його способи, мотиви, наслідки та інші істотні обставини;

фактичні дані, що підтверджують наявність злочину і винність правопорушника;

кваліфікація злочину за статтею Кримінального кодексу України.

Не можна не побачити того, що за своїм змістом і реквізитами протокол має значну схожість з обвинувальним висновком (в певній мірі також

з постановою про притягнення як обвинуваченого), є похідним від цих документів. Як правильно зазначає Д.В. Філін, "...протокол про обставини вчинення злочину ...поєднує в собі властивості постанови про притягнення як обвинуваченого та обвинувального висновку".¹⁶⁸ Як документ, який завершує провадження у справі про злочин, протокол повинен бути складеним так, щоб в ньому повно, об'єктивно, всебічно і послідовно були викладені всі фактичні обставини вчиненого злочину, мотиви діяння, дані про особу правопорушника та інші суттєві обставини.

Протокол містить в собі три складові частини: вступну, описову і резолютивну.

В першій частині зазначається затвердження протоколу начальником органу дізнання, назва документа, місце і час його складання, посада, звання і прізвище посадової особи, що склала протокол.

В описовій частині протоколу зазначаються встановлені в ході провадження обставини вчиненого злочину, фактичні дані, які підтверджують наявність злочину і винність правопорушника, висновок про кваліфікацію його дій за відповідною статтею кримінального закону.

Цій частині протоколу дізнавачі повинні приділяти особливу увагу, бо саме від правильності її складання залежить подальший рух зібраних матеріалів, у тому числі їх розгляд в судовому засіданні. Аналіз протоколів, складених працівниками-практиками, свідчить про те, що при складанні описової частини, особливо при викладенні фактичних даних, що підтверджують наявність злочину і винність правопорушника, тут найбільш часто припускаються помилок.

Найперше в описовій частині дізнавач повинен з достатньою повнотою викласти встановлені під час протокольного провадження обставини вчиненого злочину: прізвище, ім'я та по батькові правопорушника, місце і час вчинення ним злочину, його способи, мотиви, наслідки, кому спричинена шкода, її розмір та інші істотні обставини (наприклад, вчинення злочину у стані сп'яніння), кваліфікація злочину за статтею Кримінального кодексу. Слід пам'ятати, що при направленні матеріалів протокольного провадження прокуророві і порушення ним кримінальної справи, дані, які містяться в цій частині протоколу, повинні бути покладені в основу майбутнього обвинувачення – частково сформульованого в постанові про порушення кримінальної справи і повністю – в обвинувальному висновку. По суті ця частина протоколу повинна відповідати подібній частині обвинувального висновку. Як резолютивна частина обвинувального висновку повинна логічно випливати з описової і відповідати їй, так і з описової ча-

¹⁶⁸ Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін. Кримінальний процес України: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х., 2000. – С. 457.

стини протоколу повинне впливати сформульоване прокурором у вищевказаних документах обвинувачення.

Закон визначає, що в цій частині протоколу також повинні вказуватись фактичні дані, що підтверджують наявність злочину і винність правопорушника. Однією з найбільш суттєвих помилок, які допускаються при складанні протоколу практичними працівниками, є та, що вони замість викладення в описовій частині фактичних даних про наявність злочину і винність правопорушника, обмежуються лише вказівкою про джерела цих даних (наприклад, “поясненнями Іванова Л.С. (а. м. №), заявою Забуги Г.М. (а. м. №) та ін.), що не є допустимим. Таке викладення буде істотним порушенням кримінально-процесуального закону та підставою для повернення матеріалів на доопрацювання, перескладання протоколу.

При посиланні на фактичні дані обов’язково повинні вказуватись аркуші матеріалів протокольного провадження, де вони містяться.

У резолютивній частині протоколу викладаються відомості про правопорушника (як анкетні, так і інші дані, що характеризують його особу); зазначається, на скількох аркушах додаються до протоколу матеріали; перераховуються із зазначенням індивідуальних ознак вилучені предмети і документи; дається список осіб, що підлягають виклику до суду, з вказівкою про їх місце проживання і аркушів матеріалу, де знаходяться відомості про них; підпис особи, яка склала протокол; рішення начальника органу дізнання про подальший рух матеріалу з зазначенням його підпису. В цій же частині фіксується факт ознайомлення правопорушника з протоколом і зібраною кількістю матеріалів, що засвідчується підписом правопорушника.

Серед учених-процесуалістів і працівників-практиків немає одностайної думки стосовно того, скільки протоколів (один чи більше) потрібно скласти, коли провадження здійснюється щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, включене в перелік ст. 425 КПК України, групою. Для обґрунтування своєї позиції кожна сторона висуває досить вагомі аргументи, які мають право на відповідну увагу та оцінку. Так, Р.С. Абдурахманов і В.Т. Очередін рекомендують складати за матеріалами про вчинення злочину групою самостійні протоколи окремо на кожного правопорушника. Як аргумент на підтримку своєї позиції вони вказують: “Закон не зазначає, один чи декілька протоколів слід складати у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння групою осіб. Якщо злочин вчинено двома і більше правопорушниками, щодо кожного з них, на наш погляд, можна складати окремий протокол. Такий висновок пояснюється тим, що злочинні дії не завжди повністю співпадають: один правопорушник, наприклад, організатор, другий – виконавець; один підготував знаряддя злочину, другий – приймав участь разом з ним

в злочині. Виникає необхідність індивідуалізувати роль кожного правопорушника”.¹⁶⁹

Точку зору Р.С. Абдурахманова і В.Г. Очередіна щодо необхідності складення відносно кожного з правопорушників окремого протоколу поділяють О.І. Поповченко і Д.О. Савицький”.¹⁷⁰

Протилежну позицію по цьому питанню займає В.І. Басков, який вважає, що “коли притягують до відповідальності декількох правопорушників, незалежно від того, чи пов’язані їх злочинні дії єдністю намірів, за матеріалами досудової підготовки складається єдиний протокол на всіх правопорушників і в ньому відображається роль кожного у вчиненні злочину”.¹⁷¹

Відповідь на це питання, як уявляється, слід вирішувати, виходячи із загально визначених положень кримінально-процесуального закону щодо рішень органу дізнання, досудового слідства після закінчення розслідування справи, а суду – після закінчення розгляду справи, і формулюванні цих рішень у відповідних процесуальних документах.

Як відомо, незалежно від того, якою кількістю осіб вчинено злочин, рішення про закінчення дізнання (про направлення справи для провадження досудового слідства чи про закриття кримінальної справи), досудового слідства (про направлення справи з обвинувальним висновком до суду; про закриття справи; про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності; про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру), судового розгляду справи (наприклад, про визнання підсудного винним і призначення йому покарання) формулюється в одному єдиному процесуальному документі – будь-то постанова про закриття справи, чи обвинувальний висновок, чи виправдувальний вирок тощо. Безперечно, що протокол як кінцевий процесуальний документ цього виду досудового провадження теж повинен складатися один, незалежно від кількості правопорушників за матеріалом. Насамкінець, найвагомим аргументом обґрунтування такої позиції і вирішення цієї проблеми є те, що сам законодавець не вимагає від органу дізнання складання у вищезазначених випадках двох чи більше протоколів.

Водночас складання єдиного протоколу на кількох правопорушниках

¹⁶⁹ Абдурахманов Р.С., Очередин В.Г. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. – М., 1986. – С. 10.

¹⁷⁰ Поповченко О.В., Савицкий Д.О. Протокольная форма досудовой подготовки материалов. История, проблемы, досвід. – К., 1997. – С. 20.

¹⁷¹ Басков В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. – М., 1989. – С. 72.

ків за матеріалом викликає певні технічні труднощі – у такому випадку немає можливості використання бланка протоколу. Але так здається з першого погляду – базуючись на вимогах закону щодо змісту протоколу, рекомендованих реквізитах його бланка, можна без особливих проблем, як це робиться при складанні обвинувального висновку щодо кількох обвинувачених, скласти цей процесуальний документ протокольного провадження.

До складеного протоколу приєднуються всі зібрані матеріали і список осіб, які підлягають виклику в суд, після чого все це надається начальникові органу дізнання для вивчення і прийняття рішення.

Перевіривши повноту і належну якість наданих матеріалів та протоколу, начальник органу дізнання затверджує протокол своїм підписом та гербовою печаткою установи, прийнявши тим самим рішення про направлення матеріалів через прокурора до суду. У такому випадку протокол складається в трьох примірниках: перший – з матеріалами направляється до суду, другий – передається прокуророві, а третій як контрольний примірник залишається у дізнавача.

Начальником органу дізнання, залежно від проведеного дізнавачем встановлення обставин вчиненого діяння та особи правопорушника, можуть бути прийняті й інші рішення:

про відмову в порушенні кримінальної справи;

про порушення кримінальної справи;

про повернення матеріалів дізнавачеві для проведення додаткових процесуальних дій, якщо не закінчився строк протокольного провадження;

про звернення до прокурора з клопотанням про продовження строку протокольного провадження.

Після затвердження начальником органу дізнання протоколу особа, яка провадить дізнання, всі матеріали провадження в підшитому, пронумерованому вигляді, зі складеним їх описом пред'являє правопорушнику для ознайомлення. Про ознайомлення з матеріалами робиться відмітка в протоколі, яка засвідчується правопорушником. Стаття 426 КПК України не визначає прав правопорушника при цьому, але, виходячи із загальних положень кримінально-процесуального закону щодо прав обвинуваченого при ознайомленні з матеріалами закінченого досудового слідства, можна зробити висновок, що вони мають бути такими ж, як в обвинуваченого (за винятком участі в ознайомленні захисника).

При ознайомленні з матеріалами правопорушник має право робити виписки з матеріалів і заявляти різні клопотання, задоволення яких органом дізнання буде сприяти більш повній, всебічній та об'єктивній підготовці матеріалів, дослідженню обставин події.

Правопорушника не можна обмежувати часом, що необхідний для ознайомлення з усіма матеріалами. Тому правопорушнику слід надати реальний строк для ознайомлення з урахуванням обсягу й характеру матеріалів. Якщо ж правопорушник з тих чи інших причин навмисно зволікає з ознайомленням матеріалів, перешкоджаючи таким чином подальшому руху справи, йому слід роз'яснити можливі негативні для нього наслідки такого зволікання (негайне порушення кримінальної справи, застосування запобіжного заходу і т. ін.). Якщо правопорушник не бажає рахуватися з цим, дізнавач може звернутися до прокурора з листом-клопотанням про встановлення конкретного строку для ознайомлення з матеріалами та протоколом.

Правопорушник має право заявити клопотання про встановлення додаткових обставин, які, на його думку, носять вагомий характер і значущі у вирішенні матеріалу. Усні клопотання заносяться в протокол, якщо вони викладені в письмовій формі – то приєднуються до нього.

Заявлені клопотання дізнавач або задовольняє, або відмовляє в їх задоволенні. Про задоволення заявленого клопотання дізнавач повідомляє правопорушнику в усній чи письмовій формі і робить відмітку про це в протоколі. Якщо для задоволення клопотань виникає необхідність проведення додаткових процесуальних дій (опитування нових осіб, вилучення нових матеріалів і т.п.) і в процесі цього здобуваються нові фактичні дані про обставини злочину та особу правопорушника, які раніше не фігурували в протоколі, то складається новий протокол (попередній залишається в матеріалах досудової підготовки), а всі матеріали заново пред'являються для ознайомлення правопорушнику.

У разі визнання дізнавачем необхідності задоволення заявленого правопорушником клопотання і неможливості його виконання в межах строків протокольного провадження, органом дізнання порушується кримінальна справа і здійснюється досудове розслідування.

Дізнавач, як і слідчий в кримінальній справі, не може залишити без вирішення і ті заявлені клопотання правопорушника, які, за переконанням дізнавача, не мають значення в матеріалах і підлягають відхиленню. Але в силу того, що кримінальна справа не порушена, своє рішення він не може викласти в постанові про відмову в задоволенні заявленого клопотання, як це може зробити слідчий в звичайній кримінальній справі. Як же має діяти дізнавач в такій ситуації? Адже рішення про відмову потребує процесуального оформлення! Вважається, що відмову в задоволенні заявленого клопотання потрібно оформити письмовим повідомленням правопорушнику, зазначивши в ньому мотиви прийнятого рішення.

У разі відмови правопорушника знайомитися з матеріалами і протоколом та підписувати цей документ в ньому робиться відповідна відмітка особою, яка провадить дізнання.

Після вирішення всіх питань, пов'язаних з ознайомленням правопорушника з протокольним провадженням, особа, яка провадить дізнання, складає супроводжувальний лист і всі зібрані матеріали направляє прокуророві для перевірки та прийняття відповідного рішення.

3.6.4. Направлення матеріалів протокового провадження прокурору. Діяльність прокурора за матеріалами та його рішення

Згідно з ч. 4 ст. 426 КПК України після ознайомлення правопорушника з матеріалами протокового провадження протокол разом з матеріалами надсилається до суду прокурором.

Одержавши протокол і матеріали, прокурор, відповідно до ст. 228 КПК України, повинен перевірити:

чи мало місце діяння правопорушника і чи містить воно склад злочину, що входить в перелік ст. 425 КПК України;

чи немає обставин, які виключають порушення кримінальної справи;

чи повно, всебічно та об'єктивно встановлені всі обставини злочину;

чи немає обставин, які тягнуть необхідність порушення кримінальної справи;

чи встановлені всі правопорушення;

чи правильно кваліфіковані дії правопорушника за статтями Кримінального кодексу;

чи виявлені причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, і чи вжиті заходи до їх усунення;

чи правильно складено протокол;

чи додержані під час провадження всі інші вимоги КПК.

Статтею 430 КПК в редакції Закону України від 21 червня 2001 р. встановлено, що, визнавши матеріали про злочин, який входить в перелік ст. 425 КПК, достатніми для розгляду в судовому засіданні, прокурор виносить постанову про порушення кримінальної справи, обирає щодо правопорушника в необхідних випадках запобіжний захід і складає обвинувальний висновок та направляє справу до суду або повертає матеріали для провадження досудового слідства, а в разі відсутності підстав для порушення кримінальної справи відмовляє в її порушенні.

Зазначені нововведення значно розширили повноваження прокурора за матеріалами протокового провадження, законодавець наділив його такими правами, яких він не мав раніше.

Крім порушення кримінальної справи і складення обвинувального висновку за результатами вивчення матеріалів протокової форми досудової підготовки прокурор в межах встановленого законом строку

може прийняти й інші рішення:

відмовити в порушенні кримінальної справи або дати вказівку органу дізнання про прийняття такого рішення;

порушити кримінальну справу і повернути матеріали для провадження досудового слідства;

дати вказівку органу дізнання чи слідчому про порушення кримінальної справи і проведення досудового розслідування;

повернути матеріали органу дізнання для провадження додаткових процесуальних дій, якщо не скінчився строк провадження;

дати вказівку органу дізнання вийти з клопотанням про продовження строку протокольного провадження; продовжити цей строк.

Кримінально-процесуальні повноваження прокурора, визначені Законом України від 21 червня 2001 р. щодо матеріалів, підготовлених органом дізнання у протокольній формі, безперечно, мають революційний характер в цьому особливому досудовому провадженні. Надзвичайно важливим є те, що вказаним Законом обов'язку порушення кримінальної справи за матеріалами протокольного провадження позбавлявся суд – така діяльність суду, як це відзначалося багатьма правниками, не відповідала його ролі і становищу в кримінальному судочинстві України, гальмувала вирішення поставлених перед ним завдань.

Водночас, неможливо не побачити того, що такі нововведенні повноваження прокурора як обрання правопорушнику запобіжного заходу у необхідних випадках, складання за матеріалами протокольного провадження обвинувального висновку теж не є однозначними у їх сприйнятті правниками й викликають жваві дискусії як серед вчених-процесуалістів, так і серед практичних працівників. Мабуть, було б нелогічним, якби ці питання не знайшли свого осмислення й оцінку авторів даного посібника.

Отже, якщо слідувати логіці кримінально-процесуального закону, то обрання щодо правопорушника запобіжного заходу викликає появу нового учасника кримінального процесу – підозрюваного. Він, згідно зі ст. 43¹ КПК України, повинен наділятися комплексом відповідних прав, які належними органами або посадовими особами мають бути забезпечені. Такого забезпечення в справі, підготовленій у формі протокольного провадження, прокурор здійснити не може – він обмежений стислим строком своєї діяльності, а також нагальною необхідністю виконання наступної важливої процесуальної дії – складання обвинувального висновку.

Таким чином, обравши правопорушнику в необхідних випадках запобіжний захід і викликавши подібною дією появу нового учасника кримінального процесу, прокурор унеможливлений в забезпеченні підозрюваному передбачених законом прав.

У разі порушення за матеріалами протокольного провадження кримінальної справи прокурор зобов'язаний виконати ще й таку процесуальну дію як складення обвинувального висновку. Оскільки інститут притягнення як обвинуваченого у даній кримінальній справі законодавцем не передбачається, то обвинувальний висновок прокурором складається або щодо правопорушника, або, у випадку обрання йому запобіжного заходу, – щодо підозрюваного. Отже, обвинувальний висновок прокурором складається щодо особи, яка не притягувалась в якості обвинуваченого.

Що це – недогляд творців закону, новітні досягнення української кримінально-процесуальної науки чи впровадження передового досвіду, досягнень зарубіжного кримінального процесу? Якусь аргументовану відповідь на ці запитання, як на наш погляд, дати неможливо. У даному разі можна лише констатувати відсутність глибокого осмислення, достатньої логіки, обгрунтованої доцільності прийняття таких рішень, прогнозних висновків щодо можливих наслідків їх реалізації.

Законодавче запровадження обвинувального висновку як документа, що завершує діяльність прокурора за матеріалами у протокольній формі, створить, без будь-якого сумніву, суттєві проблеми як для прокурора, так і для органів дізнання, які здійснюють протокольне провадження. Хоча законодавець чітко визначив, що обвинувальний висновок повинен складатися прокурором, малоімовірно, що хтось із представників вказаного відомства буде займатися цим. В умовах недостатнього кадрового забезпечення прокуратури доручити виконувати цей новий і важливий напрям роботи фактично немає кому.

Тому не важко передбачити, що практично це зведеться до того, що складення обвинувальних висновків (так само як і постанов про порушення кримінальної справи) прокурори покладуть на осіб, які здійснювали протокольне провадження, і будуть тільки їх підписувати, видаючи за свої. Це, у свою чергу, спричинить додаткове навантаження на штатних дізнавачів, дільничних інспекторів міліції та інших осіб, на яких покладається обов'язок здійснювати провадження у протокольній формі.

При цьому слід враховувати й те, що специфічність обвинувального висновку як процесуального документа, певні труднощі його складання потребують досить таки високого рівня правової підготовленості осіб, які здійснюють провадження у протокольній формі. Чи є така підготовленість серед дільничних інспекторів міліції, оперуповноважених підрозділів карного розшуку, боротьби з економічною злочинністю тощо? Вважаємо, що на це запитання може бути лише негативна відповідь. І не тому, що вказані категорії працівників мають недостатній рівень професійної підготовки, а тому, що кримінально-процесуальна діяльність не є

для них основною.

Уявляється, що передбачуване та окреслене вище додаткове навантаження на вказаних посадових осіб не сприятиме належному застосуванню протокольної форми досудової підготовки матеріалів в практичній діяльності органів дізнання. Воно спонукатиме їх ухилятися від протокольного провадження, вишукувати шляхи для його заміни розслідуванням навіть в тих випадках, коли для провадження у протокольній формі будуть достатні підстави і можливості. Недостатньо обміркованими новітніми положеннями ст. 430 КПК України законодавець фактично ліквідував можливість (а точніше бажання) застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів в діяльності органів дізнання, викреслив її з кримінально-процесуального законодавства України як особливу досудову форму встановлення обставин вчиненого злочину.

На жаль, доводиться констатувати, що цей висновок базується не тільки на теоретичному підґрунті – він підтверджується практикою: з моменту введення в дію новітніх положень ст. 430 КПК України і по грудень 2001 р. включно в органах УМВС України в Дніпропетровській області не було підготовлено жодного матеріалу в формі протокольного провадження. Коментарі, як кажуть, зайві.

3.6.5. Судовий розгляд справ про злочини, перелічені у ст. 425 КПК України

Попередній розгляд справи суддею. Згідно зі ст. 232 КПК України прокурор або його заступник, склавши обвинувальний висновок, направляє справу до суду, якому вона підсудна. Одночасно з цим прокурор або його заступник повідомляє правопорушника, до якого суду направлена справа.

Після надходження кримінальної справи про злочини, перелічені у ст. 425 КПК України, до суду її попередній розгляд суддею здійснюється в основному за загальними правилами, властивими для всіх інших кримінальних справ.

У справі, що надійшла від прокурора, суддя повинен з'ясувати щодо кожного із правопорушників усі питання, які визначені ст. 237 КПК України, а саме:

- чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла;
- чи немає підстав для закриття справи або її зупинення;
- чи складено обвинувальний висновок відповідно до вимог Кримінально-процесуального кодексу;
- чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного

заходу;

чи не було допущено під час порушення справи, провадження протокольної форми досудової підготовки матеріалів таких порушень вимог Кримінально-процесуального кодексу, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду.

За клопотанням прокурора, правопорушника, його захисника, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує питання про те, чи немає підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб. За клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника суддя з'ясовує також питання про те, чи немає підстав для кваліфікації дій правопорушника за статтею Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було зазначене в обвинувальному висновку.

Попередній розгляд справи здійснюється суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора. Про день попереднього розгляду справи повідомляються також інші учасники процесу, однак їх неявка не перешкоджає розгляду справи.

Попередній розгляд справи починається з доповіді прокурора щодо можливості призначення справи до судового розгляду. Якщо в судові засідання з'явилися інші учасники судового розгляду, вони висловлюють свої думки щодо питань, зазначених у статті 237 КПК, та заявлених ними клопотань. Прокурор висловлює свою думку щодо клопотань, заявлених іншими учасниками судового розгляду. Постанова судді виноситься в нарадчій кімнаті. Під час попереднього розгляду справи в разі необхідності ведеться протокол.

Попередній розгляд справи здійснюється у строки, максимально наближені до моменту надходження кримінальної справи до суду. Визначений статтею 431 КПК термін розгляду справи в суді не пізніш як у десятиденний строк з моменту надходження матеріалів до суду зобов'язує суддю провести попередній розгляд справи якнайшвидше.

За наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні суддя, не вирішуючи наперед питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду. У постанові повинні бути зазначені: місце і дата її винесення, посада і прізвище судді, прізвище, ім'я та по батькові правопорушника, підстави для призначення справи до розгляду, стаття Кримінального кодексу, за якою правопорушник притягується до відповідальності, та рішення з інших питань, пов'язаних з підготовкою справи до розгляду. Постанова судді оскарженню не підлягає, на неї не може бути внесено подання прокурором.

Прийнявши рішення про призначення справи до судового розгляду, суддя вирішує такі питання (ст. 253 КПК):

- про допуск захисника у справі;
- про зміну, скасування або обрання запобіжного заходу;
- про визнання особи потерпілою, цивільним позивачем (якщо був заявлений цивільний позов), цивільним відповідачем, представником потерпілого, позивача, відповідача;
- про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання, та вистежування додаткових доказів;
- про заходи щодо забезпечення цивільного позову;
- про виклик у разі необхідності перекладача;
- про розгляд справи у відкритому чи закритому судовому засіданні;
- про день і місце судового розгляду справи;
- всі інші питання, що стосуються підготовчих до суду дій.

Копія обвинувального висновку і повістка про виклик до суду вручаються підсудному під розписку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи в суді. Якщо зазначені документи складені мовою, якою не володіє підсудний, вони вручаються підсудному перекладеними його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє.

Всі інші особи повідомляються про день розгляду справи в суді в той же строк.

Свідки, експерти, перекладачі викликаються до суду повісткою.

Після призначення справи до судового розгляду суддя повинен забезпечити прокуророві, підсудному, його захисникові, потерпілому, цивільному позивачеві та їх представникам, коли вони про це заявлять клопотання, можливість ознайомитися з матеріалами справи, а цивільному відповідачеві і його представникові – з матеріалами, що стосуються цивільного позову. Зазначені особи мають право робити з матеріалів необхідні виписки.

Розгляд кримінальної справи в суді. Як зазначалося вище, кримінальні справи, досудова підготовка матеріалів яких провадилась у протокольній формі, підлягають розгляду в суді не пізніше десяти днів з моменту надходження матеріалів до суду (ст. 431 КПК України). Це фактично єдина особливість, яка відрізняє порядок судового розгляду справи, підготовленої в протокольній формі, від порядку судового розгляду інших кримінальних справ.

Кримінально-процесуальний закон (ст. 431) визначає, що під час розгляду таких справ суд має право повернути їх для провадження досудового слідства, якщо виникає необхідність з'ясування істотних додаткових обставин, які не можуть бути встановлені в судовому засіданні. Підставою для повернення справи є також виявлені судом істотні порушення кримінально-процесуального закону, допущені під час досудової

підготовки матеріалів.

Як зазначається в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 червня 1986 р. №6 зі змінами, внесеними Постановою Пленуму від 4 червня 1993 р. №3, “Про практику застосування судами України законодавства про протокольну форму досудової підготовки матеріалів” судам слід мати на увазі, що істотні порушення кримінально-процесуального закону під час досудової підготовки матеріалів є підставою для повернення їх для провадження досудового слідства, зокрема, матеріали підлягають поверненню, коли:

досудова підготовка матеріалів проведена про злочин, не передбачений ст. 425 КПК;

правопорушник є неповнолітнім чи особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист, у справах яких, відповідно до ст. 111 КПК, провадження досудового слідства є обов'язковим;

зібраних матеріалів недостатньо для розгляду справи в суді;

є підстави для пред'явлення правопорушнику обвинувачення у злочині, про який досудова підготовка матеріалів не проводилась, або у злочині, у справі про який повинно проводитись досудове слідство;

є підстави для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, якщо окремих розгляд справи стосовно них неможливий;

матеріали досудової підготовки не були пред'явлені правопорушнику для ознайомлення;

зміст протоколу про обставини вчиненого злочину не відповідає вимогам ч. 3 ст. 426 КПК або він не затверджений начальником органу дізнання;

орган дізнання застосував щодо правопорушника запобіжний захід;

у ході досудової підготовки проведені не передбачені ст. 426 КПК слідчі дії (крім огляду місця вчинення злочину);

правопорушник зник і місце знаходження його невідоме.

У постанові судді про повернення матеріалів досудової підготовки повинно бути зазначено, які саме додаткові обставини підлягають з'ясуванню, у чому полягають істотні порушення кримінально-процесуального закону. Суддя також може вказати, які слідчі дії повинні бути проведені при додатковому розслідуванні.

3.7. Забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального процесу в діяльності органів дізнання

Боротьба зі злочинністю нерідко пов'язана з активною протидією

міліції, митним та іншим правоохоронним органам з боку організованих злочинних угруповань та окремих громадян.

Посткримінальний протидіючий правосуддю вплив на учасників процесу – вплив в забороненій законом формі, здійснюваний особами, які вчинили злочин, чи іншими особами стосовно жертв злочину, свідків чи інших осіб, що сприяють чи можуть сприяти правосуддю з метою примушування до відмови від такого сприяння, а рівно з метою помсти, набуває загрозливого розмаху.

У цьому зв'язку ст. 52¹ – 52⁵ КПК України, Закони України від “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” 23 грудня 1993 р. (ВВР. – 1994. – № 11. – Ст. 50), “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” від 23 грудня 1993 р. (ВВР. – 1994. – № 11. – Ст.51) передбачають спеціальні заходи убезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Проблеми забезпечення прав і свобод людини починають активно досліджуватися вченими¹⁷², але ще не знайшли достатнього висвітлення в юридичній літературі. На Х Конгресі ООН у квітні 2000 р. звертається увага на те, що питання про убезпечення свідків є досить актуальним.

Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

Право на захист і забезпечення безпеки мають: працівники суду та правоохоронних органів (прокурор, слідчий, дізнавач, оперативний праців-

---

¹⁷² Щерба С., Зайцев О. Защита свидетеля в США // Юстиция. – 1994. – №8. – С.52-53; Марченко С. Л. Обеспечение безопасности участников уголовного процесса. Дис. канд. юрид. наук. – М., 1994; Зайцев О. А. Теоретические и правовые основы государственной защиты участников уголовного процесса. – М., 1997; Воробьев И. А. Защита свидетелей как одно из ключевых условий эффективной борьбы с организованной преступностью // Журнал российского права. – № 2. – М., 1999; Бояров В. I., Рохненко О. В. Про деякі проблеми захисту окремих учасників кримінального судочинства // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – №5. – С. 35-37; Весельський В. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність // Право України. – 1999. – №7. – С. 58-61; Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. – Х., 2000; Брусницин Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование). – М., 2001; Тертышник В. М. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины. – К., 2001; Щерба С. П., Зайцев О. А. Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам. – М., 1999; Шульга А. О. Безпека свідків як один з головних гарантів доказування вбивства на замовлення // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер наук-практ. конф. – Д., 1999. – С. 298-301.

ник, ревізор, аудитор, працівник податкової адміністрації та інші особи, які безпосередньо беруть участь у вирішенні завдань кримінального процесу або у здійсненні оперативно-розшукової та іншої діяльності, пов'язаної з виявленням злочинів); усі учасники кримінального процесу (заявник, свідок, потерпілий, експерт та ін.) без винятку; члени сім'ї вказаних осіб та їхні близькі родичі.

Стаття 52¹ КПК України визначає:

Особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі наявності реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну мають право на забезпечення.

Право на забезпечення за наявності відповідних підстав мають:

1) особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь у виявленні, запобіганні, припиненні та розкритті злочину чи сприяла цьому;

2) потерпілий або його представник у кримінальній справі;

3) підозрюваний, обвинувачений, захисники та законні представники;

4) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої злочином;

5) свідок;

6) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;

7) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах 1-6 цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Орган дізнання, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці особи, зазначеної у частині другій цієї статті, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше ніж три доби, а у невідкладних випадках - негайно прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають вмотивовану постанову чи ухвалу та передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, установлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами й необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення, повідомляється особа, взята під захист.

У разі наявності в заяві (повідомленні) про загрозу безпеці особи, зазначеної у частині другій цієї статті, відомостей про злочин орган дізнання в порядку, передбаченому ст. 94, 98 і 99 цього Кодексу, приймає рішення

про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи або про передачу заяви (повідомлення) за належністю.

Про прийняте рішення заявнику негайно надсилається повідомлення. Орган, який здійснює заходи безпеки, письмово інформує орган дізнання, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, про вжиті заходи та їх результати.

Засобами забезпечення є:

- особиста охорона, охорона житла та майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту та оповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю й прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальний нагляд;
- заміна документів та зміна зовнішності;
- зміна місця роботи або навчання;
- переселення в інше місце проживання; поміщення в дошкільний виховний заклад або в заклад органів соціального захисту населення;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- закритий судовий розгляд.

Особиста охорона, охорона житла та майна. Житло та майно осіб, які потребують захисту, можуть бути обладнані засобами протипожежної та охоронної сигналізації, можуть бути змінені номери їх квартирних телефонів та державні номерні знаки транспортних засобів, що їм належать. Щодо цих осіб може бути встановлено особисту охорону.

За наявності небезпеки для життя та здоров'я осіб, які підлягають захисту, їм з додержанням вимог чинного законодавства можуть видаватися спеціальні засоби індивідуального захисту та оповіщення про небезпеку.

Залежно від ступеня загрози для життя та здоров'я працівникові правоохоронного органу і його близьким родичам, з додержанням вимог чинного законодавства, може видаватися зброя.

Прослуховування телефонних та інших переговорів. За наявності загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, які беруться під захист, за письмовою заявою цих осіб або з їх письмового дозволу та за судовим рішенням може проводитися прослуховування телефонних та інших переговорів. У ході прослуховування цих переговорів може використовуватися звукозапис.

Зважаючи на те, що прослуховування здійснюється всупереч волі однієї з осіб, що ведуть телефонну розмову, і може стосуватися прав та інтересів непричетних до злочину осіб, така дія повинна здійснюватися за вмотивованим рішенням суду. Стаття 14¹ КПК України тепер визначає: "Уразі наявності загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, взятих під захист, за письмовою заявою або пись-

мовою згодою цих осіб може проводитися прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження із застосуванням або без застосування звуко-, відеозапису, фото- і кінозйомки”.

Заміна документів та зміна зовнішності. За необхідності із санкції прокурора можуть бути замінені документи, що посвідчують особу, інші документи особи, яка підлягає захисту, а також змінена її зовнішність.

Зміна місця роботи або навчання. Якщо задля усунення загрози безпеці особи, яка підлягає захисту, необхідне залишення старого місця роботи або навчання, їй за її клопотанням або з її згоди допомагають влаштуватися на нове місце роботи або навчання.

Час вимушеного прогулу особи, що потребує захисту, включається до трудового стажу, а за вказаний період виплачується компенсація. Якщо заробітна плата на новому місці роботи нижча, ніж була раніше, цій особі сплачується різниця в заробітній платі відповідно до чинного законодавства і в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Переселення в інше місце проживання. Вирішення питань, пов'язаних із переселенням підзахисної особи в інше місце проживання, наданням їй житлової площі, матеріальної допомоги в розмірі мінімальної заробітної плати та працевлаштуванням, забезпечує орган, що прийняв рішення про вжиття заходів безпеки.

У разі тимчасового переселення такої особи в інше місце проживання житлової площі, що належить їй за постійним місцем проживання, підлягає бронюванню.

Заміна документів, зміна зовнішності та переселення в інше місце проживання можуть бути застосовані лише за клопотанням або за згодою особи, яка підлягає захисту, а також із санкції прокурора або за ухвалою суду і тільки у виняткових випадках за наявності обставин, коли загроза життю та безпеці особи, яка потребує захисту, не може бути усунена іншими заходами.

Для забезпечення неповнолітніх за письмовою згодою їхніх батьків або інших законних представників вони можуть бути тимчасово поміщені в дошкільні виховні заклади, а повнолітні непрацездатні особи – у заклади органів соціального захисту населення.

Забезпечення конфіденційності даних про особу.

Перозголошення відомостей про особу, взяту під захист, може забезпечуватися шляхом обмеження відомостей про неї в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій. Згідно зі ст. 52³ КПК України Орган дізнання, прийнявши рішення про застосування заходів безпеки, вносить вмотивовану постанову про заміну прізвища, імені, по батькові особи, узятої під захист, на псевдонім. Надалі у процесуальних документах зазначається лише псевдонім, а

справжні прізвище, ім'я, по батькові (рік, місяць і місце народження, сімейний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання та інші анкетні дані, що містять інформацію про особу, яка перебуває під захистом) вказуються лише у постанові (ухвалі) про заміну анкетних даних. Ця постанова (ухвала) до матеріалів справи не додається, а зберігається окремо в органі, у провадженні якого перебуває кримінальна справа. У разі заміни прізвища особи, узятій під захист, на псевдонім з матеріалів справи вилучаються протоколи слідчих дій та інші документи, у яких зазначено достовірні відомості про цю особу, і зберігаються окремо, а до матеріалів справи додаються копії цих документа із заміною справжнього прізвища на псевдонім.

Відомості про заходи безпеки та осіб, узятих під захист, є інформацією з обмеженим доступом. На документи, що містять таку інформацію, не поширюються правила, передбачені ч. 2 і 3 ст. 48, ст. 217–219 і 255 КПК України.

Нерозголошення відомостей про осіб, які потребують захисту, може забезпечуватися також шляхом:

а) проведення впізнання особи поза візуальним спостереженням з боку особи, яку впізнають, тієї особи, яка впізнає, з додержанням вимог кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, згідно зі статтею 174 КПК України у виняткових випадках з метою забезпечення особи, яка впізнає, впізнання проводиться поза візуальним спостереженням того, хто впізнає. Про результати впізнання обов'язково повідомляється особа, яку треба було впізнати. У разі проведення впізнання за правилами, встановленими ч. 4 цієї статті, поняті повинні пересвідчитися у можливості впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, і засвідчити таке впізнання;

б) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, яка підлягає захисту, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами Державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами.

Відомості про заходи безпеки та осіб, які перебувають під захистом, є інформацією з обмеженим доступом. У разі виклику на допит або для участі в інших слідчих діях дізнавач повинен вжити заходів до того, щоб викликані учасники процесу не могли спілкуватися між собою, щоб виключити зустріч потерпілого з рідними та близькими обвинуваченого. Допитуючи свідків та потерпілих, слід з'ясувати, чи нема на їх адресу погроз, шантажу, тиску.

Підставою для застосування спеціальних заходів забезпечення громадян є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю або майну.

Рішення про вжиття заходів безпеки приймається органом дізнання, у провадженні якого перебуває кримінальна справа про злочин, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, – щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, запобіганню та розкриттю злочину й потребують у зв'язку з цим захисту.

Здійснення заходів безпеки щодо учасників процесу покладається за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у структурі яких з цією метою утворюються спеціальні підрозділи.

Відповідальність за невжиття заходів безпеки.

Згідно з адміністративним законодавством розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, тягне за собою накладення штрафу до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Невжиття заходів для безпеки учасників процесу посадовою особою органу, на який покладено функції убезпечення зазначених осіб, а також розголошення відомостей про заходи безпеки, якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки, тягне за собою кримінальну відповідальність.

Зокрема, згідно зі ст. 380 КК України неприйняття рішення, несвоєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів службовою особою органу, на який покладено функції забезпечення безпеки зазначених осіб, якщо ці дії спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

Відповідно до статті 381 КК України “Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, якщо ці дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист, карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років. Ті самі дії, якщо вони спричинили смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки, караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк”.

Розділ 4. МИТНІ ОРГАНИ ЯК ОРГАН ДІЗНАННЯ У СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ

4.1. Підрозділи митних органів, які здійснюють дізнання у справах про контрабанду

Державна митна служба України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері митної справи. Згідно зі статтею 3 «Положення про Державну митну службу України» та пункту «з» ст. 9 Митного кодексу України (далі – МК України) одними із основних завдань митних органів при втіленні в життя митної політики є захист економічних інтересів України, контроль за додержанням законодавства України про митну справу, боротьба з контрабандою та порушенням митних правил.

Отже, *митні органи* – це державні органи, які здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність у спеціальній сфері державного управління, яка пов'язана з пропуском через державний кордон різноманітних вантажів, у тому числі багажу і поштових відправлень, валюти і валютних цінностей, а також транспортних засобів, які перевозять вантажі і пасажирів. Митне законодавство вперше наділило митні органи правоохоронною функцією, котра є однією з найважливіших форм державного контролю. Правоохоронна діяльність митних органів здійснюється митними органами всіх рівнів і включає безпосередню боротьбу з контрабандою та іншими правопорушеннями в митній сфері. Вона здійснюється в таких формах: дізнання у справах про контрабанду та провадження у справах про порушення митних правил, включаючи їхній розгляд.

Державна митна служба України організовує боротьбу з порушеннями митних правил, включаючи адміністративні правопорушення, що зазіхають на діяльність митних органів; реалізує заходи щодо припинення незаконного обігу через митний кордон України наркотиків і психотропних речовин, предметів художнього й історичного надбання, зброї; сприяє боротьбі з міжнародним тероризмом.

Регіональні митниці здійснюють контроль за виконанням у регіоні законодавства, за організацією боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

Відповідно до статті 101 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 102 Митного кодексу України *митні органи України є органами дізнання у справах про контрабанду.*

Статтею 103 КПК України на органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів (проведення контрольованої поставки наркотичних засобів і психотропних речовин, застосування пошукових собак, опитування громадян і т.ін.), з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його вчинили. Завдяки вжиттю оперативно-розшукових заходів можуть бути одержані предмети й документи, відомості, які мають важливе інформаційне значення.

Згідно з наведеними статтями КПК України митні органи можуть порушувати кримінальні справи і проводити дізнання у справах про контрабанду (ст. 201 і 305 КК України) лише у тому випадку, якщо є достатні дані, що вказують на ознаки злочину, передбаченого вищевказаними статтями кримінального кодексу.

Дізнання у справах про контрабанду провадиться відповідно до гл. 10 «Дізнання» Кримінально-процесуального кодексу України, де наведено перелік суб'єктів та загальних вимог до проведення дізнання в кримінальних справах. Дізнання – це форма попереднього розслідування кримінальних справ, яка передує досудовому слідству. Воно відрізняється від останнього за суб'єктами і строками провадження, але здійснюється в тих же процесуальних формах.

Головною ланкою в системі підрозділів Державної митної служби України, що здійснюють дізнання, є Управління організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, котре у своєму складі має відділи: інформаційно-аналітичний, відділ дізнання, відділ боротьби з порушеннями митних правил, оперативний відділ, до складу якого входить сектор по боротьбі з наркотиками.

Одним із структурних підрозділів даного Управління є відділ дізнання. Головними завданнями цього відділу є:

- організація боротьби з незаконним переміщенням через митний кордон України зброї та боєприпасів, товарів, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних, вибухових речовин, підакцизних товарів, цінностей, що становлять національне, історичне або культурне надбання народу України, інших товарів та порушення митних правил;

- контроль за станом оперативної обстановки в Україні з питань боротьби з контрабандою. Виявлення шляхів, способів і засобів проникнення на територію України та вивезення за її межі предметів контрабанди; причин та умов, що цьому сприяють;

- комплексний аналіз стану боротьби з контрабандою, результатів роботи митних органів із цих питань, розробка й організація здійснення заходів щодо підвищення ефективності боротьби з контрабандою. Координація та узгодження дій галузевих служб ДМСУ на головних напрямках боротьби з контрабандою;

– організація взаємодії з відповідними підрозділами інших правоохоронних органів;

– організація контролю за дотриманням законності в діяльності підлеглих підрозділів митних установ при провадженні дізнання у кримінальних справах;

– забезпечення участі митних органів України у міжнародному співробітництві з питань припинення незаконного обігу наркотичних засобів та психотронних речовин, зброї, історичних та культурних цінностей;

– організація та безпосередня участь в оперативних заходах щодо виявлення й затримання незаконно переміщуваних через митний кордон України предметів та осіб, які здійснюють таке переміщення;

– здійснення керівництва та координація діяльності відділень та служб підпорядкованих митниць на основних напрямках боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил і т. ін.

Аналогічні завдання покладені й на відділення (служби) по боротьбі з контрабандою та ПМП регіональних митниць (митниць) України.

Нижчою структурною ланкою органів по боротьбі з контрабандою є *відділ дізнання та боротьби з порушенням митних правил (ПМП)*, який є оперативним структурним підрозділом відділень (служб) по боротьбі з контрабандою та ПМП регіональних митниць (митниць). Згідно з наказом Голови Держмитслужби України № 216 від 16 листопада 1992 р. «Про введення в дію Типового положення про відділ по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил в митницях України» на відділі дізнання та боротьби з ПМП покладено:

– провадження дізнання у справах про контрабанду, порушених митницею;

– проведення митних розслідувань у справах про порушення митних правил, провадження в яких порушено митницею;

– у порядку підготовки до розгляду керівництвом митниці матеріалів справ за фактами контрабанди та ПМП, здійснення перевірок правильності оформлення справ, відповідності фактичним обставинам відомостей, зафіксованих у матеріалах;

– організація проведення експертиз та надання допомоги в проведенні оцінки предметів, затриманих митницею у справах про контрабанду і ПМП, для чого залучає кваліфікованих фахівців;

– попередній розгляд письмових звернень громадян, підприємств, установ та організацій у справах про контрабанду та ПМП, які надійшли до митниці, готувати за ними висновки для подання керівництву митниці;

– в установленому порядку брати участь у розгляді районним (міським) судом за місцем знаходження митниці скарг громадян на постано-

ви митниці у справах про контрабанду та ПМП;

– узагальнення та аналіз результатів розгляду письмових звернень у справах про контрабанду та ПМП, подання керівництву митниці пропозицій щодо усунення виявлених недоліків у роботі з організації митного контролю, поліпшення його культури;

– брати участь в організації професійної підготовки оперативного складу з питань, які стосуються боротьби з контрабандою та ПМП;

– вести пропаганду митного законодавства.

Відділ дізнання несе відповідальність за:

– недоліки при проведенні дізнання у справах про контрабанду та при проведенні проваджень у справах про ПМП;

– порушення законності при проведенні дізнання у справах про контрабанду та митних розслідуваннях у справах про ПМП.

Начальник органу дізнання (начальник митниці чи його заступник), керуючись вимогами КПК України, за наявності приводів і підстав, зазначених у ст. 94 КПК України, виносить постанову про порушення кримінальної справи, а також доручас дізнавачеві провадження дізнання у кримінальній справі.

Про виявлений факт контрабанди й розпочате дізнання митний орган негайно повідомляє прокурора. Постанова про порушення кримінальної справи протягом однієї доби направляється прокуророві.

Дізнання у справах про контрабанду провадиться у строк не більше 10 днів з моменту порушення кримінальної справи (ст. 108 КПК України). У разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у порядку, передбаченому ст. 165-2 КПК України, дізнання провадиться у строк не більше 5 днів з моменту обрання запобіжного заходу. Продовження цього строку законом не передбачене. Дізнавач виконує у справі невідкладні слідчі дії від свого імені. Виконуючи слідчі дії у справі, дізнавач зобов'язаний суворо дотримуватися вимог Кримінально-процесуального кодексу України: вести дізнання об'єктивно, забезпечувати права громадян, використовувати надані йому законом повноваження для розкриття злочину та викривати осіб, які його скоїли, виявляти їхні злочинні зв'язки. Процесуальні документи, протоколи повинні бути оформлені відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства.

Дізнавач не може проводити дізнання (або брати участь у його провадженні) в кримінальній справі:

– якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, свідком, а також якщо він брав участь у цій справі як експерт, спеціаліст, перекладач;

– якщо він є родичем потерпілого, цивільного позивача або їх представником, родичем підозрюваного чи його законного представника, тобто осіб, зацікавлених у результатах справи;

– за наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності дізнавача.

За цими підставами відвід дізнавачеві може бути заявлений потерпілим, цивільним позивачем або їхніми представниками. За наявності зазначених підстав, не чекаючи на заяву про його відвід, дізнавач повинен заявити самовідвід.

Дізнавач несе відповідальність за обґрунтованість своїх рішень, за законність та якість слідчих дій, які він проводить.

Після виконання невідкладних слідчих дій орган дізнання зобов'язаний передати кримінальну справу для подальшого провадження досудового розслідування слідчому Служби безпеки України через прокурора. Дізнання у справах закінчується складанням відповідної постанови про направлення справи, яка затверджується прокурором (ст. 104 КПК України).

За наявності обставин, передбачених ст. 6 КПК України, орган дізнання закриває справу вмотивованою постановою, копію якої впродовж доби надсилає прокуророві (ст. 109 КПК України).

4.2. Поняття дізнання, здійснюваного митними органами у кримінальних справах про контрабанду, і його співвідношення зі стадією порушення кримінальної справи та з досудовим слідством

Пізнання (дослідження) обставин скоєного злочину після порушення у зв'язку з цим кримінальної справи і до початку судового процесу здійснюється компетентними державними органами у межах стадії досудового розслідування. Однією із форм досудового розслідування є дізнання¹⁷³.

Існує кілька форм дізнання, які відокремлюються залежно від гносеологічного (пізнавального) змісту цього виду діяльності. Перша з них пов'язана з провадженням пізнавальних дій оперативно-розшукового характеру. З урахуванням цієї обставини виділяється *оперативно-розшукова форма* дізнання. Другий специфічний вид пізнавальної діяльності, здійснюваної органами дізнання в протокольній формі досудової підготовки матеріалів, дозволяє виділити *протокольну форму* дізнання. І, насамкінець, третій вид дізнання, здійснюваного у формі розслідування кримінальної справи, називається *слідчою формою* дізнання¹⁷⁴.

¹⁷³ Про провадження дізнання в кримінальних справах, що підслідні слідчим, див.: Марков А.Я. Дознание по делам о преступлениях, подследственных следователям. – М., 1995.

¹⁷⁴ Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Х., 1998. – С.241.

Остання форма дізнання становить інтерес для працівників митниць, оскільки саме у такій (і лише у такій) формі митні органи здійснюють дізнання у кримінальних справах про контрабанду.

Нормативна регламентація цієї форми дізнання здійснена у гл. 10 КПК. Дізнання, що здійснюється у слідчій формі, залежно від тяжкості злочину, який розслідується, згідно зі ст.104 КПК поділяється на: 1) дізнання, що провадиться у справах про злочини, що не є тяжкими або особливо тяжкими; 2) дізнання, що провадиться у справах про злочини, що не є тяжкими або особливо тяжкими. Контрабанда, згідно зі ст. 12 КК (класифікація злочинів), належить до тяжких злочинів, а тому митні органи здійснюють дізнання другого виду. Для того щоб з'ясувати сутність цього виду дізнання, проаналізуємо його суттєві ознаки, до яких належать: завдання дізнання; процесуальні засоби, за допомогою яких воно здійснюється; учасники; рішення, що приймаються по закінченні провадження у формі дізнання.

Найголовнішим завданням дізнання у кримінальній справі про контрабанду є проведення всіх невідкладних слідчих дій. Невідкладними є такі слідчі дії, зволікання з проведенням яких може завдати шкоди виконанню завдань розслідування, передусім призвести до втрати певних доказів, від чого розкриття злочину може ускладнитися або стати взагалі неможливим¹⁷⁵. Таке визначення невідкладних слідчих дій свідчить про те, що питання про необхідність їхнього проведення вирішується посадовою особою, яка провадить дізнання, індивідуально у кожній кримінальній справі залежно від ситуації розслідування¹⁷⁶. Зміст цих дій визначається дізнавачем митного органу залежно від того, чи встановлено особу, що вчинила контрабанду, чи порушення й розслідування кримінальної справи здійснюється за фактом контрабанди. Певні складнощі виникають у практиці діяльності органів розслідування із тлумаченням терміна «особа, що вчинила злочин», вжитого у ч.1 ст.104 КПК. Згідно з загальноправовими й суто кримінально-процесуальними принципами особа може бути визнаною винною у вчиненні злочину лише за вироком суду, що набрав чинності. Тому в даному разі доцільно використовувати обмежувальне граматичне тлумачення правової норми і під особою, яка вчинила злочин, під час провадження дізнання розуміти

¹⁷⁵ Див.: Михесенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. К., 1999. – С. 206.

¹⁷⁶ До 30 червня 1993 р. у ч. 2 ст.104 КПК України давався чіткий перелік невідкладних слідчих дій: затримання і допит підозрюваного, допит потерпілого, допит свідка, огляд місця події. Внесення змін до цієї норми закону дозволяє особам, що ведуть провадження у справі, самостійно вирішувати, яка саме слідча дія має бути проведена невідкладно, що, на нашу думку, є позитивним моментом і може бути розцінене як удосконалення кримінально-процесуального законодавства.

особу, щодо якої було порушено кримінальну справу (ч.2 ст. 98 КПК) або особу, затриману за підозрою у вчиненні злочину (ст.106 КПК), або ж особу, щодо якої до пред'явлення їй обвинувачення¹⁷⁷ у винятковому порядку застосовано запобіжний захід (ч.4 ст. 148 КПК). У разі, коли встановлено особу, яка вчинила контрабанду, дізнавач здійснює невідкладні слідчі дії, спрямовані на закріплення слідів злочину, збирання й перевірку доказів, що вказують на вчинення контрабанди конкретною особою. В іншому ж випадку, якщо кримінальну справу було порушено за фактом контрабанди, то найголовнішим завданням дізнавача є проведення всіх можливих у межах закону процесуальних пізнавальних дій щодо встановлення особи контрабандиста. Виконання зазначених завдань дозволить органу дізнання досягти мети дізнання у кримінальній справі про контрабанду – підготувати справу для здійснення у ній досудового слідства слідчим підрозділом СБУ.

Специфіка дізнання проявляється також і в колі процесуальних засобів, що застосовуються в ньому. Насамперед це набір тих слідчих дій і процесуальних рішень, що їх можуть виконувати й приймати органи дізнання та, зокрема, митні органи. Неможливість здійснення органом дізнання певних слідчих дій і прийняття рішень може впливати з положень закону або ж з практики розслідування кримінальних справ. Наприклад, орган дізнання не має законного права притягати особу як обвинуваченого, а це означає, що він не може приймати рішення про притягнення як обвинуваченого та здійснювати його допит. Виходячи з практики розслідування кримінальних справ, органу дізнання (дізнавачеві) не рекомендується провадити складні слідчі дії, наприклад, відтворення обстановки та обставин події злочину.¹⁷⁸ У використанні інших процесуальних засобів для органів дізнання обмежень не існує.

Наступною ознакою дізнання у кримінальних справах про контрабанду є інше, ніж у досудовому слідстві коло його учасників. Індивідуалізує дізнання у структурі досудового розслідування наявність таких учасників кримінального процесу, як орган дізнання і дізнавач, які здійснюють провадження у кримінальній справі, і тому є обов'язковими учасниками дізнання. Серед необов'язкових учасників слід виділити підозрюваного, особу, що вчинила злочин, – до направлення справи через прокурора до слідчого підрозділу СБУ. Характерною ознакою дізнання у справах про контрабанду є відсутність серед його учасників потерпі-

¹⁷⁷ Слід пам'ятати, що правом пред'являти обвинувачення орган дізнання не наділений.

¹⁷⁸ На нашу думку, такі обмеження є нецільовими і, більше того, несправедливими, оскільки співробітники підрозділів дізнання як і слідчі мають вищу юридичну освіту та певний досвід розслідування кримінальних справ. Обмеження, про які йдеться, принижують професійну гідність дізнавачів-юристів.

лого, оскільки шкода в результаті вчинення цього злочину заподіюється державі, а не конкретній особі. Немає на цьому етапі провадження у кримінальній справі й постаті обвинуваченого.

Характерною ознакою дізнання у кримінальній справі про контрабанду є також специфіка процесуальних рішень, якими завершується його провадження. Першим, основним рішенням, що переводить кримінальний процес у наступний етап досудового розслідування – досудове слідство, є рішення про направлення кримінальної справи до слідчого через прокурора (ч.1 ст.104 КПК). Особливістю цього рішення, що приймається митним органом, є те, що кримінальна справа може бути направлена ним лише до слідчого підрозділу СБУ (за предметною підслідністю). Але це не означає, що досудове слідство у цій справі буде обов'язково здійснювати слідчий СБУ. Постанова про направлення кримінальної справи для провадження досудового слідства підлягає затвердженню прокурором, до якого направляється і кримінальна справа про контрабанду. Одержавши таку кримінальну справу, прокурор може, не направляючи її до слідчого підрозділу СБУ, прийняти до свого провадження або доручити провадження у ній слідчому прокуратури. Такі дії прокурора повністю узгоджуються з ч.1 ст.112 КПК «Підслідність».

У кримінальній справі про контрабанду за результатами проведеного митним органом дізнання може бути прийняте й інше рішення – про закриття справи (ч.2 ст.109 КПК). Таке рішення приймається за наявності обставин, що виключають провадження у кримінальній справі (ст.6 КПК), у загальному порядку і ніяких особливостей процесуального характеру не має.

Частиною 1 статті 108 КПК передбачається ще одне рішення, яке може прийматися органами дізнання за результатами провадження: коли не встановлено особу, що вчинила злочин, – рішення про зупинення дізнання. Але слід пам'ятати, що це рішення може прийматися лише у кримінальних справах про нетяжкі злочини, до яких, як уже зазначалося, контрабанда не належить.

Сутність дізнання у кримінальних справах про контрабанду не може бути повністю розкрита без аналізу його співвідношення з елементами структури кримінального процесу, що передують йому, та тих, що виникають після провадження дізнання, тобто зі стадією порушення кримінальної справи та з досудовим слідством.

Для аналізу співвідношення стадії порушення кримінальної справи та дізнання, що є складовою частиною досудового розслідування, важливим є врахування вихідного положення першої в структурі кримінального процесу. Специфіка їхнього співвідношення полягає в тому, що стадія порушення кримінальної справи не має передуючих їй процесуа-

льних утворень і тому співвідноситься лише з такими частинами кримінального процесу, як-от: по-перше, дізнання¹⁷⁹, яке в свою чергу є складовою частиною досудового розслідування.

Співвідношення стадії порушення кримінальної справи і дізнання може розглядатися у двох аспектах: 1) як потенційно можливий зв'язок частин процесуальної системи, що вивчаються в їхньому статичному положенні в плані порівняльного аналізу морфологічних структур; 2) як зв'язок при реальному переході стадії порушення справи у дізнання. У будь-якому разі аналіз такого співвідношення передбачає з'ясування таких питань: які спільні риси процесів, що співвідносяться між собою, чим вони відрізняються та як взаємодіють у ході свого існування (для взаємодії розглядуваних підсистем кримінального процесу є характерним розвиток зв'язку між ними в одному напрямку: від стадії порушення кримінальної справи до дізнання). При цьому стадія порушення справи і дізнання через своє відособлене положення та наявність власної структури можуть бути представлені як відносно самостійні системи.

Стадія порушення кримінальної справи та дізнання, будучи підсистемами загальної процесуальної системи, співвідносяться з останньою як частина та ціле, а між собою – як дві її частини. У цьому плані викликає інтерес визначення внеску кожної з них у вирішення загальних завдань кримінального процесу (такого підходу потребує принцип системності наукового дослідження, який передбачає вивчення будь-якого об'єкта як взаємовідношень та взаємозв'язків складових частин з виявленням ролі кожної частини у функціонуванні системи, що також передбачає дослідження їхнього співвідношення). При цьому слід зазначити, що внесок кожного з процесів у загальний результат кримінально-процесуальної діяльності залежить від їхніх можливостей, що визначаються взаємним положенням у структурі кримінального процесу. Стадія порушення кримінальної справи і дізнання співвідносяться між собою як передуючий (вихідний) та подальший (похідний) процеси. Процес дізнання виникає із стадії порушення справи. Для такого перетворення процесуальної системи необхідна наявність певних умов: 1) вирішення у повному обсязі всіх за-

---

¹⁷⁹ Слід зауважити, що співвідношення стадії порушення кримінальної справи та дізнання має місце не завжди, не в усіх кримінальних справах, а лише у тих, які порушуються і розслідуються органами дізнання. Таке положення характерне і для кримінальних справ про контрабанду, що порушуються митними органами. У тих випадках, коли митні органи виявили, зареєстрували, персвірили інформацію про контрабанду, а потім передали матеріали до органів СБУ чи прокуратури для порушення кримінальної справи, можна говорити лише про співвідношення дій різних органів у стадії порушення кримінальної справи, оскільки в даному разі остаточне рішення приймається не митними, а іншими органами (СБУ, прокуратури).

вдань стадії порушення кримінальної справи і досягнення його цілей; 2) потреба у продовженні пізнання предмета доказування, але вже засобами, властивими для дізнання.

Поняття співвідношення стадії порушення справи та дізнання як вихідного та похідного процесів невідривно пов'язане із аналізом характеру встановлюваної в них істини. У стадії порушення кримінальної справи вперше відбувається відшукування об'єктивної істини. Початковим моментом одержання необхідного для цього знання є вивчення посадовою особою інформації про суспільно-небезпечне діяння, що надійшла до компетентного державного органу. Застосовуючи засоби, що є в його розпорядженні, названий орган встановлює обставини вчиненого діяння, одержуючи таким чином знання про діяння. Процесуальні засоби стадії порушення кримінальної справи дозволяють встановити істину в тій мірі, в якій вона необхідна для прийняття обґрунтованого остаточного для неї рішення: про порушення кримінальної справи, про відмову в порушенні справи або про направлення заяви чи повідомлення за належністю. Зафіксована в одному з цих рішень істина є для стадії порушення справи остаточною та абсолютною. Проте для подальшого процесу (дізнання) вона є відносною, оскільки у ході його проведення після порушення кримінальної справи передбачається продовження досягання об'єктивної істини в межах, необхідних для прийняття одного з таких рішень:

- 1) передачі кримінальної справи до органу досудового слідства;
- 2) закриття кримінальної справи.

Таким чином, зміст істини, встановленої в стадії порушення кримінальної справи, є базовим для подальшого пізнання предмета доказування, яким у стадії досудового розслідування є сукупність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі (ст. 64 КПК).

Співвідношення дізнання та стадії порушення кримінальної справи можна також розглядати у плані кількісно-якісних перетворень у загальному процесі пізнання. На початковому етапі стадії порушення справи, як правило, наявний дефіцит інформації. У ході поступального розвитку кримінально-процесуальної діяльності відбувається кількісне накопичення інформації, яке на певному етапі (наприклад, у разі прийняття рішення про порушення кримінальної справи) обумовлює необхідність переростання стадії порушення кримінальної справи у дізнання, яке характеризується якісно новою формою процесуальної діяльності. Дізнання має більші, порівняно зі стадією порушення справи, можливості виявлення та фіксації доказів для дослідження обставин скоєного злочину. При виявленні прогалин, допущених у стадії порушення кримінальної справи, під час дізнання є достатньо часу і засобів для їх усу-

нення. Але дізнання не завжди в змозі заповнити прогалини стадії порушення справи (наприклад, у випадках непроведення або невчасного проведення огляду місця події). Тому посадовим особам митних органів, які здійснюють провадження у стадії порушення кримінальної справи, не можна розраховувати на те, що всі прогалини, допущені ними, будуть надолужені під час дізнання. У свою чергу, дізнання, проведене на неналежному рівні, зводить нанівець працю, виконану у стадії порушення справи, у тому числі і співробітниками неправоохоронних підрозділів митниць. Викладене свідчить про нерозривний зв'язок стадії порушення кримінальної справи й дізнання між собою та їхню взаємобумовленість.

Розбіжності у розглядуваних процесах виникають внаслідок специфіки режимів їх здійснення, які визначаються правовою регламентацією відповідно до стадії порушення кримінальної справи та дізнання. Це стосується в основному правової регламентації пізнавальної діяльності у кожному із названих процесів. При провадженні дізнання доказова інформація вводиться у кримінальний процес шляхом виконання системи слідчих дій. Уведення ж інформації у стадії порушення кримінальної справи здійснюється за допомогою проведення системи дослідчих (перевірних) пізнавальних дій. Саме останні мають бути детально регламентовані у новому кримінально-процесуальному законодавстві.¹⁸⁰

На наш погляд, з метою економії процесуальних засобів було б доцільним збільшення обсягу та інтенсивності діяльності в стадії порушення кримінальної справи. Це може бути досягнуто завдяки проведенню максимально можливої кількості дослідчих пізнавальних дій за умови, що ці дії зможуть забезпечити встановлення даних, необхідних для вирішення всіх завдань стадії порушення справи. При цьому витрати на проведення дослідчих дій будуть значно нижчими від витрат, необхідних для здійснення слідчих дій завдяки спрощеному порядку провадження перших.

Зменшення затрат часу в кримінальному процесі зводиться до швидкості дослідження обставин злочину. Прискорений темп процесу сприяє своєчасному виявленню та закріпленню слідів злочину, запобігас їх втраті, зміні або знищенню. Швидкому здійсненню кримінального процесу може сприяти й закріплення в законі положення про визнання інформації, що здобувається в стадії порушення кримінальної справи, як доказової після порушення справи і включення її таким чином до сукупності доказів у кримінальній справі. Ця обставина робить правомірним

¹⁸⁰ Про поняття дослідчих пізнавальних дій див.: *Лобойко Л.П.* Актуальні проблеми дослідственого уголовного процесу. Дисс. ... канд. юрид. наук. Х., 1997. – С. 90-132.

обговорення питання про скорочення строків досудового розслідування (у тому числі і дізнання) з урахуванням кількості часу, витраченого на провадження у стадії порушення кримінальної справи. Розгляд даного питання невідривно пов'язаний із проблемою визначення початкового моменту перебігу строків дізнання.

Згідно з частиною 1 статті 120 КПК строк провадження у кримінальній справі відраховується з моменту її порушення. Ця вимога не суперечить і ч.1 ст.113 КПК у тому, що розслідування проводиться лише після порушення справи. У той же час частина 2 даної статті вимагає від слідчого (й дізнавача) прийняти порушену справу до свого провадження і тільки після цього розпочати розслідування. Цілком очевидно, що розслідування не може бути розпочате й проведене без прийняття кримінальної справи до провадження. І це дійсно так, оскільки рішенням про порушення кримінальної справи лише підбиваються підсумки діяльності у стадії порушення кримінальної справи, і тому воно ні в якому разі не може виступати як початковий функціональний акт розслідування. Звичайно, в окремих випадках акти порушення кримінальної справи та прийняття її до свого провадження можуть бути здійснені одночасно. У такому разі суб'єкт, який веде процес, складає єдину постанову про порушення справи та прийняття її до свого провадження, після чого негайно приступає до розслідування (ч.2 ст.113 КПК). При цьому початковий момент строку досудового розслідування збігається у часі з порушенням кримінальної справи. Такий стан має місце тоді, коли вказані рішення приймаються одним і тим же суб'єктом. Зовсім інша ситуація складається у разі непоєднання в одній особі суб'єкта, що порушив справу, і суб'єкта, який повинен прийняти цю справу до свого провадження (наприклад, у разі порушення кримінальної справи прокурором або судом і направлення її до органу дізнання для проведення розслідування). За таких обставин неминуче виникає розрив у часі між порушенням справи і початком її розслідування. Незважаючи на це, часовий проміжок, потрібний для надходження кримінальної справи від прокурора (чи суду) до органу дізнання, якому належить здійснювати у ній провадження, включається згідно із законом до строку розслідування. А втім, дізнавач (або слідчий) впродовж цього часу, як правило, взагалі не має відомостей про існування такої справи. Виходячи з цього, вбачається правильним відраховувати строк досудового розслідування не з моменту порушення кримінальної справи, а з моменту прийняття дізнавачем (слідчим) порушеної іншим органом справи до свого провадження. При цьому з метою реалізації дисциплінуючої функції строків у кримінальному процесі необхідно встановити стислі, але в той же час реальні строків направлення порушеної кримінальної справи для провадження

досудового розслідування, у тому числі й у формі дізнання.

Співвідношення дізнання та досудового слідства¹⁸¹ у кримінальних справах про контрабанду може бути виявлено за параметрами, за якими проводився аналіз співвідношення стадії порушення справи та дізнання. Тому тут ми лише окреслимо ці параметри: 1) характер встановлюваної істини; 2) кількісно-якісні перетворення у процесі пізнання обставин вчинення контрабанди; 3) можливість усунення прогалин дізнання під час досудового слідства; 4) неможливість зворотного ходу процесу: від досудового слідства до дізнання (слідчий не може повернути справу для провадження додаткового дізнання).

Специфічним у співвідношенні дізнання та досудового слідства у кримінальних справах про контрабанду є те, що митниця не зобов'язана на відміну від інших органів дізнання після вступу у справу слідчого виконувати його доручення щодо проведення розшукових дій. Такий обов'язок інших органів дізнання (як і обов'язок виконувати доручення слідчого щодо проведення слідчих дій) закріплено в ч. 4 ст. 104 КПК України. Але оскільки митні органи поки що не є суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, то на них розповсюджується лише обов'язок виконання доручення слідчого СБУ на проведення слідчих дій.

Розділ 5. КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЗНАННЯ У СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ

5.1. Криміналістичне забезпечення дізнання у справах про контрабанду

Поклавши на правоохоронні органи завдання боротьби зі злочинністю, держава водночас надала цим органам право застосовувати певні засоби й методи їх здійснення. Загалом ці засоби і методи поділяються на три основні групи: процесуально-правові, оперативно-розшукові та науково-технічні (зокрема техніко-криміналістичні).

Безумовно, поміж означених засобів боротьби зі злочинністю головна роль належить *процесуально-правовим засобам*, під якими розумі-

---

¹⁸¹ Загальні положення співвідношення дізнання та попереднього слідства були досліджені ще в 1971 р. А.М. Донцовим (див.: *Донцов А.М.* Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1971.

ють передбачені КПК України різноманітні слідчі та інші дії, спрямовані на встановлення складу злочину, підозрюваної особи та її винуватості, вивчення обставин, що сприяли учиненню злочину. Як зазначалося у третьому розділі посібника, традиційними для кримінального процесу України процесуальними засобами є, наприклад, огляд місця події, затримання, допит підозрюваних, обвинувачених, потерпілих і свідків, очна ставка, обшук, виїмка, освідування, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки й обставин події, провадження судової експертизи. Слід зауважити, що без застосування цих засобів розслідування злочинів взагалі є неможливим.

Перелік слідчих (процесуальних) дій як засобів боротьби зі злочинністю постійно розширюється. Наприклад, проектом Кримінально-процесуального кодексу України передбачено деякі нові слідчі дії, як-от: перевірка й уточнення показань на місці та слідчий експеримент.

Велике значення у боротьбі з контрабандою та іншими злочинами мають *засоби й методи оперативно-розшукової діяльності*. Згідно зі статтею 103 КПК України «На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових засобів з метою виявлення ознак злочину та осіб, що його вчинили». А Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. та «Про організаційно-правові заходи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. до таких заходів відносять: опитування громадян, наведення довідок, збирання зразків для порівняльного дослідження, контрольні закупки, дослідження предметів і документів, спостереження, ототожнення особи, огляд приміщень, ділянок місцевості й транспортних засобів, контроль поштово-телеграфної кореспонденції, зняття інформації з технічних каналів зв'язку, контрольована поставка, оперативний експеримент і т. ін.

Зрештою, у боротьбі зі злочинністю важко переоцінити значення *техніко-криміналістичних засобів* та методів, що застосовуються у слідчій та оперативно-розшуковій практиці. Вони, як відомо, сприяють виявленню та вилученню невидимих і маловидимих слідів, полегшують відшукування схованок, дозволяють одержувати доказову і розшукову інформацію, забезпечують високий ступінь документальної фіксації обстановки, в якій провадиться слідча дія, що, врешті-решт, позитивно впливає на ефективність праці дізнавача. Тому не випадково питанням розробки та оснащення дізнавачів техніко-криміналістичними засобами постійно приділяється серйозна увага з боку керівників правоохоронних органів.

Використання криміналістичної техніки в практичній діяльності митних органів має велике значення для виявлення прихованих від митного

контролю предметів контрабанди (товарів, валюти, історичних та культурних цінностей, а також наркотичних засобів, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин, зброї, боєприпасів та інших предметів, які незаконно переміщуються через митний кордон України з приховуванням від митного контролю), під час проведення перевірок у порядку ст. 97 КПК України, фіксації слідів контрабанди та інших порушень митного законодавства, а також під час проведення невідкладних слідчих дій при провадженні дізнання у кримінальних справах, зокрема, оглядів місця події, предметів та документів, у ході допитів, відібрання зразків для експертних досліджень та проведення експертиз тощо.

Аналіз практики свідчить, що найчастіше криміналістична техніка застосовується під час проведення огляду місця події, предметів правопорушення або документів з метою виявлення та фіксації обставин, що стосуються кримінальної справи. Як правило, при цьому використовуються рентгенівські установки, детектори валюти, металошукачі, шупи, доглядові дзеркала, ліхтарі тощо. Зазначені технічні прилади дозволяють виявляти предмети контрабанди, що переміщуються через митний кордон з приховуванням від митного контролю шляхом використання тайників або засобів, що ускладнюють виявлення предметів, а також шляхом надання одним предметам вигляду інших.

Застосування таких технічних засобів, як ультрафіолетові та галогенні ліхтарі, флуоресцентні олівці, лупи або мініскопи дозволяє митним органам виявляти підроблені товаросупровідні документи, які подаються для митного оформлення вантажів з метою їх незаконного переміщення через митний кордон України.

Виявлення під час митного контролю предметів порушення митних правил тягне за собою їх огляд, проведення якого, як правило, окрім складання протоколів, супроводжується фотовідеозйомкою та складанням фототаблиць. Зазначимо, що застосування митними органами в процесі проведення дізнання в кримінальних справах фото-, відеотехніки є досить розповсюдженим, і використовується вказана техніка не тільки під час проведення оглядів, а й при виконанні інших невідкладних слідчих дій (обшук, відтворення обстановки та обставин події тощо).

Поряд з висновком про досить поширене застосування митними органами фотографування аналіз інформації, що надходить до Управління, свідчить також про те, що в більшості випадків при проведенні оглядів використовується слідча валіза, до складу якої входять магнітні пензлі, набори порошків для виявлення слідів пальців рук, а також дактилоскопічні шпівки для їх вилучення, прилади освітлення, лупи, засоби вимірювання, зважування тощо.

Термін «*криміналістична техніка*» вживається у двох значеннях: як

розділ науки криміналістики і як реально існуючий арсенал техніко-криміналістичних засобів, що використовуються у боротьбі зі злочинністю.

Розглянемо кожний із аспектів цього поняття.

Криміналістична техніка – це система науково обґрунтованих положень, спрямованих на вдосконалення вже існуючих, а також на розробку і впровадження нових технічних засобів із метою їхнього ефективного застосування для роботи з доказами і здійснення інших дій щодо виявлення, розслідування і попередження злочинів.

При розробці своїх спеціальних засобів і методів криміналістична техніка використовує досягнення природних і технічних наук. Дані цих наук творчо переробляються і застосовуються для боротьби зі злочинністю в межах тих вимог, що визначаються завданнями кримінального судочинства. Велике значення для розвитку криміналістичної техніки має також широке використання вітчизняного і закордонного передового досвіду боротьби зі злочинністю.

Криміналістична техніка складається з ряду галузей (криміналістична фотографія, звуко- і відеозапис; габітоскопія; трасологія; криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування; криміналістичне дослідження документів; кримінальна ресстрація; криміналістична одорологія та інші). Ці галузі тісно взаємопов'язані між собою і з іншими розділами криміналістики, що вивчають предмет, систему і методи науки; теорією ідентифікації і діагностики; тактикою провадження слідчих дій; методикою розслідування окремих видів злочинів.

Так, поява нових технічних засобів в арсеналі криміналістичної техніки впливає на тактику провадження слідчих дій, що у свою чергу веде до вдосконалення методик розслідування окремих видів злочинів. Тактичні прийоми створюють передумови найбільш ефективного застосування засобів і методів криміналістичної техніки.

Широке використання науково-технічних засобів у повсякденній діяльності митних органів під час здійснення митного контролю висувають ряд проблем теоретичного і практичного характеру. Однією з них є питання щодо правових засад застосування технічних засобів і використовуваних при цьому тактичних прийомів. Особливу актуальність ці питання одержують у діяльності митних органів при провадженні дізнання, а також у процесі проведення оперативних заходів, тобто тих форм діяльності, змістом яких є виявлення і фіксація ознак злочинів і фактичних даних, що мають доказове значення; встановлення осіб, що учинили злочин, і їхній розшук, здійснюваних відповідно до ст. 2 КПК України із метою швидкого і повного розкриття злочинів і викриття винних.

Важливу роль у розв'язанні цих завдань відіграє застосування нау-

ково-технічних засобів і тактичних прийомів їхнього використання, що має здійснюватися відповідно до чинних норм закону і підзаконних актів при суворому дотриманні законності.

Застосування технічних засобів і тактичних прийомів при провадженні дізнання регламентується переважно нормами кримінально-процесуального закону, а також актами вищих органів державного управління, постановами Верховного Суду України, документами, що видаються спільно МВС ДМСУ, СБУ та іншими зацікавленими відомствами. Крім того, окремі питання нормативної регламентації застосування технічних засобів містяться в наказах, настановах, інструкціях, що видаються самостійно ДМСУ.

Кримінально-процесуальний закон визначає форми застосування технічних засобів, прийоми і дії визначених суб'єктів на різноманітних стадіях кримінального судочинства. Відповідно до чинних норм технічні засоби і тактичні прийоми використовуються слідчим і особою, що здійснює дізнання, судом, експертом, спеціалістом, що бере участь при провадженні слідчої дії, а також оперативним співробітником у процесі проведення оперативно-розшукових заходів.

Правову основу застосування технічних засобів і тактичних прийомів їхнього використання в кримінальному судочинстві та оперативно-розшуковій діяльності складає система законодавчих і підзаконних актів, а також установлюваних ними принципів допустимості, які регламентують порядок та умови їх застосування на основі й у поєднанні з загальною тактикою і тактичними прийомами слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Поряд з криміналістичною технікою в діяльності митних органів виділилися в самостійні групи й одержали організаційне та нормативне закріплення оперативні і спеціальні технічні засоби.

У діяльності митних органів технічні засоби використовуються в гласній і негласній формах. Якщо негласне застосування цих засобів у процесі оперативно-розшукової діяльності розглядати як одну з форм і засобів здійснення даної діяльності, то з цього випливає, що правову основу використання технічних засобів і тактичних прийомів будуть складати норми закону і підзаконних актів, що регламентують оперативно-розшукову діяльність у цілому або окремі її напрямки.

Безпосереднім змістом поняття правових основ є правомірність застосування технічних засобів. Так, І.М. Лузгін пише: «Правомірність використання криміналістичних засобів та прийомів пізнання означає, що їх застосування: не порушує законних інтересів і прав учасників процесу; безпечно для життя й здоров'я громадян; цілком припустиме з етичного боку; забезпечує одержання об'єктивних відомостей про досліджувані

об'єкти, гарантуючи тим самим встановлення істини у справі».

Кримінально-процесуальний закон не в усіх випадках установлює конкретні правила, порядок та інші регламентуючі положення, що стосуються питань застосування технічних засобів на різноманітних напрямках діяльності в боротьбі зі злочинністю. Так, відносно деяких технічних засобів і прийомів є лише посилення закону на допустимість їх застосування у сфері кримінального судочинства (машинопис, стенографування) без якоїсь додаткової регламентації в нормах закону або підзаконних актів.

Крім того, є ряд технічних засобів і прийомів, використовуваних як у сфері кримінального судочинства, так і в оперативно-розшуковій діяльності (негласні фотографування й відеозапис, пошукові прилади, спеціальні хімічні речовини і т. ін.). При загальній допустимості відсутні норми, в яких прямо згадувалося б їх застосування. Єдиною нормою закону, що допускає цю форму діяльності в боротьбі зі злочинністю, є ст. 103 КПК України.

Зміст і характер тактичних прийомів застосування технічних засобів визначаються також умовами, метою й завданнями, на виконання яких спрямоване їх використання, а також залежать від тактики слідчих або оперативно-розшукових дій і знаходяться в безпосередньому зв'язку з ними. Тактика застосування технічних засобів визначається також конструктивними особливостями цих засобів, їхніми тактико-технічними даними тощо.

Технічні засоби, використовувані в діяльності митних органів у боротьбі з контрабандою, можна умовно об'єднати в дві групи: залежно від сфери їх застосування, напрямків діяльності тієї або іншої служби, цільового призначення цих засобів, характеру їх застосування й інших чинників.

Першу групу складають технічні засоби, використовувані з метою виявлення, фіксації, вилучення й використання доказів і виявлення фактичних даних, що мають доказове або інше значення у справі. Сюди входять технічні засоби, застосування яких спрямовано на встановлення, збирання та зберігання даних, безпосередньо використовуваних у процесі запобігання, розкриття й розслідування контрабанди.

До засобів, що входять у першу групу, можуть бути віднесені: засоби криміналістичної техніки,¹⁸² засоби негласного фотографування, оперативного звуко- й відеозапису, експрес-аналізатори наркотичних

---

¹⁸² Тут розуміється сукупність засобів криміналістичної техніки, використовуваних при роботі з доказами у сфері кримінального судочинства. Окремі техніко-криміналістичні засоби є одночасно спеціальними і вивчаються в курсі «Основи спеціальної техніки».

речовин, спеціальні хімічні речовини та радіоактивні ізотопи, використовувані в боротьбі зі злочинністю; пошукові прилади тощо. Оскільки ряд технічних засобів, що належать до цієї групи, використовується як у сфері кримінального процесу, так і в оперативно-розшуковій діяльності, нормативна регламентація нерідко йде двома напрямками їх застосування – гласному й негласному.

Другу групу технічних засобів складають засоби, використовувані в адміністративно-службовій та адміністративно-управлінській діяльності правоохоронних органів у процесі виконання ними функцій боротьби зі злочинністю, де застосування цих засобів має допоміжний характер і спрямоване на забезпечення виконання основних завдань щодо запобігання й розкриття злочинів. Одержувані при цьому дані найчастіше служать інформаційним матеріалом, використовуваним у різноманітних службових цілях.

Дану групу технічних засобів складають: організаційна техніка; засоби радіо- і провідного зв'язку; засоби охоронної сигналізації; транспортні засоби; засоби митного контролю та оформлення; прилади бачення в темряві; засоби збирання й опрацювання інформації; обчислювальна техніка та ін. Використання цих засобів регламентується відповідними документами Держмитслужби України.

Технічні засоби, що використовуються співробітниками органів дізнання, називають по-різному: оперативною технікою, спеціальною технікою, спеціальними засобами, розуміючи при цьому їх однакову сутність. Однак ці поняття мають різне значення.

Оперативна техніка – поняття умовне, що підкреслює щонайменше дві обставини: 1) техніка застосовується в оперативній діяльності, тому і називається оперативною; 2) застосування її здійснюється, головним чином, негласно, до порушення кримінальної справи, під час оперативно-розшукової діяльності. Разом з тим, оперативна техніка як сукупність предметів та інструментів праці майже не відрізняється від засобів криміналістичної техніки. В обох випадках – це побутова техніка, інструменти з різних галузей знання і для всіляких спеціальностей, фотографічна, кінематографічна, відеозаписувальна техніка однакова як для слідчого, так і для дізнавача. Засоби вимірювання, виявлення та фіксації слідів здебільшого є інструментами інших сфер застосування й спеціальностей. Наївно вважати, що плоскогубці, склоріз, лупа та лінійка – предмети оперативної або криміналістичної техніки. Вони використовуються і слідчим, і дізнавачем, входять у технічні комплекти, але від цього не стають спеціальними криміналістичними або оперативними. Урешті-решт, це стосується й матеріалів та речовин, що використовуються для виявлення, копіювання та моделювання слідів. Очевидно, головна відмінність кри-

міналістичної техніки від оперативної полягає не в якісній характеристиці технічного засобу (воно, безумовно, враховується), а в процесуальному й методичному аспектах використання цієї техніки.

Криміналістична техніка застосовується протягом процесуальних слідчих дій, а її результати разом з протоколами слідчих дій є джерелами доказів. Безперечно, вона може використовуватися поза слідчими діями, наприклад, для профілактичної роботи, однак тоді її результати не породжують доказів.

Оперативна техніка використовується, головним чином, до порушення кримінальної справи і початку проведення дізнання, під час оперативно-розшукової діяльності, що виконується за ініціативою органу дізнання для виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили. Оперативний характер збирання інформації не дає джерел доказів. Отримана оперативна інформація служить тільки основою для висування версій і вибору найбільш ефективних прийомів проведення слідчих дій. Застосування оперативної техніки на стадії досудового слідства проводиться органом дізнання на вимогу слідчого і при безпосередньому нагляді прокурора. Отримані матеріали використовуються в доказуванні.

Спеціальна техніка як різновид технічних засобів оперативно-розшукової діяльності являє собою систему приладів, пристроїв, матеріалів і речовин, що використовуються для збирання інформації негласними прийомами. Така техніка, як правило, має незначні розміри, замасковані під звичні предмети обстановки, об'єкти особистої гігієни, засоби праці, одяг. Це автоматичні пристрої, що працюють в автономному режимі або керовані дистанційно. Така техніка виготовляється спеціально, з конкретною метою, для виявлення й документування предметів, осіб, подій тощо. Так, операції, наприклад, негласного звукозапису, отримання відбитків пальців рук, нанесення міток (позначок) на предметах, документах, грошах, одязі підозрюваного, створення спеціальних умов для обов'язкового залишення злочинцем своїх слідів та багато іншого, що потребує не тільки оперативної, але й технічної підготовки. Тому спеціальні технічні пристрої, як правило, унікальні і вивчаються в курсах спеціальних дисциплін.

Водночас окремі екземпляри спеціальної техніки є стандартні і навіть можуть бути предметами загальної криміналістичної техніки, скажімо, кишенькові диктофони, краваткові мікрофони, радіомікрофони, які поміщають у відповідні маскувальні об'єкти, і такі пристрої стають засобами спеціальної техніки.

Спеціальні засоби – це заходи фізичного впливу, власне спеціальні засоби та вогнепальна зброя. До спеціальних засобів належать наручни-

ки, гумові кийки, засоби зв'язування, сльозоточиві речовини, світлозвуконі пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень та примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби, а також використання службових собак.

Таким чином, технічні засоби оперативно-розшукової діяльності поділяються на три види: оперативна техніка; спеціальна техніка і спеціальні засоби.

У сучасній криміналістиці технічні засоби слід ділити на загальні й спеціальні. Загальні технічні засоби використовують усі суб'єкти, які здійснюють дізнання, слідчу, судову й профілактичну діяльність. Спеціальні технічні засоби призначаються для окремих напрямків діяльності, наприклад, співробітників митниці, розшуку, інспекторів ДАІ, служби безпеки та ін.

До загальних технічних засобів належать: засоби освітлення, оптичні, вимірювальні засоби, засоби фіксації (консервації), дослідження і зберігання криміналістичної інформації. Розглянемо їх.

Засоби освітлення чи освітлювальна техніка застосовуються для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів і людей під час судово-слідчої та профілактичної діяльності. Як такі засоби застосовують стаціонарні і переносні джерела освітлення побутового і спеціального призначення. Нині використовуються, головним чином, прилади та пристрої електричного й газорозрядного освітлення (лампи розжарювання, газорозрядні люмінесцентні лампи). Усі їх можна розділити на три види: 1) прилади розсіяного світла (звичайні лампи без арматури); 2) прилади спрямованого освітлення, що мають арматуру – відбивачі (плоскі, кутові, сферичні, параболічні), в комплектах технічних засобів є софіти, прожектори, імпульсні лампи-спалахи, переносні електричні ліхтарі та ін.; 3) пристрої точкового освітлення, що дозволяють концентрувати світловий лучок. Вони використовуються для виявлення маловидимих і невидимих слідів, мікрочастинок. Точкові джерела, наприклад, ОИ-19, є переносними пристроями, являючи собою невід'ємну частину мікроскопів.

За характером спектру випромінювання засоби освітлення поділяють на ультрафіолетові, звичайні та інфрачервоні. Джерела ультрафіолетового випромінювання являють собою пристрій із ртутною газорозрядною лампою (ПРК-7, ПУФ-5, УФО-4А, СВДШ-250, СВДШ-1000), наприклад, УК-Г, «Таран», «Фотон», спеціально виготовлені для криміналістичних досліджень.

Джерелами інфрачервоних променів (ІЧП) є звичайні лампи розжарювання, взяті в арматуру та оснащені спеціальними фільтрами.

Поряд із сучасними засобами освітлення в практиці необхідно ви-

користувати найпростіші засоби освітлення: газові лампи, сірники, ліхтарі, стеаринові та воскові свічки. Так, у несприятливих умовах об'єкт можна сфотографувати з лампою-спалахом або при двох запалених свічках, якщо останні розмістити з двох боків на відстані 1–1,5 м і провести експонування протягом 17 хвилин.

Оптичні засоби. Оскільки зір людини має певні обмеження, тому багато джерел криміналістичної інформації неозброєним оком людина сприймати не в змозі. Використовувані на практиці оптичні засоби не тільки розширюють пізнавальні здібності людини, коректують зір, але й дозволяють бачити невидиме. При цьому найпростішими оптичними засобами є лупи (дактилоскопічна, вимірювальна, текстильна з освітленням для роботи із слідами, бінокулярна та ін.) різної кратності збільшення – до 2, 4, 7 і $10^{\times}$. Значного збільшення можна досягти завдяки мікроскопу – біологічному, металографічному, порівняльному, люмінесцентному, поляризаційному, вимірювальному, стереоскопічному. У криміналістиці найчастіше використовуються звичайні оптичні мікроскопи, які дозволяють збільшити об'єкт до $2000^{\times}$, а також спеціальні, виготовлені для криміналістичних досліджень – криміналістичний (МСК-1).

Засоби вимірювання, або вимірювальну техніку, в криміналістичній практиці використовують: для вимірювання довжини – масштабні лінійки, складні метри рулетки, штангенциркулі, мікрометри та ін.; пристрій для вимірювання кутів – транспортир, кутомір, кутомірні сітки та ін.; для вимірювання площ – лупи, метричні сітки; для вимірювання об'єму рідких тіл – мензурки, стакани; для вимірювання маси тіла – терези, ваги різних класів; для визначення пружності тіл – твердоміри, манометри і т. ін.

Засоби фіксації – це прибори, апаратура, технічні комплекти, матеріали, за допомогою яких можна зафіксувати на матеріальному носії джерела інформації, скопіювати, змодельовати або законсервувати його.

Для того, щоб законсервувати, тобто зберегти джерело від пошкодження й знищення, наприклад, слід взуття, достатньо накрити його коробкою, закріпити розчином перхлорвінілової смоли, лаком для волосся або розчином силікатного клею у воді. Слід можна зафіксувати за допомогою фотозйомки, відеозапису, з об'ємних слідів виготовити зліпок, а площинні зафарбовані сліди скопіювати на дактилоскопічну плівку, липку плівку (скотч), на фотоплівку або фотонапір.

Таким чином, поняття «засоби фіксації» можна трактувати дуже широко, оскільки застосування названих засобів є фіксацією джерела. Процедура фіксації потребує застосування засобів освітлення, вимірювання, копіювання й моделювання тощо, навіть опис сліду в протоколі – це теж

є засобом фіксації матеріального джерела.

Комплекти криміналістичної та оперативної техніки. Криміналістична й оперативна техніка за цільовим призначенням являє собою в основному засоби польової криміналістики, тобто апаратуру, пристрої, матеріали й приладдя, що застосовуються безпосередньо органами дізнання на стадії порушення кримінальної справи. Така техніка повинна бути компактною, надійною, готовою до використання в будь-який час, простою та надійною в застосуванні. Разом з тим вона повинна забезпечувати ефективну діяльність дізнавача на місці події. Маючи це на меті, техніку для збирання криміналістичної інформації комплектують за видом розв'язуваних завдань, суб'єктом діяльності та іншими принципами, наприклад, технічні засоби виявлення слідів рук, засоби дактилоскопії, техніка дізнавача тощо.

Набори апаратури, приладів, інструментів та матеріалів, об'єднаних єдиною ціллю та розміщених у твердій коробці, називають комплектом технічних засобів. Вони бувають криміналістичні, оперативні й спеціальні.

Комплекти криміналістичної техніки найчастіше конструюють за суб'єктом і видом його діяльності (слідча, експертна, оперативна). Так, наприклад, валіза слідчого (ВС-1) призначена для використання слідчим (дізнавачем) під час огляду місця події. Набір містить комплект техніко-криміналістичних засобів (усього 56 найменувань), які забезпечують виявлення, фіксацію та попереднє дослідження слідів на місці події. Безпосередньо в самому комплекті технічні засоби поділяються за видами діяльності:

- фотографування місця події (фотокамери «Київ-19М» і «Olympus», фотоплівка, змінні об'єктиви, імпульсна електронна лампа-спалах, подовжувальні кільця, штатив-струбцина, світлофільтри та інше фотоприладдя);

- пошук та фіксація слідів рук та об'ємних слідів (зокрема: техніко-криміналістичні засоби для виявлення слідів рук – кольорові магнітні порошки «Рубін», «Сапфір», «Топаз», «Малахіт», магнітні та волосяні пензлі; засоби й матеріали копіювання та моделювання слідів (світла й темна дактилоплівка), липка стрічка (скотч); набір «Слід-3», ліхтарик, засоби для роботи із слідами ніг і транспорту – гіпс, ємність для приготування гіпсового розчину, шпатель, 10 м мотузки, лак для волосся; прилади й речовини для роботи з біологічними об'єктами – кров'ю у плямах, потожировою речовиною у слідах тощо);

- пошук чорних і кольорових металів (металошукач МО-1, магнітний підіймач, щуп-спиця розсувний);

- виявлення та вилучення мікрочасток і запахових слідів (одорологічна валіза ВО-1, набір «Молекула», освітлювач УФ портативний, гумові рукавички);

- вилучення й упакування речових доказів (поліетиленові пакети, конверти, скляні ємності);
- дактилоскопіювання підозрюваних (дактиловалик, типографська фарба, пластинка для розкатування фарби, іноді спеціальний прилад – дактилограф);
- вимірювання, складання планів та схем (масштабна лінійка, рулетка, транспортир або кутомір, трикутник, штангенциркуль, вимірювальна лупа, компас, планшет, візирна лінійка, набір крейди та письмове приладдя);
- інші інструменти, запозичені з різних сфер професійного застосування (диктофон, оглядове дзеркало, гайковий ключ, молоток, пасатижі, складний ніж, рукоятка з набором викруток, ножівкове полотно, скло-різ, ножиці тощо).

Набір розміщується у валізі типу «дипломат» (480 x 360 x 110 мм), виготовлений з високопробного пластика, вагою близько 9 кг.

Комплекти оперативної техніки використовуються працівниками органів дізнання різних відомств, наділених правом провадження дізнання й досудового слідства. Оскільки за своєю суттю вони вирішують однакові завдання в боротьбі зі злочинністю, то застосовувані ними методи й технічні засоби збирання доказів серйозних функціональних розбіжностей не мають, розбіжності скоріше відомчі, оскільки відомчі комплекти деяких технічних засобів більш спеціалізовані за суб'єктами дізнання. Сучасна вітчизняна промисловість випускає для правоохоронних органів різноманітні набори технічних засобів¹⁸³: для прокурора-криміналіста, експерта-криміналіста, кінолога, дільничного інспектора, інспектора митниці та ін. Такі спеціалізовані комплекти відрізняються від криміналістичних комплектів тільки введенням у комплект приладів та інструментів, призначених для дослідження специфічних джерел інформації. Наприклад, пошуковий набір «НІІ-2» використовується у повсякденній практиці митниць для огляду транспортних засобів, пошуку зброї та вибухонебезпечних предметів, а набір оглядових дзеркал «ЗД-2» – для візуального огляду важкодоступних порожнин транспортних засобів, що дозволяє ефективно виявляти контрабандні предмети у схованках. Про це більш докладніше про це йдеться у наступному розділі.

---

¹⁸³ Наприклад, останнім часом набула популярності промислово-комерційна фірма «Інжен» (16610, Україна, м. Ніжин, вул. Геологів, 30, тел./факс 8-04631-52683), яка виготовляє комплекти криміналістичної й оперативної техніки на замовлення правоохоронних органів.

5.2. Криміналістична характеристика контрабанди

У порівнянні з порушеннями митних правил, контрабанда є відносно рідким явищем, однак його суспільна небезпека надзвичайно велика. Одним словом – тяжкий злочин (ст. 12 КК). Ось чому розкриття, розслідування і попередження контрабанди покладено на митні органи і Службу безпеки України (ч. 3 ст. 112 КПК). При цьому успіх розслідування контрабанди залежить більше від знань дізнавача (слідчого) криміналістичної характеристики цього злочину, що традиційно містить у собі відомості стосовно:

- особливостей безпосереднього предмета контрабанди;
- типових способів учинення й маскуванню контрабанди та відповідних їм слідів їх застосування;
- типових властивостей особи контрабандиста та ін.

Розглянемо їх докладніше.

Особливості безпосереднього предмета контрабанди. У структурі криміналістичної характеристики контрабанди важливу роль відіграє предмет злочинного посягання як джерело фактичної інформації, що має організаційне й тактичне значення для виявлення та розкриття зазначеної категорії злочинів. Дослідження цього елемента, насамперед, вимагає з'ясування сутності понять «об'єкт» і «предмет» злочину, які використовуються у кримінальному праві та криміналістиці.

У загальній теорії кримінального права під *об'єктом* злочинного посягання розуміють «суспільні відносини, на які посягає злочин, яким він заподіює шкоду, завдає втрат і які захищаються нормами кримінального права». Виходячи із диспозиції ст. 201 і 305 КК України, безпосереднім об'єктом контрабанди є встановлений порядок переміщення через митний кордон України матеріальних цінностей, а також окремих предметів та речовин, які вилучені з вільного обігу.

Поряд з поняттям «об'єкт злочинного посягання» («об'єкт злочину») оперують також поняттям «предмет злочинного посягання» («предмет злочину»), оскільки він більш чітко відображає матеріальну сутність слідів злочину, що вивчаються криміналістикою. На відміну від кримінально-правової, криміналістична особливість предмета злочинного посягання полягає в тому, що це слідоутворювальні та слідосприймальні об'єкти живої та неживої природи, якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості котрих індивідуалізують предмет у матеріальному світі.

Розгляд предмета контрабанди з криміналістичних позицій дає змогу вивчити усю різноманітність ознак даного елемента криміналістичної

характеристики, завдяки яким забезпечується реалізація його пізнавально-пошукової функції. Зазначена функція є складною та різнобічною і, в першу чергу, становить інтерес з точки зору виявлення предметів посягання, встановлення та викриття особи, яка вчинила контрабанду, а також встановлення як матеріальних, так й ідеальних слідів та інших обставин скоєного злочину.

Отже, у криміналістичній літературі безпосереднім предметом злочинного посягання вважаються найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі та предмети) органічного й неорганічного походження, які є матеріальним вираженням суспільних відносин. При цьому фізичні об'єкти характеризуються, насамперед, ознаками агрегатного стану – тверді, рідкі, сипучі, газоподібні; споживчим призначенням – предмети праці (знаряддя, інструменти), предмети побуту, туалету, прикраси і т. ін.; фізико-хімічними властивостями – колір, вага, розмір, леткість, подільність, хімічна активність тощо.

Виходячи із диспозицій ст. 201 і 305 КК України, криміналістична класифікація предметів контрабанди виглядає таким чином: вітчизняні або іноземні товари та предмети, що мають вартість; цінні папери; ювелірні та побутові вироби з дорогоцінних металів, брукх таких виробів; історичні та культурні цінності; інші предмети, вилучені з вільного обігу (отруйні, сильнодіючі, радіоактивні, вибухові пристрої та речовини, зброя та боєприпаси до неї, в тому числі спортивна й цивільна холодна зброя; газова і пневматична зброя, за винятком мисливської гладкоствольної зброї та боєприпасів до неї), сировина, що не належить до стратегічно важливих товарів, а також наркотичні засоби, психотропні речовини й прекурсори.

Тенденція щодо зменшення кількості кримінальних справ є більш позитивною, якщо порівняти показники залежно від предмета контрабанди:

Показники	Роки					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Валюта	597	376	273	77	71	54
Товари та цінності	548	404	438	455	514	293
Зброя вогнепальна	24	15	18	9	9	7
Зброя холодна	9	3	8	14	11	4
Боєприпаси	28	27	24	22	30	13
Вибухові речовини	5	1	3	0	16	1
Наркотичні засоби	254	186	107	144	107	88
Отруйні, сильнодіючі речовини	10	2	4	6	3	5
Історичні та культурні цінності	27	20	20	22	41	19

Наведені дані свідчать про те, що кількість кримінальних справ, у яких предметами контрабанди були валюта, зброя вогнепальна, вибухові речовини (за винятком 1999 року) та наркотичні засоби, щороку зменшується. Наприклад, останнім часом втричі зменшилася кількість кримінальних справ, у яких предметами злочину виступають наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори. Проте ця позитивна для митних органів ситуація багато в чому є наслідком виконання ними рекомендацій Генеральної прокуратури України стосовно того, що в разі виявлення на транспорті так званих безхазяйних наркотиків, їх слід передавати до органів внутрішніх справ для вирішення питання щодо порушення кримінальної справи. У той же час, кількість кримінальних справ, порушених за фактами контрабанди товарів, боєприпасів, історичних та культурних цінностей, постійно змінюється як у бік зменшення, так і збільшення.

Практика останніх 10 років свідчить про те, що «пальма першості» в асортименті найбільш поширених в Україні предметів контрабанди належить різноманітним товарам: продовольчим – 39%, промисловим – 26%. У контрабанді наркотичних засобів (11%) спостерігається перехід від містких (макова соломка) до менш містких і «важких» наркотиків – опій, екстракт макової соломки, кокаїн тощо; частіше трапляються випадки переміщення синтетичних наркотиків і прекурсорів. Історичні та культурні цінності, твори мистецтва й антикваріат спостерігалися у 4,1% випадків контрабанди, зброя – 2,1%, боєприпаси – 2%, вибухові речовини – 1,2%, отруйні, сильнодіючі та радіоактивні речовини – 0,9%.

Незважаючи на їхню відмінність один від одного, це завжди конкретні предмети, що мають певні властивості та ознаки. Розглянемо найбільш важливі криміналістичні ознаки предметів контрабанди.

Товари – це будь-яка переміщувана через митний кордон України продукція, яка має споживчу та мінову вартість і може бути об'єктом купівлі-продажу чи обміну, в тому числі продукція, на яку поширюються права інтелектуальної власності, послуги, роботи¹⁸⁴. Іншими словами, товари – це будь-яке рухоме майно, у тому числі вантажі, речі, предмети, а також електрична, теплова, інші види енергії, інформація на яких-небудь матеріальних носіях, що має конкретну митну вартість та ін.

Досить поширеними останнім часом є правопорушення, безпосереднім предметом яких виступають *транспортні засоби*.

Так, за 6 місяців 2000 р. виявлено 1408 фактів контрабанди, за якими затримано 1099 автомобілів загальною вартістю 13 млн. 314 тис. грн. (6 місяців 1999 р. – 945 фактів, 946 автомобілів вартістю 7 млн. 976 тис.

¹⁸⁴ Див.: п.11 ст.15 Митного кодексу України // ВВР. 1992. – № 1. – Ст. 203; Толковый словарь рыночной экономики. – М., 1993. – С.226 та ін.

грн.). Наведене можна проілюструвати численними прикладами з повсякденної практики. Ось один із них.

Пасамперед зазначимо, що осіб, бажаючих придбати за рахунок ухилення від сплати митних платежів дешеву іномарку, в Україні знайдеться чимало. До того ж ніхто з вітчизняних підприємців ніколи не відмовиться стати власником новенького «Мерседесу» або «джипу», тим паче, якщо є можливість купити престижне авто за ціною на 20% нижче ринкової. Так, у Рівненській області було викрито злочинну групу, якою впродовж 1999-2000 рр. за вдало розробленою схемою до України було завезено понад тисячу контрабандних іномарок – новеньких «Мерседесів», БМВ і «джипів» різноманітних модифікацій (кожна машина – за ціною від 40 до 50 тис. дол.) і, що цікаво, без сплати мита. Завдяки цій схемі ділкам вдавалося заробляти досить крупні суми, адже розмитнення престижних іномарок сягає до 12–15 тис. дол.

А почалося все з того, що співробітників УСБУ в Закарпатській області зацікавив той факт, що впродовж кількох місяців до України в'їхали сотні іномарок, які були зареєстровані винятково на жителів Рівненської області. До м. Рівне були направлені відповідні запити, завдяки чому з'ясувалося, що всі ці люди стали власниками престижних іномарок... за рішенням суду. Коли ж оперативники спробували з'ясувати, хто і де сплачував за розмитнення дорогих автомобілів, виявилось, що таких документів просто не існує. Було прийнято рішення звернути пильну увагу на потік нових іномарок, і незабаром з'явилися перші результати.

У грудні 1999 р. на КПП «Ужгород» співробітники СБУ і Карпатської регіональної митниці затримали джип «Тойота-Лендкрузер» з рівненськими номерами, за кермом якого знаходився 34-річний мешканець м. Луцьк. Він пред'явив техпаспорт, доручення на керування автомобілем і пояснив, що на прохання знайомого переганяє джип додому після ремонту в Словаччині. Документи були начебто в порядку, але одна деталь у поясненнях водія дивувала – занадто вже новеньким виглядав джип, щоб його ремонтувати. Коли співробітники СБУ зазирали до салону, усі сумніви розвіялися – спідометр показував, що автомобіль проїхав усього 14 км. Саме на такій відстані від кордону розташований митний склад «Авто-motor ВН», на якому, як згодом стало відомо, і було того ж дня куплено «Тойоту». Автомобіль було вилучено, а водія затримано.

Згодом протягом тижня було викрито аферу, суть якої зводилася до того, що бажаючий придбати престижну іномарку відправлявся до одного із словацьких автосалонів, де обирав бажану автомашину. Після цього, прохаючи власника притримати її на кілька днів, поки не надійдуть гроші, записував номери кузова й двигуна, які надсилав своїм співльникам до м. Рівне. Останні складали фіктивну боргову угоду: один з

них писав розписку про те, що заборгував партнеру якусь суму, а другий подавав до суду позовну заяву про стягнення боргу. Оскільки боржник не мав грошей, як компенсацію він пропонував кредитуру автомобіль (його параметри, передані зі Словаччини, значилися в наданих суду документах). Сторони підписували мирову угоду, і суд виносив рішення передати машину кредитуру й зареєструвати на його ім'я в ДАІ. Цікаво, що сума боргу, що значилася в документах, часто була в десятки разів нижче вартості автомобіля. У випадку із затриманим джипом, який коштує 52 тис. дол., вона становила всього... 6 тис. грн.

Далі, маючи на руках рішення суду, аферисти відправлялися до Острозького відділення ДАІ, де реєструвався автомобіль на нового власника і видавалися йому всі відповідні документи (неймовірно, але факт, – на момент реєстрації автомобіль навіть не знаходився на території України). Після офіційної реєстрації в ДАІ на рахунок словацького автосалону переказувалися гроші. Новий власник іномарки підшукував водія, вручав йому доручення на керування автомобілем, усі необхідні документи, реєстраційні номери і відправляв його за покупкою до Словаччини.

Отримавши автомобіль, водій відразу переганяв його до України. Перетинаючи кордон, він пред'являв словацьким митникам справжні документи, згідно з якими автомобіль увозився до України у режимі «експорт». Потім, потрапивши на нейтральну територію, у відпрацьований замаскований спосіб прикріплював до автомобіля рівненські номери. Здійснивши таку операцію, водій під'їжджав до українських митників і пред'являв їм уже фальшиві документи – техпаспорт і декларацію, відповідно до яких автомобіль в'їжджав до України у режимі «зворотній ввіз», тобто був уже розмитнений. Коли співробітники СБУ відправилися до Рівненської області, з'ясувалося, що тамтешні аферисти поставили ввіз контрабандних машин фактично на конвеєр. Відповідні документи найчастіше виписувалися на підставних осіб, після чого автомобілі перепродавалися у треті руки. Близько сотні новеньких іномарок виявилися зареєстрованими на 20-річну особу без певного місця проживання, яку так і не вдалося знайти.

Звичайно, подібна схема не могла діяти без заступництва з боку корумпованих посадових осіб. Так, було встановлено, що за півтора роки за вдало розробленою схемою до України було ввезено понад тисячу контрабандних іномарок загальною вартістю в кілька десятків мільйонів доларів, внаслідок чого сума несплачених до бюджету митних платежів перевищила 15 млн. доларів.

Коли матеріали кримінальних справ, порушених за фактами незаконного ввезення іномарок із Словаччини до України, надійшли до Києва, спецслужби розпочали ґрунтовну перевірку Рівненської області, у ході якої з'ясувалося, що обласною прокуратурою були опротестовані

рішення кількох місцевих судів, що розглядали фіктивні боргові угоди. По гарячих слідах було конфісковано 16 іномарок, ввезених останнім часом до України. Власникам інших автомобілів, можна сказати, значно “пощастило”, оскільки вони виявилися третіми або четвертими покупцями, придбавши іномарки законним шляхом, і суд прийняв рішення не конфісковувати їхні автомашини.

Всіх організаторів даної афери групи було притягнуто до кримінальної відповідальності за звинуваченням у контрабанді, вчиненій групою осіб, які спеціально організувалися для вчинення контрабандних переміщень автомобілів. При цьому ступінь, характер участі, роль кожного у вчиненні контрабанди враховувалися судом окремо при винесенні міри покарання. Організатора злочину покарано більш суворо через те, що він був не тільки засновником злочинного угруповання, але й керував учиненням багатоепізодної контрабанди товару.

У митному праві частіше оперують поняттями «валюта та цінності», під якими розуміються «переміщувані через митний кордон України валюта України, іноземна валюта, валютні та інші цінності, перелік яких визначається законодавчими актами України»¹⁸⁵.

Особливо слід наголосити на контрабанді фальшивої валюти, яка, за даними досліджень Державного науково-дослідного та експертно-криміналістичного центру МВС України, останнім часом суттєво збільшилася. Виявлено понад 20 способів підробки валюти (доларів США, євро, української гривні), основним з яких є офсетний друк; російські рублі часто підроблюються зміною номіналу. Основна маса вдало підробленої фальшивої валюти надходить до України із Заходу, зокрема з Польщі, Туреччини та Німеччини¹⁸⁶.

Історичні та культурні цінності – це окремі предмети або ж колекції, що становлять історичну, наукову, художню чи культурну цінність, як збережені цілком у своєму початковому вигляді, так і ті, що знаходяться у фрагментарному стані і є частиною більш пізніших об'єктів¹⁸⁷. Це не звичайні рухомі речі, а такі, що характеризуються специфічними ознаками, які ставлять їх в особливий, відокремлений ряд поміж інших предметів.

Відповідно до законодавства України культурними цінностями України є:

¹⁸⁵ Однак слід мати на увазі, що з осені 2001 року за незаконне переміщення валютних цінностей відповідальність падає не за Кримінальним, а за Митним кодексом України.

¹⁸⁶ Тершило В. Фальшиві гроші на території України // Галицькі контракти. – 1996. – № 34. – С. 16; Фальшиві стодоларові банкноти нового зразка «приїхали» до Криму з Близького Сходу // Галицькі контракти. – 1997. – №7. – С.95; Осторожно – фальшивка. – К., 2000.

¹⁸⁷ Див.: Таможенні правила (в вопросах и ответах). – К., 1994. – С. 47,48.

– культурні цінності, створені на території України громадянами України;

– культурні цінності, створені на території України іноземцями чи особами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України;

– культурні цінності, виявлені на території України;

– ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей, ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну;

– ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;

– незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території;

– культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад;

– культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну;

– культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки.

При віднесенні того чи іншого предмета, який переміщується через митний кордон України, до культурної чи історичної цінності обов'язково слід урахувувати час (століття) його виготовлення, спосіб (ручний чи машинний), збереженість, цілість, раритет, художню якість і оригінальність твору¹⁸⁸. Так, згідно з Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV, до об'єктів матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні згідно з законодавством України, належать:

– оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;

– предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

¹⁸⁸ *Пержушин В. М.* Методика расследования уголовных дел о хищении антиквариата. – М., 1993. – С. 8; Возвращенное народу // Таможня: Прилож. к жур. «Деловая жизнь». – 1997. – № 5. – С. 7.

- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;
- унікальні та рідкісні музичні інструменти;
- різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;
- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;
- родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів;
- колекція культурних цінностей – однорідні або дібрані за певними ознаками різнорідні предмети, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом, становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність¹⁸⁹.

Митниками України здійснюються ефективні заходи з виявлення і

¹⁸⁹ Важливо пам'ятати, що з України не підлягають вивезенню: культурні цінності, внесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності, включені до Музейного фонду України.

У разі ввезення культурних цінностей на територію України митному органу подається свідоцтво на право їх вивезення, якщо це передбачено законодавством держави, звідки ввозяться культурні цінності. За відсутності такого свідоцтва ввезені цінності підлягають затриманню митними органами України до встановлення їх власника та одержання його доручення щодо подальшого переміщення або використання цих цінностей. Таке доручення має бути підтвержене дипломатичним представництвом або консульською установою країни, громадянином якої є власник культурних цінностей. Культурні цінності, що ввозяться в Україну, підлягають реєстрації в порядку, встановленому Міністерством культури і мистецтв України, Державним комітетом архівів України разом з Державною митною службою України.

Треба мати на увазі й те, що ввезення культурних цінностей, щодо яких оголошено розшук, забороняється. Такі культурні цінності підлягають вилученню митними органами України з метою повернення їх у встановленому порядку власнику.

Зазначені вимоги поширюються також на контрафактні примірники художніх творів.

припинення протиправної діяльності контрабандистів, які намагаються робити злочинний бізнес на національних святинях українського народу. Протягом останніх двох років припинено 304 спроби незаконного вивезення культурних цінностей на загальну суму понад 313 тис. грн.

Найбільш поширеними предметами контрабанди історичних і культурних цінностей: 38% становлять предмети релігійних культів (ікони, культовий посуд, старовинні рукописні та друкарські церковні книги, хрести), 30% – предмети старовини та мистецтва (ювелірні вироби, картини, годинники, терези, музичні інструменти, посуд), 32% – предмети нумізматики (старовинні монети, ордени, медалі тощо). Серед затриманих цінностей – унікальна старовинна книга «Трефологія», яку було видано в Почаївській лаврі у XVII столітті, десятки старовинних ікон, книжок, художніх полотен, рідкісних ювелірних виробів.

Практично всі резонансні кримінальні справи про контрабанду були заведені у святкові та вихідні дні або у перезміну, причиною цього розрахунок злочинців на втому або неухважність та розхолодженість інспекторського складу. Наприклад, на Рава-Руській митниці неодноразово виявлялися старовинні ікони та інші історичні та культурні цінності саме у дні релігійних свят.

Практика свідчить, що унікальні твори прикладного мистецтва – безцінні святині українського народу – грабують як іноземці, так і наші співвітчизники. Так, у штурмана Бориспільського авіапідприємства вилучено унікальну колекцію з понад 100 орденів та медалей, яку він намагався нелегально вивезти для реалізації в США. Цією ж митницею при здійсненні митного контролю пасажирів авіарейсу «Київ-Бейрут» у багажі громадянина Лівану, який вилітав на батьківщину, виявлено і конфісковано 10 старовинних ікон. Деякі з них є справжніми раритетами, безцінними творіннями українських митців минулого.

Співробітниками Євпаторійської митниці на палубі теплоходу «Татарія», який прямував до Туреччини, вилучено два прихованих пакети, в яких знаходилось 20 старовинних ікон. Серед них видатний твір російського іконопису – «Казанська Пресвята Богородиця» – у срібному окладі з позолотою.

Чопською митницею затримано водія вантажного автомобіля однієї з київських фірм, який вивозив у Італію шкіряні та галантерейні вироби, що експонувалися на італійській виставці у Києві. Ретельний огляд автомашини виявив подвійну стінку кузова, де було заховано 11 старовинних ікон, 56 картин та інших предметів мистецтва.

Вагові характеристики, форма предметів антикваріату визначають способи їх приховування від митного контролю. Так, картини та ікони, як правило, розкладають серед книг; використовуються шахові дошки, мета-

леві таці; «спеціалісти» можуть викласти перед митником портрет сучасного маловідомого художника, під яким приховано цінний шедевр, приміром, XVII століття тощо. Для переміщення антикваріату контрабандисти: а) приховують їх серед інших предметів в особистому багажі; б) використовують тайники на транспортних засобах і в різноманітних важкодоступних місцях; в) камуфлюють під інші предмети; г) підробляють митні декларації тощо.

З метою попередження контрабанди історичних і культурних цінностей вважаємо за необхідне провести повний облік на базі ЕОМ і складення каталогів (картотек) усіх наявних в Україні культурних цінностей незалежно від місця їх зберігання (у музеях, церквах, державних і приватних колекціях тощо)¹⁹⁰. Крім цього, слід нанести на такі предмети «спеціальні невидимі позначки» за методиками і технологіями тих організацій, на які покладена відповідальність за збереження цих виробів. Роль митної служби в даному разі зводиться до застосування при митному контролі щодо таких предметів «зчитуючої» техніки, що дозволяє відносно легко виявити шукані предмети¹⁹¹.

Під час митного контролю іноді доводиться мати справу з такими предметами контрабанди, як:

а) гладкоствольна та нарізна зброя: стародавня і сучасна, головним чином, ручна, а також її частини – затвор, рамка, ствол, ствольна коробка, барабан, магазин, щічки рукоятки, пристосування до зброї – шомпол, протирка, кобура, чохол, предмети-схованки зброї – книги, бруски дерева з виїмками для зберігання зброї та ін.;

б) боеприпаси, гільзи, кулі, дріб, капсулі, пижі, прокладки;

в) матеріали й інструменти для виготовлення і переробки зброї, спорядження боеприпасів, злитки свинцевих та інших металевих сплавів, а також форми для штампування дробу або куль; напівфабрикати, заготовки, креслення і зліпки окремих частин зброї, а також різноманітний інструмент, зокрема для набивання знаків;

г) вибухові речовини – порох і його компоненти;

Проте наведений перелік об'єктів, з якими доводиться зустрічатися у повсякденній практиці митного контролю, не є вичерпним. Досить часто трапляються пристосування і предмети, що не є зброєю, але схожі на неї, наприклад: газові пістолети, пневматична зброя і пристрої, що стріляють ампулами з удушливими, сльозоточивими, димовими, фарбувальними та іншими зарядами; вогнемети, сигнальні ракетниці, стартові

¹⁹⁰ Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М., 1993. – С.50.

¹⁹¹ Така методика має місце у Митній службі РФ: див.: Дугин Г.А., Мальшев В.И., Чечулина И.Н. Основы таможенного дела. – М., 1995. – С.39.

пістолети, макети вогнепальної зброї. Поширеним сьогодні є також запальнички та іграшки у вигляді зброї тощо.

Зброєю згідно зі ст. 201 КК України є всі види вогнепальної (крім гладкоствольної мисливської та боеприпасів до неї) і холодної зброї, що підпадають під правила дозвільної системи органів внутрішніх справ. Як уже зазначалося раніше, зброєю у військовій науці прийнято називати пристрої та засоби, що застосовуються в збройній боротьбі для знищення живої сили супротивника, його технічних засобів і військових споруд. Традиційно сучасна зброя поділяється на ядерну, хімічну, бактеріологічну, вогнепальну, реактивну, ракетну, мінну, торпедну та холодну. За масштабами вражаючої дії хімічна, бактеріологічна та ядерна зброя належать до так званої зброї масового ураження, а всі інші – до звичайної. Зброя буває стаціонарною, самохідною та такою, яку буксирують чи носять. У історичному розвитку застосування холодної зброї передувало вогнепальній та іншим видам сучасної зброї, котрі з'явилися з винаходом вибухових речовин (пороху та ін.).

Холодною зброєю в криміналістиці вважають «спеціальні предмети, що являють собою відносно міцні і з достатньо зручною рукояткою пристрої, виготовлені з метою ураження людини або звіра під час нападу або активного захисту шляхом удару, який наноситься безпосереднім зусиллям власних мускулів людини»¹⁹².

Класифікація холодної зброї в криміналістиці будується на декількох підставах. Так, за місцем виготовлення розрізняють зарубіжну та вітчизняну, а за способом – заводську, кустарну і саморобну. Заводська зброя виготовляється згідно з державними стандартами і технічними умовами та для певних цілей. За цільовим призначенням холодну зброю розрізняють на бойову, мисливську і спортивну. Крім того, існує так звана національна зброя (таджицький «клич», туркменський «жохвер пичака», узбецький «пічок» і т. ін.), яка виготовляється заводським і кустарним способом. Проте придбаний у цих країнах ніж, в Україні може бути визнаний холодною зброєю.

За конструкцією та принципом вражаючої дії існує клинкова (колюча, різальна, рубляча, колючо-різальна, колючо-рубляча, колючо-різально-рубляча), неклинкова (ударно-роздріблювальна), метална та комбінована холодна зброя, кожна з яких має свою внутрішню класифікацію.¹⁹³

Так, наприклад, *клинкова холодна зброя* поділяється на *колючу* (ко-

¹⁹² Слід зазначити, що придбання, а також зберігання холодної зброї, наприклад, у квартирі, кримінальної відповідальності за собою не тягне (див.: ст. 263 КК України).

¹⁹³ *Тихонов Е.Н.* Криминалистическая экспертиза холодного оружия: Учеб. пособие. – 2-е изд. – Барнаул, 1987. – С. 42.

ртики, стилети, гранні штики, шпаги, рапіри, піки, списи, рогатини і т. ін.); *колюче-ріжучу* (кинджали, штики-ножі, ножі фінські, десантні, мисливські, національні); *колюче-рублячу* (тесаки, палаші, шашки); *рублячу* (ятагани, шаблі, мечі). Існує й інша підстава, згідно з якою холодна зброя поділяється на *довгоклинкову* – мечі, шаблі, шпаги, шашки, палаші, ятагани; *середньоклинкову* – напівшаблі, тесаки, кинджали, штики-шпаги, штики-тесаки; *короткоклинкову* – ножі, кортики, стилети, штики-ножі, а також з *древком* – піки, списи, рогатини, бертиші, чекани, тамагавки, бойові вили і сокири.

До ознак, за якими клинкову зброю відносять до розряду холодної зброї, є: міцність клинка й усього виробу в цілому; наявність обмежувача; довжина клинка в сукупності з іншими ознаками; завершеність виробу, тобто заготівля і напівфабрикат холодною зброєю не визнаються. Важливою ознакою холодної зброї є те, що вона не має прямого виробничого або господарсько-побутового призначення. Тому відомі в домашньому вжитку кухонні, столові, десертні та складані ножі до холодної зброї не належать. Так само не відносять до неї декоративні та сувенірні ножі, оскільки вони виготовляються в зменшеному розмірі, що не забезпечує зручності для нанесення ними серйозних тілесних ушкоджень.

До *неклинкової (ударно-дроблячої)* зброї належать: кастети, кистені, надолонники, ударні перстені, битки, палиці, булави, дубинки, кийки (в тому числі телескопічні), перначі, шестопери, бойові бичі і батоги, нунчаку, ціпи та ін. До ознак неклинкової зброї відносять: масу; тривкість; можливість і зручність тримання в руці.

Метальна холодна зброя може бути колючою (луки, стріли, арбалети, гарпуни і т. ін.), ударною (аркебузери, бумеранги, книпери і т. ін.) і тупою (аркани, болатини, ласо та ін.). До цієї групи належать також спеціальні металеві машини як-от: аркбаліста, бриколь, катапульта тощо.

Комбінованою визнається холодна зброя в разі, коли в одній пристрої поєднанні елементи клинкової і ударно-дроблячої (наприклад, ніж-кастет), а інколи й вогнепальної зброї (ніж-кастет-пістолет водночас). Крім того, комбінована зброя може бути замаскованою у вигляді побутових предметів: тростини, парасольки, «куліси» – важеля перемикачів в автомобілі та ін.

Отже, холодною зброєю є предмети, які не мають прямого чи господарсько-побутового призначення, спеціально виготовлені для безпосереднього заподіяння тілесних ушкоджень, для нападу або активного захисту і відповідають цим цілям за своєю конструкцією, розмірами.

Під *вогнепальною зброєю* розуміють технічний пристрій, призначений для механічного ураження цілі (живої сили, техніки або військових споруд) на відстані, у якому для вильоту снаряду (кулі, міни) з каналу

ствола використовується енергія хімічного розпаду порохового заряду.

Як видно, головною ознакою вогнепальної зброї є «вогнестрільність», тобто здатність надавати снаряду кінетичної енергії газами, утвореними при згоранні пороху. Проте зауважимо, що в митній практиці трапляється багато пристроїв, які зовнішнім виглядом і формою бувають не схожі на зброю, але стріляють, мають уражальні властивості і є вогнепальною зброєю. І навпаки, бувають предмети, що являють собою майже копію вогнепальної зброї, навіть стріляють і можуть уражати, але вони не є вогнепальною зброєю. І дійсно, виштовхнути снаряд із ствола і додати йому достатньої уражальної сили можна і без згорання пороху, наприклад, стиснутим повітрям, електромагнітною енергією тощо. Зрештою, стріляти й уражати ціль можна і без снаряду – фізичною дією, припустимо, рентгенівським, лазерним, нейтронним випромінюванням – це буде зброя іншого класу, але не вогнепальна.

Отже, вогнепальна зброя повинна відповідати певним загальним і спеціальним критеріям.

Загальний критерій визначає цільове призначення зброї – «у боротьбі знищувати живу силу і технічні споруди супротивника».

Спеціальними критеріями належності предметів до вогнепальної зброї служать такі: для метання снаряду має бути використана енергія, що утворюється при згоранні порохового заряду; наявність у предметі устрою (ударно-спускового механізму) для запалення порохового заряду; предмет повинен мати ствол – пустотілу трубку для згорання порохового заряду і спрямування польоту снаряда (один кінець ствола повинен герметично закриватися під час пострілу); достатня вражальна дія снаряду; достатня тривкість конструкції предмета – зброї.

Для визначення предмета вогнепальною зброєю він водночас має відповідати всім зазначеним критеріям. Перші три можна визначити органолептично при огляді зброї на місці її виявлення (наприклад, під час митного контролю). Щодо тривкості зброї та вражальної дії (убивчої сили) її снаряду, то для встановлення цих критеріїв потрібні спеціальні знання в галузі криміналістики. Тому для визначення предмета вогнепальною зброєю обов'язково призначається судово-балістична експертиза.

Найбільш поширеними предметами даного різновиду контрабанди є пістолети, револьвери іноземного виробництва, автомати, гвинтівки, патрони до них, ручні гранати, вибухові пристрої тощо. Так, у 1998 р. в 320 випадках виявлено й вилучено 16 одиниць бойової та 47 одиниць гладкоствольної зброї, 314 одиниць газової, 182 одиниці пневматичної, 57 одиниць холодної зброї, понад 10 тисяч патронів, 14 гранат, 5065 кг вибухової речовини, а також значну кількість спеціальних і піротехніч-

них засобів¹⁹⁴. Більшість випадків затримання зброї виявлено при її ввезенні на митну територію України. Як правило, контрабанда зброї вчиняється окремими особами, проте мають місце випадки організованої злочинної діяльності.

Так, в аеропорту «Бориспіль» митниками затримано літак зі зброєю та боєприпасами, який за документами мав відправлятися в одну з африканських країн. Пізніше з'ясувалося, що цей вантаж планувалося переправити на територію Югославії¹⁹⁵.

Сучасна ручна вогнепальна зброя має досить просту і прийнятну класифікацію за такими підставами:

За цільовим призначенням розрізняють: *бойову* (військову), *службову* (міліцейську, поліцейську), *цивільну* (мисливську, промислову, спортивну, учбово-тренувальну) і *кримінальну* вогнепальну зброю.

Бойова являє собою зброю заводського виготовлення, одноствольну, багатозарядну, з нарізним стволом, як правило, ковзким затвором і призначена для стрільби кулями. До неї відносять: гвинтівки, карабіни, автомати, пістолети, револьвери та ін.; до мисливської – гвинтівки різноманітних систем, мисливські карабіни, штуцери; до спортивної – малокаліберні гвинтівки, спортивні пістолети, а також пневматичну зброю, хоча остання не є вогнепальною. Кожний вид має свою специфічну конструкцію, яка відповідає цільовому призначенню. Важливою ознакою бойової та спортивної зброї є те, що внутрішні стінки каналу ствола мають гвинтоподібні заглиблення – нарізи (в'ються нагору зліва направо), виступи між якими називаються полями.

За ступенем автоматизації вогнепальна зброя поділяється на: автоматичну (самострільну), напіваавтоматичну (самозарядну), неавтоматичну (перезаряджання здійснюється завдяки мускульній силі стрільця).

За ступенем заряджання: однозарядна, багатозарядна.

За довжиною ствола: короткоствольна (до 20 см), середньоствольна (від 20 до 50 см) і довгоствольна (понад 50 см).

За кількістю стволів: одноствольна, двоствольна, багатоствольна.

За характером опрацювання ствола: нарізна, гладкоствольна (ненарізна), комбінована (гладконарізна).

За калібром: малокаліберна (до 6,5 мм), середньокаліберна (6,5-9,0

---

¹⁹⁴ Для порівняння наведемо, що у 1994 р. митниками України було вилучено 37 пістолетів, 7 автоматів, 7 гвинтінок, 14 фанат, 592 газових пістолетів, 275 газових балончиків, 80 ножів, 17 254 патрони, 288 мисливських гвинтінок і 543 патрони до них, 2996 ракетниць до газових пістолетів, 11 ручок-пістолетів та багато інших складових частин зброї.

¹⁹⁵ Довідна записка про стан та результати роботи по боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил у 1994 році. К., 1995. – С. 11.

мм), великокаліберна (понад 9,0 мм).¹⁹⁶

Зрештою, за місцем і способом виготовлення розрізняють вітчизняну і закордонну вогнепальну зброю, котра може бути виготовлена заводським, кустарним і саморобним способом, а за особливостями конструкції – стандартною, нестандартною (переробленою із заводської) і атипичною (кримінальною).

Під *бойовими припасами* слід розуміти патрони стрілецької зброї, ручні та гвинтівкові гранати, наземні та морські міни, фугаси, авіаційні бомби, артилерійські реактивні снаряди, бойові частини ракет і торпед, ядерні боєзаряди, а також інші вироби або вибухові пристрої в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для враження цілі. Складовими компонентами боєзаряду до вогнепальної зброї є гільза, капсуль з запальником, ініціююча речовина (порох) і снаряд (куля), об'єднані в одне ціле – *унітарний патрон*.

Залежно від виду вогнепальної зброї розрізняють патрони бойові, спортивні та мисливські. До бойових патронів належать пістолетні, револьверні, гвинтівкові, гарматні та проміжкові. За конструкцією патрони мають різноманітні розміри, форму та місце розміщення запальника ініціюючої (порохової) речовини. З цього приводу розрізняють патрони центрального і бічного запалення.

Сучасні гільзи виготовляють із металу (латуні, заліза, сталі), плакують міддю і покривають антикорозійним лаком. Форма гільз – пляшкоподібна, конічна або циліндрична. Гільзи старих зразків (для гвинтівок), мисливські і малокаліберні спортивні патронів на денці мають каплюшок, а нових зразків – кільцеву проточку (канавку). У центрі денця є капсульне гніздо, в якому міститься капсуль з ініціюючою (вибуховою) речовиною.

Істотну інформацію стосовно характеристики зброї та боєприпасів можливо отримати під час аналізу фірмових знаків, заводських емблем, текстів із позначенням країни, міста, де було виготовлено зброю чи боєприпаси, року випуску та калібру зброї.

Вибуховими речовинами є хімічні суміші або сполуки, які під впливом зовнішнього імпульсу (удару, дряпання, тепла, іскрового розряду, полум'я тощо) спроможні до швидкого хімічного розпаду – вибуху, що призводить до утворення та вивільнення з надвисоким тиском сильно розігрітого газу (плазми). Виникнувши в одній точці, ця реакція розповсюджується по заряду завдяки процесу горіння чи детонації (дії ударної хвилі), що заподіює руйнівного впливу на оточуючі тіла. До основних ви-

---

¹⁹⁶ У США та Великобританії позначення калібру здійснюється в частках дюйма (1 дюйм – 2,54 см).

бухових речовин належать: тринітротолуол, тетрил, тротил, гексоген, амоніти, димний і бездимний порох, тверде ракетне паливо та ін. До вибухових речовин у розумінні ст. 201 КК України належать так звані *знаряддя вибуху*, що містять у собі вибухові речовини. Це вогнепровідні та детонуючі шнури, капсулі, детонатори та ін. Разом з цим знаряддя вибуху не можуть розглядатися предметом даного посягання, якщо вони не містять речовин, здатних до самостійного вибуху: динамо-машини, елементи живлення тощо.

Залежно від властивостей вибухові речовини класифікуються в такий спосіб:

– *рідинні* вибухові речовини – це маслянисті рідини, легко розчинні у спирті. Колір – різноманітний: сірий, коричневий і т. ін. Запаху може не бути. Переміщується через кордон у посуді – скляному, керамічному, металевому, каністрах, банках, пляшках, колбах та ін. Аби приховати від митного контролю вибухові речовини, їх камуфлюють у предмети парфумерії, коньячні та інші напої. Необхідно враховувати, що в США є рідинні вибухові речовини комерційного призначення, наприклад, «Astro-Pak», яка складається з двох компонентів і при переміщенні в окремих ємностях її не можна ідентифікувати як вибухову речовину, оскільки тільки після змішування цих компонентів у визначеній пропорції утворюється рідинна вибухова речовина¹⁹⁷;

– *пластичні* вибухові речовини найбільш широко використовуються в диверсійно-терористичних цілях. Характерні ознаки вибухових речовин, що сприяють їх виявленню під час проведення митного контролю: а) за зовнішнім виглядом – тістоподібна маса (або схожа на пластилін) білого або від світло-жовтого до темно-коричневого кольору без запаху або ж зі специфічним запахом; б) мінеральні масла, які у разі упакування без застосування спеціального парафінованого паперу на матеріалі упаковки залишають сліди маслянистих плям; в) через свою пластичність зусиллями рук можна надати їм певної форми, чим зумовлюється можливість їх маскування в будь-яких предметах; г) наявність характерних індексів у вибухових речовин військового призначення (наприклад, у США – С 4, які поставляються у вигляді зарядів М 112 та М 5А1; в Англії – Р.Е.4 та Р.Е.3.А.; у колишньому СРСР – ВР і ПВВ-4 і т. ін.). Для приховування від митного контролю вони можуть бути закамуфльовані в різноманітні предмети побуту – статуетки, іграшки, предмети парфумерії тощо, або приховані в різноманітних пустотах предметів, ємностей;

– *порошкоподібні* вибухові речовини (димний і бездимний порох),

¹⁹⁷ *Надьожкін С.Б., Кравцов Ю. Г., Кубрак М.Д.* Довідник інспектора митниці з технічних засобів митного контролю та засобів зв'язку. – К., 1996. С. 260-270.

являють собою вибухові сполуки або суміші, основною формою вибухового розкладу яких є пошарове горіння. Переважно через кордон переміщуються в целофанових пакетах, скляному посуді, а також приховані серед інших предметів;

– *листові* вибухові речовини. Характерні ознаки: а) гнучкі, виготовлені у вигляді стрічок, листів; б) з них виготовляють заряди найрізноманітніших конфігурацій, оскільки вони легко ріжуться ножем; в) не сприйнятливі до ударів, тертя; г) легко фарбуються в будь-який колір. У колишньому СРСР узані вибухові речовини випускалися у вигляді стрічок товщиною 7 мм; у Франції – у вигляді листів товщиною від 0,5 до 10 мм. Через кордон найчастіше переміщуються у вигляді імітації предметів шкіргалантереї, а також закамфльованими під різні предмети (наприклад, підошву взуття, дитячі іграшки тощо);

– *тверді* вибухові речовини являють собою пресовані шашки різної ваги та розмірів. Прикладом є *тротил* («тол»). Колір – від світло-жовтого до темно-коричневого. Усі шашки містять гнізда для розміщення в них детонатора. Американські тротилові шашки, наприклад, мають картонну обгортку захисного кольору. З торців шашки закриті тонкою жерстю. В одному з торців є гнізда з нарізкою під детонатор. Італійська тротилова шашка аналогічна буровій шашці (СРСР), вага – 100 г. При переміщенні через кордон даний предмет посягання приховують у порожнинах різних предметів, тайниках транспортних засобів, в особистих речах, а також камуфлюють їх під інші предмети (під дитячу іграшку, електричну розетку тощо).

Розповсюдженою вибуховою речовиною є *динаміт*, котрий виготовляється у вигляді зарядів циліндричної форми. Приміром, у США заряди військового динаміту М 1 мають циліндричну форму діаметром 32 мм, висотою 200 мм та вагою 227 г, обгорнуті у провощений папір. Колір – від сірого до жовто-бурого.

Залежно від характеру дії вибухові речовини поділяються на:

– *ініціюючі* – азид свинцю, гримуча ртуть, ТНРС, тетразен;

– *бризантні* – тротил, нітрогліцерин, гексоген, ТОН, амонал;

– *метальні* – бездимний і димний порох (вибухова суміш із селітри, сірки і деревного вугілля).

Вибуховими пристроями називають як ті, що перебувають на озброєнні армії та спецслужб, так і використовувані в промисловості чи будівництві засоби вибуху й устрої, спроможні викликати вибух: толові і динамітні шашки, міни, гранати, торпеди, бомби, їхні частини, імітаційні вибухові устрої, запали.

Визначаючи такі предмети контрабанди, як зброя, боєприпаси або вибухові речовини, слід врахувати роз'яснення, що містяться у п. 4 і 5

Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 8 липня 1994 року «Про судову практику у справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, боєприпасами або вибуховими речовинами»¹⁹⁸. На практиці питання про те, чи належить той чи інший предмет до зброї, вибухових, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних речовин, вирішується шляхом проведення експертизи (криміналістичної, фізико-хімічної та ін.). Треба пам'ятати, що переміщення через митний кордон України зброї, боєприпасів або вибухових речовин регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 1999 р. № 1228 «Про надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю».

Вивчення кримінальних справ про контрабанду показало, що нерідко предметом незаконного переміщення через державний кордон України є наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори. Останнім часом Україна стала одним з транзитних шляхів наркотиків. Найбільш стабільними каналами транзиту крізь Україну є: Бомбей – Делі – Київ – Західна Європа; Афганістан, Пакистан – Центральна Азія – Росія – Україна – Західна Європа; Іран – Туреччина – Болгарія – Україна – Західна Європа; Колумбія – Бразилія – Україна – Західна Європа. Активізація наркобізнесу сприяє діяльності щодо відмивання "брудних" коштів з використанням кредитно-банківських та інших установ, які контролюються злочинними угрупованнями.

Охарактеризуємо дану групу предметів контрабанди більш детально.

Наркотичні засоби – це рослини, сировини і речовини природного, синтетичного і напівсинтетичного походження, класифіковані як такі у міжнародних конвенціях і віднесені до зазначеної категорії Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України¹⁹⁹.

Психотропні речовини – будь-які природні чи синтетичні речовини і матеріали, класифіковані як такі у міжнародних конвенціях, а також інші речовини і матеріали, що становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними, і віднесені до зазначеної категорії вищезазваним Комітетом.

---

¹⁹⁸ Див.: Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 липня 1994 р. – № 6 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 1995. – №1. – С. 194, 195.

¹⁹⁹ Див.: Постанова Кабінету Міністрів України № 770 від 6 травня 2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів».

Прекурсори – речовини та їх солі, класифіковані у міжнародних конвенціях як хімічні матеріали, які використовуються для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також хімічні речовини та їх солі, що застосовуються з тією ж метою і віднесені Комітетом до зазначеної категорії. Зокрема, до них належать такі хімічні речовини та їх солі, як сфедрин, ергометрин, лізергінова кислота, псевдоефедрин та інші. Прекурсорами так само визнаються ангідрид оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота та ін.

Як було зазначено вище, до категорії наркотичних засобів віднесені специфічні речовини природного і синтетичного походження, природні матеріали, сировина, рослини та їхні частини, які містять такі речовини, медичні препарати, що діють на нервову систему й викликають відповідно стимулюючий, депресивний стан або галюцинації, споживання котрих (введенням в організм шляхом вдихання або внутрішньо чи внутрішньозно) в малих дозах викликає ейфорію, а у великих – заціпеніння, тобто глибокий наркотичний сон з утратою свідомості та больових відчуттів, а в кінцевому результаті – наркоманію, тобто страшну хворобу у вигляді психічної та фізичної залежності, хворобливого звикання й непомірної тяги людини до наркотиків. При цьому, як наркотичне сп'яніння, так і наркотичний голод («синдром похмілля») сприяє необхідним вчинкам, у тому числі вчиненню злочинів. У зв'язку з тим, що вони класифіковані в Міжнародних конвенціях, а також Міністерством охорони здоров'я України як такі, що становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними, наркотичні засоби вилучені з вільного обігу, використовуються тільки в передбачених законом цілях, а їхнє збереження, облік і видача регламентовані спеціальними актами.

На думку спеціалістів, зараз відомо кілька сотень наркотичних засобів, які різняться за вибірністю, інтенсивністю дії тощо. Тому *класифікація основних наркотичних засобів*, використовуваних у незаконному міжнародному обігу, може бути проведена за різноманітними ознаками.

Як зазначалося вище, Єдина конвенція ООН (1961 р.) усі наркотичні засоби за ступенем небезпеки поділяє на чотири групи:

– першу складають *морфій* (морфін – алкалоїд опію) та інші препарати, що виготовляються з опійного маку; *героїн* – синтетичний засіб від морфіну;

– друга група об'єднує різноманітні стимулятори центральної нервової системи – *кокаїн*, *кофеїн*, *фенамін*, *первітин*, *сфедрин* і т. ін.;

– третю групу складають барбітурати й інші снотворні (заспокійливі) речовини, в тому числі *барбітал*, *етамінал-натрій*, *барбітан-натрій* та ін.;

– четверта група об'єднує речовини, вироблені з індійської конопли, а також речовини з подібними їм властивостями, наприклад, *марихуана* та ін.

За терапевтичним використанням звертається увага на те, які процеси в організмі змінює дана речовина. Наприклад, амфетаміни називаються наркотиками, що придушують апетит. Слід зауважити, що при використанні наркотиків їх терапевтичний вплив може зовсім не братися до уваги. Під час вживання амфетамінів не в медичних цілях у розрахунок береться їхній збудливий вплив. Точно так само морфій використовується в медицині як потужне знеболювальне, але наркомани вживають його через спроможність викликати ейфорію. В одну групу потрапляють наркотики з подібним впливом на організм. Наприклад, як марихуана, так і атропін викликають частішання пульсу і сухість у роті. Тому марихуану можна назвати атропіноподібним наркотиком.

За механізмом впливу на той чи інший орган (систему). Наприклад, алкоголь називають наркотиком-депресантом, тому що він придушує центральну нервову систему. Навпаки кокаїн – стимулятор, який збуджує дію центральної нервової системи. Така класифікація теоретично має право на існування, проте слід зауважити, що вона не зовсім підходить для наркотиків, адже механізм впливу деяких із них й дотепер невідомий. Наприклад, кокаїн, стимулюючи центральну нервову систему, має також анестезійну дію. Більш того, дуже різноманітні за хімічною будовою і способом дії наркотики можуть впливати на ту саму частину організму.

За способом виготовлення та хімічною будовою розрізняють наркотичні лікарські препарати, застосовувані в медицині; засоби, що виготовляються кустарним способом із деяких рослин або лікарських препаратів. Наприклад, барбітурати (фенобарбітал, амітал, секонал та ін.) – синтетичні речовини, одержувані на основі барбітурової кислоти.

За джерелами надходження до споживачів наркотики поділяють на вітчизняні та такі, що надходять до України контрабандним шляхом.

За сленговою назвою, наданою у певній субкультурі або на чорному ринку.

Однак у митній та слідчо-судовій практиці наркотичні засоби більш доцільно класифікувати не за означеними критеріями, а за такими ознаками, як-от²⁰⁰:

За джерелом походження (тобто за вихідною речовиною, яку використано для їхнього виготовлення) наркотичні засоби поділяють на:

---

²⁰⁰ У даному посібнику для зручності сприйняття подано змішану класифікацію наркотичних засобів, які найбільш часто зустрічаються в незаконному міжнародному обігу.

- наркотичні засоби рослинного походження, одержувані з конопель;
- наркотичні засоби рослинного походження, одержувані з маку;
- наркотичні засоби, що випускаються фармацевтичною промисловістю;
- синтетичні та напівсинтетичні наркотичні засоби.

Розглянемо докладніше кожну з означених груп наркотичних засобів.

Наркотичні засоби рослинного (природного) походження виготовляються з конопель, маку, кокаїнового куща, ефедри (хвойника) і є найбільш поширеними в слідчій практиці України як предмет контрабанди (понад 95%). До числа наркотиків природного (рослинного) походження та їх основних синтетичних похідних належать:

- Коноплі виду «*Cannabis sativa*» (марихуана, гашир, гаширна олія).
- Рослини виду «*Erythroxylum coca*» (кокаїн, крэк).
- Рослини роду «*Ephedra*» (ефедрон, меткатинон).
- Мак родини «*Papaveraceae*» («*Papaver somniferum*»).
- Макова солома («Кокнар»).
- Екстракт макової соломи.
- Ацетильований опій.
- Опій-сирець.
- Тебаїн.
- Кодеїн.
- Морфін.
- Етилморфін.
- Героїн.
- Морфілонг.
- Гриби роду «*Psilocybe*».
- Псилоципін.
- Псилоцибін.
- Кактус виду «*Lophophora williamsii*».
- Мескалін.
- Рослина роду «*Catha edulis*» (кат).
- Катин.
- Катинон.

1. Поміж наркотичних засобів, одержуваних із конопель, найбільш по-

ширеними є марихуана, гашиш, смола канабісу, гашишина олія та ін²⁰¹. Основними ознаками для віднесення одержуваних із конопель речовин до наркотичних засобів є наявність у них d-9 тетрагідроканабінолу (дапі – ТГК).

Марихуана (синонім – канабіс; на жаргоні – травичка, дур, план, клевер, божа травичка, нот, грач, хей. Мері Джейн) являє собою сирю або висушену і здрібнену (або нездрібнену) рослинну масу, утворену з верхівкових частин будь-яких (переважно жіночих) сортів конопель із суцвіттям, плодами і листям, які містять ТГК (до 6 %) і супутні йому алкалоїди. Колір рослинної маси – від світло-зеленого до коричневого. Марихуана має характерний запах коноплі й уживається шляхом паління після просушування.

Гашиш (синоніми – анаша, смола канабісу, «ганджу» і «чаррас»; на жаргоні – план, дур, чорнушка) – наркотичний засіб, одержуваний із будь-яких сортів конопель в період цвітіння шляхом спеціальної обробки: відділення пилку, смоли, просіювання листів і суцвіть, котрі потім спресовуються або розкатуються у клейку масу, з якої робляться плоскі плитки чи круглі коржі. Може також мати вигляд безформних грудок, кульок, спресованих таблеток і порошку з присмним смаком і специфічним запахом конопель. Залежно від місця зростання конопель і умов виготовлення гашиш може мати сіро-зелений, зеленувато-бурий, коричнюватий і майже чорний колір. Вважається, що чим гашиш темніший, тим східніше його походження. Вміст ТГК складає приблизно 9-12 %. Переміщується через кордон у тайниках, підошвах, устілках, каблуках взуття, книгах, продуктах харчування тощо. Вживається способом паління (для цього часто використовуються курильні трубки або кальяни), жування, прийому напоїв. Іноді виготовлюють розчини і роблять ін'єкції.

Гашишина олія (екстракційний гашиш) – наркотичний засіб, одер-

---

²⁰¹ Коноплі (індійська, південно-маньчжурська, південно-чуйська, південно-архонська та південно-краснодарська) – рослини, які належить до роду «Cannabisaceae» і являють собою купчасті, однолітні, дереволодібні куші, що зростають в умовах жаркого і помірного клімату і можуть досягати 4-х метрової висоти. Коноплі мають характерну негарну кількість (5,7,9) відгалужень листами з закругленими краями, що нагадують полотнину пилки. Коноплі ростуть як у дикому вигляді, так і спеціально культивуються в країнах із теплим та помірним кліматом, бо із стародавніх часів використовуються для чотирьох основних цілей: пряжі, циток, мотузок і тканин; виробництва олії для художніх фарб; годування птиць (використовуються насіння конопель); виготовлення наркотиків (жіночі сорти конопель).

Найбільш значними виробниками і найімовірнішими постачальниками наркотиків із конопель у наш час є Алжир, Афганістан, Бангладеш, Бельгії, Габон, Гаїті, Гана, Гватемала, Гондурас, Заїр, Індія, Іран, Камерун, Конго, Лаос, Ліван, Малайзія, Марокко, Малі, Малагаскар, Мексика, Непал, Нігерія, Нікарагуа, Пакистан, Сирія, Гуреччина, Шрі-Ланка, Південна Корея, Ямайка, Середньо-Азіатські країни СНД та ін. Масштаби пропозицій цього трав'яного препарату на незаконному ринку різномайтні в різних країнах і регіонах. Більшість країн повідомляють про незаконне вирощування коноплі й обіг марихуани.

жуваний із частин рослин будь-яких сортів конопель витягування (екстракції) алкалоїдів за допомогою різноманітних розчинників або жирів із подальшим випарюванням. Трапляється у вигляді розчину або густої рідини. Колір варіює від темно-зеленого до темно-коричневого. Вміст ТГК у густій масі складає від 20 до 60 %. Спосіб ужитку – паління просочених гашишною олією сигарет, рідше – із їжею. Для переміщення, як правило, використовують шини, люльки для паління, рами велосипедів, мотоциклів, каркаси рюкзаків, пляшки від спиртних напоїв тощо. На «чорному» ринку ціна гашишної олії наближується до ціни опію.

2. Серед наркотичних засобів, одержуваних із різних видів рослин маку, є мак опійний, опій, концентрат макової соломки, екстракти і настій опію та макової соломки, ацетильований опій.

Макова соломка (синонім – кокнар; на жаргоні – кукнар). Характерні ознаки: сирі або висушені стебла і коробочки маку. Можуть бути як цілими, так і здрібненими до порошкоподібного стану. Колір – від світло до темно-зеленого, від світло-жовтого до коричневого. Обов'язковою умовою віднесення макової соломки до наркотичних засобів є одержання наркотично активних алкалоїдів опію (морфін, кодеїн, тебаїн)²⁰². У більшості випадків макова соломка переміщується в поїздах міжнародного сполучення. Як правило, вага партії в середньому складає 5-10 кг. Тому, враховуючи велику об'ємність такої партії, для її переміщення контрабандисти використовують картонні коробки (від побутових приладів, сигарет), речові мішки, господарські сумки, звичайні мішки для зберігання картоплі, вантажні автомобілі з крупногабаритними вантажами, тайники і т. ін.

Настій макової соломки – наркотичний засіб, одержуваний шляхом обробки макової соломки водою або органічними розчинниками.

Опій-сирець (на жаргоні – тер'як, симпляк, карахан, султига та ін.) – це скипільний молочний сік маку, що виділяється з надрізів недозрілих коробочок різноманітних сортів маку (*Papaver sorn-niferum*), який містить алкалоїди групи опію. З однієї макової голівки одержують біля 0,02-0,05 г опію-сирцю. Характерна ознака: отриманий від первинних заготівельників являє собою напіврідку масу бурого кольору зі специфічним запахом і гірким присмаком. В обігу зустрічається висушений опій у вигляді порошку, твердих безформених грудочок, таблеток або брикетів. Опій також буває у вигляді настою або рідини. Колір грудочок – від темно-коричневого до чорного (на зрізі світліший), а рідини – від коричневого до темно-коричневого. Чистий опій горить яскравим полум'ям, яке дуже коптить, утворюючи білий дим із присмним запахом.

²⁰² Мак вирощують у всьому світі, але за вмістом морфіну наймісткішими вважаються балканський і малоазійський види.

У воді та спирті він розчиняється частково і дає білий, каламутний розчин. Для нелегального обігу сирий опій виварюють. У результаті утворюється концентрована маса темно-коричневого, майже чорного кольору, котра може мати вигляд смолистої або ламкої сухої речовини. Специфічний запах опію залишається й у вивареному вигляді. Вживають опій способом ін'єкцій (підшкірно, внутрівнено), паління або виготовлення настою. Діє як снотворне. Часто опієм просочують бинти або вату. Опій є сировиною для одержання морфіну, кодеїну, папаверину, табаїну, омнопону.

Екстракційний опій – кустарний наркотик, одержуваний із макової соломки витягуванням (екстракції) наркотичних алкалоїдів групи опію за допомогою води або інших органічних розчинників з наступним пропарюванням до смолоподібного стану. Може зустрічатися у вигляді рідкого або твердого стану.

Ацетилований опій – наркотичний засіб, одержуваний ацетилюванням опію, екстракційного опію, настоїв макової соломки, який містить, окрім алкалоїдів опію, продукти їх ацетилювання.

До складу чистих (не синтетичних) опіатів входять такі речовини, як морфій і кодеїн.

Морфін – основний алкалоїд опію. Застосовується у формі гідрохлориду морфіну у вигляді таблеток, розчинів в ампулах і розчинів у шприц-тюбиках. Розчини безбарвні або злегка жовтуваті.

Наркотичні засоби цієї групи вживаються способом ін'єкцій (підшкірно, внутрівнено), провокуючи глибокий сон, а у великих дозах – серйозні порушення свідомості аж до безпам'ятства і навіть смерть. Завдяки своїм антидепресантним властивостям ці наркотики не тільки використовуються в медицині, але й привертають увагу наркоманів, причому користуються ними безконтрольно, найчастіше без урахування небажаних побічних ефектів, а лише для досягнення короточасного ілюзорного задоволення (ейфорії).

3. Інші наркотичні засоби рослинного походження.

Кокаїн – алкалоїд, що міститься в листках чагарнику коки (*Erythroxylon coca*), вирощуваного у Південній Америці, Африці, на острові Ява. Чистий кокаїн являє собою білий кристалічний порошок без запаху, гіркий на смак, а при нанесенні на язик викликає відчуття печіння й оніміння. Зустрічається також у змішаному з наповнювачами (цукром) вигляді – пасти білого, кремового та бежевого кольору. Структурно міститься в різноманітних медичних препаратах. Кокаїн може бути продуктом переробки – у вигляді як солі (кокаїна гідрохлорид), так і основи («крек», «базуко»), яка має здатність легко сублимуватися (високою леткістю) при нагріванні. Кокаїна гідрохлорид – це безбарвні голчасті кри-

тали, розчиняються у воді та спирті. Кокаїн добре піддається обробці, йому можна надати будь-якої форми. У практиці мають місце випадки, коли з нього виготовляли валізу, яку відрізнити від справжньої практично неможливо. Переміщується через кордон у тайниках, банках із- під соку, шкатулках, пляшках із темного скла, фотографіях «Полароїд» (між стінками 2 мм вміщається до 9 г), інколи у вигляді полімерів. Так, наприклад, харківськими митниками в 1997 р. було виявлено понад 600 кг кокаїну, який переміщувався через кордон під виглядом полімерів. За словами генерального секретаря Всесвітньої митної організації, «це найбільше затримання в Україні та інших країнах Східної Європи».²⁰³

Ката – речовина рослинного походження. «Ката їстівна» являє собою вічнозелений чагарник висотою до 6 м, вирощуваний у Східній Африці і Південній Аравії. Кат є стимулюючим наркотиком. У свіжому вигляді листи або молоді паростки жують, п'ють сік, висушені листи кладуть у чай. Листи ката малиново-коричневого кольору, глянцевоподібні, згодом стають темними, жовто-зеленого кольору й жорсткими. Коли свіжий кат недоступний, він використовується в сухому й стовченому вигляді. До складу ката входять катинон, віднесений до наркотичних засобів, і катин, віднесений до сильнодіючих речовин.

Ефедрон – прозора або злегка каламутна рідина. Залежно від способу виготовлення і застосовуваної сировини буває безбарвним, світло-жовтим, жовтим, коричневим. Виготовляється з трави ефедри (сира або висушена рослинна маса від світло-зеленого до темно-зеленого кольору, утворена з хвосподібних гілочок або здрібнених рослинних часток) або з лікарських препаратів, котрі містять ефедрин (ефедрин, солутан, теофедрин, «Сунореф»). Спосіб ужитку – внутрішнє введення.

У Бразилії злочинцями виведена нова наркотична рослина – епаду, яка сягає до семи метрів у висоту і дозріває менше ніж за півроку. В Австралії й на берегах Тасманії (Південна Мексика) розповсюджується грибна наркоманія. Індійцям відомо біля 20 різновидів грибів, із яких виготовляються наркотики. На думку спеціалістів Інтерполу, в майбутньому прогнозується поширення нового виду наркотику – кактусів, яких налічується 170 видів та біля 2 тис. сортів.²⁰⁴

4. Окрему групу складають *синтетичні і напівсинтетичні наркотики* – анальгетики, депресанти, стимулятори (галюциногени). До *синтетичних наркотиків* належать речовини, які не трапляються у природі, проте у більшості випадків вони є структурними аналогами наркотиків природного походження. Найбільш поширеними серед них є: *амфета-*

²⁰³ Див.: Контрабандная сенсация / Вечерний Харьков. – 1998. – 5 марта – С.1.

²⁰⁴ Баяхчев В. Г. Расследование преступлений, связанных с изготовлением синтетических наркотических средств организованными группами. – М., 1995. – С.3.

міну сульфат, бензодіазепін, ДЕТ, лізергінової кислоти дістиламід (ЛСД-25), мескалін, структурні аналоги мескаліна й амфетаміна (ДОМ, ДОВ, ТМА, STP), метадон (фенадон), первітин, псилоцибін, седуксен, феназепан, фенолін пектобарбітал, фенциклідин і т. ін. Частина з них використовується в медицині як лікарські препарати. До наркотичних лікарських засобів належать препарати, офіційно застосовувані в лікувальній практиці. Такими є: *кодеїн, кодеїну фосфат, кокаїну гідрохлорид, морфіну гідрохлорид, ноксирон, омнопон, промедол, сомбревін (проланізат), ефедрон*. Наркотичні лікарські засоби випускаються у вигляді таблеток, порошку, розчинів в ампулах. Ліки, упаковані в скляні трубочки, надходять в аптечну мережу зі складів для роздрібного продажу, таблетки, упаковані в банки по 500 штук, призначаються для лікувально-профілактичних установ. На фармацевтичних підприємствах ампули унаковуються в картонні коробки по 100 штук. Коробки мають етикетку, на якій вказуються назва лікарського препарату, дозування, кількість ампул, номер виробничої серії, найменування заводу-виготовлювача, дата виготовлення, термін придатності.

Виготовлені в аптеках кокаїн, морфіну гідрохлорид, омнопон і промедол унаковуються у флакони. У вигляді порошків порівняно рідко виготовляються кодеїну фосфат, омнопон, промедол, етилморфіну гідрохлорид. Вони унаковуються в паперові пакетики, що вкладаються в картонну коробку або паперовий пакет, на якому вказуються склад виготовлених порошків із дозуванням вхідних у них компонентів, їхня загальна кількість і дата виготовлення. Пакет опечатується сургучем і на нього наклеюється попереджувальна етикетка.

Синтетичні наркотики виготовляються і штучним шляхом за допомогою проведення хімічних процесів, які не становлять особливих труднощів навіть для неспеціалістів, що створює підвищену загрозу поширення наркоманії та наркобізнесу в будь-якому регіоні. Так, наприклад, 10 березня 1997 р. була засуджена група співробітників Вітебського медінституту (Білорусія), котрі в умовах лабораторії налагодили виробництво синтетичних наркотиків (фенциклідину, фенаміну, «екстазі» та ін.). Для організації системи постачань злочинці планували поширити наркотики не лише в Білорусі, але й в Україні, Росії, а також вели пошук міжнародних каналів збуту своєї продукції, виходу на міжнародну наркомафію.

За даними ООН та Інтерполу, Україна являє собою сталий ринок збуту й транзитного переміщення наркотичних засобів наркомафіями Італії, Колумбії й Пакистану. Останнім часом спостерігається тенденція збільшення контрабанди синтетичних наркотиків. Спеціальні служби України разом з колегами інших країн виявили три основних канали надходження такого роду наркотиків – з Колумбії, США і Тайланду.

Організатори контрабанди наркотиків переважно використовують перевізників, яких у митній практиці називають «мулами» або «верблюдами». Нерідко для переміщення цих предметів контрабанди використовуються «природні контейнери» – власний шлунок наркоперевізника²⁰⁵.

Популярним серед наркоманів у цьому плані є ЛСД-25 (лізергінової кислоти дістиламід), який буває у вигляді білуватого порошку, невеликих пігулок, таблеток різної форми білого та інших кольорів або капсул. Цей наркотик переміщується через кордон у вигляді грудочок цукру, просочених невеликими дозами ЛСД. Крім того, ним просочують сторінки книг, малюнки на паперах, листи, марки, трафарети для татуювання, закладки у книгах.

Особливу занепокоєність на Заході викликає «Крек» (сніг) – похідний від кокаїну наркотик, що відрізняється від нього рідким або твердим станом, жовтим або безколірним виглядом. Небезпечним є те, що його вживання спричинює незворотні зміни в легенях, а також психозин, в тому числі параноїдальні галюцинації та підвищену схильність до насильницьких дій. Встановлено, що вже після першого вживання «креку» через 5-10 хвилин настає ефект звикання й людина стає наркоманом.

Останнім часом у США з'явився ще один синтетичний замітник кокаїну, котрий за наркотичним ефектом схожий з «креком», проте з більш потужною і тривалою дією (не 15 хвилин, а 8 і більше годин, а наслідки такої «подорожі» куди страшніші). Цей замітник отримав назву «Айс» (лід).

Напівсинтетичні наркотики – виготовляються з природного алкалоїду шляхом простої транскрипції (синтезу). До них належать *героїн*, *гідроморфон*, *оксикодон*, *еторфін* і *дипренорфін*, які отримуються з тебаїну та ін. Серед них найбільш поширеним є *героїн* – один із похідних опію, білий кристалічний порошок або гранули білого, коричневого або чорного кольору, запаху немає, гіркий на смак і може бути різним за кольором та формою. Героїн дуже добре розчиняється у воді, гірше в спирті. Героїн отриманий у 1893 р. способом хімічної реакції (ацетилюванням) із морфіну і за наркотичним ефектом у 6-10 разів переважає його. Вживання героїну викликає надзвичайно швидке звикання, котре важко піддається лікуванню. Медичною промисловістю в Україні та країнах СНД героїн не виготовляється й у медичній практиці не використовується. Кустарним способом виготовляється із соломки олійного маку за допомогою хімічних речовин. Часто наркотично активний компонент – діацетилморфін змішують із наповнювачем (цукор, крохмаль, сухе молоко у співвідношенні від 9:1 до 99:1). В основному він переми-

²⁰⁵ Валерко В. На ринку наркотиків України нові надходження // Галицькі контракти. – 1996. – № 21. – С 58.

щується через кордон України у газових або аерозольних балончиках, продуктах харчування, побутових приладах тощо.

Запахові властивості наркотичних засобів дають можливість при здійсненні митного контролю виявляти їх за допомогою спеціально підготовлених службово-розшукових собак²⁰⁶.

Вивчення особливостей наркотичних засобів як предмета контрабанди дозволяє найбільш ефективно встановлювати зв'язок між ним і ознаками, які належать до інших елементів криміналістичної характеристики аналізованого злочину, а також має важливе значення як предмет доказування, що дозволяє, виходячи зі сформованої ситуації, висувати версії щодо факту контрабанди, способу її вчинення та приховання слідів злочину, особи злочинця тощо.

Таким чином, контрабандні товари як предмет досліджуваного злочину мають детермінуючі властивості, тобто такі, які впливають на вибір злочинцем способу вчинення та приховування контрабанди.

Типові способи вчинення і маскування контрабанди та відповідні ним сліди їх застосування. У криміналістичній характеристиці контрабанди дані щодо способу її вчинення звичайно є ключовими, тому що дозволяють визначити характер і місцезнаходження слідів злочину, документів, що підлягають вивченню, конкретні обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування, властивості осіб, які беруть участь у вчиненні контрабанди, і т. ін.

Як уже зазначалося у § 1.2.2 цього посібника, механізм учинення контрабанди складається з комплексу активних дій злочинця щодо придбання, збереження, переміщення контрабандного товару через митний кордон України і збуту предметів контрабанди. Крім того, сюди входять і дії злочинця щодо маскування, приховування контрабандної діяльності.

Придбання контрабандних товарів може здійснюватися як законними способами: купівля, обмін, видобуток, виготовлення, так і незаконними – в основному, розкраданням, незаконними валютними операціями, порушенням правил здавання державі дорогоцінних металів і каменів, незаконним придбанням предметів і речовин, вилучених із цивільного обігу тощо. Їх вибір контрабандистом перебуває в прямій залежності від політики держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності, податкової і соціальної політики, рівня життя населення України і суміжних держав.

Залежно від властивостей товарів і їхнього обсягу, а також законності придбання, вони можуть зберігатися відкрито, на складах або інших

---

²⁰⁶ Салтєвський М.В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений: Лекция для слушателей ф-та повышения квалификации. - К., 1982.

пристосованих помешканнях або скрито – у схованках, наприклад: приховання цих предметів у спеціально обладнаних тайниках; залишення у родичів чи знайомих, нерідко під якимось приводом, без залучення їх до злочинної діяльності; розміщення в автоматичні камери схову на вокзалах і т. ін. При цьому, щоб звести до мінімуму ризик бути схопленим на місці злочину під час зберігання предметів контрабанди, злочинці прагнуть якомога швидше реалізувати їх чи переправити за кордон.

Під *переміщенням через митний кордон* розуміють учинення дій щодо ввезення на митну територію або вивезення з цієї території товарів та інших предметів будь-яким із зазначених способів: перенесення, перевезення будь-якими транспортними засобами, перекидання, пересилання в міжнародних відправленнях, переміщення трубопровідним транспортом, із використанням ліній електропередач або за допомогою інших засобів комунікації.

Під час *увезення* переміщенням вважається перетинання митного кордону України, а за *вивезення* – подання декларації або вчинення іншої дії, безпосередньо спрямованої на реалізацію наміру вивезти товари або транспортні засоби за межі України.

Переміщення контрабанди може здійснюватися:

- особисто контрабандистом під час легального перетинання митного кордону у встановленому місці;
- особисто контрабандистом під час нелегального перетинання державного кордону;
- без особистої участі контрабандиста.

При цьому *типовими способами приховування контрабанди від митного контролю є*:

- переміщення товарів або цінностей шляхом надання одному товару вигляду інших або замаскованих під товари, які не потребують декларування й обкладення митом;
- переміщення товарів або інших цінностей із використанням спеціально обладнаних у транспортних засобах або пристосованих схованок, які утруднюють виявлення предметів під час митного контролю;
- таємне переміщення об'єктів шляхом використання з цією метою схованок (тайників), улаштованих у ручній поклажі пасажирів, одяжі або в природних отворах тіла людини.

Щодо переміщення товарів шляхом надання одному товару вигляду інших, то найбільш типовим способом контрабанди є *перекодування*, коли замість одного товару в супровідних документах вказується інший. Звичайно, неможливо ввозити аудіо-, відеотехніку під виглядом туалетного паперу. Це робиться набагато витонченіше.

Наприклад, електричний кабель різних видів оподатковується ми-

том від 5 до 25%. Так ось у супровідних документах позначають код дешевого кабелю, а провозять значно дорожчий. Ризик – невеликий, а виграш – 20% від вартості фури \$200.000 немаленький. Навряд чи на митному посту виявиться спеціаліст, що за зовнішнім виглядом відрізняє кабелі різноманітних марок. Але навіть якщо таке «диво» станеться, у контрабандиста буде альтернатива: заплатити штраф і мито або 50% від отриманої ним вигоди заплатити грошима митникам як хабар. Зручно перекодувати меблі як частини меблів, взуття як частини взуття, велосипеди як частини велосипедів і т. ін. Складові частини товару оподатковуються меншим митом, знижується загальна вартість вантажу, щодо якої розраховується мито та ПДВ.

Так, наприклад, іноді контрабандисти користуються мікшируванням, яке полягає в тім, що при завантаженні фури (TIR) у постачальника на основному документі, що прямує за кордон, немає вказівки на кількість товарів різних найменувань. Наприклад, у TIRі знаходяться овочі і фрукти: яблука, морква, картопля, капуста. Всі ці позиції по-різному оподатковуються митом. За яблука треба сплачувати 0,12 еку за кілограм, за моркву 15% від вартості, за картоплю 25%. Реально у вантажівці за вагою 99% яблук, і по декілька ящиків у хвості фури інших позицій (для перевіряючого на дорозі та на митниці). А в інвойсі розписано інакше, а саме, що у фурі 10% яблук, інше морква і картопля. Розрахунок і оплата мит відбувається за інвойсом. Виграш за рахунок зниження мит і загального зниження вартості фури може досягати 80-100%. Ризик невеликий, адже щоб виявити підміну треба розвантажити всю автомашину. Цього, звичайно, митники не роблять, тому що тоді митниця повинна забезпечити цілість вантажу, а він швидкопсувний.

Часто-густо підмінюють код товару на схожий товар або його напівфабрикат, на який мито менше, ніж на основний товар. Наприклад, шоколадні вироби з начинкою під видом шоколаду, продукти, що містять какао під виглядом какао-пасти, вино під виглядом суслу, спирт під виглядом рідини проти зледеніння скла автомобіля, або під виглядом зубного еліксиру, або під виглядом ефіру тощо. Нважасмо, вже з цього списку зрозуміло, що винахідливість нашого талановитого народу безкрая і не може бути обмежена ніякими ТН ЗЕД, постановами і законами.

Не можна сказати, що митниця не бореться з подібною контрабандою. Існують спеціальні митні лабораторії, котрі здійснюють аналіз товару і підтверджують слушність заявленого коду товару за ТН ЗЕД. Хто дає направлення на аналіз? Інспектор митниці, що оглядає вантаж. З цього стає зрозуміло, що випадки контрабанди у подібний спосіб тут майже виключені. Але ж таке можливо за умови, що на митниці працюють професіонали, котрі знають більшість викрутів і можуть вивести

контрабандиста на чисту воду. У протилежному разі все відбувається інакше: контрабандист домовляється з інспектором митниці про перекодування товару і сплачує йому відступного, скажімо, 25% від виграшу в сплаті мита. Природно, гроші митник не візьме, побоїться. Як правило, подібні схеми діють лише через посередників – митних брокерів.

Своєрідним способом контрабандного переміщення товарів з приховуванням від митного контролю є оформлення комерційного вантажу під виглядом гуманітарної допомоги. Треба зауважити, що цей спосіб доступний лише обраним: або допущеним до розподілу гуманітарних товарів, або гуманітарним організаціям, скажімо, церкві. Деякі з «намісників» Бога на Землі, тобто священнослужителі (служники святості), займаються цим прибутковим бізнесом. Мають при собі мобільні телефони, переміщуються на джипах з охороною.

Бізнес дуже простий. Комерсант-постачальник товару звертається до настоятеля приходу з проханням оформити вантаж як гуманітарний для безкоштовної роздачі серед парафіян. Митні платежі в цьому випадку взагалі не сплачуються, а частину отриманого прибутку комерсант «жертвує слугам божим», звичайно, готівкою. Інколи про людське око малу частину вантажу дійсно роздають бабусям приходу. Проте дуже часто таким вантажем були сигарети і спиртні напої. А в цьому випадку без сприяння з боку інспектора митниці аж ніяк не обійтись, бо жодний із них не повірить у казочки про тютюново-спиртовий гуманітарний вантаж²⁰⁷.

Більшість способів приховування контрабанди від митного контролю пов'язана з використанням *тайників*, під якими розуміють спеціально виготовлені, обладнані або пристосовані сховища, а також конструктивні порожнини, ємності транспортних засобів, багажу тощо.

Так, найбільш поширеним способом приховування предметів так званої побутової контрабанди залишається досить примітивне їх приховування в транспортних засобах, використовуваних для перетинання митного кордону: в купе залізничних вагонів, салонах повітряних, морських і річкових суден, автобусів міжнародного сполучення, власних автомашинах, а також у предметах вантажу (ящиках, контейнерах) та ручної поклажі пасажирів.

Досить часто контрабандисти пристосовують уже наявні в транспортних засобах, вантажах і предметах багажу пустоти, порожнини, ємності та ін.: дообладнують їх, звільняють від матеріалу, що там знаходиться, і заповнюють предметами контрабанди. Проте вони можуть використовувати їх і без дообладнання. Наприклад, предмети контраба-

---

²⁰⁷ Тому, хто не повірив у настільки цинічний бізнес священників, раджу ознайомитися зі свідченням його безпосереднього учасника. Див.: *Барский М.* Черный бизнес в России. – Саратов, 2000. С. 44-45.

нди, герметично упаковані в стійкі до впливу агресивних хімічних середовищ матеріали і конструкції (целофанові мішки, металеві контейнери), можуть поміщатися в паливні баки, цистерни з різноманітними рідинами та інші резервуари. Нерідко до цього причетні водії автомашин, члени поїзних бригад, екіпажів суден. Іноді схованка обладнується без відома осіб, яким довірений транспортний засіб.

Конструювання правопорушниками з метою контрабанди спеціальних схованок або пристосування в цих же цілях уже наявних сховищ призводить до того, що незаконне переміщення предметів через митний кордон практично неможливо зафіксувати шляхом простого візуального огляду, потрібно застосовувати спеціальні засоби (рентгенівські установки, щупи тощо) або розбирати чи руйнувати відповідне обладнання.

Установлення на автомобілі саморобних бензобаків, перегородок, обшивка підлоги й стінок вантажних мікроавтобусів можуть свідчити про використання тайників або інших засобів, що утруднюють виявлення предметів. Як правило, про це свідчить наявність свіжих слідів розбирання (демонтажу) окремих вузлів та агрегатів транспортних засобів (сліди монтажу, нерівномірна забрудненість, сліди маніпулювань з кріпленнями, конструктивними порожнинами, свіжа фарба та будь-які інші конструктивні зміни)²⁰⁸.

На вибір способів переміщення предметів контрабанди через державний кордон і їх приховання від митного та прикордонного контролю можуть впливати рід діяльності, звичні професійні навички правопорушників. Відомі факти, коли музиканти приховували предмети контрабанди у футлярах або в самих музичних інструментах; водії автомашин – у важкодоступних блоках мотору та кузова – в бензобаках, в запасних колесах і т. ін. Практиці відомий спосіб, коли механік риболовного траулера, що повертався з далекого плавання, намагався приховати від митного огляду близько п'яти кілограмів срібних ланцюжків під товстим шаром штучно виготовлено ним льоду в морозильній камері. Начальник радіостанції одного з суден торгового флоту України намагався контрабандним шляхом вивезти за кордон великий діамант, який він перед митним оглядом помістив у блок радіоприладу, що був під високою напругою.

До використання інших способів, що утруднюють виявлення предметів контрабанди, нове формулювання закону дозволяє віднести їх приховування у валізі, ручній поклажі, речах особистого користування (в одязі, взутті, головному вбранні, спідній білизні, у термосах, запальничках, гральних картах, пачках із-під цигарок, гудзиках із пустотами, косметичних наборах, дитячих речах та іграшках, тюбиках із зубною

²⁰⁸ Більш докладніше про демаскуючі ознаки див.: Тактика огляду транспортних засобів.

пастою та кремами, кондитерських виробів домашньої випічки, шоколадних цукерках та інших продуктах харчування).

Предмети контрабанди можуть приховуватися на тілі людини: у волоссі, у контейнерах, які кріпляться до зубів, на спині, в паху, між пальцями ніг. Відзначені випадки проковтування дрібних, але цінних предметів (діамантів, ампул з наркотичними засобами) перед проходженням митного контролю, а також приховування їх у природних отворах (порожнинах) людського тіла чи тварин і т. ін. Нерідко вони маскуються різноманітним пов'язками, у тому числі гіпсовими. Під час особистого огляду треба звертати увагу на такі елементи одягу, як кишені з подвійним дном, таємні кишені, манжети, корсети, вузли краваток, у військово-вслужбовців – на кокарди, погони, портулеї.

Щодо контрабанди зброї, то спосіб її приховування визначається видом зброї (боєприпасів), його кількістю, розмірами, вагою, а також можливостями переміщення в розібраному вигляді. Вивчення практики показало, що найбільш поширеними способами переміщення через митний кордон цього виду контрабанди є:

- використання тайників;
- приховування в різних упаковках, коробках, у книгах з вирізаною порожниною, у предметах побуту;
- камуфлювання зброї під інші предмети (парасольку, люльку для паління, тубик з пастою, брелок для ключів і т. ін.), що характерно для пристроїв і пристосувань, які стріляють;
- приховування зброї серед металевих предметів (інструментів, посуду та ін.) з метою ускладнення її виявлення за допомогою рентгенівської техніки;
- переміщення у розібраному вигляді та ін.

Практиці відомі випадки переміщення контрабандної зброї за внутрішньою обшивкою літаків, вертольотів, автомобілів, бойової колісної та гусеничної техніки, між шиною колеса і камерою, у гільзах артилерійських снарядів, у пустотах штучно створених при складуванні лісоматеріалів, металопрокату, контейнерів, туків із бавовною або шерстю тощо.

Досить часто зустрічається спосіб переміщення предметів контрабанди без особистої участі суб'єкта злочину. До різновидів цього способу можна віднести:

- передачу предметів контрабанди особам, які перетинають кордон на законних підставах, під виглядом посилок для родичів, сувенірів для знайомих із проханням під час проходження митного огляду видати їх за свої речі. Нерідко з такими особами за надану послугу розраховуються наданням корисних послуг або грошима чи іншими цінностями;

– переміщення предметів контрабанди, прихованих у тайниках на транспортних засобах міжнародного сполучення (літаку, потязі, автобусі, морському або річковому судні). Товари заздалегідь кладуться у схованку, а вилучаються вже за кордоном у пункті призначення особою, що заклала схованку (якщо вона сама перебуває в цьому транспортному засобі), або ж співником, який завчасно повідомляється про схованку. В останньому випадку співучасники, які перебувають на різних кінцях каналу контрабанди, уникають бути схопленими на місці злочину і ризикують лише втратою предметів контрабанди.

Контрабанда шляхом обману митних органів здійснюється:

- недостовірним декларуванням переміщуваних об'єктів;
- використанням фальсифікованих пломб, печаток, ідентифікаційних знаків;
- пред'явленням митному контролю підроблених документів;
- незаконним звільненням від митного контролю.

Найбільш типовими способами вчинення розглядуваного різновиду контрабанди є: використання підробленої митної декларації, що є підставою для безперешкодного вивезення товару за кордон або звільняючих взагалі від митного контролю, а також при транзитному перевезенні вантажів через територію України; приховування частини переміщуваного товару, не заявленого в митних документах; переміщення шляхом використання фіктивного транзиту, тобто ввезення товарів на фіктивні юридичні адреси неіснуючих структур; увезення та вивезення товарів завдяки корисливому сприянню співробітників митниці і т. ін. Практиці відомі численні факти незаконного вивозу сировинних товарів у поїздах для перевезень спецвиробів, у поштових вагонах, транспортних засобах спецзв'язку без відображення факту вивозу в супровідних документах.

Щодо сировинних товарів, у практиці митниць мають місце випадки спроб переміщення через кордон України високоякісної нафти під виглядом нафтових змивок (нафта з водою), високоякісного вугілля під виглядом низькосортного, титанових і вольфрамових сплавів під виглядом чорних металів тощо.

Нерідкими є ситуації, коли предмети контрабанди переправляються за кордон із туристами, емігрантами або на законних підставах, під виглядом подарунків, сувенірів знайомим або родичам, коли перевізник не уявляє собі справжньої цінності перевезених предметів (картини відомих художників покриваються поверх новим прошарком фарб; у пляшці горілки перевозилися діаманти і т. ін.), або з використанням підроблених, незаконним шляхом отриманих (наприклад, за хабара) документів або засобів митної ідентифікації. Іноді подаються справжні документи, але стосовні до інших товарів.

Іноді злочинці використовують підроблені засоби митної ідентифікації або справжні, але стосовно до інших товарів. Це пломби, печатки, цифрове, буквене або інше маркірування ідентифікаційних ознак і т. ін. Відповідно до статті 185 Митного кодексу України засоби ідентифікації можуть змінюватися або знищуватися, як правило, тільки митними органами України або з їхнього дозволу.

Так, нерідко ввезення контрабанди здійснюється під виглядом транзитного вантажу, що прямує через Україну, відправником і одержувачем якого можуть значитися вигадані фірми або підставні особи. При цьому ввезений товар не декларується, а іноді супроводжується *недостовірною декларацією*, тобто декларацією інших товарів або з істотним зменшенням їхньої кількості, котрі реалізуються на території України. Особливим випадком контрабанди є переміщення подібних об'єктів особами, що користуються дипломатичним імунітетом, або дипломатичною поштою, котра звільняється від митного контролю.

Згідно зі статтею 116 Митного кодексу України поняття переміщення (ввезення та вивезення) товарів і транспортних засобів через митний кордон України «*поза митним контролем*» означає переміщення контрабандних вантажів:

- поза визначеним Держмитслужбою України місцем розташування митниці;
- поза часом здійснення митного оформлення (до відкриття чи після закриття митниці, яка працює не цілодобово);
- з використанням таємних стежок, обхідних доріг з метою обминути пункти митного контролю в умовах «прозорого» державного кордону;
- з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу.

При переміщенні предметів контрабанди шляхом нелегального перетинання державного кордону на приховання і маскуванія предметів контрабанди увага, як правило, не звертається, оскільки контрабанда переміщається поза митним контролем.

Спосіб контрабандного переміщення товарів «поза митним контролем» є характерним для територіальних зон, що обслуговуються митницями, розташованими на кордоні з Білорусією, Росією та Молдовою. Зумовлено це тим, що із 1500 доріг, які сполучають Україну з цими державами, лише менше одного відсотка доріг забезпечено належним митним контролем. Митний кордон з цими країнами начебто і є, але він, умовно кажучи, є «прозорим», тобто аж ніяк не позначений на місцево-

сті²⁰⁹. Практика свідчить, що під час контрабандного перевезення вантажів автомобілями нерідко виписуються фіктивні документи, в яких місцем призначення вказуються українські прикордонні населені пункти, а у разі затримання на “гарячому” контрабандисти заявляють, що вони просто заблукали і не мали наміру перетнути державний кордон України.

Варто зауважити, що різноманітного роду зловживанням сприяє й організація митного оформлення вантажів. На жаль, ще існують випадки, коли контрабандне переміщення товарів чиниться за наявності злочинної змови із окремими співробітниками митниці, прикордонної охорони або інших правоохоронних органів. Насамперед йдеться про незаконне звільнення окремих фізичних і юридичних осіб від митного контролю з боку посадових осіб – фахівців із митного оформлення та інших співробітників Державної митної служби України.

Наприклад, митні склади, на які має помічатися вантаж на час митного оформлення, належать приватним компаніям. Декларації, тобто особи, що допомагають хазяїну вантажу скласти декларацію, працюють не на митниці, а в тій же приватній компанії. Територіально офіс власників складу і самий склад розміщуються в одному будинку з митницею. Звичайно, фірмі-власнику складу Держмитслужбою України видається спеціальна ліцензія. Але фактично це становище означає, що до митного оформлення вантажів допущені співробітники комерційної організації, у котрих немає іншої мети, окрім як одержання надрибутку. З цієї причини цивільні співробітники, що перебувають у щоденному контакті з інспекторами митниці, часто стають фінансовими посередниками між відповідальними особами митниці й «чорними» брокерами або хазяїнами вантажів. Одним із результатів такого «співробітництва» є можливість митного оформлення вантажу без заїзду вантажівки на митний склад. Вантаж може знаходитися в будь-якому місті України, а документи оформляються, скажімо, на Ягодинській митниці. Щодо розмірів зловживань і масштабу такого «чорного бізнесу» можна лише здогадуватися. Встановленню такого роду фактам слід приділяти найсерйознішу увагу під час розслідування справ про контрабанду.

Збут предметів контрабанди, як правило, відбувається оптом за домовленістю з конкретними особами, які звичайно мають своїх продавців, що займаються реалізацією контрабанди вроздріб. Так, якщо предмети контрабанди реалізуються на території України, то основним способом збуту є їхній продаж, що здійснюється як самим суб'єктом злочину, так і через його злочинні зв'язки.

---

²⁰⁹ Див.: Держак Л.В. Українська митниця: вчора, сьогодні, завтра. К., 1998. – С. 42.

Збут предметів контрабанди за кордоном здійснюється шляхом продажу їх приватним торговцям, колекціонерам та іншим зацікавленим у покупці цих предметів особам, які часто попередньо замовляють певні предмети, історичні чи культурні цінності (картини, ікони та ін.). Предмети мистецтва можуть збуватися в антикварні магазини.

Слід пам'ятати, що особи, які займаються контрабандною діяльністю, старанно маскують свої злочинні дії, прагнуть виявляти методи негласної роботи правоохоронних органів і з урахуванням цього виробляти способи маскування контрабандної діяльності. В принципі, способів маскування, приховування предметів контрабанди може бути стільки, скільки існує контрабандистів. Усе залежить від їхніх навичок і вимислу і до цього повинні бути готові співробітники правоохоронних органів.

Маскування контрабандистської діяльності може мати місце на різних її стадіях. Наприклад, збираючи предмети мистецтва, контрабандисти нерідко видають себе за співробітників музеїв. Використовуються і спеціальні методи маскування: умовності і тайнопис при листуванні; жаргон і умовні знаки при спілкуванні; використання псевдонімів і прізвиць; створення схованок для збереження і переміщення предметів; камуфлювання предметів контрабанди під інші, менш цінні та ін. Наприклад, відомі випадки спроби підміни іноземцями, які в'їжджають в Україну, каміння, ввезеного в різних прикрасах і підробленого під дорогоцінне, на натуральне для безперешкодного вивезення його з України під виглядом раніше ввезеного.

На практиці мають місце випадки застосування такого хитрування, як виготовлення за кордоном за відповідною фотографією копії історичної або культурної цінності (наприклад, персня відомої дореволюційної російської фірми "Фаберже"), ввезення цієї фальшивки як ювелірної прикраси в Україну із зазначенням у митній декларації та дальшого вивезення справжньої історичної чи культурної цінності, щоб потім її реалізувати замовнику.

Саме тому при розслідуванні фактів контрабанди історичних або культурних цінностей слід приділяти увагу встановленню можливої наявності злочинної групи, яка має злочинні зв'язки і виконує замовлення з-за кордону.

Про це варто пам'ятати, бо останнім часом організовані групи контрабандистів у різноманітний спосіб використовують сучасні технічні засоби оперативного зв'язку, починаючи з мобільних телефонів до радіостанцій, з використанням яких не тільки ведуть переговори між собою, але і прослуховують розмови співробітників відповідних правоохоронних органів, включаючись на хвилю, яка ними використовується. Активно використовуються також різного роду підслуховуючі пристрої,

котрі встановлюються в житлових приміщеннях і транспортних засобах конкурентів.

Активно застосовується здійснення обшуків на квартирах, у власних автомашинах чи в інших місцях, які виключають непомітне наближення сторонніх осіб; організація контрспостереження під час злочинних акцій; створення тайників для приховування предметів контрабанди на різних етапах злочину; камуфлювання предметів контрабанди під різні вироби (виготовлення з платини цвяхів, якими збиваються багажні ящики, товари, музичні інструменти і т. ін).

Сліди та інші матеріальні наслідки контрабанди. Як і при вчиненні будь-якого іншого злочину, в процесі підготовки і вчинення контрабанди в оточуючому середовищі виникають різноманітні сліди – матеріальні наслідки злочинної діяльності, найважливішими з яких є самі предмети контрабанди.

Як зазначалося раніше, для приховування предметів контрабанди злочинці виготовляють або прилаштовують спеціальні контейнери, створюють тайники у житлових, службових і підсобних приміщеннях, у меблях і предметах улаштування, у власних транспортних засобах, багажі, ручній поклажі, одязі, взутті та інших місцях. В обладнаних тайниках обов'язково залишаються сліди від предметів контрабанди, у тому числі мікрооб'єкти та мікрочастинки цих предметів, речовин та виробів. Наприклад, на поверхні деяких об'єктів, де зберігалися чи транспортувалися предмети контрабанди, особливо на кришках, гвинтах, шурунах, а також свіжопофарбованих місцях можуть залишатися сліди відповідних предметів, інші матеріальні сліди (фарби, клею, липкої стрічки тощо). Це може свідчити про збереження та транспортування предметів контрабанди через митний кордон України, а також їх збут.

У разі нелегального переміщення контрабанди через митний кордон України на сигнально-загороджувальній системі контрабандистом можуть бути залишені нитки від одягу або її клапти; сліди крові, якщо об'єкту проволочку були поранені які-небудь частини тіла; на контрольно-слідовій смугі залишаються відбитки слідів взуття.

Слід пам'ятати, що на документах і предметах контрабанди із гладкою поверхнею можуть залишитися сліди пальців рук осіб, причетних до контрабандної діяльності. До того ж ці предмети і сліди є джерелом носієм запахової інформації. Виявлені предмети, документи і сліди контрабанди у будь-якому випадку як речові докази залучаються до матеріалів кримінальної справи і мають бути оглянуті й направлені на відповідну експертизу.

Суттєвими для кримінальної справи є ідеальні сліди-відображення, тобто інформація, що залишилася в пам'яті людей, котрі мали можли-

вість спостерігати дії особи, спрямовані на переміщення предметів контрабанди через митний кордон України, обладки щодо придбання чи збуту цих предметів і т. ін., які надають можливість і підстави звинувачувати їх у причетності до контрабандної діяльності. Надто важливим для розслідування кримінальної справи про контрабанду є показання свідків, які могли бути очевидцями саме незаконного переміщення через митний кордон предметів контрабанди, їх придбання або збуту, а також можуть містити дані про факти і способи перетинання державного кордону. Носіями корисної для справи інформації є також особи, яким відомі ознаки поведінки підозрюваних (обвинувачуваних). Наприклад, підвищений інтерес таких осіб до порядку прикордонного та митного контролю, до кон'юнктури чорного ринку, способів визначення проб дорогоцінних металів; контакти з іноземцями та громадянами України, які підозрюються в контрабандній діяльності; реалізація товарів іноземного виробництва через підставних осіб і т. ін.

Наслідки злочинної діяльності містять також листування, записи розрахунків зі співучасниками чи клієнтами, усілякі замітки, квитанції різного роду, адреси й фотографії, що містять відомості про зв'язки обвинуваченого, підроблені документи.

Зазначені вище способи вчинення й приховування контрабанди та матеріальні наслідки цих дій можуть бути виявлені при затриманні контрабандистів, огляді місця порушення митного кордону, огляді транспортних засобів, товарів, схованок і документів, у результаті обшуків і виїмок за місцем роботи й проживання осіб, причетних до контрабанди, під час запити документів із міністерств і відомств.

Контрабанда наркотиків здійснюється на всіх ділянках державного кордону України з використанням переважно залізничного та автомобільного транспорту. Так у 89% загальної кількості виявлених випадків наркотики вилучались під час здійснення контролю пасажирських поїздів. Як правило, використовувалися непрацюючі частини вагонів: ящики для зберігання акумуляторів, балок-суфле, гумові ущільнювачі, ящики високовольтної напруги, бункери для вугілля, порожнини у стелі туалетів, неробочих тамбурів, коридорів і купе. Ці місця схову свідчать про причетність обслуговуючого персоналу поїздів до незаконного перевезення наркотиків.

У зв'язку з активізацією діяльності митних, прикордонних та правоохоронних органів України, спрямованих на припинення спроб незаконного переміщення наркотиків через кордон, тактика дій перевізників стає більш витонченою, у ній з'являються нові нюанси. Зокрема, для перевезення наркотиків стали залучатись особи, щодо яких при здійсненні прикордонно-митного контролю, як правило, не виникає підозри.

Так, згідно з інформацією, що надійшла до Держмитслужби, останнім часом наркотики провозяться в особистих речах жінок, дитячих іграшках. У холодний період року багато перевізників ховають «товар» під одягом у спеціально зроблених поясах.

Крім того, якщо раніше в більшості випадків наркотики провозилися безпосередньо власниками вантажу, то після деяких фактів їх виявлення і порушення проти них кримінальних справ злочинні угруповання стали використовувати тактику перевезення наркотиків без безпосередньої участі їхніх власників. Насамперед вона передбачає залучення до перевезення наркотиків сторонніх осіб, які, не знаючи про істинний зміст «передачі», за певну винагороду погоджуються довести її до пункту призначення.

Іншою характерною рисою тактики такого перевезення є прагнення перевізників, які самі супроводжують «вантаж», захистити себе від підозри у причетності до перевезення наркотиків. З цією метою вони залишають транспортні засоби, що перевозять наркотики, безпосередньо перед початком прикордонно-митного контролю, легально перетинають кордон, після чого зустрічають свій «вантаж» уже в безпечному місці.

Водночас з подібним способом перевезення злочинцями використовується й багато інших. Так, найбільш ефективним способом транспортування макової соломки останнім часом вважається перевезення її у вантажних автомобілях разом з великогабаритними вантажами. Наркоділки, які перебувають у легковій автомашині, підшукують відповідний вантажний автомобіль, що прямує до кордону, і на одній із зупинок непомітно ховають мішок з наркотиками серед вантажу. Після цього супроводжують вантажний автомобіль до кордону, на законних підставах перетинають його і зустрічають свій об'єкт по той бік кордону.

Отримано також додаткові дані про можливість наявності організованих міжнародними наркосиндикатами каналів нелегального переміщення через територію України в країни Західної Європи наркотиків і сировини для їх виготовлення. У зв'язку з бойовими діями на території колишньої Югославії і посиленням прикордонно-митних режимів на кордонах Німеччини, Австрії та Чехії турецька наркомафія була змушена відмовитися від доставки наркотиків у Західну Європу традиційним «балканським маршрутом» і переорієнтуватися на шляхи, що проходять через територію України. При цьому основним засобом транспортування наркотиків із Туреччини є автотранспорт, що прямує в західноєвропейські країни транзитом через Болгарію, Румунію, Україну. За оцінками експертів Інтерполу, автомобільним транспортом перевозиться майже 50% наркотиків, що виготовляються в Туреччині. Припускається, що схованками машини не обладнуються, а наркотики приховуються

серед вантажу, який опломбований, і, як правило, має сильний специфічний запах (хімічні добрива, цитрусові та ін.). Під час перевірки таких машин з використанням спеціально навчених собак-шукачів виявлення наркотиків ускладнюється. Основними каналами транзиту наркотиків залишаються:

- міжнародне залізничне сполучення як основний засіб переміщення через Україну вантажів і пасажирів із Південно-Східної Азії, Середнього та Близького Сходу;

- міжнародні вантажні автомобільні перевезення, що здійснюються транзитом через Україну з Ірану, Афганістану, Туреччини, Болгарії та Румунії до держав Західної Європи. Великою мірою причетними до цього є водії іранських і турецьких компаній, які використовують для переміщення наркотиків конструктивні особливості транспортних засобів, а також спеціально обладнані схованки;

- міжнародне морське пароплавство, туристичні маршрути і вантажні перевезення через порти України;

- міжнародні авіапасажирські й вантажні перевезення, які останнім часом значно розширили свою географію польотів.

Більшість перевізників використовує для контрабанди макової соломки з України поїзди міжнародного сполучення. Посадка у вагони здійснюється, в основному, у пунктах відправлення поїздів чи під час зупинок. Як правило, вага партії наркосировини, яка переміщується за один раз, становить у середньому 5-10 кг. Характерно, що при незначній вазі макова соломка займає відносно великий об'єм, тому перевізники ховають її у великі предмети: картонні коробки, господарські сумки, речові мішки, а також у звичайні мішки для перевезення картоплі, цукру та ін. Характерною ознакою можливого приховування в таких випадках є їх невелика вага у порівнянні з об'ємом.

У вагоні перевізники намагаються розмістити ці предмети таким чином, щоб у разі їх виявлення під час перетинання кордону було неможливо однозначно встановити належність предметів і речей. З цієї метою вони залишають речі поряд з речами інших пасажирів або розміщують їх в інших купе.

Такі способи переміщення макової соломки характерні лише для тих перевізників, які займаються її контрабандним переміщенням несистематично. Професійна ж перевізники, як правило, провозять більшу кількість наркосировини, для чого використовують інші способи, а саме: приховування макової соломки в порожнинах конструкцій вагонів поїздів (у порожнинах стелі туалетів, неробочих тамбурів, коридорів та купе, в акумуляторних відсіках вагонів). Для цього контрабандисти використовують вагонні ключі та інші технічні засоби.

Приховування великих за обсягом речей можливе лише в таких місцях вагонів поїздів, які мають відповідні розміри. Це, передусім, приховані порожнини, перевірка яких передбачається технологічною схемою прикордонно-митного контролю. Очевидно, що доступ наркокур'єрів до цих місць у присутності пасажирів або провідників неможливий (це, звичайно, викликає увагу з боку останніх). Отже, безпосереднє приховування наркотиків здійснюється ними чи їх спільниками з числа обслуговуючого персоналу під час формування поїздів (у місцях відстою), або коли пасажирів практично немає (пізно вночі, вранці).

У разі виявлення під час проведення прикордонно-митного контролю прихованої у таких конструктивних порожнинах макової соломки визначити її належність будь-кому із пасажирів практично неможливо, тому цей спосіб переміщення застосовується досить часто (хоча й пов'язаний із певним ризиком під час приховування).

Контрабанда конопії. Найчастіше гашиш приховується в кейсах, під виглядом внутрішніх прокладок (наркотик спресовується в тонкі пластини і обшивається тканиною), в обкладинках книг, у взутті під виглядом устілок, персональних комп'ютерах, у харчових продуктах, у пляшках з-під різних напоїв і консервних банках. Для приховування використовують різні вироби з дерева як матеріалу, більш зручного для виготовлення тайників (ніжки декоративних столів, статуетки, шкатулки та ін.).

Для приховування *гашишної олії* використовують каркаси і тверді частини рюкзаків, трубки, рами, шини велосипедів і мотоциклів, непрозорі пляшки з-під алкогольних та інших напоїв.

Для приховування *героїну* використовують батарейки живлення (у великі батарейки вміщують малі, а порожні заповнюють), газові та аерозольні балончики, фото-, відео- і аудіокасети. За допомогою пульверизатора наркотик наноситься на поверхню аркушів паперів, які потім пресуються, запаковуються у поліетиленовий пакет і вміщуються під прокладку валіз як ущільнювачі; пресуються і запаковуються у фірмову упаковку як фальшиві куски мила.

Кокаїн приховують у подвійному дні дорожніх валіз і сумок. Тайники виготовляють з двох листів бляхи, різних за розміром периметру валізи. Після закладення наркотику листи ретельно спаюють між собою, приховують у м'яких каркасах валіз. Кокаїн також приховують у склянках з-під соків, кави, пива, шкатулках, касетах для фотоапарату «Полароїд». Для контрабанди кокаїну використовуються вироби із натуральної шкіри, які насичуються наркотиком шляхом занурення шкіри в розчин кокаїну, а також вироби із органічного скла та інших синтетичних матеріалів (шахи, статуетки тощо). Марки, наклейки,

етикетки можуть насичуватись слабким розчином ЛСД. Фахівці вказують на поширення контрабанди гашишу у контейнерах із чаєм та бавовняними тканинами. Унікальний випадок трапився 1971 р., коли американським митникам на кордоні з Мексикою вдалося вилучити 26 кг марихуани із черева небіжчика. Після поховання злочинці планували розкопати могилу і витягти з тіла наркотики.

Приховування з використанням порожнин тіла. Наркотики запаковуються так само, як і при ковтанні, але в даному разі, загортаються у спеціальну чорну плівку підвищеної еластичності і після цього покриваються змазкою. Потім ці закладки (частіше циліндричної форми) вкладаються в порожнини тіла.

Демаскуючими ознаками, які можуть свідчити про можливе переміщення особою наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів є такі ознаки:

1. Вихід підконтрольної особи з автомобіля без причини під час очікування митного контролю та пересування по смугах руху автомобілів.

Такі виходи, як правило, пов'язані з вивченням особливостей митного контролю, результатів використання технічних засобів і службових собак; зі спостереженням контрабандиста за діями інспекторського складу зміни: який інспектор і наскільки прискіпливо проводить митний контроль; з метою потрапити на контроль саме до недосвідченого інспектора або завоювати довіру митника;

– відмова особи від в'їзду в зону митного контролю (або від проходження митного контролю) через бажання потрапити на іншу оперативну зміну;

– відвідування приміщень суміжних служб, розташованих у пункті пропуску (зоні митного контролю), що свідчить про спробу вчинити контрабандне переміщення товарів і можливе сприяння цьому з боку працівників інших служб. У разі виявлення таких контактів, особливо після проходження митного контролю доцільним є проведення переогляду і особистого огляду;

– непоодинокі посилання подорожуючого на запізнення на літак, до хворого родича з розрахунком на проходження огляду у спрощеному порядку;

– до початку митного контролю або після його початку підконтрольна особа може психологічно впливати на працівника митниці і при цьому демонструвати візитки, велику кількість документів, що надають дозвіл на вивезення певного товару, аби переконати митника в тому, що вона не має потреби порушувати митне законодавство;

– пряме звернення підконтрольної особи з проханням проходження прискореного або позачергового контролю;

– посилаання в розмові на наявність «впливових зв'язків», великої кількості підтверджуючих документів;

– провокування одною з подорожуючих осіб безпідставної конфліктної ситуації. Дана схема використовується групою осіб, які, штучно створивши конфліктну ситуацію, намагаються відволікти увагу митників на будь-який транспортний засіб громадянина з тим, щоб предмети контрабанди проїхали в іншому автомобілі;

– спроба підконтрольної особи вступити у «неформальний контакт» з інспектором митниці. Як правило, це пропозиції про зустріч у неформальній обстановці, зробити подарунок або надати послугу;

– перебування особи у країні-виробнику наркотиків або, якщо особа прямує в країну-споживач чи в країну-перевалку, короткочасні поїздки;

– наявність у ручній поклажі особи шприців, голок, забруднених бинтів і вати коричневого кольору, джгутів і т. ін.;

– наявність в ручній поклажі особи подрібненої речовини темно-зеленого і коричневого кольору з характерним різким запахом, ліків, невідомих порошків і речовин, ацетону і оцтового ангідриду;

– наявність в особистих речах вівсяного печива, халви, розкритих упаковок чаю, кави, пляшечок з-під йоду, гумових іграшок;

– наявність у багажі пасажира таких предметів, як: гумові контрацептиви (презервативи), шарики, обрізки хірургічних рукавичок; шовкові нитки, креми, мазі, вазелін; препарати, що знижують кислотність шлунку (скріплюючі таблетки; фруктові соки, оливкова, соняшникова або кокосова олія); заспокійливі ліки для зняття болі тощо.

Як демаскуючі ознаки, що свідчать про можливе вживання особою наркотичних засобів, слід розцінювати такі *фізичні ознаки людини*:

– неприродна поза при сидінні у транспортному засобі;

– пасажир мало їсть і п'є під час польоту (за інформацією екіпажу);

– у разі розгерметизації упаковки (героїну чи кокаїну) пасажир неприродно блідне або червоніє, у нього з'являється сонливий або скляний погляд;

– жовтуватий (блідий) колір обличчя, розширені зіниці, сповільнене (тягуче) мовлення, темно-коричневий наліт на зубах, наявність слідів уколів на руках;

– обережне ходіння;

– підвищена нервовість під час затримання та усного опитування.

Наслідки контрабандної діяльності можуть проявитися в способі життя, кількості майна і цінностей, нажитих контрабандистами.

Важливим *джерелом криміналістично значущої інформації* під час розслідування контрабанди є документи:

– що використовувалися (або були підготовлені для цього) для пе-

реміщення предметів контрабанди через кордон;

– які посвідчують посадовий стан окремих осіб або їхнє перебування у певних місцях (посвідчення про відрядження, закордонний паспорт, віза, проїзні квитки, рахунки за готель і т. ін.);

– документи, що містять інформацію про наміри і діяльність контрабандистів;

– документи про порушення митних правил, санкції і їхнє оскарження.

До першої групи документів належать: митні декларації; ліцензії на діяльність як перевізника, митного брокера; договори з власниками складів тимчасового збереження; повідомлення про прибуття товарів і транспортних засобів; квитанції про сплату митних платежів; довідки про операції і стан рахунків у банках осіб, що переміщують товари і т. ін.

До другої групи документів належать: особисте листування, у якому містяться відомості щодо наміру або операцій контрабандистів; фотографії, що підтверджують факт знайомства співучасників контрабанди або такі, що містять важливу для слідства інформацію щодо переміщуваних товарів; чорнові записи стосовно розрахунків; телефонні книжки з номерами телефонів співучасників та інших зв'язків і т. ін.

Третя група документів містить у собі: протоколи про порушення митних правил; протоколи вилучення; протоколи митного обстеження; пояснення порушників цих правил і свідків; постанови про відмову в порушенні кримінальної справи або передачу матеріалів за підслідністю; довідки про місцезнаходження вилучених товарів; постанови про конфіскацію товарів і т. ін.

Нерідко в процесі оформлення документів митні органи беруть проби і зразки товарів із метою проведення їх дослідження. Про відібрання проб і зразків складається акт за формою, установленою Держмитслужбою України. Такі проби і зразки у разі потреби використовуються і під час розслідування. На товарах, документах можуть залишитися мікрочастинки, сліди пальців рук та інші сліди осіб, причетних до контрабанди.

Як матеріальні сліди необхідно розглядати схованки, обладнані в транспортних засобах та інших предметах, що переміщуються через кордон. На цих об'єктах також можуть бути сліди рук, мікрочастинки, сліди знярьд, що використовувалися при виготовленні схованок.

Якщо при переміщенні товарів використовувалися засоби ідентифікації товарів, транспортних засобів і помешкань (пломби, печатки, маркування, штампи і т. ін.), установлені факти їхньої підробки мають важливе доказове значення.

Щодо типових властивостей особистості контрабандистів, то

ними є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що досягли 16-річного віку. Соціальний стан суб'єктів контрабанди найрізноманітніший: від дрібного підприємця і бізнесмена до високопоставленого дипломата, співробітника іноземного представництва. Практика свідчить, що більшість засуджених за контрабанду є громадянами України в самому активному віці – від 18 до 40 років. Із числа іноземців та осіб без громадянства (складають біля 12%) контрабандною діяльністю займаються найчастіше представники ділових кіл та особи, які виїжджають в Україну з приватних справ.

Серед громадян України, звинувачених у контрабанді, можна відзначити осіб, що виїжджають у службу відрядження в закордонні країни; осіб, службова діяльність яких пов'язана з перетинанням державних кордонів (члени екіпажів морських, повітряних суден, бригади поїздів, автотранспортних засобів); осіб, що виїжджають за межі України як члени різноманітних делегацій та колективів (артистичних, спортивних та ін.); на гастролі, спортивні заходи тощо; туристів; осіб, що виїжджають за кордон для придбання промислових і продовольчих товарів (бізнесмени, човники);

Окремі з них були посадовими особами (службовцями державних установ і організацій, військовослужбовцями), які використовували своє службове становище у злочинних цілях. Аналіз судово-слідчої практики дозволяє виділити три категорії посадових осіб, які можуть бути суб'єктами контрабанди. Ними є:

– посадові особи державних установ, які перетинають державний кордон у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків і не підлягають митному контролю в силу свого службового становища (депутати Верховної Ради, інших органів державної влади);

- посадові особи, що взагалі не підлягають митному контролю в силу особливого становища суден і техніки, яка знаходиться в їхньому веденні (іноземні військові кораблі, бойові літаки і військова техніка, що слідує своїм ходом);

– посадові особи, службова діяльність яких пов'язана з постійним переміщенням вантажів через митний кордон, які використовують своє службове становище для контрабандного провозу товарів або інших цінностей (капітани морських суден, командири екіпажів цивільних літаків, начальники залізничних поїздів та ін.). Деякі з них, вступаючи у злочинний зв'язок з іноземними громадянами, утворюють міжнаціональні контрабандні групи.

Важливою особливістю контрабанди на сучасному етапі є те, що цей незаконний промисел став одним із головних джерел одержання надприбутків підприємствами різних форм власності, які знаходяться

під контролем злочинних угруповань. Часто суб'єктами контрабанди є посадові особи із числа військовослужбовців прикордонних військ (начальники КПП; особи, що здійснюють контроль на державному кордоні, а також їхні вищестоящі начальники), котрі здійснюють свої повноваження всупереч інтересам служби і з порушенням правил, що регулюють порядок переміщення вантажів через митний кордон, із метою незаконного ввезення або вивезення. Зрештою, серед співучасників контрабанди трапляються і співробітники митних органів, службовий обов'язок яких полягає саме у здійсненні контролю над випуском товарів або інших цінностей як на державному кордоні, так і на внутрішніх митницях. Зловживаючи своїм службовим становищем, вони усувають перешкоди на шляху вчинення контрабанди.

Мотиви й мета контрабандної діяльності. Зараз важко стверджувати, що наші співвітчизники займаються контрабандною діяльністю, щоб вижити. Нерозумно говорити і про моральність або чесність цієї категорії бізнесменів. На нашу думку, дуже чесна і принципова людина взагалі не буде займатися бізнесом, бо цей вид діяльності потребує хитрості, спритності, деякої частки нахабності тощо. Загалом «кришталево чесні люди» – категорія в людському суспільстві штучна, тому економічна система не повинна на них розраховувати. Заняття контрабандою сприймається правопорушниками як виробничий ризик, що компенсується прибутком від зовнішньоекономічної діяльності. До того ж контрабанда товарів (окрім зброї, наркотиків, отрутих, радіоактивних речовин і т. ін.) не зустрічає морального осуду з боку громадськості. Звичайно, за таких умов контрабанда потребувала часткової декриміналізації, що й було зроблено українським законодавством у 2001 р.

Характерним мотивом контрабандної діяльності на сучасному етапі є користь, а невідривною від мотиву метою – протиправне збагачення. Проте не виключені й інші мотиви, наприклад, приховання предметів контрабанди, що належать іншій особі, з почуття неправдивого товаришування. Під час контрабанди зброї, боєприпасів, а також радіоактивних, вибухових, отруйних і сильнодіючих речовин не виключені й ворожі мотиви. Самі по собі подібні дії можуть бути лише приготуванням до вчинення інших, більш тяжких злочинів (контрабанда зброї для оснащення терористичних груп, бандитських угруповань і т. ін.), що слід враховувати під час оперативних розробок та розслідування контрабанди. Такі дії можуть бути також результатом уже вчинених тяжких злочинів (розкрадання історичних і культурних цінностей та ін.), що також треба встановлювати.

Отже, відомості щодо особи контрабандиста, мотивів і мети контрабандної діяльності мають свої характерні риси. З криміналістичної

точки зору серед них можна умовно виділити два основних типи контрабандистів:

1. «Ділки» – часто є організаторами або активними учасниками злочинних груп. Більшість із цих людей має вищу освіту, добре розбирається у фінансово-господарських питаннях, у тому числі й у сфері зовнішньоекономічної діяльності, детально знає митне законодавство. У той же час вони схильні до різноманітних афер і мають яскраво виражені негативні настанови.

2. Особи, що стали контрабандистами переважно не через свої окремі негативні риси, а під впливом неблагополучного збігу обставин, унаслідок злочинного тиску, погроз, уживання наркотиків, чинять контрабанду звичайно поодиночі. Це так звана «побутова контрабанда». Такі люди впевнено поведуться на першому допиті і, звичайно, найбільш схильні давати правдиві показання.

Знання перелічених типів злочинців, їхніх особистісних особливостей та корисливих мотивів і мети контрабандної діяльності, уміле виявлення цих даних у процесі дізнання є дуже важливим для з'ясування можливих способів контрабанди, виявлення осіб, причетних до неї, та їхньої ролі в учиненні даного злочину. З урахуванням цих даних обираються тактичні прийоми і методи розслідування контрабанди.

Таким чином, у випадках, якщо є достатні дані, що вказують на ознаки вчинення контрабанди, передбаченої статтею 201 або 305 КК України, митні органи вправі порушувати кримінальні справи і провадити дізнання шляхом здійснення необхідного комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Докладніше про це йдеться у наступних розділах цього посібника.

5.3. Основні умови успішного розкриття й розслідування контрабанди

Після порушення кримінальної справи про контрабанду успіх її розслідування набагато залежить від організації початкових заходів щодо збирання інформації та отримання документів, які підтверджують протиправну діяльність і в подальшому можуть стати доказами у справі.

Контрабанда як злочин носить міждержавний характер, і для повного встановлення та процесуального оформлення всіх обставин тривалого злочину необхідне опрацювання великого обсягу матеріалів, які є на внутрішній та прикордонній митницях. З метою перевірки справжності зазначених документів необхідно направити запит до митних органів

інших держав, що, в свою чергу, потребує значного часу, а також значних коштів для оплати роботи спеціалістів.

Ефективність розслідування контрабанди можлива за умови проведення оперативно-розшукових заходів, які на даний час митні органи здійснювати не мають права. Це призводить до того, що на початковій стадії розслідування дізнавач втрачає необхідні докази. Ось чому питання про утворення в структурі митних органів спецпідрозділів для здійснення ними оперативно-розшукової діяльності потребує негайного розв'язання.

Окрім цього, під час митних розслідувань виникає необхідність у проведенні криміналістичних досліджень підроблених документів, а оскільки з таких питань доводиться звертатись до експертно-криміналістичних підрозділів МВС, СБУ чи Міністерства юстиції України, цей процес затягується на тривалий час і не дає можливості оперативного прийняття рішення про порушення кримінальної справи.

Аналіз поставлених перед правоохоронними органами України завдань щодо рішучого посилення боротьби зі злочинністю, насамперед із її організованими формами, а також вивчення накопиченого позитивного досвіду слідчої й оперативно-розшукової роботи у справах про контрабанду дозволяють виділити такі основні умови, що забезпечують (зрозуміло, у разі найсуворішого дотримання законності, сумлінного та ініціативного ставлення суб'єктів розслідування до виконання посадових обов'язків) реальну можливість успішно розкривати і розслідувати факти контрабанди.

Вихідним пунктом успішного розслідування і вирішальною передумовою підвищення розкриття й ефективності розслідування контрабанди є своєчасне і правильне реагування на кожне повідомлення про вчинення контрабанди. Цілком очевидно, що чим менше часу пройде з моменту вчинення контрабанди до порушення кримінальної справи і початку розслідування, тим більше реальних можливостей для розкриття цього злочину по "гарячих слідах".

Проте, незважаючи на очевидність цієї основної умови, з боку інспекторів митниць, дізнавачів і слідчих припускається ще дуже багато фактів тяганини і безвідповідальності під час розгляду заяв про контрабанду. Проведене дослідження показує, що нерідко передбачені законом (ч. 2 ст. 97 КПК України) заходи вживалися лише через добу після того, як про контрабанду стало відомо дізнавачеві. Більшість кримінальних справ даної категорії порушується лише після виконання певних перевірних або слідчих дій (огляду місця події, дониту свідків, призначення криміналістичної експертизи та ін.), хоча у більшості випадків у проведенні будь-яких перевірок потреби не було.

Подібна практика начебто і не суперечить чинному закону²¹⁰, але стосовно фактів контрабанди, на нашу думку, неприпустима, тому що будь-яке затягування з порушенням кримінальної справи перешкоджає своєчасному, оперативному реагуванню на відповідні повідомлення, а затримка в здійсненні невідкладних слідчих і оперативно-розшукових заходів знижує можливість і ефективність одержання доказової та орієнтовної інформації, котра як виявляється, так і безповоротно втрачається саме на початковому етапі розслідування контрабанди. Ясно, що практика вичікування, тяганини і байдужого протягом трьох діб накопичення матеріалів для порушення кримінальної справи по суті сприяє безкарному продовженню злочинної діяльності винних.

Слід підкреслити, що кримінально-процесуальний закон не вимагає від слідчого або особи, що здійснює дізнання, порушення кримінальної справи тільки у тих випадках, коли факт контрабанди безперечно встановлений, тому що це є завданням майбутнього дізнання і досудового слідства в справі. Важливо виявити не факт, а достатньо даних, що вказують на наявність ознак, які свідчать про незаконне переміщення товарів через митний кордон (ч. 2 ст. 94 КПК, ст. 201 чи 305 КК України) і відсутність обетавин, що виключають порушення кримінальної справи (ст. 6 КПК України).

Другою обов'язковою умовою успішного розкриття і розслідування контрабанди є *невідкладне і кваліфіковане проведення початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів*. До них, звичайно, належать: затримання, освідування, особистий обшук і допит підозрюваного, допит свідків-очевидців, огляд місця події та ін. Вичерпний перелік початкових слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів для всіх випадків рекомендувати неможливо, тому що вибір їх визначається винятково сформованою на початок розслідування слідчою ситуацією у справі. Важливо, щоб ці дії дізнавача (слідчого) й оперативного співробітника проводилися швидко і кваліфіковано.

Невідкладний огляд місця події і предметів контрабанди, оптимальний вибір і зміла реалізація названих дій створюють можливість уже на початку розслідування виявити дані щодо характеру предметів контрабанди та їх визначальних ознак щодо осіб, причетних до безхазайної контрабанди, зібрати вихідні дані про спосіб її вчинення і на основі зібраного фактичного матеріалу (доказової та орієнтовної інформації)

---

²¹⁰ Відповідно до коментарів ст. 95 УПК України не можуть бути приводом для порушення кримінальної справи повідомлення про злочин, зроблені по телефону, навіть якщо особа назвала себе, тому що відповідно до ч.1 ст. 95 усні заяви і повідомлення повинні бути внесені до протоколу, котрий підписується заявником і посадовою особою, що прийняла заяву.

сформувати словесну модель імовірного злочинця, встановити і затримати винного.

Очевидно, що навіть незначне зволікання або незадовільна організація початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів можуть спричинити зворотні наслідки. Проте аналіз слідчої практики у справах про контрабанду показує, що нерідко ще трапляється і невчасний виїзд на місце вчинення контрабанди, і формальне проведення названих заходів, і локальний (у рамках одного адміністративного району) характер пошукової роботи з установлення винних у контрабанді, і розрахунок на застарілу схему доказування, засновану на відвертих показаннях (затримання підозрюваного, визнання провини, арешт), що у сучасних умовах не спрацьовує, оскільки на початковій стадії розслідування адвокат підозрюваного (обвинувачуваного) констатує й уміло використовує в інтересах останнього найменші промахи досудового слідства у кримінальній справі.

Тому вирішальне значення для розкриття контрабанди має оперативність, тобто уміння йти по «гарячих» слідах, напористість, швидке і, водночас, якісне проведення невідкладних слідчих дій і заходів оперативно-розшукового характеру відразу ж після одержання повідомлення про контрабанду.

Процес революційного відновлення суспільства, прийняте рішення дати рішучу відсіч злочинному світу створюють для правоохоронних органів сприятливу обстановку для розв'язання даного загальнодержавного завдання. Цьому значною мірою сприяють вжиті останнім часом заходи, спрямовані на проведення серйозних організаційних і функціональних реформ у системі Держмитслужби України, кардинальне технічне переозброєння, збільшення штатної чисельності дізнавачів при одночасному підвищенні посадових окладів і посиленні правової захищеності. Зрештою, проводиться велика робота з перегляду чинного митного, кримінального і кримінально-процесуального законодавства.

Проте успішна боротьба зі злочинністю, як і раніше, багато в чому залежить від того, наскільки швидко черговою частиною митниці будуть уведені в дію (у разі одержання повідомлення про контрабанду) відповідні сили і засоби митних органів, наскільки ефективно об'єднані зусилля співробітників відділів боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, науково-дослідних і експертно-криміналістичних центрів, оперативних, слідчих та інших служб відповідних правоохоронних органів для розкриття злочину по «гарячих» слідах, наскільки злагоджено і чітко координується слідча й оперативно-розшукова діяльність щодо розшуку осіб, причетних до контрабанди.

У зв'язку із цим важливою умовою успішного розкриття і розсліду-

вання контрабанди є тісна взаємодія дівнавача (слідчого) у процесі роботи за кримінальною справою з іншими службами правоохоронних органів і активне використання допомоги з боку громадськості і засобів масової інформації. Необхідність такої взаємодії обумовлена, по-перше, спільністю поставленого завдання щодо рішучого посилення боротьби зі злочинністю, від розв'язання якого ніхто не повинен стояти осторонь; по-друге, тим, що дівнавач (слідчий), оперативний оперуповноважений, експерт-криміналіст, представники інших підрозділів правоохоронних органів мають у своєму розпорядженні різноманітні засоби і методи діяльності, використання яких у єдиному комплексі взаємозалежних і доповнюючих один одного цілеспрямованих заходів дозволяє забезпечити більш ефективний і високий рівень розкриття контрабанди.

Вивчення матеріалів слідчої практики зі справ про контрабанду дозволяє дійти висновку, що взаємодія дівнавача (слідчого) з іншими службами починається, як правило, з моменту огляду місця події або оцінювання первинних матеріалів під час вирішення питання щодо порушення кримінальної справи. Саме на цій стадії припускаються серйозних недоглядів, які утрудняють розкриття і розслідування цих злочинів. Виражаються вони, звичайно, в неузгодженості планування слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, відсутності невинного обміну інформацією, спільного обговорення ситуацій і пошуку правильного рішення. Незадовільне оперативне забезпечення процесу дівнання й розслідування, слабка участь у розкритті контрабанди співробітників інших служб не дозволяють досягнути більш ефективних результатів.

Практика останніх років свідчить, що найкращою формою взаємодії дівнавача (слідчого) з оперативними службами є виділення конкретного оперуповноваженого для постійної допомоги дівнавачу впродовж усієї роботи за кримінальною справою. Це звільняє слідчого від необхідності писати окремі доручення, тому що кращою формою взаємодії є добре налагоджений контакт, безпосереднє і постійне спілкування дівнавача з представниками інших зацікавлених служб. Тому таку форму співробітництва дівнавачів та інших служб у справах про контрабанду потрібно всебічно розвивати.

Проте в теперішніх умовах, коли контрабандний промисел одержав найбільше поширення серед підпільного бізнесу, набув міжнародного характеру, а митниці продовжують боротися з ним поодиноці на суворо обмеженій території своєї дислокації, очевидно, що потрібні нові і більш ефективні форми взаємодії зацікавлених служб у боротьбі з контрабандою.

На нашу думку, якісно новий рівень розкриття і розслідування цих

злочинів багато в чому залежить від повсюдного створення цілісної системи мобільних спеціалізованих слідчо-оперативних груп у масштабі митниці і регіональної митниці в цілому, до складу яких повинні увійти представники різноманітних служб правоохоронних органів. Ці підрозділи повинні бути своєрідними центрами одержання всієї інформації про факти учинення контрабанди і прийняття відповідних рішень у їх швидкому і кваліфікованому розслідуванні. Зрозуміло, вони повинні бути оснащені новітньою електронно-обчислювальною, оперативною і криміналістичною технікою, у тому числі відео- і звукозаписувальною апаратурою, телетайпами, засобами радіозв'язку, автотранспортом і т. ін.

Постійне удосконалювання фахової майстерності членів цих підрозділів шляхом навчання за тематикою, що враховує конкретні позитивні й негативні приклади із практики розкриття і розслідування контрабанди, розробка типового плану комплексної операції «Контрабанда» після одержання повідомлення про контрабанду, а також алгоритмічний підхід до розслідування цих злочинів шляхом формалізації й автоматизації необхідних операцій – ті передумови успіху, що, поряд із профілактичними заходами, ми повинні протиставити контрабандистам.

Уміле поєднання фахової майстерності дізнавача з життєвим досвідом працівників громадськості прикордонних зон, гарним знанням ними людей і місцевих умов дає можливість цілеспрямовано й ефективно проводити слідчі дії з установлення і викриття осіб, причетних до контрабанди. При цьому участь громадськості в розкритті, розслідуванні і попередженні контрабанди набагато збільшує сили митних органів, на котрі покладене безпосереднє вирішення цього завдання, і одночасно є важливою формою зв'язку трудящих мас із діяльністю органів державної влади, допомагає їм спостерігати Закон у дії, виховує повагу до нього та непримиренне ставлення до правопорушень. Як відомо, важливу роль у цьому відіграють засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення), звертання до яких у разі необхідності дозволяє більш результативно здійснювати розкриття “безхазяйної” контрабанди, розшук злочинців, які переховуються від слідства. Крім того, створення при регіональних митницях центрів зв'язку із громадськістю, регулярні публікації відомостей щодо фактів учинення контрабанди дозволяють вести активну профілактичну роботу щодо усунення причин негативних проявів і обставин, які сприяють учиненню контрабанди.

Наступною важливою умовою успішності розкриття і розслідування контрабанди є *активне застосування сучасної оперативної, криміналістичної техніки й ефективних наукових методів розслідування*. Технічна озброєність дізнавача й оперативного співробітника, помножена на їхню фахову майстерність, значно розширює можливості дізнання, забезпечує

успішне виявлення, фіксацію, вилучення і зберігання різноманітних матеріальних та ідеальних слідів, що відіграють вирішальну роль у встановленні і викритті злочинців. Іншими словами, сучасний дізнавач повинен уміти працювати не тільки з живими, але й «німими» свідками злочину, тобто слідами у вигляді відображень, речовин і предметів.

Незважаючи на те, що останнім часом почався процес відновлення й озброєння органів дізнання (досудового слідства) сучасною вітчизняною та імпортною оперативною і криміналістичною технікою, проте у технічному оснащенні органи дізнання (досудового слідства) поки що відстають від західних колег. Тому завдання полягає не тільки в тому, щоб винаходити будь-які нові технічні засоби і методи боротьби з контрабандою, але щоб уже відомі, апробовані на практиці засоби застосовувати у всьому обсязі й на високому фаховому рівні.

На жаль, у деяких підрозділах, де особливо помітним є поповнення співробітників, які не мають фахової освіти, подібні засоби застосовуються далеко не завжди, штатні співробітники слабо знають можливості оперативної і криміналістичної техніки, що знаходиться в їхньому розпорядженні, не в повному обсязі освоюють їхнє застосування. Тому сьогодні мало говорити про те, що ігнорування в дізнавачській роботі техніко-криміналістичних засобів призводить до втрати дуже важливої доказової та орієнтовної інформації, що вкрай утруднює розкриття і розслідування контрабанди. Подібні факти необхідно розцінювати як службову недбалість із відповідними висновками стосовно осіб, що її допустилися.

Ефективне планування й організація роботи дізнавача у кожній кримінальній справі – також одна з невідмінних умов успішного розслідування контрабанди. Планування будь-якої діяльності, у тому числі діяльності дізнавача, створює раціональний режим усього трудового процесу, тому що дозволяє на основі оцінки наявної інформації визначити найбільш короткі шляхи, ефективні засоби і методи досягнення найкращих результатів, обрати логічну послідовність проведення слідчих дій та інших заходів, дає можливість на будь-якій стадії роботи наочно бачити й оцінювати за часом (дефіцит якого постійно відчуває кожний дізнавач) кількісні та якісні результати провадження у кримінальній справі, виявити прогалини, хиби і своєчасно їх усунути. Зрештою, планування дисциплінує дізнавача і служить прекрасним засобом не тільки самоконтролю, але й нагляду за його роботою з боку керівника підрозділу і прокурора, що здійснює нагляд за законністю в конкретному правоохоронному органі.

При інтерв'юванні дізнавачів іноді доводилося чути, що планування займає багато часу, тому і погано впроваджується. Дійсно, планування, наприклад, за однією, навіть не дуже складною кримінальною спра-

вою займає в середньому 1,5–2 години. Але ці витрати, як показують численні спостереження, із лихвою окупаються за рахунок економії часу в ході розслідування, яка утворюється завдяки вмілому плануванню своєї роботи, що збільшує продуктивність праці на 30–40%.

Практична користь перерахованих вище переваг ще раз підтверджує необхідність систематичного впровадження і постійного удосконалювання форм і методів планування слідчої діяльності у справах про контрабанду. Являючи собою складну розумову роботу, планування розслідування у конкретній справі повинно супроводжувати цей процес від початку й до його закінчення. При цьому, як показують спостереження й особистий досвід роботи, каменем спотикання стає організаційний і технічний бік цієї справи.

Коли саме слід складати план розслідування у кримінальній справі, порушеній за фактом контрабанди? Вирішення цього питання має дуже важливе значення і найчастіше обумовлює успіх розслідування. Справа в тому, що передчасне складання плану може призвести до визначення неправильних напрямків розслідування, проведення зайвих і передчасних заходів. З іншого боку, затримка зі складанням плану спричиняє до безсистемності у розслідуванні, нераціональної витрати часу і, як наслідок цього, до невстановлення у справі важливих доказів, які в ході подальшого розслідування встановити не вдасться.

Тому до складання плану слід приступати тоді, коли можна буде хоча б орієнтовно намітити основні напрямки, за якими буде розвиватися розслідування, тобто як тільки будуть зібрані дані, достатні для розробки однієї або декількох версій. Такі дані, як правило, є в кримінальній справі про контрабанду, що надійшла з органу дізнання. План розслідування рекомендується складати після проведення початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Хоча, висловлюючись за технічну реалізацію плану після невідкладних початкових слідчих дій, ми зовсім не виключаємо необхідності уявного висування версій, узгодженої і цілеспрямованої їхньої перевірки відразу ж після виявлення контрабанди. Щоб повніше й ефективніше використовувати всі сили і засоби, швидко і цілеспрямовано провести початкові заходи щодо розкриття контрабанди, необхідний не великий план розслідування, а попередні позначки.

Так, наприклад, планомірності й цілеспрямованості роботи дізнавача на початковому етапі розслідування значною мірою сприяють типові програми діяльності слідчо-оперативних груп на місці події, що застосовуються в деяких митницях. Оформлені у вигляді спеціальних карток, ці документи містять конкретний перелік невідкладних дій кожного з учасників слідчо-оперативної групи у разі одержання сигналу про вчинення контрабанди.

Плануючи розслідування, висувають загальні та окремі версії. Зокрема, на початковому етапі висувають такі *загальні версії*:

- вчинено кримінально-караний злочин – контрабанду;
- вчинено порушення митних правил;
- мали місце підготовчі дії до вчинення іншого злочину: терористичного акту, диверсії тощо (у разі контрабанди зброї, боєприпасів, вибухівок і т. ін.).

Поряд із загальними, висуваються *окремі версії* щодо:

- осіб, які займаються контрабандною діяльністю;
- способу контрабанди;
- місця придбання, зберігання, переміщення, збуту контрабанди;
- кількості епізодів контрабандної діяльності та ін.

Якщо затримання контрабандиста відбулося в момент перетинання кордону, висуваються версії про багаторазове переміщення ним предметів контрабанди, про вчинення ним інших злочинів (розкрадань тощо).

У випадках контрабанди зброї, вибухових речовин, наркотиків висуваються версії щодо особи (осіб), причетної до контрабанди, її місцеперебування, про час та інші обставини вкладання контрабанди у схованку.

План розслідування складається за кожною справою. У нього включаються як слідчі дії, так і оперативно-розшукові заходи. Якщо працює група, то складається *загальний план* і *плани розслідування окремих епізодів* (або злочинної діяльності конкретних осіб). Поряд із зазначеними, розробляються й узгоджуються з керівником або штабом *щотижневі і щоденні плани*.

Керівник групи (штабу) регулює обмін одержуваної інформації, організує поточний контроль за роботою включених у групу співробітників, проводить підсумкові щотижневі або щоденні наради.

Велике значення має організація взаємодії з оперативно-технічними підрозділами, з іншими міністерствами і відомствами, установами (ДМСУ, СБУ, ДПАУ, МВС України, банки та ін.). Її необхідність об'єктивно обумовлена механізмом учинення контрабанди: підготування і збут контрабандних товарів здійснюються на території обслуговування органів внутрішніх справ; контрабанда переміщується через державний і митний кордони, де найчастіше здійснюється затримання контрабандистів з речовими доказами, проводяться контрольовані поставки та інші оперативно-розшукові та організаційні заходи.

У зв'язку з тим, що контрабанда зачіпає інтереси різних держав, велике значення має взаємодія з представниками відповідних служб і органів іноземних держав та Інтерполом. Зв'язок із ним організується через Національне бюро Інтерполу в Україні.

У ході подальшої роботи в кримінальній справі значення плануван-

ня як методу організованого ведення дізнання і досудового слідства значно зростає, а ефективність і змістовний бік планування багато в чому обумовлені сформованою у справі слідчою ситуацією, її оцінкою і слушністю прийнятого дізнавачем рішення.

Розгляду цих питань і присвячено подальше викладення.

5.4. Типові слідчі ситуації та відповідні ним комплекси початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів у справах про контрабанду

Як відомо, починаючи з моменту надходження повідомлення про вчинення контрабанди і до завершення досудового слідства за порушеною у цьому зв'язку кримінальною справою, у ході розслідування складаються різноманітні за складністю фактичні положення, котрі постійно змінюють один одного, показуючи всі особливості слідчої обстановки у справі на будь-якому його етапі або окремому взятому тимчасовому моменті. Ця обстановка, в якій протікає розслідування, одержала в криміналістичній науці загально визнаної назви *слідчої ситуації*²¹¹. При цьому ситуації, котрі закономірно повторюються на тих чи інших етапах розслідування аналогічних злочинів, є типовими.

За своїм змістом слідчі ситуації можуть бути самими різноманітними²¹², що обумовлює і відповідні варіанти тактичних рішень дізнавача під час визначення основних напрямків розслідування, вибір комплексу і черговості провадження початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, форми взаємодії з оперативними службами митних та інших правоохоронних органів, громадськістю тощо. Знання типових слідчих ситуацій дозволяє дізнавачу та оперативному робітнику визначити конкретні тактичні завдання на даний момент розслідування у справі і приймати відповідні тактично правильні рішення.

Аналіз слідчої практики у справах про контрабанду показує, що на початковому етапі розслідування цих злочинів утворюються різноманітні за своїм змістом слідчі ситуації. Їх класифікацію можна провести за різними підставами, наприклад, за місцем і способом учинення контрабанди;

²¹¹ Щодо поняття, структурних компонентів і видів слідчих ситуацій більш докладно див.: *Белкин Р.С.* Криміналістика: проблеми, тенденції, перспективи. От теории – к практике. – М., 1988. – С. 88-98.

²¹² Розмаїття слідчих ситуацій доцільно розглядати у взаємозв'язку з таким кримінально-правовим поняттям, як склад злочину, чотиричленна формула котрого (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) широко відома практичним співробітникам органів розслідування.

кількістю осіб, причетних до вчиненого злочину; характером безпосереднього предмета контрабанди; тривалістю часу, який минув від моменту вчинення злочину до надходження повідомлення до органу дізнання та ін. Однак перевагу, на наш погляд, слід віддати тій підставі для класифікації слідчих ситуацій, яка визначає ступінь так званої очевидності вчинення контрабанди. Вона може виражатися в наявності вичерпної, часткової або вкрай обмеженої інформації щодо суб'єкта контрабанди²¹³.

За ступенем очевидності найбільш типовими для справ про контрабанду є ситуації, коли в розпорядженні органу дізнання є достатньо даних про те, що:

1. Співробітниками митниці, які здійснюють митний контроль, з речовими доказами затримано особу, яка вчинила контрабанду або замах на неї, а також вилучено предмет контрабанди;

2. Факт контрабанди і особа, причетна до її вчинення, відомі. Однак цю особу поки ще не затримано (її місцеперебування невідомо або вона перебуває за межами України);

3. Факт контрабанди не викликає сумніву, однак інформація щодо суб'єкта злочину вкрай обмежена (цю ситуацію складають факти виявлення так званої "безхазяйної" контрабанди)²¹⁴.

У вищезазначених різноманітних за змістом слідчих ситуаціях важливо вирішити два основні завдання: які саме початкові слідчі дії є невідкладними та у якому порядку необхідно їх виконувати. У неправильному розв'язанні цих, можна сказати, визначальних для подальшого ходу розслідування питань криється одна з основних причин незадовільного стану розкриття особливо "безхазяйної" контрабанди. Практика

---

²¹³ Аналогічного підходу дотримується переважна більшість авторів, науково-методичні праці котрих присвячені питанням розслідування контрабанди (див. наприклад: *Диканова Т.П., Осипов В.Е.* Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием «грязных» денег: Методическое пособие. - М., 2000; *Постика И.В.* Проведение дознания по делам о контрабанде, совершенной с участием представителей предпринимательских структур. - Одесса, 1998. - 80 с.; *Расследование контрабанды.* Руководство для следователей - М., 1997. - С. 535-547; *Расследование контрабанды:* Практическое пособие / Под ред. докт. юрид. наук, профессора К.Ф. Скворцова. - М., 1999. - 208 с.; *Криминалистика.* Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. В.Ю. Шепитько. - Х., 2001. - С. 486; *Криминалистика: Учебник* / Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархануло. - СПб., 2001. - С. 780.

²¹⁴ Ми унікаємо виразу «дані щодо суб'єкта злочину відсутні», котре часто зустрічається на практиці та у спеціальній літературі (див., напр.: Радянська криміналістика. Методика розслідування окремих видів злочинів. - К., 1988. - С. 210; та ін.), тому що випадків, коли дані про суб'єкта злочину немає зовсім, фактично не може бути. Якщо розуміти під цими даними обов'язково його прізвище, а будь-які дані - як матеріальні, так і ідеальні, то вони обов'язково є в кожному випадку (приміром, захові сліди контрабандиста). Питання полягає лише в тім, що не кожний слідчий може їх виявити і правильно оцінити.

свідчить, що на етапі початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів більшість доказів як виявляються, так і безповоротно втрачаються. Тому кожній із названих типових слідчих ситуацій властивий суворо визначений алгоритм (комплекс і черговість) виконання початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Перша слідча ситуація, коли повідомлення про контрабанду надходить у момент її вчинення або у зв'язку із затриманням підозрюваного з речовими доказами, є найсприятливішою для початкового етапу розслідування, тому що характеризується досить повною інформацією як щодо факту контрабанди, так і особи, причетної до злочину. Як правило, це ті випадки, коли інформування співробітників митниці або військовослужбовців прикордонних військ щодо факту контрабанди або замаху на неї здійснюється за допомогою влаштованих у пункті пропуску через державний кордон детекторів і засобів сигналізації, котрі забезпечують надійну фіксацію і передачу сигналу про переміщення через митний кордон зброї чи наркотичних засобів. Іноді про факт незаконного переміщення контрабанди поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю сповіщають громадяни – очевидці злочину, завдяки чому контрабандист затримується з речовими доказами.

До подібних ситуацій слід віднести випадки безпосереднього виявлення працівниками митниці чи прикордонної охорони під час провадження митного контролю предметів, які за своїм найменуванням, кількістю, вартістю чи способом переміщення та приховування від митного контролю вказують на ознаки контрабанди. Вихідним матеріалом для дізнавача в цьому випадку служить укладений інспектором митниці протокол про порушення конкретною особою правил переміщення через митний кордон предметів, які підпадають під ознаки контрабанди.

Якщо ознаки контрабанди встановлюються під час проходження конкретною особою митного чи прикордонного контролю або в процесі здійснення адміністративного провадження у справі про порушення митних правил, або під час її розгляду, то митний орган порушує кримінальну справу і здійснює за нею дізнання. Порушення кримінальної справи може відбутися і внаслідок (або як спосіб) реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності органів СБУ чи МВС України. Оперативні матеріали містять майже вичерпні дані щодо особи контрабандиста, його зв'язків, документальне підтвердження контрабандної діяльності щодо підготування, вчинення і приховування злочину (-нів). Як правило, реалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності завершується затриманням контрабандиста «на гарячому». Згідно зі статтею 101 Митного кодексу України, нерідко при цьому використовується так звана контрольована поставка товарів, зокрема: наркотичних засобів і

психотропних речовин; предметів, що є зняттям або засобом учинення злочинів, або інших предметів. У процесі розслідування доводяться факти відомої злочинної діяльності, з'ясовуються й невідомі епізоди, уточнюється коло фігурантів, обсяг контрабанди і т. ін.

Зрештою, трапляються випадки установлення факту вчинення контрабанди конкретною особою в процесі розслідування кримінальної справи, порушеної за іншою статтею КК України. У такому разі кримінальні справи про контрабанду можуть виділятися в самостійне провадження. За наявності підстав, зазначених у ст. 94 КПК України, матеріали, в яких убачаються ознаки контрабанди та інших злочинів, можуть бути спрямовані дізнавачем до відповідних слідчих органів (ст. 112 КПК України) і без провадження за ними дізнання.

На перший погляд, у разі затримання контрабандиста з речовими доказами, його викриття не викликає особливих труднощів. Затримана особа, як правило, зізнається в учиненні контрабанди, бо її викривають наявні речові докази і показання свідків – очевидців злочину. Проте для розв'язання даної ситуації на практиці нема будь-якої стабільної черговості у провадженні початкових слідчих дій: в одних випадках відразу ж після затримання контрабандиста провадиться допит підозрюваного і свідків, потім огляд місця події; в інших – спочатку огляд місця події, потім допит підозрюваного і свідків; у третіх – допит підозрюваного, огляд місця події, а вже потім – допит свідків.

А втім, у жодній із трьох наведених варіацій не дотримана найбільш доцільна, на наш погляд, логічна черговість провадження невідкладних слідчих дій. І справа не в тому, що вони варіюються по-різному. Правильне розуміння ситуаційного підходу в розслідуванні передбачає такий порядок слідчих дій, в якому провадження кожної наступної слідчої дії повинно ґрунтуватися на результатах попередньої.

Оскільки затримання підозрюваного в контрабанді є лише початком справи, і недотримання логічної послідовності дій слідчого може істотно ускладнити майбутнє розслідування, після порушення кримінальної справи або прийняття її до провадження у даній ситуації найбільш доцільним, на нашу думку, є такий алгоритм невідкладних слідчих дій: затримання підозрюваної особи; огляд місця події (місця затримання контрабандиста), у тому числі засобів і пристроїв для переміщення контрабанди; особистий обшук і освідування контрабандиста; огляд одягу, взуття, вилучених у нього предметів контрабанди, а також документів, використаних для її прикриття; допит затриманого контрабандиста як підозрюваного в учиненні злочину. Зволікання з цими діями є неприпустимим, оскільки це може негативно позначитися на цілості предметів контрабанди (від них, як від серйозних доказів, підозрювана

особа намагається позбутися вже в момент реальної небезпеки затримання) та інших слідів на тілі й одязі затриманої особи. Невідкладність же допиту підозрюваного обумовлена тим, що будучи затриманим з речовими доказами він повинен якимось чином пояснити їх, не будучи психологічно готовим продумати хибну лінію своїх показань до кінця, він змушений розповісти правду. Проте слід мати на увазі, що допитувати без наявності хоча б мінімуму доказів, сподіваючись на те, що підозрювана особа сама все розповість, – значить свідомо припускатися помилки.

Після цього слід допитати свідків-очевидців (як правило, ними є особи, які повідомили про контрабанду чи брали участь у затриманні підозрюваного), чиї показання мають невідкладний характер; пред'явити свідкам для виїзнення предмети контрабанди, а за необхідності й підозрювану особу; здійснити обшук або виїмку за місцем проживання чи роботи підозрюваного та інших осіб, у яких можуть знаходитися предмети контрабанди, інші речі і документи, що можуть мати значення для справи; накласти арешт на майно, грошові вклади та інші цінні папери з метою забезпечення можливої за вироком суду конфіскації; провести виїмку (витребування) предметів і документів у відповідних установах, організаціях, підприємствах, фірмах, компаніях, спільних товариствах; накласти арешт на поштово-телеграфну кореспонденцію та її виїмку. Може виникнути необхідність у знятті інформації з каналів зв'язку підозрюваної особи; проведенні очних ставок між свідками і підозрюваним (ними), призначенні експертиз, ревізій і документальних перевірок; провадженні відтворення обстановки й обставин події. Ці дії дозволяють одержати важливу доказову інформацію щодо обставин вчинення контрабанди і кола осіб, причетних до розслідуваного злочину.

До невідкладних організаційних заходів можна віднести: інформування керівництва регіональної митниці та Управління по організації боротьби з контрабандою і ПМП щодо факту вчинення контрабанди і порушення кримінальної справи; перевірка контрабандиста за обліком МВС України і Інтерполу; витребування характеристики на затриману особу та ін.

На початковому етапі розслідування в аналізованій ситуації вирішуються такі завдання: встановлення невідомої слідству стадії підготовки злочину; закріплення наявних матеріалів, їхнє уточнення, доповнення, деталізація; доведення винуватості підозрюваного, мотивів і цілей злочину. Виходячи з виду контрабанди і способу її вчинення, ці завдання конкретизують на основі аналізу й оцінки тих фактів і обставин, інформація про котрі міститься в матеріалах справи. У випадках, коли стосовно підозрюваної особи обирається запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, одним із найважливіших завдань є

запобігання її спробам ухилитися від дізнання (слідства) або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність (ст. 148 КПК України).

Основними завданнями розслідування у *другій типовій ситуації* є: встановлення місця перебування особи, що вчинила злочин; збір даних щодо її особистості, родинних та інших зв'язків; установлення невідомої дізнавачеві стадії підготування до злочину та інших обставин об'єктивної сторони злочину; виявлення співучасників і свідків злочину; фіксація наявних і одержання додаткових доказів злочинної діяльності особи, що переховується; доведення винуватості підозрюваного, мотивів і цілей учинення злочину; встановлення обставин, за яких особа, що учинила злочин, зникла зі свого місця проживання (або опинилася за кордоном), а також причин і умов, що сприяли учиненню злочину.

Висунення окремих версій обумовлене названими вище завданнями розслідування і стосується невідомих обставин об'єктивної сторони злочину, можливих співучасників, обставин, за яких особа зникла з місця події чи з місця проживання, мотивів і цілей злочину та ін.

У подібних ситуаціях інформація щодо особи, яка учинила злочин, може бути різноманітною. Проте у будь-якому випадку дізнавач має можливість під час планування хоча б у загальних рисах врахувати особливості особистості підозрюваного (український громадянин або іноземець, його вік, професія тощо).

Планування розслідування контрабанди стосовно особи, яка перебуває за кордоном, має певні особливості, котрі впливають із необхідності взаємодії українських дізнавачів з їхніми закордонними колегами.

Дізнавач в умовах аналізованої типової слідчої ситуації робить усе можливе без участі особи, що вчинила злочин, слідчі та інші дії: огляд місця події, предметів контрабанди та інших речових доказів; допит свідків (а також співучасників, якщо такі є й не сховалися від дізнання); обшуки за місцем роботи і проживання та в інших місцях, де можуть знаходитися речові докази і сама особа, що переховується; виїмки документів і предметів, необхідних для встановлення істини у справі; призначення експертиз; пред'явлення для впізнання фотографії особи, що сховалася, а також предметів контрабанди і транспортних засобів; накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та її виїмку.

Важливим джерелом інформації про місце перебування особи, що вчинила злочин, може бути місце події, оглядаючи яке старанно досліджують сліди відходу з нього злочинця. Під час провадження обшуків, виїмок, оглядів поштово-телеграфної кореспонденції, допитів свідків (особливо з числа рідних і близьких) слідчий повинен установити такі обставини: де і протягом якого часу мешкав, учився, працював, відпо-

чивав, лікувався, перебував у відрядженні, проходив військову службу чи відбував покарання розшукуваний; ознаки його зовнішності й особливі прикмети.

Цінна інформація щодо зв'язків розшукуваного та місця можливого його перебування може бути отримана завдяки огляду його щоденників, записних книжок, фотоальбомів, листів.

Здійснюючи обшуки у родичів і близьких зв'язків розшукуваного, крім названих вище документів, слід шукати талони і рахунки на міжнародні переговори, заготовлені до персилення речі та інші предмети, які можуть свідчити про підтримку ними стосунків із розшукуваною особою, а також звертати увагу на наявність особистих речей розшукуваного. Їхня відсутність під час повторного обшуку дає підставу для висунення версії про контакти з ним зазначених осіб.

Допитуючи свідків, необхідно одержати якомога повніші відомості щодо особистості розшукуваного, його одягу й речей, які були на ньому чи при ньому, документів і цінностей, що зникли разом із ним, стану його здоров'я, рис його характеру, звичок, схильностей та інших властивих йому особливостей, а також обставин, за яких він зник із постійного місця проживання, та іншу інформацію, що має розшуковий характер.

З метою виявлення розшукуваної особи дізнавач здійснює такі розшукові дії: дає пошукові доручення органам дізнання, залучає громадськість до участі в розшуку, розсилає запити до різноманітних відомств з метою виявлення місця знаходження фірми, що організувала переміщення предметів контрабанди, вивчає архівні матеріали аналогічних кримінальних справ, матеріали про відмову в порушенні кримінальної справи, справ про порушення митних правил (якщо ця особа раніше притягалася до відновидальності), орієнтує органи дізнання щодо місця можливої появи розшукуваної особи і т. ін.

У випадку невидачі особи, яка учинила злочин, країною, на території якої вона переховується, дізнання продовжується за відсутності особи, якщо це негативно не відіб'ється на всебічності, повноті й об'єктивності дослідження обставин справи. У протилежному випадку провадження у справі припиняється до врегулювання питання про видачу особи, що учинила злочин, в установленому порядку.

Щодо *третьої типової слідчої ситуації*, то на практиці трапляються випадки, коли власник виявленої контрабанди невідомий. Це буває під час огляду поїздів, морських суден, а іноді – літаків. Першочерговим завданням дізнання в такій ситуації є визначення характеру необхідної інформації, за допомогою якої можна встановити особу, що учинила злочин. Насамперед контрабандний багаж має бути старанно оглянутий із метою виявлення ознак, які свідчать про його приналежність конкре-

тній особі. Після цього необхідно вжити оперативних заходів щодо виявлення контрабандиста, наприклад, предмети контрабанди слід позначити люмінофором і встановити таємне спостереження за місцем приховування контрабанди, улаштувати засідку з метою затримання контрабандиста «на гарячому» та ін.

Якщо в результаті цих оперативних заходів виявити контрабандиста не вдалося, за наявності достатніх для того підстав порушується кримінальна справа і проводяться, в першу чергу, допити членів бригади залізничного потягу, екіпажу судна або літака. При цьому необхідно старанно відпрацювати версію щодо причетності до контрабанди саме цих осіб, серед котрих може бути і контрабандист. Ним може бути і пасажир транспортного засобу, тому в процесі допитів членів екіпажу треба з'ясувати, чи не привернув їхньої уваги хто-небудь із пасажирів незвичайним поведінням.

Практика свідчить, що факт виявлення “безхазяйної” контрабанди доцільно зберігати у таємниці і не проводити ніяких дій, що демаскують цю обставину, в таких ситуаціях:

- коли необхідно встановити не тільки перевізника контрабанди, але й одержувача, а також канал реалізації. Типова ситуація подібного роду може виникнути у разі контрабанди наркотиків або зброї. Оперативним шляхом можна простежити весь «ланцюжок» руху контрабанди: від перевізника й одержувача до збувальників;

- коли вантаж прямує транзитом через Україну, а митні органи, одержавши відповідне повідомлення, приймають рішення щодо захоплення одержувачів вантажу «на гарячому» в країні його призначення;

- коли існує обґрунтована підозра в причетності до контрабанди співробітників митниці або прикордонної охорони, і ця підозра перевіряється органами їхньої власної безпеки.

У процесі розслідування стосовно факту контрабанди орієнтуються на сусідні прикордонні переходи і митні пости. З'ясовується, чи не мали місця випадки контрабанди з боку тих самих осіб, які раніше притягалися до адміністративної відповідальності, в чому вони полягали, чи не мали характеру будь-яких підготовчих дій.

Під час виявлення “безхазяйної” контрабанди висуваються версії щодо кола осіб, причетних до контрабанди, місця їхнього перебування; мотивів і мети злочину, а також об'єктивної сторони злочину: джерел придбання предметів контрабанди, засобів переміщення та маскування, місця збереження і збуту, можливих співучасників; щодо вчинення інших злочинів, пов'язаних із контрабандою, наприклад, посадових злочинів, насамперед, хабарництва; наслідків злочину (як тих, що наступили, так і відвернених). Слідчі версії будуються на основі формування

дізнавачем можливої ретроспективної моделі злочину.

Конкретизуючи коло осіб, можливо, причетних до вчинення злочину, особливу увагу варто звернути на: 1) тих, що мають доступ або будь-яке інше відношення до контрабандної продукції (наприклад, до вибухових речовин, військової техніки, культурних цінностей тощо) і транспортних засобів, на котрих вона перевозилася, до інформації про специфіку діяльності митних чи інших контролюючих органів, знання котрої є необхідним для вчинення контрабанди того або іншого виду; 2) мають певні повноваження по службі, з використанням яких міг бути вчинений злочин, навичками (у разі виявлення контрабанди в спеціально виготовлених схованках або пристосуваннях для цих цілей інших предметів або транспортних засобів); 3) здатних мати пряму або непряму зацікавленість у вчиненні злочину та на інші категорії осіб.

Планування розслідування в умовах даної типової ситуації починається з моменту одержання повідомлення про виявлення контрабанди. Визначення необхідних для виявлення підозрюваного слідчих дій та інших заходів припускає проведення криміналістичного аналізу місця й обставин виявлення контрабанди, подій, що передували чи наступили за цим, дослідження самих предметів контрабанди. Необхідно також визначити місця можливого перебування матеріальних та інших слідів злочину, у тому числі й за межами місця події, а також коло осіб, які володіють або можуть володіти будь-якою інформацією, що стосується справи.

Інформаційною базою для слідчих версій і планування розслідування у справах, порушених за фактом виявлення ознак контрабанди, вчиненої невідомою особою, служать, насамперед, дані, отримані під час проведення таких слідчих дій: огляд місця виявлення предметів контрабанди, огляд предметів контрабанди, пакувальних матеріалів та інших об'єктів, у яких вони переміщувалися; допит свідків; виїмка та огляд супровідних документів на переміщуваний вантаж, у якому була виявлена "безхазайна" контрабанда; призначення експертизи і т. ін. Слідчі дії, спрямовані на виявлення та фіксацію даних щодо особи, причетної до контрабанди, повинні провадитися максимально оперативно.

З усіх невідкладних слідчих дій особливого значення в даній ситуації набувають огляд місця події та предметів контрабанди, оскільки інформація, отримана в результаті їхнього провадження, дозволяє висунути обгрунтовані слідчі версії, намітити доцільні шляхи їхньої перевірки, визначити коло осіб, серед яких треба шукати злочинця (злочинців).

Оглядаючи місце події, дізнавач повинен прагнути на основі вивчення матеріальних слідів злочину й особистості злочинця, а також предметів контрабанди відтворити якомога повну картину події, що від-

булася, отримати щоякнайбільше інформації щодо злочину та осіб, що його вчинили. З метою виявлення слідів, що відображають властивості особи злочинця, треба, використовуючи метод моделювання, побудувати логічні моделі: суб'єкта злочину, включаючи його навички й уміння, використані під час учинення контрабанди; його злочинної діяльності (послідовності дій), знарядь і засобів, що застосовувалися; механізму відображення слідів злочину. До огляду місця події та предметів контрабанди залучаються спеціалісти різноманітного профілю залежно від виду контрабанди і засобів її вчинення.

У випадках, коли після вчинення злочину пройшов нетривалий період часу, увагу, в першу чергу, потрібно звертати на сліди, що вказують на напрямок зникнення злочинця з місця вчинення злочину, тому що їхнє виявлення дозволяє невідкладно здійснити загороджувальні й пошукові заходи на шляху відходу злочинця з місця події.

Істотне значення для розкриття злочину мають своєчасні допити свідків (у т. ч. посадових осіб митниці та військовослужбовців прикордонних військ), які виявили “безхазяйну” контрабанду, із показань котрих необхідно одержати максимум інформації щодо відомих їм обставин, пов'язаних із злочинном. Залежно від виду контрабанди і засобів її вчинення свідки також можуть бути виявлені з числа осіб, які оформлювали митні та інші документи на контрабандний вантаж або вантаж, у якому була виявлена контрабанда, – вантажовідправники і вантажоодержувачі; з числа представників підприємств, організацій, фірм і компаній, що виробляють, розподіляють і поставляють продукцію, котра контрабандним шляхом переміщалася за кордон; з числа власників художніх та інших цінностей, які незаконно вивезені за кордон України; із числа інших категорій посадових осіб і громадян (іноді іноземців).

Допитуючи свідків, на початковому етапі розслідування слід одержати інформацію щодо ймовірного злочинця, його характеристику та індивідуалізуючі ознаки, які повинні негайно передаватися органам, які здійснюють розшук злочинців, а також відомості щодо можливих свідків контрабанди.

Успішному розслідуванню сприяє широке використання допомоги спеціалістів і експертів у пошуках додаткових слідів злочину, у дослідженні речових доказів, виявленні необхідної інформації. Така допомога набуває особливого значення для встановлення обставин контрабанди наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних, вибухових речовин і пристроїв, ядерної, хімічної, біологічної та інших видів зброї масового ураження, творів мистецтва, історичних та культурних цінностей.

Аналіз виявлених під час огляду місця події та предметів контраба-

нди слідів злочину, злочинця та іншої отриманої інформації дозволяє висунути додаткові пошукові версії та вести розслідування цілеспрямовано з метою встановлення злочинця і його наступного затримання.

Якщо в процесі розслідування особа, що вчинила злочин, буде встановлена, то третя типова слідча ситуація може трансформуватися в одну з різновидів другої, коли в розпорядженні дізнання є інформація про діяння, що містить ознаки контрабанди, і особу, причетну до її вчинення, проте місцезнаходження цієї особи невідоме або вона перебуває за межами України.

У практиці розслідування справ про контрабанду досить часто виникають ситуації, що об'єднують у різноманітні варіанти елементи двох або всіх трьох типових ситуацій, розглянутих вище, що позначається на напрямках розслідування, котрих може бути кілька. Так, наприклад, може бути встановлено, що злочинна діяльність затриманої особи включає й учинення злочину за кордоном (наприклад, перебуваючи у Туреччині, особа придбала наркотики, а потім ввезла їх на територію України, зберігала їх і т. ін.). При цьому потрібно мати на увазі, що, згідно з українським законодавством, іноземний громадянин несе відповідальність за злочин, учинений поза межами України, за Кримінальним кодексом України тільки у тому випадку, якщо це передбачено міжнародним договором (в аналізованому випадку такого договору між Україною і Туреччиною поки що немає).

Трапляються й такі ситуації, коли кримінальна справа порушується за результатами перевірки правоохоронними або контролюючими органами зовнішньоторговельної чи іншої фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій чи установ. Як правило, в матеріалах перевірки вже містяться вказівки на окремі епізоди контрабанди й осіб, причетних до неї. У процесі розслідування визначається весь обсяг злочинної діяльності, зв'язок контрабанди з іншими злочинами.

Отже, приймаючи рішення, дізнавач має виходити із конкретної ситуації, оцінюючи сукупність формуючих її чинників, розглядаючи рекомендації, що пропонуються для типових ситуацій, як можливі варіанти дій. На основі аналізу й оцінки конкретної ситуації дізнавач визначає напрямок розслідування, успіх якого залежить головним чином від використання даних оперативно-розшукової діяльності, належної організації та кваліфікованого провадження окремих слідчих дій.

Таким чином, наведений вище перелік окремих слідчих ситуацій та відповідних методичних схем щодо їх розв'язання є найтипівішим для кримінальних справ про контрабанду, хоча і не вичерпує всіх численних варіантів як ситуацій, що виникають у практиці розслідування цих злочинів, так і рекомендацій щодо їх розв'язання, бо ми розглядаємо діяль-

ність дізнавача як творчий процес.

5.5. Особливості тактики проведення початкових слідчих дій у справах про контрабанду

Як наголошувалося вище, після порушення кримінальної справи про контрабанду вирішальною умовою успішного розкриття й розслідування цього злочину є вмiла організація, невідкладне й кваліфіковане проведення початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Тактика провадження початкових слідчих дій у справах про контрабанду має свою специфіку. Насамперед це стосується затримання, особистого обшуку, допиту осіб, якими вчинено контрабанду, та ін.

Як зазначалося вище, серед осіб-контрабандистів трапляються як українські громадяни, так і громадяни закордонних держав та особи без громадянства. Зазначена обставина дуже істотно впливає на тактику проведення слідчих дій. У першу чергу це стосується слідчих дій за участі громадян іноземної держави, під час яких необхідно враховувати їхнє правове становище, наявність мовного бар'єру, особливості психології, а також короткочасність (у більшості випадків) перебування на території України. Основи правового статусу іноземців, що перебувають на нашій території, визначаються Конституцією України, яка містить норму прямої дії: «Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України» (ст.26).

Крім того, необхідно враховувати правові акти, що регулюють правове становище іноземних громадян, які перебувають на території України: Закон України «Про правовий статус іноземців» (3929-12); Закон України «Про туризм» (уведений у дію Постановою ВР № 325/95-ВР від 15.09.95 // ВВР.– 1995.– № 31.– Ст.242); інші акти законодавства України, а також чинні міжнародні договори та міжурядові угоди, у тому числі деякі акти колишнього СРСР, які, однак, діють лише у частині, що не суперечить законодавству України й укладеним нею міжнародним договорам (угодам).

У загальному законодавстві, що визначає статус іноземців, є особливості щодо громадян держав, що входять до СНД. Вони мають більшу свободу під час перетинання кордону України у зв'язку з їх «прозорістю». Ці особливості встановлюються угодами між державами – учасниками СНД.

Визначаючи правовий стан іноземних громадян, надзвичайно важливо знати, чи мають вони дипломатичний імунітет. Варто мати на увазі, що дипломатичною недоторканністю володіють усі співробітники дипломатичних представництв і повнолітні члени їхніх сімей.

Щодо права затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, і тримати їх у спеціально відведених для цього приміщеннях, співробітники органів дізнання повинні керуватися Законом України «Про попереднє ув'язнення» (ВВР.– 1993.– № 35.– Ст. 360. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 312-XIV (312-14) від 11.12.98 //ВВР.– 1999.– № 4.– Ст. 35). Стаття 6 цього Закону “Правове становище іноземних громадян і осіб без громадянства, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення” визначається законодавством України, що передбачає права і обов'язки цих осіб під час перебування їх на території України, з обмеженнями, які встановлені цим Законом і випливають з режиму тримання під вартою.

Затримання контрабандистів може проводитися гласно або конспіративно, якщо відомо або передбачається, що контрабандою займається організована група, і важливо, щоб співники до певного часу не дізналися про це. Незалежно від цього необхідно визначитися згодом із місцем проведення захоплення особи або осіб, що підлягають затриманню, комплектуванням групи захоплення, їхнім технічним оснащенням і озброєнням.

У зв'язку з тим, що затримання в більшості випадків доцільно проводити на “гарячому” під час перетинання або після перетинання митного кордону, час і місце затримання обумовлюються поведінкою контрабандистів. Так, якщо контрабанда переміщується поза межами пунктів митного контролю, темрява полегшує перетинання кордону, тому часто контрабандисти обирають нічний час, розраховуючи на втому співробітників митних і прикордонних служб.

Якщо порушенню кримінальної справи передувала оперативна перевірка, як правило, є інформація про час і місце перетинання кордону. Тому затримання контрабандиста здійснюється одразу ж після його встановлення. Проводити затримання треба несподівано для підозрюваного, швидко і рішуче для того, щоб не надати йому можливості непомітно позбавитися речей і документів, які свідчать про його причетність до контрабанди й виключають можливість його відмовлення від цих доказів.

Проте, плануючи затримання, конче потрібно враховувати, що нерідко за «перевізником» із боку організованої злочинної групи здійснюється спостереження, щоб проконтролювати перетинання ним митного кордону. У такій ситуації «перевізнику» доцільно дати можливість пройти митний і паспортний контроль. Так, наприклад, в одній із справ

перевізнику навіть дали можливість піднятися на борт повітряного судна. Після того як контрабандисти припинили спостереження, перевізника зняли з рейсу і провели затримання. Іноді з цією метою літак відганяється з місця стоянки на інше місце, де контроль за ним неможливий.

Якщо реалізується справа стосовно організованої групи, затримання «перевізника» і контрабанди може бути частиною тактичної операції, у ході якої проводяться одночасне затримання й інших учасників групи, обшуки за місцем їхнього проживання чи роботи.

Якщо контрабанда надходить через кордон, затримання може проводитися в момент розвантаження або перевантаження контрабанди.

У всіх випадках затримання важливо забезпечити раптовість дій, враховувати можливість виявлення опору з боку затримуваних осіб. Якщо є інформація про можливий збройний опір, у групу захоплення включають співробітників спецназу зі зброєю і засобами індивідуального захисту. Іноді доцільно використовувати світлових і шумових гранат. При затриманні «на гарячому» варто використовувати відеозйомку для фіксації факту, обставин контрабанди і осіб, причетних до її вчинення.

У випадках, коли кримінальна справа порушена за фактом контрабанди, коли особу, яка її вчинила не встановлено, й у процесі розслідування вдалося вийти на конкретну особу, її затримання може провадитися за місцем проживання, роботи тощо.

Після затримання підозрюваних осіб і встановлення їх особистості слід негайно провести *особистий обшук*, у процесі котрого старанно обстежується одяг, особливо шви, взуття, тіло затриманої особи. Якщо на тілі є пов'язки, наліпки, їх знімають і перевіряють. У цих випадках до обшуку доцільно залучати медичних працівників. Особливу увагу треба зосередити на предметах, документах, записних книжках, записках, які можуть бути як у кишенях одягу, так і в ручній поклажі підозрюваного. У них можуть бути знайдені номери телефонів, адреси, дані щодо особи, якій має бути передано контрабандний товар.

У зв'язку з тим, що як контейнери для діамантів або наркотиків часто-густо контрабандисти використовують продукти харчування, предмети гігієни (наприклад, тубик із зубною пастою тощо), проводиться дослідження подібних предметів. Якщо є припущення, що предмети контрабанди (наркотики, дорогоцінності) знаходяться в природних отворах (порожнинах) тіла затриманої особи, проводиться її судово-медичне освідування.

Освідування по суті є різновидом слідчого огляду, проте через очевидну специфіку (огляду підлягає тіло живої людини) процесуальний порядок його провадження дещо відрізняється від огляду інших об'єктів. Так, відповідно до вимог ст.193 КПК України при необхідності

виявити або засвідчити наявність у підозрюваного, потерпілого чи свідка особливих прикмет дізнавач ухвалює про це постанову і проводить освідування.

У кримінальних справах про контрабанду освідування провадиться тоді, коли є підстави вважати, що на тілі особи, підданій освідуванню, можуть бути виявлені предмети контрабанди, а також за наявності даних, що вона берегла їх у спеціальних поясах, під пов'язками або наліпками. Окрім того, ця слідча дія має за мету також виявлення на тілі особи, підданій освідуванню, слідів цього злочину, зокрема мікрочастинок, що залишилися в результаті контактної взаємодії з цими поясами, пов'язками, наліпками і предметами контрабанди, що знаходились під ними або в них. Іноді освідування провадиться з метою виявлення та засвідчення наявності ознак алкогольного сп'яніння, відхилень у психічному стані тієї чи іншої з названих осіб, якщо при цьому немає потреби у судово-медичній експертизі.

Правовою підставою для проведення освідування є відповідна постанова дізнавача, котра затверджується начальником органу дізнання, оголошується особі, стосовно якої вона винесена та є для неї обов'язковою. Тому, якщо ця особа відмовляється від участі в освідуванні, то слідчу дію може бути здійснено примусово.

Щодо фактичних даних, які обумовлюють ухвалення рішення про провадження освідування, то вони можуть бути отримані в процесі огляду місця події, обшуку й особистого обшуку, допиту підозрюваних і свідків, проведення оперативно-розшукових заходів і т. ін. Можливість виявлення на тілі контрабандиста слідів злочину обумовлена тим, що в процесі підготування, вчинення і приховання контрабанди він контактує з різноманітними предметами і навколишнім середовищем на місці події, в результаті чого на його тілі й одязі залишаються частки ґрунту, інших предметів і речовин, сліди контактної взаємодії з ними. За їхньою наявністю встановлюється причетність до злочину.

Як і будь-яка слідча дія, освідування складається з підготовчих дій, безпосереднього вивчення тіла й одягу особи, підданій освідуванню, та фіксації отриманих результатів.

Готуючись до освідування, дізнавачеві варто визначити:

- які сліди або особливі прикмети можуть бути встановлені в процесі освідування;
- які науково-технічні засоби і прийоми (виходячи з гаданого характеру слідів) можуть знадобитися для виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину і встановлення особливих прикмет;
- які спеціалісти, окрім лікаря, повинні взяти участь в освідуванні;
- де і коли варто проводити освідування;

-- характер і послідовність дій усіх учасників освідування та ін.

Якщо провадження освідування доручається лікарю, то в план доцільно включити додаткові пункти щодо процесуального порядку освідування і криміналістичні правила фіксації кількісних і якісних характеристик установлюваних слідів і особливих прикмет (місцезнаходження, колір, вигляд, призначення – для мікрочастинок; форма, розмір, кількість – для різноманітних плям і т. ін.).

Перевіривши явку учасників слідчої дії, дізнавач представляє лікарю і понятим особу, що піддається освідуванню, роз'ясняє всім права та обов'язки, розглядає заяви і клопотання, що можуть надійти від них, зачитує постанову про проведення освідування, називає його конкретну мету, знайомить із загальним порядком його проведення.

Під час освідування варто суворо додержуватися порядку і умов, передбачених законом: присутність понятих, у разі необхідності участь лікаря, причому, якщо освідування супроводжується оголенням тіла особи, поняті мають бути однієї з нею статі. Дізнавач також не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це зв'язане з необхідністю оголювати певні ділянки тіла особи, що підлягає освідуванню. В такому разі за вказівкою дізнавача освідування здійснює лікар у присутності запрошених на цю слідчу дію понятих однієї з освідуваною особою статі.

При освідуванні не допускаються дії, які принижують гідність освідуваної особи або небезпечні для її здоров'я. Освідування доцільно проводити в ізольованому приміщенні митниці (аеропорту, вокзалі, купе, каюті) з дотриманням правил гігієни та санітарії. За необхідності використання знань з окремих галузей медицини, психології тощо для участі в освідуванні залучаються відповідні спеціалісти. Для участі в освідуванні особи, яка не володіє українською мовою, може бути залучено перекладача.

Безпосереднє обслідування тіла й одягу особи, підданої освідуванню, розпочинається з загального огляду поверхні предметів одягу, взуття, відкритих ділянок тіла, насамперед обличчя, шиї, рук. При цьому звертається увага на стан предметів одягу та взуття (чи відповідають вони порі року, статурі цієї особи і т. ін.), наявність дефектів і плям, утворених різноманітними речовинами, а також на особливі прикмети на відкритих ділянках тіла.

Після загального огляду особи, підданої освідуванню, варто запропонувати послідовно вилучати і складати наявні на ній предмети одягу, кожний із яких має бути потім уважно оглянутий. У разі виявлення на якомусь із них слідів у вигляді пошкоджень або плям, що мають продовження на інших предметах одягу або на тілі, потрібно встановити збіг

або розбіжність даних ушкоджень або плям, що дозволить побудувати припущення щодо обставин їхньої появи.

Зафіксувавши ушкодження та інші сліди на предметах одягу і їхній збіг (або розбіжність) з аналогічними ушкодженнями й слідами на тілі особи, підданій освідуванню, варто приступити до встановлення слідів злочину й особливих прикмет на її тілі в послідовності, що відповідає анатомічній будові людини. З поверхні шкіри в місцях можливого зіткнення з нею предметів контрабанди, а також із поясів, пов'язок і наліпок беруться проби. Для зняття різноманітних пов'язок, бинтів, пластирів, якими підозрювана особа намагалася замаскувати ті або інші сліди злочину, необхідно скористуватися допомогою лікаря.

Окрім слідів злочину, в процесі освідування встановлюються особливі прикмети: татуїровки, шрами, рубці, родимі плями, пігментовані ділянки шкіри, брак деяких частин тіла, різноманітні каліцтва тощо.

Варто пам'ятати, що останнім часом контрабандисти, які спеціалізуються на наркотичних речовинах, усе частіше використовують як «контейнери» різноманітні порожнини свого тіла, зокрема статеві органи і пряму кишку, шлунок, шлунково-кишковий тракт (перевізник проковтує упаковку з наркотичною речовиною). Неодноразово були зафіксовані випадки загибелі контрабандистів, які переміщували наркотики подібним чином, через те, що в результаті ушкодження упакування відбувалося отруєння організму надмірною дозою наркотику. Тому в разі підозри щодо перевезення наркотиків у порожнинах тіла необхідно провести рентгенографію або ультразвукове обстеження на предмет наявності в них сторонніх предметів. За необхідності проводиться промивання шлунка і кишечника шляхом уведення проносних засобів. Такого роду дії мають проводитися лікарем.

За результатами освідування складається протокол із дотриманням вимог ст. 195 КПК України. У протоколі занотовується все те, що було виявлене чи встановлене під час обслідування: різні тілесні ушкодження, шрами, татуїровки, родимки, інші специфічні ознаки (прикмети), за допомогою яких здійснюється ідентифікація особи; предмети контрабанди, що були виявлені на тілі освідуваної особи; сліди речовин, які могли з'явитися на тілі освідуваної особи у зв'язку з її причетністю до незаконного переміщення через митний кордон України або замаху на таке переміщення, отрути, сильно діючих речовин, наркотиків тощо; проби на алкоголь, які були взяті при використанні відповідної апаратури чи пристроїв.

Протокол освідування складається у двох примірниках: один залишається в матеріалах кримінальної справи, другий – видається освідуваній особі. До протоколу додаються всі виявлені під час освідування

об'єкти контрабанди, котрі потім піддаються слідчому огляду, опечатуються і зберігаються для подальших досліджень.

У ряді випадків при освідуванні особи дізнавач одержує підстави не тільки для допиту цієї особи як підозрілої, а й для цілеспрямованого проведення інших невідкладних слідчих дій.

Відповідно до ст. 190 КПК України *слідчий огляд* провадиться з метою виявлення предметів контрабанди, слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, що мають значення для справи. Безпосередня мета цієї слідчої дії – виявити на місцевості, в приміщенні та на предметах такі ознаки, які можуть установити і пояснити суттєві обставини в справі про контрабанду, зафіксувати ці ознаки з метою їх подальшого використання в процесі розслідування.

Стаття 191 КПК України зазначає, що огляд повинен здійснюватися обов'язково в присутності понятих. Поняті супроводжують слідчого при всіх його діях на місці огляду, причому дізнавача зобов'язаний звертати увагу понятих на всі обставини, які належить зазначити в протоколі огляду. Зі свого боку поняті мають право звертати увагу дізнавача на відповідні обставини, які спостерігаються ними під час огляду. В подальшому поняті можуть бути допитані у справі як свідки, якщо виникає необхідність упевнитися у правильності здійсненого огляду.

При потребі для участі у проведенні слідчої дії може бути залучений спеціаліст, який не зацікавлений у результатах справи (ст. 128¹, 191 КПК). До участі в огляді місця події, окремих предметів, документів у справах про контрабанду доцільно залучати спеціалістів залежно від предмета і способів контрабанди та її приховування: товарознавців, мистецтвознавців, ювелірів, банківських службовців, працівників митних органів тощо.

На розсуд дізнавача до участі в огляді при потребі можуть бути залучені також підозрюваний, свідки. У проведенні огляду може взяти участь і захисник, якщо огляд провадиться за порушенням або ним, або його підзахисним клопотанням. Участь в огляді перерахованих осіб набуває важливого значення, дає можливість у процесі провадження огляду з'ясувати низку додаткових обставин, які мають значення для справи, уточнити і перевірити дані ними показання та їх відповідність фактичній обстановці й обставинам справи.

У літературі прийнято розрізняти два види огляду:

1. Слідчий (провадиться слідчим або дізнавачем).
2. Судовий (здійснюється судом).

Залежно від обставин у кримінальних справах про контрабанду може бути проведено:

- огляд місця події, який у свою чергу поділяється на огляд місцевості та огляд приміщення;
- огляд приміщень і ділянок місцевості, які не є місцем події;
- огляд предметів (речових доказів);
- огляд документів;
- огляд трупів людей;
- огляд живих тварин, їх трупів та останків.

Найбільш складним і важливим видом огляду є огляд місця події. Поняття «місце події» ширше, ніж поняття «місце злочину». Місце події – це будь-яке місце, в обстановці якого внаслідок злочину чи іншої події, пов'язаної з контрабандою, залишені сліди.

У зв'язку з цим огляд місця події поділяється на такі види:

- огляд місця злочину;
- огляд місця, де відбулася подія, пов'язана зі злочинном.

Рішення щодо провадження огляду приймається органом дізнання, прокурором, які отримали повідомлення про ознаки злочину. Підставою для цього є наявність у компетентного органу даних, які дозволяють передбачити, що в результаті проведення огляду можуть бути отримані докази у справі.

Огляд місця події є первинною, невідкладною слідчою дією, яка має важливе значення у виявленні речових доказів і слідів злочину, через що він повинен здійснюватися у всіх справах негайно після виявлення ознак контрабанди. Цю слідчу дію необхідно проводити зі знанням справи, своєчасно і якісно. Готуючись до виїзду на місце події, потрібно перевірити стан укомплектованості слідчої валізи техніко-криміналістичними засобами. Безпосередньо слідчому огляду передують підготовчі дії – вжиття негайних заходів щодо охорони місця події, забезпечення схоронності обстановки в початковому вигляді. Охорона може бути доручена працівникам митних органів або міліції, представникам адміністрації підприємств і установ, іншим особам, які виявили контрабанду.

Зважаючи на невідкладний характер огляду, а також можливість прийняти правильне рішення щодо наявності чи відсутності ознак злочину, ч. 2 ст. 190 КПК дозволяє в певних випадках здійснювати цю слідчу дію до порушення кримінальної справи. У цих випадках, за наявності до того підстав, кримінальна справа порушується негайно після огляду місця події.

Відповідальність за те, щоб у потрібних випадках огляд був проведений якісно і своєчасно, покладена на особу, що провадить дізнання. Їй же належить керувати під час провадження цієї слідчої дії. Виходячи з того, що в результаті огляду можуть бути отримані важливі (іноді

вирішальні) докази, доцільно, щоб його здійснювала та особа, яка буде розслідувати справу про контрабанду.

З самого початку слід забезпечити, щоб керівництво оглядом здійснювала одна людина, наприклад, особа, що провадить дізнання, яка прийняла кримінальну справу про контрабанду до свого провадження або першою прибула на місце події. Інші працівники митних органів, СБУ, МВС і прокуратури, що прибули на місце події пізніше, лише допомагають йому провадити огляд.

Огляд дозволяє одержати вихідну інформацію для висування версій щодо події злочину, його механізму, учасників, особистості злочинця, що необхідно для організації його розшуку і проведення інших оперативно-розшукових заходів.

Виявлення в результаті огляду слідів злочину та інших речових доказів і безпосереднє сприймання їх особою, що здійснює огляд, з'ясування обставинки злочину мають важливе значення, сприяють найбільш правильній і об'єктивній побудові всіх можливих версій у справі, розкриттю злочину й викриттю винних. Особа, яка провадить огляд, не може обмежитися фіксуванням тільки таких фактів, які підтверджують одну визначену версію. Ця особа повинна не упускати з виду та інші можливі версії злочину, хоч які б вони були неправдоподібні. Однобічність огляду часто призводить до неправильних висновків. Так, у 1996 р. значна партія наркотиків була виявлена у вантажному контейнері: після вивантаження товарів із контейнера була виявлена розбіжність кількості ребер гофри на внутрішній і зовнішній сторонах контейнера, що свідчило про наявність подвійної задньої стінки контейнера. Після свердлення в порожнині був виявлений вантаж наркотиків. Отже, під час проведення огляду вкрай важливо з'ясувати причини різноманітних «дрібних» деталей, відхилень від норми.

У справах про контрабанду огляд місця події провадиться частіше всього у випадках виявлення таких фактів контрабанди, коли особу, яка її вчинила, не встановлено. Метою огляду є виявлення, попереднє дослідження та фіксація ознак, властивостей і стану предметів контрабанди, пакувальних матеріалів і засобів, що використовувалися для приховування товарів і цінностей.

Огляд може вестися по спіралі – від центру до периферії (ексцентричний метод) і від периферії до центру (концентричний метод) або фронтально – від одного краю місця події до іншого по квадратах або секторах. Від периферії до центру огляд доцільно провадити тоді, коли на місці події немає чітко позначеного центру й огляд пов'язаний із пошуком слідів підходу і відходу злочинця з місця події або інших слідів і предметів. При огляді значної по площі території на відкритій місцевос-

ті звичайно застосовується фронтальний (лінійний) метод.

Для виявлення місць приховання предметів контрабанди рекомендується використовувати такі криміналістичні методи (прийоми) виявлення схованок: візуальний, метод простукування, метод порівняння зовнішніх і внутрішніх параметрів об'єктів, що вміщують предмети контрабанди, метод щупання, індуктивний та інші методи. При цьому можуть застосовуватися пошукові науково-технічні засоби як-от:

- рентгенотелевізійні апарати, за допомогою яких у ручній поклажі й багажі виявляються сторонні предмети, пустоти в конструкціях;

- рентгеноапарати-флюороскопи прямого спостереження, що дозволяють просвічувати невеличкі предмети: коробки, сумочки, тюбики, балончики тощо, – щоб виявити сховані в пустотах предмети;

- спеціальна пересувна техніка, застосовувана при огляді великогабаритних вантажних контейнерів, залізничних вагонів, вантажних відсіків автотранспортних засобів. Її доцільно використовувати під час провадження огляду на льотному полі, морському або річковому причалі в тих випадках, коли є підстави вважати, що контрабанда знаходиться в конструктивних пустотах контейнерів, транспортних засобів, заповнених наливними або насипними вантажами;

- набори оглядових дзеркал різних розмірів на подовжувальних штангах, оглядові ендоскопи, щупи, прибори ехолокації, ліхтарі тощо;

- металодетектори (металошукачі), прилади-сигналізатори та інша техніка, що дозволяє виявити вироби із дорогоцінних металів, золота;

- спеціальна техніка для визначення обсягів контрабандних стратегічно важливих сировинних товарів: кольорових і рідкоземельних металів, їхніх сплавів, прокату, брухту та ін.;

- спеціальні технічні засоби для зламування тари, упакування, ящиків, контейнерів.

Контрабанда може бути виявлена і за допомогою методу спеціальних міток, який полягає в тому, що працівники митних органів роблять позначки (мітки) на ті місця транспортного засобу, що прямує за кордон, котрі можуть бути використані як схованка. Після повернення транспортного засобу з-за кордону ці мітки за допомогою спеціальних приладів висвічуються, що дозволяє визначити, чи заповнювалися позначені місця контрабандою.

Метою детального огляду є ретельне вивчення обстановки в цілому і кожного об'єкта на місці події окремо. При цьому об'єкти можна брати в руки, вилучати із місця їхнього виявлення для огляду в більш сприятливих умовах. Через те цю стадію огляду називають динамічною.

Перед тим як брати в руки і переміщати якийсь об'єкт, його потрібно оглянути в нерухомому стані, без зміни його положення й охаракте-

ризувати за його призначенням, місцезнаходженням (шляхом вимірювання відстані від двох постійних нерухомих орієнтирів), положенням серед інших об'єктів речової обстановки. Лише після цього припускають будь-яку перестановку і маніпуляції з об'єктом, що оглядають із метою більш глибокого і всебічного вивчення його стану, властивостей і ознак (розмірів, форми, кольору, дефектів і т. ін.).

Під час огляду в протоколі потрібно вказувати, якими вимірювальними пристроями дізнавач користувався, які методи вимірювання застосовував. Є випадки, коли невиконання цієї вимоги призводило до того, що суди не розглядали як докази у справі той або інший протокол огляду.

Особливе значення надається пошуку й попередньому дослідженню різноманітних слідів: рук, ніг і взуття, транспортних засобів, знарядь і інструментів. У ході огляду слід взяти проби запаху з предметів контрабанди, їхньої упаковки і з місць їх зберігання.

Для виявлення важкопомітних неозброєним оком і потребуючих великої уваги й обережного поводження мікрослідів і мікрочастинок застосовуються оптичні засоби. За загальним правилом, вилучення мікрочастинок із поверхні, на якій вони знаходяться, припускається лише в тому випадку, якщо неможливо вилучити самий предмет або його частину. Такі предмети контрабанди, як ікони, картини, дорогоцінні метали, камені та інші цінності, рекомендується фотографувати, використовуючи кольорові фотоматеріали.

Усі виявлені сліди й предмети, що можуть стати речовими доказами, повинні бути оглянуті, зафіксовані й вилучені. Засоби вилучення можуть бути спрямовані на збереження слідів і предметів, що вилучаються, у незмінному вигляді і на моделювання, копіювання об'єктів при неможливості вилучення їх у натурі. У разі необхідності дізнавач здійснює при огляді вимірювання, фотографування, відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє зліпки і відтиски слідів.

Під час *огляду транспортного засобу* – судна, літака, вагона, автотранспортного засобу – доцільно забезпечити присутність керівника підприємства, якому належить транспортний засіб (його власника), спеціалістів із числа інженерів транспорту, що можуть підказати дізнавачеві, де знаходяться порожнини, ємності, у яких може бути захована контрабанда, яким способом її розкрити і т. ін.

Під час перетинання кордону поза встановленим місцем митного контролю проводиться огляд ділянок місцевості, на яких було порушено кордон, і транспортних засобів. На місцевості й у транспортних засобах можна виявити окремі предмети контрабанди, документи, яких могла позбутися затримувана особа. Схованки можуть бути влаштовані в транспортних засобах: у дверцях, сидіннях, багажнику автомобіля, під

капотом, в освітлювальній арматурі тощо. Предмети контрабанди можуть знаходитися в паливному баку, у камерах покришок, у бортах причепа та ін.

Щодо слідчого огляду авіаційного транспорту, то з тактичних міркувань огляду може підлягати не лише саме повітряне судно і вантаж, який ним перевозиться, але і частина території аеродрому, яка прилягає до нього. У зв'язку з проведенням огляду на території аеродрому або військового аеродрому запрошується їхній повноважний представник, а також необхідні спеціалісти (експерт-криміналіст, авіаційний інженер або технік). Особа, що здійснює огляд повітряного судна, повинна мати у своєму розпорядженні необхідні інструменти (набір оглядових дзеркал, електричний ліхтар, набір щупів, набір основних гайкових ключів, викрутку, набір експрес-аналізаторів наркотичних речовин і т. ін.).

Огляд повинен обов'язково провадитися у певній послідовності: спочатку здійснюють зовнішній огляд повітряного судна, котрий доцільно розпочати з лівої сторони носової частини фюзеляжу з переходом на праву сторону, потім – обхід навколо літака. Закінчується зовнішній огляд на тому ж місці, де і був розпочатий. При огляді особливу увагу слід звертати на зовнішні технологічні відсіки літака.

Після цього провадиться огляд вантажного відсіку та кабіни екіпажу. Огляд вантажного відсіку розпочинається з хвостової частини, особливо старанно треба досліджувати наявні технологічні порожнини. Наприкінці оглядають кабіну екіпажу. Під час огляду виявлених предметів контрабанди фіксується якість предметів, їхня характеристика (призначення), фабричне маркування, ярлики, клейма та інші індивідуалізуючі ознаки.

Під час огляду з участю членів екіпажу потрібно непомітно для них звертати увагу на зміни їхнього психологічного стану, що іноді дозволяє виявляти можливі місця приховання контрабанди. Паралельно з оглядом слід вжити необхідних оперативних-розшукових заходів для встановлення окремих обставин справи.

Оглядаючи транспортні засоби, дізнавач повинен не забувати про *демаскуючі ознаки*, котрі вказують на можливу наявність схованок. Як такими нерідко свідчать:

– наявність у транспортному засобі будь-яких конструктивних змін, не передбачених заводом-виготовлювачем. Наприклад, установлення на автомобілі саморобних бензобаків, перегородок; обшивка підлоги і стінок вантажних мікроавтобусів; наявність свіжих слідів розборки (демонтажу) окремих вузлів та агрегатів транспортного засобу (сліди маніпулювань з кріпленнями, конструктивними порожнинами, сліди монтажу, нерівномірна забрудненість, свіжа фарба і будь-які інші конструктивні

зміни);

- наявність широкого бампера та інших порожнин, не характерних для аналогічних конструкцій автомобіля;
- наявність нехарактерного звуку при простукуванні конструктивних порожнин (задніх і передніх крил, порогів автомобіля);
- наявність завареної горловини паливного бака, перегородок всередині бака, а також зовнішніх зварювальних швів, слідів демонтажу кріплення бака (подряпини на з'єднувальних болтах);
- наявність на транспортному засобі газових балонів та інших додаткових систем живлення (капістр під капотом з пальним, шлангів з бачка для омивання вітрового скла тощо);
- переміщення в транспортному засобі великої кількості порожньої тари (бочок, ящиків і т. ін.);
- наявність на автомобілі додаткових (посилених) ресор;
- невідповідність ступеня «просідання» автомобіля наявній навантаженості (невідповідність ваги окремих агрегатів і запасних частин);
- невідповідність зовнішніх розмірів вантажного відділення автомобіля внутрішнім (бокових стінок, стелі і днища);
- переміщення транспортних засобів з причепом нестандартної форми;
- нехарактерні пошкодження передньої панелі, обшивки дверей та сидінь салону автомобіля;
- наявність кустарно виготовлених (перероблених) вантажних відділень мікроавтобусів, нехарактерного покриття підлоги, бокових стінок і т. ін.

Потрібно усвідомлювати, що в даний час порожнини для схованок контрабанди робляться дуже старанно, заздалегідь, із використанням спеціальної техніки. Наприклад, подвійні стінки приварюються до кутків контейнера, фарбуються у колір, який на око не можна відрізнити від фарби контейнера, і т. ін. Тому огляди обов'язково слід провадити з використанням спеціальних технічних засобів.

Огляд предметів і документів, як правило, провадиться на місці їхнього виявлення. Нагадаємо, що контрабанда найчастіше виявляється:

- у ручній поклажі, футлярах для окулярів, магнітофонах, фотоапаратах, відеокамерах, переміщуваних пасажиром із собою, в багажі працівників транспорту міжнародного сполучення;
- в одязі, на тілі фізичних осіб;
- у транспортних засобах: кабінах, салонах, відсіках вантажних і легкових автомашин, автобусів, службових і пасажирських приміщеннях залізничних вагонів, суден, літаків, гелікоптерів, у конструктивних елементах авіаційних, морських і залізничних контейнерів, вантажних платформах, бункерах, відсіках транспортних засобів і т. ін.;

– у багажі, який не супроводжується, а також у середньогабаритних вантажних упаковках;

– міжнародних поштових відправленнях і т. ін.

Контрабанду частіше стали ховати в багажі, який здають у багажне відділення, тому дуже важливо звернути увагу на багажні бирки, навіть коли в декларації особа заявляє, що багажу в неї немає. Якщо багажну бирку виявлено, бажано, незважаючи на заяву особи, оглянути багаж.

Із документів обов'язково оглядають ті, що засвідчують особистість, митну декларацію, товаросупровідні документи, які подають для митного оформлення вантажів з наміром незаконно переміщувати через митний кордон України. Під час огляду документів особливо треба бути уважним стосовно встановлення відповідності реквізитів документа, істинності текстів, відтисків печаток і штампів на документах, істинності бланків і паперу, на якому надрукований текст, відповідності підпису посадових осіб на документах наявним зразкам підписів, виявляючи факти зміни їхнього початкового змісту і вигляду. При цьому необхідно застосовувати такі технічні засоби, як ультрафіолетові та галогенні ліхтарі, лупи і мініскопи. Оглядаючи валюту, цінні папери описують їх найменування, рік і місце випуску, серії і номери. Якщо оглядають монети, указують їхні проби, вагу. За необхідності може бути запрошений оцінювач для визначення вартості контрабандних предметів. Якщо недостатньо тільки одного огляду документів, щоб установити істинність документів, печаток, штампів, бланків, реквізитів проводяться криміналістичні експертизи.

Огляди атрибутів митного оформлення, тобто різноманітних контрольних пломб, марок акцизного і спеціального зборів, клейких і металевих стрічок, замків із митними або товарними ідентифікаційними знаками, провадяться з метою виявлення фактів їхнього скресання. При оглядах використовуються оптичні збільшувальні прилади: лупи з підсвічуванням, мікроскопи, спеціальні освітлювачі, що забезпечують перегляд документів в ультрафіолетових і інфрачервоних променях.

Оглядаючи схованки, предмети контрабанди і документи, необхідно звертати увагу на сліди рук, мікрооб'єкти, які можуть там виявитися і за допомогою яких можна довести причетність до контрабанди затриманих осіб. Особливого значення це набуває при виявленні контрабанди, якщо не встановлено осіб, яким належать предмети контрабанди.

Якщо для здійснення огляду виявлених предметів і документів потрібен тривалий час, а також за наявності інших підстав (наприклад, відсутність при огляді місця події, місцевості або приміщення потрібних спеціалістів або технічних засобів для ретельного огляду предметів, що вилучаються), огляд може бути здійснений за місцем провадження

дiзнання як самостiйна слiдча дiя. При виникненнi такої необхідностi предмети, що вилучаються, або документи перераховуються, описуються в загальному виглядi, упаковуються й опечатаються, про що зазначається в протоколi огляду всього об'єкта (мiсця подiї, мiсцевостi, примiщення) iз вказiвкою, що об'єкти, якi вилучаються, пiдлягають огляду окремо. Наступний їхнiй огляд доцiльно проводити за участi тих же понятих, у присутностi яких предмети упакувалися й опечатавалися (цi особи за необхідностi можуть пiдтвердити схороннiсть даних предметiв пiсля їхнього вилучення).

Слiд пам'ятати, що огляд деяких предметiв контрабанди потребує заходiв обережностi для забезпечення присутнiх осiб. Дiзнавач не може задалегiдь знати, iз якими саме речовинами, предметом або iншим об'єктом вiн буде мати справу при оглядi. Це в першу чергу стосується наркотичних, психотропних, отруйних, отруйливих, вибухових i подiбних їм засобiв, речовин, предметiв, якi або декларуються не своїм найменуванням, або взагалi не декларуються, тому потрiбно до участi в оглядах запрошувати спецiалiстiв iз митних лабораторiй.

Якщо в дiзнавача виникає пiдозра, що провозяться вибуховi речовини, необхідно скористатися при оглядi приладами-сигналiзаторами. При оглядi вантажiв, пiдозрюваних на наявнiсть радiоактивних речовин, радiоактивних вiдходiв, повиннi застосовуватися прилади реєстрацiї радiацiйного випромiнювання – датчики, дозиметри. При цьому необхідно подбати про заходи безпеки: iзолювати цi об'єкти, захистити небезпечну зону, обмежити доступ людей. Вiдбiр проб цих речовин для експертиз варто доручати тiльки спецiалiстам, наприклад, митних лабораторiй, оглядово-пошукових груп митницi.

У протоколi огляду всi дiї особи, яка провадить огляд, все виявлене описується в тiй послiдовностi, в якiй провадився огляд, i в тому ж виглядi, в якому виявлене спостерiгалося в момент огляду. При складаннi протоколу огляду потрiбно звернути увагу на два моменти. По-перше, нiякi припущення, версiї, оцiннi висновки про сутнiсть подiї, у зв'язку з якою провадиться огляд, не повиннi вiдбиватися в протоколi. У ньому фiксуються тiльки дiї стосовно огляду i виявленi факти, об'єкти i змiни, що мають значення для розслiдування, у тому числi вiдсутнiсть слiдiв, що за логiкою того, що вiдбулося, обов'язково повиннi були залишитися.

По-друге, описуючи предмети контрабанди, не рекомендується вживати назв: дiаманти, золото тощо. Необхiдно вказувати характернi ознаки, наприклад, «метал жовтого кольору». Обов'язково вказується вага виробу, причому зважування варто робити на спецiальних лабораторних вагах, указавши в протоколi їхню технiчну характеристику. Якщо на предметах, що оглядають, є маркування, проби, бирки, їх

обов'язково описують у протоколі огляду. Завжди необхідно звертати увагу на упакування предметів контрабанди, тому що в подальшому, при обшуках, можна буде виявити подібну або навіть частину, котра раніше складала єдине ціле з упакуванням контрабанди.

По-третє, якщо доводиться оглядати предмет, найменування, походження (із чого він виготовлений), функціональне призначення якого точно не відомі, то в такому разі, не намагаючись визначити, що це за предмет, можна обмежитися максимально повним його описом і вилученням. Можна в ході огляду використовувати можливості митних органів, що проводять експрес-аналіз таких предметів. Якщо таких можливостей немає, в подальшому необхідно призначити експертизу для з'ясування виниклих питань або, якщо немає потреби в експертних дослідженнях, запросити відповідного спеціаліста для повторного огляду предмета.

Обшук провадиться з метою відшукування і вилучення предметів контрабанди; засобів, пристосованих для їхнього збереження і переміщення через кордон; інших предметів і документів, що свідчать про контрабандну чи іншу пов'язану з нею злочинну діяльність; грошей і цінностей, нажитих злочинним шляхом; майна, що підлягає можливій конфіскації. Крім цього, варто відшукати і вилучити цінні папери (акції, облігації тощо), ощадні книжки, заставні документи (наприклад, на речі, здані в ломбард); квитанції скупних і комісійних магазинів, камер схову; предмети й інструменти, що використовувалися для виготовлення схованок; пакувальних матеріалів, на яких можуть залишитися сліди предмета, що зберігався в ньому раніше, міститися письмові чи цифрові дані щодо яких-небудь характеристик товарів, інші відомості, в тому числі різноманітні записи: щодо угоди з предметами контрабанди й місць їхнього зберігання (іноді ці предмети зберігаються в осіб, яким нічого не відомо про контрабанду), телефонних номерів, адрес і т. ін.; телеграми і чернетки, листи, квитанції на поштові відправлення і телеграфні перекази, аудіо-, відеокасети і фотокартки, які можуть виявитися корисними при встановленні обставин злочину.

Під час обшуку за місцем проживання підозрюваної особи звертають увагу на наявність засобів (інструментів), використаних для підготовки документів або виготовлення схованок. Обслідуючи помешкання, меблі, валізи і т. ін., необхідно зіставляти їх зовнішні та внутрішні розміри, їхні габарити і вагу, що дозволяє виявити пустоти-схованки, де можуть зберігатися предмети і документи, які становлять інтерес для слідства. Пошук схованок і предметів контрабанди краще проводити за допомогою техніко-криміналістичних засобів (портативних рентгенустановок, металошукачів). Під час пошуку наркотиків, вибухових речо-

вин варто використовувати спеціально тренуваних службових собак.

Виявлені схованки ретельно описуються в протоколі обшуку, фотографуються або знімаються на відеоплівку.

У справах про контрабанду вилучається майно, що знаходиться у родичів і знайомих контрабандистів, у ломбардах, камерах схову, скупних і комісійних магазинах, митних складах та інших місцях, а також документи, що знаходяться в митних органах та інших установах: документи на вантажі, митні декларації, квитанції на поштові відправлення і багаж, документи про попередні виїзди за кордон (запити про ці виїзди надсилаються до КПП прикордонних військ), про господарсько-фінансову діяльність державних і приватних підприємств, співробітників яких підозрюються у вчиненні контрабанди, і т. ін.

Під час обшуку в службових приміщеннях необхідно також звертати увагу на ознаки схованок у предметах меблів, вентиляційних та інших технічних люках і отворах. Обшук рекомендується починати з робочого місця: письмового столу, сейфа тощо. Обов'язково досліджуються настільні календарі та щоденники, які можуть містити важливу інформацію про зв'язки підозрюваних осіб, їхні телефони, адреси, час і місце зустрічі та ін. Звертається увага на інформацію в пам'яті комп'ютера, на CD-дисках і дискетах, які знаходяться в кабінеті.

У зв'язку з тим, що останнім часом значно збільшилася кількість контрабанди, переміщеної за допомогою транспортних засобів, останні також підлягають обшуку. Затримавши підозрюваного, обов'язково обшукують купе в поїзді, каюту на морському судні, автобус або особистий автомобіль. Автобуси й автомобілі бажано обстежувати на оглядових ямах і спеціально обладнаних площадках. Під час обшуку забезпечується присутність спеціалістів (інженера, механіка). Готуючись до обшуків, необхідно ознайомитися з довідковою літературою, в якій описані місця на судні, у вагоні залізничного потягу, в автобусі, де можуть бути обладнані схованки. Таку ж інформацію про можливі схованки, про пустоти, технологічні люки можна одержати й у спеціаліста. Також, як і при інших видах обшуку, варто звертати увагу на негативні обставини (свіжий блиск на голівці шурупа, брак шпаклівки в люка та ін.). Важливе значення надається слідам рук і мікрочастинкам одягу підозрюваного на предметах контрабанди й у схованках, особливо у разі контрабанди, коли не встановлено осіб, які її вчинили.

Оскільки досить часто контрабанда чиниться організованими злочинними угрупованнями, члени яких мають у своєму розпорядженні найсучасніші засоби комунікації, а також зв'язки в середовищі високопоставлених корумпованих державних службовців, успіх обшуку знач-

ною мірою залежить від його раптовості й одночасності провадження в усіх місцях можливого перебування предметів контрабанди й інших речових доказів. За наявності підстав думати, що під час провадження обшуку може бути учинено збройний опір, дану слідчу дію варто проводити за участі спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ.

Зрештою, варто пам'ятати, якщо місце обшуку розташоване на значній відстані від кордону або пункту митного пропуску, то конче потрібно негайно направити окремі доручення відповідним територіальним органам внутрішніх справ із постановою судді про провадження обшуку. Щоб прискорити передачу цих доручень (постанов) можна скористатися факсимільним зв'язком із одночасним надсиланням оригіналів цих документів службовою поштою. Якщо контрабандистом є іноземець, то обшуку підлягає місце його тимчасового перебування, місце передачі вантажу. Так само, якщо була припинена спроба вивезення контрабанди громадянином іншої держави, то сприяння у провадженні обшуків надається відповідними органами цієї держави у встановленому порядку. Зволікання може призвести до втрати важливих доказів у справі.

У справах про контрабанду, як правило, виникає потреба *вилучення* різноманітних документів. Наприклад, якщо через митний кордон України контрабандним шляхом переміщена іномарка, то вилученню підлягають такі документи: договір купівлі-продажу або дарування або іменний товарний чек, тобто документ, що підтверджує право власності на автомобіль; транзитний технічний паспорт автомобіля з позначкою про зняття з обліку в країні вивезення або довідка про зняття з обліку автомобіля в країні вивезення; митна декларація, що підтверджує перетинання кордону на купленому автомобілі, з оцінкою прикордонної митниці. Якщо машину доставляє перевізник, то вилучається додатково: доручення на перевезення автомашини, митна декларація перегонника, що підтверджує перетинання ним кордону, митна декларація власника автомобіля. У тих випадках, коли контрабанда виявлена в спеціальних сховищах, улаштованих у транспортних засобах, необхідно вилучити спеціальні свідчення про допущення транспортних засобів до перевезень, що видаються митницею; фотографії і малюнки, що прикладаються до цих свідчень.

За необхідності вилучення бухгалтерських документів слід насамперед вилучити наказ або розпорядження особи, відповідальної за організацію і стан бухобліку щодо цієї організації на підприємстві; затверджений робочий план рахунків бухобліку, форми первинних облікових документів, затверджені для застосування під час оформлення господарських операцій, стосовно яких не передбачені типові форми первинних облікових документів, форми документів для внутрішньої бухзвітності; затверджені

ний порядок проведення інвентаризації й метод оцінки видів майна і зобов'язань, правила документообігу і технологічного опрацювання облікової інформації, порядок контролю за господарськими операціями.

У справах про контрабанду, що чинять пасажери, необхідно вилучити й оглянути їхні квитки. Зокрема, вилучення й огляд авіаквитків дозволяє встановити маршрут контрабанди, місце її придбання та ін. Саме інформація, що міститься в авіаквитках, дасть можливість дівзнавачу провести допити підозрюваних: із якою метою вони перебувають в тому або іншому місті, чому обраний саме такий маршрут і т. ін. На цій основі будуть складені й запити до Інтерполу про те, чи перебувають на обліку ці особи і т. ін.

Допит підозрюваного є невідкладною слідчою дією. Найчастіше на початковому етапі розслідування доводиться мати справу з підозрюваним. У справах про контрабанду, а особливо, якщо це організована контрабанда, підозрюваний, як правило, вже має заздалегідь відпрацьовану лінію поведінки й так звану «легенду». Звичайно робиться вигляд, що затриманий не знає, як предмети контрабанди потрапили в його речі, або розповідається легенда про невідомого, який, привівши вагомі причини, попросив передати ці предмети своїм друзям, котрі самі повинні в пункті прибуття підійти до перевізника.

Легенда викривається прийомами «деталізації показань», «пред'явленням доказів» і т. ін. Незалежно від того, що викладається в легенді, необхідно одержати інформацію: особистість затриманої особи, її сімейний і службовий стан, місце проживання, родинні та інші зв'язки; коли, де, яким способом, із якою метою придбані або як виявилися в затриманого предмети контрабанди; на які кошти придбані; якщо підозрюваний виконує лише функції перевізника, то кому належать предмети контрабанди; за чийм дорученням, на яких умовах він погодився здійснити перевезення, кому належить транспортний засіб; чи є він співробітником власника контрабанди, чи чинив раніше аналогічні перевезення; ким улаштовані й обладнані тайники в транспортному засобі, коли, чи використовувалися вони раніше для аналогічних цілей, чи є ще у транспортному засобі невиявлені схованки для таємного перевезення контрабанди; мотиви контрабандної діяльності; наявність співучасників контрабанди, розподіл ролей поміж членами групи, місця їхнього проживання і роботи, засоби зв'язку з ними; чи є домовленість із співробітниками митниці щодо сприяння у безперешкодному перетинанні кордону, на яких початках мало бути надане це сприяння, у чому полягало; що відомо допитуваному про відправників і одержувачів вантажу, про самий вантаж; для кого він призначався; кому і як мав бути переданий; чи займався підозрюваний раніше контрабандою або іншою злочинною

діяльністю; чи виїжджав раніше за кордон, куди, із якою метою. Якщо використовувалися для перетинання кордону підроблені документи, – де, хто і за яких обставин забезпечив перевізника підробленими документами та іншими засобами проходження митного контролю, хто інструктував про лінію поведінки у разі провалу; де і з чією допомогою придбав або як саме підробляв і т. ін.

Під час допиту як докази звичайно використовуються самі предмети контрабанди, їх упакування, сліди на них, підроблені документи, вилучені в затриманого записні книжки, фотографії, листування. Якщо записи містять частини, схожі на шифровані (цифри, знаки тощо), з'ясовується значення цих умовних позначень.

При допиті провідників, затриманих разом із контрабандистом, крім питань, безпосередньо пов'язаних із обставинами спроби перетинання кордону, має бути з'ясовано характер їхніх зв'язків із контрабандистом, чи мали місце аналогічні факти раніше як за його участі, так і за участі інших відомих йому осіб, хто ці особи, що переправлялося через кордон, хто приймав контрабандиста після перетинання кордону, де і на яких умовах.

Проблемам допиту традиційно відводилося багато уваги в юридичній літературі²¹⁵.

Будь-який вид допиту провадиться за певною методикою.

Методика допиту – це система, заснованих на кримінально-процесуальному законі принципів, правил, методів та прийомів допиту, які забезпечують отримання від допитуваного правдивих, достовірних даних у повному обсязі його поінформованості про обставини, що мають значення у справі, а також відомостей, необхідних для перевірки достовірності цих показань²¹⁶.

Принципи – це основоположні ідеї, засади методики допиту, які втілені в усіх (або в більшості використовуваних) прийомах, правилах та методах. До принципів методики допиту, В. М. Тертишник вважає, можна віднести: законність; використання тільки прийомів, методів та за-

²¹⁵ *Порубов Н.И.* Допрос. – Минск, 1968; *Карнеева Л.М.* Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования. – Волгоград, 1976; *Тертишник В.М., Фурман Н.А.* Допрос на предварительном следствии. – Х., 1996; *Коновалова В.Е.* Правовая психология. – Х., 1990; *Салтеевский М.В.; Лукашевич В.Г., Глібко В.М.* Начально-довідковий посібник з криміналістики. – К., 1994; *Ратінов А.Р.* Судебная психология для следователей. – М., 1967; *Дулов А.В.* Судебная психология. – Минск, 1970; *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.* Криминалістика. – М., 1999; *Зорин Г.А., Зорина М.Г., Зорин Р.Г.* Возможности криминалистического анализа в процессах предварительного расследования, государственного обвинения и профессиональной защиты по уголовным делам: Учебное пособие. – М., 2001.

²¹⁶ *Тертишник В.М.* Уголовный процесс. – Х., 1999. С. 315.

собів, що відповідають моральним засадам кримінального судочинства; активність ведення допиту; комплексне використання оперативнорозшукової та доказової інформації, яка є у справі; цілеспрямованість; урахування особистості допитуваного та особливостей слідчої ситуації; використання закономірностей психотехніки спілкування; безперервне уявне моделювання поведінки допитуваного та корективи з урахуванням цього процесу допиту; використання рефлексивного мислення; не розголошення конфіденційної інформації²¹⁷.

В.М. Тертишник, відштовхуючись від теоретичних положень про загальне, окреме і особливе, виділяє правила, прийоми і методи допиту.

Правила – це система вказівок та рекомендацій, які у своїй сукупності описують той або інший найбільш доцільний спосіб дії особи, яка провадить допит, умови та порядок реалізації того чи іншого прийому в конкретній слідчій ситуації.

Прийоми – це найбільш раціональні та ефективні способи дії допитувача у конкретній слідчій ситуації, що склалася, найбільш доцільна лінія поведінки особи, яка провадить допит. До прийомів допиту осіб, які дають неправдиві показання, можна віднести такі прийоми, як шифрування мети допиту, створення перебільшеного уявлення у допитуваного про обсяг зібраних доказів, приховання істинної поінформованості дізнавача, використання асоціативних зв'язків та ін.

Методи – це засоби досягнення цілей допиту, які являють собою певну систему характерних для них прийомів, правил та рекомендацій. Можна виділити три методи – *метод з'ясування, метод перекозання, метод викриття*²¹⁸.

Метод перекозання – один з методів допиту, який заснований на словесному або іншому впливі на розум, свідомість, почуття допитуваного і спрямований на спонування його до повідомлення правдивої інформації. Перекозання може торкатися як життєвої позиції допитуваного в цілому, – що зробити в принципі дуже важко, але можливо, – так і більш вузьких питань (ставлення до вчиненого, доказаності його вини тощо). Дізнавач повинен намагатися одержати правдиві показання від допитуваного за допомогою саме цього методу. Метод перекозання являє собою систему прийомів психологічного впливу на допитуваного. До числа прийомів цього методу можна віднести:

- Роз'яснення протиправності вчиненого діяння та його тяжких наслідків з метою викликати розкаяння;
- використання стосунків з іншими співучасниками злочину;

²¹⁷ Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. К., 1999. – С. 320-321.

²¹⁸ Тертишник В. М., Фурман Н. А. Допрос на предварительном следствии. – Х., 1996. – С. 15-16.

- показ негативних якостей співучасників, що втягнули підозрюваного в злочинну діяльність;
- показ можливих тяжких наслідків продовження злочинної діяльності осіб, що залишились на свободі, та викликання жалості до можливих жертв;
- активізація позитивних якостей особистості допитуваного, або так званий «метод морального стимулювання»²¹⁹.

Метод викриття полягає в отриманні в ході допиту даних, що мають значення у справі, за допомогою наявних доказів і тактичних комбінацій. Коли доказів достатньо, рекомендується один з варіантів:

- пред'являти докази послідовно відповідно до їх доказової сили;
- пред'являти спочатку найбільш важливий доказ цього злочину²²⁰.

Ці методи мають активно використовуватись у роботі дізнавача, наповнюючись відповідними прийомами та психологічними комбінаціями.

Допит свідків. У справах про контрабанду як свідки допитуються насамперед:

- очевидці протиправного переміщення товарів через кордон;
- свідки придбання, упакування, приховання, збуту предметів контрабанди;
- особи, котрим діями контрабандистів заподіяно збиток і в подальшому вони визнаються потерпілими (наприклад, особи, у яких були викрадені контрабандним способом перевезені твори мистецтва);
- особи, спроможні надати інформацію щодо особистості контрабандиста, дати його характеристику, розповісти про обставини, які обтяжують або пом'якшують його провину.

До першої групи свідків належать працівники митниці і співробітники КПП, що виявили контрабанду; провідники, стюардеси, водії автобусів, тобто особи, що обслуговували затриманого під час проходження ним на транспорті. У них з'ясовується: де, коли, ким, за яких обставин була виявлена контрабанда; що являють собою предмети контрабанди; які документи подавалися затриманим, як при цьому він поведився, які давав пояснення; чим саме затриманий привернув до себе увагу; чи був він один під час посадки чи хтось проводжав його; із ким він контактував під час руху, проходження митного контролю та ін. При цьому пасажир-попутники затриманого повинні бути допитані в першу чергу, бо, якщо вони продовжать свою путь, потім їх важко буде встановити і допитати.

²¹⁹ Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К., 2002. – С. 462-463; Тертишник В.М., Фурман Н.А. Допрос на предварительном следствии. – Х., 1996. – С. 25-26.

²²⁰ Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Д., 2002. – С.241-242.

Друга група свідків з'являється не на початковому, а на наступних етапах розслідування – це можуть бути сусіди по будинку, товариші по службі, співробітники ліцензійних і банківських установ. Вони можуть дати показання про співучасників затриманого, про засоби (у тому числі й незаконні) та місця придбання, збереження, збут контрабанди і т. ін.

При допиті *третьої групи свідків* слід з'ясувати: чи знали раніше підозрюваного, у яких стосунках із ним перебували; за яких обставин був заподіяний майновий збиток, якими діями, у чому збиток виражається; чому вони вважають причетним до цього підозрюваного (обвинувачуваного); заявляли чи ні в органи міліції про завданий збиток і якщо так, то де, коли, кому саме; говорили кому-небудь із сусідів або знайомих про ці факти і т. ін.

При виявленні факту контрабанди, якщо не встановлено осіб, що її вчинили, у свідків-членів екіпажу з'ясовується: що їм відомо про контрабанду; хто міг сховати її в цій схованці; хто мав доступ до місця, де обладнана схованка; дивні і підозрілі, на їх думку, факти, обставини, випадки, які відбулися в цій поїзді.

Як початкові слідчі дії у справах про контрабанду можуть провадитися і пред'явлення для впізнання людей і предметів, відтворення обстановки й обставин події (у формі перевірки й уточнення показань на місці або слідчого експерименту), призначення судових експертиз тощо.

Так, однією з поширених слідчих дій, спрямованих на перевірку об'єктивності наявних доказів у розслідуваній справі, є *пред'явлення для впізнання* людей і предметів.

Вважаючи недоцільним розгляд загальних процесуально-тактичних положень провадження даної слідчої дії, відзначимо, що тактичні цілі пред'явлення для упізнання тих або інших об'єктів звичайно пов'язані з необхідністю одержання даних щодо перебування на місці події осіб (підозрюваних або свідків), що опинилися втягненими у сферу злочинної події; контактах, що мали місце між підозрюваною та іншими особами; приналежності підозрюваній особі предметів контрабанди або інших речей, виявлених на місці злочину, тощо.

Необхідність у пред'явленні осіб для упізнання виникає, як правило, в ситуаціях, коли свідок-очевидець контрабанди заявляє, що підозрювана особа йому не відома, проте за прикметами, що запам'яталися в його пам'яті, він може впізнати контрабандиста; свідок або підозрюваний підтверджує, що контрабанда вчинена ним у співучасті з конкретною особою, однак остання категорично заперечує не лише свою причетність до розслідуваної контрабанди, але і сам факт їхнього знайомства; підозрюваний, зізнавшись у вчиненні контрабанди, підтверджує, що може упізнати свідка або потерпілого від злочину.

Узагальнення слідчої практики показує, що в переважній більшості випадків пред'явлення для впізнання живих осіб здійснюється в натурі за сукупністю анатомічних ознак їхньої зовнішності і дуже рідко – за фотознімками і такими функціональними (динамічними) ознаками людини, як хода, постава, міміка, жестикуляція тощо. Практично не зустрічаються у справах про контрабанду випадки пред'явлення для впізнання людей за ознаками їх усного мовлення, голосу (як у натурі, так і за фонограмами), а також так зване зустрічне (взаємне, двостороннє) впізнання. Акцентуючи на цьому увагу, водночас слід зазначити, що процесуальний порядок пред'явлення для впізнання осіб за голосом, а також зустрічне впізнання, на жаль, поки що не знайшли законодавчої регламентації в ст. 174 УПК України.

Але через те, що люди, крім рис зовнішності, володіють і функціональними ознаками, зокрема особливостями голосу й усного мовлення, їхнє використання як об'єкта упізнання надає дізнавачу реальну можливість одержати вагомий доказ стосовно підозрюваної особи, участь якої в контрабанді часом ніякими іншими даними поки не може бути доведено. При цьому треба мати на увазі, що пред'явлення для впізнання за голосом можливе у разі яскраво вираженої індивідуальності ознак усного мовлення чи голосу, змінити які зусиллям волі практично неможливо.

У цьому плані важливу ідентифікуючу роль можуть зіграти сила, тональна висота, тембр голосу, шепелявість, гаркавість, заїкуватість, хрипота, діалект, слова-паразити і т. ін. Коротше кажучи, можливість розпізнання голосу значно перевищує можливість його опису у вигляді словесної моделі, що становить сьогодні одну з актуальних проблем криміналістичної науки. Крім того, можуть виникнути певні труднощі з добором «статистів»: голос може відповідати вимогам однорідності, а зовнішність – ні. Може бути і навпаки.

Для перевірки й уточнення даних, що мають значення для справи про контрабанду, може здійснюватися *відтворення обстановки й обставин події* (ст. 194 КПК України). Під час провадження цієї слідчої дії перевіряються показання підозрюваних і свідків стосовно можливості вчинення ними певних дій або сприйняття якогось факту чи явища за допомогою органів чуття. На практиці відтворення обстановки й обставин події проводиться також для встановлення можливості існування тих або інших явищ, настання за відомих умов певних наслідків, а також механізму утворення слідів і з'ясування інших обставин розслідуваного злочину.

Дані, отримані в ході відтворення обстановки й обставин події, будуть мати доказове значення, якщо перевірні дії проводилися:

- з дотриманням вимог кримінально-процесуального закону;
- в умовах, максимально подібних тим, у яких мали місце подія або

факт, що становлять інтерес для дізнання.

Крім того, при багатократному повторенні однорідних дослідів має бути отриманий той же самий результат (тобто він не є випадковим).

У справах про контрабанду відтворення обстановки й обставин події, крім мети, властивій цій слідчій дії, у більшості кримінальних справ провадиться з метою перевірки (з'ясування) способів зберігання, незаконного переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів, матеріалів і устаткування, учинення злочинцями інших дій, спрямованих на реалізацію свого задуму (наприклад, перевірка можливості несанкціонованого проникнення до певної території чи приміщення, що перебуває під охороною, підтримання зв'язку між співучасниками і т. ін.), а також приховання слідів і матеріальних наслідків злочину. Експериментальні дії можуть провадитися для визначення можливості та способів учинення таких дій:

– *переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів поза митним контролем.* При перевірці цього способу вчинення контрабанди треба мати на увазі, що відповідно до ст. 50, 52 Митного кодексу України переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів здійснюється в місцях розташування митниць, визначених Держмитслужбою України, і під час їхньої роботи. У інших місцях і поза часом роботи митниць товари і транспортні засоби можуть переміщатися через митний кордон України лише за згодою митниці. У зв'язку з цим шляхом відтворення обстановки й обставин події необхідно точно встановити, що місце і час переміщення контрабандних товарів через митний кордон не відповідають чинним вимогам митних органів, а власне слідчу дію слід проводити саме в місці фактичного переміщення предметів контрабанди й у той же час доби.

– *приховання товарів і транспортних засобів від митного контролю,* під яким розуміється використання контрабандистами схованок або інших засобів, що утруднюють виявлення товарів, або надання одним товарам вигляду інших. Для прихованого переміщення контрабанди злочинці можуть пристосовувати різноманітні предмети і транспортні засоби, а також виготовляти схованки в дорожніх торбах, портфелях, усіялих речах і предметах, які знаходяться в ручній поклажі, багажі та в усіх видах транспортних засобів. Проведення відтворення обстановки й обставин події у справах про контрабанду буває пов'язане з необхідністю з'ясувати такі питання: чи могли товари виїматися з опечатаного вантажного відділення (опечатаної вантажної частини контейнера) або завантажуватися туди без залишення візуальних слідів злому або ушкодження митних печаток і пломб; чи можливо розкрити ті або інші вантажні місця без порушення пломб, клейких стрічок, замків і т. ін.

У ході експериментальних дій доцільно використовувати виявлені внаслідок обшуку чи виконані підозрюваним під час дізнання рукописні матеріали, схеми, креслення і розрахунки, що відбивають технологію виготовлення схованок і пристосування інших предметів і транспортних засобів для вчинення контрабанди, їхні конструкційні особливості, а також ті ж інструменти і матеріали, за допомогою яких були виготовлені ці схованки, пристосовані предмети і транспортні засоби. У разі неможливості через певні обставини (небезпека знищення, утрата доказового значення тощо) використовувати зазначені інструменти і матеріали вони мають бути замінені подібними їм;

У разі приховування товарів від митного контролю з використанням підроблених документів або засобів митної ідентифікації експериментальні дії мають бути націлені на з'ясування, чи володіє підозрюваний навичками виготовлення певних документів або засобів ідентифікації. Для встановлення способу виготовлення підроблених документів або засобів митної ідентифікації, звичайно, призначається техніко-криміналістична експертиза документів.

Призначення експертизи. У справах про контрабанду найпоширенішими експертизами є товарознавча, хімічна та криміналістична (дактилоскопічна і технічна експертиза документів). Значно рідше призначаються балістична, почеркознавча, мистецтвознавча, автотехнічна, матеріалознавча та біологічна експертизи.

Товарознавча експертиза дозволяє вирішити питання щодо виду, найменування, сорту, якості предметів контрабанди, місця і часу їхнього виготовлення, вартості цих товарів, що необхідно для визначення розміру контрабанди як кваліфікуючої ознаки; умов збереження, причин зміни якості товарів, відповідності товарів і товарних знаків, засобів ідентифікації товарів.

Мистецтвознавча експертиза дозволяє визначити питання, пов'язані з назвою, авторством та істинністю творів мистецтва та їхньої атрибуції, істинності предметів антикваріату, колекційних виробів і вартістю творів мистецтва; наявністю змін у них (наявністю поверхневого прошарку), часом виготовлення, їх наявності у світових каталогах, приналежності музейним або приватним колекціям. Може бути проведена і нумізматична експертиза, якщо об'єктом контрабанди були колекційні монети, нагородні знаки; зброєзнавча, коли мова йде про незаконне вивезення колекційної зброї та ін.

Матеріалознавча експертиза розв'язує питання, пов'язані з визначенням виду матеріалу (дорогоцінні або рідкоземельні метали, камені тощо), його якісних і кількісних характеристик, вартості, місця видобутку і переробки.

Біологічна експертиза визначає найменування й характер об'єктів рослинного походження, їхню приналежність до наркотичних або сильнотоксичних, отруйних засобів, місця зростання, джерела походження, умови збереження і переробки, іноді – індивідуальна totoжність різних частин одного об'єкту.

Особливо треба відзначити біологічну експертизу волосся, потожир, слідів слини і крові людини, залишені нею на предметах контрабанди. Сучасні експертні можливості у багатьох випадках дозволяють ідентифікувати конкретну особу на основі генетичної інформації, котра міститься на залишених нею біологічних слідах і частинках та ін.

Криміналістична експертиза найчастіше проводиться за виявленими слідами рук на предметах контрабанди; балістична – досліджує вогнепальну зброю; холодну зброю; техніко-криміналістична експертиза документів, яка досліджує підроблені печатки, штампи, ідентифікаційні знаки і т. ін.; почеркознавча, що досліджує рукописні тексти на підроблених документах; трасологічна, об'єктами якої можуть бути тайники, їхнє устаткування.

Із числа інших слід назвати криміналістичну експертизу матеріалів і речовин, яка визначає природу наркотичних, сильнотоксичних і отруйних речовин, а також факт контактної взаємодії об'єктів, загальне джерело походження тощо.

При цьому слід пам'ятати, що хоча у справах про контрабанду призначення тієї чи іншої експертизи й належить до числа початкових слідчих дій, проте ч. 2 ст. 104 КПК України не відносить цю слідчу дію до невідкладних у справах про тяжкі злочини, за якими провадження досудового слідства є обов'язковим. Виходячи із цього, судові експертизи можуть бути призначені лише після того, як орган дізнання передасть кримінальну справу слідчому.

Зрештою, окремі слідчі дії, особливо такі, як затримання контрабандистів “на гарячому”, їх особистий обшук, обшук приміщень та ін., як правило, проводяться у вигляді тактичної операції, тобто у поєднанні з оперативними заходами, наприклад, у рамках «контрольованої поставки», застосування якої регламентується ст. 101 Митного кодексу України.

Контрольовані поставки здійснюються при дотриманні певних умов:

- контрольовану поставку проводять звичайно з метою припинення міжнародного незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, виявлення осіб, що беруть участь у сфері наркобізнесу. Припускається застосування методу контрольованої поставки і стосовно інших предметів, що є знаряддям або засобом учинення злочину;
- митні органи України в кожному окремому випадку згідно з

домовленістю із митними або іншими компетентними органами іноземних держав або на основі міжнародних договорів України допускають під своїм контролем увезення в Україну або транзит через її територію наркотичних засобів і психотропних речовин;

- рішення щодо використання методу контрольованої поставки приймає Державна митна служба України;

- якщо країною призначення наркотичних засобів і психотропних речовин є іноземна держава, кримінальна справа в Україні не порушується, а стосовно прийнятого рішення митний орган у встановленому порядку негайно повідомляє прокурора;

- рішення про використання контрольованої поставки інших предметів (які є знаряддям або засобом учинення злочину, здобутих злочинним шляхом, протиправні дії з якими є контрабандою) приймає Державна митна служба України із негайним повідомленням Генерального прокурора України.

Розділ 6. РОЗШУКОВА ТА ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІЗНАВАЧА У СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ

6.1. Розшукова діяльність дізнавача у справах про контрабанду

Дізнання у справах про контрабанду може містити в собі й розшукову діяльність. При цьому треба розрізнати поняття розшуку в широкому та вузькому значенні. У *широкому значенні розшук* – це діяльність, яка провадиться з метою з'ясування сутності злочинної події, встановлення злочинця, його виявлення й затримання, висвітлення різноманітних обставин справи, відшукування свідків, потерпілих, речових доказів, об'єктів злочину та ін. Так, наприклад, під час огляду місця події дізнавач розшукує сліди злочину, речові докази та вживає заходів щодо встановлення злочинця. Тобто розшук у широкому значенні – це будь-яка пошукова діяльність органів дізнання, спрямована на пошук поки що невідомих об'єктів, які мають значення для розслідування. *Розшук у вузькому значенні* – це вжиття заходів, спрямованих на збирання інформації, необхідної для установлення конкретного (індивідуально-визначеного) об'єкта. Індивідуальність шуканого об'єкта – критерій

розмежування розшуку в широкому й вузькому значенні ²²¹.

Однією з важливих функцій дізнавача є розшук осіб, причетних до контрабанди, а іноді й контрабандного товару, місцезнаходження котрих є невідомим. Цей розшук включає певний комплекс слідчих дій, пошукових і оперативно-розшукових заходів, зокрема: переслідування злочинця по "гарячих слідах", застосування службово-розшукового собаки на місці події, опитування свідків-очевидців, розшук за способом учинення злочину, з використанням залишених ним предметів, слідів рук, ніг, виділень людського організму, запахів, словесного портрета, фоторобота тощо. Отримані внаслідок ужитих невідкладних заходів відомості зіставляють з наявною моделлю (особою, підозрюваною в учиненні злочину) й у разі їхнього збігу вживають заходів щодо її викриття ²²².

Не є таємницею, що криміналістикою розроблені відповідні методи і засоби, які традиційно використовуються в розшуковій діяльності, особливо в тих слідчих ситуаціях, коли особа, що вчинила контрабанду, не відома. Її встановлення здійснюється шляхом використання:

- даних системи криміналістичної реєстрації;
- даних щодо безпосереднього предмета контрабанди;
- даних щодо способу вчинення і приховання контрабанди;
- композиційних портретів і пошукових орієнтувань;
- інформації, що відобразилася у процесі життєдіяльності злочинця; нетрадиційних методів;
- можливостей оперативно-розшукових служб МВС і СБУ.

Розглянемо докладніше ці методи встановлення особи, причетної до вчинення безгосподарної контрабанди ²²³.

Пошук контрабандистів завдяки системі криміналістичної реєстрації. Проведене нами інтерв'ювання понад 100 співробітників митних органів, які проходили підвищення кваліфікації, слухачів-заочників та тих, що навчаються на факультеті післядипломної освіти Академії митної служби України, показало, що можливості криміналістичного обліку використовуються ними ще вкрай недостатньо, переважно через їхнє слабе знання як системи криміналістичної реєстрації (особливо по лінії Інтерполу), так і конкретної інформації, що міститься в ній. У

²²¹ Див.: Крылов И.Ф., Бастринкин А.И. Розыск, дознание, следствие. – Л., 1984. – С. 6-7.

²²² Див.: Образцов В.А. Установление преступника, скрывшегося с места происшествия // Криминалистика. Цикл лекций по новой программе курса. – М., 1994. – С. 169-177.

²²³ Висвітлюються з використанням матеріалів проф. В.А. Жбанкова (див.: Жбанков В.А. Свойства личности и их использование для установления лиц, совершивших таможенные правонарушения: Монография. – М., 1999. – С.85-105)

зв'язку з цим не лише удосконалення існуючої системи криміналістичної реєстрації, а й навчання співробітників митних органів можливостей її використання – є одним із злободенних завдань.

У системі криміналістичної реєстрації міститься значний обсяг відомостей, що можуть бути використані для встановлення осіб, які вчинили контрабанду. Зокрема, *за обліками Департаменту інформаційних технологій МВС України* (управління оперативної інформації УМВС в областях)²²⁴, які об'єднані в автоматизовані інформаційно-пошукові системи, надається можливість одержати таку інформацію:

а) за алфавітною картотекою:

- про прізвище, ім'я та по батькові особи, яка перебуває на обліку;
- про місце народження, проживання і роботи до засудження;
- про затримання за вчинення злочину;
- про час арешту й засудження, термін покарання;
- про наявність судимості у певної особи (характер злочину і статтю Кримінального кодексу, згідно з якою вона була засуджена);
- про місце та час відбування покарання, переміщення, що мали місце під час відбування покарання, або дату і підставу звільнення на волю;
- про зміну вироку, застосування амністії чи помилування;
- про номери припинених кримінальних справ;
- про перебування в місцевому або державному розшуку (коли, ким оголошений, у зв'язку з чим);
- про групу крові, дактилоскопічну формулу та відбитки пальців рук.

б) за дактилоскопічною картотекою:

- ідентифікувати особистість заарештованих і затриманих;
- встановити особистості загиблих і мертвих невідомих громадян;
- ідентифікувати особистість підозрюваного у вчиненні злочину за слідами пальців рук, вилучених із місць подій.

в) за автоматизованим банком даних (АБД)²²⁵:

- демографічні дані, прикмети, місце роботи і проживання особливо небезпечних рецидивістів, злодіїв у законі, авторитетів злочинного світу й інших категорій раніше осуджених (за бандитизм, убивства, розбої, шахрайство, розкрадання, статеві злочини, злочини, пов'язані зі зброєю, крадіжкою антикваріату, наркотиками, учинені під виглядом працівників

²²⁴ Структура Інформаційного Бюро УМВС в області складається із відділів: оперативно-довідкових обліків, що включає відділення алфавітного обліку і відділення дактилоскопічного обліку; оперативно-розшукових обліків, що складається з відділення оперативного інформування органів внутрішніх справ і АБД; відділення статистики, завданням якого є обробка статистичних даних із кримінальних справ.

²²⁵ АБД є трирівневою системою накопичення інформації, що включає: "АБД - центр", "АБД - область", "АБД - район".

правоохоронних органів або стосовно них і т. ін.), котрі становлять підвищену суспільну небезпеку;

- про нерозкриті злочини (місце, час, спосіб учинення, предмет злочинного зазіхання);

- про вилучені, втрачені, виявлені номерні речі, автотототранспортні засоби, нарізну зброю, антикваріат, наркотичні речовини і сильнодіючі ліки, цінні папери загальнодержавного обігу.

Особливо слід спинитися на обліку викрадених і вилучених документів загальнодержавного обігу і номерних речей, що складають систему АБД. Об'єктами обліку є викрадені та вилучені номерні речі, документи і цінні папери загальнодержавного обігу (чеки, вексели, акції, коносаменти, ощадні сертифікати, акредитиви і т. ін.).

У ході пошуку речі органи внутрішніх справ взаємодіють із митними органами, які повідомляють про всіх українських та іноземних громадян, зокрема іноземних дипломатів, які виїжджають із України і можуть незаконно вивозити предмети антикваріату, про факти розкрадання антикваріату з музеїв, церков і приватних колекцій, про розшукувані предмети антикваріату.

г) за автоматизованою інформаційно-пошуковою системою “Автопошук” – відомості про всі викрадені, затримані, виявлені, в тому числі й безгосподарні автотранспортні засоби (державний номер, номер двигуна, кузова й шасі).

д) за автоматизованою інформаційно-пошуковою системою “Зброя” – відомості щодо втраченої, викраденої і виявленої нарізної вогнепальної зброї, в тому числі легкого стрілецького озброєння, гранатометів, вогнеметів, артилерійських систем (стовбурні і реактивні), бойових машин, що мають озброєння.

е) за автоматизованою інформаційно-пошуковою системою “Антикваріат” – відомості щодо втрачених і виявлених предметів, які становлять історичну, художню або наукову цінність, включаючи: археологічні знахідки, предмети старожитності; антропологічні й етнографічні предмети; історичні реліквії; художні твори і предмети прикладного мистецтва.

ж) за автоматизованою інформаційною системою “ДР – оповіщення” – відомості щодо осіб:

- які вчинили злочини (притягнутих до кримінальної відповідальності та раніше засуджених);

- визнаних особливо небезпечними рецидивістами;

- оголошених у регіональний, державний чи міждержавний розшук (крім безвісти зниклих);

- схильних до немедичного споживання наркотичних засобів і пе-

ребувають на диспансерному обліку;

- психічних, соціально-небезпечних хворих;
- власників кубел розпусти;
- що займаються проституцією;
- затриманих за бродяжництво;
- державних боржників, розшукуваних за позовами підприємств і організацій, або громадян – неплатників аліментів;
- інших схильних до вчинення злочинів осіб.

Інформація включає анкетні дані, адреси проживання, інтереси і ганебні нахили, судимості, основні і додаткові дактилоскопічні формули, категорію обліку, опис ознак зовнішності за схемою словесного портрета із зазначенням особливих прикмет. Інформація містить опис виду (стаття КК), фабули і способи вчинення злочину особою, що перебуває на обліку. Тобто спосіб проникнення в приміщення; спосіб насильницьких дій; спосіб придбання майна і реалізації шахрайства, використований знаряддя злочину; привід проникнення у приміщення; предмет зазіхання; місце вчинення злочину; зв'язку особи з іншими злочинцями.

з) *за автоматизованою інформаційно-пошуковою системою "Впізнання"* – відомості про осіб, які зникли безвісти, невпізнаних трупів, невідомих хворих і дітей.

и) *за автоматизованою інформаційно-пошуковою системою "ОВІР-кримінал"* – відомості щодо іноземців і осіб без громадянства, у тому числі тих, що:

- учинили адміністративні правопорушення або злочини або щодо яких учинено злочини;
- перебувають у розшуку, під слідством, заарештованих або відбувають покарання;
- були учасниками дорожньо-транспортних подій.

к) *за автоматизованою інформаційною системою "Сейф"* – відомості щодо злочинів, під час учинення котрих зламувалися металеві сховища, та про осіб, які вчинили подібні злочини.

За обліками, що ведуться НДЕКЦ МВС – УМВС України можна встановити:

- *за кулегільзотекою* – чи не застосовувалася раніше під час учинення злочинів зброя, кулі чи гільзи від якої виявлені на місці події, а також причетність до злочину, добровільно здану зброю;
- *за колекцією підроблених металевих грошей* – дані щодо виготовлювачів фальшивих грошових знаків, використаному устаткуванню, часу і місць збуту, складу і структури матеріалів, що використовувалися під час їх виготовлення тощо;
- *за картотекою підроблених документів, виготовлених поліграфі-*

чим способом – щодо виготовлювачів даних документів, використаного устаткування, часу й місць збуту аналогічних документів і т. ін.

– за слідотекою відбитків пальців рук, вилучених із місць нерозкритих злочинів, і осіб, узятих міліцією на облік. Ця слідотека містить картки з фотознімками одиночних і групових слідів пальців рук (долонь) чи їх фрагментів, вилучених із місць нерозкритих злочинів, а також дактилоскопічні карти осіб, узятих міліцією на облік (зłodії в законі, злочинні авторитети, кишенькові зłodії та ін.). Вона має також архівний розділ, де розміщуються картки, пов'язані з подіями, щодо яких кримінальні справи не порушувалися. За допомогою слідотеки можна визначити факт залишення слідів однією особою на різних місцях подій, що може служити підставою для об'єднання кримінальних справ про контрабанду у загальне провадження. Такі сліди перевіряються за дактилоскопічною картотекою міськрайорганів внутрішніх справ або за відбитками пальців рук, отриманих у порядку відбору зразків у осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів.

У ряді випадків сліди пальців доцільно перевірити за дактилоскопічною картотекою УМВС області. Проте це можливо лише тоді, коли з місця події вилучено не менше шести відбитків різних пальців рук однієї особи. Перевірка за дактилоскопічним обліком Управління оперативної інформації МВС України можлива, якщо є не менше восьми таких слідів.

Таким чином, переважна більшість перелічених обліків є в НДЕКЦ УМВС областей і перед тим, як звернутися з відповідним запитом до Державного науково-дослідного й експертно-криміналістичного центру МВС України, слід перевірити наявність аналогічних даних у обласних НДЕКЦ.

Ураховуючи, що для злочинців, які переховуються від слідства і правосуддя, державних кордонів не існує, важливу роль у їхньому розшуку відіграє така міжнародна організація кримінальної поліції, як *Інтерпол*. Перші можливості контактів українських правоохоронних органів із зарубіжними колегами в рамках Інтерполу з'явилися ще у 1990 р. Саме тоді постановою Ради Міністрів СРСР від 7 квітня 1990 р. № 338 було створено Національне центральне бюро Інтерполу. На початку 1991 р. вже обговорювалася можливість самостійного членства України в Інтерполі, але за браком власної валюти, а також через вертикальну залежність від МВС СРСР, яке відносило будь-які міжнародні контакти до своєї виключної компетенції, втілити ці ідеї в життя тоді не вдалося. Така можливість надалася лише після проголошення Україною акта про незалежність і подальший самостійний розвиток. Наприкінці 1992 р. Уряд України (Постанова КМ України № 555 від 30 вересня 1992 р.) звернувся до Генерального

секретаріату з проханням прийняти до Інтерполу і виділив для цього необхідні кошти. Це прохання було задоволено і на 61-й Генеральній асамблеї Інтерполу в Дакарі (4-10 листопада 1992 р.) Україну було прийнято до цієї міжнародної організації.

25 березня 1993 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою №220 затвердив «Положення про Національне бюро Інтерполу», згідно з яким взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав у вирішенні питань боротьби зі злочинністю, яка виходить за межі країни або має транснаціональний характер, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу.

Повноваження Національного центрального бюро Інтерполу покладено на МВС України, у структурі якого сформовано робочий апарат Національного центрального бюро Інтерполу, в Автономній Республіці Крим і областях – створено групи Укрбюро Інтерполу.²²⁶

Використовуючи облік Інтерполу під час проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у справах про контрабанду, зокрема, з Генерального секретаріату Інтерполу або НЦБІ закордонних держав можна одержати інформацію щодо:

а) у сфері економічних правопорушень:

- офіційних назв комерційних структур (фірм, спільних підприємств і т. ін.), розташованих за межами України;
- їхньої юридичної адреси, номеру і дати реєстрації;
- прізвищ та імен керівників комерційних структур;
- основних напрямків статутної діяльності;
- розміру статутного капіталу;
- часу та причини припинення діяльності;
- кримінального характеру діяльності певних комерційних структур.

Використовуючи облік Інтерполу, також надається можливість одержання інформації щодо укладених іноземними фірмами угод з участю українських державних чи приватних структур; фактів відкриття юридичними і фізичними особами, у тому числі громадянами України, фінансових рахунків у закордонних банках, а також стосовно банківських операцій із використанням цих коштів. Слід пам'ятати, що закордонні банки керуються принципом конфіденційності вкладів, які становлять банківську таємницю, тому зазначена інформація може повідомлятися іноземними правоохоронними органами лише після офіційного звернення Генеральної прокуратури України і тільки після розгляду цього звернення їхнім верховним органом юстиції, прокуратурою країни або відповідним судом;

---

²²⁶ Радецький В.С. Національне центральне бюро Інтерполу – щит на шляху злочинності // Адвокат. - 1997. - №1. - С.32-35.

б) у сфері боротьби з фальшуванням грошей:

- обставин вилучення фальшивих банкнот;
- вилучення інших фальшивих банкнот, що мають одне джерело походження з виявленими;
- місцезнаходження осіб, причетних до фальшування грошей, за наявності підстав припускати, що вони перебувають за межами України;

в) у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними із підrobкою документів:

- перевірки автентичності документів, а також щодо можливого їх використання злочинцями на території інших країн;

г) у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними з автотранспортом:

- власника автотранспортного засобу, зареєстрованого за рубежом;
- дати і місця постановки на облік автотранспортного засобу або зняття його з обліку;
- перевірки автомашини за обліком автотранспорту, викраденого в країнах зарубіжжя;
- ідентифікації ніюземного автомобіля або його номерних знаків;
- постановки викраденого в Україні автомобіля на облік в Генеральному секретаріаті Інтерполу та НБІ закордонних держав;

д) у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів:

- осіб, які проходять у справах, що мають відношення до наркобізнесу;
- злочинних співтовариств, що займаються обігом наркотичних засобів (наркобізнесом);
- фактів вилучення наркотичних засобів;
- основних видів наркотичних засобів і психотропних речовин, які перебувають у незаконному обігу;
- нових видів наркотиків, що з'являються в обігу;
- засобів нелегального виробництва наркотиків, виявлених у підпільних лабораторіях;
- каналів транспортування і приховання;

е) у сфері боротьби з незаконним обігом нарізної вогнепальної зброї та вибухівок:

- країн-виготовлювачів вогнепальної зброї;
- основних технічних характеристик зброї, вибухових пристроїв і боєприпасів;
- можливості їх придбання фізичними і юридичними особами;
- часу і місця реалізації зброї торговим підприємством або заводом-виготовлювачем;
- можливості експортування в інші країни;

- перебування зброї або вибухових пристроїв у розшуку;
  - наявності відомостей кримінального характеру на осіб, у володінні яких вони були;
  - вчинення аналогічних злочинів в інших країнах;
- ж) у сфері боротьби з зазіханнями на культурні цінності та предмети антикваріату:*
- наявності та юридичної адреси фірм (компаній), магазинів, які спеціалізуються на торгівлі культурними цінностями (антикваріатом);
  - виставлення розшукуваних культурних цінностей на відомих аукціонах (Сотбіс, Крісті та ін.);
  - ідентифікації викраденого або вилученого предмета;
  - підозрюваних (обвинувачуваних), притягнутих до відповідальності за злочинну діяльність, пов'язану з культурними цінностями (антикваріатом), та їх закордонних злочинних зв'язків;
  - місця перебування або проживання підозрюваних, що виїхали за кордон (за наявності повних демографічних даних про них і відомостей щодо виїзду до конкретної країни).

За наявністю достатніх підстав вважати, що особа, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності у справі про контрабанду, переховується за кордоном, орган розслідування звертається до Укрбюро Інтерполу з мотивованим проханням про розсилання міжнародного повідомлення про початок розшуку особи, що переховується. У проханні вказуються: найменування кримінальної справи; дані про вчинений злочин; стаття КК України, що інкримінується розшукуваній особі; відомості щодо розшукуваної особи, у тому числі настановні дані, опис ознак зовнішності, якщо можливо, то надаються фотографії і дактилокарта; відомості щодо переміщення особи за кордон (коли, за якими документами, куди виїхала, хто запрошував, чи виїжджала за кордон раніше та до якої країни), про можливі місце перебування і характер діяльності тощо. Разом із запитом направляються постанова про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також засвідчена копія статті КК України, за якою розшукувана особа підлягає притягненню як обвинувачена. Запит до Укрбюро Інтерполу завершується проханням про організацію розшуку особи, що переховується, встановлення місця її перебування, роду занять і за необхідності її затримання, оскільки надалі компетентні органи України мають намір домагатися видачі цієї особи.

Пошук злочинця за допомогою даних щодо безпосереднього предмета контрабанди. В АБД акумулюються відомості щодо наступних матеріальних об'єктів:

- речей, що мають індивідуальні номери: викрадених, безгосподар-

них, вилучених у затриманих і арештованих, а також безгосподарних, вилучених з камер схову (годинник, побутова техніка тощо);

– вогнепальної зброї: викраденої, загубленої, вилученої, знайденої чи добровільно зданої (бойової, навчальної, мисливської, спортивної, обрізів);

– вогнепальної зброї, що перебуває в користуванні фізичних і юридичних осіб;

– автомототранспорту: викраденого і нерозшуканого, безгосподарного;

– антикваріату, що становить історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність (картини, ікони, монети, ордени тощо).

Мета цього виду обліку полягає в зіставленні ознак (даних) викрадених предметів з такими ж ознаками у виявлених предметів. Інформація містить найменування предмета, модель, марку, розмір, матеріал, колір, номер, серію, дані про особу, в якій вилучені, чи обставини викрадення, належність втраченої зброї (особі, організації, органу тощо), дату і місце викрадення. Для викрадених антикварних предметів передбачено зазначати майстра, техніку виконання, рік виготовлення, сюжет і т. ін.

Як первинні документи (інформаційні носії), що підлягають обробці в АБД, обрані: 1) інформаційно-пошукова картка (ІПК) на особу і злочин; 2) інформаційно-пошукова картка на річ (ІПК-В); 3) фотокартка для фототеки. Вміщені в ІПК²²⁷ реквізити заповнюються працівником дізнання, співробітником карного розшуку, відділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, дільничним інспектором міліції, працівником оперативної частини установи з виконання покарань, що ставлять об'єкт на облік чи бажають одержати інформацію про нього.

Для забезпечення точності пошуку і видачі формалізованої інформації використовується обмежений набір кодованих термінів, що є словником лексики, найбільш часто уживаної оперативними працівниками для опису осіб, подій і предметів. Він розміщується безпосередньо на ІПК. Кожному терміну наданий визначений код, що подається у відповідній осередок на бланку картки.

Запити щодо одержання необхідної інформації працівники органів внутрішніх справ можуть здійснювати шляхом звертання до УМВС в області або в УОІ МВС України поштою, телеграфом, телетайпом, телефоном, “електронною поштою”, фельдзв’язком (за повідомленням закритого типу), через посильного.

---

²²⁷ ІПК – це бланк анкестного типу, що містить кодовану десятковими цифрами інформацію. Індивідуальні ознаки об'єктів заповнюються у вигляді тексту звичайною мовою. Останнє стосується біографічних даних особи, фабули злочину, його зв'язків, опису предмета-антикваріату та ін.

Запити можуть містити інформацію двох типів:

а) повні настановні дані на осіб, що перевіряються, викрадені номерні речі. Після зіставлення даних, викладених у запиті, з бази даних видається наявна інформація про об'єкт чи відповідь про відсутність об'єкта на обліку;

б) обмежений набір ознак, передбачених у ІПК. У випадку збігу зазначених у запиті ознак з об'єктом (об'єктами), що перебуває на обліку, можуть бути видані відомості про безліч об'єктів з подібними ознаками (наприклад, під час зазначення статі, зросту, волосся та інших окремих ознак зовнішності особи, що розшукується).

Оскільки в основі пошуку злочинця з використанням даних щодо безпосереднього предмета контрабанди лежить наявність об'єктивного взаємозв'язку між властивостями особи контрабандиста і конкретних предметів зазіхання, то останні певною мірою можуть свідчити про:

- вік і стать контрабандиста (залежно від виду товарів, захоплені осіб різного віку і статі);

- мету та мотиви злочину (крадіжка колекційних марок, монет та інших подібних об'єктів);

- про навички й уміння злочинця (наприклад, зав'язати вузол, розкрити пломбу тощо);

- психофізіологічні схильності злочинця (наприклад, при контрабанді наркотичних речовин);

- фізичну силу злочинця (з урахуванням обсягу, ваги контрабандного товару);

- учинення контрабанди у складі групи осіб (якщо ці об'єкти не могла віднести одна людина);

- коло осіб, причетних до контрабанди (коли про можливість сховати предмети контрабанди знає певне коло осіб); і т. ін.

Відомості щодо безпосереднього предмету контрабанди мають значення не лише для встановлення осіб, що учинили цей злочин, але й для організації розшуку викраденого майна, відшкодування матеріального збитку, усунення причин і умов, що сприяли вчиненню контрабанди.

Пошук злочинця за способом учинення і приховання контрабанди. Науковою основою обліку за ознаками, що характеризують прийоми виконання злочинних дій, є те, що особи, які скоюють декілька злочинів, нерідко використовують ті ж самі способи. З практики відомо чимало випадків, коли під час повторного вчинення злочину винний не тільки повторював свої колишні виверти, що дозволяли йому уникнути відповідальності, але і застосовував у цілому спосіб, який приносив йо-

У криміналістиці під способом учинення злочину розуміють взаємозалежні дії з підготовки, учинення і приховання злочину. Ці дії обумовлені часом, місцем їхньої реалізації, використовуваними знаряддями злочину, предметом зазіхання. Спосіб учинення злочину обумовлений метою, що ставить перед собою злочинець, об'єктивною обстановкою місця злочину, у якій він діє, а також його індивідуальними якостями (злочинний досвід, фізичні дані, професійні навички тощо).

Контрабандист, володіючи певними навичками й уміннями, застосовуючи ті чи інші технічні засоби, прийоми і виверти поведінки, відрізняється певною стереотипністю дій. Таким чином, ціль обліку нерозкритих злочинів полягає в тому, що, по-перше, зіставляючи інформацію про ці злочини можна об'єднати в одне провадження кримінальні справи про злочини, вчинені у різних місцях, але одним способом, і, по-друге, порівняння даних цього обліку з обліком раніше засуджених осіб дозволяє визначити коло осіб, що перевіряються, серед яких варто шукати злочинця.

Пошук злочинця за способом учинення і приховання контрабанди являє собою досить місткий процес, який складається з декількох етапів: а) перевірки за обліками інформаційно-довідкових бюро УМВС (облік за “злочинним почерком” у межах системи АБД), паспортних апаратів, відділу віз і реєстрації, спецприймачів, приймачів-розподільників; б) виявлення кримінальних справ про аналогічні нерозкриті злочини, відмовлених матеріалів за заявами про вчинення контрабанди та іншої інформації про аналогічні злочини; в) їхнє вивчення й аналіз з метою виявлення загальних ознак щодо способу вчинення контрабанди і зіставлення з наявними даними; г) виявлення за вивченими кримінальними справами й іншими джерелами осіб, що уявляють оперативний інтерес, і встановлення їхнього місцезнаходження (перевірка часу звільнення, місця проживання та ін.); д) ознайомлення з оперативно-розшуковою інформацією стосовно осіб і способів учинення аналогічних злочинів; е) перевірка версії щодо причетності виявлених осіб до вчиненої контрабанди і т. ін.

Проведені нами та іншими авторами ²²⁹ дослідження свідчать, що вищезазначені джерела містять вичерпну інформацію щодо способів

²²⁸ За “злочинним почерком” злочинців реєструють також у країнах Європи і США. Така система реєстрації іменується “Modus operandi system”.

²²⁹ Кисловский Ю.Г. Контрабанда: история и современность. – М., 1996; Галанский Г.М. Правовая и криминалистическая характеристика контрабанды и производство неотложных следственных действий // Форум. Методический сборник. Вып. 4. – М., 1998; Жбанков В.А. Свойства личности и их использование для установления лиц, совершивших таможенные правонарушения: Монография. – М., 1999. – С. 99; та ін.

учинення контрабанди і причетних до них осіб. При цьому важливе значення має встановлення способу приховання контрабанди. Слід пам'ятати, що вибір способу приховання предметів контрабанди в значній мірі визначається такими елементами злочинної діяльності, як: а) спосіб переміщення через митний кордон (безпосередньо контрабандистом, із використанням транспортних засобів: автомобільного, залізничного, повітряного, морського транспорту, із використанням поштових відправлень; б) предмет злочинного зазіхання; в) наявність злочинного досвіду у контрабандиста тощо.

Практика свідчить, що людська фантазія стосовно устрою схованок невичерпна. Способи обладнання схованок на тілі, в одязі, взутті контрабандистів, у транспортних засобах тощо досить докладно описані в літературі. При цьому в обладнанні схованок дуже істотну роль відіграють властивості особистості контрабандиста. Зокрема, аналіз розслідуваних кримінальних справ про контрабанду показав, що зі способом приховання предметів контрабанди корелюють такі властивості особистості контрабандистів, як-от: *соціальні* (професія, освітній рівень, національність, наявність судимості); *біологічні* (стать, вік); *психологічні* (знання, уміння, навички, спроможність). Зазначені ознаки виявляються в комплексі. Так, скажімо, обладнання схованок в автомобільному, залізничному та інших транспортних засобах, у разі коли контрабандою займаються власники транспорту або члени екіпажів, значною мірою пов'язане з фаховими знаннями, навичками й уміннями, що дозволяє їм, використовуючи конструктивні особливості транспортних засобів, ховати предмети контрабанди. Стосовно ж національних особливостей, то "ковтачами" наркотичних засобів, як правило, є громадяни середньоазіатських і африканських держав.

Про здатність контрабандистів свідчать хитрі способи влаштування тайників. Наприклад, жінки нерідко ховують валюту, дорогоцінності, наркотичні засоби у дамських сумочках серед їхнього вмісту та застосовують такий прийом, як пред'явлення співробітнику митниці відкритої сумочки, розраховуючи, що останній не буде перевіряти її вміст²³⁰. Аналіз зазначених взаємозв'язків є джерелом інформації, котру необхідно враховувати під час відпрацювання версій щодо осіб, які обладнували виявлені схованки.

Обліку підлягають нерозкриті злочини, у тому числі й контрабанди, кримінальні справи з яких припинено за ч. 3 ст. 206 КПК України у зв'язку з невідстановленням особи, що вчинила злочин. Уведенню в АБД підлягає інформація про злочин за схемою, описаною вище для способу

²³⁰ Кисловський Ю.Г. Указ. роб. С. 142-149.

вчинення злочину особою, яка перебуває на обліку. Крім цього, вказуються об'єкти, вилучені з місця події, і спосіб приховання злочину.

Пошук злочинців із використанням суб'єктивних портретів і розшукових орієнтувань. Практика боротьби зі злочинністю свідчить, що суб'єктивні портрети – дуже ефективний засіб розшуку злочинців і встановлення їхньої особистості. У криміналістиці розробка проблем виготовлення і використання суб'єктивних портретів – один із перспективних напрямків²³¹. Зокрема, дослідження ведуться в напрямку: а) розроблення методик для роботи з очевидцями під час виготовлення суб'єктивних портретів на основі психології сприйняття, запам'ятовування, згадування та відтворення ознак зовнішності людини; б) удосконалення технічних засобів і технології виготовлення суб'єктивних портретів; в) розроблення тактичних прийомів застосування моделей, складених на основі розшукових орієнтувань та ін.

Установлення контрабандиста за допомогою суб'єктивного портрета полягає в порівнянні отриманого зображення злочинця з іншими особами як у натурі, так і за іншими відображеннями зовнішності особи. Ця діяльність носить чітко виражений пошуковий характер і містить у собі аналіз ситуації, пов'язаної з виготовленням композиційного портрета, висування версій щодо правопорушника, визначення шляхів і способів їхньої перевірки, планування, організацію і проведення заходів щодо встановлення злочинця. Найбільш істотні результати досягаються шляхом синтезу двох способів виготовлення суб'єктивних портретів: за допомогою діалозитивів або електронної програми “Фоторобот” і подальшого домальовування окремих елементів зовнішності.

Процес пошуку злочинця з застосуванням суб'єктивних портретів містить у собі підготовчий, робочий і завершальний етапи. На підготовчому етапі аналізується інформація щодо особистості злочинця, встановлюються особи, що можуть упізнати його, вивчаються відомості, що прямо або побічно вказують на час і місце можливого його перебування. На їхній основі висуваються версії щодо можливого перебування злочинця і плануються заходи щодо його встановлення. Вони можуть бути гласними і негласними, із залученням громадськості або всього населення, із використанням заходів особистого розшуку, засобів розповсюдження виготовлених суб'єктивних портретів (телебачення, кіно, преси, пошукових листків, орієнтувань, передачі зображень поштою, телеграфом або факсимільним зв'язком, установлення особи за слідами пам'яті

---

²³¹ *Сметков В.А.* Использование признаков внешности в работе органов внутренних дел. – М., 1993; *Занин А.М.* Внешность человека в криминалистике. Субъективные изображения. – М., 1995.

очевидців, описом, різноманітними портретами).

Робочий етап містить у собі передачу суб'єктивного портрета виконавцям, розведення їх на місця порівняння і заходи щодо порівняння (порівняння портретів із живими людьми, фотографіями і т. ін.). Важливе значення на цьому етапі має знання виконавцями розшуку можливих хитрощів, до яких удаються злочинці для зміни своєї зовнішності (маскування, пластичні операції тощо). Складені на основі методу словесного портрета розшукові орієнтування повинні містити невеличку кількість найбільш інформативних, конкретних ознак зовнішності. Особливе значення для розшуку злочинця мають особливі та помітні прикмети, які обов'язково вказуються в орієнтуваннях.

На завершальному етапі проводиться оцінка результатів порівняння, на підставі якої приймається рішення щодо перевірки певної особи. З цією метою проводяться такі слідчі дії, як затримання, освідування, допит, пред'явлення особи для впізнання та ін.

Пошук контрабандиста із використанням інших джерел інформації, що відобразилися в процесі його життєдіяльності. Нерідко в процесі розслідування контрабанди важливо одержати довідкову інформацію щодо індивідуальних і родових (видових) ознак людини, матеріалів, речовин і виробів, які найчастіше не мають причинних зв'язків із подією злочину, проте сприяють розв'язанню діагностичних, класифікаційних та ідентифікаційних завдань. Сюди належать дані щодо джерела походження; якісного і кількісного складу відомих речовин і матеріалів; їх фізичних і хімічних властивостей; зразків виробів або продукції тощо. Разом з актуальністю така інформація має потенційне криміналістичне значення.

Як відомо, джерелами криміналістично вагової інформації є найрізноманітніші (матеріальні й ідеальні) сліди злочинів, а відповідно, і всі слідоутворювальні об'єкти. Пошук контрабандистів може здійснюватися за будь-якими слідами, що містять інформацію щодо його особистості. Зокрема, за слідами людини є можливість одержати відомості щодо біологічних властивостей (особливості слідів ніг, зубів, склад крові, поту, слини і т. ін.); психологічних, в основі яких лежать локомотивні навички (почерк, функціональні навички ходи, навички виготовлення яких-небудь предметів і т. ін.), інтерес, що виявляється до вчинення яких-небудь дій (крадіжки предметів антикваріату тощо), інші властивості (жадібність, жорстокість і т. ін.); соціальних, що відображаються в письмовій промові, предметах, залишених злочинцем на місці події і можуть свідчити про його приналежність до певної національності, групи, професії, про місце його проживання та ін.

На основі інформації, що міститься у виявлених слідах, складають-

ся розшукові таблиці та інші моделі, котрі використовуються для розшуку і встановлення особистості злочинця. Під час розслідування злочинів частіше всього складаються розшукові таблиці за ознаками письмової промови і почерку, друкувальних пристроїв і т. ін. У принципі вони можуть бути складені за будь-яким виявленим слідом.

Для перевірки приналежності слідів певній особі використовуються різноманітні джерела інформації, котрі містять відомості про ту чи іншу категорію осіб. Так, сліди, що містять відомості про особливості будівлі зубного апарата, складу крові, слини, сперми, наявності хвороб, можуть бути перевірені за документами різноманітних лікувальних установ; сліди, що містять відомості щодо психофізіологічних навичок, які відобразилися в почерку – за документами паспортних апаратів органів внутрішніх справ, адресних бюро, пунктів організованого набору робочої сили, військових комісаріатів, лікарень, амбулаторій і т. ін.

Використання нетрадиційних методів у виявленні осіб, причетних до контрабанди. Зрозуміло, що боротьба із сучасною злочинністю потребує більш ефективного використання нових нетрадиційних засобів і методів для одержання доказової інформації у кримінальних справах. Закордонний досвід свідчить, що таким нетрадиційним і ефективним методом одержання значущої для розслідування інформації є інструментальний метод детекції емоційного стану підозрюваної (або іншої) особи за її психофізіологічними реакціями на дію словесних подразників. Ідеться про поки ще не визнаний офіційно і неузаконений у сфері вітчизняної кримінально-процесуальної діяльності так званий “детектор брехні”. Попередня перевірка на детекторі брехні стає популярною під час прийому на роботу в силові відомства. Вже отримані переконливі результати. Так, предметом особливої гордості винахідників російського “детектора брехні” стала історія, що трапилася в аеропорту “Шереметьєво-2”. Без п’ятох хвилин співробітник служби безпеки, що підходив за всіма параметрами (боксер-розрядник, пройшов Афганістан, і до того ж із вищою освітою), – проходив перевірку на детекторі. На запитання: “*Ви обрали цю роботу без тиску зовні?*” він упевненим голосом відповів “*Так*”. Проте комп’ютер зафіксував “невірогідність його відповіді”. У результаті з’ясувалося, що претендент уже понад рік підтримує контакти із люберецьким злочинним угрупованням.

Насправді прилад, відомий у народі як “детектор брехні”, має більш

нейтральну назву “*поліграф*”²³² – технічний засіб, який являє собою комплекс точних медичних приладів, оснащених системою контактних датчиків, які призначені для безупинної і одночасної реєстрації динаміки цілого комплексу (від 4 до 20) фізіологічних процесів (кров’яного тиску, частоти пульсу, глибини і частоти подиху, біотопів мозку, шкірно-гальванічної реакції, ступеня мускульної напруги та ін.), пов’язаних із виникненням у допитуваної особи емоцій на певний словесний подразник. При цьому запис реакцій здійснюється таким чином, що оператор чітко бачить, яке саме запитання викликало у допитуваної особи відповідну емоційну реакцію. Дослідження, проведені Американською асоціацією операторів поліграфа, показали, що отримана за його допомогою інформація в 87-96% випадків ефективно використовується в кримінальних справах²³³.

На жаль, в Україні поліграфом поки що нехтують. Як і в інших випадках, щодо доцільності тієї або іншої технічної новинки в кримінальному судочинстві вирішити досить важко. Перепоною цьому є активна протидія прихильників архаїчних доктрин і ревнивих охоронців чистоти юридичних догматів. Рідко хто з учених-процесуалістів і криміналіс-

---

²³² Слово *поліграф* (його ще називають “детектор брехні”, “лай-детектор”, “варіограф”, “глетизмограф”) походить від грецького *polys* – множинний, числелний і *grapho* – пишу та у перекладі на нашу мову означає “множина записів”. Прилади цього типу широко використовуються в клінічній медицині (особливо в реалімаційних цілях), у медико-біологічних і психологічних дослідженнях, у *прикладній психофізіології*, одним із розділів якої є детекція брехні.

У міліцейських архівах збереглися документи про те, що прообраз детектора брехні був використаний ще на початку минулого століття. У дачному селищі під Ленінградом пропала жінка. Міліція підозрювала, що її убив чоловік, а тіло сховав десь поблизу. Розслідуванню згодився допомогти один із датчиків, професор-фізіолог, учень академіка Павлова. Прикріпивши до тіла підозрюваного датчики, він приєднав їх до гальванометра, а потім просто пройшов із ним по ділянці. У однім місці стрілку “зашкалило” – саме тут і був виявлений труп.

Перший поліграф був створений у двадцять роки минулого століття американським криміналістом Леонардом Кілером. Цей прилад реєстрував одночасно три показники: подих, тиск крові й електричної активності шкіри. Саме ці показники стали основними й обов’язковими для будь-якої моделі детектора.

У наші дні список показників розширився. Найпростіша модель поліграфа досліджує людський організм за п’ятьма параметрами: криві фіксують верхній і нижній подих, тиск крові, частоту пульсу і шкірно-гальванічної реакції (у момент проголошення неправди людина покривається дрібним потом, а це впливає на струмопровідність шкіри). Більш складні моделі поліграфів спроможні “зчитувати” біля 20 параметрів роботи людського організму.

²³³ *Ньюсвік* В. М. США: “Билль о правах” и полиграфическое расследование. М., 1973. – С. 175.

тів²³⁴, висвітлюючи теорію доказів або тактику допиту, не таврував поліграф як “псевдонауковий і реакційний засіб встановлення істини”, посилаючись при цьому на російські літературні джерела 30-40-літньої давнини. Замість того, щоб науковою аргументацією спростувати використання поліграфа в розслідуванні злочинів, деякі навіть проводять прямі паралелі між інквізиційним процесом, оголошуючи поліграф знаряддям катування, що заподіює допитуваній особі “неймовірні фізичні страждання”. Хоча лунають і тверезі голоси про те, що технічний засіб не буває ненауковим і не може бути реакційним. Використання ж технічного засобу, не секрет, можливе як у реакційних, так і в прогресивних цілях. І з цим не можна не погодитися.

Після десятиліть огульного паплюження, обвинувачення в ненауковості й аморальності метод поліграфологічного обстеження підозрюваних (обвинувачуваних) у вчиненні злочинів посідає належне йому місце в арсеналі ефективних, припустимих криміналістичних засобів. На його користь переконливо свідчить досвід практичного застосування поліграфа для супроводу розслідування в сусідній з нами Росії, де наукові дослідження можливостей використання поліграфа в кримінальному процесі проводяться офіційно з 1992 р.

Останнім часом на світовому ринку з'явилися перші комп'ютерні поліграфи, причому одночасно двох моделей: розроблені американською фірмою “Столтинг” і російською “Индекс-полиграф” (американські коштують 14-18 тис. дол., російські – від 1,5 до 4,5 тис.). Сьогодні для проведення поліграфних тестувань існує спеціальна методика. Водночас із методикою удосконалення поліграфічного обстеження розробляються методи безконтактного виміру психологічного стресу²³⁵, а також застосування людино-машинних систем²³⁶.

Концепція використання поліграфних устроїв під час встановлення злочинця ґрунтується на тому, що будь-яка діяльність людини, у тому числі й протиправна, здійснюється на фоні більш-менш вираженої емоційної напруги, тобто має психофізіологічне підкріплення. Чим більш значущою для суб'єкта є ситуація, у якій він перебуває, тим більш ви-

---

²³⁴ Див., наприклад: *Забин Г.А., Яци С.А.* Проблема полиграфа // Проблемы совершенствования советского законодательства. – М., 1976. – Вып. 6. – С. 125-133; *Ларин А.М.* Полиграф и права личности в уголовном процессе // Сов. гос-во и право. 1981. – №6. – С. 99-103; *Перхвержа О.Я.* Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Х., 2000. – С. 12-13.

²³⁵ *Варламов В.А., Дестисов А.С., Богданов Т.С.* Бесконтактное измерение психологического стресса // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. – М., 1994.

²³⁶ *Ищенко Е.П.* Об использовании человеко-машинных систем для раскрытия преступлений // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. – М., 1994.

раженою є його психофізіологічна реакція. При цьому найбільш гостро актуалізованим для людини є вчинення злочину або причетність до нього. У результаті проведених досліджень було встановлено, що поліграфологічними іспитами можна визначити наявність так званих “винних знань” у 86-92% випадків²³⁷. Зокрема, за допомогою поліграфа стосовно гаданого правопорушника вирішуються такі завдання:

- визначається особиста участь у вчиненні правопорушення або причетність до нього;
- підтверджується факт учинення правопорушення;
- виявляються мотиви вчинення правопорушення;
- виявляється результат протиправної діяльності;
- встановлюються докази протиправної діяльності;
- перевіряється достовірність відомостей, що повідомляються тією чи іншою особою і т. ін.²³⁸

При цьому необхідно враховувати, що проведенню іспитів може перешкоджати таке:

- параліч, ампутація органів, що впливали на розташування нервових закінчень, інші складні хірургічні операції, перенесені нещодавно;
- хронічні захворювання: гіпертонія, гіпотонія, неврози, серцева недостатність тощо;

емоційна невваженість у результаті якоїсь події, що має безпосередній стосунок до випробовуваної особи;

- наркоманія, алкоголізм, особливо в період змушеної відмови від приймання алкоголю чи наркотиків;
- неповноцінне харчування або сильна втома;
- розумові та психологічні вади (за методикою, прийнятою в США, не підлягають перевірці з використанням поліграфа особи з коефіцієнтом розумового розвитку менше 70);
- інші психічні захворювання і нервові розлади;
- прийняття особою алкоголю, снотворного, транквілізаторів, наркотичних речовин;
- менструальний період у жінок або вагітність терміном понад 100 днів;
- наявність простудних захворювань, хронічних розладів дихальних шляхів і голосових зв'язок або наявність інших фізичних вад.

Поліграфологічне обстеження, звичайно, не є якоюсь одноразовою акцією, що неминуче призводить до діагностичних помилок, а являє со-

²³⁷ Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений // Тезисы научно-практического семинара Всероссийского НИИ МВД РФ. – М., 1994. – С. 6.

²³⁸ *Иглатов С.В.* Использование полиграфных устройств в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1992. – С. 53.

бою складну, багатоетапну, багатотестову процедуру, в якій вихідні дані, отримані на початковому етапі обстеження, не беруться на віру, а, по-перше, аналізуються в комплексі з інформацією, отриманою з інших джерел; по-друге, конкретизуються, контролюються і коригуються в ході подальшого тестування; по-третє, перевіряються слідчими та іншими процесуальними діями й оперативно-розшуковими заходами.

Практика, творчі початки, що лежать в основі реалізації даного методу, можливість різнобічної перевірки й об'єктивного підтвердження версій, що будуються на базі поліграфологічної інформації, служать переконливим доказом неспроможності поглядів скептиків, які, риторично заперечуючи проти нього на емоційно-розумовому рівні, ставлять під сумнів саму можливість застосування поліграфа в кримінальному судочинстві. З огляду на те, що поліграф широко застосовується більш ніж у 50 країнах світу, а в деяких із них (США, Японія) суди першої інстанції використовують результати, отримані за допомогою поліграфа, нарівні з іншими доказами, ми прислунаємося до думки щодо необхідності законодавчої регламентації в новому КПК України застосування поліграфа як засобу одержання щонайменше орієнтовної інформації. Великі можливості бачаться нами у застосуванні поліграфа в митній сфері, зокрема під час митного контролю та оформлення, що значно сприятиме справі боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

Окрім застосування поліграфічних пристроїв, пошук злочинців шляхом використання нетрадиційних методів у розкритті контрабанди передбачає побудову моделі злочинця на основі аналізу наслідків учиненого діяння, невербальної інформації, а також використання екстраординарних (екстрасенсорних) спроможностей окремих осіб.

Пошук злочинця за допомогою інформаційної моделі, побудованої на основі аналізу наслідків контрабанди, базується на встановленні пошукових ознак, що потребують застосування спеціальних "ключів". Вони встановлюються під час виявлення закономірних зв'язків між властивостями особистості контрабандиста й умовами розвитку і формування особистості за допомогою системи методів космобіоритмологічного аналізу, а також між властивостями особистості злочинця та інших елементів контрабандної діяльності. У цьому випадку необхідно встановити системоутворювальний елемент, завдяки якому всі інші елементи злочинної діяльності знаходять спроможність нести інформацію щодо кола потенційно причетних до неї осіб.

Пошук злочинця за допомогою моделі, побудованої на підставі характеристики його невербального поведіння, заснований на аналізі таких компонентів, як міміка, жести, поза, що в акті комунікації несуть 55-65% інформації. З цією метою розроблені математичні моделі профілю

стану людини в процесі діяльності і методика складання його моделі²³⁹.

В основі пошуку злочинців за допомогою екстраординарних (екстрасенсорних) психофізіологічних спроможностей окремих осіб лежить концепція існування єдиного енергоінформаційного поля (простору), в якому за принципом голограми кожна точка “простору– часу” несе в собі інформацію про всі інші точки “простору – часу”. На практиці даний феномен виявляється в тому, що окремі особи, які володіють екстраординарними психофізіологічними спроможностями, можуть “зчитувати” інформацію, що перебуває в єдиному енергоінформаційному полі, відтворюючи ті ситуації, свідками яких вони не були²⁴⁰. Хоча подібне явище неможливо цілком пояснити в сучасних умовах (тому і зветься нетрадиційними спроможностями), воно знаходить застосування в медицині, естрадно-концертній діяльності, а також у сфері боротьби зі злочинністю. Зокрема, під час проведення розшукових заходів за допомогою екстрасенсів можуть бути вирішені такі завдання:

- певні ознаки зовнішності злочинця, його вік, стать, рід занять;
- виявлене коло міжособистих контактів і порядок дій на даний період часу;
- виявлене житло чи транспорт, який належить злочинцю або яким він користувався у певних ситуаціях;
- здійснене прогнозування (у ряді випадків) часу і характеру наступних злочинних дій при вчиненні серійних злочинів;
- визначене місцезнаходження злочинця²⁴¹.

Зрештою, аналіз розслідуваних справ про контрабанду показує, що нерідко про готування певної особи до вчинення контрабанди стає відомо оперативним службам органів внутрішніх справ і безпеки. Вже тоді вони можуть приступити до здійснення оперативно-розшукових заходів, результати яких надають неоціненну допомогу у формуванні доказової бази у кримінальній справі. Оперативні підрозділи вживають необхідних заходів, у ході проведення котрих створюються ситуації, спрямовані на затримання контрабандиста (змушують його зустрітися з певними людьми, відвідати місця, що контролюються органами міліції чи безпеки і т. ін.), або спонукають з'явитися з повинною.

²³⁹ *Срмолаев В.С.* Моделирование психологического профиля и профиля состояния объекта наблюдения по характеристикам его невербального поведения // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. М., 1994.

²⁴⁰ *Стремченко А.Б.* Проблемы использования экстраординарных психофизиологических способностей человека при раскрытии преступления // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. – М., 1994.

²⁴¹ *Скрипников А.И., Гримак Л.И.* Нетрадиционные методы раскрытия преступлений в свете теории всеобщих энергоинформационных связей // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. – М., 1994.

Загалом дані *оперативно-розшукової діяльності* поділяються на дві групи. Першу групу становлять дані, котрі відповідно до вимог КПК України можуть бути легалізовані й використані як речові докази. Друга група – це дані, використовувати котрі треба вкрай обережно і лише для визначення напрямків розслідування.

До першої групи належать:

– *зняття інформації з каналів зв'язку, що належать підозрюваним або іншим особам, яке здійснюється згідно з вимогами Законів України “Про оперативно-розшукову діяльність” (ст. 8) і “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” (ст. 15).* При цьому може бути здійснене прослуховування як службових, так і домашніх телефонів (в останньому випадку за постановою апеляційного суду). Легалізація отриманих даних здійснюється за запитом дізнавача у вигляді їхнього текстового друкуння, котре виконує оперативний орган, який здійснював зняття інформації з каналів зв'язку (друкується лише та інформація, котра стосується розслідуваної справи).

Зауважимо, що зараз КПК України передбачає також і слідчу дію – зняття інформації з технічних каналів зв'язку, яка може проваджуватись органом дізнання чи дізнавачем як під час порушення кримінальної справи, так і до, але тільки за рішенням апеляційного суду.

Фактичні дані, одержані та зафіксовані співробітниками спеціальних підрозділів із застосуванням технічних засобів, можуть бути використані як докази в судочинстві (п. 3 ст. 15).

За обставинами телефонних розмов обов'язково має бути допитаний підозрюваний. Якщо він заперечує, що на касеті записаний його голос, необхідно провести криміналістичну експертизу для ідентифікації його голосу. Для цього в присутності понятих підозрюваний наговорює на касету довільний текст протягом не менше 30 хвилин. Аудіокасети з оперативними і експериментальними записами направляються експертам разом з постановою дізнавача, в якій ставиться лише одне запитання: чи належить голос, записаний під час телефонних переговорів на аудіокасетах № 1,2,3 ... підозрюваному (вказуються його прізвище, ім'я, по батькові). Всі аудіокасети разом з кримінальною справою направляються до суду. Копія постанови про прослуховування телефонних переговорів до справи не додається, тому що вона містить тасмні дані щодо джерела одержання інформації;

– *дані, отримані шляхом візуального зовнішнього спостереження.* Співробітники оперативних служб органів внутрішніх справ і безпеки, що проводили спостереження, складають рапорт, у якому вказують: час спостереження, усі дії й пересування особи або об'єкта, за котрим велося спостереження. До матеріалів справи рапорт не додається, тому що

він містить таємну інформацію. Легалізація зовнішнього спостереження здійснюється шляхом допиту осіб, які його здійснювали;

● *оперативна відео- та фотозйомка, використання оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів.* Якщо оперативними працівниками використовувалася зйомка, бажано, щоби на матеріалах відео чи фотозйомки були зазначені дата і час її проведення. Матеріали зйомки легалізуються шляхом допиту осіб, які робили зйомку, а головне зафіксували той час, коли ця зйомка проводилася. У протоколі обов'язково має бути зазначено, яким апаратом провадилася зйомка (запис) і на яку відеокасету (плівку). Касета додається до кримінальної справи як речовий доказ.

Оперативні дані можуть бути отримані завдяки використанню оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів, причому як до порушення кримінальної справи, так і в ході розслідування. У разі потреби може бути проведене впізнання підозрюваних співробітниками, які провадили документування, або очні ставки. Варто ще раз підкреслити, що зазначені способи одержання інформації будуть мати доказове значення тільки в тому випадку, якщо вони проводилися відповідно до вимог чинного КПК України. Перед початком розслідування дізнавачу необхідно ознайомитися з оперативними даними для визначення тактики слідчих дій і загального плану розслідування.

До *другої групи* належать оперативні дані, отримані поза процесуальними рамками (наприклад, отримані оперативним шляхом відбитки пальців, зразки поту, крові, волосся осіб, можливо, причетних до вчинення контрабанди; проведення контрольованої поставки наркотичних засобів, застосування службово-розшукового собаки під час митного обстеження), через що вони не мають доказового значення і, звичайно, не підлягають легалізації.

Насамкінець у пошуковій діяльності використовується і такий запозичений із теорії рефлексивних ігор спосіб впливу на розшукуваного та осіб, що його приховують, як доведення до них через різноманітні канали інформації, що впливає на прийняття ними бажаних для дізнавача рішень, котрі можуть полягати у відмові від подальшого переховування розшукуваної особи від дізнання; виборі певного, відомого дізнавачеві місця укриття; учиненні дій, що викривають розшукуваного або його приховувачів і можуть призвести до його виявлення та затримання. З метою переконання розшукуваного до відмови від подальшого ухилення від дізнання використовуються його родинні та інші зв'язки.

Інколи з метою забезпечення можливої конфіскації у справах про контрабанду виникає необхідність розшуку та накладення арешту на майно підозрюваного, здобуте злочинним шляхом; предметів контрабанди, речових доказів. Методика пошуку визначається способом, розмірами, специ-

фічними особливостями предметів контрабанди. Якщо, наприклад, йдеться про контрабанду великих партій вантажу, зрозуміло, що сховати їх можна тільки на великій території: у складах, нежилих будинках і т. ін.

Пошук предметів контрабанди може починатися з огляду місця події. Наприклад, у випадках, коли з транспортних засобів, контейнерів без проведення митного контролю й оформлення, товари були перевантажені на транспорт вантажоодержувача та вивезені в невідомому напрямку, огляд місця події дає можливість визначити, що становить предмет контрабанди, яка кількість товару вивезена, індивідуальні ознаки цього товару тощо.

Іноді злочинці не в змозі відразу ж вивезти весь контрабандний вантаж і вивозять його частинами. Решта вантажу може знаходитися поблизу від місця події. Огляд місця події має бути спрямований на встановлення таких схованок. Огляду підлягають усі об'єкти, що можуть служити тимчасовим сховищем контрабанди.

Розшук контрабандного товару, речових доказів здійснюється і шляхом обшуку. Можливо, що одержувач контрабандного товару може зберігати його на складі свого "партнера по бізнесу", у магазинах, офісах і т. ін. Не є винятком, що з цією метою можуть зніматися позаміські дачні будинки. Встановлення місць, де має бути здійснений обшук, передбачає з'ясування зв'язків осіб, можливо, причетних до контрабанди, пошук листів, адрес, записок і т. ін., що можуть містити відомості про розташування таких місць.

Зрештою, у числі об'єктів розшуку у справах про контрабанду можуть бути і потерпілі (наприклад особи, в яких були викрадені культурні цінності, котрі незаконно переміщуються через митний кордон), що зобов'язує дізнавача вжити заходів стосовно захисту прав і законних інтересів громадян, яким завдано матеріального збитку.

6.2. Профілактична діяльність за матеріалами розслідування справ про контрабанду

Деякі відомості щодо криміногенних чинників, які сприяють учиненню контрабанди. Розгляд у рамках методики розслідування контрабанди безпосередніх криміногенних чинників (причин і умов), що об'єктивно сприяють учиненню даних злочинів, створює, на нашу думку, більш повне уявлення щодо цього злочинного зазіхання, а також не використаних ще резервів рінучої протидії контрабандній діяльності.

Узагальнення й аналіз слідчої практики дозволяють дійти висновку, що в загальному масиві чинників, специфічних для контрабанди, треба розрізняти дві групи обставин: по-перше, під впливом яких у підозрюваного сформувалася антигромадська установка і злочинна спрямованість у

способі життя, а по-друге, завдяки яким стало можливим учинення одного або декількох фактів контрабанди.

У числі типових обставин першої групи варто назвати:

- невтримне прагнення окремих членів суспільства (осіб, раніше засуджених, і молодих людей із дефектами моральної свідомості) до паразитичного способу життя, що виражається в надмірному задоволенні своїх матеріальних потреб за допомогою збагачення не за рахунок особистої праці у передбаченій законом формі, а всупереч цьому, незаконно переміщуючи товари і транспортні засоби через митний кордон поза або з приховуванням їх від митного контролю. Причини цього найчастіше криються в сукупності властивостей особистості людини, наявності в неї антигромадських установок, негативних (а часом і кримінальних) навичок, що мотивують його поведінку в тій або іншій життєвій ситуації; підбуренні, котре чинить розтлінний вплив злочинних та інших антигромадських елементів на осіб, які не мають стійкої життєвої установки щодо моральності, з метою залучення останніх до сфери злочинної діяльності, утворення і поповнення злочинних угруповань із числа молоді, котра не перебуває на спеціальному обліку в органах міліції.

Водночас із причинами вчинення митних правопорушень, слід приділяти увагу умовам (обставинам), що сприяють їх учиненню. Під умовами, що сприяють учиненню контрабанди, слід розуміти ті факти реальної дійсності, що самі по собі митного правопорушення не викликають, але наявність яких може сприяти виникненню в людині (або групи осіб) наміру вчинити правопорушення, що підпадає під ознаки контрабанди. Це можуть бути як конкретні хиби в діяльності державних органів (установ), окремих посадових осіб, комерційних організацій, так чи інакше пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, так і хиби в діяльності митних органів, їхніх технологічних процедур, слабка пропускна спроможність пунктів пропуску на кордоні, правовий вакуум, що знижує ефективність правоохоронної діяльності митних органів у боротьбі з окремими видами митних правопорушень, і т. ін.

Вплив умов, що сприяють учиненню контрабанди, найчастіше дуже істотний, а самі ці умови бувають дуже різноманітними. Тому для полегшення завдання щодо їхнього практичного виявлення та усунення необхідно ці умови класифікувати за сферами існування в такий спосіб:

- хиби у сучасній політиці, економіці та соціальній сфері України, що призвели до зубожіння як матеріального, так і морального відношення більшості населення і т. ін.;

- відсутність належного реагування з боку сім'ї, трудового колективу та інших зацікавлених громадських організацій, у тому числі й органів внутрішніх справ на випадки відхилення у поведінці з боку конк-

ретних осіб, незадовільної організації повсякденного побуту і дозвілля підростаючого покоління – майбутнього нації;

- помилки в митній і податкової політиці;
- недосконалість і недоліки в чинному митному, кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві;
- хиби в організації і технології проведення митного контролю та оформлення;
- слабке технічне й інформаційне забезпечення митних органів;
- недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, що ведуть боротьбу з контрабандою; відсутність налагодженої оперативно-розшукової роботи;
- корупція і зловживання службовим становищем у митних і правоохоронних органах;
- неналежне міждержавне співробітництво в боротьбі з контрабандою та ін.

Особливе місце серед умов, що сприяють учиненню правопорушень у сфері митної справи, мають ганебні явища зловживань, а часом і прямої корупції з боку посадових осіб митних органів. Тому забезпечення власної безпеки, організація і контроль за проведенням підпорядкованими митницями заходів, спрямованих на забезпечення власної безпеки, є однією з самостійних функцій Держмитслужби України, регіональних митниць та митниць у сфері правоохоронної діяльності. І це не випадково. У нинішній час на митні органи йде масований тиск із боку кримінальних структур, окремих юридичних і фізичних осіб, спрямований на досягнення різноманітних протизаконних результатів. Особливо потужний пресинг із боку кримінальних структур відчувають співробітники митниць і митних постів, що виконують основну роботу з реалізації функцій митної справи в Україні. Служба власної безпеки, створена в системі митних органів, покликана разом з іншими структурними підрозділами митниць на основі вивчення й аналізу технологічних схем митного контролю й оформлення виявляти найбільш уразливі митні процедури, які можуть бути використані співробітниками митних органів для вчинення посадових злочинів і проступків в інтересах несумлінних учасників зовнішньоекономічної діяльності.

Виявлення в ході розслідування обставин, що сприяли вчиненню контрабанди. Важливо пам'ятати, що, виходячи зі змісту ст.23 і 23¹ КПК України, виявлення обставин, що сприяли вчиненню розслідуваної контрабанди, і вживання заходів щодо їхнього усунення – прямий процесуальний обов'язок дізнавача (слідчого), ігнорування якого може стати підставою для повернення кримінальної справи на додаткове розслідування. У цьому зв'язку в п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду

України від 26.02.1999 р. № 2 “Про судову практику по справах про контрабанду і порушення митних правил” зазначається, що відповідно до вимог ст.ст. 23, 23², 340 КПК України судам необхідно з’ясувати причини й умови, що сприяють учиненню контрабанди і порушенню митних правил, і реагувати на них окремими рішеннями (постановами).

Робота дізнавача з виявлення криміногенних обставин, які сприяли учиненню контрабанди, повинна здійснюватися, як правило, з моменту порушення кримінальної справи і впродовж усього дізнання та досудового слідства з урахуванням рекомендацій, що достатньо повно, на наш погляд, висвітлені в спеціальній літературі²⁴².

За загальним правилом, для одержання даних щодо цих обставин не потрібно проведення яких-небудь особливих, спеціально призначених для цієї цілі слідчих дій. Ці дані одержують під час проведення будь-якої слідчої дії, спрямованої на збирання, дослідження та перевірку доказів у кримінальній справі. При цьому особливого значення набувають огляд місця події, допити осіб, що здійснюють митний і прикордонний контроль, підозрюваних, свідків, провадження судових експертиз і т. ін.

Крім того, виявлення криміногенних обставин процесуальними засобами не виключає можливості використання засобів і методів, не врегульованих кримінально-процесуальним законом – за допомогою оперативно-розшукових заходів (наприклад, опитувань, бесід, особистого ознайомлення з обстановкою на місці вчинення контрабанди або митних обстежень та ін.). Проте останні, як відомо, служити засобом доказування у кримінальній справі не можуть і застосовуються лише як допоміжні для встановлення джерел доказової інформації та забезпечення успіху наступних за ними слідчих дій, у ході котрих ця інформація й буде зафіксована в належній (процесуальній) формі.

Успішне встановлення всіх обставин, що сприяли формуванню в обвинуваченого злочинної установки, мотивів виникнення злочинних намірів, сприятливих чинників, унаслідок яких стало можливим учинення розслідуваної контрабанди, а також ефективність заходів для усунення цих обставин можуть бути досягнуті лише за умови ретельного планування діяльності слідчого в цьому напрямку. План розслідування у кримінальній справі в цілому і планування провадження окремих слідчих дій повинні передбачати всебічну перевірку найбільш імовірних версій щодо обставин, які сприяли вчиненню контрабанди. У них ви-

---

²⁴² Зуйков Г.Г. Предупреждение преступлений (общие положения). – М., 1967; Михайлов А.И. Выявление причин преступления и принятие предупредительных мер по уголовному делу. – М., 1967; Звирбуль А.К., Макушенко А.И., Петренко В.М. Деятельность следователя МВД по выявлению и устранению причин и условий, способствующих совершению преступлений. – М., 1972 та ін.

значаються необхідні питання та слідчі дії для їхнього з'ясування.

Установлення обставин, що сприяють становленню у винних антигромадських поглядів і навичок, формуванню злочинного угруповання та виникненню злочинного наміру на вчинення контрабанди, жадає від дізнавача ретельного вивчення особистості контрабандиста і його способу життя, у тому числі сукупності поглядів і переконань, потреб, виявлення і дослідження його зв'язків серед осіб найближчого оточення, навички його поведінки в побуті і на виробництві (за місцем навчання, служби), а також ставлення до праці, навчання, сім'ї, колективу тощо.

Необхідно мати на увазі, що поряд із підозрюваним у контрабанді, котрий часто-густо прагне здаватися в очах дізнавача позитивно, прикрасити свою біографію і приховати низькі мотиви контрабандної діяльності, важливим джерелом інформації про дійсні мотиви підозрюваного є його родичі, друзі, товариші по службі та сусіди за місцем проживання. Проте завжди варто враховувати, що, бажаючи послабити несприятливі наслідки своєї інформації, а можливо, й приховати негативні риси особистої поведінки, ці особи не завжди охоче дають повні й об'єктивні показання щодо цікавих для слідчого причин становлення винного на злочинний шлях.

Тому в подібних випадках вивчення особистості підозрюваного має здійснюватися методом "узагальнення незалежних характеристик", тобто збирання максимуму всіляких відомостей щодо підслідної особи із різноманітних і незалежних один від одного джерел (наприклад, за допомогою допиту всіх осіб, що володіють цікавою інформацією; витребування характеристик, що є в особовій справі за місцем роботи або навчання підозрюваного, довідок про приводи в міліцію, копій вироків щодо попередньої судимості, актів про проведені спеціальні обстеження за місцем його роботи і проживання та ін. Ці відомості зіставляють між собою, виявляють найбільш загальні риси особистості й обстановки, у котрій підозрюваний жив і працював.

Крім того, необхідні відомості про обставини, що сприяли досягненню злочинного наміру, а так само внаслідок чого стало можливим існування цих обставин і хто конкретно винний у їхньому виникненні, дізнавач може одержати і перевірити їх ще раз у ході очних ставок, обшуків, призначення різноманітних експертиз, відтворення обстановки й обставин події. При цьому в останньому випадку підозрюваний, наприклад, може продемонструвати у присутності понятих, яким чином він використав ті або інші обставини для успішного вчинення контрабанди.

Заходи щодо усунення криміногенних чинників, що сприяють учиненню контрабанди. Робота з усунення виявлених у процесі розслідування контрабанди криміногенних чинників (обставин), що сприяють учиненню

даних злочинів, містить у собі, насамперед, ретельний аналіз отриманої інформації і визначення на його основі:

- об'єкта профілактичного впливу, тобто, яка сфера діяльності або яка конкретна особа потребує подібного впливу;
- характеру й змісту конкретних запобіжних заходів, які слід ужити з метою усунення виявлених обставин;
- конкретних виконавців вироблених заходів, тобто, яка саме організація (установа, підприємство) або компетентна особа з потрібною ефективністю може здійснити намічені заходи;
- часу й раціональних засобів доведення змісту профілактичних заходів і методики їхнього здійснення безпосередніми виконавцями;
- діючих форм і методів контролю за здійсненням рекомендованих заходів для усунення обставин, що сприяють учиненню контрабанди.

Звичайно, наведений вище перелік питань не є вичерпним, але він дозволяє визначити основні напрямки роботи з усунення криміногенних чинників.

Насамперед під час розробки заходів попереджувального характеру важливо визначити, яка сфера діяльності (виробнича, управлінська, виховна, побутова, правоохоронна і т. ін.) або яка конкретна особа потребує профілактичного впливу, а також характер і зміст заходів, яких слід ужити. Не претендуючи на вичерпну повноту, можна запропонувати деякі рекомендації з цього приводу. Обираючи заходи, необхідні для усунення обставин, що сприяли вчиненню контрабанди, потрібно в кожному випадку зіставити можливості, що застосовуються на практиці та рекомендовані наукою, із специфічними умовами даної установи і на цій підставі обрати заходи, проведення котрих є найбільш доцільними у даній ситуації. При цьому враховуються кадрові, фінансові й технічні можливості, а іноді й соціально-психологічні чинники. Важливо також мати на увазі, що здійснення профілактичних заходів, особливо технічного, економічного або виховного характеру, потребує обов'язкового урахування доцільності й реальної їхньої реалізації, "психологічного клімату" у трудовому колективі або конкретній сім'ї, тому що слідчій практиці відомі випадки, коли пропозиції дізнавача, як говорять, "не б'ють у ціль" просто через нерозуміння їхнього значення й необхідності, тобто вони сприймаються зайвими у порівнянні з уже чинними заходами.

Вироблені пропозиції щодо усунення конкретних обставин, які сприяли вчиненню розслідуваної контрабанди, можуть бути реалізовані дізнавачем за допомогою:

- внесення, згідно зі ст. 23¹ КПК України, мотивованого подання, яке направляється до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи;

– виступу дізнавача з доповіддю або повідомленням на зборах перед співробітниками підприємства чи установи, де працює винний, або за місцем його проживання;

– направлення інформаційного повідомлення до міської або обласної державної адміністрації;

– надання інформації профілактичного характеру центру по зв'язкам з громадськістю, що існують при Держмитслужбі України, регіональних митниць, органів СБУ та МВС, з метою публікації матеріалів виховного і профілактичного впливу у засобах масової інформації;

– безпосереднього виступу по місцевому телебаченню, радіо чи в пресі;

– внесення конкретних пропозицій щодо удосконалення процедури митного контролю;

– індивідуальних співбесід дізнавача з посадовими особами, окремими сім'ями і з конкретними громадянами і т. ін.

Важливим процесуальним засобом викорінення обставин, що сприяли вчиненню контрабанди, є внесення дізнавачем за матеріалами конкретної кримінальної справи вмотивованого подання до відповідних державних органів із пропозицією вжити необхідних заходів щодо усунення цих причин і умов. У такому поданні викладається суть кримінальної справи, зазначається, хто і за що був притягнутий до кримінальної відповідальності, характеризуються обставини, які сприяють учиненню контрабанди, а також конкретні запобіжні заходи, яких необхідно вжити для їхнього усунення. Тобто воно має бути лаконічним, ясним і водночас містити всю потрібну інформацію та сприйматися однозначно (наприклад, учинення контрабанди стало можливим унаслідок недосконалості процедури митного контролю та оформлення, зловживання або прямої корупції з боку посадових осіб митних органів і т. ін.). Серед цих заходів можуть бути пропозиції відповідальним особам розглянути питання щодо відповідальності конкретних посадових осіб, винних у виникненні обставин, які сприяли учиненню контрабанди, і т. ін. Ті у свою чергу протягом місяця з дня надходження подання зобов'язані повідомити посадовій особі митного органу, що внесла подання, про вжиті ними заходи.

Звичайно, подання вноситься по закінченні розслідування, хоча не виключається можливість його внесення і за результатами початкових слідчих дій. Рекомендується це доцільним у тих випадках, коли необхідно терміново усунути виявлені хиби (наприклад, удосконалити пропускний режим на конкретній митниці, змінити графік або місце роботи тієї чи іншої посадової особи митного органу тощо), для запобігання вчиненню нових фактів контрабанди.

Практика показує, що подання попереджувального характеру повинні вноситися на розгляд тих посадових осіб, що мають право і зобов'язані безпосередньо і швидко усунути обставини (хиби), що сприяли вчиненню розслідуваної контрабанди.

Таку форму профілактичної роботи дізнавача, як виступ із доповіддю або повідомленням на зборах членів трудового колективу або за місцем проживання винного, корисно і доцільно використовувати тоді, коли в справі установлені факти негативного впливу навколишнього середовища на винного або виявлені хиби в діяльності даного колективу в цілому, що сприяли вчиненню контрабанди. Окрім того, збори трудящих проводяться й у тих випадках, коли за обставинами справи винний може бути звільнений від кримінальної відповідальності та згідно зі ст. 10 КПК України переданий на поруки колективу підприємства, установи чи організації (за наявності їхнього клопотання про це, прийнятого на загальних зборах) для перевиховання і виправлення винного. При цьому в процесі свого виступу дізнавач коротко викладає обставини вчинення контрабанди, наводить дані щодо особистості винного, необхідні докази, а також розкриває криміногенні чинники, через які стало можливим учинення даного факту контрабанди. Доцільно в ході обговорення надати можливість виступити всім зацікавленим особам (винному, керівникові фірми і т. ін.).

Таким чином, проведення комплексу ефективних профілактичних заходів, основою яких виступає всебічне і повне виявлення причин і умов, що сприяють учиненню контрабанди, є однією з умов успішної боротьби з даним видом злочинів.

Проте, як показує практика, митні органи не завжди з належним усвідомленням ведуть профілактичну роботу з усунення причин і умов учинення митних правопорушень. У пропозиціях, внесених митними органами в різноманітні державні органи, підприємства, установи й організації, нерідко відсутній аналіз причин учинення правопорушень, а констатується лише самий факт учинення правопорушення й містяться вимоги усунути причини, що його спричинили. Нечасто можна зустріти і нагадування про осіб, відповідальних за допущені недоліки (крім, звичайно, осіб, що безпосередньо притягаються до відповідальності). Все це істотно знижує профілактичну роль правоохоронної діяльності митних органів, тому, на наш погляд, керівникам митних органів варто посилити контроль за дотриманням своїми співробітниками вимог ст. 23 КПК України.

Розділ 7. ВІДОМЧИЙ КОНТРОЛЬ І ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ

7.1. Контроль та його види

Контроль є одним із найбільш поширених і дієвих способів забезпечення законності. Його сутність полягає в тому, що суб'єкт контролю здійснює облік і перевірку того, як дізнавач виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції.

Аналіз існуючої практики свідчить, що контрольна діяльність містить такі елементи: визначення характеру і строків контрольних заходів; залучення до контролю спеціалістів, представників громадськості; аналіз підсумків контролю, формування висновків і прийняття рішень; розробка заходів щодо виконання прийнятих рішень, вибір шляхів, форм, методів їх реалізації.

Що стосується рішень, то вони мають бути конкретними, їх важливо своєчасно довести до виконання, а також пояснити виконавцям. Контрольні органи повинні надавати виконавцям практичну допомогу в реалізації рішень; вони ж зобов'язані систематично аналізувати хід роботи з їх виконання.

До контрольної діяльності висувається ціла низка вимог, згідно з якими вона має бути:

- підзаконною, тобто контроль має здійснюватися тільки в рамках конкретних нормативних актів;
- систематичною, тобто здійснюватися регулярно;
- своєчасною, тобто проводитися своєчасно, що значно підвищує його ефективність;
- всебічною, тобто охоплювати найбільш важливі питання, поширюватися на всі служби і структури підконтрольних органів;
- глибокою, тобто перевірки повинні підлягати не тільки ті підрозділи, які мають слабкі результати роботи, а й ті, що мають добрі результати. Ця вимога дозволяє виявляти й поширювати передовий досвід, попереджувати помилки та упущення;
- об'єктивною, тобто виключати будь-яку упередженість;
- гласною, тобто її результати повинні бути відомі тим, хто підлягає контролю;
- дієвою (результативною), тобто ця діяльність не повинна обмежуватися виявленням фактичного стану справ, а має супроводжуватися конкретними заходами щодо усунення недоліків.

У юридичній теорії та практиці прийнято класифікувати контрольну діяльність на види. Підхід до вирішення цього питання залежить від вибору критерію, на підставі якого здійснюється класифікація. Вибір же критерію багато в чому зумовлений потребами практики. Саме тому відомо досить багато класифікацій контрольної діяльності. Найчастіше пропонуються такі:

1) залежно від місця суб'єкта (що здійснює контроль) у системі державного управління виділяють такі види контролю:

– контроль з боку органів законодавчої влади (парламентський контроль);

– контроль з боку Президента України та його адміністрації (президентський контроль);

– контроль з боку Кабінету Міністрів України (урядовий контроль);

– контроль з боку органів центральної виконавчої влади;

– контроль з боку місцевих органів, органів державної виконавчої влади;

– контроль з боку органів судової влади;

– контроль з боку органів місцевого самоврядування;

– контроль з боку громадськості (громадський контроль);

2) залежно від належності суб'єкта до державних або громадських структур виділяють:

– державний контроль;

– громадський контроль;

3) залежно від адміністративно-правової компетенції суб'єкта виділяють:

– загальний контроль;

– відомчий контроль;

– надвідомчий контроль;

4) залежно від управлінської стадії, на якій здійснюється контроль, виділяють:

– попереджувальний контроль;

– поточний контроль;

– наступний контроль;

5) залежно від спрямованості контролю розрізняють:

– зовнішній контроль;

– внутрішній контроль;

6) залежно від призначення контролю виділяють:

– загальний, що охоплює всі сторони діяльності суб'єкта, що контролюється;

– цільовий контроль окремого напрямку роботи.

Окрім перелічених, існують й інші класифікації контрольної діяль-

ності.

Спинимося на видах контролю, детермінованих місцем суб'єкта в системі державних органів (перша класифікаційна група).

Контроль з боку органів законодавчої влади (парламентський контроль). Це вид контролю, що здійснюється Верховною Радою України згідно з Конституцією України і прийнятими відповідно до неї нормативними актами з даного питання. Згідно з Конституцією України Верховна Рада здійснює контроль за: виконанням державного бюджету (п. 4 ст. 85); діяльністю Кабінету Міністрів (п. 13 ст. 85, ст. 87, ст. 113); використанням наданих Україні від іноземних держав, банків, міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України (п. 14 ст. 85); додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (п. 17 ст. 85, ст. 101).

Контроль з боку Президента України та його адміністрації (президентський контроль). Будучи главою держави, Президент України наділений правом контролю за додержанням законності в усіх структурах і сферах функціонування виконавчо-розпорядчої системи держави.

Він має право відмінити акти Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Президент є гарантом додержання Конституції України, забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції).

Для здійснення своїх функцій, зокрема й контрольних, Президент може створювати необхідні дорадчі, консультативні та інші допоміжні органи та служби (п. 28 ст. 106 Конституції).

З метою виконання законів і у межах своєї компетенції Президент України видає укази і розпорядження, які мають підзаконний характер і є обов'язковими для виконання на всій території України.

Для прикладу реалізації Президентом контрольних повноважень можна звернутися до його Указів: "Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю" від 21 липня 1994 р. або "Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" від 18 лютого 2002 р., у яких міститься норма такого змісту: "Керівникам Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної митної служби України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України не рідше ніж раз на місяць доповідати Президенту України про виконання цього Указу".

Контроль з боку Кабінету Міністрів України. Як вищий орган державної виконавчої влади (ст. 113 Конституції) Кабінет Міністрів України реалізує свої контрольні повноваження у процесі:

· реалізації програм економічного, соціального, культурного розвитку України в цілому та окремих її регіонів;

– втілення в життя фінансової, цінової, грошової, кредитної, податкової політики; створення загальнодержавних та інших фондів; ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф, проведення політики в галузі освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки, природокористування;

– вжиття необхідних заходів щодо забезпечення безпеки й обороноздатності України;

– забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України і митної справи;

– керівництва роботою міністерств, комітетів та інших органів державної виконавчої влади.

Результати контрольної діяльності Кабінету Міністрів України висвітлюються в постановах і розпорядженнях, які він видає.

Контроль з боку центральних органів державної виконавчої влади. Це контроль, який здійснюється міністерствами, комітетами, відомствами. Так, відповідно до Загального положення про міністерство, інший орган державної виконавчої влади України, затвердженого Указом Президента України від 12 березня 1996 р., дані органи в межах своєї компетенції забезпечують реалізацію державної політики стосовно державної тасмниці та здійснюють контроль за роботою щодо її охорони. Контрольні повноваження конкретних центральних органів державної виконавчої влади закріплені у відповідних нормативних документах. Найчастіше це положення про те чи інше міністерство, комітет.

Здійшований ними контроль може мати як відомчий, так і надвідомчий характер.

Відомчий контроль – це контроль, здійснюваний центральними органами державної виконавчої влади, їх структурними підрозділами стосовно організаційно підпорядкованих їм ланок.

Надвідомчий контроль – контроль, здійснюваний стосовно об'єктів, які організаційно не підпорядковані органу державної виконавчої влади. Повноваження щодо такого контролю мають зазначені нижче міністерства: Міністерство фінансів, Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство охорони навколишнього природного середовища, Міністерство внутрішніх справ тощо.

Контроль з боку органів судової влади (судовий контроль). Контроль органів судової влади – це заснована на законі діяльність судів щодо перевірки правомірності актів і дій органів управління, їх посадових осіб із застосуванням правових санкцій, якщо виникає потреба.

Основний зміст судового контролю як способу забезпечення законності полягає у правовій оцінці, яку дав суд, дій і рішень органів державного управління та їх посадових осіб. Якщо при цьому встановлюють-

ся порушення законності, то судовий орган вживає відповідні заходи і притягує винних до відповідальності.

Систему судових органів, які мають контрольні повноваження у сфері державного управління, складають: Конституційний Суд України; суди загальної юрисдикції; господарські суди.

Конституційний Суд України створюється відповідно до Конституції України і здійснює контрольні функції у сфері державного управління шляхом розгляду справ про конституційність актів вищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів (п.1 ст.13), розгляду конституційних подань (ст. 40-41) та конституційних звернень (ст. 42-43).

Конституційний Суд України може покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення або дотримання висновку, а також вимагати від них письмового підтвердження виконання рішення, дотримання висновку.

Суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство з кримінальних, цивільних та господарських справ. Розглядаючи конкретні справи, суди дають оцінку діям органів управління та їх посадових осіб з точки зору дотримання законності. Результати контрольної діяльності, здійснюваної органами судової влади, відбиваються в: окремих ухвалах, які виносяться щодо конкретних справ; поданнях, у яких, на відміну від окремих ухвал, узагальнюються типові порушення законності, умови і причини, які сприяють їх проявам.

Важливим завданням господарських судів є сприяння дотриманню законності у сфері господарських відносин. Свої контрольні повноваження ці суди здійснюють у процесі розв'язання господарських спорів між підприємствами, установами, організаціями. Ці суди контролюють дотримання планової та договірної дисципліни всіма органами управління, підприємствами, установами і організаціями, які діють у господарській сфері.

Господарський суд має право визнати недійсним (повністю або в певній частині) договір, відмовляти у задоволенні вимог сторін. У разі виявлення порушень господарський суд може вживати заходів впливу, зокрема стягувати з порушників штраф, пеню. Йому також надане право виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту інтересів держави. Зрештою, якщо господарський суд має відомості про порушення законності, він може порушити справу з власної ініціативи.

Отже, зміст судового контролю як способу забезпечення законності полягає: в оцінці судом правомірності дій органів управління; правомірності дій їх посадових осіб, правомірності прийнятих нормативних актів і рішень; у викритті порушень законності, обмеження прав громадян і організацій, підприємств, установ; установленні причин порушень;

вжитті заходів щодо порушених прав і щодо притягнення до відповідальності осіб, які порушили закон.

7.2. Відомчий контроль за провадженням дізнання у справах про контрабанду

Одним із найбільш дієвих способів забезпечення законності у справах про контрабанду є *відомчий контроль* за провадженням дізнання. Так, у митній системі керівництво та контроль за дізнанням здійснюється з боку Управління по організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил Державної митної служби України, а на місцях – начальників органів дізнання – начальників регіональних митниць і митниць.

Згідно з наказом Державної митної служби України призначені як дізнавачі службові особи названого Управління зобов'язані:

- порушувати за наявності достатніх підстав кримінальні справи про контрабанду;

- приймати до свого провадження найскладніші справи про контрабанду, порушені митницями як органами дізнання;

- здійснювати контроль за дізнанням у справах про контрабанду на всій митній території України і, зокрема, контроль за дотриманням чинного законодавства під час провадження митницями дізнання у порушених кримінальних справах про контрабанду, надавати практичну та методичну допомогу;

- координувати дії органів дізнання у разі бригадного методу провадження дізнання у кримінальній справі про контрабанду;

- узагальнювати та поширювати в митній системі передовий досвід боротьби з контрабандою;

- сприяти оперативному вирішенню питань взаємодії між органами дізнання митної системи та слідчими органами Служби безпеки МВС, ДПА України під час провадження досудового слідства у справах про контрабанду.

На місцях посадові особи митниць, призначені наказом органу дізнання – митниці дізнавачами, зобов'язані:

- проводити за потреби у випадках, передбачених ст. 94, 97 КПК України, дослідчу перевірку підстав для порушення кримінальної справи;

- проводити невідкладні слідчі дії у кримінальних справах відповідно до вимог чинного законодавства, розпоряджень Управління по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил або начальника органу дізнання – начальника митниці;

- після передачі справи слідчим органам Служби безпеки України

виконувати окремі доручення слідчого.

Начальник органу дізнання – начальник митниці:

- розподіляє поміж дізнавачами роботу, пов'язану з перевіркою матеріалів про порушення митних правил як підстав, необхідних для порушення кримінальної справи про контрабанду;

- за наявності достатніх підстав порушує кримінальну справу;

- затверджує постанови дізнавачів у справах, які перебувають у їхньому провадженні;

- здійснює контроль за дотриманням дізнавачами законності під час провадження ними дізнання у справах про контрабанду;

- на свій розсуд або за вказівкою керівників Управління по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил бере особисту участь у проведенні невідкладних слідчих дій;

- за потреби бере до свого провадження кримінальну справу про контрабанду;

- несе персональну відповідальність за якість проведення дізнання в підпорядкованій йому митниці (митницях) та за окремі слідчі дії, що проводяться за дорученням слідчих органів Служби безпеки України.

7.3. Прокурорський нагляд за провадженням дізнання у справах про контрабанду

Щодо прокурорського нагляду за додержанням законів органами дізнання митної служби України, то згідно зі ст. 29 Закону України “Про прокуратуру” нагляд за законністю в діяльності митних органів як органів дізнання має своїм завданням сприяти:

- розкриттю злочинів, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних посягань;

- виконанню вимог Закону про невідворотність відповідальності за вчинений злочин;

- запобіганню незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності;

- охороні прав і законних інтересів громадян;

- здійсненню заходів щодо запобігання злочинам, усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню.

Прокурор вживає заходів щодо того, аби органи дізнання:

- дотримувались передбаченого чинним законодавством порядку порушення кримінальних справ про контрабанду, проведення невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, застосування технічних засобів, закриття справ, а також строків провадження дізнання;

- неухильно виконували вимоги закону про всебічне, повне й

об'єктивне дослідження всіх обставин справи, з'ясували обставини, які викривають чи виправдовують підозрюваного, а також пом'якшують або обтяжують його відповідальність;

– виявляли причини вчинення злочинів та умови, що сприяють цьому, вживали заходів щодо їх усунення.

Стосовно органів дізнання митної системи, які ведуть боротьбу з контрабандою, прокурор має передбачені законодавством повноваження щодо здійснення нагляду за додержуванням законів, а саме:

– здійснювати перевірку підстав для порушення кримінальної справи;

– скасовувати незаконні та безпідставні постанови дізнавача;

– давати вказівки щодо дослідження обставин у справі, вибору чи скасування запобіжних заходів, кваліфікації злочину, здійснення тих чи інших невідкладних слідчих дій та розшуку злочинців;

– брати участь у провадженні дізнання і, зокрема, при потребі особисто проводити окремі слідчі дії у справі, яка перебуває у провадженні дізнавача;

– санкціонувати проведення обшуку, інші слідчі дії органів дізнання у випадках, передбачених чинним законодавством;

– здійснювати контроль за додержанням встановленого законом 10-денного строку провадження дізнання у справах про контрабанду та за своєчасною передачею цих справ до слідчих органів Служби безпеки України;

– усувати дізнавача від подальшого ведення дізнання у справі, якщо ним допущені порушення чинного законодавства;

– передавати слідчим органам Служби безпеки України справи, достроково вилучені в органів дізнання, з метою забезпечення щодо них більш повного та об'єктивного розслідування;

– на підставі матеріалів, які є в його розпорядженні, чи матеріалів органу дізнання особисто порушувати кримінальну справу або відмовляти в її порушенні;

– обґрунтовано закривати кримінальні справи, давати згоду на закриття кримінальної справи органом дізнання митної системи у тих випадках, коли це передбачено чинним законодавством;

– порушувати дисциплінарне провадження стосовно посадових осіб митниці, якими були порушені вимоги чинного законодавства.

Нагляд за додержанням законодавства в діяльності органів дізнання прокурор здійснює правовими засобами, передбаченими ст.ст. 227 та 234 КПК України. Вказівки прокурора органам дізнання даються в письмовій формі. Його вказівки щодо порушення кримінальних справ і провадження дізнання, які даються відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства, є обов'язковими для цих органів. Оскарження вказівок прокурору вищого рівня не припиняє їх виконання (ст. 227 КПК України).

Дії органу дізнання у зв'язку з провадженням ним дізнання можуть бути оскаржені безпосередньо прокуророві або через дізнавача. Скарги можуть бути як письмові, так і усні. Усні скарги вносяться до протоколу, який підписується заявником та особою, що прийняла скаргу.

Дізнавач зобов'язаний негайно доповісти начальнику органу дізнання про скаргу, що надійшла, і протягом 24 годин направити її разом зі своїм поясненням прокурору.

Стосовно дізнавачів, які порушили чинне законодавство під час провадження у справах про контрабанду, прокурор з огляду на характер правопорушень має право винести вмотивовану постанову про порушення кримінальної справи або дисциплінарного провадження чи провадження про адміністративне правопорушення.

Насамкінець слід зауважити, що розв'язання завдань, покладених на Держмитслужбу України, СБУ, МВС та інші правоохоронні органи держави у боротьбі з контрабандою та іншими правопорушеннями немислиме без відповідної активної позиції співробітників органів дізнання (досудового слідства). Ефективність цієї діяльності багато в чому залежить від наявних у розпорядженні правоохоронних органів відповідних засобів і методів. У цьому зв'язку їхня розробка набуває найважливішого значення. Даному напрямку в криміналістичній науці завжди приділялася певна увага, що підтверджується численними працями науковців, у тому числі й цим навчально-практичним виданням.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПОСТАНОВА № 2

Пленуму Верховного Суду України
від 26 лютого 1999 р.

ПРО СУДОВУ ПРАКТИКУ В СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ ТА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ

Розглянувши матеріали судової практики в справах про контрабанду та

порушення митних правил, за вчинення яких передбачена конфіскація предметів цих правопорушень, Пленум Верховного Суду України зазначає, що суди в основному вірно застосовують чинне кримінальне та митне законодавство. Разом з тим мають місце й недоліки.

З метою правильного й однакового застосування законодавства при розгляді судами справ даної категорії Пленум Верховного Суду України

п о с т а н о в л я є :

1. Звернути увагу судів на те, що контрабанда є одним зі злочинів, які мають підвищену суспільну небезпечність, оскільки посягає на встановлений порядок переміщення через митний кордон України матеріальних цінностей і може завдавати збитків економіці держави, її культурній спадщині, сприяти розширенню тіньового сектора економіки, а в окремих випадках поєднуватися із вчиненням інших тяжких злочинів.

2. Судам необхідно ретельно досліджувати обставини кожної справи і бути більш вимогливими щодо якості дізнання та досудового слідства з тим, щоб було додержано всіх вимог закону, встановлено і притягнуто до відповідальності всіх осіб, які вчинили контрабанду та інші пов'язані з нею злочини. виявлено джерела придбання та канали збуту предметів контрабанди. Особливу увагу слід приділяти цим питанням у справах про контрабанду історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин, зброї та бойових припасів, а також наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

3. Роз'яснити судам, що кримінальна відповідальність за контрабанду, передбачена ст. 70 Кримінального кодексу України (далі – КК), настає лише тоді, коли товари, валюта, цінності та інші предмети (далі – предмети) переміщуються через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від нього у великих розмірах, а так само, незалежно від розміру, – групою осіб, які організувалися для заняття контрабандою, або коли таким чином переміщуються історичні й культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні, вибухові речовини, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї).

4. Способи незаконного переміщення предметів через митний кордон визначено у статтях 115, 116 Митного кодексу України (далі – МК).

Під переміщенням предметів *поза митним контролем* слід розуміти їх переміщення через митний кордон поза місцем розташування митниці або поза часом здійснення митного оформлення.

Переміщення предметів *із приховуванням від митного контролю* – це їх переміщення через митний кордон:

із використанням тайників або інших засобів, що утруднюють їх виявлення;

– шляхом надання одним предметам вигляду інших;

– шляхом подання до митного органу України як підстави для перемі-

щення предметів підроблених документів або таких, які одержані незаконним шляхом, містять неправдиві дані чи є підставою для переміщення інших предметів.

Під *тайниками* слід розуміти спеціально виготовлені, обладнані або пристосовані сховища, а також конструктивні порожнини, ємності транспортних засобів, багажу тощо.

Використанням інших засобів, що утруднюють виявлення предметів, має визнаватися, зокрема, приховування останніх у валізах, одязі, взутті, головному вбранні, речах особистого користування, на тілі або в організмі людини чи тварини.

Надання одним предметам вигляду інших – це зміна їх зовнішніх ознак (форми та стану, упаковки, ярликів, етикеток тощо).

Необхідно враховувати, що підставою для переміщення предметів через митний кордон є визначені нормативними актами документи, без яких неможливо одержати дозвіл митниці на пропуск предметів через митний кордон; зокрема, це можуть бути митна декларація, контракт, коносамент, ліцензія, квота, товарно-супровідні документи, дозвіл відповідних державних органів тощо.

Підробленими слід вважати як фальшиві документи, так і справжні, до яких внесено неправдиві відомості чи окремі зміни, що перекручують зміст інформації щодо фактів, які ними посвідчуються, а також документи з підробленими відбитками печаток, штампів, підписами тощо.

Під незаконно одержаними розуміються документи, які особа отримала за відсутності законних підстав або з порушенням встановленого порядку.

Документами, що містять неправдиві дані, є такі, в яких відомості щодо суті угоди, найменування, асортименту, ваги, кількості чи вартості предметів, щодо їх відправника чи одержувача, щодо держави, з якої вони вивезені чи в яку переміщуються, тощо не відповідають дійсності.

5. Згідно з приміткою до ст. 70 КК під *контрабандою у великих розмірах* необхідно розуміти переміщення через митний кордон предметів, загальна вартість яких становить *двісті і більше офіційно встановлених на час вчинення злочину мінімальних розмірів заробітної плати*. У випадках, коли вартість предметів є меншою від зазначеного розміру, відповідальність (за відсутності інших ознак злочину) настає за МК як за порушення митних правил.

6. При визначенні вартості предмета контрабанди потрібно виходити з нормативних актів про ціни й ціноутворення на відповідні предмети. У разі необхідності це питання може бути вирішено на підставі висновку експерта.

Вартість іноземної валюти, яка була предметом контрабанди, визначається відповідно до положень Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» за офіційним курсом Національного банку України на час вчинення злочину.

У разі, коли предмет контрабанди вивезено за межі України, реалізовано чи знищено або ж місце його знаходження не встановлено, при визначенні його вартості можуть бути використані відомості, що є в митних, товарно-супровідних та інших документах.

7. *Поняття історичних і культурних цінностей* визначено у ст. 1 Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності, від 17 листопада 1970 р. (чинна для України з 28 червня 1988 р.). Належність предмета до такої категорії та його вартість встановлюються на підставі висновку експертизи.

8. Під *групою осіб*, які організувалися для заняття контрабандою, необхідно розуміти двох і більше осіб, які спеціально об'єдналися для вчинення одного чи декількох незаконних переміщень предметів через митний кордон. Характерною ознакою цієї групи є те, що її члени усвідомлюють, що контрабанда вчиняється саме такою групою, тому кожен з них має нести відповідальність за ст. 70 КК як співвиконавець, незалежно від ролі, яку він виконував. За відсутності такої ознаки дії осіб, які сприяли вчиненню контрабанди, необхідно розглядати як співучасть у злочині і кваліфікувати з посиланням на ст. 19 КК.

9. Звернути увагу судів на те, що дії осіб, які мають умисел на незаконне переміщення через митний кордон предметів у великому розмірі, але перемищують їх (у тому числі за домовленістю з іншими особами) невеликими частинами, вартість кожної з яких є меншою від двохсот офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати, утворюють склад злочину, передбаченого ст. 70 КК. За таких обставин співвиконавцями злочину визнаються особи, які усвідомлювали, що їх дії є складовою всього обсягу дій по переміщенню підготованої партії предметів. Якщо умисел окремих осіб був спрямований на переміщення лише частини предметів у невеликому розмірі і вони не були обізнані про всю їх кількість, підготовану для контрабанди, відповідальність для них настає за МК як за порушення митних правил.

10. У випадках, коли предмети умисно ввозяться в Україну *під виглядом транзиту* через її територію, а фактично – з метою їх реалізації в Україні, такі дії за наявності необхідних ознак утворюють склад злочину, передбаченого ст. 70 КК, оскільки за таких обставин до митного органу як підстава для переміщення предметів подаються документи, що містять неправдиві дані.

11. Зважаючи на те, що диспозицією ст. 70 КК передбачено декілька ознак контрабанди, суд повинен зазначати у вирокі, які саме з них містяться в діях винної особи.

Якщо в постанові про притягнення як обвинуваченого та в обвинувальному висновку наведено не всі ознаки контрабанди, які мали місце в конкретному випадку, справа підлягає поверненню на додаткове розслідування.

12. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів утворює спеціальний склад злочину, відповідальність за який настає за ст. 70¹ КК. При вирішенні питання про те, містяться в діях особи ознаки злочину чи адміністративного правопорушення, судам слід виходити з положень Закону від 15 лютого 1995 р. «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові від 27 лютого

1998 р. № 3 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами».

13. Контрабанда передбачає наявність прямого умислу. Для кваліфікації, дії за ст. 70 КК не мають значення мотив і мета їх вчинення, а також чи настали від цього шкідливі наслідки.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного незаконного переміщення предметів через митний кордон України.

Якщо предмети контрабанди виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж особистого огляду, в тому числі й повторного, при виїзді за межі України, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду з посиленням на ст. 17 КК.

Незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які виявлено під час митного контролю, утворює закінчений склад злочину.

14. *Створення умов для контрабанди* (підшукування клієнтів, визначення шляхів переміщення предметів, надання їм іншого вигляду, підроблення документів чи залучення осіб з метою забезпечення безперешкодного переміщення предметів контрабанди, приготування відповідних знарядь і засобів тощо) потрібно розглядати як готування до цього злочину, а дії, пов'язані зі спробою незаконного переміщення предметів через митний кордон і не доведені до кінця з причин, що не залежали від волі винного, – як замах на його вчинення.

15. Судам необхідно мати на увазі, що добровільна відмова від вчинення контрабанди можлива лише на стадії готування до незаконного переміщення предметів через митний кордон або незакінченого замаху на його вчинення, коли особа усвідомлює можливість доведення злочину до кінця, але з власної ініціативи відмовляється від цього.

Добровільною відмовою слід вважати, зокрема, таку поведінку особи, коли вона до фактичного незаконного переміщення предметів через митний кордон, усвідомлюючи відсутність перешкоди для цього, з власної волі відмовляється від вчинення злочину.

16. Якщо дії особи крім ознак контрабанди, передбаченої ст. 70 чи ст. 70¹ КК, містять ознаки й іншого складу злочину (наприклад, у випадках переміщення через митний кордон предметів, завідомих здобутих злочинним шляхом, або коли воно поєднане з незаконним перетинанням державного кордону чи незаконними діями з наркотичними засобами, психотропними, отруйними речовинами, радіоактивними матеріалами, зброєю, вибуховими речовинами тощо), вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів.

17. Вчинення контрабанди посадовою особою з використанням свого посадового становища необхідно додатково кваліфікувати за нормою кримінального закону, яка передбачає відповідальність за посадовий злочин.

Дії посадової особи, яка сприяла незаконному переміщенню предметів через митний кордон, належить розглядати як пособництво в контрабанді, вчинене шляхом приховування від митного контролю (якщо ця особа не входить до групи осіб, які організувалися для вчинення контрабанди), та відповідний посадовий злочин.

18. Суди повинні неухильно додержувати вимог закону про індивідуалізацію покарання з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності контрабанди, даних про особу винного й обставини справи, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, та роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові від 22 грудня 1995 р. № 22 «Про практику призначення судами кримінального покарання».

При цьому у випадках, коли контрабанда була вчинена особою з використанням свого посадового становища чи заняття якоюсь діяльністю, судам належить відповідно до вимог ст. 31 КК обговорювати питання про позбавлення цієї особи права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

У зв'язку з тим, що згідно із санкціями ст. 70 та частинами 2 і 3 ст. 70¹ КК конфіскація майна засудженого є обов'язковим додатковим покаранням, її незастосування можливе лише за наявності обставин, передбачених ст. 44 КК, з наведенням у резолютивній частині вироку мотивів прийнятого рішення і посиланням на зазначену норму закону.

19. Звернути увагу судів на те, що ст. 70 КК, на відміну від статей 115, 116 МК, не передбачає конфіскації предметів, що є безпосередніми об'єктами контрабанди, а також предметів зі спеціально виготовленими тайниками, використаними для приховування таких предметів при переміщенні через митний кордон. У разі вчинення контрабанди зазначені предмети можуть бути конфісковані на підставі ст. 81 КПК за умови визнання їх речовими доказами.

20. Роз'яснити судам, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду. Справи про митні правопорушення, передбачені статтями 109, 112-118 МК, мають розглядатися в повному обсязі судом за місцем знаходження митниці.

Якщо в діях правопорушника є склади декількох митних правопорушень, за одне з яких передбачено конфіскацію його предметів, суд розглядає справу щодо всіх учинених правопорушень.

21. У разі неможливості конфіскувати предмети митних правопорушень у зв'язку з тим, що їх вивезено за межі України, реалізовано, знищено або місце їх знаходження невідоме, суд зобов'язаний вирішити питання про стягнення з винної особи в доход держави вартості цих предметів (при її визначенні потрібно керуватися п. 6 даної постанови).

22. Судам належить забезпечувати всебічне, повне й об'єктивне дослідження матеріалів кожної справи про порушення митних правил, давати правильну юридичну оцінку вчиненим правопорушенням з тим, щоб виключити випадки притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили контрабанду.

Звернути увагу судів на те, що відповідно до вимог статей 122, 128 МК вилучення предметів і документів повинно бути зафіксовано в протоколі про порушення митних правил, а якщо це мало місце не одночасно з його складанням, – в окремому протоколі. При цьому потрібно зазначити необхідні для розгляду справи відомості про особу, яка вчинила порушення митних правил (якщо її встановлено), час і місце вчинення порушення, у чому конкретно воно полягало, статтю МК, за якою особа притягується до відповідальності, пояснення правопо-

рушника, прізвища та адреси свідків (якщо вони є), точну кількість, міру, вагу, вартість вилучених предметів, особливі ознаки предметів та документів.

Згідно зі ст. 138 МК та ст. 268 Кодексу про адміністративні правопорушення справа про порушення митних правил розглядається у присутності особи, яка притягується до адміністративної відповідальності. Про місце й час розгляду, погоджені із судом, її має повідомити митний орган, яким складено протокол. За відсутності особи, яка притягується до відповідальності, справа може бути розглянута судом лише у випадках, коли є дані про те, що цю особу було своєчасно повідомлено про місце й час розгляду і від неї не надійшло клопотання про відкладення останнього, або що дана особа перебуває за межами України чи місце її знаходження не встановлено, або що порушення було вчинене під час пересилання предметів у міжнародних поштових відправленнях.

У справах, що розглядаються за участю особи, яка притягується до відповідальності, чи викликаних до суду свідків, ведеться протокол судового засідання.

23. Відповідно до вимог статей 23, 23² і 340 КПК та ст. 146 МК суди мають з'ясувати причини та умови, що сприяли вчиненню контрабанди чи порушенню митних правил і реагувати на них окремими ухвалами (постановами).

24. Судовій колегії в кримінальних справах Верховного Суду України, Верховному суду Автономної Республіки Крим, обласним, Київському і Севастопольському міським судам необхідно посилити нагляд за законністю й обгрунтованістю судових рішень у справах про контрабанду та порушення митних правил, періодично вивчати практику застосування судами відповідного законодавства і вживати заходів до усунення виявлених помилок.

Голова
Верховного Суду України

В.Ф. Бойко

Секретар Пленуму, суддя
Верховного Суду України

М.П. Селіванов

Додаток 2

ЗАКОН УКРАЇНИ

від 21 вересня 1999 року № 1068-ХІV
**ПРО ВИВЕЗЕННЯ, ВВЕЗЕННЯ ТА ПОВЕРНЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
(Витяги)**

Стаття 1. Визначення термінів.

У цьому законі терміни вживаються у такому значенні:

культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають

збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва,

- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією, науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;

- унікальні та рідкісні музичні інструменти,
- різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;

- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;

- родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів;

- колекція культурних цінностей – однорідні або підібрані за певними ознаками різноманітні предмети, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність.

Вивезення культурних цінностей – фактичне переміщення юридичними чи фізичними особами з будь-якою метою через митний кордон України культурних цінностей з території України без зобов'язання їх зворотного ввезення в Україну.

Ввезення культурних цінностей – фактичне переміщення юридичними чи фізичними особами з будь-якою метою через митний кордон України культурних цінностей з території іноземної держави в Україну без зобов'язання їх зворотного вивезення з України.

Тимчасове вивезення культурних цінностей – обумовлене угодою переміщення юридичними чи фізичними особами з будь-якою законною метою через

митний кордон України культурних цінностей з території України із зобов'язанням їх зворотного ввезення в Україну в обумовлений угодою термін.

Тимчасове ввезення культурних цінностей – обумовлене угодою переміщення юридичними чи фізичними особами з будь-якою законною метою через митний кордон України культурних цінностей з території іноземної держави в Україну із зобов'язанням їх зворотного вивезення з території України в обумовлений угодою термін.

Транзит культурних цінностей через територію України – переміщення будь-якими законними способами з будь-якою метою культурних цінностей з території однієї іноземної держави на територію іншої іноземної держави через територію України без використання цих культурних цінностей на території України.

Незаконно вивезені культурні цінності – культурні цінності, вивезені з території України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, не повернуті після закінчення обумовленого угодою терміну тимчасового вивезення або за наявності будь-яких розбіжностей з умовами, які регулюють таке тимчасове вивезення.

Незаконно ввезені культурні цінності – культурні цінності, ввезені на територію України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, які регулюють порядок ввезення культурних цінностей.

Повернення культурних цінностей – сукупність дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень Українці, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав.

Стаття 2. Законодавство України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей

Законодавство України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей складається з Конституції України, Основ законодавства України про культуру, цього Закону, міжнародних договорів України та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що містяться у законодавстві України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, то застосовуються правила міжнародного договору.

Установлений цим Законом порядок вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей застосовується до всіх культурних цінностей незалежно від форми власності та є обов'язковим до виконання для всіх фізичних та юридичних осіб, які перебувають чи ведуть свою діяльність на території України.

Стаття 3. Культурні цінності України

Відповідно до законодавства України культурними цінностями України є:

- культурні цінності, створені на території України громадянами України;
- культурні цінності, створені на території України іноземцями чи особами без громадянства, які постійно проживають або проживали на території України;
- культурні цінності, виявлені на території України;
- ввезені на територію України культурні цінності, придбані археологічними, археографічними, етнографічними, науково-природничими та іншими експедиціями за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;
- ввезені на територію України культурні цінності, придбані в результаті добровільного обміну;
- ввезені на територію України культурні цінності, отримані в дарунок або законно придбані за згодою відповідних органів країни походження цих цінностей;
- незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території;
- культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад;
- культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну;
- культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки.

Стаття 4. Культурні цінності, що підлягають поверненню в Україну

Поверненню в Україну підлягають:

- культурні цінності, незаконно вивезені з території України;
- культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад;
- культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну.

Культурні цінності, що перебувають за межами України на законних підставах, можуть бути повернуті шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей, обміну їх на взаємовигідних засадах або отримання в дарунок.

Стаття 5. Повернення культурних цінностей з території України

Культурні цінності, що на законних підставах перебувають у власності фізичних чи юридичних осіб України, але походження яких пов'язане з історією та культурою інших держав, можуть бути повернуті до цих держав шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей, обміну на взаємовигідних засадах або отримання в дарунок.

Стаття 6. Ввезення в Україну, пересилання та вивезення за її межі зоологічних колекцій

Ввезення в Україну, пересилання та вивезення за її межі зоологічних колекцій здійснюються за правилами, що встановлюються Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України.

Стаття 7. Заохочення осіб, які сприяють поверненню культурних цінностей в Україну

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які сприяють поверненню культурних цінностей в Україну, можуть бути заохочені відповідно до законодавства України.

За згодою особи, яка подарувала Україні культурні цінності, при їх атрибуції та експонуванні зазначається ім'я дарувальника.

Стаття 8. Державний орган контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей

Спеціально уповноваженим державним органом контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей є Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України при Міністерстві культури і мистецтв України (далі – Державна служба контролю).

Державна служба контролю виконує покладені на неї завдання у взаємодії з Головним архівним управлінням України, Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей, Державною митною службою України, правоохоронними органами.

Стаття 9. Міжвідомча рада з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей

Для координації роботи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо управління та здійснення контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей створюється Міжвідомча рада з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Склад Міжвідомчої ради з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей і положення про неї затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 10. Компетенція Державної служби контролю

Державна служба контролю в межах своєї компетенції:

забезпечує проведення державної експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення), та при поверненні після тимчасового вивезення;

часового вивезення;

розглядає клопотання власників культурних цінностей або уповноваженими ними осіб;

приймає рішення про можливість вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей;

видає свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей;

здійснює реєстрацію ввезених (тимчасово ввезених) культурних цінностей;

складає переліки культурних цінностей, що вивозяться (тимчасово вивозяться), і встановлює режим тимчасового вивезення;

інформує громадськість в Україні та за її межами про факти втрати або крадіжки культурних цінностей;

здійснює необхідні заходи для повернення викрадених, незаконно вивезених та евакуйованих і не повернутих культурних цінностей;

розробляє та здійснює заходи, спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань України з питань запобігання незаконним вивезенню, ввезенню та поверненню культурних цінностей.

Стаття 11. Державна експертиза культурних цінностей

Заявлені до вивезення (тимчасового вивезення) та повернуті після тимчасового вивезення культурні цінності підлягають обов'язковій державній експертизі. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей та розміри плати за неї затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Відмова фізичної чи юридичної особи, яка порушила клопотання про вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей, подати на державну експертизу заявлені до вивезення культурні цінності розглядається як відмова заявника від їх вивезення.

У разі, якщо результат державної експертизи дає підстави для занесення заявленої до вивезення культурної цінності до Державного реєстру національного культурного надбання, матеріали експертизи передаються відповідному центральному органу виконавчої влади незалежно від згоди особи, яка порушила клопотання.

Стаття 12. Рішення про можливість вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей

Державна служба контролю за клопотанням власника культурних цінностей чи уповноваженої ним особи приймає на підставі висновку державної експертизи рішення про можливість або неможливість вивезення культурних цінностей. Про прийняте рішення власник культурних цінностей чи уповноважена ним особа письмово повідомляється в місячний термін від дня офіційного надходження клопотання.

Стаття 13. Свідоцтво на право вивезення (тимчасового

вивезення) культурних цінностей

У разі прийняття Державною службою контролю рішення про можливість вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей власнику культурних цінностей чи уповноваженій ним особі видається свідоцтво встановленого зразка на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей. Зразок свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей затверджується Кабінетом Міністрів України.

Свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей є підставою для пропуску зазначених у ньому культурних цінностей за межі митної території України. Вивезення культурних цінностей без цього свідоцтва забороняється.

Стаття 14. Культурні цінності, що не підлягають вивезенню з України

Вивезенню з України не підлягають:

- культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання;
- культурні цінності, включені до Національного архівного фонду;
- культурні цінності, включені до Музейного фонду України.

Стаття 17. Вивезення особистих нагород

У разі переїзду громадян на постійне місце проживання до інших держав їм дозволяється вивозити особисті нагороди, на які є орденські книжки або нагородні посвідчення.

Вивезення громадянами, які переїжджають на постійне місце проживання до іншої держави, нагород, що залишилися їм від померлих батьків, можливе за умови подання документів, що підтверджують переїзд громадян на постійне місце проживання до іншої держави, свідоцтва про смерть, орденських книжок або нагородних посвідчень та документів, що підтверджують родинні зв'язки.

Стаття 18. Вивезення культурних цінностей особами, які користуються дипломатичним імунітетом

Порядок вивезення культурних цінностей, встановлений цим Законом, поширюється на осіб, які користуються дипломатичним імунітетом. Особистий багаж зазначених осіб може бути підданий митному огляду відповідно до митного законодавства України та міжнародних договорів України.

Стаття 21. Ввезення культурних цінностей в Україну

Культурні цінності, що ввозяться в Україну, підлягають реєстрації в порядку, встановленому Міністерством культури і мистецтв України, Державним комітетом архівів України разом з Державною митною службою України. Під час ввезення культурних цінностей на територію України митному органу подається свідоцтво на право їх вивезення, якщо це передбачено за-

конодавством держави, звідки ввозяться культурні цінності. За відсутності такого свідоцтва ввезені цінності підлягають затриманню митними органами України до встановлення їх власника та одержання його доручення щодо подальшого переміщення або використання цих цінностей. Таке доручення має бути підтвержене дипломатичним представництвом або консульською установою країни, громадянином якої є власник культурних цінностей.

Стаття 22. Культурні цінності, ввезення яких забороняється

Ввезення культурних цінностей, щодо яких оголошено розшук, забороняється. Такі культурні цінності підлягають вилученню митними органами України з метою повернення їх у встановленому порядку власнику.

Чинність цієї статті поширюється також на контрафактні примірники художніх творів.

Стаття 23. Тимчасове вивезення культурних цінностей

Тимчасове вивезення культурних цінностей може здійснюватися фізичними та юридичними особами:

- для організації виставок;
- для проведення реставраційних робіт і наукових досліджень;
- у зв'язку з театральною, концертною та іншою артистичною діяльністю;
- в інших випадках, передбачених законодавством України.

Культурні цінності, тимчасово вивезені з України і не повернуті в обумовлений угодою термін, вважаються незаконно вивезеними.

Стаття 25. Відмова у видачі свідоцтва на право тимчасового вивезення культурних цінностей

Свідоцтво на право тимчасового вивезення культурних цінностей не може бути видано, якщо:

- відсутні гарантії щодо забезпечення надійного зберігання та повернення культурних цінностей в обумовлений угодою термін;
- заявлені для тимчасового вивезення культурні цінності в такому стані, що не можна змінювати умови їх зберігання;
- культурні цінності є предметом спору щодо права власності на них;
- страхова вартість культурних цінностей, заявлених для тимчасового вивезення, не відповідає їх реальній вартості;
- культурні цінності, заявлені для тимчасового вивезення, перебувають в розшуку;

у державі, до якої передбачено здійснити тимчасове вивезення культурних цінностей, сталося стихійне лихо, виникли збройні конфлікти, введено надзвичайний стан або існують інші обставини, що перешкоджають забезпеченню надійного зберігання і поверненню культурних цінностей, які тимчасово вивозяться в цю державу.

Стаття 28. Порядок використання вилучених або конфіскованих культурних цінностей

Культурні цінності, вилучені митними або правоохоронними органами, а також конфісковані за рішенням суду, передаються безоплатно Міністерству культури і мистецтв України, Головному архівному управлінню України, які забезпечують їх зберігання, експертизу та інформацію про них з метою уточнення права власності на них.

Після встановлення права власності на зазначені культурні цінності вони передаються в установленому порядку їх законному власнику чи уповноваженій ним особі.

Витрати на зберігання та експертизу культурних цінностей відшкодовує власник, якщо інше не передбачено законодавством України або рішенням суду.

Якщо вилучені або конфісковані культурні цінності обернені відповідно до закону в доход держави, Міжвідомча рада з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей вирішує питання про безоплатну передачу цих культурних цінностей для постійного зберігання в державну частину музейного, бібліотечного та архівного фондів або релігійним організаціям.

ПРИМЕРНЫЙ ПЕРЕЧЕНЬ категорий культурных ценностей

(приложение к Положению о порядке возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей)

1. Редкие коллекции, предметы и образцы флоры и фауны, минералогии, анатомии и палеонтологии.
2. Ценности, связанные с историческими событиями в жизни народов, развитием общества и государства, историей науки и техники, а также относящиеся к жизни и деятельности выдающихся личностей (государственных, политических, общественных деятелей, мыслителей, деятелей науки, литературы, искусства).
3. Предметы и их фрагменты, полученные в результате археологических раскопок (санкционированных и несанкционированных) или археологических открытий и находок.
4. Составные части и фрагменты архитектурных, исторических, художественных предметов и объектов и памятников монументального искусства.
5. Этнографические объекты.
6. Художественные ценности, в том числе:
  - картины, полотна и рисунки, иконы, изготовленные вручную на любой основе и с применением любого материала (за исключением чертежей и промышленных изделий, предметов народных промыслов и сувенирных изделий, украшенных вручную);
  - оригинальные скульптурные произведения из любых материалов;
  - художественные предметы религиозного культа;
  - гравюры, эстампы, литографии и их оригинальные печатные формы;
  - произведения декоративно-прикладного искусства из любых материалов, за исключением предметов массового и серийного производства.
7. Предметы мебели, созданные более 100 лет назад, и старинные музыкальные инструменты.
8. Редкие рукописи и инкунабулы, старинные книги, документы и издания, представляющие особый интерес (исторический, художественный, научный, литературный и т.д.), отдельно или в коллекциях.
9. Предметы филателии, нумизматики, фалеристики, бонистики, сфрагистики и другие коллекции.
10. Архивные документы на любых носителях, независимо от способа и техники воспроизведения информации.
11. Иные старинные предметы более чем 100-летней давности.

Примечание. К перечисленным в Перечне категориям не относятся сувенирные и художественные изделия, предметы культурного назначения, серийного и массового производства.

(Бишкек, 9 октября 1997 года)

ЗАКОН УКРАЇНИ

№ 863-ХІV від 8 липня 1999 року.

ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОБІГ В УКРАЇНІ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ»

(Відомості Верховної Ради, 1999, № 36, ст. 317)

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі – *Перелік*) – згруповані в списки наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, включені до таблиць I-IV згідно з законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Перелік затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади в галузі охорони здоров'я і публікується в офіційних друкованих виданнях;

наркотичні засоби – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними;

психотропні речовини – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними;

препарат – суміш речовин у будь-якому фізичному стані, що містить один чи декілька наркотичних засобів або психотропних речовин, включених до Переліку;

наркотичний (психотропний) лікарський засіб – лікарський засіб, що містить один чи декілька наркотичних засобів або психотропних речовин, включених до таблиць II і III Переліку, та прекурсорів, включених до таблиці IV Переліку;

прекурсори – речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку;

аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, пси-

хоактивну дію яких ці речовини відтворюють;

особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні речовини – включені до списків № 1 і № 2 таблиці 1 Переліку наркотичні засоби і психотропні речовини, які є особливо небезпечними для здоров'я населення;

обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – види діяльності, пов'язані з: культивуванням рослин, включених до Переліку; розробкою, виробництвом, виготовленням, зберіганням, розподілом, перевезенням, пересиланням, придбанням, реалізацією, відпуском, ввезенням на територію України, вивезенням з території України, використанням, знищенням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до Переліку, що дозволяються та контролюються згідно з цим Законом;

імпорт (ввезення) або експорт (вивезення) наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з території іншої країни в Україну або з території України в іншу країну;

Стаття 2. Наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, що підлягають контролю, та їх класифікація

Наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори з урахуванням їх корисності для використання у медичній практиці та залежно від ступеня їх небезпечності для здоров'я, яку вони можуть становити у разі зловживання ними, і застосовуваних згідно з законодавством заходів контролю за їх обігом включаються до відповідно пронумерованих списків таблиць Переліку:

таблиця I містить особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні речовини, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні заборонено згідно з законодавством, а також наркотичні засоби і психотропні речовини, включені до списку № 3, обіг яких в Україні допускається лише в цілях, передбачених статтею 7 цього Закону;

таблиця II містить наркотичні засоби і психотропні речовини, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю згідно з законодавством;

таблиця III містить наркотичні засоби і психотропні речовини, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено і стосовно яких допускаються виключення деяких заходів контролю згідно з законодавством;

таблиця IV містить прекурсори, включені до списків № 1 і № 2, обіг яких в Україні обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю згідно з законодавством.

Стаття 12. Імпорт, експорт або транзит наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів

Імпорт, експорт або транзит наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюються відповідно до сертифіката (окремого дозволу), виданого спеціально уповноваженим органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я для кожного такого випадку, незалежно від того, стосується це одного чи кількох наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів. Порядок видачі сертифіката та його зразок встановлюються Кабінетом Міністрів України. Копія сертифіката, завірена у встановленому порядку, додається до кожної партії вантажу і надсилається урядові країни-імпортера.

Імпорт, експорт або транзит наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюються лише через митниці, визначені Державною митною службою України.

При транзитному перевезенні через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів копія сертифіката передається країною-експортером Державній митній службі України.

Партія наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, що транзитом перевозиться через територію України, не підлягає розпакуванню і переробці, яка може змінити природу наркотичного засобу, психотропної речовини або прекурсору.

Стаття 20. Реєстрація операцій з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами

Операції, здійснені в процесі діяльності щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, підлягають реєстрації у спеціальних журналах. Реєстраційні журнали зберігаються протягом десяти років після внесення до них останнього запису.

Порядок ведення реєстраційних журналів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Президент України

Л. КУЧМА

м. Київ, 8 липня 1999 року
№ 863-ХІV

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Нормативні акти

Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. № 30.

Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2002.

Кримінальний кодекс України. – К., 2002.

Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К., 1997.

Митний Кодекс України // ВВР. – 1992. – № 16. – Ст. 203, №35. – Ст. 511; 1993. – №12. – Ст.107; 1994. – №10. – Ст.116; 1995. – №13. – Ст.85.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.

Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4.11.96 р. // Офіційний вісник України. 1998. - №13

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою. Прийнята на сороковій сесії Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 року.

Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів. Схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 року і 40/146 від 13 грудня 1985 року.

Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими. Прийняті на першому Конгресі Організації Об'єднаних Націй по попередженню злочинності і поведінки з правопорушниками, що відбувся в Женеві в 1955 році, і схвалені Економічною і Соціальною Радою в його резолюціях 663 С (XXIV) від 31 липня 1957 року і 2076 (LXII) від 13 травня 1977 року.

Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку. Прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року.

Закон України "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 року № 3018-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 442.

Закон України Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України від 7 березня 2002 року № 3099-III // Голос України від 9 квітня 2002 року № 66.

Закон України "Про прокуратуру" // ВВР. – 1991. – №53. – Ст.793; 1993. №22. – Ст.229; 1993. – №50. – Ст.474; 1995. – №11. – Ст.71; 1995.- №34. – Ст. 268; Офіційний вісник України. 2001. №29. – Ст.1295.

Закон України від 19.12.1992 року "Про адвокатуру" // ВВР. – 1993. №9. – Ст.62.

Закон України "Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів" // ВВР. – 1994. – №11. – Ст. 50.

Закон України від 20.12.1990 року "Про міліцію" // ВВР. – 1991. – №4. – Ст. 20; 1992. – №36. – Ст. 526; 1993. – №11. – Ст. 83; 1993. – №22. – Ст. 234; 1994. – №26. – Ст.216; 1995. – №15. – Ст.102; 1999. – №4. – Ст. 35; 2000. – №10. – Ст. 79. Із змінами внесеними Законом України №2537-III від 21.06. 2001.

Закон України від 18.02.1992 року "Про оперативно-розшукову діяльність" //ВВР. 1992. – №22. – Ст.303; 1992. – №39. – Ст. 527; 1993. – №11. Ст. 83; 1994. №11. – Ст. 52; 1998.- №26.- Ст.149; 1999. - №4. Ст. 35; 2000. – №10. – Ст. 79 (Із змінами внесеними Законом України № 2246-III від 18 січня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001 . – № 8. – Ст. 311.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. // ВВР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

Закон України «Про митну справу в Україні» від 25 червня 1991 р. // ВВР. – 1991. -№ 44. – Ст. 544.

Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. // ВВР. -- 1992.- № 2. Ст.5.

Закон України від 23.12.1993 року "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" //ВВР. – 1994. – №11. – Ст. 296.

Закон України "Про державну тасмницю" від 21 січня 1994 року // ВВР. - 1994. – №16. – Ст. 93

Закон України "Про громадянство України" від 18 січня 2001 року №2235- III // Офіційний вісник України. – 2001 . – №9. – Ст. 342.

Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживанню ними" // ВВР. -- 1995. - №10. – Ст. 62. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 863-XIV (863-14) від 08.07.99)

Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" // ВВР. – 1993. – №35. Ст.358; 1994. – № 24. – Ст. 184; 1999. – №4. – Ст.35; 1999. 3 16. – Ст. 98.

Закон України від 30.06.1993 року "Про попереднє ув'язнення" // ВВР. – 1993. – № 35. – Ст. 360. Із змінами, внесеними Законом України №2537-III від 21.07. 2001.

Закон України від 1.12.1994 року "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" //ВВР. - 1995. №1. – Ст. 1.

Закон України "Про службу безпеки України" // ВВР. – 1992. – №27. – Ст. 382; 2000.- №10. Ст. 79.

Закон України “ Про виконавче провадження // ВВР. – 1999. – № 24. – Ст.207.

Закон України від 25.02.1994 року "Про судову експертизу" // ВВР. – 1994. №28. – Ст. 232.

Закон України Про банки і банківську діяльність // ВВР. -- 2001. - №5 6. -- Ст.30.

Європейська Конвенція про взаємодопомогу по кримінальних справах. Ратифікована Законом України від 16.01.98р., №44/98-ВР // Офіційний вісник України. - 1998. – №13.

Європейська Конвенція про видачу правопорушників // Офіційний вісник України. – 1998. – №13.

Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, отриманих

маним злочинним шляхом.: Ратифікована Законом України 17.12.97р., №738/97-ВР // Офіційний вісник України. - 1998. - №13.

Конвенція про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ. - Мінськ, 22.01.93.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 року №457 «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги і працевлаштування осіб, узятих під державний захист».

Положення про застосування Закону України "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду" // Наказ Міністра юстиції України і Генеральної Прокуратури України від 4.03.96 №6/5,3,41

Про внесення змін до Положення про застосування Закону України "Про порядок відшкодування шкоди завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду". Наказ Міністерства юстиції України, Генерального Прокурора України і Міністерства фінансів України від 03.04.98 р., №14/5/6/52 // Офіційний вісник України. - 1998. - №14.

Про застосування законодавства, яке передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів, та осіб, які беруть участь в судочинстві. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 червня 1999 року №10.

Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.95.

Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ // Наказ МВС України № 880 від 29. 12. 1995.

Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України // Наказ МВС України від 30.08.99 - № 682 .

Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин», від 20.12.88 р.

Декларація «О мерах по ликвидации международного терроризма». Утверждена резолюцией № 49/60 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1994 года.

Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 15 лютого 1995 р. // ВВР. - 1995. - № 10. - Ст.60.

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV // ВВР. - 1999. - № 48. Ст.405

Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 2 грудня 1997 р. // ВВР. ~ 1998. - № 13. - Ст. 52.

Указ Президента України «Про Положення про Державну митну службу України» від 08 лютого 1997 р., № 126/97.

Указ Президента України «Про Державну митну службу України» від 23.03.98 р., №216/98.

Указ Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18 лютого 2002 р., № 143/2002.

Постанова Кабінету Міністрів України № 770 від 6 травня 2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів».

Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 3 лютого 1978 г. № 2 «Про судову практику по справам про контрабанду» (у ред. Постанов Пленуму Верховного суду СРСР від 05.09.78 № 7, от 06.12.79 № 7);

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 лютого 1999 р. «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил».

Наказ № 163 від 12.08.92 р. «Про введення в дію Інструкції про взаємодію з питань боротьби з контрабандою». – К., ДМКУ.

Наказ № 216 від 16.11.92 р. «Про введення в дію «Типового положення про відділ по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил» в митницях України». – К., ДМКУ.

Наказ № 167 від 9 липня 1993 р. «Про введення в дію доповнень до Інструкції про взаємодію з питань боротьби з контрабандою». – К., ДМКУ.

Наказ № 398 від 16.12.94 р. «Про затвердження норм оснащення технічними засобами». – К., ДМКУ.

Наказ № 181 від 20.06.95 «Про введення в дію «Інструкції про взаємодію та розмежування функцій щодо здійснення контролю на державному кордоні». – К., ДМКУ.

Наказ № 9 від 05.01.96 «Про створення в системі Державного митного комітету України підрозділів Митної варти». – К., ДМКУ.

Наказ № 152 від 17.04.1996 р. «Про затвердження зразка нагрудного знака «Почесний митник України». – К., ДМКУ.

Наказ № 564 від 20 грудня 1996 р. «Про створення регіональних митниць та митниць Державної митної служби України». – К., ДМСУ.

Наказ № 169 від 26 березня 1998 року «Про затвердження Типового положення про митницю та Типової структури митниці». – К., ДМСУ.

Наказ № 205 від 04.11.92 «Про затвердження Положення про провадження в справах про порушення митних правил», – К., ДМСУ.

Наказ № 587 від 19.09.98 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо провадження дізнання в митних органах України у кримінальних справах про контрабанду», – К., ДМСУ.

Наказ № 8, від 06.01.99 р. «Про затвердження Положення про порядок передачі до відділення або служби по боротьбі з контрабандою і порушеннями митних правил матеріалів справ про порушення митних правил, заведених іншими підрозділами митниці». – К., ДМСУ.

Наказ Генерального прокурора України № 4 від 4 жовтня 1998р. «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство».

Доповідна записка про стан та результати роботи по боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил у 1994 році. – К.: ДМК України, 1995.

Інструкція «Про порядок проведення контрольованої поставки наркотичних засобів психотропних речовин і прекурсорів, затверджено наказом Держмиткому, МВС, СБУ, Держкомкордону № 383/547/142 від 14 серпня 1995 р.

Інформаційні бюлетені, – 1994-1999р., К., ДМСУ: Управління організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

Інформаційний бюлетень № 2 (24) / 2001 р., К., ДМСУ: Управління організації боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

Аналітичний огляд сучасних особливостей транснаціональної злочинності, пов'язаної з незаконним обсягом наркотичних засобів. Деякі висновки і пропозиції. НІЦБ Інтерполу в Україні. – К., 1995.

Література

Авер'янов В. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування // *Право України.* – 1998. – № 8.

Азаров В. А. Деятельность органов дознания, предварительного следствия и суда по охране имущественных интересов граждан. – Омск, 1990. – 46 с.

Альперт С.А., Стрёмовский В.А. Возбуждение уголовного дела органами милиции. – Х., 1957.

Баранник Р. В. Співвідношення використання особою права на свободу від самовикриття із виконанням деяких принципів кримінального процесу // *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах.* Ч. 1. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С.152-153.

Басков В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. – М., 1988.

Батюк В.Н. Задержание и заключение под стражу в стадии предварительного расследования. – К., 1990.

Баулін О. В., Карпов Н. С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Монографія. – К., 2001.

Баулін О. В., Поповченко О. І. Процесуальний порядок оформлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів міліцією: навчально-практичний посібник. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 74 с.

Баяхчев В. Г. Расследование преступлений, связанных с изготовлением синтетических наркотических средств организованными группами. – М., 1995.

Баяхчев В. Г., Гаврилов Б. Я., Григорьев В. Н. и др. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В. В. Мозякова. – М., 2002.

Баяхчев В. Г., Симонов Д. К. Методические рекомендации по расследованию дел о контрабанде // Информационный бюллетень СК МВД РФ, 1996. №4 (89).

Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991.

Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. – М., 1988.

Белозеров Ю.Н., Карнеева Л.М. Протокольная форма досудебной подготовки материалов органами дознания в советском уголовном процессе: Учеб. пособ. – М., 1987.

Биленчук А. И., Ермаков А. С., Ломако З. М., Назаров В. С. Фиксация результатов осмотра места происшествия. – К., 1981.- 208 с.

Бирюков В. В. Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации: Монография. – Луганск: РИО ЛАВД, 2002.

Биленчук П. Д. та ін. Комп'ютерна злочинність. – К., 2002. – 240 с.

Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», Держ. мит. служба України, т. 10, К., 1998;

Бочаров Д. Проблеми юридичного доказування у літературних прикладах. – Дніпропетровськ, 2002. – 28 с.

Брусицын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование), – М.: «Юрлитинформ», 2001.

Валерко В. На ринку наркотиків України нові надходження // Галицькі контракти. -1996. – № 21.

Вапнярчук В. В. Особливості процесуального становища особи, яка проводить дізнання. – Х.: “Торсінг”, 2001.

Варламов В. А., Денисов А.С., Богданов Т.С. Бесконтактное измерение психологического стресса // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. – М.: ВНИИ МВС РФ, 1994.

Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984.

Воробьев И. А. Защита свидетелей как одно из ключевых условий эффективной борьбы с организованной преступностью // Журн. рос. права. – М., 1999. – №2. С. 135–136.

Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – К., 1992.

Галаган В. І. Дискусійні питання процесуального врегулювання зняття інформації з каналів зв'язку в чинному законодавстві // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. Ч. 2. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. С.8—9.

Галаганский Г. М. Правовая и криминалистическая характеристика конт-

рабанды и производство неотложных следственных действий // Форум. Методический сборник. Вып. 4. – М.: РГА, 1998;

Гаррис Р. Школа адвокатуры: Пер. с англ. – Тула: Автограф, 2001.

Гевко В. Кримінально-процесуальна форма: структура та елементи // Право України. – 2002. – №6. – С.138-139.

Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація. – Дніпропетровськ, 2002. – 64 с.

Гмырко В. П. Деятельность следователя в условиях информационной неопределенности в процессе расследования. – Дис. ... канд.юрид.наук, М., 1983.

Головко Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. – М., 1995.

Головко Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. – М., 1995.

Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. – К., 1998.

Гришин С.П. Возбуждается уголовное дело. – Н. Новгород, 1992.

Громов Н. А., Зайцев С. А. Оценка доказательств в уголовном процессе. – М., 2002.

Громов В. Дознание и предварительное следствие. – М., 1928.

Громов В. Дознание и предварительное следствие. – М., 1928.

Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – СПб., 1908.

Гряко В. В., Дубинский А. Я., Кузьминов А. С. Дознание в органах внутренних дел Украинской ССР. – Киев, 1980.

Давлетов А. Объект и предмет уголовно-процессуального познания // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам. – Красноярск, 1985.

Давыдов В. Н. Инструкции чинам полиции округа Х.ской судебной палаты по обнаружению и исследованию преступлений. – Х., 1898.

Денисюк А. М. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів, здійснювана працівниками органів внутрішніх справ: Лекція. – К., 1993.

Деркач Л. В. Українська митниця: вчора, сьогодні, завтра. – К., 1998.

Деркач Л. В., Крикун О. О., Щербань В. А., Ковальов М. В. Посібник з питань організації боротьби з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. – К., ДМСУ, 1998 р.

Джиса М. В., Баулін О. В., Лукьянець С. І., Стахівський С. М. Проведення дізнання в Україні: Навч.-практ. посіб. – К., 1999.

Диканова Т. П., Оситов В. Е. Борьба с таможенными преступлениями и отмыканием «грязных» денег: Методическое пособие. – М., 2000;

Довідник інспектора митниці з технічних засобів митного контролю та засобів зв'язку. – К., 1996.

Долженков О. Ф., Думко А. Ф., Козаченко І. П. ОРД як правоохоронна функція міліції. – Одеса, 2000.

Доля Л. Про практику міжнародного співробітництва в питаннях протидії легалізації доходів, отриманих протиправним шляхом // Вісн. прокуратури. - 2002. - № 3. - С. 108-120.

Донцов А. М. Проблема соотношения дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. канд. дис. - Л., 1971.

Дорошова В. П., Шумило М. Є. Про підстави реабілітації та відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду, в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. - 2001. - №1. - С. 48-50..

Дубинский А. Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы соц. законности. - Х., 1989. - Вып. 24. - С. 51.

Дугин Г. А., Мальшиев В.И., Чечулина И.Н. Основы таможенного дела. - М., 1995.

Дудоров О. Контрабанда: кримінально-правова характеристика, шляхи вдосконалення законодавства // Юрид. вісн. України - 1999. - № 1. - С. 24.

Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений: - Минск, 1979.

Духовской М. В. Русский уголовный процесс. - М., 1910.

Дьомін Ю. Проблеми при розгляді справ про порушення митних правил // Вісн. прокуратури. - 2001. - № 2. - С. 86-89.

Егоров А. Б., Шейко А. П. Энциклопедия таможенного дела. - Т. 1-6. -Л., 1996-1998.

Ерофеев С. Рассуждения о доказательствах уголовных преступлений. - Х., 1925.

Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольский А. Е. Допрос. - Волгоград, 1978. - 44 с.

Жбанков В. А. Свойства личности и их использование для установления лиц, совершивших таможенные правонарушения: Монография. - М., 1999.

Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Возбуждение уголовного дела, - М., 1961

Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. - М., 1965.

Загальна характеристика основних наркотичних засобів та шляхів контрабанди - Х., 1998.

Зайцев О. А. Государственная защита участников уголовного процесса. - М., 2001. - 512 с.

Зайцев О. А. Теоретические и правовые основы государственной защиты участников уголовного процесса. - М., 1997. - 266 с.

Затримання та взяття під варту в Україні: стан, проблеми удосконалення законодавства та практики його застосування: Посібник / За ред. Беци О.В., Мельника М.І. - К., 2002. - 96 с.

Захарова Т. П., Тищенко И. Н. Досудебное производство в протокольной форме. - Н. Новгород, 1991.

Зеленецкий В. С. Информационные основы доследственного уголовного

процесса // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам: Межвуз. сб. научн. трудов. – Красноярск, 1985.

Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х., 2000.

Зеленецький В.С. Возбуждение уголовного дела. Х., 1998.

Зеленецький В. Поняття дізнання і його види // Вісник академії правових наук України. – Х.: Право. - 1997. – № 4(11).

Зеленецький В. С., Лобойко Л. П. Дослідче провадження за заявами і відомленнями про злочин // Весы Фемиды. 2000. – № 1. – С.40–50.

Зеленецький В., Лобойко Л. Прокурорський нагляд за виконанням законів при реєстрації джерел інформації про злочини // Вісник прокуратури. – 2002. – №6. – С. 35-37.

Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986.

Злобин Г. А., Яни С. А. Проблема полиграфа // Проблемы совершенствования советского законодательства. – М., 1976. – Вып. 6. – С. 125-133.

Зорин Г. А., Зорина М. Г., Зорин Р. Г. Возможности криминалистического анализа в процессах предварительного расследования, государственного обвинения и профессиональной защиты по уголовным делам. Учебное пособие. – М.: «Юрлитинформ», 2001.

Иванов В. А. Допзнание в советском уголовном процессе. – Л., 1966.

Игнатов С. В. Использование полиграфических устройств в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М.: УМЦ МВС РФ, 1992.

Изотов Б. Н. Анализ наркотических средств. М., Мысль, 1993.

Карнеева Л. М. Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела // Советское государство и право. – 1975. – № 2. – С.94-96.

Карнеева Л. М. Проблемы доказывания при отказе в возбуждении уголовного дела // Юридические гарантии применения права и режим законности: Межвуз. тем. сб. – Ярославль, 1976.

Карнеева Л. М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования. Волгоград, 1976. 144 с.

Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. – Саратов, 1989.

Качев Н. В. Криминологическое исследование контрабанды // Сов. законность. – 1990. – №1. – С. 58-59.

Качевский А. А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г. – СПб, 1869.

Кисловский Ю. Г. Контрабанда: история и современность. – М., 1996.

Клименко Я. Відшкодування моральної шкоди у кримінальному процесі // Право України. – 2000. – №6. – С. 65-68.

Климчук В. Необхідні процесуальні оформлення результатів оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2000. – №1. – С. 91-94.

Кобликов Н. Ю. О праве обвиняемого на защиту и его реализация в российском уголовном процессе // Следователь. – 2002. – №4. – С. 25-33.

- Коваль Л. В.* Адміністративне право України: Курс лекцій. - К., 1998.
- Коврыга З. Ф.* Дознание в органах милиции. – Воронеж, 1964.
- Кожевников О. А.* Предмет прокурорского надзора за законностью возбуждения уголовного дела // Актуальные проблемы советского уголовного процесса: Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1987.
- Козаченко І. П.* Охоронна і захисна функції оперативно-розшукової діяльності // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – №1. – С. 87-100.
- Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А.* Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия. – Х., 1960. – 94 с.
- Коляда П. В.* Особливий статус // Юридичний вісник України. – 2002. – №26. С. 4-5;
- Кондратьев Я. Ю.* Конституційні права і свободи людини і громадянина під захистом кримінального закону // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. Ч. 1. – К., 2002. – С. 12–14.
- Кони А. Ф.* Нравственные начала в уголовном процессе // Собрание соч. в 8 томах. – Т. 4. – М., 1967. – 568 с.
- Кони А. Ф.* Судебные следователи // Собрание соч.: в 6 т. - Т.1. – М., 1966.
- Коновалова В.Е.* Проблемы логики и психологии в следственной тактике. – К., 1970. 164 с.
- Контрабанда: засоби попередження та протидії. Навчальний посібник / Б.В. Романюк, М.І. Камлик, В.В. Коваленко та ін.: За ред. Я.Ю. Кондратьєва, Б.В. Романюка. – К., 2001.
- Котьева А. И.* Неотложность следственных действий // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования преступлений. – Иркутск, 1983.
- Коротенко В. В.* Некоторые вопросы подследственности и соотношения компетенции органов следствия и дознания.// Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства в стадии предварительного расследования. – М., 1962. – С. 79.
- Корюкаев В. И.* Пределы доказывания при отказе в возбуждении уголовного дела // Актуальные проблемы доказывания в советском уголовном процессе. – М. - 1981. – С.51-56.
- Котляр И. И.* Права человека. – Минск, 2002. – 256 с.
- Красюков В.* О совершенствовании уголовно-процессуальной деятельности // Сов. юстиция. – 1988. №8. – С. 25
- Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. / Под ред. проф. В.Ю. Шепитько. – Х., 2001.
- Криминалистика: Учебник / Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархонцло. – СПб, 2001.

Кримінальний процес України: Підруч для студ. спец. вищ. закл. освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.М. Хоматов та ін. // За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х., 2000.

Кругликов А. П. Правовое положение органов и лиц, производящих дознание, в советском уголовном Процессе. – Волгоград, 1986.

Крылов А. А. Инструкция чинам полиции по обнаружению и исследованию преступлений. – Х., 1914.

Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Розыск, дознание, следствие. Учебное пособие. – Л., 1984.

Кубасов В. И. Предложения, вытекающие из практики проведения дознания // Развитие прав граждан в СССР. – Саратов, 1962.

Кудин Ф.М. Охрана прав личности и уголовно-процессуальное принуждение // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве: Научн. труды. Свердловск, 1975. – Вып. 45.

Кузмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: Автореферат дис. ...д-ра юрид. наук. – К., 1996. – 36 с.

Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Автореферат дис. ...д-ра юрид. наук. К., 1974.

Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. К., 1987. – 126 с.

Лобойко Л. Н. Актуальные проблемы доследственного уголовного процесса. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Х., 1997.

Лукьяничков Е. Д., Письменный Д. П. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних. – К., 1987.

Луцик А. Межі психологічного впливу на допитах // Вісник прокуратури. – 2002. – №3. С. 93-95.

Ляш А.А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: Авторефер. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1988.

Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Експертизи на судовому слідстві: Навч. посіб. – Д., 2001.

Макаренко Е. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місяця події: Навч. посіб. – Д., 2001.

Макаренко Є. І. Загальні закономірності розслідування контрабанди, вчиненої організованою групою осіб // Митна справа в Україні: сучасні проблеми та шляхи вдосконалення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Д., 1999.

Малько А. Теоретические подходы к ускорению судопроизводства // Сов. юстиция. 1989. – № 23. – С. 23.

Масленникова Л.Н. Процессуальное значение результатов проверочных действий в доказывании по уголовному делу. – М., 1993.

Матишевський П. С., Андрушко П. П., Шанченко С. Д., Яценко С. С. Кримінальне право України: Підручник. – К., Юрінком Інтер., 1999.

Матусовский Г. А., Сущенко В. Н. Организация работы аппаратов дозна-

- ния и предварительного следствия органов внутренних дел. – Х., 1983. – 82 с.
- Мацко А. С. Сущенко В. Д.* Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол в Україні // Наук. вісн. Національн. акад. внутр. справ України. 2000. – №1. – С. 58-65.
- Мельник М. І., Хавронюк М. І.* Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: Навч. посіб. – К., 2002. – 576 с.
- Милиция как орган дознания: Уч. пособие / Под ред. Е. А. Гомилко. – Киев, 1989.
- Михайленко А. Р.* Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе Саратов. 1975.
- Михайленко П. П.* Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України. – К., 1999. – 760 с.
- Михайленко П. П., Гельфанд И. А., Куц Т. П. и др.* Расследование уголовных дел / Под ред. д-ра юрид. наук проф. П. П. Михайленко. – К., 1966 – 814 с.
- Михайлов А. И., Соя-Серко Л. А., Соловьев А. Б.* Научная организация труда следователя. – М., 1974. – 168 с.
- Михайлов И. В.* Дознание в органах советской милиции и его взаимодействие с предварительным следствием: Автореф. канд. дис. – М., 1965.
- Михеско М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України: Підруч. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 1999.
- Муравьев Н. В.* Инструкция чинам полиции округа С.- Петербургской судебной палаты. – СПб., 1884.
- Надьожкін С. Б., Кравцов Ю. Г., Кубрак М. Д.* Довідник інспектора митниці з технічних засобів митного контролю та засобів зв'язку. – К., 1996.
- Негодченко О.В.* Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України: Монограф. Д., 2002. – 416 с.
- Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. Тезисы научно-практического семинара Всероссийского НИИ МВД РФ. – М., 1994.
- Николюк В. В., Кальницький В. В., Шаламов В. Г.* Истребование предметов и документов в стадии возбуждения уголовного дела. Омск, 1990.
- Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України / За ред. Ю. М. Грошевого. – Х., 2002. – 160 с.
- Носков В. А.* Психотехника общения в работе оперуполномоченного. – Н. Новгород, 1989. – 108 с.
- Образцов В. А.* Установление преступника, скрывшегося с места происшествия // Криминалистика. Цикл лекций по новой программе курса. – М., 1994. С. 169-177.
- Основи правознавства: навчальний посібник/ Кер. Авторського колективу – професор О. В. Негодченко. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2002. – С. 142.
- Основи оперативно-розсыскной деятельности: Учебник / Под ред. В.Б. Рушайло. – СПб, 2000.
- Панов В. П.* Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М.: Юристъ, 1993.

- Павлухин Л. В.* Расследование в форме дознания. – Томск, 1979.
- Парфюто О. А.* Проблемы застосування інституту компромісу в кримінальному процесі України // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. Ч. 1. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 146-147.
- Первушин В. М.* Методика расследования уголовных дел о хищении антиквариата. – М.: НИИ МВД РФ, 1993. – С. 8.
- Петрухин И. Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение (Общая концепция. Неприкосновенность личности). – М., 1985.
- Петрухин И. Л., Батуров Г. П., Морщакова Т. Г.* Теоретические основы эффективности правосудия. – М., 1979.
- Пидюков П. П.* Отказ в возбуждении уголовного дела по реабилитирующим основаниям: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1990.
- Письменный Д. П.* Отказ в возбуждении уголовного дела в советском уголовном процессе: Дис... канд. юрид. наук. – Х., 1980.
- Півненко В.* Досудове (попереднє) слідство: проблеми організації та діяльності // Вісн. прокуратури. – 2001. – № 2. – С. 94-97.
- Півненко В. П.* Шляхи підвищення ефективності боротьби з контрабандою // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1998. – Т. 10.
- Погорецький М.* Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – №9. – С. 47-48.
- Полянский Н. П.* Очерк развития советской науки уголовного процесса. – М, 1960.
- Поповченко О. І., Савицький Д. О.* Протокольна форма досудової підготовки матеріалів / За ред. проф. Смігійко З. Д. – К., 1997.
- Порубов Н. И.* Тактика допроса на предварительном следствии. М., 1998. – 126 с.
- Постика И. В.* Проведение дознания по делам о контрабанде, совершенной с участием представителей предпринимательских структур. – О., 1998, – 80с.
- Приданов С. А., Щерба С. П.* Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование. – М., 2002.
- Приданов С. А., Щерба С. П.* Преступления, посягающие на культурные ценности России: квалификация и расследование. – М., 2002.
- Примаченко Л. В.* Взаємодія органів досудового слідства і дізнання // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. Ч. 2. – К., 2002. – С. 112-114.
- Проблеми боротьби з контрабандою // Митний брокер. – № 11. – 1998. – С. 43-47;
- Прусс В. М., Ищенко А. Л., Демиденко В. В.* Производство дознания на судне, находящемся в дальнем плавании: Уч. пособие. – Одесса, 1995.
- Пучков Р. В.* Особливості затримання підозрюваних у справах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків // Теорія та практика засто-

сування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. Ч. 2. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 229–232.

Радецький В. С. Національне центральне бюро Інтерполу – щит на шляху злочинності. – журн. Адвокат, 1997, №1, с.32-35.

Расследование контрабанды. Руководство для следователей. – М., 1997.

Расследование контрабанды: Практическое пособие / Под ред. д-ра юрид. наук. проф. К.Ф. Скворцова. – М., 1999.

Рашинов А. Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967. – 290 с.

Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. – СПб, 1914.

Романюк Б. В. Використання спеціальних знань слідчим на стадії досудового слідства // Право України. – 2002. – №3. – С. 137–142.

Романюк Б. В. Використання спеціальних знань слідчим на стадії досудового слідства // Право України. – 2002. – №3. – С. 137–142.

Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 20 с.

Салтєвський М. В., Жариков Ю. Ф., Попов Ю. П. и др. Судебно-акустическая экспертиза следов. – Х., 1997.

Сандоровский К. К. Таможенное право. – К., 1997.

Свиридов Б. Законодавчі парадокси // Юрид. вісн. України. – № 41 (329) за 13-19 жовтня 2001 р. – С. 10.

Сегай М. Сучасна парадигма інформатизації судочинства і питання захисту прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства // Вісн. Акад. правових наук України. – 2001. – №4. – С. 190–198.

Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. – К., 1987. –

Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. – К., 200. – С. 127-140.

Сердюков П. П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела. Иркутск, 1981.

Смирнов А. В. Модели уголовного процесса. – СПб, 2000.

Смірнов Ю.О. Конституційні гарантії прав і свобод людини в Україні // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ. конф. – Д., 1999. – С.57-61.

Смітісько З., Кліменко Я. Обов'язок слідчого по своєчасному забезпеченню цивільного позову в кримінальному процесі // Право України. – 2002. – №4. – С.56-60.

Смітісько З., Назаренко Р. Вдосконалення кримінально-процесуальних правовідносин на початковому етапі кримінального судочинства // Право України. – 2000. – №5.

Снетков В. А. Использование признаков внешности в работе органов внутренних дел. – М., 1993.

Соколов А. А. Практическое руководство для судебных следователей.

Вильна, 1891.

Соловков Ю. П. Боротьба з контрабандою: проблеми, шляхи їх вирішення // Митна справа. 1999. - № 1.

Соловьев А. Д. Процессуальные вопросы установления истины на предварительном следствии: Дисс... канд. юрид. наук. – К., 1969. – 697 с.

Солопанов Ю. В., Мурашов С. В. Советская милиция как орган охраны общественного порядка // Сов. гос-во и право. – 1962. – № 12.

Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Х., 2001.

Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів. – К., 1997. – 42 с.

Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: Навч. посіб. – К., 2001. – 168 с.

Стегнова Т. В., Рогов Е. И., Иоанесян Л. С. и др. Исследование крови человека методом генотипоскопии (ДНК-дактилоскопия). – М., 1991. – 24 с.

Стойко И. Г. Объект и предмет уголовно-процессуального доказывания // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам. – Красноярск, 1985.

Стремовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. – Ростов-на-Дону, 1966.

Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958.

Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук, – К., 1997.

Сучков Ю. И. Контрабанда и ответственность. – Калининград, 1975.

Тертишник В. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу // Вісн. Української Академії державного управління при Президенті України. - 2001. – №4. – С. 321-327.

Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монограф. – Д., 2002.

Тертишник В. М. Гарантії недоторканності сфери приватного життя людини // Вісник прокуратури. – 2001. – №2. – С.7-13.

Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Навч. посіб. – К., 1999.

Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підруч. – К., 2003.

Тертишник В. М. Удосконалення процесуального статусу слідчого: старі та нові проблеми // Вісн. прокуратури. – 2002. – №1. – С. 38-44.

Тертишник В. М. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины. – К., 2001.

Тертишник В. М., Фурман Н. А. Допрос на предварительном следствии. – Х., 1996.

Тертишник В. М. Непосредственное наблюдение: модель нового следственного действия // Именем Закона. – К., 1993. – №8. – С. 5-6.

Тертышник В. М. Обыск. – Х., 1997.

Тертышник В. М. Проблемы использования в раскрытии и расследовании насильственных преступлений материалов оперативно-розыскной деятельности // Проблемы борьбы с насильнической злочинністю в Україні: Зб. матер. наук.-практ. конф. – Х., 2001. – С. 224–229.

Тертышник В. М. Уголовный процесс. – Изд. 3-е доп. и перераб. – Х., 2000.

Тертышник В. М., Тертышник А. И. Концептуальные проблемы использования в доказывании по уголовному делу материалов оперативно-розыскной деятельности (по законодательству России и Украины) // Право и политика. – М., 2001. – №7. – С. 52–61.

Тертышник В. М., Фурман Н. А. Допрос на предварительном следствии. – Х., 1996. – 43 с.

Тертышник В., Щерба С. Концептуальная модель системы принципов уголовного процесса России и Украины в свете сравнительного правоведения // Уголовное право. – М., 2001. – №4. – С. 73–76.

Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства. – М., 1991.

Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование. Руководство для следователей / Под общ. ред. С. Г. Кехлерова. Научн. ред. С. П. Щерба. – М., 2001. – 494 с.

Усков В. М. Деятельность органов предварительного расследования по обеспечению возмещения материального вреда, причиненного преступлением: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1974. – 34 с.

Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии. – М., 2001. – 176 с.

Устав уголовного судопроизводства // Рос. законодательство X–XX вв. – Т. 8. – М., 1991.

Файкс Г. Большое ухо Парижа. Французская полиция: история и современность. – М., 1981. – С. 62.

Файкс Г. Большое ухо Парижа. Французская полиция: история и современность. – М., 1981. – 264 с.

Фалиго Р., Коффер Р. Всемирная история разведывательных служб / Пер. с фр. А. Чекмарева. – М., 1997.

Фалиго Р., Коффер Р. Всемирная история разведывательных служб / Пер. с фр. А. Чекмарева. – М., 1997. – 528 с.

Филби К. Моя тайная война. – М., 1982.

Филиппов П. М., Тёмушкин Е. П. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба и обеспечению конфискации. – Волгоград, 1982. – 28 с.

Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. II. – СПб., 1910.

Хайдуков Н. П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. – Саратов, 1984. – 126 с.

Цимбал П. В., Баулін О. В., Мисрин Г. П. Податкова міліція як орган дізнання: Навчальний посібник. – Ірпінь, 2001. – 179 с.

- Черняк В.* Пять столетий тайной войны. – М., 1989.
- Чувилев А. А. и др.* Дознание в органах внутренних дел. – М., 1986.
- Чугунов В., Чувилев А., Белозеров Ю.* Дознание и его проблемы // Соц. законность. – 1970. – № 6.
- Шаповилова Л. И.* Возмещение потерпевшему вреда, причиненного преступлением, как средство обеспечения его прав и законных интересов // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матер. наук.-практ конф. – Д., 1999. – С. 308-313.
- Шевчук В. М.* Проблемы розслідування контрабанди. Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1998.
- Шейфер С. А.* Собрание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы. – Саратов, 1986.
- Шекидзева О. Н.* Вероятность и достоверность выводов органов расследования в стадии возбуждения уголовного дела // Процессуальные и криминалистические проблемы производства по уголовным делам. – М. – 1995. – С. 79–86.
- Шинкаренко І., Тузов Ю.* Проблеми взаємодії Держмитслужби з оперативними підрозділами МВС при виявленні контрабанди наркотиків // Вісн. Акад. митної служби України. – 1999. – №4. – С. 84-87.
- Шиян А.Г., Черненко А.П.* Протокольна форма досудової підготовки матеріалів у кримінальному судочинстві України: Навч. посіб. – 2-е вид., доп. і перероб. – Д., 2002.
- Шумило М. Є.* Закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину – підстава, що надає право на реабілітацію // Вісн. Верховного Суду України. – 1999. – № 4. – С. 46-48.
- Щерба С. П., Жулев В. И., Бриллиантов А. В. и др.* Дознание. – М., 1996.
- Щерба С. П., Зайцев О. А.* Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам. – М., 1999.
- Щербань В. А.* Митники проти контрабанди // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 86. – 12 травня.
- Экономическая безопасность // Белая книга российских спецслужб /* Под ред. Подберезкина А.И. – М., 1996.
- Юридична енциклопедія. – К., 1998.
- Юридична енциклопедія. – Т. 4. – К., 2002.
- Юркова Г. В.* Досудове слідство: шляхи його прискорення // Право України. – 2000. – №4. – С. 51-53.
- Ягодинский В.Н.* Подследственность преступлений органам внутренних дел Украины: Дисс. ... канд. юрид. наук. – К., 1988.
- Якубович Н. А.* Теоретические основы предварительного следствия. – М., 1971.
- Ясинский Г. М.* Из опыта работы прокуратуры Сумской области по надзору за дознанием и предварительным следствием // Вопр. криминалистики. – 1964. – № 11.

З М І С Т

<i>Передмова</i>	3
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ДІЗНАННЯ ТА СТАТУС ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	
1.1. Поняття та сутність дізнання	8
1.2. Становлення та розвиток інституту дізнання	16
1.3. Статус органу дізнання та дізнавача. Міліція як орган дізнання	24
Розділ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ	
2.1. Прийняття органами дізнання інформації про злочини і безпосереднє виявлення ознак злочину	39
2.2. Реєстрація джерел інформації про злочини	58
2.3. Перевірка заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини	73
2.4. Вирішення органами дізнання заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини	88
2.4.1. <i>Прийняття рішення про порушення кримінальної справи</i>	93
2.4.2. <i>Прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи</i>	94
2.4.3. <i>Прийняття органом дізнання рішення про направлення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини за належністю</i>	121
Розділ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ТА ПРОБЛЕМИ ДІЗНАННЯ	
3.1. Дізнання в справах про злочини, що не є тяжкими та дізнання в справах про тяжкі і особливо тяжкі злочини.....	145

3.2. Використання при провадженні дізнання матеріалів, отриманих органами адміністративної юрисдикції	155
3.3. Використання в доказуванні в кримінальній справі матеріалів оперативно-розшукової діяльності	164
3.4. Провадження органом дізнання слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку	183
3.5. Затримання органами дізнання особи, підозрюваної у вчиненні злочину	187
3.6. Діяльність міліції як органу дізнання у порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів	201
3.6.1. Зародження й становлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів у кримінальному судочинстві України	201
3.6.2. Загальна характеристика сучасної протокольної форми досудової підготовки матеріалів	208
3.6.3. Зміст діяльності міліції як органу дізнання про провадженні протокольної форми досудової підготовки матеріалів	213
3.6.4. Направлення матеріалів протокольного провадження прокурору. Діяльність прокурора за матеріалами та його рішення	240
3.6.5. Судовий розгляд справ про злочини перелічені у ст. 425 КПК України	243
3.7. Забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального процесу в діяльності органів дізнання	246
 Розділ 4. МИТНІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК ОРГАНИ ДІЗНАННЯ У СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ	
4.1. Підрозділи митних органів, які здійснюють дізнання у справах про контрабанду	253

4.2. Поняття і завдання дізнання, здійснюваного митними органами у кримінальних справах про контрабанду, і його співвідношення зі стадією порушення кримінальної справи та з досудовим слідством	257
---	-----

Розділ 5. КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЗНАННЯ У СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ

5.1. Криміналістичне забезпечення дізнання у справах про контрабанду	265
5.2. Криміналістична характеристика контрабанди	277
5.3. Типові версії у справах про контрабанду	324
5.4. Типові слідчі ситуації та відповідні ним комплекси початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів у справах про контрабанду	332
5.5. Особливості тактики проведення початкових слідчих дій у справах про контрабанду	343

Розділ 6. РОЗШУКОВА ТА ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІЗНАВАЧА У СПРАВАХ ПРО КОНТРАБАНДУ

6.1. Розшукова діяльність дізнавача у справах про контрабанду	371
6.2. Профілактична діяльність за матеріалами розслідування справ про контрабанду	394

Розділ 7. ВІДОМЧИЙ КОНТРОЛЬ І ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ

7.1. Контроль та його види.....	401
7.2. Відомчий контроль за провадженням дізнання у справах про контрабанду.....	406
7.3. Прокурорський нагляд за провадженням дізнання у справах про контрабанду	407

ДОДАТКИ

<i>Додаток 1.</i> Постанова № 2 Пленуму Верховного Суду України від 26 лютого 1999 р. «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил»	410
<i>Додаток 2.</i> Закон України від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»	416
<i>Додаток 3.</i> Примерный перечень категорий культурных ценностей (приложение к Положению о порядке возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей)	424
<i>Додаток 4.</i> Закон України № 863-XIV від 8 липня 1999 року «Про внесення змін до Закону України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів"	425

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

<i>Нормативні акти</i>	428
<i>Література</i>	432

Навчальне видання

**Євген Іванович МАКАРЕНКО
Володимир Митрофанович ТЕРТИШНИК
Леонід Миколайович ЛОБОЙКО
Владислав Віталійович ЛІПИНСЬКИЙ
Анатолій Григорович ШИЯН**

**ДІЗНАННЯ В МІЛПЦІ
ТА МИТНИХ ОРГАНАХ**

Навчальний посібник

Редактори

А.В. Самотуга, В.А. Семеній, І.М. Веріло

Коректор

О.А. Васюкова

Видавництво Юридичної академії МВС України
49005, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Підписано до друку 15.05.2003 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 28,25.
Обл.-вид. арк. 29,25. Тираж 300 прим.

Видавництво ПП «Ліра ЛТД»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК №188 від 19.09.2000
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1
Друкарня ПП «Ліра М»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП №14 від 13.07.2000
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1